

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**ASİMETRİK BAĞIMLILIK VE PAZARLIK GÜCÜ:
ÇİN-RUSYA ENERJİ İLİŞKİLERİNDE YENİ DENGELER**

DOKTORA TEZİ

Anıl Çağlar ERKAN

AĞUSTOS - 2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**ASİMETRİK BAĞIMLILIK VE PAZARLIK GÜCÜ:
ÇİN-RUSYA ENERJİ İLİŞKİLERİNDE YENİ DENGELER**

DOKTORA TEZİ

Anıl Çağlar ERKAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayça EMİNOĞLU

AĞUSTOS- 2021

TRABZON

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, alsinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Anıl Çağlar ERKAN

25.08.2021

ÖNSÖZ

Bu Çalışma'da enerji ilişkilerindeki asimetrilerin Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun enerji diplomasisindeki pazarlık gücüne ve dengelere etkileri analiz edilmektedir. Çünkü, Avrupa Birliği ve yakın çevre ülkeleriyle ilişkilerinde başta doğal gazı silah olarak kullanarak güç ve etki sahibi olan Rusya Federasyonu'nun Asya Kıtası'na yönelimiyle birlikte bu Bölgedeki tüketici ekonomilere karşı benzer kazanımlar elde edeceği son dönemde tartışma konusudur. Çalışma'da genel olarak, son dönemdeki tartışmalara açıklık getirilmektedir. Bu bağlamda tartışma konusuyla ilişkili olarak çalışmada, tarihsel süreçten başlayarak önemli gelişmeler ve güncel hadiseler, uluslararası ilişkiler disiplininin ana akım teorik yaklaşımlarıyla analiz edilmekle birlikte taraflar arasındaki enerji ilişkilerinin farklı boyutlardan ele alınarak ve ayrıntılı şekilde açıklanması hedeflenmektedir.

Bu Çalışma'nın amacı Çin Halk Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu enerji ilişkileri ışığında etki sahibi tarafın açıklığa kavuşturulmasıdır. Gelenekselcilerin sert güç anlayışının temel bileşenlerinden enerji kaynakları, ekonomik gücün önem kazanmaya başladığı modern çağın uluslararası ilişkilerinde yumuşak olarak nitelendirilen baskı ve etki aracı ya da kaldıraç haline gelmiştir. Ancak, bu yumuşama, tam anlamıyla yapısal bir dönüşüm ya da etkideki azalma değildir. Öyle ki, gücün modern formu olarak nitelendirebileceğimiz enerji kaynaklarının askeri güçten daha etkili olduğu bile iddia edilebilir. Ancak, gücün hangi taraf lehine soru işaretidir. Dolayısıyla enerji ilişkilerinde etki sahibi tarafın açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Bu Çalışma'da Rusya Federasyonu-Çin Halk Cumhuriyeti enerji ilişkileri karşılıklı bağımlılık perspektifinden analiz edilmektedir. Enerji temelindeki etkileşimlerin niteliği, değişim ve dönüşüme maruz kalıp kalmadığı gibi temel sorular, Çalışma'nın amaç ve hedefleri açısından önemlidir. Yaygın inanışın aksine Rusya Federasyonu'nun dış ilişkilerdeki enerji silahının işlemez hale gelebileceğini, gerekli şartlar oluştuğunda, asimetrilerin her an üretici ekonomiler aleyhine de değişebileceğini, dolayısıyla pazarlık gücünün ithalatçı tarafa geçebileceğini kanıtlayacak özgünlüktedir.

Bu Çalışma'nın her aşamasında bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım sayın Doç. Dr. Ayça EMİNOĞLU'na ve Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ'ye teşekkür ederim.

Ağustos, 2021

Anıl Çağlar ERKAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	XI
ABSTRACT	XII
TABLolar LİSTESİ.....	XIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XIV
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XVII
GİRİŞ	1-9

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	10-72
1.1. Stratejik Kaynak Olarak Enerji	10
1.1.1. Enerji Kaynakları ve Sosyo-Ekonomik Gelişime Etkileri	10
1.1.2. Kümülatif Kaynak Olarak Enerji Kaynakları	12
1.1.3. Enerji Kaynaklarının Politikleştirilmesi.....	14
1.1.4. Stratejik Enerji Kaynakları	15
1.1.4.1. Petrol.....	17
1.1.4.2. Doğal Gaz ve LNG	19
1.2. Enerji Güvenliği.....	22
1.2.1. Enerji Güvenliğinin Formülasyonu.....	23
1.2.2. Enerji Güvenliğinin Kavramsallaştırılması.....	26
1.2.3. Politik Açıdan Enerji Güvenliği ve Stratejik Enerji Kaynakları	29
1.2.3.1. Kaynak Milliyetçiliği.....	30
1.2.3.2. Politik Silah Olarak Petrol	32
1.2.3.3. Politik Silah Olarak Doğal Gaz	36
1.2.4. Enerji Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Stratejiler.....	39
1.2.4.1. Çeşitlendirme Stratejileri.....	39
1.2.4.2. Enerji Verimliliğinin Sağlanması	42
1.2.4.3. Çevresel Problemlerin Önüne Geçilmesi.....	43

1.2.4.4. Dış Enerji Yatırımları	45
1.3. Teorik Çerçeve ve Stratejik Enerji Kaynakları	46
1.3.1. Realist Perspektif ve Stratejik Enerji Kaynakları	46
1.3.2. Liberal Perspektif ve Stratejik Enerji Kaynakları	49
1.3.3. Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı	52
1.3.3.1. Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı ve Güç Kavramı	55
1.3.3.2. Karşılıklı Bağımlılık ve Stratejik Enerji Kaynakları	59
1.3.4. Enerji Karşılıklı Bağımlılığı.....	63
1.3.4.1. Enerji Karşılıklı Bağımlılığının Boyutları: Hassasiyet ve Kırılganlık.....	63
1.3.4.2. Hassasiyet ve Kırılganlık Düzeyinin Azaltılması	66
1.3.5. Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Enerji.....	67
1.3.6. Enerji Diplomasisi ve Pazarlık Gücü	69
1.4. Değerlendirme.....	71

İKİNCİ BÖLÜM

2. RUSYA FEDERASYONU VE STRATEJİK ENERJİ KAYNAKLARI	73-158
2.1. Rusya Federasyonu Enerji Sektörüne Genel Bakış.....	73
2.1.1. Rusya Federasyonu'nun Stratejik Enerji Kaynakları ve Faaliyetleri	74
2.1.1.1. Rusya Federasyonu'nun Petrol Rezervleri, Üretimi, Tüketimi ve İhracat Oranları.....	75
2.1.1.2. Rusya Federasyonu'nun Doğal Gaz Rezervleri, Üretimi, Tüketimi ve İhracatı	75
2.1.2. Rus Enerji Sektörünün Genel Özellikleri.....	76
2.1.2.1. Rus Enerji Sektöründe Vladimir Putin ve Akademik Metinlerin Etkisi.....	77
2.1.2.2. Rus Enerji Sektöründe Vladimir Putin'le Başlayan Dönüşüm	79
2.1.3. Rus Enerji Sektörünü Düzenleyen Temel Hukuk Kuralları.....	84
2.1.3.1. Subsoil Yasası ve Rus Enerji Sektörü	84
2.1.3.2. Üretim Paylaşım Anlaşmaları Yasası ve Rus Enerji Sektörü	86
2.1.4. Rus Enerji Sektörünün Önemli Aktörleri.....	88
2.1.4.1. Gazprom	89
2.1.4.2. Lukoil.....	90
2.1.4.3. Rosneft.....	91
2.2. Rusya Federasyonu'nun Enerji Güvenliğinde: Fırsatlar ve Tehditler.....	93
2.2.1. Rusya Federasyonu Ekonomisi ve Stratejik Enerji Kaynakları	94
2.2.2. Enerji Bağlamında Rusya Federasyonu Dış Politikası.....	96
2.2.2.1. Rusya Federasyonu ve Enerji Diplomasi.....	99

2.2.2.2. Enerji Silahı Modeli ve Rusya Federasyonu.....	100
2.3. Ukrayna Krizi ve Moskova'nın Enerji Güvenliğine Etkileri	112
2.3.1. Ukrayna Krizi'nde Enerji Faktörü	112
2.3.2. Ukrayna'da Kriz ve Çatışma.....	114
2.3.3. Ukrayna Krizi'nin Enerji Akışına Etkisi.....	116
2.3.4. Kırım'ın İlhakı ve Enerji Bağlamında Sonuçları	117
2.3.4.1. Kırım'ın İlhakı ve Rusya'nın Kazanımları	120
2.3.4.2. Kırım'ın İlhakı ve Rusya'nın Kayıpları.....	121
2.3.5. Rusya'ya Yönelik Uluslararası Yaptırımlar.....	122
2.3.6. Rusya'ya Yönelik Uluslararası Yaptırımların Etkileri.....	127
2.3.7. Rusya Federasyonu Resmi Strateji Belgelerinde Enerji Güvenliği	132
2.3.7.1. 2020 Yılına Kadar Rusya İçin Enerji Stratejisi	134
2.3.7.2. 2030 Yılına Kadar Rusya İçin Enerji Stratejisi	137
2.3.7.3. Rusya Federasyonu 2012 Enerji Güvenliği Doktrini.....	138
2.3.7.4. Rusya Federasyonu 2019 Enerji Güvenliği Doktrini.....	142
2.3.7.5. 2035 Yılına Kadar Rusya Federasyonu Enerji Stratejisi	145
2.3.8. Ukrayna Krizi ve Rusya'nın Enerji Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Çabaları.....	149
2.3.8.1. İthal İkame Politikası	150
2.3.8.2. Enerji Sektöründe Ekipman İthalatının Çeşitlendirilmesi	154
2.4. Değerlendirme.....	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇİN HALK CUMHURİYETİ VE STRATEJİK ENERJİ KAYNAKLARI.....	159-244
3.1. Çin Halk Cumhuriyeti ve Stratejik Enerji Kaynaklarının Genel Görünümü	160
3.1.1. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Petrol Profili.....	160
3.1.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğal Gaz Profili	161
3.1.3. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kömür Profili	161
3.2. Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji Güvenliği.....	162
3.2.1. Çin Halk Cumhuriyeti ve Stratejik Enerji Kaynaklarının Önemi	162
3.2.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomi Reformları ve Stratejik Enerji Kaynakları.....	163
3.2.2.1. Ekonomik Reform Dönemi: Sosyalist Piyasa Ekonomisine Geçiş (1978-1996)	165
3.2.2.2. Ekonomide Göreceli Durgunluk Dönemi (1997-2002)	167
3.2.2.3. Dünya Ticaret Örgütü Üyeliği ve Ekonomide Büyüme Dönemi.....	171
3.2.2.4. Yükselen Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji Bağlamında Etkileri.....	173
3.2.3. Çin'in Enerji Tüketimini Etkileyen Dinamikler	175

3.3. Çin'in Enerji Stratejilerinin Öncelikleri ve Güvenlik Tehditleri.....	179
3.3.1. Stratejik Enerji Kaynaklarının Artan Tüketimi ve İthalat Bağımlılığı.....	180
3.3.2. Üretici Konumundaki Ülkelerin İstikrarsızlığa Açık Oluşu	183
3.3.2.1. Enerji Arzındaki Kesintiler.....	183
3.3.2.2. Enerji Fiyatları.....	185
3.3.3. Petrol Piyasası Fiyat Mekanizmasındaki Etkisizlik	186
3.3.4. Çevresel Faktörler.....	187
3.3.5. Güney ve Doğu Çin Denizi'ndeki Sorunlar	189
3.3.6. Çin-ABD Rekabeti.....	193
3.3.6.1. Çin'in Enerji Deniz Nakil Güzergâhlarındaki ABD Kontrolü	193
3.3.6.2. Çin'in Enerji Tedarikçisi Ülkelere Uygulanan Yapırımlar.....	195
3.4. Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji Politikasının Aktörleri.....	196
3.4.1. Liderler ve Üst Yönetim	196
3.4.2. Devlet Konseyi.....	198
3.4.3. Ulusal Enerji Komisyonu.....	198
3.4.4. Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu	199
3.4.5. Ulusal Enerji İdaresi	200
3.4.6. Bakanlıklar	201
3.4.7. Araştırma Enstitüleri, Düşünce Kuruluşları ve Üniversiteler	201
3.4.8. Çin'in Ulusal Şampiyonları ve Enerji Şirketleri	202
3.4.8.1. Çin Ulusal Petrol Şirketi.....	206
3.4.8.2. Çin Petrol ve Kimya Şirketi.....	207
3.4.8.3. Çin Ulusal Offshore Petrol Şirketi.....	207
3.5. Çin Halk Cumhuriyeti Enerji Politikasının Resmi Strateji Belgeleri.....	208
3.5.1. Çin'in Enerji Politikası ve Beyaz Kitap	209
3.5.1.1. Çin'in Enerji Durumu ve Politikaları Belgesi 2007.....	209
3.5.1.2. Çin'in Enerji Politikası 2012 Belgesi	211
3.5.2. Çin ve Beş Yıl Planları	213
3.6. Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji Güvenliğinin Sağlanması	215
3.6.1. Enerji Güvenliğinde Çin'in İç Politikaları	216
3.6.2. Çin'in Yurtdışında Enerji Güvenliği Arayışları.....	221
3.6.2.1. Çin'in Çeşitlendirme Stratejisi ve Geleneksel Yöntemler	222
3.6.2.2. Çin'in Enerji Güvenliğinde Yatırımlar ve Krediler	225
3.6.3. Çin'in Enerji Güvenliğinde Kuşak ve Yol.....	229
3.7. Çin ve Stratejik Enerji Kaynaklarına İlişkin Gelecek Projeksiyonları.....	232
3.8. Değerlendirme	242

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇİN-RUSYA ENERJİ İLİŞKİLERİNDE PAZARLIK GÜCÜ VE DENGELERDEKİ

DEĞİŞİM.....	245-327
4.1. Tarihsel Süreçte Çin-Rusya İlişkilerinin Genel Görünümü	245
4.1.1. Çin-Rusya İlişkilerinde İlk Temaslar: Fetihler ve Antlaşmalar	246
4.1.2. Sino-Sovyet İlişkileri: Ortak İdeoloji ve Farklılıklar	247
4.1.3. Yeni Dünya Düzeninde Çin-Rusya İlişkileri	256
4.2. Dengelerdeki Değişimlerin Başlangıcı: Çin-Rusya Ekonomik İlişkileri	263
4.2.1. Çin-Rusya İlişkilerinde Ticaret.....	263
4.2.2. Çin-Rusya Ticari İlişkilerinde Değişen Dengeler ve Artan Asimetri	269
4.3. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinin Genel Görünümü ve Değişen Dengeler	273
4.3.1. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Moskova'nın Üstünlüğü (1999-2008).....	274
4.3.2. Enerji İlişkilerinde Moskova'nın Artan Hassasiyeti ve Pekin (2008-2013)	276
4.3.3. Yaptırımlar Işığında Çin-Rusya Enerji İlişkileri (2014-2020).....	280
4.3.4. Çin-Rusya Ticari İlişkilerinde Stratejik Enerji Kaynakları.....	282
4.4. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Asimetrik Bağımlılık ve Pazarlık Gücü	283
4.4.1. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Fiyatlandırma Sorunu ve Sibirya'nın Gücü	284
4.4.2. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Güzergâh Sorunu ve Altay Projesi.....	289
4.4.3. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Orta Asya ve Kuşak-Yol.....	293
4.4.4. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Arktik	299
4.4.4.1. Arktik Coğrafyasının Artan Önemi	299
4.4.4.2. Çin'in Grand Stratejisinde Arktik: Kutup İpek Yolu Vizyonu.....	303
4.4.4.3. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Yüksek Kuzey.....	306
4.5. Kırılganlık ve Enerji İlişkilerinde Çin'in Rusya'ya Karşı Pozisyonu	309
4.5.1. Kırılganlık Bağlamında Rusya'ya Alternatifler	312
4.5.1.1. Petrol Bağlamında Çin'in Rusya'ya Alternatifleri	313
4.5.1.1.1. Çin-Kazakistan Petrol Boru Hattı ve Nur-Sultan	314
4.5.1.1.2. Myanmar-Çin Petrol Boru Hattı ve Nepido	315
4.5.1.1.3. Çin-Pakistan Petrol Boru Hattı ve İslamabat.....	316
4.5.1.2. Doğal Gaz Bağlamında Çin'in Rusya'ya Alternatifleri.....	317
4.5.1.2.1. Nepido ve Myanmar-Çin Doğal Gaz Boru Hattı.....	318
4.5.1.2.2. LNG Bağlamında Çin'in Rusya'ya Alternatifleri	319
4.5.1.3. Çin'in Konvansiyonel Olmayan Gaz Potansiyeli	320
4.5.2. Çin'in Finansal Devletçilik Araçları ve Rusya'nın Artan Bağımlılığı	323

SONUÇ	328
KAYNAKÇA	339
ÖZGEÇMİŞ	377

ÖZET

Günümüz uluslararası ilişkilerinde sert gücün önemini nispeten yitirdiği aşikârdır. Buna karşın, yaygın olarak askeri boyutlarıyla ilişkili sert gücün önemini yitirmeye başladığı böylesi bir dönemde ulusal gücün unsurları arasında sayılan stratejik enerji kaynaklarının daha da önemli hale geldiği de görülmektedir. Enerji kaynaklarını uluslararası politikanın para birimi haline geldiği şeklindeki ifadelerle tanıklık edilmesi, bunun göstergelerindedir. Enerji kaynaklarının kazanmış olduğu önem güç olgusuyla ilişkilidir. Bu bağlamda söz konusu ilişkiyle, aktörlerin birbirlerine karşı askeri güç kullanımını da içeren bir çatışmanın gerçekleşme ihtimalini yok denecek ölçüde zayıflattığı karşılıklı bağımlılık ortamında dâhil karşılaşmak mümkündür. Nitekim karşılıklı bağımlılık gibi işbirliği ortamındaki stratejik enerji kaynakları temelindeki ilişkiler gününüzde ortaya çıkan asimetrieler nedeniyle güç unsuruna dönüşebilmektedir. Bu bağlamda enerji kaynaklarının uluslararası politikada pazarlık gücü için kaldıraç olarak kullanıldığına tanıklık edilmektedir. Fakat enerji kaynaklarından sağlanan pazarlık gücünün hangi tarafın lehine olduğu tartışılmalıdır. Bununla ilişkili olarak literatürdeki yaygın inanış, pazarlık gücünün Rusya gibi stratejik enerji kaynakları rezerv sahibi aktörlerin lehine olduğudur. Ancak özellikle Ukrayna Krizi sonrasında uluslararası alanda uygulamaya konan yaptırımlarla birlikte bu durumun geçerliliğini yitirmeye başladığı iddia edilebilir. Söz konusu iddia, enerji bağlamında Çin-Rusya ilişkileri ve taraflar arasındaki etkileşimler, analiz edildiğinde daha da anlaşılır olacaktır. Bu bağlamda, bu tezin ana amacı karşılıklı bağımlılık temelindeki Çin-Rusya enerji ilişkilerinde son dönem gelişmelerinin ve niteliğinin analiz edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Asimetrik Bağımlılık, Pazarlık Gücü, Enerji Diplomasisi, Çin, Rusya.

ABSTRACT

It is obvious that hard power has relatively lost its importance in today's international relations era. On the other hand, it is seen that strategic energy resources, which are among the elements of national power, become even more important in a period when the hard power, which is commonly associated with military dimensions, begins to lose its importance. One of the indicators of this is the statements that argues the energy resources have become the currency of international politics. The importance that energy resources have gained is undoubtedly related to the phenomenon of power. In this context, it is possible to encounter this relationship, including in an environment of interdependence, where the actors weaken the possibility of a conflict, including the use of military force, against each other to a negligible level. As a matter of fact, relationships based on strategic energy resources in a collaborative environment such as interdependency can turn into a power factor due to the asymmetries that emerge today. In this context, it is witnessed that energy resources are used as leverage for bargaining power in international politics. However, it should be discussed which side is in favor of the bargaining power obtained from energy sources. Related to this, the common belief in the literature is bargaining power is in favor of actors with strategic energy resources like Russia. However, it can be argued that this situation started to lose its validity, especially with the sanctions implemented after the Ukraine Crisis. The claim in question will be more understandable when China-Russia relations are analyzed in the context of energy. In this context, the main purpose of the thesis is to analyze the recent developments and characteristics of China-Russia energy relations based on interdependency.

Keywords: Asymmetric Dependence, Bargaining Power, Energy Diplomacy, China, Russia.

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	ABD'nin Yatırım Kararlarını İçeren Başkanlık Kararnameleri.....	123
2	Rusya'ya Uygulanan Yatırımların Endüstri-Bazlı Sınıflandırılması	127
3	Hükümete Bağlı Araştırma Kuruluşları	202
4	KİT'lere Bağlı Araştırma Kuruluşları.....	202
5	Üniversite-Endüstri Ortaklığı	202
6	Şirketin 2019 Yılı Sonu İtibariyle Başlıca Arama Sahaları	208
7	Sektör Bağlamında Çin'in Yenilenebilir Enerji Yatırımları (2019)	219
8	CNPC'nin Afrika'daki Önemli Ortak Geliştirme Projeleri	227
9	Çin'in Enerji Karşılığı Vermiş Olduğu Bazı Krediler (2005-2009)	227
10	Çin'in Latin Amerika'ya Yönelik Vermiş Olduğu Krediler (2007-2016).....	228
11	POS ile İlişkili Önemli Hadiseler	285
12	Dünya Piyasasındaki Fiyatlar ve Çin-Rusya Doğal Gaz Sözleşmesi (Mayıs 2014).....	288
13	Rosneft'in Çin'li Firmalarla Yapmış Olduğu Petrol Anlaşmaları	311
14	Rusya'dan Çin'e Öngörülen ve Gerçekleşen Doğal Gaz İhracatı (bcm/yıl).....	311
15	Rusya ve Çinli Enerji Şirketleri Arasında İmzalanan Önemli Anlaşmalar ve Krediler	324

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Dünya'nın Önemli Deniz Petrol Taşıma Güzergâhları ve Hacimler	19
2	LNG Faaliyet Zinciri	21
3	Alan Geliştirme Takvimi	131
4	1947-2011 Arasında Bazı Jeopolitik ve Ekonomik Olaylara Göre Petrol Fiyatlarının Seyri	185
5	Güney Çin Denizindeki Petrol Taşımacılığı.....	190
6	Güney Çin Denizi Petrol Taşımacılığı (2016)	191
7	Güney Çin Denizi LNG Taşımacılığı (2016)	191
8	Hint Okyanusu'dan Pasifik'e Geçiş Rotası	194
9	Çin ve Enerji Yönetim Piramidi	197
10	Kuşak ve Yol Güzergâhları	231
11	Dış Ticarete Rusya ve Çin'in Karşılıklı Konumu 2018 (%).....	268
12	Çin-Rusya Ticaretinin Başlıca Kalemleri	271
13	ESPO Boru Hattı.....	278
14	Çin'in Boru Hattından Doğal Gaz İthalatı	288
15	POS ve Altay Boru Hatları	290
16	Rusya Doğal Gaz Boru Hattı Sistemi ve Önemli Projeler	291
17	Çin'e Uzanan Rus Doğal Gaz Boru Hattı Rotaları	292
18	Kazakistan-Çin Boru Hattı Bağlantısı	294
19	Türkmenistan Doğal Gaz Ağı	295
20	Kuzey Deniz Yolu ve Güney Deniz Yolu Rotası	301
21	Kuzeybatı Geçidi	302
22	Arktik Gemi Güzergâhları	302
23	Deniz Ticaret Güzergâhları.....	304
24	Malakka/Süveyş ve KDY Rotaları	305
25	KvY Kapsamındaki Çin'in Enerji Nakil Yolları	313
26	Malakka Boğazı ve Myanmar Rotası	315
27	Pakistan-Çin Ekonomi Koridoru	317
28	Doğal Gaz Kaynaklarının Şematik Görünümü	320
29	Çin'in Doğal Gaz Arzı.....	321
30	Çin'in Shale Gaz Üretimi	322

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	Dünya Enerji Tüketimi ve GSYİH Büyümesi	12
2	1998, 2008 ve 2018 Yıllarındaki Kanıtlanmış Rezervlerin Oransal Olarak Dünya Coğrafyasına Dağılımları.....	18
3	İran'ın Petrol Üretim Tarihi (1,000 varil/gün).....	34
4	Çin Ekonomisinin Büyüme Ortalaması (1978-2018) (%)	172
5	Çin'in Toplam Birincil Enerji Tüketimi ve GSYİH Büyümesi	177
6	Çin'in İthal Birincil Enerji Kullanım Yüzdeleri (1978-2009).....	181
7	Çin ve ABD Yıllık Petrol İthalatı (2005-2019) (milyon varil/gün).....	181
8	Çin'in Doğal Gaz Üretimi ve İthalatı (2010-2018) (bcm/gün).....	182
9	Çin'in İthalat Bağımlılığı.....	183
10	Dünya Fosil Karbon Dioksit Emisyonu (1970-2018).....	187
11	Çin'in En Fazla Petrol İthal Ettiği 15 Ülke (2019).....	223
12	Çin'in LNG İthalatı (bcm).....	223
13	Çin'in Doğal Gaz ve LNG İthalatı (2009-2019)	224
14	Çin'in Enerji Dış Yatırımların Bölgesel Dağılımı (2005-2017).....	226
15	Çin'in GSYİH Beklentisi.....	233
16	Birincil Enerji Tüketimi ve Büyüme Oranları Öngörüsü	234
17	Çin'in Birincil Enerji Talebi Öngörüsü	235
18	Çin'in GSYİH Değişimi ve Enerji Talebi.....	236
19	GSYİH ve Enerji Tüketimi	236
20	Birincil Enerji Talebindeki Değişim.....	237
21	Birincil Enerji Talebinin Yapısı.....	238
22	Karbon Emistonlarındaki Hassasiyet Değişimleri	238
23	Çin'in Karbon Emisyon Dağılımı ve Değişimler	239
24	Sektörlere Göre Petrol Talebi	240
25	Doğal Gaz Tüketimi ve Büyüme Oranları	241
26	Farklı Ülkelerin Kişi Başına Düşen Doğal Gaz Tüketimleri	242
27	Çin-Rusya Ticaret Hacmi 1992-2017 (Milyar Dolar)	264
28	Rusya-Çin Ticaret Hacmi 1992-2018 (Milyar Dolar)	265

29	Rusya'nın Çin ile Ticaret Dengesi	266
30	Rusya GSYİH (1992-2020)	270
31	Rusya'nın Çin'e İhracatı	270
32	KDY Rotasını Kullanan Gemi Sayısı (2007-2018)	301
33	Çin'in Rusya'ya Verilen Banka Dışı Kuruluşların Kredileri/Milyon Dolar	327
34	Çin'in Rusya'ya Yönelik Doğrudan Dış Yatırımları/Milyon Dolar	327

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
Bcm	: Milyar Metre Küp
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	: Bakınız
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EIA	: Enerji Yönetim Bilgi İdaresi
ESPO	: Doğu Sibirya Petrol Boru Hattı
FDI	: Doğrudan Dış Yatırımlar
FYP	: Beş Yıl Planı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IOC	: Uluslararası Enerji Şirketleri
KvY	: Kuşak ve Yol İnişiyatifi
KDY	: Kuzey Deniz Yolu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
M ³	: Metre Küp
NOC	: Milli Enerji Şirketi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
POS	: Sibirya'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattı
SOE	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
ŐİO	: Şanghai İşbirliği Örgütü
TDK	: Türk Dil Kurumu
UEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Etkiyen kuvvet olarak tanımlayabileceğimiz enerjinin tarihi, insanlığın kendisini keşfine kadar gitmektedir. Bu doğrultuda enerji kaynaklarının kullanımının, insanlığın ilk olarak kendi kas gücünden istifade etmeye başlamasına dayandığını ifade etmek mümkündür. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları gibi en temel iki basamak göz önüne alındığında insanlığın enerji kaynaklarıyla tarihteki ilişkisi, bir nebze daha anlaşılır olmaktadır. Fakat söz konusu ilişki statik bir durum değildir. Çünkü insanlığın ihtiyaçlarındaki dönüşüm ve değişimler enerji konseptinin gelişimine doğrudan etki etmiştir. Örneğin enerji konseptinin kapsamı, içeriği ve üstlendiği rollerin, devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ayrı bir boyuta geçtiğine tanıklık edilmiştir. Bununla ilişkili olarak enerji kaynakları artık temelde insanlık olsa da toplumların, devletlerin temel gereksinimlerini karşılayan bir araç haline gelmiştir. Öyle ki özellikle stratejik enerji kaynakları, devletlerin devamlılığıyla ilişkilendirebileceğimiz hayati önemdeki temel fonksiyonlarının işlerliğindeki temel girdiler ve ulusal güvenliklerinin sınır uçlarına tesir eden, en kritik kilit unsurlar arasında sayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte bir takım enerji kaynakları maddesel varlık olmanın ötesine geçmiş, stratejik bir nitelik kazanmış ve uluslararası gündemin önemli konuları arasında kendisine yer edinmiştir. Dolayısıyla değişen şartlar ve çeşitli dinamiklerin etkisiyle bundan sonraki süreçte stratejik enerji kaynaklarının, salt bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan bir unsur olarak ele alınabilecek kadar dar kapsamlı bir konu olmadığını ifade etmek mümkündür. Bu noktada enerjinin devletler için ne ifade ettiği sorusunun cevaplanması gerekmektedir. İlk olarak gerek ihtiyaçların karşılanması ve sürdürülebilirlik gerekse varlığının devamı için enerjinin devletlerin yaşam kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Şüphesiz enerji ve enerji kaynaklarından yoksun olan bir devlet temel ihtiyaçlarını karşılayamaz, gelişimini sürdürmez ve bunların sonucunda varlığını da devam ettiremez şeklindeki bir genellemeye ulaşmamız mümkündür.

Son dönemde stratejik enerji kaynaklarının en önemli kısmını hidrokarbon kökenli yakıtların teşkil ettiği görülmektedir. Uluslararası politika açısından ele alındığında söz konusu hidrokarbon kökenli enerji kaynakları -önem sırasıyla- petrol, doğal gaz ve kömür şeklindedir. İlerleyen yıllarda bu sıralamanın değişebileceğinin yanı sıra, kömürün liste dışı kalacağına inanılmaktadır. Erişim bağlamında diğerlerine nazaran nispeten daha kolay olan kömürün yerini kaybetmesinde kirlenici niteliği etkilidir. Bu bağlamda kısa vadede kömürün öncelikle öneminin azalacağı ve en azından orta vadede yerini başka enerji kaynaklarına bırakmaya başlayacağı iddia edilebilir. Ayrıca stratejik enerji kaynaklarının başında yer alsa da petrolün en azından tükenene kadar ilk sıra için doğal gazla rekabet içinde olacağını ifade etmek mümkündür. Doğal gazın petrole kıyasla daha çevreci oluşu

ve her geçen gün yeni türevleriyle birlikte tüketiminin ciddi miktarlarda artması buna işaret etmektedir. Ama yine de her iki stratejik enerji kaynağının uluslararası siyasetteki yeri ve öneminin daha da artacağı aşıkardır. Bunun yanı sıra orta ve uzun vadede kömürün yerini alarak stratejik enerji kaynağı haline gelecek bir başka aday LNG'dir. Bu bağlamda günümüzde doğal gazın türevlerinden birisi ve nakil seçeneği olarak karşımıza çıkan LNG'nin, sektördeki gelişmelerle birlikte önümüzdeki dönemlerde daha bağımsız bir yapıya dönüşebilme potansiyelinin altını çizmek gerekmektedir. 2009'dan 2019 yılına kadar dünya genelindeki LNG ihracatının yüzde yüzden fazla artması bunun göstergelerindendir. Dünya LNG ticaretinde 2019 yılındaki artışın bir önceki seneye kıyasla yüzde 13 olarak kayıtlara geçmesi bu ifadeyi desteklemektedir.

Stratejik enerji kaynaklarının uluslararası sistemin egemen aktörleri olan devletlerin daha fazla gündeminde yer aldığı bir durumda olduğu açıkça görülmektedir. Kaynakların nitelikleri ve çağın şartlarıyla ilintili çeşitli faktörler, devletlerin yaklaşımlarında ciddi rol oynamaktadır. Çeşitli düzeylerde birbirleriyle bağlantılı faktörlerin tamamına yakını, kaynakların tükenir olması, sektör yapısı, üretimden tüketime kadar olan süreç ve dönemdeki gelişmeler gibi farklı başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür. Farklı başlıklar altında sınıflandırılan söz konusu faktörlerin ortak noktaları ise fırsat ve tehditlere ilişkindir. Ancak farklılık ve zıtlık gibi ifadelere rağmen, her bir faktörün devletlerin stratejik enerji kaynaklarına ilişkin yaklaşımlarındaki etkisinin benzer olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Nitekim basitçe ifade etmek gerekirse her bir faktörün etkisi karşımıza fayda ya da zarar olarak çıkmaktadır. Tüm bunların devletlerin yaklaşımlarına yansımaları ise en fazla siyasal alanda karşımıza çıkmaktadır. Stratejik enerji kaynaklarının devlet idaresinin temel politika konusu, unsur ve araçlarından biri haline gelmesini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Stratejik enerji kaynaklarının devletlerin güç, güvenlik ve uluslararası sistemdeki konumları bağlamında etkisi tartışılmaz iken, bir takım yapısal sorunların neden olduğu durumlar da önemli tartışma konularından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli nedenlerden kaynaklanan bu yapısal sorunlar enerji temelinde ele alındığında öncelikle kaynaklara erişim bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu erişim sorununu yapısal hale getiren unsur ise stratejik önemi oldukça fazla olan kaynakların dünya coğrafyasına eşit olarak dağılmamasından kaynaklanmaktadır. Erişim sorununun neden olduğu problemler ise genel olarak, enerji temelinde mücadele, istikrarsızlık, çatışmaya varan şiddet olayları, nakil akışındaki kesintilerden oluşmaktayken, söz konusu faktörlerin enerji temelinde devletlerarası ilişkilerde birçok açıdan imkânsız görülen gelişmelere zemin oluşturmak gibi olumlu yönlerinin de olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bahsi geçen olumlu etkilerin başında, enerjinin geleneksel uluslararası ilişkiler disiplini yaklaşımlarına göre mümkün gözükmeyen işbirliğine yapmış olduğu katkı gelmektedir. Bu bağlamda stratejik enerji kaynaklarının devletlerarası ilişkilerde karşılıklı bağımlılık ortamında bile işbirliğinden güç unsuruna dönüşebilen niteliğinin açıklanması, tez kapsamındaki önemli basamaklarından bir diğerini teşkil etmektedir. Bu bağlamda tezin konusunu stratejik enerji kaynaklarını dış politikada

kaldıraç olarak kullanan Rusya'yla, tüketim miktarları bakımından dünyanın ilk sıralarında yer alan Çin arasındaki enerji ilişkilerinin analizi teşkil etmektedir.

“Asimetrik Bağımlılık ve Pazarlık Gücü: Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Yeni Dengeler” başlıklı bu tez, beş bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünü “Kavramsal Çerçeve” başlığı teşkil etmektedir. Tezin birinci bölümünde genel olarak kullanılacak kavram ve teorik yaklaşımlara yer verilmiş olmakla birlikte, özellikle stratejik enerji kaynaklarının kavramsallaştırılmasıyla ilişkili muğlaklık bir nebze de olsa giderilmiştir. Ayrıca, birinci bölümde karşılıklı bağımlılık yaklaşımı teorik açıdan derinlemesine ele alınmıştır. Bununla ilişkili olarak karşılıklı bağımlılık yaklaşımının, realizm ve liberalizmle bağlantısı, enerji perspektifinden ortaya çıkan durumlar ve asimetrik bağımlılık olgusuna değinilmiştir. Bununla birlikte stratejik enerji kaynaklarının devletler arası ilişkilerde işbirliği ve çatışma gibi iki zıt olguyla bağlantısı ortaya konmuştur. Söz konusu bağlantının ortaya konmasının ardından stratejik enerji kaynaklarının temelde devletler için güvencileştirilen önemli bir obje olduğu vurgulanmıştır. Bu süreçte stratejik enerji kaynaklarının güvenlik objesi olmasının nedenleri analiz edilmiş ve hemen hemen tüm devletlerin bir şekilde bununla ilişkili olarak tehdit algısı taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda devletlerin stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili tehdit algılarının genel olarak arz ve talep boyutlarıyla ele alabileceğimiz erişim sorunuyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Ancak stratejik enerji kaynaklarının uluslararası politikanın etki araçlarından birisi haline gelmesi, söz konusu devletlerin tehdit algılarını bir aşama daha öteye taşımıştır. Stratejik enerji kaynaklarının devletler arası ilişkilerde karşı taraf üzerinde baskı yaratacak güç aracına dönüştürülmesi bunun en önemli nedenlerindedir.

Tarihsel süreçte birçok örneği bulunan benzeri durumlarla karşılaşılmasına rağmen, Rusya'nın stratejik enerji kaynaklarına ilişkin eylemlerinin yakın tarihin en önemli örneklerin başında yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda “Rusya Federasyonu ve Stratejik Enerji Kaynakları” başlıklı tezin ikinci bölümünde ilk olarak, Moskova'nın stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili faaliyetlerine yer verilmiştir. Rusya'nın stratejik enerji kaynakları rezervleri ve sektör yapısına ilişkin mevcut durumyla bağlantılı bilgiler bu kapsamda ele alınmıştır. Sonrasında stratejik enerji kaynaklarının Rusya ekonomisindeki ve dış politikasındaki önemine değinilmiş, Moskova'nın uluslararası arenadaki girişimleri enerji silahı modeliyle açıklanarak, eylemlerinin karakteristiği belirlenmiştir. Bununla birlikte Rusya'nın bu karakteristiğinde değişim olup olmadığı Ukrayna Krizi öncesi ve sonrasındaki gelişmelerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Ayrıca dönemin şartları bağlamında Rusya'nın enerji güvenliğiyle ilişkili ortaya çıkan yeni duruma açıklık getirilmekle birlikte enerji stratejilerinin gelecek dönemlerdeki seyri değerlendirilmiştir. Daha kapsamlı olarak ifade etmek gerekirse tezin “Rusya Federasyonu ve Stratejik Enerji Kaynakları” başlığı altında daha önce teorik açıdan doğrulanan stratejik enerji kaynakları temelindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisindeki asimetriklerin, siyasi etki yaratabilme potansiyeli; söz konusu kaynakların manipüle edilebilecek bir güç kaynağı haline dönüşmesinin, pratikte geçerli olup olmayacağı ve

enerji ilişkileri bağlamında Pekin-Moskova yakınlaşmasına giden süreç, Rusya perspektifinden analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, tezin ikinci bölümünde ilk olarak Rusya'nın stratejik enerji kaynakları bakımından nitelikleri ele alınmış ve Moskova'ya devletler arası ilişkilerde etki yaratan stratejik enerji kaynaklarının hangileri olduğu belirlenmiştir. Petrol ve doğal gaz bakımından dünyanın önde gelen ekonomileri arasında yer alan Rusya'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarına yönelik tutumu, bilhassa Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte hangi yönde değişime uğradığı analiz edilmiştir.

SSCB döneminden, Fedarasyon'un ilk yıllarına kadar ülkenin sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerine yaklaşımların daha çok ticari meta ve tüketim bağlamında ihtiyaçlarının karşılanması bağlamında olduğunu ifade etmek mümkündür. Fakat söz konusu değişimlerle birlikte söz konusu kaynaklara sadece maddesel değil, olgusal olarak da fayda sağlayacak hassasiyette bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu bağlamda stratejik enerji kaynaklarına ilişkin değişen bakış açısı, Vladimir Putin'le ülkenin enerji politikaları ve uygulamalarında açıkça kendisini göstermiştir. En göze çarpan değişikliklerden biri, Rusya'nın "enerji süper gücü" olabilmeyi hedef haline getirmesidir. 2000'li yılların başında itibaren bu arzusu gerçekleştirmeye başlayan Rusya, yavaş yavaş uluslararası alanda ön plana çıkmaya başlamıştır. Moskova'nın bu yükselişinde kuşkusuz petrol ve doğal gaz anahtar rol oynamışlardır. Ayrıca Rusya'nın yükselişteki aslan payının küresel enerji fiyatlarındaki artış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiyatlardaki artışların Rusya'nın stratejik enerji kaynaklarına ticari metanın ötesinde anlam yüklemeye başlamasında itici bir güç olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu doğrultuda Kremlin'in atmış olduğu ilk adımlardan birisi stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili alanlarda revizyona gitmek olmuştur. Moskova atmış olduğu bu adımların olumlu yöndeki karşılığını, kısa sürede almıştır. Bir takım kolaylaştırıcı faktörlerin, alınan bu karşılıklardaki etkisi büyüktür. Söz konusu kolaylaştırıcı faktörlerin başında, AB ile yürütülen ticaret ve ülkeye yapılan dış yatırımlar yer almaktadır. Dolayısıyla bu dönem, Rusya'nın enerji sektöründe önemli ölçüde gelişim kaydettiği ve enerji ihracatının arttığı bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Çin Halk Cumhuriyeti ve Stratejik Enerji Kaynakları" başlıklı tezin üçüncü bölümünde ilk olarak Pekin'in stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili faaliyetlerine yer verilmiştir. Pekin'in stratejik enerji kaynakları rezervleri ve sektör yapısına ilişkin mevcut durumuyla bağlantılı bilgiler bu kapsamda ele alınmıştır. Pekin'in stratejik enerji kaynaklarına ilişkin ele alınan durumuyla birlikte enerji güvenliği ilişkili fırsat ve tehditlere değinilmiştir. Bu bağlamda enerji güvenliğiyle ilişkin meselelerdeki durumu göz önüne alınarak Çin'in enerji güvenliği politikaları resmi strateji belgeleri ve uygulamalar ışığında kapsamlı bir biçimde analiz edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, tezin üçüncü bölümünde, Pekin-Moskova enerji ilişkilerindeki yakınlaşmanın altında yatan nedenler ve yaşanan gelişmeler Çin perspektifinden analiz edilmiştir. Bununla ilişkili olarak rezerv bakımından durumu ve enerji alanındaki girişimler gibi Çin'in stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili gelişmeler yakın tarihten başlayarak 2020 yılı sonuna kadar analiz edilmiştir. Öyle ki bu kapsamda

ele alınan konular yakınlaşan Çin-Rusya enerji ilişkilerinde Pekin'in pozisyonunu daha anlaşılır olması için gereklidir. Çünkü Çin-Rusya ilişkilerinde “uyum” ve “yakınlaşma” gibi kavramlar uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe henüz tam anlamıyla açıklanmış ve sistematik olarak ele alınmamış olmakla birlikte “gelişmemiş” olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle taraflar arasındaki etkileşimlerin niteliği ve birbirine karşı tutumlarının daha net anlaşılabilmesi için tarihsel süreçteki gelişmelere değinmek gerekli görülmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde ele alınan bir diğer konu, Çin'in enerji güvenliğine bakış açısına ilişkin olmuştur. Bununla ilişkili olarak Çin'in karşı karşıya olduğu mevcut ve potansiyel enerji güvenliği sorunları ele alınmıştır. Çin'in bu alanla ilgili sorunlarının genel olarak stratejik enerji kaynakları tüketimindeki artıştan kaynaklandığı göze çarpmaktadır. 2020 yılında yayımlanan istatistiklere göre yaklaşık yüzde 1,3 artan dünya ortalamasına karşın Çin'in birincil enerji tüketimindeki geldiği nokta ise bir önceki yıla göre yüzde 4,4 artışla dünya toplamının yüzde 24,3'üne karşılık gelen 141,7 eksa jul olarak ifade edilmektedir. Tüketimdeki bu artış, Çin'in stratejik enerji kaynakları rezervleri için aynı oranda olmamıştır. Dönemin stratejik enerji kaynakları bakımından 1949'dan 1978'e kadar kendi kendine yeterli durumdaki Çin'in reformlar ve diğer nedenler dolayısıyla tüketim oranlarında zaman içerisinde artışa yönelik bir seyir meydana gelmiştir. Söz konusu seyrin 1995 yılında geldiği nokta, enerji kaynaklarının üretim ve tüketimi arasında göreceli bir denge durumuyken; sonrasında durumun tüketim yönünde artışa dönüştüğü görülmektedir. Bununla birlikte Çin'in uluslararası alanda önde gelen enerji ithal eden ülkelerinden birisi olarak karşımıza çıktığına tanıklık edilmektedir. Bununla ilişkili olarak Çin'in karşı karşıya olduğu enerji güvenliği sorunlarından birisinin ithalat bağımlılığı olduğu görülmüştür. Çin'in önümüzdeki dönemdeki petrol talebinin günlük 10,1 milyon varil geçeceğini, bunun 8 milyon varillik bölümünün ithalat yoluyla sağlanacağı ve bunun da yüzde 80 oranında ithalat bağımlılığı olduğu düşünüldüğünde söz konusu enerji güvenliği sorununun boyutları daha net ortaya konmuştur. Fakat tezin bu bölümünde, Çin'in karşı karşıya olduğu enerji güvenliği problemlerinin sadece ithalat bağımlılığıyla sınırlı olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda tezde elde edilen veriler ışığında bir diğer enerji güvenliği probleminin tüketimdeki artışla da bağlantılı olarak değerlendirilen çevresel olumsuzluklar olduğu anlaşılmaktadır. Reformların ilk dönemlerinde stratejik enerji tüketimi sepetindeki kömürün dominant konumu Çin'in enerji güvenliği bakımından karşı karşıya olduğu çevresel olumsuzlukların zeminini oluşturduğu görülmektedir. Daha açık bir deyişle Çin'in karşı karşıya olduğu çevresel sorunların bir diğeri endüstride kirletici kaynakların ağırlıklı olarak kullanılmasıyla birlikte verimlilik düzeyindeki düşüklüktür. Bu bağlamda Çin endüstrisinde enerji kaynaklarının düşük verimlilikte kullanılmasını yaşanan çevresel sorunların temel nedenlerinden birisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna karşın Çin'in karşı karşıya olduğu çevresel sorunlar sadece enerji güvenliğini olumsuz etkilememektedir. Çünkü günümüzde çevresel olumsuzluklar ülkedeki başta insan olmak üzere tüm canlı yaşamını tehdit eden ve toplumsal olaylara varan boyutlara gelmiştir. Dolayısıyla çevresel boyutlarla ele alındığında da Çin'in enerji güvenliği probleminin ulusal güvenlik sorunu haline dönüştüğünü ifade etmek mümkündür.

Çin'in enerji güvenliğine yaklaşımı ve karşı karşıya olduğu tehditlerin ortaya konmasıyla birlikte; devamında enerji politikalarına ilişkin konulara yer verilmiştir. Bu bağlamda ele alınan konulardan ilki, “Çin'in Enerji Politikasının Aktörleri” başlığını teşkil etmektedir. Çin'in enerji politikasının aktörleri ise, liderler ve üst yönetim, Devlet Konseyi, Ulusal Enerji Komisyonu, Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, Ulusal Enerji İdaresi, bakanlıklar, araştırma enstitüleri, düşünce kuruluşları, üniversiteler ve enerji şirketleridir. Ayrıca bu bölümde ele alınan bir diğer konu Çin'in enerji politikasını teşkil eden resmi strateji belgeleridir. Elde edilen veriler ışığında Çin'in resmi enerji strateji belgelerinin genel olarak iki başlık altında incelendiği görülmektedir. Söz konusu başlıklardan ilkinin Beyaz Kitap teşkil etmektedir. Beyaz Kitap, Çin Devlet Konseyi tarafından çeşitli zaman aralıklarıyla yayınlanan ve devlet için stratejik önceliği olan önemli konu başlıklarına değinilen bir resmi strateji belgesidir. Çin'in enerji politikaları bağlamında 2020 yılına kadar iki kez Beyaz Kitap yayımlamıştır. Bunlardan ilki 2007 yılında yayımlanan “Çin'in Enerji Durumu ve Politikaları” başlıklı belge iken; ikincisi 2012 yılında yayımlanan “Çin'in Enerji Politikası 2012” başlıklı Beyaz Kitaptır. Çin'in resmi strateji belgelerini teşkil eden ikinci başlık, ilki 1953'te yayımlanan Beş Yıl Planlarıdır. 2020 yılı itibariyle 14.FYP'nin uygulamaya konduğu bilinmektedir. Söz konusu resmi politika belgelerinde Çin'in karşı karşıya olduğu enerji güvenliği problemlerine yer verilmektedir. Dolayısıyla bu, Çin'in mevcut ve potansiyel enerji güvenliği sorunlarının bilincinde olduğunun göstergelerindedir.

“Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Pazarlık Gücü ve Dengelerdeki Değişim” başlıklı tezin dördüncü bölümünde ilk olarak Çin-Rusya ilişkileri yakın tarihten ele alınarak, tarafların birbirine karşı tutumları analiz edilmiştir. Bunun sonrasında taraflar arasında önemli bir işbirliğinin yürütüldüğü enerji ilişkileri karşılıklı bağımlılık yaklaşımıyla analiz edilmekle birlikte asimetrilerin ortaya çıkış süreci ele alınmıştır. Özellikle Ukrayna Krizi sonrası yaşanan gelişmeler ışığında tarafların birbirine karşı pozisyonları, asimetrik bağımlılık çerçevesinde kırılganlık ve hassasiyetle açısından ele alınarak ilişkilerin niteliği analiz edilmiştir. Bu bağlamda tarafların enerji ilişkileri çerçevesindeki mevcut durumu ve stratejileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Çin-Rus ilişkilerinde de bir takım değişimlere neden olmuştur. Örneğin önceki dönem ilişkilerinde önemli bir dinamik olarak ele alınan ideolojik köken etkisini yitirmiştir. Dolayısıyla önceki dönemlerde birleştirici ve ayırıcı rol oynayan ideolojik ortak kökenleri olan Marksizm ve Leninizm, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle artık terkedilmiştir. Bu tarihten itibaren ilişkileri yönlendiren temel dinamik tarafların çıkarları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çıkarların kesiştiği ilk noktalar, Rusya'nın yıkıntılarının içerisinden yeniden kurulmakla birlikte ayakları üzerinde durmaya çalışması ve Çin'in 1989 Tiamenmen olaylarının oluşturduğu uluslararası arenadaki yalnızlığı ve ambargoları aşmak istemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Çin-Rusya ilişkilerinin siyasi alandaki gidişatında taraflarının çıkarlarının şekillendirici rolü olduğunu ifade etmek mümkündür. O dönemde çıkarların çerçevesini belirleyen ortak görüş ise Batıya karşı duruş olmuştur. Öyle ki Boris Yeltsin iktidarıyla birlikte Rusya'nın Atlantikçi

çizgiye kayan bir görünüm sergilemesi, Çin tarafından olumsuz karşılanmış fakat 1992 yılında Çinli liderlerle yapılan zirvede Rus dış politikasının “Doğu ve Batı arasında dengeleneceğini” açıklamasıyla bu olumsuzluk önemli ölçüde giderilmiştir. Taraflar arasındaki ilişkilerin iki yıl gibi kısa bir sürede “yapıcı ortaklık” haline gelmesine yönelik çabalar söz konusu olumsuzlukların önemli ölçüde giderildiğinin göstergelerindedir. Bilindiği üzere tarafların yapıcı ortaklıkla ilişkili gayretleri 1994 yılındaki bildiriyle resmîyet kazanmıştır. Taraflar arasındaki ikili ilişkilerde yapıcı ortaklığa resmî statü kazandıran bu bildiriyle çok kutuplu dünya düzeni kurma mekanizması olarak BM’ye olan bağlılığın sürdürüleceği, iki büyük güç olarak karşılıklı saygının korunacağı, yayımlanmaya karşı tavizsiz olunacağı ve tek güç hegemonyasına karşı çıkılacağı ifade edilmiştir.

ABD başta olmak üzere Batıya karşı duruşa ilişkin ortak görüşün sonraki dönemlerde de taraflar arasındaki ilişkilerin siyasi alandaki gidişatında belirleyici rol üstlenmeye devam ettiği görülmektedir. Buna karşın Çin-Rusya ilişkileri kapsamında tarafların özellikle siyasi alandaki ortak duruşu, körü körüne bağlılık anlamına gelmemektedir. Son dönemde siyasi alanda stratejik ortaklık seviyesinde yürütülen ilişkilerde tarafların zaman zaman görüş ayrılığı yaşaması bunun göstergelerindedir. Ama yine de görüş ayrılığın yaşandığı zamanlarda bile farklı düşüncelere sahip olmalarına rağmen tarafların birbirlerini zor duruma düşürecek hamlelerden kaçındığının altını çizmek gerekmektedir. Örneğin 2008 Osetya Krizi Moskova ve Çin’in görüş ayrılığı yaşadığı konulardan bir tanesidir. Bilindiği üzere bu hadisede Rusya, 26 Ağustos 2008’de Güney Osetya ve Abhazya’nın bağımsızlığını tanımış ve Çin gibi stratejik ortaklık seviyesindeki gerekse ŞİÖ bünyesindeki partnerlerinden kendisinin bu yönde desteklenmesi talebinde bulunmuştur. Üç bela prensibine sadık kalmayı tercih eden Çin başta olmak üzere ŞİÖ üyeleri böylesi bir eyleme girişmemişlerdir. Yaşanan gelişmelere sessiz kalan Pekin sadece anlaşmazlıkların karşılıklı diyalog çerçevesinde çözümlenmesine yönelik arzusunu dile getiren resmî açıklama yapmakla yetinmiştir. Çin’in böyle bir yola başvurmasının en önemli nedeni Doğu Türkistan, Tibet ve Tayvan meseleleri yüzünden ayrılıkçı hareketlerin kendi ülkesi içinde potansiyel tehdit unsuru olmasıdır. Kırım’ın ilhakı sonrasında Çin’in Rusya’nın beklentisinden farklı hareket ederek geri planda kalmasını da bu tehdit unsuruyla ilişkilendirmek mümkündür. Buna karşın tarafların ilerleyen dönemde çıkarların şekillendirici unsur olduğu Çin-Rusya siyasi ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesinin ötesine taşınması için çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Buna karşın Kırım’ın ilhakının ilişkileri uzun vadede anlaşmazlığa dönüştüreceğine ilişkin ifadelerle de karşılaşılmaktadır. Bu durumda Çin-Rusya ilişkilerinin siyasi boyutu hakkında gelecek dönemlerdeki gidişat yönünde belirsizlik olduğu söylenebilir. Nitekim hangi düzeyde hangi yakınlıkta ya da nitelikte olursa olsun günümüz uluslararası ilişkiler düzeninde tüm bunların çıkar eksenli oluşumlar olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir.

“Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Pazarlık Gücü ve Dengelerdeki Değişim” başlıklı tezin dördüncü bölümünde asıl odaklanılan etkileşim alanı enerji ilişkileridir. Enerji ilişkileriyle ilişkili olarak Çin-Rusya arasındaki etkileşimlerin diğer alanlardan farklılaştığı görülmektedir. Enerji

ilişkilerini diğerlerinden ayıran en önemli noktaların başında karşılıklı bağımlılık olgusu gelmektedir. Çünkü öncelikle Çin-Rusya enerji ilişkileri diğerlerinden farklılaşan bir tarihsel süreçte ilerlemektedir. Bu bağlamda ilk dönem enerji ilişkileri karşılıklı bağımlılığın niteliklerini taşımamakla birlikte siyasal alanla karşılaştırıldığında bugünkü gelinen seviyede beklentilerden göreceli olarak uzaktadır. Örneğin ilk temasların 17.yy'la dayandığı Çin-Rus etkileşimlerinin aksine enerji ilişkilerinin miladını ticari faaliyetler çerçevesindeki temaslar teşkil etmekte ve düşük miktarlarda petrolün demiryollarıyla taşındığı düşük düzeyli ekonomik faaliyet görünümünde olması bunun göstergelerindendir. Öyle ki Çin-Rusya enerji ilişkileri, 2000'li yılların başından itibaren karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ele alınabilecek bir niteliktedir. Bu bağlamda taraflar arasındaki enerji ilişkileri karşılıklı bağımlılık perspektifinden üç döneme ayrılmaktadır. 1999-2008 yılları Moskova üstünlüğü, 2008-2013 yılları göreceli denge ve Moskova'nın artan hassasiyeti dönemi olmakla birlikte 2014-2020 yılları arası dönem ise Moskova'nın artan kırılganlıkları dolayısıyla enerji diplomasisindeki pazarlık gücünün Çin lehine değiştiği dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2014 yılı sonrasındaki iç ve dış dinamiklerin etkisiyle Rusya'nın enerji diplomasisinde Çin'e karşı vermiş olduğu tavizler son dönemdeki değişimlerin göstergelerindendir.

Tezin yöntem ve araştırma teknikleri bölümüne geçilmeden önce sınırlılıkların ortaya konması gerekmektedir. İlk olarak tez gerek karşılaştırma gerekse enerji ilişkileri temelinde olsun tüm enerji kaynakları ve bunlarla bağlantılı olarak geliştirilen projeleri kapsamamaktadır. Tezde taraflar arasında şekillenen enerji temelindeki ilişkiler, doğal gaz ve petrol kaynakları ve bunlarla ilişkilendirilen projeler kapsamında ele alınmaktadır. Daha açık bir deyişle tez, türevleriyle birlikte petrol ve doğal gaz dışında kalan her türlü enerji kaynaklarıyla birlikte ilişkilendirilen bağlantı, etkileşim, işbirliği ve projeleri kapsamamaktadır. Dolayısıyla tezin ana odak noktası türevleriyle birlikte petrol ve doğal gaz konuları temelinde şekillenen ilişki, etkileşim, işbirliği ve projeler üzerine yoğunlaşmaktadır. Dönem açısından ele alındığında ise tez, 2020 yılı sonuna kadar ki gelişmeleri kapsamaktadır.

Verilerin toplanması sürecinde birincil ve ikincil verilerden faydalanılmıştır. Bununla birlikte araştırma yöntemiyle uyumlu şekilde tez, nitel bir vaka analizi olarak dizayn edilmiştir. Araştırma sırasında nitel araştırma yöntemlerinden belgesel tarama yöntemi ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak tezin konusu, hedefleri ve amaçları doğrultusunda başta üniversiteler olmak üzere kütüphanelerde katalog taraması yapılarak özellikle üye olunan akademik veri tabanları vasıtasıyla elektronik ortamda yer alan bilimsel nitelikteki kitap ve makalelere ulaşılmıştır. Ayrıca gerek kütüphaneler gerekse yayınevlerinden tezle ilişkili olan dünya ölçeğinde genel olarak kabul görmüş uzmanlarca ele alınan akademik nitelikteki kitap gibi kaynaklara fiziki ortamda da erişim sağlanmıştır. Bunlara ek olarak enerji konusunda çalışmalar yapan düşünce kuruluşları, organizasyonlar gibi örgütlü yapıların yanı sıra alanda güvenilirliği kanıtlanmış akademik niteliği olan kurumların verilerinden gerek resmi internet siteleri üzerinden elektronik olarak gerekse fiziki

olarak yararlanılmıştır. Ayrıca ilgili devletlerin resmî kurumlarının ve haber ajanslarının internet sitelerinden olası gelişmelerle birlikte konu ile ilgili akademik değer taşıyan yazılı ve görsel medya da düzenli olarak takip edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İçerikte yer alan ve yararlanılan kavramlara bu bölümde yer verilmesinin, teze olumlu yönde katkı yapması kaçınılmazdır. Bu bağlamda, öncelikle anlam karışıklığına yol açmamak adına tez kapsamında kullanılacak kavram ve yaklaşımların özgün tanımlarına yer verilecektir.

1.1. Stratejik Kaynak Olarak Enerji

Stratejik kaynaklar, herhangi bir dönemde sosyo-ekonomik gelişimin o olmadan imkânsız olduğu ve hemen hemen her alanda insanlık yaşamına etkisi olan kaynaklar olarak nitelendirilebilir (Fermann, 2014: 23). Tarihte uzun bir süre verimli topraklar ve meralar, savaşlara neden olan stratejik kaynaklar olarak kabul edilirken, Sanayi Devrimi ve artan endüstrileşmeyle birlikte özellikle demir ve çelik gibi ham materyaller de bu kategoride değerlendirilmiştir (Negut vd., 2007: 18). Çünkü, Sanayi Devrimi olgusu, stratejik kaynaklar bağlamında önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle bu süreçte önem kazanan demir ve çeliğin işlenmesi için ihtiyaç duyulan ısı, ifade edilen değişimin ana dinamiklerinden birisini oluşturmuştur. Bu da geniş perspektiften bakıldığında artık enerji kaynaklarının stratejik kaynak olarak önem kazanmaya başlaması olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda, sistematik bir sınıflandırma yapabilmek için stratejik kaynakların belli kriter ya da nitelikler temelinde diğerlerinden ayrıldığını iddia etmek mümkündür. Söz konusu nitelikleri üç madde halinde toplamakta hiçbir sakınca yoktur. Bunlardan ilki stratejik kaynakların sosyo-ekonomik gelişim için olmazsa olmaz oluşu, ikincisi kümülatif (cumulative) oluşu ve üçüncü olarak ise politikleştirilmesidir.

1.1.1. Enerji Kaynakları ve Sosyo-Ekonomik Gelişime Etkileri

İş yapabilme yeteneği olarak tanımlayabileceğimiz enerji ve söz konusu kabiliyete imkân sağlayan kaynaklardan yararlanmaya başlamamızı, insanlığın kendi kas gücünü kullanmasına kadar götürülebilmekteyiz. Söz konusu dönemde enerji kaynağı olarak kullanılan kas gücü, insanlığın devamı anlamına gelmekteyken, günümüzde ihtiyaçlar farklı kaynaklardan temin ediliyor olsa da taşımış olduğu önem devam etmektedir. İnsan yaşamının temel girdilerinden enerji kaynaklarını bu denli önemli kılan birçok faktör bulunmaktadır. Enerjinin stratejik kaynak olarak nitelendirilmesi için önemli kriterlerden olan sosyo-ekonomik gelişime sağlamış olduğu katkı söz konusu

faktörlerdendir. Bu noktada Bayraç vd. (2018: 1)'nin şu şekildeki ifadeleri söz konusu iddiayı destekler niteliktedir:

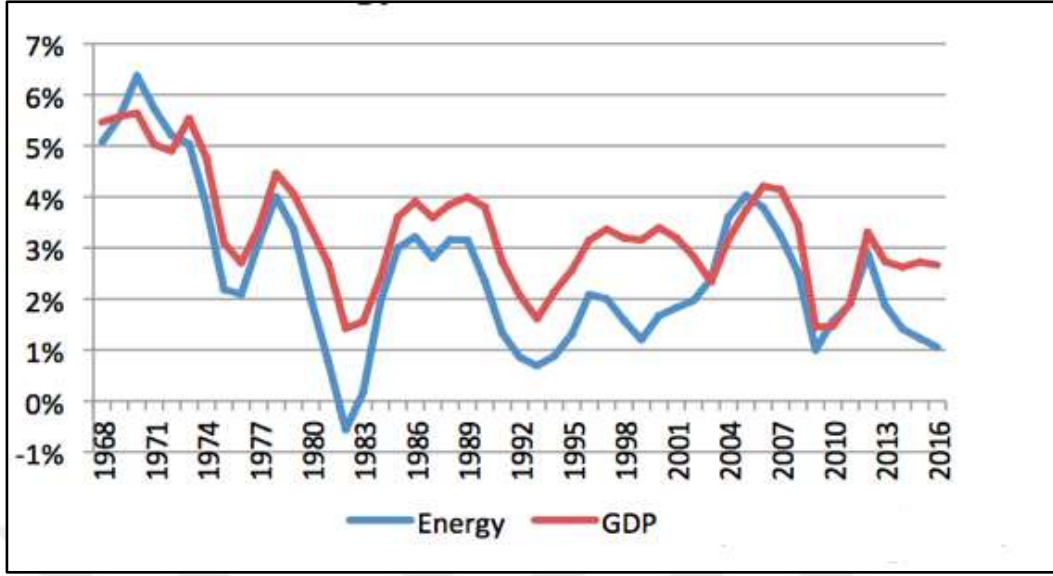
Canlıların varoluşundan günümüze kadar geçen zaman içinde enerji, yaşamın sürdürülebilmesi için vazgeçilmez bir niteliğe sahip olmuştur. Başlangıçta sadece yaşamın idame ettirilmesi için kullanılan enerji, teknolojinin gelişimiyle birlikte insanoğlunun bilinçli olarak kullandığı temel bir girdi konumuna gelmiştir. Günümüzde ise, uluslararası siyasi ve ekonomik gelişmeleri belirleyen ve onlara yön veren ana unsur olarak, dünya gündeminde ele alınan konuların başında gelmektedir.

Enerji kaynakları, insan yaşamı için temel girdilerin başında yer almakla birlikte sosyo-ekonomik gelişimin de sürdürülebilirliği noktasında olmazsa olmaz niteliktedir. Enerji kaynaklarının söz konusu niteliği ölçülebilir ve gözlemlenebilirdir. Sosyo-ekonomik göstergeler bu noktada önemli ölçüde yol gösterici olabilmektedir. Bilindiği üzere aynı anda hem toplumsal alanı hem de ekonomik alanı veya aralarındaki ilişkiyi ilgilendiren sosyo-ekonomik göstergelerin genel olarak ekonominin toplumsal yaşama katkıları temelinde şekillenmektedir. Günümüzde endüstrileşme düzeyi ve ekonomik büyümenin sosyo-ekonomik gelişimin temel ölçütlerinden sayılması söz konusu tespiti doğrular niteliktedir. Bu bağlamda stratejik olarak ifade edilmesinde en önemli niteliklerden ilki olan sosyo-ekonomik gelişimin daha net açıklanabilmesi için öncelikle küresel enerji tüketimi ve ekonomik aktivitelerle birlikte; gelişmiş olarak nitelendirilen devletlerin enerji tüketim ve ekonomik gelişimlerdeki değişimlerin birbirleriyle ilişkilendirilerek ele alınması gerekmektedir. Söz konusu gereklilik, temel olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik, endüstrileşme seviyesi, gelişmişlik düzeyi ve enerji tüketimi arasındaki doğrusal ilişkiyi kaynaklanmaktadır. Aydın (2010: 318)'in “enerjinin yoğun olarak kullanımı üretimdeki toplam artışı ve yaşam standardını yükseltmektedir” şeklindeki ifadesi söz konusu ilişkiyi doğrular niteliktedir. Bu bağlamda enerji tüketimiyle sosyo-ekonomik gelişim ilişkisinde öncelikle ilgili göstergeler belirtilmelidir. Aydın (2010: 318)'a göre bahsi geçen göstergeler şu şekildedir;

Kişi başına düşen enerji tüketimi ve enerji yoğunluğu iki önemli enerji göstergesidir. Enerji yoğunluğu, Gayri Safi Milli Hasıla başına tüketilen birincil enerji miktarını temsil eden ve tüm dünyada kullanılan bir göstergedir. Ayrıca ekonomik gelişim hızı ve yaşam standardı, enerji talebini belirleyen iki unsurdur.

Dolayısıyla, enerjinin stratejik kaynak olarak nitelendirilebilmesi için enerji tüketimi ve ekonomiyle ilişkisini gösteren verilere odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda Grafik 1, enerji tüketiminin ekonomiyle ilişkisini göstermekle birlikte, 2016-2019 dönemi için “*BP Statistical Review of World Energy 2019*” ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'nden elde edilen veriler büyük önem taşımaktadır. BP verilerine göre 2018-2019 yılları arasında küresel enerji tüketimi yaklaşık olarak yüzde 2,9 artarken (BP, 2019: 2), aynı dönemdeki ekonomik büyüme IMF tarafından yaklaşık yüzde 3 olarak ifade edilmektedir (IMF, 2021). Grafik 1'de de görüldüğü üzere küresel enerji tüketimindeki artışla sosyo-ekonomik gelişim doğru orantılı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 1: Dünya Enerji Tüketimi ve GSYİH Büyümesi

Kaynak: Tverberg, 2017.

Küresel enerji tüketimi ve ekonomik gelişim ile ilgili ilişkiyi destekleyen diğer argümanlara bu noktada değinmek çalışma açısından yol gösterici olacaktır. Söz konusu destekleyici argümanlardan bir diğeri, uluslararası sistemin büyüme trendinde olan ekonomilerinden Brezilya, Çin ve Hindistan'a ait verilerdir. Örneğin 1980-2017 yılları arasında ortalama yüzde 6 oranında ekonomik büyüme gerçekleştiren Brezilya'nın enerji tüketimindeki artış yaklaşık olarak yüzde 9,73'tür (Mele, 2019: 30071). Yılda ortalama yüzde 6,7-9 arasında değişen oranlarda büyüme gerçekleştiren Çin'in, bununla doğru orantılı olarak enerji tüketimindeki 2007-2017 yılları arasındaki artış ise yaklaşık yüzde 3,9 iken, 2017-2018'de bu oran yüzde 4,3'tür (Meidan, 2019: 3; BP, 2019: 8). Son on yıllık dönemde ortalama yüzde 6,8-7,5 aralığında ekonomik büyüme ivmesi yakalayan Hindistan'ın (The World Bank, 2019), 2007-2017 arasındaki enerji tüketimindeki artış yaklaşık yüzde 5,2 iken 2017-2018 dönemindeki artış ise yaklaşık olarak yüzde 7,9'dur (BP, 2019: 8). Sonuç olarak elde edilen veriler ışığında söz konusu örnekler, enerji tüketimi ile sosyo-ekonomik gelişim arasındaki bağlantıyı doğrulamaktadır.

1.1.2. Kümülatif Kaynak Olarak Enerji Kaynakları

Enerji kaynaklarının stratejik olarak kabul edilmesindeki en önemli niteliklerden bir diğeri kümülatif olmasıdır. Merriam-Webster (2019)'a göre kümülatif (cumulative) kavramı, "birbiri ardına yapılan eklemelerle büyüyen" anlamında kullanılmaktayken, dilimizde "birikmiş, katılmış ve toplu" gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu (TDK), 2019). Ancak, tanımlamalar ışığında elde edilen kavramsal karşılıklar imkân veriyor olsa da tüm kaynakları kümülatif olarak nitelendirmemiz doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Örneğin Evera (1999: 105)'ya göre, "bir kaynak sahibinin bir başka kaynağı korumasına veya kazanım edinmesine yardımcı olursa kümülatif olarak

nitelendirilebilmektedir”. Ayrıca, ilgili kaynağın kümülatiflik derecesini güçlendiren, yapmış olduğu olumlu etkidir. Daha açık bir deyişle, bir kaynağın yapmış olduğu pozitif yönlü etki(ler), kümülatiflik derecesini arttıran bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kümülatiflik bakımından kaynaklar, kümülatif (cumulative), kümülatif olmayan (non-cumulative) ve negatif-kümülatif (negative-cumulative) olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır (Evera, 1999: 106). Bunun nedeni ise, tamamen sahip olunan kümülatif kaynakların diğer kaynakların edinimi ve kontrolüne yapmış olduğu katkı(lar)dan kaynaklanmaktadır. Çünkü kümülatif olmayan kaynakların, diğer kaynakları koruma veya kontrol etme kapasitesi üzerinde hiçbir etkisi yoktur.

Güç ve fayda gibi etkiler ile birlikte değerlendirildiğinde enerji konseptini kümülatif kaynaklar çerçevesinde ele almak mümkündür. Öyle ki ulusal ekonomiler için öz olarak nitelendirilen enerji kaynaklarının sosyo-ekonomik gelişimin yanı sıra güce yapmış olduğu etki ve sağladığı faydalar tartışılmaz gerçeklerdendir. Holsti (1964: 179)’ye göre, “güç, bir devletin sahip olduğu imkân ve kabiliyetlerini, ödül, ceza, zorlama ve ikna gibi çeşitli stratejiler vasıtasıyla uygulayarak hedef alınan tarafın eylemlerini kendi arzuları doğrultusunda yönlendirme ve etkileme kapasitesidir”. Gücün unsurları da H. Özdemir (2008: 116) tarafından, “coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, nüfus, ulusal karakter, diplomasisinin ve hükümetin kalitesi” olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda gücün unsurları arasında sayılan ve stratejik enerji kaynakları, aktörlerin uluslararası sistemdeki pozisyonları ve niteliklerine fayda sağlamaktayken, söz konusu katkı uluslararası ilişkiler disiplininin çeşitli yaklaşımlarınca da açıkça ifade edilmektedir. Bununla ilişkili olarak, “Realizm, Jeopolitik Düşünce Okulu, Kopenhag Okulu” gibi temel yaklaşımlarından bazıları ve uluslararası ilişkiler disiplininde ön plana çıkan ekollerin temsilcileri, etkileri bağlamında enerjinin epistemolojik olarak analiz edilmesi için enerji kavramına çalışmalarında yer vermişlerdir (Mohapatra, 2017: 683). Örneğin, realist akımın önderlerinden Morgenthau söz konusu düşünürlerin başında gelmektedir. Morgenthau’ya göre uluslararası politika iktidar mücadelesinden başka bir şey değildir. Bu bağlamda Morgenthau (1948: 1-4), hammaddelerin bir devletin ulusal gücünü arttırdığını vurgulamaktadır.

Aktörler açısından enerji kaynaklarının önemini vurgulayan bir diğer yaklaşım, Jeopolitik Düşünce Okulu’dur. Bilindiği üzere jeopolitik düşünce temelde, doğal kaynaklara sahip olmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu anlayış Ratzel, Haushfori, Mackinder, Mahan ve Spykman gibi jeopolitik yaklaşımın temsilcileri olan stratejistlerin ifadelerinden anlaşılabilir. Bahse konu düşünürler, büyük bir imparatorluğa sahip olmak ile doğal kaynaklara sahip olmak arasında önemli bir bağ olduğunu vurgulamaktadırlar (Mohapatra, 2017: 685). Ayrıca, modern düşünürlerden kabul edilen Brzezinski (1997), Avrasya’nın önemini vurguladığı bir çalışmada, bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçünün bu coğrafyada bulunduğunu ifade ederek, enerji kaynakları ile devletlerin niteliği arasındaki ilişkiyi tekrardan teyit etmiştir (Brzezinski, 1997: 31). Bununla birlikte, Kopenhag Okulu’nun önemli düşünürlerinden olan Barry Buzan’ın çalışmalarında da enerji kaynaklarının önemini vurgulayan

ifadelere rastlanmaktadır. Örneğin Buzan ve Lawson (2013)'a göre “doğal kaynaklar uluslararası sistemin evrimi için temel yapı taşı, hayati öneme sahip ve olmazsa olmaz bir gereklilik” olarak ifade edilmektedir.

Sonuç olarak uluslararası ilişkiler literatüründeki söz konusu temel yaklaşımlarla birlikte, diğer perspektifler ve stratejistlerin ifadeleri de analiz edildiğinde genel olarak enerjinin tüm insanlık ve aktörler için önemi, başta yaşamın sürdürülebilirliği ve güç olmak üzere, sosyo-ekonomik gelişmişlik gibi birbiriyle ilişkilendirebileceğimiz geniş bir yelpazede fayda sağladığı sonucuna varılmaktadır. Ayrıca söz konusu yelpaze ve fayda ilişkisi dikkatle incelendiğinde enerjinin sistemin yapısı, aktörlerin nitelikleri ve sistemsal konumlarıyla birlikte mevcut yapının sürdürülebilirliğine önemli ölçüde etkisi bulunduğu da açıkça gözlemlenmektedir. Bu minvalde, enerjinin aktörlerin güç kaynaklarının özüne yapmış olduğu katkı(lar), onların stratejik/kümülatif olarak ele alınabileceği iddiasına yönelik en önemli delillerdendir.

1.1.3. Enerji Kaynaklarının Politikleştirilmesi

Enerji kaynaklarının stratejik olarak ifade edilmesindeki niteliklerden bir diğeri politikleştirmedir. Bu durumun birçok nedensel temeli vardır. Enerjinin siyasetin önemli bileşenlerinden olmasının yanı sıra devletlerin iç ve dış politikalarını birbirine eklemlendiriyor olması da bu nedenlerdendir (Shaffer, 2009: 3). Nedensel temelin özünde, enerji kaynaklarının önemi ve insan hayatına etkileri yer almaktadır. Hatırlanacağı üzere enerji ile ilgili yaşanan gelişmeler doğrudan sosyal, ekonomik ve çevresel alanları etkilemektedir. Söz konusu etkiler yerel, bölgesel, ulusal hatta bazı zamanlarda küresel ölçekte hissedilmektedir (Owens, 1981: 197). Dolayısıyla hayati olarak nitelendirilen bir olgunun neden olacağı fayda ya da zararlar da aynı biçimde önemli olacaktır. 1973 yılında meydana gelen petrol krizi ve etkileri bu noktada önemli örneklerin başında yer almaktayken, bu tarihten sonra enerjinin politikleştirilmesinde yeni bir dalga başlatıldığı gözlemlenmiştir (Belyi ve Talus, 2015: 25).

Enerji kaynakları, aktörlerin ulusal stratejilerinde öncelikli olarak yer almaktadır. Söz konusu öncelik, tamamen devletlerin enerji konusundaki kazanımlarının maksimizasyonunun öneminden kaynaklanmaktadır (Klare, 2008: 21-22). Bu bağlamda aktörlerin enerji kaynaklarının politikleştirilmesine göstermiş oldukları hassasiyete ilişkin tarihteki birçok aktörle bağlantılı örneklerle karşılaşmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya Federasyonu (Rusya) ve Avrupa Birliği (AB) söz konusu aktörlerden ön plana çıkanlarından bazılarıdır. ABD'nin enerji kaynaklarına verilen hayati değeri politikleştirilmesinin örneklerinden birisine 43. Dönem Devlet Başkanı George Walker Bush yönetimi sırasında kabul edilen “Ulusal Enerji Politikası” kapsamındaki direktiflerde rastlanmaktadır. 17 Mayıs 2001 tarihinde kabul edilen Ulusal Enerji Politikası'ndaki birincil direktiflerden birisi, “Amerikan enerji politikasının, dış politika ve ticaret

politikasından daha öncelikli olarak ele alınması ve ülkenin enerji diplomasisinde doğrudan devlet başkanının önemli roller üstlenmesinin teşvik edilmesi” şeklindedir (Klare, 2008: 24).

AB ile ilişkili olarak da önemli noktalar göze çarpmakta ki, Birliğin oluşumundaki ana dinamik bilindiği üzere enerji kaynaklarıdır. Bu doğrultuda Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile başlayan süreç günümüzde Enerji Birliği (Energy Union) olarak bilinen bir yapılanmaya uzanan bir boyuta ulaşmış ve enerji kaynakları önemli ölçüde AB'nin strateji şemsiyesi altında politikleştirilmiştir. 1994 Avrupa Enerji Şartı Anlaşması, 1995 Beyaz Kitap, 2000 Yeşil Kitap, AB'nin enerji kaynaklarının politikleştirdiğinin önemli göstergelerinden iken söz konusu tarihler aynı zamanda Enerji Birliği'ne giden süreçte birer yapı taşı olarak kabul edilmektedir.

Enerji kaynaklarının politikleştirilmesinde akla gelen aktörlerden bir diğeri Rusya'dır. Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte farklı bir boyutta önem verilmeye başlanan enerji stratejilerinden özellikle ekonomide elde edilen kazanımlar, Kremlin'in konuya daha fazla hassasiyet göstermesine ortam hazırlamıştır. Söz konusu hassasiyet, enerji politikası ile sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması yönündeki kararların alınmasında ve ülkenin enerji politikasının “Sosyo-Ekonomik Kalkınmanın Gelişimi ve Enerji Politikaları” olarak tanımlanmaya başlanmasında açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Rusya örneğinde enerji kaynakları ile sosyo-ekonomik yapı ve kalkınmanın doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (Erkan, 2013: 82).

1.1.4. Stratejik Enerji Kaynakları

Taşınmış olduğu nitelikler bağlamında değerlendirildiğinde enerji, tartışmasız bir şekilde stratejik kaynak olarak kabul edilmelidir. Ancak stratejik kaynaklarının belirlenmesi aşamasında birtakım sınırlandırmalar yapılması gerekmektedir. Söz konusu gereklilik, enerji kaynaklarının çeşitliliği ve birçok alt türevinin varlığından kaynaklanmaktadır. Kısacası, enerji kaynaklarının kapsam bakımından genişliği ve çeşitliliği doğrudan yeni bir sınıflandırmayı gerekli kılmaktadır. Ayrıca bu gerekliliğin, stratejik olarak nitelendirebileceğimiz enerji kaynaklarının tür ve türevlerinin belirlenmesi, çağın dinamikleri ile birlikte değişkenlik gösterebileceğinin anlaşılması noktasında da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Öyle ki Evera (1999: 107)'nin “yeni kümülatif kaynaklar çağın dinamikleri doğrultusunda yaşanan gelişmelere, askeri ve teknolojik doktrin değişikliğine göre ortaya çıkabilmekte ya da niteliğini kaybedebilmektedir” şeklindeki ifadeleri bunu doğrular niteliktedir. Böylece stratejik kaynakların niteliklerinin ışığında günümüz stratejik enerji kaynaklarının belirlenmesi daha mümkün hale gelecektir.

Stratejik kaynak olarak enerjinin sosyo-ekonomik gelişime yapmış olduğu katkı daha önceki satırlarda değinildiği gibidir. Bu noktada istatistiki veriler ışığında hangi kaynağın ne ölçüde katkı

sağladığını spesifik olarak ifade etmek zor gözükse de gerek gelişmiş gerekse yükselen güç olarak ifade edebileceğimiz ekonomilerin enerji kaynağı tür ve türev açısından tüketimlerinin miktar olarak analiz edilmesi, bahse konu zorluğun aşılmasında bir anlamda yol gösterici olacaktır. Bu ifadenin dayandığı hipotez ise, her dönemde en fazla katkı sağlayan stratejik kaynak en fazla tüketilendir şeklindedir. Literatür çalışmaları da söz konusu hipotezi desteklemektedir. Negut vd. (2007: 18)'nin “Sanayi Devrimi ile birlikte demir ve çelik üretmek için kullanılan hammaddeler stratejik kaynak haline gelmişken, 20. yüzyılda petrol ve doğal gaz ön plana çıkmaya başlamıştır” şeklindeki ifadeleri destekleyici örneklerdendir.

Enerji kaynaklarının gerek türev gerek tüketen aktör bağlamındaki verileri açısından BP tarafından her yıl düzenli olarak hazırlanan ve güvenilirliği tartışmasız olan “Statistical Review of World Energy” raporu önemli ölçüde yol göstericidir. Altmış sekizincisi yayımlanan BP raporuna göre, küresel çaptaki tüketimin birincil enerji kaynakları ağırlıklı olduğu göze çarpmakta ve söz konusu miktarın her geçen yıl kademeli olarak arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin, 2018-2019 dönemindeki artış yaklaşık olarak yüzde 2,9 olarak ifade edilmektedir (BP, 2019: 2).¹ Veriler ışığında birincil enerji kaynaklarının tüketimindeki en büyük payın gelişmiş ya da gelişmekte olan ekonomilerce gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Söz konusu ekonomilerin en önemlileri, ABD, Çin, Rusya, Japonya, AB ve Hindistan’dır. (BP, 2019: 8). 2019 yılı verilerine göre ABD yaklaşık olarak 2300,6 milyon ton petrol eş değeri tüketim gerçekleştirirken, sırasıyla Çin 3273,5, Rusya 720,7, AB 1688,2 ve Hindistan 809,2 milyon ton petrol eş değeri tüketim gerçekleştirmiştir. (BP, 2019: 8). Söz konusu tüketimde yükselen güç olarak nitelendirilen Çin’in payı yüzde 23,6 iken gelişmiş ülke konumundaki ABD’nin payı yüzde 16,6’dır (BP, 2019: 8).

Günümüzde stratejik enerji kaynakları bağlamında ele alabileceğimiz petrol, doğal gaz, kömür, nükleer enerji, hidroelektrik enerjisi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının oluşturduğu birincil enerji kaynakları iken, bu aşamada tür ve türev olarak kaynakların hangilerinin olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Kaynak bağlamındaki tüketim oranları ile ilgili veriler bu aşamada da yol gösterici olmaktadır. Veriler ışığında 2018 yılı için gerçekleştirilen küresel çaptaki tüketimler 4662,1 milyon ton eş değeri petrol, 3309,4 milyon ton petrol eş değeri doğal gaz, 3772,1 milyon ton petrol eş değeri kömür, 611,3 milyon ton petrol eş değeri nükleer enerji, 948,8 milyon ton petrol eş değeri hidroelektrik enerjisi ve 561,3 milyon ton petrol eş değeri yenilenebilir enerjidir (BP, 2019: 9). Dolayısıyla birincil enerji kategori içerisindeki enerji kaynaklarının tüketim oranları ve miktarları göz önüne alındığında en fazla tüketilen enerji kaynakları sırasıyla petrol, kömür ve doğal gaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada söz konusu üç kaynak arasından daha kümülatif karakterdeki türün belirlenmesi için yeni bir değerlendirmenin yapılması gerekmektedir. Çünkü sadece tüketim miktarı odaklı bir değerlendirme, analizlerde yanlış bulgu ve sonuçlara ulaşmamıza ortam hazırlayabilmektedir. Tüketim bakımından ikinci sırada olmasına karşın

¹ Küresel çaptaki birincil enerji kaynağı tüketimi 2008 yılı için 11705,1 milyon ton petrol eş değeri iken 2018 yılı sonunda 13864,9 milyon ton petrol eş değeri olarak karşımıza çıkmaktadır (BP, 2019: 8).

günümüzde kömüre verilen önemin doğal gazı nazaran daha az oluşu analizler açısından, yanlış sonuçlara ulaşabileceğinin anlaşılması bakımından önemlidir. Bu nedenle kaynakların sağlamış olduğu fayda gibi unsurların göz önünde tutulduğu bir çerçevede değerlendirme yapılması ve doğru tespitlere ulaşılması gerekmektedir.

Stratejik kaynakların nitelikleri çerçevesinde ele alınan, sahibine yapmış olduğu güç katkısı verisi ışığında Rusya temelinde yapılacak olan bir değerlendirme doğru tespitler açısından yol gösterici olabilecektir. Randall Newnham (2011: 134)'ın şu şekildeki ifadeleri bu aşamada önem taşımaktadır:

Rusya, son on yıllık bir dönemde önemli bir aktör olarak giderek dünya sahnesine geri dönmüştür. Gorbaçov ve Yeltsin döneminde gözle görülür bir düşüşün ardından Putin dönemiyle birlikte Rus gücünün yeniden canlandığını görülmektedir. Bu gücün önemli bir bileşeni Rusya'nın petrol ve doğal gaz rezervlerini dış politika araçları olarak kullanabilmesidir şeklindeki ifadesi, petrolün yanı sıra tüketim miktarı kömüre kıyasla düşük olsa da doğal gazın nitelik bakımından daha kümülatif bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir.

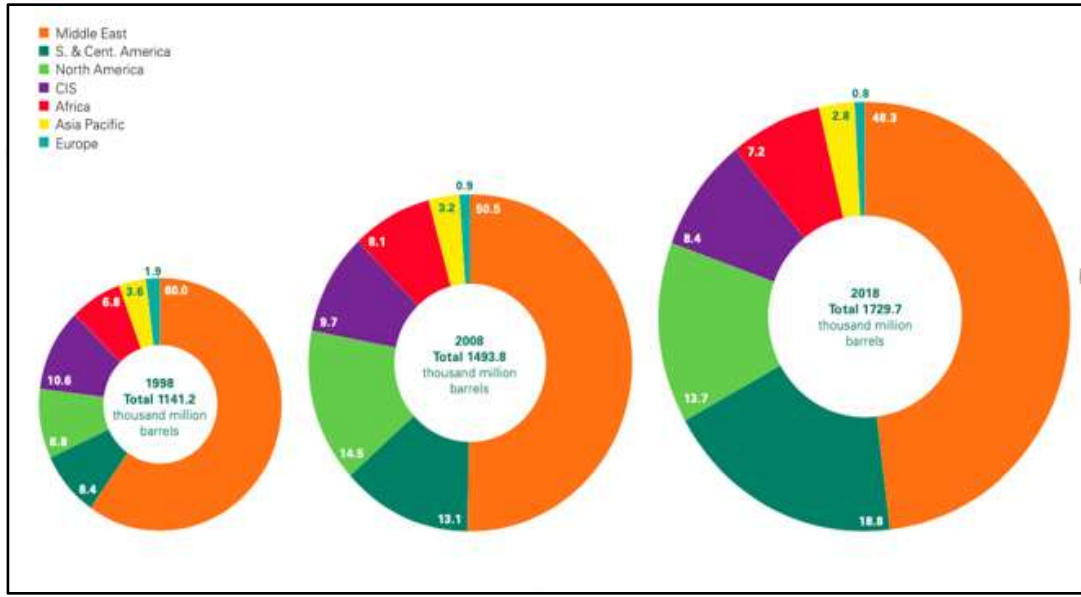
Literatür çalışmaları da Newnham'ın ifadelerini destekler niteliktedir (Newnham, 2011: 134). Negut vd. (2007: 24) tarafından kaleme alınan "The Geopolitics of Strategic Energy Resources" başlıklı çalışmasındaki "son yıllarda (2006'nın sonu 2007'nin başında), doğal gaz fayda bağlamında, dış işleri etkilemede bir güç aracı haline gelebilecek başka bir stratejik enerji kaynağı olarak ortaya çıkmıştır" şeklindeki ifadeleri, söz konusu destekleyici argümanlardan bir tanesidir. Bu doğrultuda gerek veriler gerekse literatür kapsamındaki argümanlar ışığında günümüz dünyası için petrol ve doğal gazı stratejik kaynak olarak nitelendirmek mümkündür.

1.1.4.1. Petrol

Stratejik olarak nitelendirilen birincil enerji kaynakları arasında küresel çapta en fazla tüketileni petroldür (petrol or oil). Likit hidrokarbonlar arasında konumlandırabileceğimiz petrol, milyonlarca yıl boyunca okyanussal (oceanic) canlılardan ve organik kalıntıların oluşturduğu tortularda bulunmaktadır. Tek bir forma sahip olmayan petrol kimyasal içeriği doğrultusunda rafineri ortamında ayrıştırma, çatlama (cracking) gibi petro-kimyasal yöntemlerle birlikte dizel, parafin (kerosene) ve benzin (gasoline) gibi farklı bileşenlere ayrıştırılabilmektedir. Rafineri ortamındaki uygulamalar sonucunda farklı bileşenlere ayrılan petrolün söz konusu niteliği, kavramsal tanımlamalar açısından önem taşımaktadır. Öyle ki genel kullanımdaki anlamıyla petrol, kendine has aromaya sahip $0,80 \text{ gr/cm}^3$ - $0,95 \text{ gr/cm}^3$ arası yoğunlukta koyu renkte ve çeşitli karbon bazlı elementlerden meydana gelen rafine sürecinden geçmemiş doğal mineral yağ olarak tanımlanmaktadır (Yüce, 2006: 54). Söz konusu bu tanımın ayırt ediciliği rafine işlemi öncesi ve sonrası için kavramsal ayrımın yapılabilmesi için önemlidir. Öyle ki söz konusu ayrım doğrultusunda rafine işlemi öncesi için kullanılan kavram "ham petrol" iken sonrası için kullanılan kavram "rafine edilmiş petrol" olarak ifade edilmektedir.

Petrolle ilişkili olarak yapılan literatürdeki çalışmalarda konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan olarak ifade edilen diğer bir kavramsal ayrıma rastlanmaktadır. Geleneksel yöntem ve üretim teknikleri ile elde edilen petrol konvansiyonel olarak adlandırılırken, söz konusu yöntemlerden farklı ve bunların dışında geliştirilen yeni üretim teknikleri ile elde edilen, örneğin Alberta ve Kanada’da bulunan petrolü kumun içerdiği ham petrol konvansiyonel olmayan (çok ağır petroler) olarak adlandırılmaktadır (Goldemberg, 2012: 40).

Grafik 2: 1998, 2008 ve 2018 Yıllarındaki Kanıtlanmış Rezervlerin Oransal Olarak Dünya Coğrafyasına Dağılımları

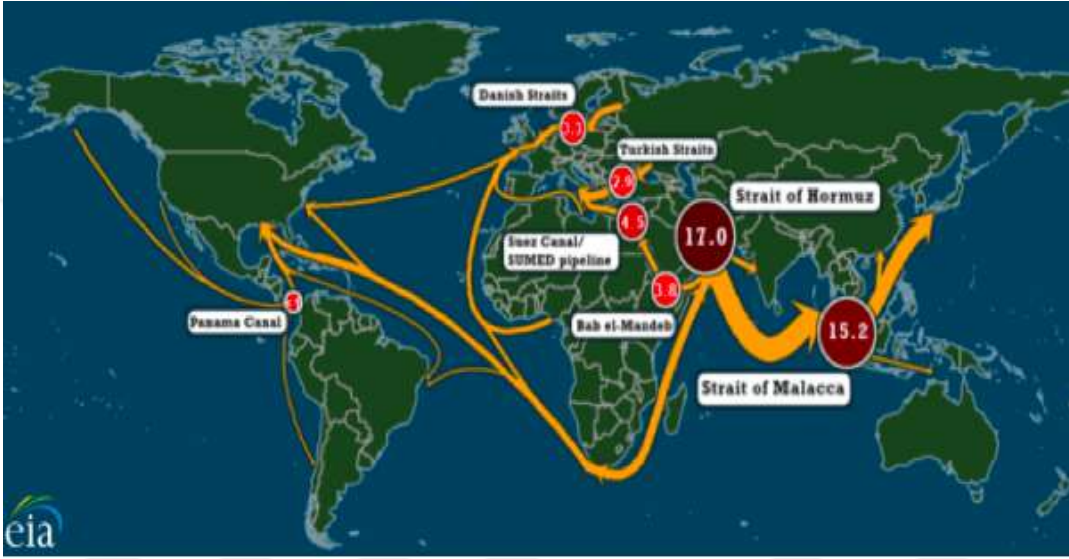
Kaynak: BP, 2019

Çağımızın stratejik enerji kaynakları arasında en önemli pozisyona sahip petrolün üretimi, yaklaşık yüz yetmiş yıl önceye kadar ilkel olarak tabir edilen yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla petrolün sanayi sektörünün bir uzantısı haline gelmesi de gazyağının üretilmesine rastlanmaktadır. Yaşanan bu gelişme sonrasında yeni kaynaklara ulaşım ihtiyacı ortaya çıkmış ve ticari anlamda petrol arama faaliyetlerine başlanmıştır. Örneğin “Pennsylvania Rock Oil Company”in gerçekleştirdiği ilk ticari arama faaliyetleri de bununla ilişkilidir (Yüce, 2006: 57). Arama faaliyetlerinin başarıyla sonuçlanması üzerine bir sonraki aşama ilk ticari amaçlı petrol kuyularının açılması olmuş ve 1857 yılında Albay Drake buna öncülük etmiştir. Daha sonraki zaman diliminde ABD coğrafyasıyla birlikte petrol ile ilgili faaliyetler her alanda dünyanın çeşitli yerlerinde artarak devam etmiştir.

Stratejik önemi çok fazla olan petrolün arama ve üretim faaliyetlerinin bir sonraki aşamasını tüketicilere ulaştırılması oluşturmaktadır. Petrolün tüketiciye ulaştırılması iki ana yöntem çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Söz konusu yöntemler boru hatlarıyla doğrudan nakil ile kara

ve deniz ulaşım yolları aracılığıyla taşımadır. Söz konusu yöntemlerden ilki nakil hattı güzergâhındaki coğrafyanın stratejik önemini arttırırken ikinci yöntem ise ulaşım güzergâhındaki coğrafyaya bu yönde bir katkı sağlamaktadır. Boru hatlarıyla taşımının Türkiye'ye sağlamış olduğu stratejik önem bu duruma örnek verilebilecekken; aynı şekilde hayati önemi büyük olan Hürmüz Boğazı ve Türk Boğazları da nakil güzergâhlarının önem kazanmasına örnek olarak verilebilmektedir.

Şekil 1: Dünya'nın Önemli Deniz Petrol Taşıma Güzergahları ve Hacimler

Kaynak: EIA

Günümüzde bir damlası insan kanından daha değerli hale dönüşen petrol rezerv olarak 2019² yılı verilerine göre 244 milyar ton olarak ifade edilmekte ve söz konusu rakam yaklaşık olarak 1,729 trilyon varile denk gelmektedir (BP, 2019: 14). Dünya yüzeyine eşit olarak dağılmayan petrolün yüzde 48,3'ü Orta Doğu'da, yüzde 18,8'i Orta ve Güney Amerika'da, yüzde 13,7 si Kuzey Amerika'da, yüzde 7,2'si Afrika'da ve yüzde 2,8'i de Asya-Pasifik coğrafyasında bulunmaktadır. (BP, 2019: 14).

1.1.4.2. Doğal Gaz ve LNG

Stratejik olarak ifade edilen birincil enerji kaynakları arasında nitelikleri bağlamında son yıllarda ön plana çıkmaya başlayan enerji kaynağı doğal gazdır. Üretim ve tüketim miktarları, doğal gazı stratejik olarak önemli kılarken bunun da ötesinde çevresel etkileri tüketim miktarı ve önemini arttıran diğer niteliklerdendir. Öyle ki doğal gaz yoğunluğu bakımından havadan daha hafif olmakla birlikte bileşiminde kükürt ve organik kükürt içermemesi nedeniyle atmosferde

² Dünya petrol rezervi 1998 yılı sonunda yaklaşık 1.141 trilyon varil iken, 2008 yılı sonunda 1,493 trilyon varile, 2017 yılı sonunda ise 1,727 trilyon varile yükselmiştir. (BP, 2019: 14).

çevresel kirliliğe yol açmamaktadır. Ayrıca bileşiminde karbondioksit içermesine rağmen diğer fosil yakıtlar kıyaslandığında kirletici etkisi minimal düzeydedir.

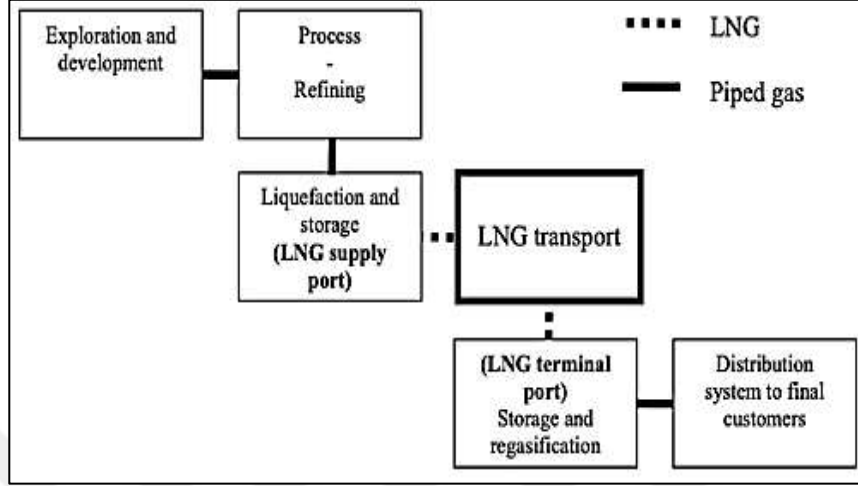
Konvansiyonel üretim yöntemleriyle çıkarılmayan doğal gaz bu niteliği dolayısıyla konvansiyonel olmayan bir enerji kaynağı türü olarak nitelendirilmektedir (Goldemberg, 2012: 43). Renksiz, kokusuz ve zehirli olmayan doğal gaz, yandığındaki aldığı renk dolayısıyla “mavi ateş” olarak da adlandırılmaktadır. Kimyasal olarak petrolün bir türevidir olan mavi ateş, tıpkı diğer fosil enerji kaynakları gibi dünya yüzeyine asimetric bir şekilde dağılmıştır. İstatistikî verilerden elde edilen çıkarımlar söz konusu asimetric dağılımın en önemli göstergelerindedir. Toplam 196,6 trilyon m³ olarak açıklanan dünya toplam doğal gaz rezervlerinin 75,5 trilyon m³'ü Orta Doğu, 66,7 trilyon m³'ü Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu, 18,1 trilyon m³'ü Asya-Pasifik, 14,4 trilyon m³'ü Afrika, 13,9 trilyon m³'ü Kuzey Amerika, 8,2 trilyon m³'ü Orta ve Güney Amerika coğrafyasında yer almaktadır (BP, 2019: 30). Toplam dünya doğal gaz rezervlerinin yüzdesel olarak dağılımı ise yüzde 38,4 Orta Doğu, yüzde 33,9 Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), yüzde 9,2 Asya-Pasifik, yüzde 7,3 Afrika, yüzde 7,1 Kuzey Amerika'da, yüzde 4,2 Orta ve Güney Amerika coğrafyası şeklindedir (BP, 2019: 30).

Doğal gazı diğer enerji kaynaklarından farklı kılan kendine has birtakım özellikleri vardır. Söz konusu özellikler arama-üretim arası dönemde konvansiyonel yöntemlerin kullanılmaması olarak ifade edilebilmekteyken, üretim-tüketim arası dönemi kapsayan aşamada ise taşıma ve depolama bakımından karşımıza çıkmaktadır. Üretim aşamasındaki farklılık doğal gazın doğrudan kaynağından transferini gerekli kılarken, taşıma bağlamında ise fazla miktarlarda depolanamaması nedeniyle en verimli şekilde boru hatlarıyla taşınmasını zorunlu kılmaktadır. Daha açık bir deyişle, niteliği gereği alınan doğal gazın çok zaman geçmeden kullanılması zorunludur. Söz konusu zorunluluk nedeniyle doğal gaz, kaynaktan tüketim yerlerine bağlanmalıdır (Dokuzlar, 2006: 22). Doğal gazın büyük miktarlarda en verimli şekilde taşınmasındaki metot boru hatları vasıtasıyla iletim iken, son dönemde önemi giderek artan ancak maliyet bakımından da önemli ölçüde özveri gerektiren diğer bir seçenek ise doğal gazın sıvılaştırılarak taşınmasıdır. Doğal gazın soğutma ve sıkılaştırma işlemleri sonucunda almış olduğu yeni form ise sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ifade edilmektedir. Sıvılaştırılan ve hacim bakımından sıkıştırılan doğal gaz, LNG olarak özel yapımlar gemilerle taşınabilmektedir. Bu durum petrol gibi doğal gazın da küresel çapta deniz yoluyla iletimini mümkün kılmaktadır.

Dünya birincil enerji karmasında ilk üçte yer alan doğal gaza yönelik talebin fiyatların düşmesi, arz bolluğu ve karbon emisyonunu azaltmadaki rolü nedeniyle orta ve uzun vadede petrol ve kömürden daha hızlı artması beklenmektedir (Telli Serpin ve Demirtaş, 2017: 48). Söz konusu beklenen artış 25 yıllık bir süreçte yaklaşık yüzde 50 olarak dile getirilmektedir. Başlangıçta doğal gazın niteliği gereği sebep olduğu olumsuzlukları ve imkânsızlıkları aşmak için geliştirilen LNG, günümüzde talebi önemli ölçüde artan ve boru hatlarının rakibi haline gelen bir durum almıştır

(Telli Serpin ve Demirtaş, 2017: 48). Dolayısıyla günümüz dinamikleri çerçevesinde talep trendi yükseliş gösteren LNG, enerji politişin önemli unsurlarından birisi haline gelmiştir.

Şekil 2: LNG Faaliyet Zinciri

Kaynak: Gkonis ve Psaraftis, 2009: 229

LNG, doğal gazın atmosferik basınçta “kriyojenik” tanklarda eksi 162 santigrat derecenin altında soğutularak ve 600 birim hacminde küçültülerek sıvılaştırılması ile elde edilmektedir (Özdemir, 2017: 57). Kullandığımız doğal gaz, rezervlerine bağlı olarak metan dışında su buharı (H₂O), karbondioksit (CO₂), hidrojen sülfür (H₂S), ağır hidrokarbonlar ve benzeri elementler içermektedir. Sıvılaştırma işlemine tabi tutulması gereken doğal gazın (metan) öncelikli olarak yabancı olan bu gazlardan ayrıştırılması ya da tercih edilen yöntemlere bağlı olarak kabul görecekkonsantrasyonlara indirgenmesi gerekmektedir. Tercih edilebilecek yöntemlerden biri doğal gaz saflaştırıldıktan sonra ikinci kademedesıvılaştırma işlemine tabi tutulmaktadır (Avcı vd., 1995: 138). Sıvılaştırma işlemi sonrasında diğer yabancı gazlardan arındırılarak daha saf hale gelmesi nedeniyle LNG’nin ana bileşeni metan olarak ifade edilmektedir (Özdemir, 2017: 57). Ana bileşenin metan olması nedeniyle taşınmasında özel donanımlar gerekmektedir. Özel tanklarda, spesifik olarak üretilen tankerlerle taşınması ve depolanması söz konusu gerekliliklerdendir. Ayrıca diğer bir zorunluluk, LNG çevrim tesislerinin konumlandırıldıkları lokasyona ilişkindir. Bu bağlamda gerek sıvılaştırma gerekse regazifikasyon birimleri ithalat ya da ihracat limanlarında olması büyük önem taşımaktadır (Gkonis ve Psaraftis, 2009: 228).

Küresel doğal gaz talebiyle daha fazla önem kazanmaya başlayan LNG, son 40 yıllık bir zaman diliminde uluslararası ticaretteki payı da önemli ölçüde artmaktadır. Söz konusu artış 1960-2012 arası dönem için yıllık yüzde 14 olarak ifade edilmektedir (Chyong, 2016: 31-42). Yavaş gelişen bir piyasa olarak nitelendirilirken son dönem gelişmeleriyle birlikte daha dinamik market halini almaya başlayan LNG’nin ticari olarak metalaştırılmasındaki ilk sürecin doğalgazın sıvılaştırılması olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu süreç, 19. yüzyıla kadar gitmekte ve İngiliz

bilim insanı Michael Faraday'ın denemeleri sonucunda doğal gazı başarılı bir şekilde soğutarak yoğun sıvılaştırılmış bir biçime dönüştürdüğü 1820 yılına dayanmaktadır (Yergin, 2011: 316). Söz konusu gelişmeyi LNG sıvılaştırma tesislerinin kurulması izlemiştir ve bunlardan ilki 1917 yılında Doğu Virginia'da inşa edilmiştir. 1941 yılında Ohio'da ilk kez kullanılan LNG'nin deniz yoluyla ilk defa kıtalar arası taşınması ise 1959 yılında gerçekleştirilmiştir. 1964 yılına gelindiğinde LNG uluslararası ticarete emtia niteliğini kazanmış ve ilk defa İngiltere, Cezayir'den LNG ithal etmiştir. Dolayısıyla İngiltere'nin ilk LNG ithalatçısı, Cezayir'in de ilk ithalatçı olarak tarihteki yerlerini aldığını söylemek mümkündür (Karagöl ve Kaya, 2016: 7-8).

Son dönemde LNG'ye yönelik küresel çapta bir talep artışı yaşanmaktadır. 2008 yılında gerçekleştirilen dünya toplam LNG ithalatı ile 2018 yılı sonundaki açıklanan veriler karşılaştırıldığında söz konusu artış açıkça gözlemlenmektedir. 2008 yılı için dünya toplam LNG ithalatı 234,9 milyar m³ iken 2018 yılı sonunda bu rakam 431 milyar m³'e ulaşmıştır. Söz konusu rakamlardaki artışlar 2007-2017 arası dönemde yılda yaklaşık yüzde 5,4 olarak ifade edilirken, 2018 yılı için söz konusu oran yüzde 9,4'e karşılık gelmektedir (BP, 2019: 39). LNG'ye yönelik küresel çapta bir talep artışının öncelikle sahip olduğu nitelikler ve sağlamış olduğu kolaylıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Söz konusu nitelikler ise çok yönlülük (versatile), temiz yanıcılık (clean-burning), güvenlik (safe) ve taşıma kolaylığıdır (readily transportable) (Yergin, 2011: 315). Buna karşın LNG'yi ön plana çıkararak göreceli olarak kolay taşınabilirliğiyle LNG'yi boru hatlarından farklı bir konuma getirebilecek iken, söz konusu farklılıkları üç maddede sıralamak mümkündür. Bunlardan ilki çoğu zaman sorunların yaşandığı üçüncü taraf aktörlerin coğrafyasına uğramadan hedef devlete doğrudan erişim, ikincisi uzun mesafeler için ekonomik olarak daha avantajlı olması³ üçüncüsü ise değişen günümüz şartlarına uyum sağlamada kazandırdığı esnekliktir.⁴

1.2. Enerji Güvenliği

Latince “se” (olmaksızın) ve “cura” (endişe) kelimelerinin birleşmesinden ve “securitas” tan dilimize geçmiş olan güvenlik kavramı (Arends, 2015: 200), nesnel olarak sahip olunan ya da edinilen değerlere yönelik tehditlerin olmayışı; öznel olarak ise ifade edilen değerlerin saldırıya uğrama potansiyeli konusunda korkunun var olmadığını ifade etmektedir (Wolfers, 1952: 485). Söz konusu tanım literatürdeki tek tanım değildir. Çeşitli bakış açılarıyla geliştirilen çeşitli tanımlamalarla karşılaşılmaktadır. Örneğin kavrama farklı bir bakış açısı kazandıran Ole Weaver'ın çalışmalarındaki tanımlama ifadelerinde, kavram özünde “öteki” faktörünü hesaba katılarak bir

³ 3000 mili aşan mesafeler için LNG taşımacılığı boru hatlarına göre ekonomik olarak daha avantajlıdır (Gkonis ve Psarftis, 2009: 230).

⁴ Boru hatlarının dayatmış olduğu zorunluluklara karşı LNG taşımacılığı daha esnek yapıdadır. Teknik ve siyasi açıdan imkânsız denebilecek bağlantıları yarattığı gibi bunun tersi de mümkündür ve boru hatlarıyla kıyaslandığında bunlar daha az ekonomik kayıp anlamına gelebilmektedir. Bu durum jeopolitik faydalar kapsamında da değerlendirilebilmektedir.

güvenlik tanımı yapıldığı gözlemlenmekte ve güvenlik terimi var olan bir güvenlik tehdidiyle birlikte buna karşı birtakım tedbirlerin alındığı durumu ifade etmektedir (Weaver, 1995: 53).

İnsan yaşamı için taşıdığı önem ve yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında enerji konseptinin güvenlik tehdidi altında olan ve birtakım önlemlerin alınmasını zorunlu kılan alanların başında gelmektedir. 2007 yılında Financial Times'ta yayımlanan bir makalede 1990'ların "ölümcül sorunu" olarak nitelendirilen (Esakova, 2012: 35) ve uluslararası ilişkiler disiplinin en önemli çalışma konularından birisi olan enerji güvenliği konsepti, tarihsel süreçte yaşanan etkileşimler sonucu literatürdeki yerini almıştır. Bu bağlamda enerji güvenliği kavramının açıklanması aşamasında öncelikle tarihsel süreçteki gelişim ve değişimlere aşamalı olarak değinmekte yarar vardır. Çünkü bu gelişim ve değişimler, kapsamlı bir biçimde enerji güvenliği konseptinin açıklanmasında temel alınacak bir formülasyona ulaşmada yol gösterici olacaktır.

1.2.1. Enerji Güvenliğinin Formülasyonu

Enerji, günümüzde gerek endüstrileşmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin vatandaşlarından hükümetlerine kadar hatırı sayılır derecede ölçüde ilgi çeken konuların başında gelmektedir. Söz konusu önem enerjinin taşıdığı önemden kaynaklanmaktadır. Öyle ki enerji stratejik olarak hayati emtia ve enerjiye erişim ise devletlerin güvenliğinin ana unsurlarından birisidir. Bu bağlamda birçok ülke için enerji güvenliği, dış politika ve ulusal güvenlik politikalarına entegre edilmiş bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Shaffer, 2009: 91). Bu denli önemli bir konu olmasına karşın son dönemlerdeki en önemli tartışmalardan birisi, kavramın anlamsal karşılığı hakkında görüş birliğinin olmamasıdır. Söz konusu fikir ayrılıkları, tamamen kavramın anlamsal karşılığı ile ilgili hatların belirsizliğinden kaynaklanmaktadır (Shaffer, 2009: 91).

Enerji güvenliği ile ilgili kavramsal hatların belirsizliği, doğrudan aktörlerin algılamaları yönünde tanımlamaların yapılmasına ortam hazırlamaktadır. Özdemir (2017: 143)'in "enerji güvenliği kavramının tanımlanması ve ilgili aktörlere göre algılanmasında farklılık bulunduğu ileri sürülebilir" şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceyi destekler niteliktedir. Aktörlerin algılamalarındaki farklılıklar kapsamlı bir enerji güvenliği konseptinin tanımlanmasını güçleştirmekte, tanımlamaların sınırlı perspektifteki alanları işaret etmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum güvenlik konseptinin formülasyonu çerçevesinde bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda yapılacak bir çalışma dinamik yapıya sahip olan enerji güvenliği kavramının güncel gelişmelere uyum sağlayacak ve dönemin şartları doğrultusunda tanımlama yapılabilmesini mümkün kılacağı iddia edilmektedir. Çünkü enerji güvenliği, göreceli olarak spesifik bir alanı işaret eden bir bakış açısıyla ele alınacak bir kavram değildir. Dolayısıyla sadece bir dönemdeki dinamikler çerçevesinde yapılacak kavramsal tanımlama sınırlı bir çerçeveye sahip olacak ve sonraki dönemler için geçerliliği tartışmalı olacaktır. Güvenlik olgusunun dinamikliği

çerçevesinde formüle edilecek bir yaklaşım söz konusu tartışma ve muğlaklığı ortadan kaldıracaktır.

Enerji güvenliği konseptinin formülizasyonundaki gereklilik, enerji ve güvenlik kavramları arasındaki etkileşimden kaynaklanmaktadır. Çünkü günümüzde enerji kavramı, güvenlik bağlamında ulusal ve insani boyutlarla kompleks hale gelmiştir (Cherp vd., 2012: 329). Dolayısıyla nitelikler, tehditler ve etkileri birlikte değerlendirildiğinde enerjinin, çatışmalara ve diğer güvenlik tehditlerine önemli ölçüde katkıda bulunabileceği kabul edilebilmektedir (Johanson, 2013: 193).

Enerji temelli tehditlerin güvenlik üzerine etkileri sınırlı olmamaktadır. İnsan güvenliği ve ulusal güvenlik ana başlıkları altında, bu iki unsurla bağlantılı olan bütün unsurlar da enerji olgusundan etkilenmektedir (Collero-Anthony vd., 2012: 3). Uzmanlarca da söz konusu ifade dile getirilmektedir. Öyle ki Cherp ve Jewell (2011: 209) gibi alanında uzman bilim insanları, enerji-güvenlik ilişkisinin anlaşılabilmesi, tehditler konusunda da çok yönlü ve çok taraflı çözüm arayışlarıyla olumsuzlukların engellenmesi gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Bu noktada “neyin güvenliği”, “kimin için güvenlik”, “hangi değerler için güvenlik” ve “hangi tehditler için güvenlik” sorularının enerji temelinde ele alınması söz konusu çözüm arayışlarında ulaşılmak istenen formülasyon noktasında önemli ölçüde yol gösterici olacaktır. Çünkü güvenliğin çağdaş formülasyonunda önemli bir temel haline gelen “neyin güvenliği”, “kimin için güvenlik”, “hangi değerler için güvenlik” ve “hangi tehditler için güvenlik” sorularının yanıtlanmasında enerji konsepti önemli bir faktör niteliği taşımakla birlikte, söz konusu faktörün belirtilecek obje ve subjeler için sahip olduğu önem ve bugüne kadar elde edilmiş kazanımların bir sonucu olarak ulaşılan değerlere etkilerinin daha geniş perspektiften ele alınmasının, uluslararası ilişkiler disiplininin dinamik literatürüne güncel bir çerçeve kazandırması beklenmektedir (Eminoğlu ve Erkan, 2019: 72).

Enerji güvenliğinin formülasyonunda güvenliğin çağdaş formu ışığında hareket edildiğinde birtakım güncel gerçeklerle karşılaşmak olasıdır. Örneğin, güvenlik konseptinin formülasyonu çerçevesinde referans obje ve subjesi bağlamında enerji ve insanı ele aldığımızda özellikle enerji güvenliği konseptinin miladı ile ilgili ulaşılabilecek veriler söz konusu güncel gerçekliklerden birisidir. Öyle ki gerek devlet gerekse bireyler için hayati önem taşıyan enerji kaynaklarının kullanımı, sadece fosil yakıtların keşfine ya da sanayi devrimine dayanmamaktadır. Bunun aksine söz konusu geçmiş insanoğlunun kendini tanıması ve dolayısıyla ilkel enerji kaynağı olarak kendi kas gücünü kullanmasına kadar götürülmelidir. Dolayısıyla enerji güvenliği sorunlarının ilkel dönemlere kadar uzanan bir arka planının olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu bağlamda insan kas gücünün enerji kaynağı olarak kullanımının yaratmış olduğu ve referans subjesi olarak bireyi etkilediğinin kadın, çocuk işçiler ve kölelik gibi en önemli örneklerine bu dönemde rastlanmış olması söz konusu ifadenin en önemli delillerindendir. İlgili örneklerin neden olduğu sosyal sorunlar ve tehditler göz önüne alındığında enerji güvenliği konseptinin miladı, genel bir ifadeyle enerji kaynaklarının

sadece fosil yakıtların değil ilkel de olsa ilk olarak kullanılmaya başlanan kaynakların önem kazanmaya başladığı dönemlere dayanmakta olduğu iddia edilebilir.

Güvenlik konseptinin yeniden formüle edilmesinin uluslararası ilişkiler disiplini literatürüne kazandırmış olduğu güncellik ve farklı bakış açısının gözlemlendiği diğer bir konu, enerji güvenliği kavramının tarihsel süreçteki geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümde karşımıza çıkmaktadır. Enerji güvenliği kavramının miladı olarak kabul edebileceğimiz dönüm noktası insan kas gücünün kullanımıyken, konseptin geçirmiş olduğu değişimler bakımından var olanın yetersizliğiyle birlikte yeni arayışlar sonucundaki elde edilen farklı kaynakların kullanılmasıdır. Bu doğrultuda enerji güvenliği konseptindeki ilk değişim ve gelişim için sonraki aşama insan bedeninin kas gücünün yetersiz kalmış olduğu noktada ortaya çıkmakta ve kendisi dışındaki bir varlığın kaynak olarak kullanması olarak ifade edilebilmektedir.

Enerji güvenliği konseptinin gelişimi ve değişimi çerçevesinde sonraki aşamaya geçiş, insan dışında dışsal bir varlığın enerji kaynağı olarak kullanılmasına dayanmaktadır. Bu aşama da tahminen ateşin bulunmasına yani yaklaşık bir milyon yıl öncesine dayanmaktadır ki bilindiği üzere insan gücünün yetersiz kaldığı durumda keşfedilen ateş enerji kaynağı olarak ısınma, silah yapma ve daha birçok ihtiyacı karşılamak için kullanılmıştır. Enerji kaynağının dışsal olarak kullanımını daha sonraki dönemde tarım toplumuna geçişle birlikte hayvan gücü, rüzgâr enerjisi, su gibi diğer varlıklar izlemiştir.

Güvenlik konseptinin yeniden formülasyonunda kazanılan farklı bakış açısı, kendisini enerji güvenliği kavramının tarihsel süreçteki gelişiminin bu aşamasında da göstermektedir. Bu aşama güvenlik referans objesi ve subjesi bağlamında alternatif yaklaşımlar ışığındaki analizlerde kendisini göstermekte birlikte geleneksel düşünce bağlamında konunun ele alınmasında da aynı sonuçlara farklı düşünceler vasıtasıyla ulaşıldığı gözlemlenmektedir. Bu aşamanın geleneksel ve alternatif yaklaşımlar ışığındaki ortak noktası diğer basamağa geçişin devletler için enerji kaynaklarının taşınmış olduğu önemdeki artışla birlikte olmasıyken, farklılık ise kullanımı yaygınlaşan enerji kaynağının türünde kendisini göstermektedir. Dolata'nın ifadeleri bu doğrultuda yaklaşımlar arasındaki farklılığın altını çizmektedir. Geleneksel yaklaşımlar arasında başat rolde bulunan realist paradigmanın temsilcilerinden Morgenthau'nun açıklamalarına alternatif sunmuş olması Dolata'nın ifadelerini önemli hale getirirken, aynı zamanda geleneksel ve alternatif yaklaşımlar arasındaki farklılığın anlaşılması noktasında da söz konusu önem kendisini göstermektedir.

Hammaddelerin bir devletin ulusal gücünü arttırdığı noktasından hareket eden Morgenthau aynı paradigmayı kullanarak uluslararası ilişkilerin doğasının yapısında petrolün keşfinden sonra söz konusu kaynakların önemli bir rol oynadığının altını çizmektedir (Morgenthau, 1948: 1-4'den aktaran: Eminoglu ve Erkan, 2019: 74). Bu noktada İngiltere örneğinden hareketle, ulusal gücün

göreceli olarak artışının altını çizen düşünür, önemli dönüm noktası olarak petrolün kullanımını almaktayken; aslında söz konusu göreceli güç artışı daha önceki dönemlerde de kendisini göstermektedir. Örneğin Dolata (2017: 47)'ya göre yel değirmenlerinin yaygın olarak kullanılması Hollanda'nın 17.yy'da uluslararası arenada etkisinin artışında etkili olurken, İngiltere'nin kömür, biomass gibi kaynaklarla birlikte fosil yakıt kullanımındaki öncül durumu İmparatorluğun güçlenmesinde, yakıt bazlı motor kullanımını yaygınlaştırmasıyla da ABD'nin küresel yükselişinin 20. Yüzyılda önünün açılmasına ve hızlı büyümesine olanak sağlamıştır (Eminoğlu ve Erkan, 2019: 74). Dolayısıyla kömür, petrol ve günümüz kaynakları daha sonraki aşamada önemli hale gelmişlerdir.

Sonuç olarak enerji güvenliği kavramının açıklığa kavuşturulması noktasında birtakım gereklilikler ortaya çıkmaktadır. Gerek günümüz dünyasında yaşanan değişim gerekse uluslararası ilişkiler disiplininin dinamik yapısı çerçevesinde alanın temel araştırma konularının geleneksel düşüncelerin ötesinde alternatif yaklaşımlarla tekrardan ele alınması ifade edilen gerekliliğin temelinde yer almaktadır. Söz konusu gereklilik, yeni dönem uluslararası ilişkiler stratejistlerini hem verili bilgilerle yetinmek gibi sınırlandırmalardan kurtaracak hem de eleştirel bakış açısının literatür çalışmalarına yansımaya neden olacaktır. Dolayısıyla eleştirel bakış açısıyla ele alınan konu ve kavramlar, uluslararası ilişkiler disiplininin derinleşerek gelişimine hayati düzeyde katkı yapacaktır. Enerji güvenliğinin modern güvenlik yaklaşımlarıyla ilişkilendirilerek analitik çerçevedeki bir formülasyon ile birlikte ele alınması, bu noktada kavramın dinamik bir yapıda çağın gerekliliklerine göre revize edilerek geçerliliğini korumasına yardımcı olacaktır. Söz konusu formülasyondaki temel alınacak gereklilik ise “neyin güvenliği”, “kimin için güvenlik”, “hangi değerler için güvenlik” ve “hangi tehditler için güvenlik sorularının enerji temelinde ele alınmasıdır.

1.2.2. Enerji Güvenliğinin Kavramsallaştırılması

Kavramsal bir yaklaşım olarak ele alındığında enerji güvenliği konsepti, tarihsel dönemde farklı bakış açılarıyla ifade edilerek günümüz uluslararası ilişkiler disiplininin temel araştırma konularından biri haline gelmiştir. Enerji kaynaklarının devletlerin dış politikasında bir dinamik haline dönüşümü, son dönem çalışmalarında enerji güvenliği kavramının çağdaş formu olarak kabul edilmektedir. Enerji güvenliğinin çağdaş formu açısından ele alındığında, geline bu son aşamanın miladını büyük oranda küresel çapta etkileri hissedilen 1973 Petrol Krizi oluşturmaktayken, Carter Doktrini, Çernobil Faciası, Körfez Savaşı (1990-1991), 2006 Ukrayna-Rusya doğal gaz krizi ve Fukuşima Nükleer Santrali kazası da söz konusu aşamaya gelinmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Geline bu son aşamada enerji güvenliği konseptinin uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kavramsallaştırma bağlamında ifade ettiği anlama değinmekte yarar görülmektedir. Söz konusu gereklilik tamamen enerji güvenliği kavramının devletler için ifade ettiği anlamlardan kaynaklanmaktadır. Öyle ki günümüzde enerji güvenliğinin sağlanması

devletlerin politika gündeminde doğrudan ilişkilendirilen ve önem bakımından en üst sıralarda yer alan bir hale gelmiştir (Amirova-Mammadova, 2018: 54). Dolayısıyla tarihsel süreçte meydana gelen çeşitli hadiselerle önemli değişimler geçiren ve geniş bir şemsiye altında incelenmesi gereken enerji güvenliği kavramının ifade ettiği içeriğe bu noktada değinmek gerekmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininin önde gelen uzmanlarınca “muğlak” bir kavram olarak nitelendirilen enerji güvenliği tanımlamalar bakımından çeşitli formlarda karşımıza çıkmaktadır. Farklı düşünürlerce ifade edilen tanımlamalar karşılaştırmalı olarak ele alındığında söz konusu muğlaklığın bir nebze de olsa aşılabileceği düşünülmektedir.

Enerji güvenliği ile ilgili uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe sayıca fazla şekilde tanımlamalarla karşılaşılmaktadır. Söz konusu sayıca fazlalık ve dolayısıyla anlam karmaşasının varlığı durumu bir handikap gibi gözükse de bu bizler için kavramın dinamik bir yapıya sahip olduğunun kabul edilmesi noktasında olumlu olarak algılanması gereken bir durumdur. Öyle ki sayıca fazlalık durumunu karmaşa yerine, çeşitlilik şeklinde nitelendirmek uluslararası ilişkiler disiplinin gelişimi için daha olumlu katkı yapacaktır. Dolayısıyla, farklı görüşlerin kavramın içeriğini zayıflattığını değil aksine, parçadan bütüne giden sürece önemli bir katkı yaptığını ifade etmek mümkündür. Çünkü dikkatle incelendiğinde farklı yaklaşımlar çerçevesinde önceki dönem tanımlamalarının her birinin enerji güvenliği kavramının farklı bir yönünü işaret ettiği anlaşılacaktır. Bu nedenle, söz konusu yaklaşım farklılıkları bizi ortak sonuçlara ve kapsamlı bir enerji güvenliği kavramı tanımlamasına ulaştırmaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe kendisine yer edinen enerji güvenliği ile ilgili tanımlamaların her birinin, içerik bağlamında ayrı bir görevi olduğu ve bizi kapsamlı bir tanımlamaya yönelttiği bir gerçektir. Örneğin kimi çalışmalar, enerji güvenliğine arz güvenliği odaklı bir yaklaşım sunarken, kimileri de ekonomik temelde pazar ağırlıklı ya da çevresel faktörler gibi daha dar da olsa spesifik alanlara odaklanarak kavramı çeşitli şekillerde tanımlamışlardır (Kucharski ve Unesaki, 2015: 28’den aktaran: Eminoğlu ve Erkan, 2019: 76). Bu bağlamda, enerji güvenliğinin tanımlanmasına önemli katkı yapmış kuruluşlardan biri olarak ifade edilen fakat fiyat ağırlıklı bir kavram tanımını tercih Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)’na göre enerji güvenliği “enerji kaynaklarına kesintisiz bir şekilde uygun fiyatlarla erişim olarak ifade edilmekteyken”; AB Komisyonu’na hazırlanan “Enerji Arz Güvenliği İçin Bir Avrupa Stratejisine Doğru” başlıklı Yeşil Kitap’ta arz temelinde ele alınan enerji güvenliği kavramı; “toplumun tümünün iyiliği ve iyi işleyen bir ekonomi için sürdürülebilir gelişme hedefi çerçevesinde bütün tüketiciler için her fiyatta enerji ürünleri pazarına kesintisiz fiziki erişim sağlamak olarak” tanımlanmaktadır (European Commission, ty). Yapılan bu tanımda da AB gibi önemli bir aktörün de enerji güvenliği meselelerinde sınırlı tedarikçiye olan bağımlılığa dikkat çekerek konuya arz temelli yaklaştığı ve kavramı dar da olsa farklı bir perspektifte tanımladığı görülmektedir. Çünkü AB’nin refahı ve güvenliği istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilecek olan bol miktardaki enerji kaynağı tedarikine dayandırılmaktadır. Bu nedenle arz güvenliği bir adım daha ön planda incelenmekte ve bu durum

birlik karar alıcılarında deklare edilmektedir. Alanın önde gelen uzmanlarından Daniel Yergin'in yapmış olduğu enerji güvenliği tanımlaması da bu yöndedir. Bu doğrultuda Yergin (2006)'e göre, enerji güvenliği, “uygun maliyetlerle, ihtiyaç olan miktarlarda enerji kaynağına erişim durumu” olarak ifade edilmektedir.

Uluslararası ilişkiler disiplininde yer alan literatür çalışmaları incelendiğinde enerji güvenliğine farklı bir bakış açısı kazandıran yaklaşımların bazılarının da çevresel faktörleri kavramın kapsamına dahil ederek açıklama getirdikleri gözlemlenmektedir. Bu kategorideki uzmanlara göre enerji kaynaklarının tedarikçisi konumundaki ekonomilerin tüketim aşamasına kadarki süreçlerde meydana gelebilecek olumsuz çevresel etkilerim de önüne geçmeleri zorunludur. Çevresel olumsuzlukların en önemli örnekleri ise Fukuşima, Three Island nükleer santral kazaları ve Meksika Körfezi'nde yaşanan petrol sızıntısıdır. Çevresel etkiler bakımından Yergin (2006: 75)'in enerji güvenliği konseptine dahil ettiği kasırgalar, sel, deprem gibi doğal afetleri de bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Bircan Dokuzlar (2006: 32)'deki şu şekildeki ifadeleriyle literatüre önemli katkıda bulunan uzmanlardan bir tanesidir:

Ulusal, bölgesel ve küresel enerji sektörünü kapsayan enerji güvenliği kavramı günümüzde enerji arz güvenliği olarak tanımlanmasına karşın, arz kaynakları çeşitlendirilmiş, güvenilir, temiz ve kullanılacağı ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kesintisiz enerjinin uygun fiyatlarda temin edilmesidir.

Uluslararası ilişkiler disiplinin enerji güvenliği konusundaki literatür çalışmalarında farklı uzmanlarca çeşitli yaklaşımlar temelinde ele alınarak ifade edilen sayıca fazla tanımlamanın anlamsal açıdan karmaşa ve muğlaklığa neden olduğundan ziyade, kavrama derinlik ve genişlik kattığını kabul etmek mümkündür. Söz konusu düşünceleri destekleyen görüşler de literatürde yok değildir. Örneğin, enerji güvenliği kavramı ile ilgili yapılan fazla sayıdaki tanımlamayı “belirsizlik” olarak nitelendirse de Telli (2016: 222)'nin “anlam genişlemesiyle birlikte enerji güvenliği Rorschach mürekkep lekesi kişilik testinde olduğu gibi bakanın ne görmek istiyorsa onu gördüğü” şeklindeki açıklaması, farklılıkların konsepti geliştirdiği noktadaki bir düşünceleri ifade etmesi şeklinde de yorumlanabilmektedir. Ancak bu ifadeler aynı zamanda güncel gelişmeler ışığında bir tanımlama yapılmasına gerek olmadığı anlamında da yorumlanmamalıdır. Bu noktada muğlaklık, karmaşıklık ve belirsizlikten ziyade farklı yaklaşımlar çerçevesinde yapılan tanımlamaları göreceli olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.

Şüphesiz tüm bakış açıları ve farklı yaklaşımları kapsayacak şekilde enerji güvenliği kavramı tanımlaması da uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe yok değildir. Söz konusu tanımlamaları, göreceli olarak nitelendirilen farklı tanımlamaların ortak bir zeminde bulunduğu ifadeler olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak ifade edilen ortak noktada buluşma için birtakım gerekliliklerin yerine getirilmesi zorunludur. Öncelikle çeşitlilik temelindeki farklı düşüncelerin yarattığı muğlaklık ya da göreceliğiyle birlikte konunun doğru perspektiften ele alınabilmesi için öncelikle

literatür çalışmalarında yaygın olarak vurgulanan enerji güvenliği sorunlarına neden olan dinamiklerle beraber sonuçlarının iyi değerlendirilmesi ve bazı temel varsayımlar ve argümanların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Telli (2016: 219)'ye göre bu doğrultuda değerlendirilebilecek temel varsayımlar ve argümanlar ise şunlardır:

- Enerji kaynaklarının taşınmış olduğu hayati nitelik dolayısıyla bu kaynaklara erişim ve kontrol altında tutmak ulusal çıkar ve gücün ana unsurlarındandır.
- Enerji kaynakları kıt ve ciddi güvenlik riskleri ile karşı karşıyadır.
- Devletlerarasındaki enerji hâkimiyet mücadelesi giderek yoğunlaşmaktadır.
- Enerji kaynakları nedeni ile çatışma ve savaşların çıkma olasılığı giderek artmaktadır.

Tez kapsamında önemli bir çerçeve çizen bu tanımlamalara örneğin Shaffer ve Sevim'in çalışmalarında rastlanmaktadır. Öncelikle Shaffer'in çalışması enerji güvenliğinin bileşenleri ve devletlerin enerji güvenliğini tahsis edebilmeleri için gerekli taktikleri ele alması bakımından önem taşıyarken, Sevim'in çalışması ise geliştirilebilir, revize edilebilir, uyarlanabilir, yalın ve anlaşılabilir olmasının yanında kapsamlı bir enerji güvenliği tanımlamasını ifade etmesi bağlamında önemli ölçüde rol göstericidir (Eminoğlu ve Erkan, 2019: 83). Shaffer (2009: 93)'e göre;

Enerji güvenliğinin bileşenleri güvenilirlik, satın alınabilirlik ve çevresel uyum olmak üzere üç başlık altında ifade edilirken, enerji güvenliğinin tahsis edilmesiyle ilgili devletlere önerilen teknikler, enerji kaynaklarının çeşitliliği, tedarikçilerin çeşitliliği, stratejik petrol rezervleri ve enerji kaynaklarının depolanması, gerekenden fazla enerji altyapısı ve kullanılan yakıtların değiştirilebilirliği noktasındaki esneklik olarak beş maddede ifade edilmiştir.

Bu bileşen ve teknikler bağlamındaki enerji güvenliği kavramları ise Telli (2016: 220)'nin Sevim'den aktardığına göre;

Enerjinin sürekli olarak güvenilir, temiz ve çeşitli kaynaklardan/ülkelerden uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarla sağlanması ve yüksek verimlilikte tüketilmesi, yeterli miktarlardaki enerji kaynaklarına tutarlı fiyat ve istikrarlı bir kaynaktan, fiili olarak tehdit altında olmayan ulaşım imkânları vasıtasıyla (boru hattı, uygun deniz yolları vs.) ve adil dağıtım çerçevesinde erişilebilmesi, ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin devamlı olarak bulunabilmesi ve dünyadaki enerjinin akılcı ve tasarruflu olarak kullanılması olarak tanımlanabilir.

1.2.3. Politik Açıdan Enerji Güvenliği ve Stratejik Enerji Kaynakları

Enerji güvenliğini farklı perspektiflerden ele almak mümkündür. Seçilen referans nesne ve objesi, konunun farklı perspektiflerden ele alınabilirliğinin en önemli göstergelerindendir. Enerji güvenliği farklı perspektifler çerçevesinde ele alınan bir konsept olmasına karşın bunların tamamının ortak noktaları da yok değildir. Söz konusu ortaklık kuşkusuz enerji güvenliğinin üzerinde hassasiyetle durulması gereken, siyasi (politics) bir konu olduğudur. Shaffer (2009: 3)'in "enerji ve siyaset ayrılmazdır. Enerji trendleri ve uluslararası politika doğal olarak bağlantılıdır ve enerji güvenliği ülkelerin dış politika ve ulusal güvenlik politikalarının bir parçası haline gelmiştir" şeklindeki ifadeleri söz konusu düşüncüyü doğrular niteliktedir. Enerji ile siyasetin ayrılmaz bir

bütün halinde ele alınması şaşırtıcı değildir. Bu noktada birbiriyle ilişkilendirilebilecek iki farklı kavramsal bakış açısıyla konu ele alındığında söz konusu ayrılmazlık temel düzeyde daha anlaşılır olacaktır. Bu bakış açılarından ilki “siyaset” ikincisi de “güvenlik” kavramlarının açıklamalarında ortaya çıkmaktadır. Bu iki kavramsal bakış açısını bir araya getiren unsur, enerji kaynaklarının insan hayatı için taşımış olduğu hayati önemdir. Siyasetin tanımındaki sosyal düzene, onun kurallarına yapılan vurguya ek olarak, günümüzde bu düzenin devamlılığının tehdit olarak algılandığı güvenlik konseptiyle birlikte enerji kaynaklarının taşımış olduğu önem dikkate alındığında enerji ve siyasetin ayrılmaz bir bütün olarak nitelendirilmesi doğaldır. Bu doğrultuda enerji güvenliğinin, enerji-politik çerçevede ele alınabileceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Enerji güvenliğinin kavramsal bakış açılarının haricinde enerji-politik düzlemde ele alınmasının temelleri büyük ölçüde enerji kaynaklarının kullanımının mikro düzeyden makro düzeye yapmış olduğu yapısal etkilere dayanmaktadır. Shaffer (2009: 3)’in “enerji kullanımı uluslararası sistemin yapısını kendiliğinden etkilemektedir” şeklindeki ifadesi, söz konusu düşünceleri destekler niteliktedir. Ancak “enerji kullanımı” ifadesine bu noktada hassasiyetle değinmekte yarar vardır. Öyle ki söz konusu ifade, enerjinin gerek sosyal düzene gerekse uluslararası düzene yapmış olduğu yapısal etkilerin enerji güvenliği ile ilişkilendirilmesi bağlamında büyük önem taşımaktadır. Çünkü bilindiği üzere enerji güvenliği konsepti, enerji kaynaklarının varlığı ve kullanımıyla ilişkilidir. Dokuzlar (2006: 33)’in “enerji güvenliği, kaynakların var olup olmadığı ya da kullanılıp kullanılmadığı ile başlamaktadır. Olmayan rezerv için ve kullanılmayan enerji kaynağı için güvenlik kaygısı yaşamamanın gereği olmamaktadır” şeklindeki ifadesi söz konusu ilişkiyi destekler niteliktedir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan ve stratejik olarak nitelendirilen enerji kaynaklarının petrol ve doğal gaz olduğu göz önüne alındığında, enerji güvenliği sorununun söz konusu kaynaklarla birlikte enerji-siyaset-güvenlik üçgeninde “enerji politik” düzlemde değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü enerji güvenliğinin, enerji ve uluslararası politika arasındaki ilişkiyi ele alan “*enerji-politik*” çerçevede değerlendirilmesi, petrol ve doğal gazın devletlerarası ilişkilerde neden olduğu sorunlara yaklaşımda yol gösterici olacaktır.

1.2.3.1. Kaynak Milliyetçiliği

Stratejik enerji kaynakları olarak kabul edilen petrol ve doğal gazın neden oldukları güvenlik sorunları enerji-politik perspektifte ele alındığında olumsuzluk yaratan ilk unsur, kaynak milliyetçiliği (resource nationalism) olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynak milliyetçiliğinin enerji ihracatçısı konumundaki ekonomiye sağlamış olduğu fayda tartışmalıyken, özellikle ithalatçı ekonomiler başta olmak üzere küresel enerji güvenliğine sağladığı faydanın negatif yönlü olduğu aksi iddia edilemez bir gerçektir. Öyle ki özellikle son birkaç yıldır başta enerji ihracatçısı ekonomiler olmak üzere uluslararası sistemin en temel aktörlerinin kaynak milliyetçiliği ile ilgili

stratejileri, küresel düzeydeki enerji sorunlarının en önemli başlıklarından biri haline geldiği ifade edilmektedir (Click ve Winer, 2010: 783).

Enerji güvenliği sorunlarının en önemli başlıklarından biri olan kaynak milliyetçiliği, temelde coğrafi kaynakların yer aldığı konumdaki devletin, petrol ve doğal gaz başta olmak üzere genel olarak doğal kaynaklarının kontrolünü veya hakimiyetini, yabancı yatırımcılarla ilişkiler de dahil olmak üzere sahip olduğu gücünü politik ve ekonomik amaçları için kullanma potansiyelini ifade eder (Click ve Winer, 2010: 784). Kendi coğrafyasında bulunan ve zaten sahip olduğu enerji kaynaklarının kontrolünü ve hakimiyetini eline alarak kullanması şaşırtıcı değildir. Gerek dönemsel şartlar gerekse yönetim anlayışında benimsenen ideoloji ya da düşünceler sahip olunan kaynaklarının kontrolü ve hakimiyetinde önemli rol oynamaktadır. Dönemsel şartlar itibarıyla ele alındığında enerji kaynaklarının tüketim aşamasına kadar olan süreçte gerekli olan teknoloji gibi unsurların yetersizliği örnek verilebilecekken, ideolojik açıdan neoliberal düşünce temeline dayandırılan ve özel sektörün teşvik edildiği bir yönetim anlayışı çerçevesinde kaynakların yerli ya da yabancı müteşebbislerce tüketim sürecine hazırlanması da politik unsur olarak ifade edilebilmektedir. Bu noktada bir bakıma devletin kaynaklarının kontrolünde etkili olan unsurları teknolojik seviye gibi dönemin şartları, iç ve dış politik etkenler olarak ele almak mümkündür.

Devletleri kaynak milliyetçiliğine yönelten birtakım dinamikler bulunmaktadır. Kaynaklar bakımından zengin ülkelerin enerji ve madencilik sektörlerindeki siyasi ve ekonomik kontrolünü yabancı ve özel ortaklıklardan yerli ve milli devletin kontrolü altındaki oluşumlara kaydırılmasına yönelik girişimlerini kapsayan bir olgu olarak ele alabileceğimiz kaynak milliyetçiliğinin en önemli dinamiği bunlardan elde edilen getirilerdir. Ekonomi alanındaki faydalar ise söz konusu getirilerin başında yer almaktadır. Brammer ve Johnston (2009: 149)'un "petrol ve diğer emtia fiyatlarının son beş yılda hızla yükselmesi kaynak milliyetçiliği için bir katalizör olmuştur" şeklindeki ifadeleri ekonomik getirilerin etkilerinin en önemli delillerindedir. Ancak bu noktada devletlerin kaynak milliyetçiliği girişimlerinin son on beş yıllık bir döneme dayandığını ifade etmek yanlış olacaktır. Kaynak milliyetçiliği, enerji kaynakları bakımından zengin konumdaki devletlerce gerçekleştirilen yeni bir uygulama değildir. Çünkü, -kaynak bakımından farklılık gösterse de- söz konusu stratejik kaynaklar bağlamında milliyetçilik girişimlerine tarihte birçok kez tanık olunmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti tarafından millileştirilen, enerji ve maden sektöründe faaliyet gösteren Kireçlik Krom Madencilik Şirketi, Fethiye Simli Kurşun Madencilik Şirketi ve Güney Anadolu Manganez Madencilik Şirketi gibi oluşumlar tarihteki söz konusu örneklerdendir (Polatoğlu, 2019: 447).

Tarihsel süreçte devletlerin kaynak milliyetçiliği girişimleriyle ilgili olarak çeşitli dönüm noktaları karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dönüm noktalarının başında İkinci Dünya Savaşı sonrasında petrolün stratejik olarak öneminin artmasıyla birlikte Keynesyen iktisadi düşüncenin piyasa ile ilgili kavramsallaştırmalarının ekonomiye devlet müdahalesi için entelektüel bir gerekece

oluşturması ve egemenlik endişesi gibi gelişmeler gelmektedir (Domjan ve Stone, 2010: 38). Bu gelişmeler, petrolün öneminin artmasıyla onun stratejik emtia haline dönüşümünü tetiklemiş ve bu süreçte oluşan petrol piyasası etkin hale gelerek kaynak milliyetçiliğine en uygun ortamı hazırlamıştır (Brammer ve Jonston, 2009: 150). Bu uygun ortamın ideolojik açıdan temel dayanağı ise özellikle 1970'lerde petrol sektöründeki kaynak milliyetçiliğinin sömürgecilikten sonra devlet egemenliğinin temel iddiası olarak ileri sürülmesidir.

Kaynak milliyetçiliğini devletlerin enerji kaynakları ile ilgili olarak takip ettikleri ekonomi-politik bir strateji olduğunu kabul etmek mümkündür (Wilson, 2015: 400). Söz konusu strateji, temelde kontrolün tekrar sağlanması mantığına dayanmaktadır ki bunun için öncelikle bir devir süreci gerekmektedir. Kaynak milliyetçiliğinin temel dinamiği enerji piyasalarını olduğu göz önüne alındığında söz konusu devir ve kontrolün tekrardan sağlanması daha anlaşılır olacaktır. Petrol bağlamında ele alındığında örneğin fiyatlar düşük olduğunda ya da yatırım amaçlı bir projedeki risk oranı yüksek olduğunda devletler, yabancı ve özel şirketlere yatırım yapmaları konusunda cazip koşullar sunmaktadırlar. Böylelikle riski alan taraf özel ya da yabancı şirketler olurken devlet bu durumda risk almadan fayda-maliyet açısından mantıklı olan seçimi yapmış olmaktadır. Ancak petrol fiyatlarındaki artış trendi ile birlikte devletler bu durumdan güçlenerek çıkarlar ve artık tüketim aşamasına kadar olan enerji kaynakları ile ilgili faaliyetleri kendileri yürütmeyi tercih etmektedirler. Bu doğrultuda söz konusu oluşumlarla anlaşmalarını gözden geçirmekte ve onların faaliyetlerini sonlandırıcı ya da kısıtlayıcı şekilde hareket ederler (Shaffer, 2009: 31). Bunun sonucunda da enerji sektörü millileştirilerek devlet kontrolü altına girmektedir. Kaynak milliyetçiliği girişimlerinin enerji-politik çerçevede neden olduğu enerji güvenliği sorunu ise, devletlerin gerek mekanizmasının işleyişine müdahale edilmesi gerekse enerji kaynaklarını politik etmen haline dönüştürülmesi noktasında kendisini göstermektedir.

1.2.3.2. Politik Silah Olarak Petrol

Petrol, enerji kaynakları arasında dış politikada baskı aracı bir "silah" olarak kullanılan etkili türlerinden birisidir. Devletler için petrolü diğer enerji kaynaklarından farklı kılan iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki materyal olarak taşıdığı önem ve devletlerin ulusal güvenliklerindeki hayati rolüdür (Hughes ve Long, 2014: 156). İkincisi ise petrolün diğer emtialardan üretim yeri bağlamındaki farklılığıdır (Hughes ve Long, 2014: 156). Bu durum jeolojik gereklilikler bağlamında ele alınmaktadır ki bilindiği üzere petrol rezerv bakımından dünya geneline eşit olarak dağılmış bir materyal değildir. Dünya petrol tüketiminde endüstrileşmiş ekonomilerin sahip olduğu rezervler ve tüketim oranları karşılaştırıldığında söz konusu ifade daha anlaşılır olacaktır. İstatistiklerden elde edilen veriler ışığında endüstrileşmiş ekonomilerden ABD hariç tutulduğunda birçoğunun yeterli ölçüde petrol rezervine sahip olmadığı gözlemlenmektedir. Örneğin dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 1,5'ine sahip olan Çin'in tüketimi ise dünya tüketiminin yaklaşık yüzde 13,5'idir (BP, 2019: 20). Buna karşın endüstrileşmemiş olarak kabul edilen Orta

Doğu ve Afrika ekonomilerinin sahip olduğu petrol rezervleri dünya toplamının yaklaşık yüzde 56,5'iyken tüketimleri yaklaşık yüzde 13 oranındadır (BP, 2019: 20). Gerek devletler için taşımış olduğu hayati önem gerekse jeolojik gereklilikler, petrolün politik baskı aracı “silah” olarak nitelendirilmesine etki eden unsurlardandır. En temel unsur ise dünya coğrafyasına eşit olarak dağılmamış olan petrol rezervlerinin, üretici ekonomilerden tüketicilere aktarımı aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç ilk bakışta arz güvenliği bakımından ele alınsa da aslında talep güvenliğini de kapsamı içerisine alan bir yapıya sahiptir. Tüm bunlar ışığında petrolün politik baskı aracı “silah” olarak kullanılmasının, üretici ve tüketiciler açısından iki farklı kategoride karşımıza çıktığını ifade etmek mümkündür.

Üretici ekonomiler bağlamında ele alındığında, tarihte petrolün politik bir baskı aracı olarak kullanıldığının örnekleriyle özellikle uluslararası petrol piyasasının sıkı olduğu dönemlerde karşılaşmak mümkündür (Shaffer, 2009: 33). Genel olarak petrol arz güvenliği çerçevesinde ele alınabileceğimiz söz konusu örneklerin başında 1973 Küresel Petrol Krizi yer almaktadır. 1973 Küresel Petrol Krizi için Ekim ayında patlak veren, “Yom Kippur” ya da “Ramazan Savaşı” olarak da nitelendirilen Arap-İsrail Savaşları'nın dördüncüsü, kritik bir dönüm noktası niteliğindedir. Daha açık bir deyişle 6 Ekim 1973 tarihinde başlayan dördüncü Arap-İsrail Savaşı'nın küresel çapta etkileri olan petrol krizini tetiklediğini ifade etmek mümkündür. 1973 yılında petrolün silah olarak kullanılmasının önünü açan gelişme ise, o dönemdeki petrol üretim ve ihracatındaki rezerv sahibi Arap ülkelerinin etkisi olmuştur. Çünkü 1970'lerin başına gelindiğinde o döneme kadar petrol bakımından kendi öz kaynakları yeter durumdaki ABD, tüketiminin yaklaşık yüzde 20'sini ithalat yoluyla karşılamaya başlamış, 1973 yılına gelindiğinde ise günlük ithal edilen 3,4 milyon varillik petrol ithalatının, 1 milyon varilini Arap ülkeleri karşılamıştır (Yılmaz ve Kalkan, 2017: 184). Dolayısıyla Arap petrolü o dönemde ABD için hayati önem taşıyan bir ihtiyaç haline gelmiştir. Böylesi bir ortamda, kuşkusuz petrolün siyasi bir araç ya da silah olarak kullanılmasının önü açılmıştır. 1973 yılında petrolün siyasi bir araç ya da silah olarak kullanılmasındaki izlenecek yol bağlamında ele alındığında Arap ülkeleri iki seçeneğe yoğunlaşmışlardır. Bunlardan ilki, üretimin ve bununla ilişkili olarak ihracatın azaltılması; ikincisi ise fiyatların yükseltilmesi olmuştur. Üretimin azaltılmasıyla birlikte ihracatın kısılmasının kendilerine vereceği olumsuzluklar göz önüne alındığında Arap ülkeleri için en uygun seçenek fiyatların yükseltilmesi olmuştur (Yılmaz ve Kalkan, 2017: 184). Bu doğrultuda 16 Ekim 1973 tarihinde bir araya gelen altı ülkenin⁵ ilgili bakanlarından oluşan OPEC Komitesi, İsrail'in işgallerine karşılık tek taraflı olarak petrol fiyatlarının arttırılacağını açıklamışlardır. Söz konusu fiyatlar ise varil başına 3,011 dolardan 5,119 dolara yaklaşık yüzde 70'lik bir artış anlamına gelmekteydi (Mabro, 2007: 56). Bununla birlikte dünyanın “petrol fiyat şoku” olarak nitelendirdiği hadise vuku bulmuş ve petrol silahı tam anlamıyla savaş alanına sokulmuştu. Dolayısıyla Kissinger'in deyimiyile “petrol artık siyasi bir şantaj silahıydı” (Yergin, 1995: 572). 1973 yılında yaşanan petrol fiyat şoku ile birlikte petrol

⁵ Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Irak, Kuveyt, Katar ve Suudi Arabistan.

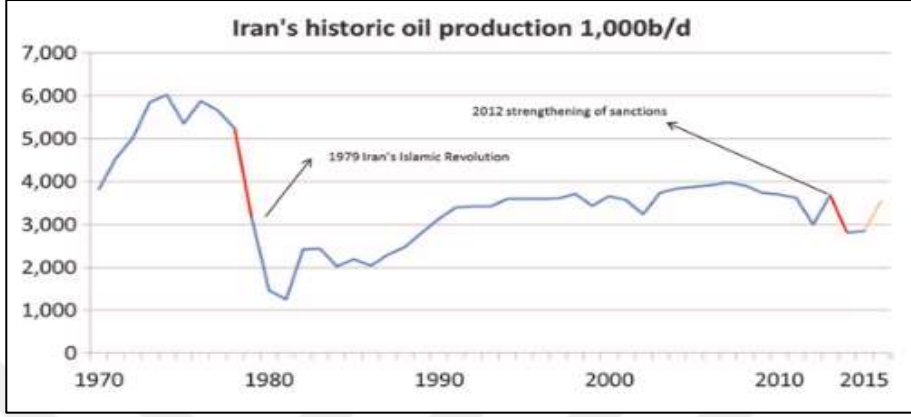
fiyatlarında artış trendi ortaya çıkmış ve 1975 yılına gelindiğinde fiyatlar varil başına 12,21 dolara ulaşmıştır. Söz konusu gelişmeler başta ekonomik olarak etkilere yol açmış ve dünya petrol düzeni önemli ölçüde bundan nasibini almıştır. Ancak belirtmek gerekir ki petrol fiyatlarındaki artışın ekonomik etkileri ülkeler bazında daha hissedilir olmuştur. En fazla etkilenen ülkelerin başında ise ABD, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, Japonya ve Hollanda gelmektedir. Ülkelerin büyüme, enflasyon ve işsizlik oranları incelendiğinde petrol krizinin ekonomi üzerindeki etkileri daha anlaşılır olmaktadır. Örneğin 1974-75 yıllarında ilgili ülkelerin büyüme oranları negatif yönlü seyretmiş ve bu trend doğrudan enflasyon ve işsizlik rakamlarına yansımıştır. Ayrıca ABD’de 1972’de yaklaşık yüzde 3,3 olan yıllık enflasyon oranı krizle birlikte yüzde 6,2’ye, 1974’te ise yüzde 11,1’e, işsizlik oranı ise 1973’te yüzde 4,89 iken 1975’te yüzde 8,47’ye yükselmiştir (Yılmaz ve Kalkan, 2017: 185).

1973 Petrol Krizi siyasi olarak da önemli etkilere neden olmuştur. Öncelikle üretici konumundaki Arap devletlerinin Yom Kippur Savaşı sırasında petrollerini silah olarak kullanması, enerji kaynakları bakımından yoksun durumdaki devletleri karamsarlığa sürüklemiştir. Bununla birlikte, özellikle petrol bakımından Orta Doğu coğrafyasına bağımlı durumdaki Avrupa devletlerinin birçoğu İsrail’i destekleyici stratejiler izlemekten çekinmişlerdir. Söz konusu çekincenin en önemli göstergesi, ilgili devletlerin her platformda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararları ışığında barışçıl çözümün gerekliliğini vurgulamalarıdır. Öyle ki gerek siyasi açıdan İsrail’in yanında yer almaktan kaçınan gerek tarafsız kalmayı benimseyen Avrupa ülkelerinin “*kalıcı barış sağlanabilmesi için Filistinlilerin meşru haklarının gözetilmesi ve İsrail’in 1967’de ele geçirdiği bölgelerden çıkması gerektiği*” yönündeki ifadeleri, 1973 Petrol Krizi’nin siyasi etkilerini açıkça göstermektedir (Yılmaz ve Kalkan, 2017: 188). Dolayısıyla Arap-İsrail Savaşı’nın tetiklediği petrol krizi, küresel ölçekte etkileri olan bir hadise olarak tarihte yerini almıştır. İsrail’i ve onu destekleyen ekonomileri hedef alan stratejilerin başarıya ulaşıp ulaşmadığı tartışma konusuyken, birtakım olguların küresel çapta değişime uğradığı kesindir. Söz konusu değişimlerden birisi enerji kaynağı olarak nitelendirilen petrolün siyasi bir araç ya da silah haline dönüşmesi ve enerji güvenleştirilen bir meta haline gelmesidir. Enerji güvenliği konseptinin ağırlıklı olarak arz güvenliği çerçevesinde ifade edilmesi de değişimin diğer önemli göstergelerindendir.

Siyasallaştırılan petrol, üretici ekonomileri de olumsuz yönde etkileyebileceğini ifade etmek mümkündür. Örneğin 1973 Petrol Krizi sırasında petrol üreticisi Arap ülkelerinin opsiyonları arasında olmasına karşın uygulamaya koymadıkları üretim ve dolayısıyla ihracatın kısılması yönündeki seçenekleri söz konusu ifadenin en önemli göstergelerindendir. Kısacası siyasallaştırılarak araç ya da silah olarak petrol sadece üretici ekonomilerin kullanabileceği bir obje değildir. Tarihte tüketici konumundaki ithalatçı ekonomilerin de siyasallaştırarak petrolü bir araç ya da silah olarak kullandığının ve bununla birlikte üretici ekonomiler üzerinde etki yarattıklarının örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Öyle ki özellikle son dönemde İran’a yönelik ambargo ve

yaptırım gibi uygulamalar, ekonomik açıdan enerji kaynaklarının ihracatından elde ettiği gelirlere bağımlı olan devletlere karşı petrolün ithalatçılar elinde önemli bir silah haline dönüşebildiğinin örneklerindedir.

Grafik 3: İran'ın Petrol Üretim Tarihi (1,000 varil/gün)

Kaynak: Damianova, 2018: 177

Siyasi bir araç ya da silah olarak petrolün tüketici ekonomilerce kullanılması noktasında İran'a yönelik uygulamalar ve etkileri enerji-politik çerçevede önemli örnekler arasındadır. İran'a yönelik yaptırımlar tarihsel olarak 1979 yılında meydana gelen Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ne yönelik saldırılara dayansa da petrol bağlamında 1990'lı yıllara uzanmaktadır (Özbe, 2019: 101). Bu bağlamda İran'ın başta petrokimya endüstrisi olmak üzere enerji kaynaklarını kapsayan sektörlerine yönelik yaptırımların dönüm noktalarını ülkenin terörist unsurlara destek verdiği iddiaları ve nükleer enerji konusundaki uygulamaya koyduğu politikaları oluşturmaktadır. Örneğin, petrolle ilgili olarak 1995 yılında Bill Clinton döneminde terörizme destek verdiği ve kitle imha silahları olduğu için ABD'nin, İran'ın petrol sektörüne ilişkin gelişmelerini desteklemelerini yasaklayan bir yaptırım kararına dayanan uygulamalar, 2006 yılında BMGK aracılığıyla çok taraflı niteliğe bürünmüş ve 2012 yılında nükleer program nedeniyle ayrı bir aşamaya geçmiştir (Özbe, 2019: 100-101). Söz konusu yaptırımların genel olarak enerji sektörünün gelişimi ve işlerliğini hedef aldığı gözlemlenmiş, bu doğrultuda öncelikle İran'ın enerji sektörünü geliştirecek ekipman ve teknolojilere erişimi yasaklanmıştır. Sonraki aşamalarda ise İran'dan petrol ithalatı yasaklanmış, petrol taşımacılığında kullanılan tankerlere yönelik sigortacılık faaliyetleri de durdurulmuştur. Bununla birlikte enerji sektörünü derinden etkileyen sonuçlar ortaya çıkmaya başlamış ve özellikle Shell gibi dünya petrol piyasasının önemli aktörleri İran'daki faaliyetlerini durdurmaya başlamışlardır (Guy ve Swartz, 2010).

2012 yılındaki yaptırımlar doğrultusunda İran'ın enerji sektörü gelirlerine yönelik kısıtlamalar sıkılaştırılmış ve Tahran'ın bu alandaki faaliyetleri önemli ölçüde olumsuz etkilenmiştir. Örneğin İran'ın petrol üretimi 2011 yılında günlük ortalama 2,5 milyon varil iken

2012 yılı sonunda 1 milyon varil düşmüştür. Bu durum ham petrol ihracatını etkilemiş ve düşüşlere neden olmuştur. Öyle ki satışlar yaklaşık yüzde 40 oranında azalmış ve petrol gelirlerinde yüzde 45 gibi bir düşüş meydana gelmiştir. Söz konusu düşüşler de İran ekonomisi de olumsuz etkilenmiş ve Riyal, dolar karşısında yaklaşık yüzde 80 oranında değer kaybetmiştir. Endüstriyel üretimin de yüzde 40 oranında azalması iş gücünü etkilemiş ve işsizlikte oransal olarak yüzde 36 artış meydana gelmiştir (Vaez, 2013: 9). Dolayısıyla İran'ın ekonomisi gözle görülür biçimde daralmıştır (Damianova, 2018: 176).

1979 yılından beri uluslararası arenada yaptırımlara maruz kalan İran, özellikle 2012 yılı sonrasında önemli ölçüde olumsuzluklarla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu yaptırımların etkisiyle içerisinde bulunduğu olumsuz durumu sonlandırmak isteyen İran, izlemiş olduğu politikayı değiştirerek uluslararası kamuoyunun talepleri doğrultusunda hareket etmeyi seçmiştir. “P 5+1” olarak adlandırılan ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya ile 2013 yılında nükleer programıyla ilgili müzakerelere başlaması söz konusu politika değişikliğinin en önemli göstergelerindendir. İran'ın mevcut politikasını yaptırımların etkisiyle değiştirdiğinin en önemli kanıtı ise müzakerelerden iki yıl sonra imzalanan “*Kapsamlı Ortak Eylem Planı*” ile yaptırımların kaldırılması şartıyla faaliyetlerini sınırlandıracağını beyan etmesidir. Dolayısıyla yaşanan bu gelişmeler, petrolün üretici ekonomilerde olduğu gibi, tüketici ekonomilerin elinde de önemli bir araç ya da silah olarak kullanılabilceğini göstermektedir.

Sonuç olarak gerek tüketiciler gerek üreticiler bağlamında ele alındığında petrol araç ya da silah olarak siyasallaştırılan bir obje şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu noktada hangi taraf için daha etkili olabileceği, karşı tarafın hassasiyet ve kırılganlıklarını ne ölçüde etkileyebileceğinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Petrol özelinde ele alındığında yaygın inanış, üreticilerin elinde daha etkili olabileceğiyken aslında bu durumun tam tersi de göz ardı edilmemelidir. Söz konusu durum, tamamen günümüz dinamikleri ve geçmişteki yaşanan olumsuz etkilere neden olan arz güvenliği sorunlarından elde edilen çıkarımlardan kaynaklanmaktadır. Bahse konu olan dinamiklerin başında petrol piyasasının yapısı gibi unsurlar gelmekteyken, arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik alternatif stratejiler geliştirilmesi, geçmiş hadiselerden çıkarılan dersler arasında gösterilebilmektedir. Öyle ki petrolün tüketiciler elinde daha etkili araç ya da silah olarak kullanılabilceği ile ilgili ifadeler de literatürde karşılaşmak mümkündür. Shaffer (2009: 36)'in “üreticilerin petrol tedarik ambargoları nadiren kullanılan ve çok etkisiz bir araçtır” şeklindeki ifadesi söz konusu örneklerdendir.

1.2.3.3. Politik Silah Olarak Doğal Gaz

Enerji güvenliği bağlamında geçmiş olumsuz hadiselerden çıkarılan derslerle birlikte dönemin gereklilikleri enerji kaynağı olarak doğal gaza yönelimi tetiklemiş ve dünya genelindeki tüketim oranlarında önemli ölçüde artış trendi gözlemlenmiştir. Birçok açıdan yaşanan

olumsuzlukların önüne geçilmesi bağlamında etkili olan söz konusu yönelim, buna karşın kronikleşen enerji güvenliği probleminin kullanılan yöntem bakımından öz olarak eski olsa da sonuçlar açısından yeni sorunların yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Dolayısıyla uluslararası arena, doğal gazın tüketimindeki artış trendi ile birlikte zihniyet olarak eski ancak etkiler açısından yeni olarak ifade edebileceğimiz enerji güvenliği sorunları ile karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu enerji güvenliği sorunu ise stratejik enerji kaynağı olarak nitelendirilebileceğimiz doğal gazın siyasallaştırılarak araç ya da silah olarak kullanılmasıdır. Günümüzde doğal gaz siyasal bir araç ya da silah olarak kullanılmakla birlikte petrol ve diğer enerji kaynaklarıyla karşılaştırıldığında etki bağlamında daha fazla hasar verici potansiyele sahiptir. Söz konusu etkinin fazlalık derecesini birçok nedensel unsura dayandırmak mümkündür. Ancak doğal gazın siyasallaştırılarak araç ya da silah olarak kullanılmasındaki en önemli temel unsurlardan birisi, söz konusu enerji kaynağının sahip olduğu niteliklerden kaynaklanmaktadır. Bunları -daha önceki satırlarda da değinildiği üzere- doğal gazın taşınması ve depolanması başlıkları altında ifade etmek mümkündür.

Doğal gazın siyasallaştırılarak bir araç ya da silah olarak kullanılmasına ortam hazırlayan nedenlerden biri, petrolden farklı olarak sahip olduğu piyasa mekanizmasıdır. Bu bağlamda emtia olarak petrol ticareti uluslararası bir piyasa mekanizmasına sahipken, doğal gaz ticareti daha çok aktörler arasındaki anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle özellikle fiyatlandırma ve nakil miktarlarında tam anlamıyla bir standartlaşma günümüz için mümkün değildir. Dolayısıyla petrol için geçerli olan piyasa koşulları doğal gaz için tam anlamıyla geçerli olmamakla birlikte anlaşmanın tarafları olan aktörler arasındaki politik ilişkilerin düzeyi önemli bir dinamik olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ki Dokuzlar (2006: 38)'in "uluslararası doğal gaz pazarı sadece ekonomik yönden bakılarak analiz edilemez. Aynı zamanda ulusal veya uluslararası politik ve stratejik yönleri de denklemin içerisine katılır" şeklindeki ifadeleri doğal gaz piyasasında aktörler arası siyasi ilişkilerin önemini anlaşılmaması noktasında önemlidir.

Doğal gazın aktörlerce siyasallaştırılarak araç ya da silah olarak kullanılabilmesinin örnekleriyle farklı dönemlerde karşılaşmak mümkündür. Bu bağlamda doğal gaz ile dış politika ilişkisi ele alındığında ilk akla gelen örnek Rusya ve uygulamaya koyduğu stratejilerdir. Literatür çalışmaları da söz konusu düşünceleri destekler niteliktedir. Rusya'nın doğal gaz kaynaklarını siyasallaştırılarak araç ya da silah olarak kullandığının literatürdeki karşılığı ise "havuç-sopa taktiği" olarak ifade edilmektedir. Söz konusu strateji çerçevesinde Rusya, doğal gaz kaynaklarını profesyonel bir şekilde siyasi kazanımlara dönüştürmeyi başarmaktadır. Bu çerçevede Beyaz Rusya, Ukrayna, Moldova, Estonya ve AB ile yaşanan enerji krizleri, kesintilerin, tehditlerin ve fiyat artışlarının siyasi olarak etkili olduğu görülen örneklerden sadece birkaçıdır. Rusya'nın enerji kaynaklarıyla ilgili olarak önemli stratejik hamle araçlarının başında gelen havuç ve sopa yöntemlerini iki farklı uygulamada görmek mümkündür. Söz konusu yöntemlerle ilgili olarak birçok uygulamayla karşılaşmak mümkün iken Beyaz Rusya ve Ukrayna örnekleri uygulama

açısından en ilgi çekici olanlarındandır. Bu bağlamda Havuç yöntemi için Beyaz Rusya'yı, sopa yöntemi için de Ukrayna'yı örnek olarak vermek mümkündür.

Aleksandr Lukashenko'nun benimsediği yönetim anlayışı nedeniyle Beyaz Rusya, Sovyetler döneminde kalıntı bir devlet izlenimi uyandırmaktadır. Devlet ile ilgili çeşitli göstergeler söz konusu izlenimin doğruluğunu destekler niteliktedir. Söz konusu göstergelerin birisi, Beyaz Rusya'da bağımsızlık sonrasında çeşitli alanlarda reformist uygulamalar gerçekleştirilmesine rağmen Lukashenko'nun muhafazakâr bir şekilde dış politikada yeni bir federasyon tarzı yapılanma ümitlerini sürdürme yönünde Kremlin'i desteklemesidir. Bu durum Kremlin tarafından sempatiyle karşılanmış ve bunun sonucunda Beyaz Rusya'ya aşırı denebilecek düzeyde indirimli fiyatlarla doğal gaz tedariki sağlanarak, Beyaz Rusya'nın politikaları mükâfatlandırılmış yani ülkeye havuç yöntemiyle bir bakıma arka çıkmıştır. Rusya'nın doğal gaz iletimindeki fiyatlandırmasının göreceli olarak daha düşük seviyelerde olduğunun anlaşılması diğer devletlerin fiyatlar açısından karşılaştırma yapılmasıyla daha anlaşılır olacaktır. Söz konusu karşılaştırma aynı zamanda havuç yöntemi dışında sopa yönteminin de ne şekilde kullanılabileceğinin anlaşılması bağlamında da büyük önem taşımaktadır. Dış politika uygulamalarında Kremlin yanlısı hareket eden ve havuç yöntemi ile ödüllendirilen Beyaz Rusya 2006 yılı için birim doğal gaz başına sadece 47 dolar ödemekteyken; aynı zaman diliminde Moskova karşıtı politik anlayış doğrultusunda hareket eden batı yanlısı hükümetin yönetimde olduğu Ukrayna, aynı miktar doğal gaz için 230 dolar ödemek zorunda bırakılarak sopa yöntemiyle cezalandırılıyordu (Newnham, 2011: 138-139).

Rusya'nın stratejik olarak nitelendirilen doğal gaz kaynaklarını siyasallaştırarak araç ya da silah olarak kullanması genel olarak kendisine muhalif devletlerin davranışlarını etkilemek noktasında olumlu sonuçlar vermektedir. Öyle ki, Moskova tarafından hedef alınan birçok devlet, dış politika uygulamalarında Kremlin ile aynı düzlemde hareket noktasında davranışlarını değiştirmişlerdir. Kiev hükümetinin dış politika uygulamalarında Moskova ile aynı eksende hareket etmeye başlar hale gelmesi söz konusu davranış değişikliğinin önemli emsallerindedir. Örneğin 2009 krizi sonrasında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden galibiyetle ayrılan Viktor Yanukoviç, göreve başlamasının hemen akabinde Kremlin ile ilişkilerini yakınlaştırmaya yönelik yoğun efor sarf etmiştir. Sivastapol Üssünde Rusya'ya ayrıcalıklar verilmesi söz konusu çabalardan sadece bir tanesidir. Bunun sonucunda Sivastapol Üssü ile ilgili olarak önemli kazanımlar elde eden Rus hükümeti, Kiev'i havuç yöntemiyle ödüllendirmiş ve Ukrayna'ya gönderilen doğal gazın fiyatlandırmasında birim bazında indirime gitmiştir (Stegen, 2011: 6510). Görüldüğü üzere petrol gibi doğal gaz da uluslararası ilişkilerin temel aktörlerince siyasallaştırılarak araç ya da silah olarak kullanılabilir. Bu doğrultuda söz konusu kaynaklar gerek rezerv sahibi üreticiler gerekse ithalatçı konumundaki tüketici ekonomilerce uluslararası sistemde etki ve güç bağlamında kazanımlar ya da kayıpların yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu durum büyük önem taşımakla birlikte kazanımlar kayıpların boyutları ve etkileri ayrıca önem kazanmaktadır ki, petrol ya da doğal gazın siyasallaştırılarak araç ya da silah olarak kullanılması küresel düzeyde analiz edilmesi

gereken bir enerji güvenliği sorunudur. Dolayısıyla birbirinin ikamesi olsun ya da olmasın aralarında farklılıklar olmasına karşılık ortak noktaları ise küresel düzeyde enerji güvenliğini etkileyen birer obje olmalarıdır.

1.2.4. Enerji Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Stratejiler

Stratejik olarak nitelendirilen enerji kaynaklarının neden olduğu enerji güvenliği sorunları temelde söz konusu kaynakların tükenebilir oluşu, coğrafi dağılımındaki adaletsizlik, enerji ithalatına-ihracatına bağımlılık ve çevresel etkiler bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle enerji güvenliğini sağlamaya yönelik stratejiler geliştirilirken ilgili temel unsurlar dikkate alınması gerekmektedir.

1.2.4.1. Çeşitlendirme Stratejileri

Stratejik enerji kaynakları tüketimindeki artış ve taşımış olduğu önemle birlikte karar alıcıların enerji güvenliği konusundaki sınırları belirginleşmeye başlamıştır. Enerji güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili olarak Winston Churchill'in "*çeşitlilik, yalnızca çeşitlilik*" ifadesi tamamen çeşitlendirme anlayışını betimlemektedir. Belki de bununla ilişkili olarak enerji politikasının temel hassasiyeti öncelikle tüketilen kaynakların çeşitlendirilmesi şeklinde gelişmiştir (Erkal, 2018: 63). Kaynak çeşitlendirilmesi, enerji kaynakları türlerinde çeşitlendirme ve kaynak tedarikçisi coğrafyaların çeşitlendirilmesi olarak iki düzlemde ele alınabilir (Uğurlu, 2009: 110-111). Enerji güvenliği konseptinin içerik olarak sahip olduğu dinamik karakter göz önüne alındığında, söz konusu düzlemleri revize ederek güncel forma dönüştürmek mümkündür. Bu bağlamda kaynak çeşitlendirmesini, kaynak türlerinin çeşitlendirilmesi, tedarikçilerin çeşitlendirilmesi, enerji nakil yolları ve hatlarının güzergâhlarını da içerisine alacak şekilde coğrafi bölgelerin çeşitlendirmesi olarak üç düzlemde ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Stratejik olarak ifade edilen enerji kaynaklarının neden olduğu enerji güvenliği sorunları göz önüne alındığında, sınırlı ya da tek bir kaynağın tüketimine olan bağımlılık, ciddi oranda problemlere yol açmaktadır. İthalata bağımlılık ifade edilen sorunların başında gelmektedir. Bu bağlamda sınırlı ya da tek bir enerji kaynağının tüketiminin yaratacağı olumsuzluklar nedeniyle ilgili aktörler, söz konusu sorunların önüne geçmek amacıyla, enerji kaynakları çeşitlendirmek gibi proaktif stratejiler izlemelidirler. 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrolle ilgili krizlerin ardından alternatif olarak, doğal gazın ithal edilmeye başlanması çeşitlendirme bağlamında söz konusu proaktif stratejilere örnek olarak gösterilebilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, günümüzde durum biraz daha farklıdır. O dönem için petrol temelinde yaşanan enerji güvenliği sorunlarına karşılık alternatif olarak doğal gaz yönelim, önemli ölçüde çeşitlendirme stratejilerinin bir ayağını oluşturmaktayken, son dönemde bu yönelim, kaynak açısından çözüme yönelik etkisi tartışmalıdır.

Son dönemlerde doğal gazla yönelim de önemli ölçüde enerji güvenliği sorunlarının yaşanmasına potansiyel oluşturmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde petrol gibi doğal gazın da neden olabileceği potansiyel enerji güvenliği sorunları da göz önüne alındığında söz konusu stratejik enerji kaynaklarının yerini alamasa da ikame olarak yenilenebilir kaynaklar gibi alternatiflere yönelim, benzer durumların yaşanması halinde tali bir yol olarak takip edilebilecek proaktif stratejilerin önemi bir yönü olmaktadır. Daha açık bir deyişle, aktörlerin enerji karışımlarında yenilenebilir kaynaklar gibi alternatiflere yer vermeye başlamaları, proaktif stratejiler bağlamında önemli bir adım olabileceği gibi, aktörlerin tek ya da sınırlı enerji kaynaklarından tüketiminden filizlenen enerji güvenliği sorunlarının etkilerini azaltmalarına yardımcı olacaktır.

Tüketilen tek ya da sınırlı enerji kaynaklarındaki proaktif stratejilerin ikinci bir düzlemi, tedarikçi alternatiflerinin artırılmasıdır. Çünkü özellikle jeopolitik baskı altındaki tüketici konumundaki aktörlerin stratejik enerji kaynaklarını kısıtlı sayıdaki tedarikçiden temin etmesi gibi durum burada yaşanabilecek herhangi bir sorunla birlikte enerji akışını olumsuz etkileyebilecek potansiyeldedir (Sohn, 2009: 195). Bu bağlamda meydana gelebilecek olumsuzlukların önüne geçilebilmesi için hamle olarak, akışın nispeten sorunsuz sağlanabildiği alternatif aktörlerden tedarik edilmesi gerekmektedir.

Tüketim oranlarıyla karşılaştırıldığında, enerji kaynakları rezervleri bakımından yeterli durumda olmayan aktörlerin, ihtiyaçlarını karşılamaları bağlamında yönelim gösterdikleri ilk seçeneklerden birisi ithalattır. İhtiyaçlar bağlamında ilk bakışta söz konusu seçenek, olumlu bir yönelim gibi görünmekteyken, tedarikçi aktörün karakteristik yapısı ve enerji kaynakları bakımından izlemiş olduğu stratejiler, ters etki yaratacak ölçüde olumsuzluklara zemin hazırlayacak potansiyeldedir. Dolayısıyla enerji kaynaklarına yönelik ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılamayı tercih eden aktörler, tedarikçi konumundaki aktörün iç-dış dinamiklerini ve kendisi ile kurulan politik ilişkilerin tür ve seviyesine önem vermek zorundadırlar. Bu bağlamda, tedarikçi konumundaki aktörlerin iç dinamiklerine önem verilmesi gerekliliği ve söz konusu dinamiklerin neden olabileceği potansiyel enerji güvenliği sorunları için Nijerya önemli örnekler arasındadır. Öyle ki iç dinamikler bağlamında ele alındığında Nijerya'daki anti-demokratik oluşum yapısı ve bu doğrultuda bölünmüşlikle mücadeleyle birlikte platformlara yönelik fiziki saldırıların olması önemli ölçüde enerji güvenliğini olumsuz ölçüde etkilemektedir. Üretimde yaşanan düşüşler söz konusu olumsuzlukların başında gelmektedir. Bu bağlamda, anti-demokratik bir yapıya sahip olan ve kabileler arası çatışmaların yaşandığı OPEC üyesi Nijerya'da üretim tesislerine yönelik saldırılar nedeniyle 2000'li yılların başında Shell'in üretimi durdurmasıyla birlikte üretimde yaşanan düşüş, tedarikçi aktörün iç dinamiklerinin enerji güvenliğini olumsuz yönde etkilediğinin göstergelerindedir.

Enerji kaynaklarının ithalat yoluyla temin edildiği bir durumda tedarikçi konumundaki aktörlerin dış dinamiklerine önem verilmesi gerekliliği ve söz konusu dinamiklerin neden

olabileceği potansiyel enerji güvenliği sorunları için Suudi Arabistan önemli örnekler arasındadır. Yemen’de bir süredir sürmekte olan iç savaşın dış destekçilerinden birisi olarak nitelendirilen Suudi Arabistan’ın Bekik ve El-Ahsa iline bağlı Haris beldesinde ülkenin milli petrol şirketi Saudi Aramco’ya ait iki üretim tesisine silahlı insansız hava aracı (SİHA) saldırısı sonucunda petrol üretiminin sektöre uğramasıyla birlikte küresel petrol piyasasının dengesinin bozulması ve saldırının Husiler tarafından üstlenilmesi, enerji kaynaklarının ithalat yoluyla temin edildiği bir durumda tedarikçi konumundaki aktörlerin dış dinamiklerine de önem verilmesinin göstergelerindendir⁶ (Anadolu Ajansı, 2019).

Enerji kaynaklarının ithalat yoluyla temin edildiği bir durumda tedarikçi konumundaki aktörlerin -bir anlamda karakteristiğini oluşturan- sahip olduğu enerji kaynaklarına yönelik izlemiş olduğu stratejiler tüketiciler için önem vermeleri gereken diğer bir zorunluluktur. Söz konusu duruma yönelik olarak Rusya ve onunla bağlantılı olarak yaşanan enerji güvenliği sorunları önemli örneklerin başında gelmektedir. Sahip olduğu enerji kaynaklarının sağladığı etki dolayısıyla Rusya’nın özellikle dış politikasında izlemiş olduğu enerji temelli stratejiler bağlamında 2007 yılında Estonya’nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği anıtlarından olan Bronz Asker Heykeli’ni kaldırması ve 2009 yılında Ukrayna’nın Osetya Krizi sonrasında Gürcistan’ı destekler nitelikteki açıklamaları sonrasında yaşadıkları enerji kesintileri gibi örnekler, AB’nin enerji temininde sınırlı tedarikçiye bağımlı olmasının olumsuz etkilerinin örneklerindendir (Erkan, 2013: 161).

Tüketim miktarlarıyla karşılaştırıldığında enerji kaynakları rezervleri bakımından göreceli olarak yetersiz olmakla birlikte ihtiyacı ithalat yoluyla sağlamayı tercih eden tüketici konumundaki aktörlerin enerji güvenliği bağlamında karşılaşmış oldukları diğer bir sorun, midstream aşamasında kendisini göstermektedir. Midstream faaliyetleri sırasında karşılaşılan ve enerji güvenliğini olumsuz etkileyen sorun ise taşıma yolları ve nakil hattı güzergâhlarında meydana gelmektedir. Bilindiği üzere güzergâh ve yolların güvenli olarak nitelendirilmeyen bölgelerden geçirilmesi, enerji akışını ciddi oranda olumsuz yönde etkilemektedir. Enerji nakil hatlarında meydana gelebilecek potansiyel sıkıntıların enerji güvenliğini negatif yönlü etkilediğinin en önemli örneklerine bölgelerdeki terör eylemlerinde rastlanmaktadır (Erkan, 2015: 133). İşeri ve Dilek’e göre söz konusu saldırılar toplam terör eylemlerinin yaklaşık yüzde 35’i olarak ifade edilmektedir (İşeri ve Dilek, 2012: 232). Kenya, alışagelmışın dışındaki enerji nakil hatlarına terör saldırıları ile mücadele etmek zorunda olan örneklerden biridir. Öyle ki Al-Shabaab ve Al-Qaeda tarafından gerçekleştirilen terör saldırılarının Kenya enerji alt yapısı ve enerji sektöründe önemli ölçüde sıkıntılara neden olduğu ve enerji güvenliğini olumsuz yönde etkilediği ile ilgili tespitler birçok bilim insanı tarafından ifade edilmektedir.⁷ Söz konusu yaşanan sorunlar ve enerji güvenliğine

⁶ Suudi Arabistan’ın milli petrol şirketi Saudi Aramco’nun tesislerine yapılan saldırılar, ülkenin petrol üretiminde günlük 5,7 milyon varil kesintiye yol açmıştır (Anadolu Ajansı, 2019).

⁷ Bkz. (Odhiambo vd., 2014: 23).

olumsuz etkileri göz önüne alındığında, bu noktada izlenecek en önemli strateji ise daha güvenli bölgelerin tercih edilerek kritik altyapı olarak nitelendirilen nakil hatlarının güvenliğinin sağlanmasıdır.

Enerji nakil hatları güzergâhlarının güvenliğinin neden olduğu enerji güvenliği problemleri benzer şekilde enerji kaynaklarının deniz ya da kara yolu vasıtasıyla iletimi sırasında da karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu problem tamamen belirlenen geçiş güzergâhlarının güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle korsanlık faaliyetleriyle birlikte terörist eylemler gibi hadiseler nakil yollarının güvensizliğinden kaynaklanan, enerji güvenliğini olumsuz yönde etkileyen örneklerdendir (Kosai ve Unesaki, 2016: 177). Petrol ve doğal gaz transferinin yaklaşık yüzde 62'sinin deniz yolu ile gerçekleştirilmesi ve söz konusu yollarda meydana gelebilecek bir hadisenin ise dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ını etkilediği göz önüne alındığında karşılaşılabilecek potansiyel enerji güvenliği sorunları daha anlaşılır olmaktadır (Modarres vd., 2012: 169). Çünkü tehdit altında olan petrol yaklaşık 43 milyon varildir (Modarres vd., 2012: 177).

Deniz yolu ile enerji kaynaklarının transferinde meydana gelen hadiseler tehdit unsurunun sadece algıda olmadığını kanıtlamaktadır. İstatistiki verilere göre sadece Bab-el Mandeb Boğazı'nda 2010 yılında 219 saldırı ve 49 gemi kaçırma hadisesi meydana gelmiştir (Modarres vd., 2012: 180). Dolayısıyla yaşanan söz konusu sorunların enerji güvenliğine olumsuz etkileri göz önüne alındığında bu noktada izlenecek en önemli strateji, daha güvenli bölgelerin tercih edilerek kritik altyapı olarak nitelendirilen nakil hatlarının güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu yöndeki en önemli stratejik hamle ise nakil güzergâhları ve yollarının çeşitlendirilmesi, alternatif rotaların belirlenmesi ve taşıma hatlarının fiziki anlamda da güvenliğinin sağlanarak stratejik enerji kaynaklarının göreceli olarak sorunsuz bölgelerden geçirilmesi yönünde projelerin desteklenmesidir.

1.2.4.2. Enerji Verimliliğinin Sağlanması

Enerji güvenliğini sağlamaya yönelik stratejilerden bir diğeri, enerji verimliliğini sağlamaya yönelik uygulamaların hayata geçirilmesidir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki enerji verimliliği kavramı, tasarrufla aynı anlama gelmemektedir. Kavramsal açıdan verimlilik ve tasarruf birbiriyle anlamdaş olarak algılanmasına karşın, üstlenmiş olduğu görev ve yüklenmiş sorumluluklar noktasında tamamen ayrılmaktadırlar. İki konseptin de enerji tüketimi açısından azalışı ifade etmesine karşın ayrıştıkları nokta elde edilen çıktılarda kendisini göstermektedir. Öyle ki teknik bir terim olarak ele alabileceğimiz enerji verimliliği konsepti, normal tüketim miktarından göreceli olarak daha düşük seviyede bir enerji girdisiyle önceki tüketim alışkanlığından elde edilen daha fazla çıktı yani özdeş işin fazlasının yapılabilmesi anlamına sahiptir (Yang ve Yu, 2015: 1). Buna karşın enerji tasarrufu, bir alışkanlık değişikliği gerektirmektedir. Bu bağlamda ekonomik bir terim olarak enerji tasarrufu, tüketicilerin sahip oldukları davranışlarındaki değişim doğrultusunda

mevcut tüketimlerini daha düşük seviyelere indirme aktivitesi olarak tanımlanmaktadır (Yang ve Yu, 2015: 2).

Enerji verimliliğinin enerji güvenliğine yapmış olduğu pozitif yönlü etki, artan tüketimin neden olduğu sorunların önüne geçilmesi noktasında kendisini göstermektedir. Bilindiği üzere aktörlerin birçoğunun sahip olduğu enerji kaynağı rezervleriyle, tüketimleri arasındaki orantısızlık sonucunda ortaya çıkan bağımlılık gibi enerji güvenliği problemleri ciddi sorunlara zemin hazırlamaktadır. Bu noktada enerji verimliliği anlayışı, aktörler için enerji güvenliğini sağlamaya yönelik kendilerine pozitif yönlü katkı sağlayacak stratejilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı üyesi olan on bir devlet üzerinde yapılan araştırma enerji verimliliği stratejilerinin enerji güvenliğine yapmış olduğu pozitif yönlü katkıyı doğrulamaktadır. Öyle ki Avusturalya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Norveç, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD gibi dünyanın önde gelen enerji tüketicisi konumundaki ekonomiler uygulamaya koydukları enerji verimliliği stratejileri doğrultusunda ekonomik gelişmelerini sürdürürken aynı zamanda enerji tüketimlerinde yaklaşık yüzde 65 oranında tasarruf sağlamışlardır. Söz konusu tasarruf ekonomik olarak ele alındığında 2005-2010 arası dönemde yaklaşık 420 milyar dolar olarak ifade edilmektedir (Yang ve Yu, 2015: 12). Kısacası enerji verimliliği stratejileri, bir yandan sosyal kalkınma ve ekonomik büyüme hedeflerinin sürekliliği ile iç içe geçmiş durumda ilişkili olması diğer yandan ise çevresel etkiler bağlamında sera gazı ve karbon salınımlarının daha düşük seviyelere indirilmesinde hayati role sahiptir. Söz konusu bu nitelikler enerji verimliliği stratejilerinin hassasiyetle ele alınması gereken alanların başına taşımakta ve birçok devlet söz konusu bilinçte hareket etmektedir.

1.2.4.3. Çevresel Problemlerin Önüne Geçilmesi

Çevre, insan faaliyetleri ve canlı mevcudiyeti üzerinde derhal ya da zaman içinde doğrudan ya da dolaylı olarak bir etkide bulunabilecek maddesel, kimyasal, biyolojik ve sosyolojik faktörlerin belirli bir zamandaki toplamıdır (Uğurlu, 2009: 12). Çevre, evrensel değerler bütünüdür ve bu nedenle tarih boyunca inşa edilen uygarlık ve insanların ortak varlığıdır. Gerek canlı gerekse cansız maddelerin varlıklarını devam ettirdiği ve etkileşim içerisinde bulunduğu bir ortamdır. Söz konusu bu etkileşim ve varlığın devamı gibi nitelikler çevreyi bilhassa canlı yaşamı için vazgeçilmez kılmaktadır. Buna karşın canlı yaşamı son dönemlerde ciddi çevre sorunlarıyla karşı karşıyadır. Söz konusu sorunların varlığı birçok kesim tarafından dile getirilmekte ve bu doğrultuda özellikle dünya genelinde yeni sosyal hareketler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çevre ile ilgili olarak ortaya çıkmaya başlayan sosyal hareketlerin düşünsel temelinde dünyanın hızla yok oluşa doğru gittiği ve bunun durdurulması ya da en azından yavaşlatılması gerekliliği yatmaktadır. Daha açık bir deyişle 1960'lardan başlayarak harekete geçen bu sosyal hareketler, çevrenin insanlık yaşamının sürdürülebilirliği açısından tehdit altında olduğunu ve gerekli önlemlerin alınmasına yönelik küresel ölçekte stratejilerin geliştirilmesine vurgu yapmaktadırlar. Çevre sorunlarının önüne

geçilmesine yönelik stratejilerin başlangıç noktasını ise problemin kaynağının belirlenmesi oluşturmaktadır.

Son iki yüz yıldır insanın kendisini doğanın efendisi olarak görmesi ciddi oranda çevre sorunlarının ortaya çıkışına kaynaklık etmektedir. Çevresel sorunların ortaya çıkışında insan etkisi ilk yaşamın başlangıcına dayansa da özellikle teknolojik imkânların gelişimi ile kritik seviyelere ulaşmıştır (Govorushko, 2016: XV). Geline bu kritik seviye, çağın değişen şartlarıyla birlikte insanın çevreye daha fazla hükmetmeye başlamasına ve dolayısıyla doğanın efendisi haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Enerji kaynakları ise gerek insanın doğanın efendisi haline gelmesinde gerekse çağın değişen koşulları çerçevesinde çevre sorunların yaşanmasında önemli rol oynamaktadır.

Teknolojinin gelişimiyle birlikte enerji kaynaklarının tüketimindeki artışın tetiklediği çevre sorunlarından dolayı dünyanın özellikle hassas olarak nitelendirilebilecek bazı coğrafyalarında yaşayan milyonlarca insanın ve canlının yaşamı önemli ölçüde tehdit altındadır (Behnassi vd., 2019: VII). İnsan ve canlı yaşamının enerji kaynakları temelli olarak karşı karşıya olduğu çevre sorunları ve söz konusu olumsuzlukların etkileri göz önüne alındığında ortaya çıkan tehdit algısı çevrenin güvenleştirilen bir obje olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu gereklilik, çevre ve güvenliği birbiriyle bağlantılı olgular haline getirmekte, enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik stratejilerde çevresel güvenliği önemini ortaya çıkarmaktadır.

Enerji ve çevre güvenliğinin birlikte ele alınması gerekliliğine uluslararası sistemin önemli aktörlerinin enerji güvenliği stratejilerinde de değinilmektedir. Enerji güvenliği stratejisi belgelerinde enerji-çevre-büyüme üçlüsünün altını çizen AB, söz konusu önemli aktörlerden sadece birisidir. Ancak sadece AB gibi supranasyonel bir oluşumun enerji güvenliğinde çevresel faktörlere önem vermesi, karşı karşıya olunan olumsuzlukların önüne geçilmesi bağlamında yeterliliği tartışmalıdır. Öyle ki çevre sorunlarıyla ilgili olarak olumsuzluklarla karşı karşıya olanlar sadece AB sınırları içerisinde yaşayan insan ve canlılar değildir. Çünkü çevre sorunları tüm dünya genelini alakadar eden bir tehdit olmakla birlikte; enerji güvenliği şemsiyesi altında değerlendirilsin ya da değerlendirilmesin çözümü noktasında küresel çapta işbirliğini gerektiren bir güvenlik problemidir. Dolayısıyla küresel ölçekteki işbirliği temelinde geliştirilen proaktif stratejilerin, enerji güvenliği ve onun önemli bir kolu olan çevre sorunlarının çözümüne yönelik olumlu etki yapacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda 1994 BM İklim Değişikliği Sözleşmesi, Kyoto Protokolü, Paris Anlaşması gibi küresel çapta işbirliği sonucu ortaya çıkan uygulamaların ilerleyen dönemlerde çevre sorunlarıyla birlikte enerji güvenliği problemlerinin çözümüne yönelik pozitif yönlü katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2.4.4. Dış Enerji Yatırımları

Enerji güvenliği bağlamında enerji kaynaklarını kontrol etme ve söz konusu kaynakların aktarıldığı yer, birçok aktörün dış politikasında önemli yer tutmaktadır. Öyle ki daha önce de ifade edildiği üzere enerji kaynaklarının taşınması için güvenli bir yola sahip olmak herhangi bir enerji güvenliği sisteminin ayrılmaz parçasıyken, yurtdışındaki kaynaklara kolay erişim noktasında ilgili ülkelere yapılacak olan dış sermaye yatırımları birçok alanda ülkeye finansal ve politik fayda sağlamaktadır (Bahgat, 2006: 965). Söz konusu ifade yurtdışına yapılan yatırımların gerek kavramsal karşılığı gerekse dış politika etki araçlarından biri olarak sağladığı ekonomik ve politik faydalar göz önüne alındığında daha anlaşılır olmaktadır. Dış politika etki araçlarından biri olan dış yatırımların sağladığı faydalar, donör devletin amaçlarında da açıkça gözlemlenmektedir. Öyle ki, A. Yılmaz'ın ifadeleri bu noktada açıklayıcı olmaktadır. A. Yılmaz (2013: 277)'a göre, “donör devletin amaçları, kendi ulusal güvenliğini sağlamak, insani yükümlülük, ekonomik kazanç sağlamak, ulusal güç ve prestijini arttırmak” olarak ifade edilmektedir.

Dış yatırımlar, sadece donör devlete sağlamış olduğu güç ve prestij avantajı gibi dar bir çerçevede ele alınacak kadar sınırlı bir konu olmamakla birlikte, enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik stratejilerin saç ayaklarından birini oluşturmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle dış yatırımlar, donör devlete sadece politik ve ekonomik açıdan güç ve prestij kazandırmamakta aynı zamanda enerji güvenliği bağlamında da önemli kazanımlar elde etmesine olanak sağlamaktadır. Dünya genelinde enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik gerekli olan yatırımlar göz önüne alındığında, söz konusu kazanımlar daha anlaşılır olmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2019 yılı verilerine göre bu yatırımlar yıllık 1,8 trilyon dolar olarak ifade edilmekteyken, 2035 yılında bu yatırımların 2 trilyon doları geçeceği ifade edilmektedir (IEA, 2019: 6). Gerekli olan yatırımların miktarı fazla olsa da enerji kaynaklarının neden olduğu güvenlik sorunlarının önüne geçilebilmesi için bu yatırımların yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla enerji güvenliğinin sağlanması ile yatırımlar doğrudan birbiriyle bağlantılıdır.

Enerji ile ilgili yatırımlar sınırlar içine yönelik olabileceği gibi sınırların ötesine yönelik de olabilir. Ancak enerji ile ilgili olarak ülke dışına yönelik yapılan yatırımlara ayrı bir pencere açmak gerekmektedir. Çünkü yatırımların ilgili devletlerin enerji güvenliğine yapmış olduğu katkıyla birlikte, güç ve prestij kazanımı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Öyle ki kredi açma, hibe, kalkınma kredileri ve borç vermeye kadar çeşitli formasyonlarda karşımıza çıkan yardımlarla birlikte “alan (recipient)” devletin enerji sektörüne yapılacak yatırımlar, donör devlete enerji kaynağı, enerji projelerine ortaklık ve hatta ilgili tarafın enerji sektöründe faaliyetler gerçekleştirmek şeklinde geri dönmektedir. Bu nedenle ülke dışına yönelik enerji yatırımları, tüketimleriyle karşılaştırıldığında rezerv bakımından göreceli olarak yetersiz konumdaki sistemin önemli aktörleri için en fazla tercih edilen yöntemlerden biridir. Çin, hem ekonomik güdüler hem de sosyal ve politik amaçları

doğrultusunda sınırları ötesinde yatırımlar gerçekleştiren ve önemli kazanımlar elde eden örneklerin başında gelmektedir.

1.3. Teorik Çerçeve ve Stratejik Enerji Kaynakları

Çatışma, işbirliği ve güç, uluslararası ilişkiler disiplininde üzerinde durulan önemli konseptlerdir. Son dönemlerde önemi artan stratejik enerji kaynakları ise başta söz konusu üç konsept olmak üzere birçok alanı etkileyen bir faktör niteliğindedir. Ancak uluslararası ilişkilerde önemi belirgin bir şekilde açıkça artmasına rağmen, enerji ile ilişkilendirilen güç, çatışma ve işbirliği biçimlerini anlamaya yönelik, disiplin literatüründe konuyu ele alan teorik yaklaşımlar çok sınırlı sayıdadır (Dannreuther, 2010: 2). Dolayısıyla enerji güvenliği ve enerji kaynakları gibi konulara artan ilgiye rağmen, literatür çalışmalarında teorik bir arka plan eksikliği gözlemlenmektedir. Bilindiği üzere teorik arka plan eksikliği, uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Öyle ki gelecek çalışmalara yol gösterici olamamak ve kapsamlı bir analiz çerçevesi çizememek gibi olumsuzluklar tamamen teorik arka plan eksikliğinin bir sonucudur. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe ön plana çıkan temel yaklaşımlar ise, realizm ve liberalizmle birlikte yakın geçmişte kabul görmeye başlayan karşılıklı bağımlılık konseptidir.

1.3.1. Realist Perspektif ve Stratejik Enerji Kaynakları

Uzun bir tarihi geçmişi olmasına karşın, özellikle 1948 yılında Hans Joachim Morgenthau'nun "*Politics Among Nations*" kitabının ilk baskısını yayımlanmasından bu yana realist teori uluslararası siyasetin temelinde yer alan bir yaklaşım olarak varlığını sürdürmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplini çalışmalarına temel bakış açısı kazandırılması noktasında etkili olan realizmin bu niteliği, birçok bilim insanınca kabul edilmekte ve gerçekçi teoriyi dünya siyasetinin incelenebileceği faydalı bir çerçeve olarak görmektedir (Grieco, 2015: 163). Realist teorinin faydalı bir çerçeve olarak görülmesindeki en temel neden ise ele aldığı konulardır. Daha açık bir deyişle, realizmin uluslararası ilişkiler disiplini çalışmalarının en temelinde yer alan güç, çatışma ve işbirliği gibi konuları ele alması, onun değerini arttırmaktadır. Realist teori kapsamında ele alınan konular çerçevesindeki temel sorulardan bazıları ise; "uluslararası çatışma ve savaşın sebepleri nelerdir? Uluslararası işbirliği ve barışın koşulları nelerdir?" şeklindedir.

Realizmin uluslararası ilişkiler disiplinindeki yeri ve yapmış olduğu pozitif yönlü katkılar tartışmasıdır. Ancak realizmin çağın değişen koşullarına uyum sağlayıp sağlamadığı ile ilgili görüş ayrılıkları, akademide bir süredir karşımıza çıkmaktadır. Realizmin uluslararası ilişkiler disiplini çalışmalarındaki yerini tartışan ve günümüz şartlarındaki geçerliliğini sorgulayan çalışmalardan bir tanesi Legro ve Moravcsik tarafından kaleme alınmıştır. Jeffrey W. Legro ve Andrew Moravcsik (1999: 5) tarafından kaleme alınan "*Is Anybody Still a Realist?*" başlıklı

çalışmadaki “uluslararası ilişkilerin en eski ve öne çıkan teorik yaklaşım realizm bitik” şeklindeki ifadeleri, gerçekçi teorinin geçerliliğinin sorgulandığı günümüz örneklerinden sadece bir tanesidir.

Realist perspektifi tek bir yaklaşım çerçevesinde ele almak yanlış bir anlayış olacaktır. Çünkü bilindiği üzere realizm, tek bir teori olmamakla birlikte teoriler ailesi paradigma niteliği taşımaktadır (Legro ve Moravcsik, 1999: 9). Söz konusu bu nitelik, doğru yaklaşımın belirlenmesi ve daha kapsamlı analiz çerçevesi çizilebilmesi noktasında önem taşımaktadır. Bu durumda realist teori ailesinin ortak varsayımlara değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda realizm kapsamında kabul edebileceğimiz teorilerin üç ortak çekirdek varsayımı paylaştığını ifade etmek mümkündür. Bunlardan ilki; anarşi ortamında rasyonel, yekpare siyasal birimler olarak aktörlerin doğası, ikincisi, sabit ve durağan çatışmacı amaçlar olarak devlet tercihlerinin doğası ve üçüncüsü ise maddi kapasitelerin önceliği olarak uluslararası yapıdır (Česnakas, 2010: 32).

Realist paradigmanın katkıları olmasına rağmen enerji konusu çerçevesinde günümüz analizlerindeki eksiklikler, bu önermelerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin anarşi ortamındaki aktörlerin doğası ve enerji konsepti birlikte ele alındığında realist paradigmanın katkıları ve eksiklikleri görünür olmaktadır. Ancak bu noktada öncelikle realist paradigmanın enerji konusundaki meselelerdeki katkılarına değinmekte yarar vardır. Enerjinin güç ve çatışma gibi olgular üzerindeki etkisi söz konusu katkılardandır. Güç konsepti çerçevesindeki yapmış olduğu katkılar açısından Morgenthau'nun ifadeleri yol gösterici niteliktedir. Öyle ki, “realizmin babası” olarak nitelendirilen Morgenthau'nun doğal kaynaklara gücün temel unsurları arasında yer vermiş olması, gerçekçi paradigmanın enerji kaynakları bağlamında literatüre yapmış olduğu katkının en önemli delillerindendir. Realist paradigmanın enerjinin çatışma olgusu ile ilgili yapmış olduğu katkı için ise Klare'nin “potansiyel büyük güçler savaşının enerji kaynaklarının kontrolü çerçevesinde patlak vereceği” şeklindeki ifadeleri yol gösterici niteliktedir (Česnakas, 2010: 34).

Realist paradigmanın enerji konusu çerçevesinde uluslararası ilişkiler literatürüne günümüz meselelerinin analizindeki katkıları gibi eksiklikleri de büyük önem taşımaktadır. Bu noktada öncelikle gözlemlenen eksikliklere değinmek gerekmektedir. Örneğin realist paradigmanın enerji kaynaklarını ağırlıklı olarak güç ile ilişkilendirmesi bu eksikliklerdendir. Öyle ki realizm, enerji kaynakları ve askeri gücün öneminin altını çizmekte ve bunları, sert güce katkı sağlayan bir unsur olarak değerlendirmektedir. Ancak uluslararası ilişkilerde enerji temelinde askeri güce yapılan vurgu özellikle günümüzün çağdaş meselelerinde kesin doğruyu tam olarak yansıtmamaktadır. Hatta son dönem uluslararası siyasetinde askeri kapasitenin etkisi sorgulanmaktadır. Legro ve Moravcsik (1999: 9)'in “maddi kaynaklara daha iyi erişim sağlama konusunda bile savaş verimsiz hale gelirse, diğer iktidar araçları askeri gücün yerini alır” şeklindeki ifadeleri enerji meselelerinde çatışma ve askeri güce verilen önemin sorgulandığının en önemli delillerindendir.

Realist paradigmanın önermeleri doğrultusundaki eksikliklerden bir diğeri, anarşi bağlamında ele alındığında çalışmalarda enerji kaynaklarından ortaya çıkan meseleler, ulusal ve uluslararası güvenliğin diğeri unsurlarınca askeri güvenlik daha baskın hale getirilmiş ve gerçekçilik paradigması tarafından domine edilmişken, aktörler bağlamında ise devletin uluslararası politikada tek ve yekpare aktör olmamasıyla birlikte Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) gibi devlet dışı birimlerin aktör olarak varlığı gibi gerçeklerin göz ardı edilmesi şeklindedir (Česnakas, 2010: 32-35). Çünkü günümüz, realist paradigmanın baskın olduğu dönemden önemli ölçüde farklılaşan bir hal almıştır. Öyle ki dinamik yapıdaki modern uluslararası sistemi, realist paradigmanın aktör tercihleri bağlamında askeri güç, güvenlik, güvensizlik, maddi kapasite, kendi başının çaresine bakmak yönündeki önermelerinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Önceki dönemlerdeki düşük politika (*low politics*) olarak ifade edilen konuların günümüz sisteminde yüksek politika (*high politics*) olarak önem kazanmaya başlamasının ortaya çıkardığı gelişmeler, söz konusu gerekliliğin en önemli göstergelerindendir. Enerji diplomasisinin günümüzde kazandığı önem, bu gelişmelerden sadece bir tanesidir. Öyle ki Anita Orban'ın "askeri gücün devletlerin uluslararası sistemdeki yerleri açısından artık anahtar bir değişken olmadığı" şeklindeki ifadesiyle birlikte (Česnakas, 2010: 34), Shaffer (2009: 1)'in, "enerji politikasının ekonomik araçlar, askeri güç ve diplomatik taktiklerin önemli bir bölümünün cephanesi haline gelmesiyle enerji diplomasisinin günümüz şartlarında daha fazla hassasiyet gösterilmesi gerekliliğine" yapmış olduğu vurgu, söz konusu önemin delillerindedir.

Realist paradigmanın enerji konusu çerçevesinde günümüz meselelerinin analizindeki eksiklikleri anlatılanlarla sınırlı değildir. Örneğin önceki dönemlere nazaran günümüz dünya siyasetinde maddi kapasitelere daha az önem verilmektedir. Dolayısıyla devletler anarşi ortamında sadece Hobbesyen dünyanın empoze ettiği şekilde hareket etmek zorunda değildir. Çatışma hali varlığını sınırlı ölçüde devam ettirse de pazarlık olgusu çerçevesinde devletlerin işbirliği yönünde hareket ediyor hale gelmesi, Hobbesyen dünyanın empoze ettiğinin dışındaki bir gelişmedir. Devletlerarası ilişkilerde Hobbesyen dünyanın empoze ettiğinin aksine işbirliğine ortam hazırlanmasında ise kısıt olarak nitelendirilen enerji kaynaklarının dağılımı ve dağıtımının etkisi büyüktür. Çünkü pazarlık olgusu işbirliği antlaşmaları gibi değişik formlarda olabilmektedir (Česnakas, 2010: 36). Kısacası devletlerarası ilişkilerde realist paradigmanın katkısı olduğu reddedilemez iken günümüz dinamiklerine göre yeniden şekillenen modern uluslararası sistemin yapısal şartlarına tam anlamıyla uyum sağladığı da iddia edilemez. Realist paradigmaya alternatif olarak öne sürülen teorik yaklaşımlar söz konusu ifadeyi desteklemekteyken, uluslararası ilişkiler disiplini literatürünün önde gelen çalışmaları, öne sürülen iddianın doğruluğunu güçlendirmektedir. Bu noktada özellikle belirtmek gerekir ki, realist paradigmanın gerek yapısal gerekse dönemsel şartlardan kaynaklanan eksiklikleri onu geçersiz bir yaklaşım haline dönüştürmemektedir. Bu nedenle realist paradigmayı dış politikadaki enerji kaynakları ile ilgili çalışmalarda önemli bir çıkış noktası ve açıklayıcı bir metot olarak nitelendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Realist

paradigmanın çalışma kapsamındaki teorik yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmesinin en önemli nedenlerinden birisi budur.

1.3.2. Liberal Perspektif ve Stratejik Enerji Kaynakları

Immanuel Kant, John Locke ve Hugo Grotius'a dayanan bir geleneğe sahip olan liberal perspektifi, sürekli mücadele içerisinde olduğu realist yaklaşımın karşısında konumlandırmak mümkündür (Kruse, 2014: 14). Enerji kaynaklarının devletlerarası ilişkilerde çatışmaya yol açabileceğine yönelik realist paradigmanın savlarının karşısında, liberal perspektifin işbirliği halen daha mümkün olabileceğini varsayması, bu karşıtlığın en önemli göstergelerindedir. Ancak liberal perspektifin kendisini realist ekolün karşı kutbunda konumlandırmış olmasının, bununla sınırlı olmadığına altını çizmek gerekmektedir. Liberal perspektifin gerek temel varsayımları gerekse enerji konsepti çerçevesinde ileri sürmüş olduğu önermeler, taraflar arasındaki karşıtlığın anlaşılması bağlamında önem taşımaktadır.

Liberal düşüncenin miladı, modern öncesi dönem olarak nitelendirilen 17. yüzyılın sonudur (Tamanaha, 2004: 32). Liberal düşünce, tıpkı realist paradigma gibi tek bir teorik yaklaşımdan ibaret olmamakla birlikte birbiriyle etkileşim içerisindeki rekabetçi olarak da ifade edebileceğimiz farklı görüşleri bünyesinde barındıran bir niteliğe sahiptir. Klasik liberalizm, liberal uluslararasılık, neoliberalizm, neofonksiyonalizm ve cumhuriyetçi liberalizm genel olarak liberalizm şemsiyesi altında değerlendirebileceğimiz yaklaşımlardan bir kaçıdır. Ancak bu durum liberalizm perspektifi altında değerlendirebileceğimiz yaklaşımların ana yapıya zarar verdiği anlamına gelmemektedir. Aksine, liberal perspektifin yapısını dinamik bir karaktere dönüştürmekle birlikte ona bir derinlik ve zenginlik kazandırmaktadır. Dolayısıyla liberal teori ailesinin üyeleri arasındaki etkileşim ve çatışma bir kopuş anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda realist perspektifte olduğu gibi liberal düşüncede de farklı görüşlerin ortak temel varsayımları benimsemeleri söz konusu düşüncenin en önemli delillerindedir. Bireye yapılan vurgu ve bireycilik, özgürlük, doğal hukuk, doğal düzen, hukukun üstünlüğü, sınırlandırılmış devlet düzeni, rasyonellik ve ilerlemeye duyulan inanç söz konusu ortak değer ve vurgulardandır. Yanık (2013: 38)'a göre, "ağırlıklı olarak toplumun ulusal düzeydeki özelliklerini biçimlendirmeye çalışan liberalizm, ulusal düzeydeki bu düzenlemelerin uluslararası düzeye de yansımaları istemiş ve bu doğrultuda kurulan düzenin devletlerin dış politika davranışlarını belirleyebileceğine işaret etmiştir". Liberal düşüncenin teorideki bu iddiasının pratikteki karşılığı Birinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ilişkiler disiplininin gelişmeye başladığı dönemde gözlemlenmektedir. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında gelişmeye başlayan uluslararası ilişkiler disiplininin ana eksenini, yaşanan acı tecrübelerle birlikte liberal düşünce⁸ etkisinde barışın nasıl sağlanması

⁸ Uluslararası ilişkiler disiplininin o dönemde etkisi altına alan ve ana eksenini liberal düşünce temelinde şekillenmesine katkı yapan yaklaşım literatürde liberal uluslararasılık (*liberal internationalism*) olarak nitelendirilmektedir.

gerektiğine dair olmuştur (Yanık, 2015: 39). Birinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmeye başlayan uluslararası ilişkiler disiplini etkisi altına almasında ise, liberal düşüncenin uluslararası aktörler arasında işbirliği olasılığı ve barışçı bir dünyanın ortaya çıkma şansı da dâhil olmak üzere siyaset, ekonomi ve uluslararası politikanın genel eğilimleri konusunda sahip olduğu iyimser bakış açısı önemli rol oynamıştır (Morgan, 2017: 29).

Zamanın liberal düşünürlerinden birisi olan ve kurulan ilk uluslararası ilişkiler bölümüne başkanlık eden Alfred Zimmern'in 1930 yılına kadar liberal düşüncenin pratikteki karşılıklarından birisi olarak kurulan Milletler Cemiyeti'nin oturumlarını takip etmesi yaklaşımın dönemdeki etkisinin en önemli göstergelerindendir (Markwell, 1986: 280). Ancak liberal düşüncenin uluslararası ilişkiler disiplini üzerindeki etkisi uzun soluklu olmamıştır. Liberal perspektifin önermeleri doğrultusunda hayata geçirilen uygulamaların önemli ölçüde başarısızlıkla sonuçlanması kısa süreli etkinin temel nedenlerindedir. Liberalizmin gölgede kalmasına ortam hazırlayan söz konusu başarısızlıklar ise Wilson'dan sonra "faşizmin" yükselmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanması ve Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmasıdır. Öyle ki İkinci Dünya Savaşı sonrasında etkisini nispeten yitiren liberal görüş bu dönemde realist düşünürlerce savaşa ve yaşanan yıkımlara engel olamamakla suçlanmıştır. Örneğin, Edward Hallett Carr, o yıllarda liberal görüşün en büyük gerçekçi muhaliflerindedir. Realist düşüncenin temel başvuru kitaplarından "*Yirmi Yılın Krizleri 1919-1939*" başlıklı çalışmasında liberal görüşü ciddi şekilde eleştiren Carr, dönemin liberal düşünürlerini "*ütopyacılar*" olarak nitelendirmiş ve uluslararası ilişkiler disiplininin kurucu tartışması olarak nitelendirilen "*idealizm-realizm*" tartışmasının fitilini ateşlemiştir. Bu ise gerek uluslararası ilişkiler disiplini gerekse uluslararası siyaseti kökten etkileyen yeni gelişmelere ortam hazırlamıştır.

Uluslararası ilişkiler disiplininin kurucu tartışması olarak nitelendirilen idealizm-realizm tartışmasının tetiklediği gelişmeleri genel olarak dört başlıkta ifade etmek mümkündür. Bunlardan ilki, liberal görüşün dönemde güç kaybetmesi, ikincisi günümüzde dâhil disiplinin temel paradigması olarak benimsenen realist yaklaşımın güç kazanmaya başlayarak baskın konuma yükselmesi, üçüncüsü uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimini tetiklemesi ve son olarak ise liberal yaklaşımların kendisini dönemseller şartlar doğrultusunda revize ederek geliştirmesidir. Uluslararası ilişkiler disiplininin kurucu tartışmasının liberal yaklaşımlar üzerindeki en olumsuz etkisi belki de etki kaybı olarak karşımıza çıkmaktayken, söz konusu negatif durum aslında ileri ki dönemler için fırsatlar yaratması açısından literatüre pozitif yönlü bir katkı sağlamıştır. Öyle ki realist perspektif karşısında eksik yönlerini düzeltme fırsatı yakalayan liberal düşünürler, böylelikle hâkim paradigmayı sarsacak düzeyde gelişim olanağına sahip olmuşlardır. Özetle Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kısa sürede olsa uluslararası ilişkiler disiplini etkisi altına alan varsayımlarını daha da geliştirerek, ileri dönemler için alanda teorik anlamdaki hâkimiyetlerini tekrar ele geçirebilmek fırsatını yakalamışlardır. Bu bağlamda, 1960'lı yıllarda revize edilen ya da

yeni olarak öne sürülen varsayımlarla birlikte liberal görüşün önemindeki artış, söz konusu hâkimiyetin olası olduğunun en önemli göstergelerindendir.

Realist eleştiriyiyle gölgede kalmaya başlayan liberal yaklaşımın tekrardan güç kazanmasında dönemin değişen şartlarıyla birlikte gerçekçi ekolün vuku bulan hadiseler karşısında yaşamış olduğu sıkıntılar ve diğer tarafların göreceli olarak daha akılcı varsayımlar öne sürmesi etkili olmuştur. Bu bağlamda sahip olunan iyimser bakış açısı çerçevesinde öne sürülen varsayımlar liberal düşünürler için önemli bir adım olmuştur. Örneğin, liberal düşünürlerin iyimser bakış açısı çerçevesinde realist perspektifi de dikkate alarak benimsedikleri yeni yaklaşımlarına göre, uluslararası politika doğasında çatışma ve şiddet içeren bir olgu değildir. Barış ve güvenlik makul olarak elde edilebilecek şeylerdir ve elde edilme olasılıkları gittikçe artmaktadır. Devletler ve toplumlar arasında işbirliği sınırlı ve zor olmak durumunda değildir. Uluslararası politikanın doğasında güvenlik çıkmazı bulunmamaktadır. Dolayısıyla uluslararası politika çalışması da günümüzün kötümser bilimi değildir (Morgan, 2017: 29). Ayrıca, liberalizm ulus devletleri, davranışlarını en fazla dikkate almamız gereken ve en fazla açıklamak istediğimiz en önemli aktörler olarak görmekte fakat uluslararası örgütler, uluslararası rejimler, hükümet dışı örgütler ve çok uluslu şirketler gibi diğer aktörlere de yer vermektedirler. Bunlara ek olarak liberalizm, iç-dış politika ayırımını reddederek ticaretin işbirliğini teşvik edeceği, askeri gücün daha geri plana atıldığını ve ekonominin önemli hale geldiğini vurgulamaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe enerji konusu ile ilişkilendirilen çalışmalar incelendiğinde teorik bağlamda analizlerin genel olarak realist ve jeopolitik düşünce çerçevesinde yapıldığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu durum teorik açıdan liberal görüşün enerji literatüründe göreceli olarak biraz daha arka planda kalması anlamında gelmekle birlikte onun eksik bir yönünü ortaya çıkarmaktadır. Ancak liberal görüşün eksikliği olarak ifade edilen durumun yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplini içinde etkin olduğu dönemden ziyade, realist görüşün baskın olduğu ilk dönemler için geçerli olduğunu bu noktada belirtmek gerekmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplini kapsamında enerji kaynaklarına verilen önemin liberal görüşün etkin olduğu dönemden ziyade realist geleneğin baskın olduğu zaman dilimine uzanması söz konusu ifadenin en önemli dayanaklarından biridir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde enerji kaynaklarıyla ilgili çalışmaların belirgin bir şekilde bu döneme dayanması ise, öncelikli olarak literatürün realist ve jeopolitik görüş ağırlıklı olmasının en önemli nedenlerindendir.

Uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe enerji ile ilgili çalışmaların realist görüşün etkisiyle gelişim göstermesi liberal görüşün önemli bir eksik yönünü ön plana çıkarmaktadır. Literatürdeki örnekler de söz konusu ifadeyi destekler niteliktedir. Dışkaya (2017: 133)'nın "liberal yaklaşımda, enerji herhangi bir üründen farklı algılanmamaktadır. Enerji pazarlarında da özel şartlar olmamalı ve diğer ürün pazarları ile aynı şartlar geçerli olmalıdır" şeklindeki ifadesi literatürdeki söz konusu örneklerdendir. Liberal görüşün, enerji konusundaki çalışmalarda gerçekçi

görüŖe nazaran daha arka planda kalmasının en temel nedeni ise onlardan farklı olarak enerji kaynaklarını genellikle değil ekonomiyle iliŖkilendirmesidir. Ancak liberal görüŖün enerji kaynaklarını realistlerden farklı bir Ŗekilde ele alması uluslararası iliŖkiler disiplini literatürüne katkı sağlamadığı anlamına gelmemektedir. Taraflar arasındaki yaklaŖım farklılığı, göreceli olarak liberal düŖüncenin eksikliği izlenimi yaratsa da asıl doğru olan konunun farklı bakıŖ açılarıyla ele alınması bağlamında disipline zenginlik ve derinlik kazandırması Ŗeklinindedir. Dolayısıyla liberal yaklaŖımın uluslararası iliŖkiler disiplini literatürüne yapmış olduğu söz konusu pozitif yönlü katkı, teorik olarak akademik çalıŖmalarda, pratikte ise sistemin aktörlerinin uygulamalarında açıkça gözlemlenmektedir. Enerji piyasalarının iŖleyiŖi, enerji sektöründe devlet dıŖı aktörlerin etkinliği, enerji güvenliğine ekonomik açıdan ele alınması, enerji kaynaklarının iŖbirlięine ortam hazırladığı ve bu yöndeki ticaretin çatıŖmaların önüne geçebileceği dolayısıyla entegrasyona varan sürecin mümkün olabilirdiği inancı gibi varsayımlar teorik, OPEC, UEA gibi oluŖumların ortaya çıkması da liberal yaklaŖımın pratikteki söz konusu pozitif yönlü katkılarından bazılarıdır.

Sonuç olarak, uluslararası iliŖkiler disiplini literatüründe enerji konusu ile iliŖkilendirilen çalıŖmalar, genellikle realist ve jeopolitik düŖünce temelinde inŖa edilmiş olsa da bu, liberal yaklaŖımın katkı sağlamadığı anlamına gelmemektedir. Birçok örnekte liberal düŖüncenin katkıları açıkça görülmekteyken, bu katkılar realizmle etkileŖim bağlamında farklı bir boyuta ulaŖmaktadır. Öyle ki, realist ve liberal yaklaŖımlar gibi zıt kamplardaki iki görüŖün temsilcileri, çoğu zaman çatıŖma içerisinde olsalar bile aralarındaki etkileŖim, görüŖ ayrılıklarından fikir birliğine uzanan bir çizgide hareket etmelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca söz konusu etkileŖim doğrultusunda, iki zıt kamp birbirini geliŖtirerek dinamik bir yapıya kavuŖmalarının önünü de açmıştır. Ama yine de realist ve liberal görüŖün sahip olduğu dinamik yapı ve yaŖadıęı geliŖim, önceki dönemlerin aksine günümüzde hangi yaklaŖımın hâkim paradigma olduğu konusundaki sınırların bulanıklaŖmasına ortam hazırlamıştır. Özellikle çok boyutlu etkileri nedeniyle farklı bakıŖ açılarıyla ele alınması gereken enerji gibi karmaŖık ve sistemli bir analizin gerekli olduğu konularda bu durum, daha açık bir Ŗekilde kendisini göstermektedir. Dolayısıyla günümüzde aynı anda çatıŖma ve iŖbirlięini mümkün kılması gibi iki zıt düŖüncenin ürünü olan geliŖmeler enerji konusunun söz konusu karmaŖık ve çok boyutlu niteliğinin en temel delillerindedir. Bu nedenle çalıŖmada iki zıt perspektifin arasında bağlantı kuracak, yol gösterici bir yaklaŖımın tercih edilmesi gerekmektedir. Böylesi Ŗartlar altında karŖılıklı bağımlılık (interdependency) yaklaŖımının söz konusu gerekliliği yerine getireceği düŖünülmektedir. Bu bağlamda öncelikle bu aŖamada uluslararası iliŖkilerin yapısında meydana gelen deęiŖim ve bu süreçte karŖılıklı bağımlılık konseptinin ortaya çıkıŖına değinmek gerekmektedir.

1.3.3. KarŖılıklı Bağımlılık YaklaŖımı

1970’li yıllarda uluslararası iliŖkilerde yaŖanan deęiŖimler, dünya ticaretinin artmasıyla farklı bir aŖamaya ulaŖmıştır. Bu durum baŖta devlet dıŖı aktörlerin etkinliğinin artmasına ortam

hazırlamıştır. Dolayısıyla uluslararası politikada geleneksel olarak nitelendirilen devlet merkezli analizler uluslararası arenada yaşanan hadiseleri açıklamakta yetersiz kalmıştır (Keohane ve Nye, 2012: 3). Söz konusu yetersizlik nedeniyle geleneksel devlet merkezli yaklaşımlar, uluslararası ilişkiler disiplinin son dönem düşünürleri tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Geleneksel devlet merkezli yaklaşımlara yönelik eleştiriler de genel olarak kabul görmüştür. Örneğin Henry Kissinger başta olmak üzere bu gruptaki daha birçok düşünür ve politikacı sıkıntıların bilincinde olduklarını göstermişlerdir. İlk zamanlardan beri klasik geleneğe bağlı olan Kissinger'in bu kapsamdaki düşünceleri Keohane ve Nye (2012: 3) tarafından şu şekilde aktarılmaktadır:

Büyük güçler arasındaki güç dengesi, ulusal güvenlik gibi geleneksel uluslararası ilişkiler gündeminin konularının bundan daha fazla risklerimizi ve olasılıklarımızı açıklamayacağı kesindir. Şimdi yeni bir döneme giriyoruz. Eski uluslararası ilişkiler olguları artık parçalanmış, eski sloganlar yol gösterici değildir ve eski çözümler de faydasızdır.

Geleneksel yaklaşımları, konjonktürde yaşanan değişimlerle birlikte ortaya çıkan uluslararası arenadaki güncel meseleleri açıklamakta yetersiz kaldıkları yönünde eleştiren modernist okul, telekomünikasyonların ve jet yolculuğunun “küresel köy”, sosyal ve ekonomik hareketlerin de sınırları olmayan bir dünya yarattığına inanmaktadırlar (Keohane ve Nye, 2012: 3). Bu onlar için askeri güce kıyasla, ekonominin öneminin artması anlamına gelmekle birlikte, gelenekselciler bu iddiaları reddetmektedirler. Daha açık bir deyişle, gelenekselciler, modernist görüşün küresel anlamsızlık iddialarını ve askeri gücün önemini yitirerek ekonomik konuların ön plana çıktığı yönündeki savlarını reddederler ve bunları temelsiz olarak nitelendirirler. Dolayısıyla askeri gücün önemi gelenekselcilere göre bu dönemde de devam etmektedir. Söz konusu bu ifadeler gelenekselci ve modernist görüşler arasında ayrışma anlamına gelmektedir. Aralarındaki ayrışma ise uluslararası arenadaki meselelerin analizinin verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla iki tarafın doğru olarak kabul edilebilecek düşünce ve varsayımlarının ortak bir zeminde buluşturulması çerçevesindeki bir yaklaşım analizlerin verimliliğini arttırarak onları daha güvenilir hale getireceği düşünülmektedir. Bu noktada karşılıklı bağımlılık yaklaşımının mantalitesi söz konusu bağlantıyı kuracak niteliktedir. Çünkü karşılıklı bağımlılık yaklaşımını ne gelenekselci ne de modernisttir. Dolayısıyla, karşılıklı bağımlılık, kendisini bu iki taraf arasında konumlandıran, onların savlarını harmanlayarak ortak bir düşünce ortaya koyma amacı taşıyan tamamlayıcı bir yaklaşım olarak nitelendirmekle birlikte (Keohane ve Nye, 2015: 82) günümüz modern uluslararası ilişkilerinde iki tarafın düşüncelerinin harmanlanmasıyla daha doğru analizlerin yapılacağına inanmaktadırlar (Keohane ve Nye, 2012: 4). Bu bağlamda 1970’li yıllar boyunca, uluslararası ilişkiler literatürünün önemli bir kısmı uluslararası karşılıklı bağımlılık analizine ayrılmıştır. Dünya siyasetinin geleneksel güç dengesi oyunundan değişerek karşılıklı bağımlılık ile karakterize edilen etkileşim sistemine dönüştüğü öne sürülmüştür (Sundelius, 1980: 187). Karşılıklı bağımlılık yaklaşımının savlarına ilişkin değişen uluslararası sistemin dinamiklerinin daha iyi analiz edilebilmesi amacıyla Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından ilk olarak 1977 yılında yayımladıkları “*Güç ve Karşılıklı Bağımlılık (Power and Interdependence)*” kitabı en önemli başvuru kaynaklarından.

Çalışmalarında karşılıklı bağımlılığı devletler ya da farklı devletlerin aktörleri arasındaki karşılıklı etki durumu olarak karakterize ederek açıklayan Keohane ve Nye, bu etkilerin sıklıkla sınırları aşan para, mal, insan ve mesaj gibi uluslararası hareketliliğin sonucu olduğunu iddia etmektedir (Esakova, 2012: 20).

Karşılıklı bağımlılık kavramının karakterize edilerek belirli sonuçlar çerçevesinde açıklanması onu açık bir şekilde anlaşılır yapmamaktadır. Çünkü karşılıklı bağımlılık da milliyetçilik, emperyalizm, küreselleşme ve diğer siyasi sözcükler gibi sık sık çelişkili anlamlarda kullanılan bulanık bir kavramdır (Nye ve Welch, 2018: 410). Keohane ve Nye bunun bilincinde hareket etmekle birlikte söz konusu anlam çelişkisi ve bulanıklığının ortadan kaldırılmasına yönelik açıklamalara yaklaşımın varsayımlarının öncesinde değinmektedir. Bu doğrultuda öncelikle “*karşılıklı bağımlılık (interdependence)*” ile “*birbirine bağlantılık (interconnectedness)*” arasındaki hayati olarak nitelendirilen ayırım, söz konusu anlam bulanıklığının giderilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Keohane ve Nye (2012: 8)’a göre birbirine bağlantılık ile karşılıklı bağımlılık aynı şey değildir. Öyle ki işlemlerin karşılıklı bağımlılığa etkisi baskı ya da maliyetlerle ilişkilidir. Tüm petrolünü ithal eden bir ülkenin, sürekli olarak petrol akışına bağımlı olması, kürk, mücevher ve parfüm (parasal olarak eş değer olsa da) ithal eden bir ülkeden bu lüks mallara kesintisiz erişim sağlayacağından daha muhtemeldir. Bu bağlamda işlemlerin maliyet etkileri karşılıklı olduğunda (simetrik olmak zorunda değil), karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Ancak söz konusu etkileşimlerin maliyet etkileri önemli olmadığı durumlarda ise basitçe birbirine bağlılık vardır.

Keohane ve Nye tarafından karşılıklı bağımlılık kavramının anlam bulanıklığının giderilmesine yönelik açıklamalardan bir diğeri, tarafların elde edeceği sonuçlara yöneliktir. Nye ve Welch (2018: 411)’in “*karşılıklı bağımlılık birbirine bağımlı olmaktır ve bu durum ne iyidir ne de kötü*” şeklindeki temel düzeydeki ifadelerinin, Keohane ve Nye tarafından çalışmalarında detaylandırılmasının anlam bulanıklığının giderilmesine yönelik olduğu kabul edilebilir. Öyle ki Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılık terimini, karşılıklı fayda durumu olarak sınırlandırmamaktadır. Çünkü böyle bir tanım, kavramın analitik olarak yalnızca, modernist görüşünün hüküm sürdüğü dünyada, askeri güç tehditlerinin az olduğu ve çatışma seviyelerinin düşük olduğu durumlarda faydalı olacağını varsaymaktadır (Keohane ve Nye, 2012: 8). Bu bağlamda karşılıklı bağımlılığın modernistlerin karşıtı olarak nitelendirilebilecek gelenekselciler için de bir anlam ifade ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla görüş ayrılığı ortaya çıkmakta ve Keohane ve Nye bu duruma taraf olmaktan kaçınmaktadır. Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılığın karakterize edilmesi aşamasında, geleneksel ve modernist görüşün ayrışmasına neden olacak kısır argümanlar üretmekten kaçındıklarını, taraflar arası ayrışma yerine onları kaynaştırarak daha kapsamlı bir açıklamaya ulaşmayı tercih ettiklerini dile getirmeleri, niyetlerinin göstergelerindedir (Keohane ve Nye, 2012: 8). Onlara göre, karşılıklı bağımlılığın karşılıklı fayda sağlayacağı garanti edilemez. Ancak bu durumun taraflara maliyet yükleyeceği ve otonomilerini kısıtlayacağı kesindir.

Bu bağlamda karşılıklı bağımlılığı, hükümetin dış politika eylemlerinde mevcut olan özerklik derecesi olarak da kavramsallaştırmak mümkündür (Dixon, 1984: 62).

Kazançlar bağlamında ele alındığında karşılıklı bağımlılığın faydaları bazen sıfır toplamlı ya da sıfır toplamlı olmayan şekilde ifade edilmektedir. Sıfır toplamlı durumda, bir tarafın kaybı diğer tarafın kazancıdır. Pozitif toplamlı durumda iki tarafta kazanmakta; negatif bir durumda ise tarafların tamamı kaybetmektedir. Örneğin bir keki paylaşmak sıfır toplamlı, daha büyük bir kek yapmak pozitif toplamlı ve keki yere düşürmek ise negatif toplam olarak ifade edilmektedir. Bu seçenekler ışığında karşılıklı bağımlılığın hem sıfır toplamlı hem de sıfır toplamlı olmayan yanları olduğunu ifade etmek mümkündür (Nye ve Welch, 2018: 413). Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki kazançlar hangi şekilde olursa olsun bu durum iyimser bir yaklaşım olarak algılanmamalıdır (Nye, 1976: 132). Çünkü kazançlar söz konusu olduğunda bunların paylaşımı noktasında ümit edilen iyimser hava kaybolmakta ve çatışma olasılığı ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir deyişle kazançların dağılımı aşamasında ortak kazançtan kimin ne kadar aldığı ya da alacağı bir çatışma olasılığı yaratma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılıkta her zaman belli bir siyasi çatışma var olmaktadır. Daha büyük bir kek olduğunda bile taraflar kimin en büyük dilimi alacağı konusunda kavga edebileceği olasılığının yüksek olması bu durumun en önemli delillerindendir (Nye ve Welch, 2018: 414). Ayrıca uluslararası ilişkilerde karşılık bağımlılık ile işbirliği arasındaki bağlantı kendiliğinden gerçekleşen bir durum değildir. Böyle bir bağlantı, karşılıklı bağımlılığın doğasına ve devlet etkileşiminin diğer unsurlarıyla yani karşılıklı bağımlılık ve bağımlılık ilişkisine bağlıdır (Kroll, 1993: 322). Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık mutlak çıkarların karşılıklı olarak dengelendiği bir durumu ifade etmemektedir. Asimetrielerin varlığı da olasıdır. Bağımlılıktaki asimetri muhtemelen bir aktörün diğerinin hakkından gelebilmesi için gerekli olan etkinin kaynağı olabilmektedir. Bu bağlamda görece olarak daha az bağımlı aktör sıklıkla karşılıklı bağımlılık ilişkisini pazarlık gücünün kaynağı olarak diğer bazı alanlardaki muhtemel sorunlara etki edecek şekilde kullanmaktadır (Keohane ve Nye, 2012: 9).

1.3.3.1. Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı ve Güç Kavramı

Akademisyen ve siyasetçilerin çoğunluğu gücün, uluslararası arenanın “platin” parası olduğu ve onsuz çok az şey ya da hiçbir şey gerçekleştirilemeyeceği konusunda hem fikirlidir (Fels, 2017: 153). Bununla birlikte güç kavramı küresel siyasetin merkezinde yer alırken, alandaki uzmanların çoğunluğu gücün doğasının uluslararası ilişkiler teorisi için merkezi bir bulmaca olmaya devam ettiği konusunda hemfikirdir (Barnett ve Duvall, 2005: 39). Dolayısıyla uluslararası politikanın analistleri ve devlet adamları için her zaman zor bir kavram olan güç, şimdi daha da zor anlaşılır bir haldedir. Bu durum gücün dinamik karaktere sahip çok yönlü bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak sahip olduğu söz konusu nitelikler ve konjonktürel dinamikler kavramın anlaşılabilirliğini zorlaştırırsa da onu tanımlamayı imkânsız hale getirmemektedir. Bu nedenle gücün

analizinin yaklaşımlar arası gibi farklı boyutlarda ele alınması gerekmektedir (Forsberg, 2011: 208).

Uluslararası ilişkiler teorilerince ağırlıklı olarak merkezi konumda yer verilen güç kavramı bir çok konsept gibi konjonktürel dinamiklerin etkisiyle transformasyona uğrayan bir yapıdadır. Keohane ve Nye (2012: 9)'nin "savaş sonrası dönem, gücün kazanımı, unsurlarında ve kullanımında radikal transformasyonlara tanıklık etmiştir" şeklindeki ifadeleri kavramın söz konusu niteliğini doğrular niteliktedir. Realist görüşün önemli düşünürlerinden Morgenthau'nun yaklaşımlarındaki değişim de bu aşamada önemlidir. Öyle ki Hans Morgenthau gibi geleneksel bir realist önder bile, 1970'lerin başlarında yaşanan petrol krizi gibi olaylarla petrolün önemli güç kaynağı olduğunun anlaşılmasıyla askeri gücün, hammaddelerin tekelci veya yarı tekelci kontrolünün sonucu olarak ekonomik güç ve siyasi güçten tarihsel olarak eşi görülmemiş bir şekilde ayrıldığını iddia etmiştir (Nye, 1976: 133).

Uluslararası ilişkiler literatüründe güç, bir aktörün başka başkalarına aksi halde yapmak istemediği bir şeyi yaptırma yeteneği olarak tasavvur edilebilmektedir. Ayrıca güç, sonuçlar üzerindeki kontrol açısından da ifade edilmektedir. Bu bağlamda gücün farklı şekillerde çalıştığına ve tek bir formülasyonla yansıtılamayan çeşitli ifadelerle sahip olduğu anlaşılabilir (Barnett ve Duvall, 2005: 41). Söz konusu ifadeler ise önceki dönemlerde uluslararası ilişkiler disiplinin geleneksel yaklaşımlarınca İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki otuz yıllık bir zaman diliminde askeri temelde vurgulanan gücün uluslararası politikadaki rolünün artık değişebileceğinin göstergelerindedir (Keohane ve Nye: 1973: 158). Bu ifadenin doğruluğu, gücün diğer bir aktör üzerindeki etki yaratma yeteneği çerçevesinde ele alınan tanımı göz önünde bulundurulduğunda daha açık anlaşılabilir. Öyle ki Keohane ve Nye (1973: 158)'in "askeri gücün diğerlerine yönelik etki yaratarak hedeflenen amaçlar doğrultusunda bir kazanımın getireceğinin garantisi yoktur" şeklindeki ifadeleri konuyu daha anlaşılır hale getirmektedir. Ancak bu ifade onların askeri gücün önemini reddettiği anlamına gelmemektedir. Aksine Keohane ve Nye, uluslararası ilişkiler disiplinin gelenekselci düşünürlerinin vurguladıkları askeri gücün uluslararası politikadaki önemini reddetmemekle birlikte sadece onu nükleer tırmanma riski, az gelişmiş ya da güçsüz ülkelerdeki halkların direnişi, ekonomik açıdan hedeflenenlere ulaşmadaki belirsizlik ve uluslararası kamuoyunun ağırlığındaki artış gibi nedenlerden dolayı daha maliyetli olacağını iddia etmektedir (Akçadağ Alagöz, 2016: 37). Bununla ilişkili olarak, askeri gücün kullanımının devletler için daha maliyetli olacağından hareketle Keohane ve Nye asimetrik karşılıklı bağımlılığın bir güç unsuru olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir (Keohane ve Nye, 2012: 10). Güç unsuru olarak nitelendirilen "asimetri" kavramı ise bir tarafın bir ilişkiden elde edilen faydalara diğerinden daha fazla ihtiyaç duyması anlamına gelmektedir (Wagner, 1988: 461). Keohane ve Nye'ye göre bir aktöre potansiyel yetenek kazandıran ilk baştaki güç kaynaklarına ya da aktörün sonuç örüntüleri üzerindeki güncel etkisine bakılabilmektedir. Çünkü asimetrik karşılıklı bağımlılığın güç kaynağı olarak ifade edilmesi onlar için gücün kaynaklar üzerindeki kontrol ya da sonuçları etkileme

potansiyeli anlamına gelmektedir (Keohane ve Nye, 2012: 10). Dolayısıyla karşılıklı bağımlılıktaki asimetrielerin güç unsuru olarak ortaya çıktığını iddia eden Nye ve Keohane'nin bu varsayımları onların realist ya da liberal yaklaşımlara karşı çıktığı anlamına gelmemektedir. Öyle ki, Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılık yaklaşımının realist yaklaşımın alternatifi olmadığını ve özünde realizm ile liberalizm arasında bağ kurduğunu belirtmekte ve karşılıklı bağımlılığın otomatik olarak işbirliğine yol açmayacağı gibi güç ilişkilerini de ortadan kaldırmayacağını açıkça vurgulamaktadırlar (Akçadağ Alagöz, 2016: 37). Karşılıklı bağımlılık ilişkisinden göreceli olarak daha fazla fayda sağlayan taraf, askeri ve politik güç dengesini kendi yönüne değiştirebilmektedir. Bununla bağlantılı olarak asimetric ilişkide kazançlı konumdaki örneğin enerji ihracatçısı konumundaki aktör bağımlı aktörlerin tercihleri üzerinde doğrudan etki sahibi olacaktır. Bu doğrultuda asimetric karşılıklı bağımlılığın hem uzun vadede güç dengesini şekillendiren yapısal bir dinamik hem de daha kısa vadede araçsallaştırılabilen bir olgu olarak karşımıza çıktığını ifade etmek mümkündür (Demiryol, 2018: 1439).

Keohane ve Nye, güç ile karşılıklı bağımlılık arasındaki ilişkinin net biçimde ortaya konmasının, taraflar arasındaki ilişkilerin niteliğini oluşturan bazı kavramlara muhtaç olduğunu belirtmektedirler (Gürkaynak ve Yalçınır, 2009: 76). Söz konusu kavramlar, pazarlık gücü (bargaining power), hassasiyet (sensitivity) ve kırılgenlıktır (vulnerability). Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde taraflardan birinin diğeri üzerindeki pazarlık gücü, diğere tarafın bu ilişkiye karşı hassasiyeti ve kırılgenlığına bağlıdır (Arı, 2008: 408). Bu bağlamda karşılıklı bağımlılıkta gücün rolünün anlaşılabilmesi için iki kavramsal ölçüt arasındaki ayrım yapmak gerekmektedir; hassasiyet ve kırılgenlık (Keohane ve Nye, 2012: 10). Hassasiyet, siyasi çerçevede karşılık verebilme derecesidir. Burada önemli olan, bir ülkenin değişiklikleri çabuk yapabilmesi, değişim maliyetlerine katlanması ve söz konusu maliyetlerin etkileridir (Keohane ve Nye, 2012: 10). Kısacası hassasiyet durumunda ilgili aktörün politikalarını değiştirerek dışarıdan empoze edilen maliyetlerden kaçınma söz konusudur (Akçadağ Alagöz, 2016: 38). Hassasiyet sadece sınırların ötesine yönelik işlem akışının hacmiyle değil aynı zamanda söz konusu işlemlerdeki değişikliklerin toplumlar ve hükümetler üzerindeki yaratmış olduğu etki maliyetiyle de ölçülür. Bu bağlamda duyarlılık bağımlılığın etkilerinin niceliğine ve hızına gönderme yapar; yani sistemin bir yerindeki değişim bir başka yerde değişimi ne kadar hızlı getirmektedir? Nye ve Welch (2018: 415)'in "1987'de New York Menkul Kıymetler Borsası, yabancıların ABD faiz oranları, hisse senedi ve tahvil fiyatlarına ne olacağı konusundaki kaygıları nedeniyle aniden çöktü. Bütün bunlar çok çabuk oldu; piyasa yabancı fonların çekilmesine aşırı duyarlıydı" şeklindeki ifadeleri bu noktada örnek olarak verilebilir.

Keohane ve Nye (2012: 11)'a göre, sadece hassasiyete atıfta bulunmak için karşılıklı bağımlılık kelimesinin kullanılması, onun en önemli siyasi yönlerini gizlemektedir. Bu noktada politikaların çerçevesi değiştirilebilirse durumun ne olacağı da düşünülmelidir. Yani daha fazla alternatif mevcut olsaydı ve güncel biçimde çeşitli politikalar imkân dâhilinde olsaydı, dış değişime

uyum sağlamanın maliyeti ne olurdu? Örneğin ithal edilen petrolde önemli olan sadece ihtiyaçların oranı değil, ithal enerjiye alternatiflerle birlikte bu alternatifleri takip edebilmenin maliyetidir. Daha açık bir deyişle, her biri petrol ihtiyacının yüzde 35'ini ithalat yoluyla temin eden iki ülke, fiyat artışlarına benzer ya da eş değer şekilde duyarlı görünebilir ancak bunlardan birinin milli kaynaklarına makul düzeyde bir maliyetle geçiş yapabilmesine karşın diğerinin böyle bir alternatifinin olmaması durumunda, ikinci devlet birinciden daha savunmasız olabilir. Bu noktada karşılıklı bağımlılığın bir diğer boyutu olan kırılabilirlik ortaya çıkmaktadır ki, bu boyut farklı aktörlerin karşılaştığı alternatiflerin kullanılabilir oluşuna ve maliyetine dayanmaktadır (Keohane ve Nye, 2012: 11).

Kırılabilirlik boyutu, karşılıklı bağımlılığın ana eksenlerinden bir diğerini meydana getiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramsal açıdan ele alındığında kırılabilirlik, hassasiyet boyutunun ötesinde bir aşamada, yani bir aktörün politikalarını değiştirdikten sonra bile dış etkenlerin neden olduğu maliyetlere ve bunlardan kaynaklanan zarar görme yükümlülüğüdür (Sundelus, 1980: 188). Karşılıklı etkiler açısından tanımlanan duyarlılık ile ilişkiyi bozma fırsatı maliyeti açısından tanımlanan kırılabilirlik arasındaki fark, geniş çapta kabul görmüştür (Baldwin, 1980: 489-490). Bu bağlamda kırılabilirlik karşılıklı bağımlılığı koparılması veya değiştirilmesi maliyetli olan daha kalıcı ilişkilerle ilgilenmektedir. Politikalar hızlı bir şekilde değiştirilmesi genel olarak zor olduğundan, dış değişikliklerin anlık etkileri genellikle duyarlılığı yansıtmaktadır. Kırılabilirlik ise yalnızca belirli bir süre boyunca değişen bir ortamda etkili ayarlamalar yapabilmenin maliyeti ile ölçülebilmektedir (Keohane ve Nye, 2012: 11). Ancak, kırılabilirlik toplam ölçülerden başka şeylere de bağlıdır. Bir toplumun değişime hızla karşılık verme kapasitesi de kırılabilirlik derecesini belirlemektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki kırılabilirlik dereceleri ya da ölçütleri ilk bakışta görüldüğü kadar basit değildir (Nye ve Welch, 2018: 416-417). Durumu değiştirmek veya kaçmak için çaba gösterildikten sonra bile dışarıdan getirilen maliyetli etkilere karşı sürekli sorumluluk anlamına gelen kırılabilirlik karşılıklı bağımlılığı için 1973 Petrol Krizi önemli örneklerdendir (Esakova, 2012: 53). Petrol krizi sırasında yurtiçi fiyatlardaki hızlı artış ve benzin istasyonlarındaki uzun kuyruklar, ABD'nin Arap ambargolarına karşı çok hassas olduğunu göstermiştir. Ancak doğrudan kırılabilirliklerinin derecesi, tüketilen enerjinin yüzde 85'inin yurtiçinde üretilmesi ile sınırlıydı. Öte yandan, neredeyse tamamen ithal enerjiye dayanan Japonya hem Arap ambargosuna karşı hem çok hassas hem de savunmasızdır (Nye, 1976: 133-134).

Sonuç olarak Keohane ve Nye 1970'lerden itibaren vuku bulan hadiseler sonrasında devletlerin politik gündemlerini oluşturan konu ve alanların çoğaldığına vurgu yaparken, günümüzde askeri ve güvenlik odaklı konulara ek olarak birçok konu başlığının uluslararası ilişkiler disiplini kapsamına dâhil olduğunu ifade etmektedirler. Bu ifade doğrultusunda disipline dinamizm ve derinlik kazandıran karşılıklı bağımlılığın en önemli katkılarından bazıları, güce farklı anlam yüklemesi ve teorik yaklaşımlar arasında kendisini konumlandırması olmuştur. Ayrıca, asimetrik karşılıklı bağımlılığın bir güç unsuru olarak öne çıktığını hatta karşılıklı

bağımlılığın potansiyel güç kaynakları ile etkileşim içinde olduğunu ileri sürmesi radikal önermeler iken, gücün fonksiyonları ve türleri arasındaki bağlantıyı koparması da dinamizm bağlamındaki katkılarında sadece bir tanesidir. Kendisini realizm ve liberalizm arasında konumlandıran ve bütünleştirici bir anlayışa sahip olan karşılıklı bağımlılık yaklaşımının kullanışlı kılan unsur ise, enerji gibi karmaşık yapıdaki ve çok boyutlu analizleri gerekli kılan çalışma konularıyla ilgili olarak yol gösterici olacağı düşüncesidir.

1.3.3.2. Karşılıklı Bağımlılık ve Stratejik Enerji Kaynakları

İnsanlık yaşamının temel girdilerinin başında yer alan enerji kaynaklarının sahip olduğu hayati önem, uluslararası ilişkiler bağlamında ele alındığında ekonomik kalkınma ve askeri güvenlik gibi ulusal güvenliğin temel unsurlarını etkileyen bir faktör haline dönüşmesiyle ayrı boyuta ulaşmıştır. Sahip olduğu önemdeki söz konusu bu değişim enerji kaynaklarının çeşitli alanlarda devletlerin iç ve dış politikalarına yön veren, uluslararası siyaseti etkileyen bir faktör olarak ele alınmasına ortam hazırlamıştır. Devletlerin iç ve dış politikalarına yön veren, uluslararası siyaseti etkileyen bir faktör olarak ele alabileceğimiz enerji konsepti, sınırlı bir yaklaşımla analiz edilebilecek statik bir karaktere sahip değildir. Enerji bağlamında ortaya çıkan meselelerin çeşitliliği onun sahip olduğu dinamik karakterin bir göstergesidir. Bu nedenle gerek devletler gerek uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin, enerji ile ilişkilendirilebilecek konuları söz konusu dinamik karakter bağlamında ele almaları gerekmektedir. Ancak bu ifade, uluslararası ilişkiler disiplininde enerji konusu ile kapsamlı çalışmaların yapılmadığı anlamında gelmemektedir. Aksine, enerji ve enerji kaynaklarının uluslararası ilişkiler ve dış politika bağlamındaki önemi birçok açıdan tartışılmıştır. Örneğin, kaynakların devletlerarası ilişkilere etkisi, kaynakların laneti, çatışmalar, ekonomik büyüme, demokratikleşme, zayıf ekonomik gelişimin semptomları ve otoriterlik gibi konular uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi literatüründeki uzmanlarca tartışılmıştır (Gökçe, 2018: 49). Ancak söz konusu konulardaki çalışmaların günümüz dinamikleri çerçevesinde yaşanan hadiseleri açıklamadaki yeterliliği de son dönemlerde tartışılmaktadır. Ama yine de belirtmek gerekir ki; alanın gelişimine yapmış olduğu katkıları inkâr edilemeyecek olan söz konusu çalışmaların, modern uluslararası ilişkiler disiplini literatüründeki sistematik analizler için önemli bir temel oluşturmasına karşın, enerji kaynaklarının dünya politikasında kazandığı önem ölçüsünde aradaki bağlantının açıklanmasında şimdiye kadar kapsamlı bir ilerleme sağlamadığı düşünülmektedir. Uzmanlarca bu durum, enerjinin dış politikadaki rolü hakkında sistematik araştırmaların ve kapsamlı analizlerin eksikliği olarak ifade edilmektedir (Česnakas, 2016: 10). Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık yaklaşımının söz konusu eksikliği gidereceği düşünülmektedir. Çünkü çağın değişen koşullarıyla birlikte enerji artık sadece dış politika ve ulusal güvenliğinin bir nesnesi ya da güç mücadelesinin parçası olmanın ötesinde ele alınan bir olgu haline gelmektedir. Söz konusu değişim tamamen enerji kaynaklarının konjonktürle ilişkili olarak sahip olduğu stratejik öneminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla söz konusu önem, enerji kaynaklarının sadece uluslararası ilişkilerdeki ulusal güvenlik ve güç unsurları olarak değil aynı zamanda uluslararası

ticaretin temel nesnelereinden biri olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Söz konusu önem ayrıca karşılıklı bağımlılık çerçevesinde enerji konseptinin çeşitli boyutlarını ortaya çıkarmaktadır. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için enerji kaynakları ve karşılıklı bağımlılıkla ilişkili olan çatışma ve işbirliği olgularına değinmek gerekmektedir.

Karşılıklı bağımlılıkla ilişkili olarak çatışma olgusu karşımıza çıkmaktadır. Literatürdeki birçok çalışma karşılıklı bağımlılığın devletlerarasındaki çatışmayı azalttığını iddia etmektedir. Bu doğrultuda siyasi karar vericiler argümanlarında genellikle karşılıklı bağımlılığın daha işbirlikçi ilişkilere yol açacağını ve potansiyel rakiplerin güvenlik endişelerini hafifleteceğini öne sürmektedir. Ancak literatürdeki argümanların çoğunun bağımlı değişken olarak askeri çatışmaya odaklandığı ve bu doğrultuda karşılıklı bağımlılığın genel ilişkiler üzerindeki etkilerini, yani az ya da çok işbirlikçi veya çatışmacı yapısını göreceli olarak daha az dikkate aldıkları gözlemlenmektedir. Kısacası, karşılıklı bağımlılık, devletlerin anlaşmazlıklarının doğrudan askeri çatışmaya dönüşmesini daha düşük bir şekilde olası kılabilir. Çünkü, bir tarafın gerçekleştirdiği eylemler her iki tarafın savunmasızlığını artırırken, karşılıklı bağımlılık da devletlerin güvenlik kaygılarını daha da kötüleştirerek, gerginliği ve güvenlik rekabetini arttıran karşıt politikaları benimsemelerini sağlayabilir (Krickovic, 2015: 3). Bu bağlamda enerji temelindeki karşılıklı bağımlılık olgusunun söz konusu olumsuzluklara zemin hazırlayabilme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Brenda Shaffer (2014)'ın "enerji ticaretinin barışı teşvik ettiği ile ilgili olarak dünyanın hiçbir yerinde bir delil yoktur" şeklindeki ifadeleri karamsar bir bakış açısını yansıtsa da literatür çalışmaları ışığında tartışmalı şekilde bir kısım uzmanlarca doğru kabul edilmektedir. Enerji kaynakları temelindeki etkileşimleri sürekli bir sürtüşme ortamı olarak tasvir eden Klare'in çalışmalarındaki ifadeleri, Shaffer'in söylemlerinin konunun uzmanlarınca kabul gördüğünün bir örneği, Klare'in bu sürecin askeri çatışmaya varan güç kullanımına neden olabileceği ile ilgili en temel dayanağı Carter Doktrini'dir.⁹ Bilindiği üzere söz konusu doktrin, petrol akışının korunması için askeri güç dahil olmak üzere en etkin yöntemlerin kullanabileceğini deklare etmektedir (Klare, 2007: 139). Bailes (2009: 237)'in "karşılıklı bağımlılık çerçevesinde enerji kaynaklarının ticari mal olmasının yanında askeri operasyonlara da içerecek şekilde önem taşıyan bir niteliğinin bulunduğu" şeklindeki ifadeleri de söz konusu ilişkiyi doğrular niteliktedir.

Enerji kaynakları çerçevesinde karşılıklı bağımlılığın devletlerarası ilişkilerde askeri güç kullanıma varacak düzeyde çatışmaya ulaşabileceği iddiası literatürde tartışmalıyken, bu varsayım, konunun karmaşık yapıdaki niteliğinin görmezden gelindiği izlenimini uyandırmaktadır. Bu bağlamda enerji kaynaklarının doğrudan devletlerarası ilişkilerde askeri güç kullanımını gerektiren boyutlara ulaşacağı iddiasının gelenekselci görüşün varsayımlarını yansıttığı düşüncesinden hareketle, söz konusu yaklaşımın enerji ile ilişkilendirilen meselelerin doğasındaki karmaşanın açıklığa kavuşturulmasında sınırlı kaldığı düşünülmektedir. Çünkü uluslararası ilişkilerin dinamik

---

⁹ Bkz. (Klare, 2014: 17).

niteliğinin bir sonucu olarak gelinen nokta, devletlerarası ilişkilerde askeri güç kullanımına varan çatışmaların yaşanma olasılığını kısmen de olsa azaltmıştır. Ancak yine de bu durum, çatışma ihtimalinin ortadan kalktığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Dolayısıyla enerji meselelerinin karmaşık doğası içerisinde karşılaşılması daha yüksek ihtimalleri; mevcut barışçıl ortamın bozulması, ilişkilerin olumsuz etkilenmesi ya da askeri güç kullanımı dışındaki araç ve yöntemlerle karşı taraf üzerinde etki yaratarak istikrarın bozulması şeklinde ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Shaffer (2014)'in “enerji ticareti mevcut barışçıl ilişkileri yansıtır; onları yaratmaz. Çoğu durumda, nedensel ok diğer yöne işaret eder; enerji kaynakları veya ticari ticaret koşulları konusundaki anlaşmazlıklar mevcut siyasi çatışmaları daha da kötüleştirir” şeklindeki ifadeleri bu aşamada büyük önem taşımaktadır. Öyle ki söz konusu bakış açısı ışığında yakın geçmişte enerji kaynakları temelinde karşılıklı bağımlılığın askeri güç kullanımı dışındaki yöntem ve araçlar aracılığıyla var olan istikrarlı durumun bozulduğunun örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. 2009 yılında Rusya-Ukrayna arasında yaşanan kriz, bunun örneklerindedir.

Karşılıklı bağımlılıkla ilgili bir diğer olgu işbirliğidir. Enerji alanında karşılıklı bağımlılık ve işbirliği arasında gerçek anlamda temel bir bağlantı vardır. Çünkü karşılıklı bağımlılık, bu alanda işbirliğinin temel yapı taşı ve önkoşuludur (Esakova, 2012: 16). Bu bağlamda, enerji ile ilişkili olarak karşılıklı bağımlılığın, devletlerin dış politika anlayışında yakınlaşmaya ortam hazırlayabileceğiyle birlikte, devletlerarası ilişkileri uluslararası çatışmaların ötesinde şekillendirebileceği ifade edilebilir. Enerji ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi temelinde ortaya çıkan devletlerarasında işbirliğine varan politik yakınlaşmanın nedenlerini iki temele dayandırmak mümkündür. Bunlardan ilki, enerji kaynaklarının uluslararası ticaretin en etkin metalarından birisi haline gelmesiyken, ikincisi, enerji kaynaklarının üretimden tüketime kadar olan süreçte gerek duyulan yatırımlardır. Çünkü insan yaşamı için taşınmış olduğu hayati önemle birlikte, dünya coğrafyasına eşit olarak yayılmamış, tükenebilir nitelikteki stratejik enerji kaynakları günümüzde dünya ticaretinin en önemli metalarından birisi haline gelmiştir. Yıllık ortalama dünya toplam dış ticaretindeki payın yarısından fazlasını enerji kaynaklarının oluşturması söz konusu ifadenin en önemli delillerindedir. Enerji ve karşılıklı bağımlılık ilişkisinin ticari faaliyetlerle birlikte ele alındığında gözlemlenen devletlerarası ilişkilerdeki yakınlaşma ve işbirliği olgusunu, çeşitli alt perspektifler temelindeki dinamiklerle açıklamak mümkündür. Söz konusu alt perspektifler üretici, tüketici, üçüncü taraf olarak ele alınabilir.

Enerji kaynaklarının sahibine göreceli olarak fayda sağladığı bilinen bir gerçektir. Söz konusu fayda devletin dış ticarete enerji kaynaklarından sağladığı gelirlerle birlikte, iç pazarından vergiler de dâhil olmak üzere sağlamış olduğu gelirlerden kaynaklanmaktadır. Şüphesiz ticaretin mal ve para değişimi ilişkisi olduğu göz önüne alındığında özellikle ekonomisi enerji sektörünün faaliyetleri ve kaynakların ticaretinden sağlanan gelirlere bağımlı devletler için talep güvenliğini sağlayacak pazar bulma ihtiyacı, kendileri açısından devletler arası ilişkilerde yakınlaşma ve işbirliği ortamını hazırlayan en önemli nedenlerdendir (Kanchana vd., 2016: 123). Dünya

coğrafyasına eşit olarak yayılmamış oluşuyla birlikte enerji kaynakları bakımından yetersiz konumdaki devletlerin, hayati nitelikteki ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliği rezerv bakımından yeterli konumdaki ülkelerle ilişkilerindeki yakınlaşma ve işbirliğinin temel nedenlerinden birisidir. Enerji kaynakları bakımından yetersiz olmakla birlikte önde gelen sanayileşmiş Avrupa ekonomilerinden birçoğunun söz konusu ihtiyaçlarını Soğuk Savaş ortamında bile, politik ilişkilerden istisnai bir şekilde Moskova'dan temin etmesi, bunun en önemli örneklerindedir. Hatta Moskova ile Avrupa arasında ihtiyaç olan enerji kaynağını taşıyacak olan nakil hatlarından birisinin “*Kardeşlik Hattı (Brotherhood)*” olarak adlandırılması, enerji ticareti ve politik yakınlaşmanın göstergelerinden birisi olarak ifade edilebilir.

Enerji kaynaklarının ticaretinin, üretici/ihracatçı ve tüketici/ithalatçı devletlerarasındaki ilişkilerdeki şekillendirici açıkça görülmekteyken, bu ortamda dikkate alınması gereken bir diğer kesim ise transit olarak nitelendirilebileceğimiz üçüncü taraflardır (Ganguli, 2016: 185). Söz konusu tarafların önemi, enerji kaynaklarının sınır aşan boru hatları vasıtasıyla ve deniz ya da karayoluyla taşımacılık sırasında ortaya çıkmaktadır. Enerji iletiminde söz konusu güzergâh ya da geçiş noktalarına yakınlık, o ülkenin önemini arttırırken, bunun sürdürülebilirliği için var olan durumun devamlılığı gerekmektedir (Ganguli, 2016: 188). Çünkü transit konumdaki ülkede meydana gelebilecek olası bir olumsuz gelişme, akışa ciddi ölçüde zarar verebilmektedir. Söz konusu olumsuzluklar, üçüncü taraf konumundaki ülkenin kazanımlarına da zarar verebilmektedir. Avrupa'nın enerji gereksiniminin sağlandığı en can alıcı güzergâhlardan biri olması sebebiyle Ukrayna'nın sahip olduğu önemin yaşanan karışıklıklar sonucu azalması, bunun göstergelerindedir. Bu bağlamda, tüm enerji üreticileri/ihracatçıları ve tüketiciler/ithalatçılarının yanı sıra, üçüncü taraflar arasında enerji ticaretinin yakınlaşma ve işbirliği bağlamında etkisi olduğu ve bunun temelinde yatan unsurun karşılıklı bağımlılık ilişkisi olduğunu ifade etmek mümkündür (Verrastro ve Ladislaw, 2007: 98).

Enerji ve karşılıklı bağımlılık ilişkisinin ticari faaliyetlerle birlikte ele alındığında devletler arası ilişkilerdeki yakınlaşma ve işbirliği olgusunu tetikleyen bir diğer faktör enerji kaynaklarının tüketim aşamasına kadar olan sürecin önemli ölçüde büyük miktarlarda yatırımı gerektirmesidir. Öyle ki, enerji sektörünün temelde enformasyon, teknoloji ve ekonomi koordinasyon gibi gereklilikleri bulunmaktadır. Dolayısıyla, tek taraflı olarak söz konusu temel gerekliliklerin neden olacağı olumsuzluklar ve imkânsızlık gibi olasılıklar, devletler arasındaki ilişkilerde yakınlaşma ve işbirliği gibi olgulara zemin hazırlamaktadır. Enerji kaynakları bakımından zengin, yeni enerji pazarlarına ihtiyaç duyan ancak yatırımlar konusunda yetersiz konumdaki Rusya'nın, enerji sektörüne yönelik rezerv bakımından yetersiz olmasına rağmen önde gelen enerji tüketicisi ve yükselen ekonomik güç olarak nitelendirilen Çin tarafından yapılan yatırımlar bu noktada önemli örnekler arasındadır.

1.3.4. Enerji Karşılıklı Bağımlılığı

1970’li yıllardan bu yana uluslararası arenada meydana gelen gelişmelere ışık tutan karşılıklı bağımlılık ilişkisi, Keohane ve Nye’nin literatürde kabul görmüş olan “*Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*” başlıklı yayınlarında önemli ölçüde detaylandırılmıştır. Yazarların söz konusu yayınlarındaki karşılıklı bağımlılık durumuyla ilgili açıklamalarla birlikte kırılabilirlik ve hassasiyet boyutları ele alınmıştır. Keohane ve Nye’nin çalışmaları ışığında hassasiyet ve kırılabilirlik, aktörler arası ilişkilerdeki enerji temelindeki karşılıklı bağımlılığın manipülasyonu ile birlikte enerji olgusunun siyasallaştırma (politicization) ve güvenlikleştirilme (securitization) bağlamında ele alınmasında kritik rol oynamaktadır. Bu bağlamda enerji temelindeki karşılıklı bağımlılığın hassasiyet ve kırılabilirlik boyutlarının kaynakların siyasallaştırılması ve güvenlikleştirilmesiyle yakından ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür (Akbaş ve Furuncu, 2016: 193).

Karşılıklı bağımlılık çerçevesindeki hassasiyet (sensitivity) derecesi, bir ülkedeki politika çerçevesindeki değişikliklerin tarafların diğerinde ne kadar hızlı değişiklik meydana getirdiğine ve bu etkilerin maliyetlerinin ne kadar büyük olduğuna odaklanmaktadır. Buna karşın, karşılıklı bağımlılıktaki kırılabilirlik (vulnerability), bir ülkedeki değişikliklerin getirdiği maliyet altında alternatiflerin karşılanabilirliği veya uygunluğuyla ilgilidir (Ateşoğlu Güney ve Korkmaz, 2014: 36). Bu bağlamda enerji temelindeki bir karşılıklı bağımlılık olgusunu hassasiyet boyutunda ele aldığımızda, tek bir tedarikçiden ithal edilen kaynağın miktarıyla, kırılabilirlik ise ithal edilen enerjiye alternatiflerin bulunabilirliği ve ekonominin işlerliğinin korunması için yapılan değişikliklerin maliyetiyle ölçülmektedir.

Enerjinin siyasallaşması, kısa vadede aktörlerin birbirine bağımlı ilişkilerindeki değişikliklerin bir sonucu olarak zenginlik kaybetme olasılığının bilincinde olduğu; enerjinin güvenlikleştirilmesi ise aktörlerin değişiklik meydana geldiğinde ekonomik olarak işleyen bir ünite olma olasılığının kesilmesi durumunun farkında oldukları anlamına gelir (Ateşoğlu Güney ve Korkmaz, 2014: 36). Dolayısıyla siyasallaştırma ve güvenlikleştirme konseptlerinin karşılıklı bağımlılığın boyutlarıyla ilişkili olmasının yanı sıra, bunların maliyetlerle ilgili aktör kararlarının ana belirleyicisi olması, hassasiyet ve kırılabilirlik olgularının ele alınmasını gerektirmektedir.

1.3.4.1. Enerji Karşılıklı Bağımlılığının Boyutları: Hassasiyet ve Kırılabilirlik

Keohane ve Nye’nin karşılıklı bağımlılık yaklaşımı kapsamında günümüzde enerji kaynaklarının sadece askeri güç ve onun çerçevesinde ele alınamayacak bir şekilde materyal gücün ötesinde bir anlayışı temsil ettiğini, uluslararası politikanın gündeminin geleneksel anlayışın benimsediği hiyerarşisinin artık değişime uğradığını ve uluslararası ilişkilerde enerjinin daha çok ekonomi politik ve ticari çerçevede ele alınmaya başlandığını ifade etmek mümkündür. Günümüzde uluslararası politikada enerji ile ilişkilendirilen konuların ağırlıklı olarak ekonomi

politik çerçevede ele alınması enerji kaynaklarının farklı boyutlardaki niteliklerinin açığa çıkmasına ortam hazırlamaktadır. Dolayısıyla geleneksel görüş ışığında önceki dönemlerde enerji kaynaklarının önemi daha çok materyal gücün unsurları açısından vurgulanmaktayken, günümüzde özellikle uluslararası politikanın değişen konular hiyerarşisi ışığında enerji kaynaklarının ülkeler için önemi, sosyal ve ekonomik gelişimin en temel gereklilikleri olduğu şeklinde yeni bir boyutta ifade edilmeye başlanmıştır.

Enerji kaynaklarının gerek gelenekselci gerekse modernist yaklaşımlarca sahip olduğu önem tartışılmazdır. Enerji kaynaklarının katkı sağladığı tüm alanlarla birlikte sahip olduğu önem ve tüketimi de artmaktadır. Buna karşın özellikle kıt ve tükenbilir oluşuyla birlikte coğrafi dağılımındaki asimetri, stratejik enerji kaynaklarının niteliklerinin farklı bir boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Daha açık bir deyişle stratejik enerji kaynakları günümüzde “İhtiyaç-Erişim İkilemi (Needs-Access Dilemma)” şeklinde kavramsallaştırılabileceğimiz bir sonuca ulaşan, birçok olay ve olguya zemin hazırlayan, temel ancak erişilmesi kolay olmayan bir gerekliliktir. Dolayısıyla, bağımlılık, karşılıklı bağımlılık, çatışma, kriz, işbirliği, enerji güvenliği ve enerji diplomasisi gibi birçok olay ve olgunun temelini ihtiyaç-erişim ikilemine dayandığını iddia etmek mümkündür.

İhtiyaç-Erişim ikilemiyle birlikte olgu ve olaylar gibi çeşitli dinamikler, stratejik enerji kaynaklarının karar alıcılar ve politika yapıcılarının gündemlerinde hiyerarşik olarak daha ön planda ele alınmaya başlanmasına neden olmaktadır. Stratejik enerji kaynaklarının uluslararası politikanın hemen hemen her düzeydeki aktörler ve birimlerince siyasallaştırılması ya da güvenleştirilmesi konunun gündem hiyerarşisindeki yerinin göstergelerindedir. Tartışmalı olmasına karşın karşılıklı bağımlılığın daha çok işbirliğini teşvik edeceği varsayımıyla algılanan, öngörülen ya da var olan tehdit ve tehlike gibi kavramlarla özdeşleştirilen stratejik enerji kaynaklarının siyasallaştırılması ya da güvenleştirilmesi birbirine mantık çerçevesinde ters düşmemektedir. Enerji karşılıklı bağımlılığının yeri ve sonuçlarının çatışma ve işbirliği gibi iki uç nokta arasında tartışılması, taraflar arası ilişkilerdeki simetri ve asimetrilerin aktörlerce manipüle edilebilme olasılığı gibi varsayımlar yaklaşımların mantıklarının ters düşmediğinin göstergelerindedir.

Enerji temelindeki bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin spesifik olarak manipülasyona açık bir alan olması nedeniyle, uluslararası karşılıklı bağımlılığın siyasi açıdan tahlilinde, aktörler arasında gücün kaynağı olarak asimetric karşılıklı bağımlılıkların analizinin faydalı bir başlangıç olacağı varsayılmaktadır (Esakova, 2012: 52-53). Bir bakıma, enerji temelli bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin manipülasyonu ile hassasiyet ve kırılabilirlik boyutlarının yakından ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Öncelikle ilk olarak, enerji temelinde karşılıklı bağımlılık ilişkisinde hassasiyet boyutunu basitçe, bir ülkedeki hızlı bir şekilde meydana gelen gelişmenin diğer tarafı etkilemesiyle birlikte ve ortaya çıkan akut reaksiyon maliyetleri olarak tanımlamak mümkündür (Crescenzi, 2005: 28). Bu bağlamda etkilenen ülkenin çarpıcı bir politika değişikliğine cevap vermek için yeterli zamanı olmaması nedeniyle hassasiyet boyutunu anlık maliyetler ve kısa vadeli etkilerle

ilişkilendirmek olasıdır. 1973-1974 petrol şoku, ithal petrole olan ihtiyacının bağımlılığa varacak dereceye ulaşması batılı ekonomilerinin ani petrol fiyatları artışına karşı yüksek hassasiyetinin ortaya çıkmasının örneklerindedir (Gradziuk, 2009: 35). Ancak yaşanan bu hadise sonucunda ortaya çıkan hassasiyet boyutunun derecesi, genel olarak yüksek olarak nitelendirilmesine karşın, tüm batılı ekonomiler için bu durumun geçerli olduğunu iddia etmek doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Bu aşamada dış etkilerin ortaya çıkardığı hassasiyet boyutunun şiddetinin derecesinin belirleyen unsurların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Çünkü hassasiyet boyutunun ortaya çıkmasına neden olan hadise aynı olsa da etkilerin neden olduğu maliyetlerin hedef konumdaki ülkelerce farklı seviyelerde olabileceği görüşü benimsenmektedir. Geçmiş zaman diliminde yaşanan örnekler de bu varsayımı doğrular niteliktedir. Batılı ekonomilerin başında gelen ABD'nin, Batı Avrupa ekonomileriyle karşılaştırıldığında hassasiyet bağlamında 1973-1974 petrol şokundan göreceli olarak daha az etkilenmiş olması, söz konusu varsayımın anlaşılabilirliği için önemli örneklerdendir. Yaşanan petrol şokunun ortaya çıkardığı maliyetlerin Batı Avrupa ekonomilerine göre daha az olması ise tamamen ABD'nin petrol ithalatının diğerlerine nazaran daha düşük miktarlarda olmasından kaynaklanmaktadır.

Enerji temelindeki karşılıklı bağımlılık çerçevesinde hassasiyet boyutunu ortaya çıkaracak olan hadiselerin neden olduğu maliyetlerin etkilerinin aktörlere göre farklılık göstermesi, ölçülebilirlik açısından bir standardın olmadığı anlamına gelmemektedir. Keohane ve Nye de çalışmaları kapsamında bu konuyu ele almaktadırlar. Bu bağlamda enerji bağlamında ithalatçıların hassasiyeti yabancı petrolün daha büyük maliyetleri ve ithal ettikleri toplam petrol miktarı ya da oranı ile ölçülebilmektedir (Keohane ve Nye, 2012: 10). Ancak enerji temelinde karşılıklı bağımlılığın sadece hassasiyet boyutuna odaklanmak konu ile ilgili bazı önemli noktaların gizlenmesine yani tam olarak açıklığa kavuşturulmamasına neden olmaktadır. Politik çerçevedeki değişikliğin sonucunda karşılaşılabilecek olası durumlar, gizlenebilecek noktalardan bir tanesidir. Bu özellikle enerji temelinde karşılıklı bağımlılıkta karşılaşılabileceğimiz olası durumlardandır. Örneğin petrolde önemli olan sadece ithal edilen ihtiyaçların oranı değildir. İthal enerjiye alternatifler ve onları takip etme maliyetleri de önemlidir. Daha açık bir deyişle, petrol ihtiyacının yüzde 35'ini ithal eden iki ülke, fiyat artışlarına eşit derecede hassas görünebilir. Buraya kadar bir farklılık yoktur. Ancak bu iki ülkeden birinin iç kaynaklara makul bir maliyetle geçebilmek gibi bir alternatifi olmasına karşın, diğerinin böyle bir alternatifinin olmaması, ikinci devleti birinciden daha fazla etkileyerek onu savunmasız hale getirebilmektedir. Karşılıklı bağımlılığın kırılabilirlik boyutu ise bu aşamada ortaya çıkmaktadır (Keohane ve Nye, 2012: 12).

Karşılıklı bağımlılığın sadece hassasiyet boyutuna odaklanmanın neden olacağı gibi sadece bu noktada ortaya çıkan kırılabilirlik boyutuna odaklanmak da olumsuzluklara neden olacaktır. Bu doğrultuda enerjinin karşılıklı bağımlılığın hassasiyet ve kırılabilirlik boyutlarını birleştirdiğini ifade etmek mümkündür (Gökçe, 2018: 56). Enerji temelindeki karşılıklı bağımlılığın hassasiyetle birlikte ele alabileceğimiz kırılabilirlik boyutu genel olarak, çeşitli aktörlerin düzeltici alternatiflerin

görelili kullanilabilirliğine ve maliyetine dayandığını ifade etmek mümkündür (Esakova, 2012: 54-55). Kırılganlık boyutunun kaynağını ise müttefik olsa bile enerji ihtiyacının ithalat aracılığıyla temin edilmesi oluşturmaktadır (Nance ve Boettcher, 2017: 2). Keohane ve Nye, enerji temelinde karşılıklı bağımlılıkta kırılganlığın hassasiyetin stratejik boyutlarını da kapsadığını ifade etmektedir. Ancak onlara göre bu durum, hassasiyet boyutunun önemli olmadığı anlamına gelmemektedir. İki boyut karşılıklı bağımlılığın farklı yönlerine işaret etmekle birlikte konu ve şartlara göre biri diğerinden daha ön plana çıkabilmektedir. Örneğin güç kaynağı sağlaması açısından kırılganlık boyutu daha önemli olabilmekteyken, belirli kural ve normlar garanti altındayken ortaya çıkan politik etkide ve kimi enerji ilişkilerinde hassasiyet boyutu daha önemli olabilmektedir (Keohane ve Nye, 2012: 12). Dolayısıyla hassasiyet ve kırılganlık enerji temelinde karşılıklı bağımlılığın iki boyutunu oluşturmaktadır. Konu ve şartlara göre birinin diğerinin zaman zaman önüne geçse de enerji temelinde iki boyut bir arada ele alınmaktadır. İki farklı boyutun bir arada ele alınması enerji temelinde karşılıklı bağımlılık ilişkisinde bir takım genellemeler yapılmasını olanaklı kılmaktadır.

1.3.4.2. Hassasiyet ve Kırılganlık Düzeyinin Azaltılması

Enerji temelindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, her an manipüle edilebilme potansiyeline sahiptir. Söz konusu potansiyel, uluslararası ilişkiler literatüründe özellikle enerji güvenliği ile ilişkili çalışmalarda vurgulanmıştır. AB ve Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin zaman zaman manipüle edilmesi söz konusu örneklerindedir (Belyi ve Talus, 2015: 134). Enerji temelindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin manipüle edilmesinin temelinde ise, asimetriklerin ortaya çıkardığı etmenler yer almakta ve bunun taraflara maliyetleri ağır olabilmektedir. Bu hassasiyet ve kırılganlık düzeyi yüksek taraf için hoş karşılanacak bir durum olmamakla birlikte, kuşkusuz aktörler olumsuz etkilerin azaltılması için çaba gösterecektir. Dolayısıyla tarafların maliyetlerin olumsuz etkilerinden kaçınmak noktasındaki çabaları ilk aşamada hassasiyet ve kırılganlığı etkileyen faktörlerin bilincinde bağımlılık düzeylerinin azaltılmasına yönelik olacaktır. Bu bağlamda örneğin UEA'na göre bir ülkenin karşılıklı bağımlılığın hassasiyet ve kırılganlık boyutunu etkileyen faktörler; birincil yakıt karışımının çeşitliliği, ithalat bağımlılığı ve yakıt ikame edilebilirliği, pazar konsantrasyonu (az sayıda üretici ülkenin herhangi bir yakıtın toplam ticaretindeki üstünlüğü), politik olarak istikrarsız bölgelerin ithalattaki payıdır (Esakova, 2012: 55). Bir ülkenin karşılıklı bağımlılığın hassasiyet ve kırılganlık boyutunu etkileyen bu faktörler, kendisinden kaynaklanan olumsuzlukların doğasının ve bunların çözümüne yönelik olarak uygulanacak politikaların çerçevesinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Bu noktada sorunun çözümü için hassasiyet ve kırılganlık düzeylerinin azaltılması gerekmekte ve söz konusu gerekliliğin ise literatürde birçok uzmanca dile getirildiği gözlemlenmektedir. Enerji güvenliği literatürünün, tüketici konumundaki ülkeleri dış etkilere karşı petrol arzının hassasiyetini ve kırılganlığını en aza indirebilecek, arz kesintisi ve müteakip fiyat şokunun getirdiği ekonomik

zararlarını sınırlandırabilecek bir dizi politika belirlemede oluşu bunun örneklerindedir (Esakova, 2012: 57).

Enerji temelindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin manipülasyonu sonucunda ortaya çıkabilecek olası maliyetlerin etkisinin daha düşük seviyelere çekilebilmesi için hassasiyet ve kırılabilirlik düzeylerinin azaltılması gerekmektedir. Hassasiyet ve kırılabilirliği etkileyen faktörler bu doğrultuda yol gösterici olmakla birlikte, genel olarak enerji güvenliğini sağlamaya yönelik uygulamaların bunda etkili olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda hassasiyet ve kırılabilirliği azaltabilecek, dolayısıyla enerji güvenliğini sağlamaya yönelik politikaları kısa ve uzun vadeli olarak gruplandırmak olasıdır. Enerji temelindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisinde hassasiyet ve kırılabilirliğin azaltılmasına yönelik kısa vadeli politikaların başında yedek kapasite (spare capacity), acil durum stoku (emergency stocks), arz akışının yönlendirilmesi (redirected supply flows) ve talep tarafının yönetimi (demand side management) gelmektedir. Enerji temelinde karşılıklı bağımlılık ilişkisinde hassasiyet ve kırılabilirliğin azaltılmasına yönelik uzun vadeli politikaların başında ise enerji verimliliğini arttırmaya yönelik politikalar, kaynak ve tedarikçi çeşitlendirmeye yönelik politikalar, yerli enerji kaynaklarının kullanılmasının teşvik edilmesine yönelik politikalar, nakil hatları ve güzergahlarının çeşitlendirilmesine yönelik politikalar, enerji sektörüne yönelik yatırımlar, enerji piyasasının işlevliliğinin kazandırılmasına yönelik politikalar, çevreyi korumaya yönelik politikalar, enerji kaynaklarının kompartımanlaştırılmasına yönelik politikalar ve risk oluşturacak diğer unsurlara yönelik politikalar gelmektedir.

1.3.5. Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Enerji

İşbirliği olasılığı ve işbirliğinden elde edilen kazanımların dağılımı uluslararası ilişkilerde önemli kavramlar olmuştur (Jnaush, 2018: 219). Son dönemde önem kazanması sebebiyle, uluslararası ilişkiler disiplininin bilim insanları müzakerecilerin davranışlarını ve müzakerelerin sonuçlarını açıklamak için farklı rasyonel yaklaşımlar ve kavramlar geliştirmişlerdir. Asimetrik karşılıklı bağımlılık bunlardan bir tanesidir. Teorik yaklaşımlar bağlamında ele alındığında Nye ve Keohane'nin karşılıklı bağımlılık yaklaşımının yanı sıra liberal hükümetlerarasıcılık (liberal intergovernmentalism)¹⁰ yaklaşımı, asimetrik karşılıklı bağımlılık kavramıyla ilişkili varsayımlar öne süren perspektiflerdir. Uluslararası ilişkiler disiplininin uzmanlarınca geliştirilen birçok teorik yaklaşım asimetrik karşılıklı bağımlılık konseptinin açıklanmasında yol gösterici olmaktadır, ayrıca bazı kavramsal olguların da bu yönde etki yapacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda bağımlılık olgusunun kavramsal açıdan ifade ettiği anlamsal karşılığın, asimetrik karşılıklı bağımlılık konseptinin anlaşılabilirliğini arttıracakları düşünülmektedir.

---

¹⁰ Liberal hükümetlerarasıcılık, uluslararası işbirliğinden kazanımların dağılımını asimetrik karşılıklı bağımlılık kavramını kullanarak açıklamaktadır (Janusch, 2018: 220).

Bağımlılık kavramı, 1960 ve 1970’li yıllarda küresel güç ve refah bağlamındaki eşitsizlikleri açıklamak için ortaya atılmıştır (Griffiths vd., 2013: 23). Uluslararası ilişkiler sözlüğüne göre bağımlılık (dependency) kavramı, bir devletin ihtiyaç maddelerini yabancı ülkelere temin etme zorunluluğunun getirdiği ilişki biçimi olarak tanımlanırken (Dağ, 2004: 142), Keohane ve Nye’in perspektifinde ise bir devletin eylemleri ya da politik uygulamalarının dış güçlerin etkisiyle belirlendiği ya da önemli ölçüde etkili olması anlamında gelmektedir (Kancjana vd., 2016: 125). Söz konusu tanımlamalar ışığında bağımlılığın, bir aktörün diğer bir aktör üzerinde etki oluşturmasına yardımcı olan bir olgu olduğu anlaşılmakta ve bu çıkarım, onun devletlerin davranışlarına yön veren ya da şekillendiren bir unsur olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bağımlılık derecesi yüksek olan bir devlet, politik eylem ve stratejilerini bağımlı olduğu dış faktörleri göz önüne alarak zorunlu bir şekilde belirleyecek ya da uygulayacaktır.

Asimetrik karşılıklı bağımlılık ile bağımlılık kavramının birbiriyle olan ilişkisi çeşitli literatür çalışmalarınca da ifade edilmektedir. İlgili çalışmalarda bağımlılık olgusuyla ilgili olarak “*ihtiyaç ve etki*” kavramlarına odaklanıldığı gözlemlenmektedir.¹¹ Örneğin Kanchana, McLellan ve Unesaki çalışmalarında bağımlılık ilişkisinin genellikle asimetrik olduğunu ve bağımlılığın etki bağlamında belirleyiciliğini ifade ederken (Kancjana vd., 2016: 127), Keohane ve Nye asimetrik karşılıklı bağımlılığın diğerlerini etkileyebilme potansiyeli sağlayan gücün kaynağı olabileceğini ifade etmesi (Keohane ve Nye, 2012: 10) etki kavramına odaklanıldığının göstergelerindedir. Wagner (1988: 461)’in “bağımlılık bu bağlamda ihtiyaç anlamına gelirken, asimetri bir tarafın ilişkiden elde edilen faydalara diğerinden fazla ihtiyaç duyduğu gerçeğini niteler” şeklindeki ifadeleri ihtiyaç kavramına odaklanıldığının örneklerindedir.

Karşılıklı bağımlılık teorisine dayanarak çoğu ilişki mükemmel karşılıklı bağımlılık koşulları altında gelişmemekte ve bu durum belirli asimetriyle karakterize edilmektedir (Esakova, 2012: 65). Öyle ki, taraflar arası ilişkilerdeki simetrikler iki taraf arasındaki bağımlılığın eşit olduğu bir durumu ifade ederken, asimetrikler ise bir tarafın diğerine nazaran daha bağımlı olduğunu ve ilişkinin kesilmesi ya da duraksaması gibi olumsuzluklarda bağımlı tarafın daha fazla yaralanabileceği bir durumu ifade etmektedir. Asimetri, karşılıklı bağımlılık politikasının temelinde yer almaktadır (Nye ve Welch, 2018: 418). Karşılıklı bağımlılığın temelinde yer alan asimetri, özellikle dış politika ve güvenlik politikası gibi siyasi konularda dikkat çekici bir yapıya sahiptir (Neuss, 2009: 115). Etkileşim içerisindeki aktörlerin birbirine bağımlılık derecelerinin sonucu olarak ortaya çıkan asimetri durumu, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin çatışma ve işbirliği arasındaki yerinin belirleyiciliği noktasında etkili olmaktadır. Daha açık bir deyişle, devletler arasındaki

¹¹ Bağımlılık olgusunu, uluslararası sistemin işlerliğinin temel unsurlarından olan devletler arası ilişkiler bağlamında ele almak taraflar arasındaki etkileşimlerin şematik yapısında konumlandırmak mümkündür. John A. Kroll’un ifadeleri de bu doğrultudadır. Öyle ki Kroll (1993) “*The Complexity of Interdependence*” başlıklı çalışmasında aktörler arası etkileşimi uç noktalarına “bağımsızlık (independence)” ve “karşılıklı bağımlılığın (interdependence)” konumlandırıldığı lineer bir düzlem olarak ele almış ve bağımlılığı bu iki uç noktanın ortasına konumlandırmıştır. Bkz. (Kroll, 1993: 325).

anlaşmazlığı yoğunlaştıran bir endişe nedeni olma olasılığı, asimetrik karşılıklı bağımlılığın çatışmacı tarafa yakın yapısını ortaya çıkarırken, ilişkideki bağımlılık durumunu taraflardan birinin karşısındakini olumsuz etkileyecek sonuçlara ulaşacak şekilde kullanmaması durumu ise az ihtimalde de olsa işbirlikçi tarafa yakın yapısını ortaya çıkarmaktadır. Fakat algı ve niyetler ne olursa olsun, genel olarak, iki devlet arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisindeki herhangi bir asimetrinin, daha güçlü taraf için siyasi kaldıraç olarak nitelendirilebileceğimiz bir “etki kaynağı” sağladığını ifade etmek mümkündür (Köstem, 2018: 12). Daha açık bir deyişle karşılıklı bağımlılık, devletler arasında bir asimetri oluşturabilir ve bu da bir güç kaynağı olabilmektedir.

Enerji temelindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisindeki asimetriler bağlamında konuyu ele aldığımızda farklı bir sonuca ulaşılmamaktadır. Yaşanan hadiselerle birlikte literatürün önde gelen uzmanlarının ifadeleri söz konusu düşünceleri doğrular niteliktedir. Esakova (2012: 66)’nın, enerji temelindeki asimetrik karşılıklı bağımlılık ilişkisi siyasi etki yaratabilme potansiyeline sahiptir şeklindeki ifadesinin yanı sıra, Binhacj ve Tichy (2012: 55)’nin enerjinin manipüle edilebilecek bir güç kaynağı haline dönüştüğü şeklindeki ifadeleri, söz konusu literatür örneklerindedir.

1.3.6. Enerji Diplomasisi ve Pazarlık Gücü

Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde, iki devlet arasında negatif etki(ler) meydana getirebilecek herhangi bir hadise, taraflar için bir takım maliyetler ortaya çıkarmaktadır. Ancak söz konusu maliyetler taraflar için istisnai durumlar haricinde aynı düzeyde olmamakta ve bu tamamen ilişkinin sürdürülebilirliğinin taraflara göre farklılık arz eden öneminden kaynaklanmaktadır. Gürkaynak ve Yalçınar (2009: 75) tarafından bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

Devletlerden birisinin (a) diğerine (b) gereksinimi her zaman için daha fazladır ve bu durum diğer devlet (b) için önemli pazarlık gücü anlamına gelmektedir. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık koşullarında, her iki taraf da farklı seviyelerde olmakla birlikte ilişkinin devamına yönelik istek ve çaba göstermek durumundadır.

Karşılıklı bağımlılık koşullarında taraflardan biri için aradaki ilişkinin taşıdığı önemin derecesi diğer taraf üzerindeki pazarlık gücünü (bargaining power) ortaya çıkarırken, söz konusu gücün etkisi ya da ölçülebilirliği ise diğer tarafın bu ilişkiye karşı hassasiyet ve kırılabilirliğine bağlıdır. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık koşullarında karşı tarafa daha bağımlı taraftaki aktörün konuya göre gerek hassasiyeti gerekse kırılabilirlik derecesi yüksek olmakta ve bu durum doğrudan söz konusu aktörün pazarlık gücünü zayıflatmaktadır. Bu bağlamda, pazarlık gücü karşılıklı bağımlılık koşullarında tarafların ilişkiye yönelik hassasiyet ve kırılabilirlik derecelerine göre farklılaşmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık koşullarındaki asimetrilerin ortaya çıkarmış olduğu güç, doğrudan sert güç olarak algılanmamalıdır. Ancak bu ifade, askeri gücün yok sayıldığı anlamına da

gelmemektedir. Öyle ki, 1941 yılında Japonya örneği, askeri gücün yok sayılmadığını doğrulamaktadır (Keohane ve Nye, 2012: 15). Ama yine de askeri güç kullanımının ekonomik olarak maliyetli olduğu ve etkisinin tartışıldığı çağdaş yaşam koşullarında, etkisi tartışmalı olsa da ekonomik gücün göreceli olarak daha etkileyici olduğu düşünülmektedir. İlişkilerde ortaya çıkan gücün de daha çok politik temelde olması söz konusu düşünceyi destekler niteliktedir. Tüm bunların ışığında, karşılıklı bağımlılık koşullarında iki taraf arasındaki ilişkilerdeki asimetrilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan gücün siyasal temelde olduğu ve bu etkinin boyutunun en belirgin şekilde pazarlık gücünde gözlemlenebilmekte olduğu söylenebilir (Wagner, 1988: 461). Uluslararası ilişkilerde askeri gücün kapsamı dışında siyasal etki olarak ortaya çıkan pazarlık gücünün uygulama alanı şüphesiz diplomasi kurumudur ki bilindiği üzere devletler arası ilişkilerin temeli buraya dayanmaktadır.

Enerji diplomasisi de enerji güvenliği başta olmak üzere enerji ile ilgili bir çok kavram gibi kavramsal içeriği tartışmalı bir konudur (Zhao, 2019: 121). Ancak enerji diplomasisi kavramsal içeriğinin tartışmalı olması, tanımlanması imkânsız olduğu anlamına gelmemektedir. Sonuçta, diplomasi etki pratiğiyle ilgilidir. Süreç açısından, enerji diplomasisi, enerjiyle ilgili uluslararası ilişkileri yönetmek için müzakereler yoluyla etki uygulamasıyla ilgilidir (Chaban ve Knodt, 2015: 461). 1900'lü yılların başına kadar enerji diplomasisinin olgusundan tam anlamıyla bahsedilmediği gözlemlenmektedir. Çünkü o yıllarda henüz enerji kaynakları günümüzde sahip olduğu önem ve etkiden uzak konumdadır. Özellikle enerji kaynaklarının öneminin artmasıyla birlikte, uluslararası politikayı etkileyen bir dinamik haline dönüşmesiyle enerji diplomasisi bağımsız bir diplomasi alanı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda enerji diplomasisinin genel olarak, diplomasi kapsamına giren ve çoğunlukla enerjiyle ilişkilendirilen dış politika ve diplomatik faaliyetlere atıfta bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Enerji, genel olarak ülkelerin siyasi ve güvenlik hedeflerine ulaşabilmeleri amacıyla gereken faaliyetleri yürütebilmeleri için önemli diplomatik kaynak olarak kabul edilmektedir. Söz konusu diplomasi anlayışında stratejik enerji kaynakları, politik bir kart veya silah olarak benimsenmektedir ki, bu durum enerji kaynaklarının dış politikada kaldıraç haline dönüşümüne zemin hazırlamakla birlikte, karşılıklı bağımlılık ortamındaki asimetrilerin ortaya çıkardığı pazarlık gücünün pratiğinin çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda enerji diplomasisini bir devletin güç ile ilişkili olarak stratejileri doğrultusunda belirlediği amaçlarına erişmesini sağlayan, dış politikadaki mevcut hedeflerinin ise geliştirilerek sürdürülebilirliğine yardımcı olan, çok boyutlu uygulamalar olarak ifade etmek mümkündür.

Enerji kaynaklarının diplomasi çerçevesinde ülkelerin dış politika ve ulusal güvenlik hedeflerine yönelik olumlu katkı sağlayan bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Gerek tarihsel süreçte meydana gelen hadiseler gerekse uluslararası ilişkiler disiplini literatürünün ilgili konuyla ilişkili çalışmaları söz konusu niteliğin en önemli göstergelerindedir. 1973 Petrol Krizi, Ukrayna-

Rusya Krizleri, İran'a yönelik yaptırımlar ve bunlar daha birçok delil gerek tarihsel süreçte gerekse literatür çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır.

Enerji diplomasisi ile ilgili genel anlayış enerji kaynaklarına sahip konumdaki aktörlerin pazarlık gücü açısından tüketici konumdaki aktörlere nazaran daha avantajlı konumda olduğudur. İlk bakışta doğru bir önerme gibi dursa da çağımızın değişen koşullarında bu ifade artık tam olarak geçerliliğini korumamaktadır. Petrol Krizi, Rusya-AB ilişkileri ya da Rusya ve Doğu Avrupa ülkeleri çerçevesinde konunun ele alınması söz konusu önermenin doğruluğunu desteklerken, günümüzde geline aşama bu durumu tartışmaya açık hale getirmektedir. Çünkü unutmamak gerekir ki tüketicilerin enerji kaynaklarına ihtiyacı olduğu gibi kaynak sahibi konumundaki tedarikçi ekonomilerin de bir pazara ve gelir sağlayacağı müşterilere ihtiyacı vardır. Rusya bu noktada çok güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geçmiş dönemlerde enerji kartını kullanarak kaynakları sayesinde enerji diplomasisinde pazarlık gücünü önemli ölçüde elinde bulunduran Moskova, günümüz koşullarında enerji ihracatına bağımlı hale gelen ekonomisi, sektöre yönelik yatırım ve teknoloji yetersizliği gibi nedenlerden dolayı hatırı sayılır derecede olumsuzluklarla mücadele etmekte, ülke ekonomisi ciddi oranda daralmakta ve enerji diplomasisinde pazarlık gücünü enerji kaynakları bakımından yetersiz fakat ekonomi ve teknoloji gibi alanlarda süper güç olmaya aday ekonomilere kaptırmaktadır. Bu doğrultuda, enerji diplomasisinde pazarlık gücünün sadece enerji kaynaklarına sahip konumdaki ekonomilerin lehine olmayabileceğini kısacası enerji kaynaklarının iki tarafı keskin bir kılıç olarak olumsuz etkilere neden olabileceğini ifade etmek mümkündür.

1.4. Değerlendirme

Uluslararası arenadaki yakın tarih gelişmelerine bakıldığında enerjiyle ilişkili meselelerin daha ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Son dönemde ise enerjiyle ilişkili meselelerin daha farklı bir boyuta geldiği aşıkardır. Örneğin enerji, uluslararası ilişkiler disiplini açısından sadece insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılayan bir faktör olarak ele alınacak kadar dar kapsamlı bir konu değildir. Öyle ki günümüz uluslararası ilişkiler disiplinin ana parçalarından güç, savaş, barış, diplomasi, çatışma ve işbirliği gibi daha birçok olgunun temelinde enerjiyle ilişkili unsurlara rastlamak mümkündür. Enerjiyle ilişkili, “uluslararası politikanın gücün para birimi” ve “uluslararası sistemin siyasi ekonomisini belirleyen önemli bir unsur” gibi ifadeler bunun göstergelerindedir. Tez kapsamında stratejik enerji kaynakları kavramının kullanılması ise bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere enerji kaynaklarının stratejik olarak ifade edilmesindeki önemli niteliklerden bir diğeri kuşkusuz politikleştirilmedir. Bu durum birçok nedensel temele dayandırabilmesine karşın enerjinin siyasetin önemli bir bileşeni olmasının yanı sıra devletlerin iç ve dış politikalarını birbirine eklemlendiriyor olması bunlardan birisidir (Shaffer, 2009: 3). Nedensel temelin özünde ise enerji kaynaklarının önemi ve insan hayatına etkileri yer

almaktadır. Ancak söz konusu ifade stratejik enerji kaynaklarının insan hayatına sadece olumlu dokunuşlar yapan ya da salt pozitif etkileri ortaya çıkan bir niteliği olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda stratejik enerji kaynaklarının sosyali ekonomik ve çevre gibi insanoğlunun yaşamının vazgeçilmez olduğu alanları doğrudan etkilediğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca -olumlu ya da olumsuz fark etmeksizin- söz konusu etkiler yerelden küresele uzanan boyutlarda hissedilebilecek potansiyelindedir.

Stratejik enerji kaynaklarının uluslararası politikayla ilişkili olarak çok yönlü işlevsel bir yapıdadır. Örneğin stratejik enerji kaynakları realist düşünürlerin anarşik uluslararası sistemde mümkün görmediği devletler arasındaki işbirliğini mümkün kılarken ve aynı zamanda liberallerin daha yaşanabilir bir dünya için bertaraf edilmesi şart olan sert güç kullanımını da yol açan bir faktördür. Bunun en önemli nedenlerinden birisi şüphesiz uluslararası arenada araç ya da amaç olsun fark etmeksizin stratejik enerji kaynaklarının gücün hemen hemen bütün türlerinin temel unsurlarından birisi haline dönüşmesidir. Daha açık bir deyişle stratejik enerji kaynakları, devletlerin işlevselliklerine, uluslararası sistemdeki konumlarına ve varlıklarının devamlılığı gibi daha birçok farklı unsura yapmış olduğu katkılar dolayısıyla hayati öneme sahiptir. Söz konusu önem stratejik enerji kaynaklarını güç ve güvenlik gibi olguların merkezine yerleştirmektedir. Stratejik enerji kaynaklarının Rusya Federasyonu'na güç, prestij ve uluslararası sistemdeki konum açısından sağlamış olduğu avantajlarla birlikte AB gibi ekonomilerde neden olduğu kayıplar, söz konusu niteliğin boyutlarını ve sınırlarını betimlemektedir. Dolayısıyla stratejik enerji kaynaklarını uluslararası sistemin egemen aktörlerce hassasiyetle yaklaşılması gereken bir olgu dönüştüğü aşikardır. Bu dönüşüm ise şüphesiz stratejik enerji kaynaklarının uluslararası sistemin temel aktörleri tarafından politikleştirilmesi ve güvenlikleştirilmesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak uluslararası ilişkiler disiplini bağlamında ele alındığında karşılaşılan en önemli sorunların başında bilim dalı olabilmenin temel şartları arasında sayılan kavramsallaştırma gelmektedir. Alanda ilişkili hemen hemen her bilim insanı ya da uzmanın kavramsallaştırma sorunuyla bir şekilde bağlantısı olduğu bile iddia edilebilir. Söz konusu sorun sadece Uluslararası ilişkiler disiplininin son dönemde daha da kronik hale gelmeye başlamış ve bu durum literatüre birçok açıdan kontrolümüz dışında hata olarak yansıtılmıştır. Birçok örneği olmasına karşın son dönemde kavramsallaştırmayla ilgili sorunların hata olarak yansımalarına özellikle enerji literatüründe çok fazlaca rastlanır hele gelmektedir. Bu bağlamda tez kapsamında söz konusu kavramsallaştırma sorunuyla ilgili hatalardan kaçınılması hassasiyeti bakımından ilk bölümde kavramsal ve teorik çerçeveye ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. RUSYA FEDERASYONU VE STRATEJİK ENERJİ KAYNAKLARI

Uluslararası ilişkiler literatüründe stratejik enerji kaynakları ve Rusya birbiriyle özdeşleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaygın olarak ifade edilen söz konusu durumun daha net anlaşılabilmesi için tezin bu bölümünde Rusya ve stratejik enerji kaynakları arasında etkileşim ele alınacaktır.

2.1. Rusya Federasyonu Enerji Sektörüne Genel Bakış

Stratejik enerji kaynakları gerek ulusal gerekse küresel çapta istikrarın itici güçlerinden biri olmakla birlikte aynı zamanda, ekonomik kalkınmayla paralel olarak hayat standartlarındaki gelişime genellikle pozitif yönde katkıda bulunan dinamiklerdendir.¹² Pamir (2015: 32)'in “enerji, evrenin ve insanoğlunun var oluşundan ayrılması olanaksız, deyim yerindeyse bunlarla adeta özdeş ve yaşamın sürebilmesi için olmazsa olmaz bir kavramdır” şeklindeki ifadeleri bunun göstergelerindedir. Stratejik enerji kaynakları, uluslararası sistemin yapısı ve işleyişine yön veren temel dinamikleri etkilemektedir. Stratejik enerji kaynaklarının gerek uluslararası sistemin yapısı ve işleyişi gerekse aktörlerin konum ve statülerinin belirleyici temel dinamiklerinden olan gücün unsurları arasında yer alması bu ifadeyi doğrular niteliktedir. Stratejik enerji kaynaklarının uluslararası arenada genellikle güç olgusu ile ilişkili olarak sert güç (hard power) çerçevesinde ele alındığı gözlemlenmektedir. Ancak yaygın olarak geleneksel yaklaşımlarla bağlantılı olarak karşılaşılan bu durum, günümüzde tam anlamıyla geçerliliğini korumamaktadır. Dolayısıyla stratejik enerji kaynaklarını, devletlerin sert güce başvurmalarını meşru hale getiren en önemli faktörleri arasında kabul eden uluslararası politikanın geleneksel yaklaşımlarının bu önermelerinin geçerliliği, son dönemde konjonktürel dinamiklerle ilişkili olarak ön plana çıkmaya başlayan aktüel yaklaşımlarca sorgulanır hale gelmiştir. Geleneksel yaklaşımların küresel siyaseti açıklamaktaki yeterliliğinin uluslararası ilişkiler disiplininin dinamik karakterinin gerektirdiği seviyede olmaması, stratejik enerji kaynakları başta olmak üzere daha birçok literatür çalışmalarında yaygın olarak kabul gören ve benimsenen, kalıplaşmış ifadelerin geçerliliklerinin, son dönemlerde aktüel yaklaşımlarca sorgulanmasının en önemli nedenlerindedir. Bu minvalde, birçok konu gibi stratejik enerji kaynaklarının da güncel perspektiflerden ele alınması gerektiğini söyleyebiliriz.

¹² Stratejik enerji kaynakları yapmış olduğu pozitif yönlü katkılara rağmen günümüzde yaygın olarak “sorun”, “kriz”, “kesinti”, “savaş”, “işgal” ve hatta “katliam” sözcükleriyle bir arada anılan olumsuz olgunun bir parçası gibidir (Pamir, 2015: 27).

Stratejik enerji kaynakları sahibine göreceli olarak güç kazandıran unsurlardandır. Ancak burada bahsi geçen kavram aslında, materyal gücün ötesinde bir olguya işaret etmektedir. Daha açık bir deyişle, bir bakıma gücü daha geniş bir perspektiften, bir aktörün diğer bir aktör üzerinde etki yaratma yetisi kazandıran araçları kapsayacak şekilde ele almaktadır. Dolayısıyla stratejik enerji kaynaklarını askeri güç ve amaçların ötesinde aktörlere politik ve ekonomik alanlarda da önemli kazanımlar sağlayan, politik gelişmeleri etkileyen ya da onlardan etkilenen bir faktör olarak ele almak mümkündür. Stratejik enerji kaynaklarının materyal gücün ötesinde bir olgu olarak katkı sağladığı alanların başında dış politika ve diplomasi gelmektedir. Bu alanlarda sağladığı katkılar ise dış politika ve diplomasi amaçları doğrultusunda yararlanılan araçlarda belirgin olarak görülmektedir. Örneğin diplomasi ana amaçlarından birisi ulusal çıkarların barışçıl yollardan korunması olduğu ve buna yönelik kullanılan araçların da ikna, uzlaşma ve güç tehdidi olduğu göz önüne alındığında, stratejik enerji kaynaklarının bu alanlara yapmış olduğu katkı daha anlaşılır olmaktadır. Bocse (2019: 147)'nin stratejik enerji kaynaklarının diplomasiye katkısını, “devlet tarafından kullanılan bir çeşit güç biçimi” olarak nitelendirilmesi aradaki bağlantıyı doğrular niteliktedir.

Stratejik enerji kaynakları ile ilişkili olarak dış politika ve diplomasiye yapmış olduğu katkılara ilişkin literatüründe birçok örnekle karşılaşmak olasıdır. Bu bağlamda, Rusya gibi tedarikçi devletlerin stratejik enerji kaynaklarını tüketici ekonomilere yönelik bir baskı unsuru olarak kullanması, bunlardan en yaygın karşılaşılanıdır. Nitekim Moskova'nın özellikle doğal gaz kaynaklarını, kendisine bağımlı durumdaki tüketicilere yönelik enerji diplomasisinde kendisine avantaj sağlamak amaçlı kullandığı bilinmektedir. Ancak tez çerçevesinde bu kullanımın sağladığı avantajın orta ve özellikle uzun vadede dezavantaja dönüşebileceği iddia edilmektedir. Rusya'nın sahip olduğu nitelikler, benimsediği politik anlayış ve uygulamalarının bir arada değerlendirilmesiyle elde edilecek bulguların söz konusu iddiayı daha rasyonelleştireceği düşünülmektedir. Bu minvalde tez kapsamında Rusya önemli bir aktör olarak nitelendirmekle birlikte, dış ilişkilerdeki rolünün anlaşılabilirliği açısından stratejik enerji kaynaklarına sahip olmanın artıları ve eksilerinin, Rus enerji sektörünün yapısı ve alandaki faaliyetlerin enerji güvenliğine etkileri bağlamında analiz edilmesi gerekmektedir. Söz konusu gereklilik(ler) ışığında Moskova'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarına ilişkin veriler ve faaliyetlerin analizinin ilk aşamada yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

2.1.1. Rusya Federasyonu'nun Stratejik Enerji Kaynakları ve Faaliyetleri

Rusya'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynakları, diğer devletlerle ilişkilerinde etki yaratan bir faktörlerdendir. Moskova'ya devletler arası ilişkilerde etki yaratan stratejik enerji kaynaklarının başında şüphesiz petrol ve doğal gaz gelmektedir. Literatür ışığında doğal gazın petrole nazaran göreceli olarak daha ön planda ele alınması gerektiği gözlemlenmektedir (Collins, 2017). Fakat bu ifade, enerji diplomasisi arenasında Moskova için petrolün önemli olmadığı anlamına

gelmemektedir. Kremlin için şüphesiz, petrol de en az doğal gaz kadar önem verilen bir enerji kaynağıdır.

2.1.1.1. Rusya Federasyonu'nun Petrol Rezervleri, Üretimi, Tüketimi ve İhracat Oranları

Rusya, sahip olduğu petrol rezervleri bakımından dünyanın önde gelen ekonomilerindedir. Kanıtlanmış ham petrol rezervleri bakımından sekizinci sırada yer alan Rusya, 1 trilyon 729,9 milyar varillik toplam küresel rezervin, yüzde 6,1'ine sahiptir (BP, 2019: 14). Miktar olarak bakıldığında ise söz konusu oran, BP (2019) verilerine göre yaklaşık 14,6 milyar tona yani 106,2 milyar varile karşılık gelirken ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA: 2018) verilerine göre yaklaşık 80 milyar varil olarak ifade edilmektedir. Üretim bakımından ele alındığında Moskova, BP verilerine göre 2019 yılında ortalama olarak günlük 11,4 milyon varil olmak üzere toplamda yaklaşık olarak 563,3 milyon ton (BP, 2019: 16-17), CIA (2018) verilerine göre ise günlük ortalama 10,759 milyon varil petrol üretimi gerçekleştirmiştir. Ocak 2019 itibariyle rekor seviyeye ulaşarak dünyanın en büyük petrol üreticisi pozisyonunu geçici olarak elde eden Rusya, tüketim açısından da ilk sıralarda yer alan devletlerden bir tanesidir. Günlük yaklaşık 3,631 milyon varil petrol tüketimi gerçekleştiren Rusya toplamdaki yüzde 3,3'lük payıyla dünyada beşinci sırada yer almaktadır (BP, 2019). Bu bağlamda, Rusya'nın sahip olduğu petrol rezervleriyle birlikte üretim ve tüketim miktarları, ithalat ve ihracat rakamlarının açıklığa kavuşturulması noktasında yol gösterici olmaktadır. Yakın geçmişe kadar üretim açısından dünyanın birinci sırasında yer alan Rusya'nın ancak günümüzde üçüncü sıraya gerilese de bu durum önemli tedarikçilerin başında yer almadığı anlamına gelmemektedir. Rusya'nın petrol açısından gerçekleştirdiği ihracat rakamları söz konusu ifadenin en önemli delillerindedir. 2018 yılı için Rusya'nın yapmış olduğu petrol ihracatı ise günlük yaklaşık 5,098 milyon varildir (Yermakov vd., 2019: 9).

2.1.1.2. Rusya Federasyonu'nun Doğal Gaz Rezervleri, Üretimi, Tüketimi ve İhracatı

2018 yılı sonu itibariyle Moskova'nın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 38,9 trilyon metre küplük hacmiyle¹³, dünya toplam doğal gaz rezervlerinin yaklaşık olarak yüzde 19,8'ini oluşturmaktadır (BP, 2019: 30). Söz konusu rezervler 1998 yılı sonunda yaklaşık 33,4 trilyon metre küp iken, 2008 yılı sonunda 34 trilyon metre küp, 2014 yılı sonunda toplamın yüzde 17,4'üne karşılık gelen 32,6 trilyon metre küp (Pamir, 2015: 253) ve 2017 yılı sonunda ise 38,9 trilyon metre küp olarak açıklanmıştır (BP, 2019: 30). Doğal gaz üretimi bağlamında ele alındığında dünyanın en önde gelen ekonomileri arasında yer alan Rusya'nın payı, 2018 yılı sonu itibariyle toplam dünya üretiminin yaklaşık olarak yüzde 17,3 olmak üzere, bir önceki yıla nazaran yüzde 5,3 artış ile 669 milyar metre küpe karşılık gelmektedir (BP, 2019: 32). Moskova'nın doğal gaz üretimindeki

¹³ 2020 yılı itibariyle bu rakam 38 trilyon metre küp olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu rezerv, dünya toplamının yüzde 19,1'lik kısmına denk gelmektedir (BP, 2020: 32).

önceki yıllara nazaran gözlemlenen artış trendinin ileriki dönemlerde de süreceği tahmin edilmekle birlikte gerek yabancı kaynaklar gerekse hükümet beyanları söz konusu iddiayı destekler niteliktedir. Örneğin, Xinhuanet (2019)'un haberine göre, hükümet yetkilisi Alexander Novak'ın Rusya'nın 2019 yılı sonunda doğal gaz üretiminin yaklaşık 740 milyar metre küpe çıkacağına yönündeki açıklamaları söz konusu iddiayı destekleyici argümanlardandır.

Doğal gaz bağlamında gerek sahip olduğu rezervler gerekse üretim miktarları göz önüne alındığında dünyanın önde gelen enerji ekonomilerinin başında gelen Rusya'nın tüketim oranları da önemli boyutlara ulaşmaktadır. 2018 yılı sonu itibariyle 454,5 milyar metre küp gibi doğal gaz üretiminin önemli bir kısmını ülke içi tüketime ayıran Moskova'nın payı dünya tüketiminin yaklaşık yüzde 11,8'ini oluşturmaktadır (BP, 2019: 34). Enerji kaynaklarının ticaretinde dünyanın önde gelen ekonomilerinin başında yer alan Moskova'nın doğal gaz ihracatı bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Pamir (2015: 253)'in "her ne kadar rezervleri İran'dan sonra, üretimi de ABD'den sonra ikinci sırada ise de üretim-tüketim dengesi açısından bakıldığında, dünyanın en fazla doğal gaz ihraç potansiyeline sahip olan ve ihraç eden ülkesi Rusya'dır" şeklindeki ifadeleri Moskova'nın doğal gaz ihracatındaki pozisyonunu destekler niteliktedir. Eldeki veriler de Pamir'in ifadelerini destekler niteliktedir. Örneğin, 2018 yılı itibariyle Moskova'nın doğal gaz ihracatı yaklaşık 805 milyar metre küp olan dünya toplamının yaklaşık olarak 223 milyar metre küp gibi önemli bir kısmını oluşturmaktadır (BP, 2019: 41). Dağılan Sovyetler Birliği ülkeleri, AB ve Türkiye ise Moskova'nın doğal gaz ihracatı bağlamında en önemli partnerleri olarak ön plana çıkmaktadırlar (Högselius, 2013).

Sonuç olarak, stratejik enerji kaynakları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde Rusya'nın ekonomi ve siyasetinin dinamiklerini anlamlandırmada merkezi bir öneme sahiptir (Rutland, 2018: 23). Söz konusu önem, SSCB'nin dağılmasından sonra siyasi ve ekonomik dinamiklerin, hidrokarbon sektörü etrafında toplanmasıyla birlikte petro-devletin (petro-state) özelliklerinin çoğunun sergilenmesiyle daha gözlemlenir olmuştur. Stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili sahip olduğu nitelikler, Rusya'nın petro-devlet olarak uluslararası arenada kendisine yer edinmesine olanak sağlarken, aynı zamanda önemli kazanımları da beraberinde getirmiştir. Rutland (2018: 208)'in "2000'li yıllarda yaygın bir şekilde 'enerji süper gücü' nitelendirilen Rusya'nın son yıllarda uluslararası arenada ön plana çıkmasının anahtarı şüphesiz petrol ve gaz olmuştur" şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceleri doğrular niteliktedir.

2.1.2. Rus Enerji Sektörünün Genel Özellikleri

Rus enerji sektörünün genel özelliklerinden birisi, tarihsel süreçte yapısal değişim ve dönüşüm geçirmesidir. Devlet işlevselliğinin sürdürülebilirliğinin ana lokomotiflerinden olan enerji sektörünün değişim ve dönüşümünde, başta küresel enerji piyasası olmak üzere birçok dinamiğin şekillendirici etkisi olmuştur. Son dönemdeki görünümü itibariyle söz konusu değişim, petrol

fiyatlarında yaşanan hızlı yükselişle doğru orantılı bir şekilde üretici konumundaki devletlerin ekonomik olarak gelirlerini arttırması ve bunun doğrudan dış politikadaki pazarlık gücünü olumlu yönde etkilemesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu durum bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, yaşanan değişimle birlikte daha çok ABD ve Avrupa sermayesi kaynaklı uluslararası petrol şirketleri (IOCs) pozisyonlarını kaybetmeye başlamış, bunların yerine dünya genelinde petrol rezervleri bakımından zengin ülkeler doğrudan devlet tarafından kontrol edilen ya da kendilerine bağlı ulusal petrol şirketlerini (NOCs) tercih etmeye başlamışlardır (Sağlam, 2014: 134-135). Bu bağlamda küresel enerji piyasalarındaki değişimin Rusya'daki yansımalarından birisi, 1990'lı yıllarda ülkedeki özelleştirme rüzgârı ve pazar ekonomisine geçişin etkisiyle sektördeki etkinliği artan IOCs'lerin Putin iktidarıyla birlikte etkisizleştirilmesi ve bunların yerine hem ulusal hem de uluslararası arenada rekabet edebilecek NOCs olarak nitelendirilebilecek şirketlerin kurularak onların tercih edilmesi şeklindedir.

Sonuç olarak Rus enerji sektörü iç ve dış dinamiklerin etkisiyle önceki dönemlere kıyasla değişim ve dönüşüm geçiren dinamik bir niteliğe sahiptir (Mitrova ve Melnikov, 2019: 74). Söz konusu niteliğin doğal gaz ve petrol başta olmak üzere sektörün son dönemlerdeki görünümünün birbirisiyle bağlantılı iki temel özelliği ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Bunlardan en önemlisi sektörün dönüşüm ve değişiminde Vladimir Putin'in etkisiyken, diğeri, siloviki kapitalizmine yönelimdir. Nitekim söz konusu bağlantının ipuçlarına Putin tarafından kaleme alınan metinlerde rastlanmaktadır. Sektör için önceliklerin kamusal planlamanın gereklilikleri doğrultusunda devlet tarafından belirleneceği, stratejik kaynaklarla ilgili faaliyetlerde özel sektör ve yabancı sermayenin önemli sorumluluk üstleneceği, fakat devletin kılavuzluğu ve yönlendirmesinin aksinin mümkün olmadığını belirten Putin'in bu gibi ifadeleri söz konusu ipuçlarındandır.

2.1.2.1. Rus Enerji Sektöründe Vladimir Putin ve Akademik Metinlerin Etkisi

Putin'in iktidara gelmesi sonrasında dönemsel gelişmelerin de etkisiyle değişim ve dönüşümün yaşandığı alanların başında enerji sektörü gelmektedir. 1999 yılıyla birlikte ekonomide yaşanan dönüşüm ve petrol fiyatlarındaki yükseliş devlet başkanının enerji sektörüyle ilişkili düşüncelerini eyleme geçirilmesini kolaylaştırması, söz konusu dönemsel gelişmelerin örneklerindedir. Öyle ki, 1992-1999 yılları arasındaki sekiz yıllık dönemde petrolün varil başına ortalama fiyatı 12-20 dolar arasında seyrederken Putin'in iktidara gelişiyle birlikte 2000 yılında 27 dolara, 2012 yılında ise 109 dolara kadar çıkmıştır (Başlamış ve Deprem, 2018: 184). Söz konusu fiyatlardaki artışlarla birlikte ülke, ticaret dengesi fazlası vermiş, döviz rezervinde önemli ölçüde artış meydana gelmiş, gayri safi yurtiçi hasılda (GSYİH) büyüme trendi yakalanmış, enflasyon oranları aşağılara çekilmiş ve bütçede ciddi miktarlarda birikim elde edilmiştir. Dolayısıyla sağlanan bu avantajlar da Putin'in enerji sektörüne daha fazla odaklanmasına neden olmuştur.

Vladimir Putin'i Rus enerji sektörünün yeniden yapılanmasına yapmış olduğu etkilerin önemini sadece amaçlarının uygulamaya geçirilmesi olarak değerlendirmek son derece sınırlı bir yaklaşım olacaktır. Putin'in değişim ve dönüşüme yönelik amaçları ve bunların faaliyete geçirilmesiyle birlikte onun yapmış olduğu katkıları asıl önemli hale getiren unsurlardan birisi şüphesiz, o süreçteki uygulamaların akademik düzeydeki bilimsel nitelikteki dayanaklar temel alınarak, sistematik bir şekilde hayata geçirilmesidir. Bu nedenle Vladimir Putin'in ülkenin enerji sektörünün yeniden yapılanması ya da başka bir ifadeyle değişim ve dönüşümüne yönelik etkilerinin aslında düşünsel olarak nitelendirebileceğimiz metinlerde karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Sağlam (2014: 138)'a göre; "Putin'in söz konusu metinlerinin büyük oranda devlet ve enerji şirketleri arasındaki gerilimleri konu almaktadır. Her ne kadar söz konusu metinler çarpıcı yenilikler içermiyor olsa da bu metinleri çarpıcı kılan 2000'ler Rusya'sının enerji sektörünün dönüşümünün yol haritasını sunuyor olmasıdır" şeklindeki ifadeleri düşünsel katkının önemli olduğunun göstergelerindedir. Rus enerji sektörünün yeniden yapılandırılmasına yönelik uygulamaların düşünsel dayanakları olarak nitelendirebileceğimiz Putin tarafından kaleme alınan söz konusu akademik metinler, daha mikro düzeyde bir kalkınmaya odaklanan "*Piyasa Ekonomisi Oluşumunda Bölgesel Kaynakların Planlanması*" başlıklı teziyle birlikte, daha makro boyutlara odaklanan ve 1999 yılında yayımlanan "*Rus Ekonomisi Kalkınma Stratejisinde Doğal Kaynaklar*" isimli makalesidir. Söz konusu metinler dikkatle incelendiğinde Putin'in ulusal kalkınma ile stratejik enerji kaynakları arasında kurmuş olduğu bağ göze çarpmakta ve bu ilişkinin de Rus enerji sektörünün değişimi/dönüşümüyle birlikte yeniden yapılandırılması düşüncesine temel oluşturduğu görülmektedir. Putin tarafından kaleme alınan çalışmalar kapsamındaki bu temel, Başlamış ve Deprem (2018: 185) tarafından "tezde, Rus ekonomisinin 21.yüzyılın en azından ilk yarısına kadar hammaddelere bağlı kalacağı, ülkenin ekonomik güç haline gelebilmesi için sektörün devlet tarafından -piyasa yöntemleri kullanılarak- yönetilmesi ve yönlendirilmesi gerektiği belirtiliyor" şeklinde aktarılmaktadır. Ayrıca, Putin tarafından kaleme alınan makalede enerji kaynakları ve devletin güçlenme formülüyle ilişkilendirilen ifadeler de göze çarpmaktadır. Rus enerji sektörünün yeniden yapılanma ve dönüşüm sürecinin düşünsel temellerinin bir ayağını oluşturan söz konusu formülü Putin, "*Rusya'nın süper güç olması enerji alanındaki gücü ve stratejiyle ilişkilidir. Enerji alanında Rusya'nın süper güç olmasını sağlayacak formül ise ulusal ekonomiyi yeniden yapılandırma sürecinde hem ulusal hem de uluslararası alanda rekabet edebilecek şirketlerin kurulmasıdır*" şeklinde ifade etmektedir (Sağlam, 2014: 139).

Putin'in iktidara gelişiyle başlayan süreçle birlikte yeniden yapılandırılan Rus enerji sektörünün yapısı ve işleyişi, önceki dönemlere kıyasla farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılıklar birçok alanda göze çarpmakla birlikte onları asıl önemli kılan, zıtlıkların yeni yapılanmaya yapmış olduğu katkılardır. Bu katkılardan en önemlileri, geçmişteki olumsuzluklardan çıkarılan derslerin yanı sıra önceki dönem uygulamalarının yeniden yapılandırılan sektöre entegre edilmesidir. Geçmiş olumsuzluklardan çıkarılan söz konusu derslerden bir kısmı, Sağlam (2014: 141) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

Putin'e göre, Yeltsin döneminde enerji piyasasının ve büyük şirketlerin büyük oranda devlet dışı aktörlere bırakılması yanlış politikadır. Çünkü Putin özellikle enerji alanında devletin sadece koordinatör rolü üstlenmesini yetersiz bulmaktadır. Bu nedenle devlet hem yerli hem de yabancı yatırım alanında enerji sektöründeki belirleyiciliğini ve koordine edici rolünü iyi kullanmalıdır. Bu doğrultuda enerji sektöründe kendi alanlarında uzmanlaşmış şirketlerin varlığının hayati önemi vardır.

Rus enerji sektörünün yeniden yapılandırma süreciyle sonrasındaki uygulamalarda, sektördeki geçmiş dönem uygulamalarının bu yeni sürece entegre edilmesinin düşünsel temeldeki geçerliliği ise Kenan Şahin (2006) tarafından "Putin tarafından kaleme alınan makalede sektör için önceliklerin devlet tarafından belirleneceği, kamu planlamasının gerekliliği, hammadde kaynaklarının değerlendirilmesinde özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin de önemli rol oynayacağı ancak devletin yol göstericiliği ve planlayıcılığının vazgeçilmez olduğu" şeklinde ifade edilmektedir.

Sonuç olarak Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte ülkede başlayan radikal düzeydeki değişim ve dönüşümler açıkça görülmektedir. Yeniden yapılanma kapsamında değerlendirebileceğimiz söz konusu süreçteki uygulamalarda Putin faktörü tartışmasız iken, onun yapmış olduğu etkileri diğer devlet başkanları ve standart uygulamalardan ayıran, kendisi tarafından kaleme alınan yol haritası niteliğindeki metinlerdir. Rus enerji sektörünün yeniden yapılanmasında bu metinleri önemli kılan noktalardan biri ise, süreçteki uygulamaların gelişi güzel olarak değil bilimsel dayanaklar temelinde sistematik bir şekilde yapıldığıdır. Rus enerji sektörünün yapısıyla birlikte günümüze uzanan süreçteki gelişmelerin ele alınması, gerek söz konusu dayanakların ve Putin'in yapmış olduğu katkıları gerekse sahip olunan niteliklerin artılarını ve eksilerini daha anlaşılır kılacaktır.

2.1.2.2. Rus Enerji Sektöründe Vladimir Putin'le Başlayan Dönüşüm

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ekonomi başta olmak üzere birçok ciddi sorun Kremlin'e miras kalmıştır. Söz konusu sorunlara çözüm arayışları çerçevesinde, Kremlin çeşitli uygulamaları devreye sokmuştur. Ancak bu uygulamalar, kısmen etkili olurken, yeni olumsuzlukların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bunların başında Rus enerji sektöründe ciddi olumsuzluklara neden olan dönemin ekonomi politikaları kapsamındaki özelleştirme uygulamaları yer almaktadır. Daha açık bir deyişle, yürütülen ekonomi politikaları Rus enerji sektöründe olumsuzluklara neden olmakla birlikte özelleştirme uygulamaları da şüphesiz bunu tetiklemiştir.¹⁴

¹⁴ O dönemdeki özelleştirmelerle birlikte kısa bir süre sonra sektörde sadece 20'den fazla yeni özel petrol şirketi ortaya çıkmış, buna da yine politik uygulamalar sonucunda yabancı enerji şirketlerinin ülkede faaliyet göstermesi eklenmiştir (Pamir, 2015: 272).

Rusya Federasyonu, 1998 yılında patlak veren kriz sonrasında ciddi ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. O dönemde ortaya çıkan bu gibi olumsuzluklar ise 1996 yılında Kremlin’de idari görev almak için Moskova’ya gelen Putin’in (Gessen, 2015: 28) iktidara uzanan yolculuğunu, dolayısıyla enerji başta olmak üzere daha birçok alandaki değişim ve dönüşümün fitilini ateşlemiştir. Bu bağlamda Putin’in 2000 yılındaki seçimlerle birlikte başkan olarak göreve gelmesi ortamı, söz konusu değişim ve dönüşüme hazırlamışken; ülkede nizam ve istikrarı sağlamakla birlikte bunun için de bölgesel liderlerin ve oligarkların artan etkisine karşı merkezi otoriteyi kurmak yani devleti güçlendirmek ve ekonomik sıçrayışı gerçekleştirmek şeklindeki temel amacına yönelik eylemleri de pratik sürecini başlatmıştır (Yapıcı, 2010: 78).

Vladimir Putin’in iktidara gelişiyle birlikte başlayan değişim ve dönüşüm süreci ilk aşamada doğrudan enerji sektörü odaklı olmamıştır. Bu dönemde, özellikle ekonomik yapıyı da olumlu yönde etkileyecek olan siyasi alan başta olmak üzere, enerji sektöründeki değişim sürecini dolaylı olarak etkileyecek bir takım düzenlemelere öncelik verilmesi bunun göstergelerindendir. Örneğin, Putin’in iktidara gelmesiyle birlikte dikey otorite inşasına yönelik atılmış olduğu adımları söz konusu düzenlemeler çerçevesinde ele almak mümkündür. Putin’i “*vertikal vlasti (вертикальная власть)*” yani “*dikey otorite*” inşasına yönelen nedenlerin başında, temel amaçlara giden yolda yönetsel mekanizmaların aksaklığı, bozukluğu ya da düzensizliği gelmektedir (Pavlovsky, 2006: 11). Örneğin SSCB’nin dağılmasının ertesinde ülkenin yönetsel mekanizmaları, Çeçenistan örneğinde olduğu gibi askeri çatışmalara yol açabilecek potansiyelde merkezi otoritenin etkisinden uzak, karmaşık şekilde inşa edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu dinamiklerin neden olacağı potansiyel olumsuzluklar Vladimir Putin’i, enerji sektörüyle doğrudan ilişkili olan ekonomiden önce devletin politik yapısının yeniden inşa edilmesine yönelik reformlar yapmaya yöneltmiştir (Kagarlitski, 2008: 427). Demokrasiye inanmasının yanı sıra güçlü liderliğe, etkili hükümete ve devlet olgusunun önceliğine büyük önem veren Putin, siyasal yapıdaki başboşluk, düzensizlik gibi sorunların önüne geçmek amacıyla asli görevleri yerel liderleri denetlemek olan doğrudan başkanlığa bağlı temsilcilerden oluşan yedi federal idari bölge oluşturmuştur (Yapıcı, 2010: 223). Söz konusu oluşumla giderek bağımsız olarak nitelendirilebilecek düzeyde hareket etmeye başlayan yerel yöneticilerin tepkisini çekmeden Putin, bir sonraki aşamada bir takım üst düzey yöneticileri görevden almış ve valileri de Federal Konsey’in dışına çıkararak üst meclisi etkisizleştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Bunu ise 1-3 Eylül 2004 tarihinde yaşanan “Çeçen isyancılar kaynaklı okul katliamı” sonrasında vali seçiminin ortadan kaldırılması izlemiştir (Herspring, 2009: 154). Yeltsin iktidarının kalıntısı bölgesel idari yapının merkezi otoriteyi zedelediği görüşünde olan Putin’in federal bölge idarelerine yönetici atmasını kendi yetki tekeline alması gücü tek elde tutmak isteğinin göstergesidir. Gücü merkezileştirmeye yönelik uygulamalar şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. İktidara gelişi sonrasında Putin’in atmış olduğu adımlardan bir diğeri, aslında iktidara gelmesinde önemli rol oynayan selefinin “ailesi” olarak nitelendirilen kesime karşı mücadelenin fitilini ateşlemesidir (Kumar, 2000: 1905). Putin’e yakın olan ve siyasi alanda etkili yaratabilecek güce sahip oligarklar olarak bilinen iş adamlarının, maddi varlıklarının

yanında medyayı kontrol etmesi, devletin karar alma mekanizmalarına doğrudan ya da dolaylı şekilde katılarak süreci etkilemesi şüphesiz mücadelenin tetikleyicilerindedir. Bu bağlamda mücadelenin ilk hedefinin önemli ölçüde medya gücünü kontrol eden Gusinsky olması bunun göstergelerindedir (Yapıcı, 2010: 87).

Vladimir Putin'in oligarklara yönelik mücadelesindeki ilk hedefin Vladimir Gusinsky olması rastlantı değildir. Söz konusu olay Gusinsky'nin elindeki medya gücünü iktidara muhalif tutum sergilemesiyle birlikte Putin'in, Yeltsin'in gelip ayrıldığı son seçimlerde sonucun kaderini etkileyecek düzeyde etki yapan medyanın kontrolünü ele almak istemesiyle aynı zamana denk gelmektedir. Bu doğrultuda Mayıs 2000'de Gusinsky'nin sahibi olduğu "Media-Most" kuruluşunun ofislerine baskın düzenlenmiş, finansal verileri incelenen şirketin vergi kaçırığının tespit edilmesiyle birlikte Gazprom'a olan yaklaşık 400 milyon dolarlık borcun ödenmediği gerekçeleriyle iş adamı tutuklanmıştır (Yapıcı, 2010: 87). Süreç, Vladimir Gusinsky'nin Media-Most'daki haklarını Gazprom'a devretmesi ve kısa tutukluluk süresinin ardından ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır (Feifer, 2000: 82).

Putin'in siyasi olarak iktidarını güçlendiren uygulamalarıyla birlikte kendisine yönelik potansiyel tehdit olarak gördüğü oligarklarla mücadelesi kapsamındaki bir sonraki hedefi, Boris Berezovski olmuştur. Putin'in oligarklarla ilgili eylem ve söylemlerine açık eleştiriler getirmeye başlayan Berezovski'nin, medya kuruluşunu Gazprom'a devreden Gusinsky ile birlik olarak şirketten ayrılan personele kendi kanalında iş vermesi eylemin fitilini ateşlemiştir (Gidadhubli ve Sampatkumar, 2000: 2513). Bu süreçte hükümetin getirmiş olduğu yasa tasarısına tepki olarak Berezovski'nin Rus Duma üyeliğinden istifa etmesiyle sorun, ayrı bir boyuta taşınmıştır. Putin'in tüm bu yaşananlara karşı tepkisi, iktidar gücünü devreye sokması şeklinde olmuş ve devlet bankalarından Vneşekonombank aracılığıyla yaklaşık 100 milyon dolarlık borcunu tahsil etmek için Boris Berezovski'ye baskı yapmaya başlamıştır. Tüm bu yaşananların sonucunda, ORT kanalındaki yaklaşık yüzde 49 hissesini devlete devretmeye mecbur bırakılan Berezovski, aynı zamanda Sibneft'teki hisselerini de kaybederek Londra'ya sığınmak zorunda kalmıştır (Sakwa, 2008: 186).

Putin yönetiminin idaredaki ilk yıllarında gerek siyasal alandaki düzenlemeler gerekse diğer alanlardaki değişim ve dönüşüm kapsamında oligarklarla karşı yürütülen mücadeleler, sadece medya aracılığıyla muhalif kanatta yer alan Gusinsky ve Berezovski ile sınırlı olmamıştır (Yapıcı, 2010: 89). Gazprom ve Sibneft gibi boyutları dolayısıyla enerji sektöründeki dönüşümün parçalarından olarak nitelendirebileceğimiz söz konusu bu iki muhalife yönelik mücadelenin bir sonraki aşaması, Gazprom'un devlet kontrolünden uzaklaşması tehdidine neden olan yan kuruluşunun, yönetim kurulu kararı olmadan satılması olmuştur. Bu hadise sonrasında Rem Ivanovic Vyakhirev (Vahirev) görevden alınarak, yerine Putin'in yakın arkadaşı Aleksey Miller getirilmiştir (Yapıcı, 2010: 91). Vahirev'in Gazprom'dan uzaklaştırılarak yerine Miller'in göreve

getirilmesi şirket üzerinde devlet kontrolünün artırılmasına, şirketin yönetsel ve ticari stratejilerinde değişimler yaşamasına neden olmuştur (Yapıcı, 2010: 91). Bu bağlamda genel olarak Putin ile başlayan enerji sektöründeki değişim ve dönüşüm sürecinin Gazprom özelindeki önemli dönüm noktalarından birisini Aleksey Miller'in göreve gelişi olarak ifade etmek mümkündür.

Vahirev'in Gazprom'dan uzaklaştırılarak yerine Miller'in getirilmesi, Putin ile başlayan Rus enerji sektörünün geleceğine yönelik ipuçları içerse de uygulama bağlamında dönüşümün sonuçları Yukos hadisesinde ilk defa açıkça gözlemlenmiştir. Uluslararası boyutta yankı uyandıran söz konusu hadisedeki hedef, Khodorkovsky ve sahibi olduğu Yukos Petrol Şirketi'dir (Sakwa, 2008: 187). Siyasi ve ekonomik unsurlar başta olmak üzere birbiriyle ilişkili birçok faktör söz konusu hadisenin yaşanmasına zemin hazırlarken; 2003 yılında Rus enerji sektörünün önde gelen şirketlerinden Yukos ve Sibneft'in evliliğe yönelik flörtleri, fitili ateşleyen kıvılcımlardandır (Gidadhubli, 2003: 4952). Çünkü Yukos ve Sibneft'in birleşerek Rusya'nın en büyüğü haline gelecek olması ve bunun gelecekte ortaya çıkaracağı sonuçlar, Putin açısından potansiyel tehdit anlamına gelmekteydi. Yukos'un Sibneft'le birleştikten sonra Khodorkovsky'nin şirket hisselerinin dörtte bir gibi önemli bir kısmının ABD'li Exxon'a devredilmesi girişimleri ve özel bir şirket olmasının yanı sıra yabancı yatırımcılar ile ortaklaşa devletin kontrolündeki hatlara alternatif boru hattı projesi inşa girişimleriyle Çin'e petrol satmak istemesi söz konusu potansiyelleri doğrular niteliktedir. Ayrıca Khodorkovsky'nin o tarihlerdeki söylem ve eylemleri de Putin'in çekincelerindeki haklılık payını güçlendirmektedir. Örneğin sahip olduğu saygınlık ve prestijle birlikte kısa sürede toplumda sempati duyulan bir birey haline gelen Khodorkovsky'nin Putin karşıtı muhalif grup ve oluşumları faaliyetlerini finanse edecek kadar desteklemesi, bir sonraki seçimlerde başkan adayı olacağını ifade etmesi ve Duma'da etki yaratmaya yönelik girişimleri, siyasi olarak Putin'in çekincelerindeki haklılık payını güçlendiren eylem ve söylemlerdendir. Tüm bu faktörlerin yanında Yukos olayının dayandığı temel nedenlerden birisi, gerek o dönemdeki subsoil yasa tasarısı gerekse farklı uygulamalarla amaçlandığı gibi Kremlin'in hidrokarbonlar gibi stratejik olarak nitelendirdiği enerji kaynaklarını devlet tekelinde yönetmek istemesidir (Poussenkova ve Overland, 2018: 266). Bir bakıma devlet elindeki güçten mahrum kalmak istememektedir. Buna karşın Yukos ve Sibneft'in birleşerek Gazprom'dan büyük bir şirket haline gelmesi, yabancı yatırım ortaklı girişimlerle birlikte dış faktörlerin devreye girmesi ve Khodorkovsky'nin söylem ve eylemleriyle Putin'e rakip potansiyelinin devletin gücünü ciddi ölçüde olumsuz yönde etkileyeceği açıktır (Henderson ve Ferguson, 2014: 22).

Kremlin, yaşanan gelişmeler ve potansiyel olumsuzluklar dolayısıyla şirket ve yönetimine yönelik çeşitli soruşturmalar başlatmış; bu süreçte öncelikle ikinci adam konumundaki Platon Labedev ve hemen sonrasında Khodorkovski vergi kaçakçılığı, yolsuzluk, cinayet gibi suçlamalarla açılan davalar sonucunda tutuklanmıştır (Goldman, 2004: 39). Bu suçlamalar ve tutuklamaların yarattığı "vatan haini" algısıyla toplum nezdindeki itibarını yitiren Khodorkovsky'nin kendisine rakip olmasının önüne geçen Putin, Yukos-Sibneft'teki hisselerin ABD'deki Musevi lobisinin

önderlerinden Kissenger aracılığıyla Exxon-Mobil'e geçmesine ise oligarkın sahip olduğu hisselerin yüzde 44'ünü millileştirerek ve Yuganskneftgaz'ın da Igor Sechin kontrolündeki satışının önünü açarak engel olmuştur.¹⁵ Vladimir Putin böylelikle hem ABD gibi yabancı bir aktörün petrol piyasasına egemen olma çabasına son vermiş, hem de Moskova'nın enerji sektöründeki pozisyonunu güçlendirmiştir (Yapıcı, 2010: 101-102).

Yukos hadisesinin Rus enerji sektörü açısından önemli sonuçları olmuştur. Öncelikle devletin kritik noktalarını kontrol eden oligarklarla, iktidar arasındaki roller değişmiş, Kremlin'in sektöre müdahalesindeki gözle görünür artış nedeniyle yeni bir döneme girilmiştir. Dolayısıyla oligarşik kapitalizmin sonundan "siloviki kapitalizminin" başlangıcına geçişin yaşandığı bu dönemde, zengin oligarkların yerini, yeni milyarder silovarklara bırakması, dış politikaya kadar etki edebilecek ekonomik aktörlerin niteliklerinde ve sektörde yaşanan dönüşümü simgelemesi operasyonun bir sonucudur (Yapıcı, 2010: 103). Yukos'un hisselerinin ABD'li Exxon-Mobil'e geçmesine ramak kala operasyonun başarılı bir şekilde devreye sokulması ve Beyaz Saray yönetiminin buna sert reaksiyon göstermesi, devletin enerji alanında izni olmadan yabancı ortaklarla anlaşma yapamayacağı, iktidar tekeline zarar verecek teşebbüsleri engellemesinin net biçimde anlaşılması da bir diğer sonuç olarak ifade edilebilmektedir.

Putin ile başlayan süreçte Rus enerji sektöründeki değişim ve dönüşümle ilgili diğer bir önemli gelişme oligarkların sektörde stratejik enerji kaynaklarına ilişkin faaliyet gösteren şirketlerini ya da sahip oldukları paylarını kendi istekleriyle devlete satmalarıdır. Yukos hadisesi sonrasında devletin sahip olduğu güce tanıklık edenlerden bir kısım oligarkın, enerji sektöründeki kendi şirketlerinin de devlet işletmelerine dönüştürüleceği kaygısıyla sıranın kendilerine geldiğini düşünmeleri "gönüllü" olarak hisse ya da şirketlerini devlet işletmelerine satmaya başlaması en temel nedenlerindedir. Roman Abrahamoviç'in Sibneft'i Gazprom'a devretmesi, Gutseryev'in Kremlin'den gelen baskılarla şirketteki görevinden ve haklarından feragat etmesi ve Potanin'in en büyük petrol sahalarından birindeki hisselerinin yüzde 26'sını Rosneft'e satması gibi tanık olunan daha birçok hadiseyi "gönüllülük" çerçevesinde değerlendirmek mümkündür (Yapıcı, 2010: 104-105).

Sonuç olarak benimsenen ideoloji ya da yönetim anlayışı gibi birçok faktör, enerji sektörünün yapılanmasına çeşitli düzeylerde katkı sağlarken, bunlar teorik temeldeki unsurların pratiğe geçiş aşamasında da şüphesiz benzer etkiyi yaratmaktadır. Söz konusu genelleme, spesifik olarak şüphesiz Rusya Federasyonu için de geçerlidir. Bununla ilişkili olarak Rus enerji sektörüyle ilgili teorik yaklaşımların pratikteki yansımalarını Putin'le başlayan değişim ve dönüşüm şemsiyesi altında ifade etmek mümkündür. Enerji şirketlerinin tekrar devletleştirilmesiyle birlikte yeni dev

¹⁵ Sağlam (2014: 145)'in Sakwa (2008: 4)'dan aktardığına göre; Khodorkovsky tutuklandıktan sonra, Putin şirketin devlete geçmemesi gerektiğini ifade etmiş ve Yukos'un petrol şirketi, Yuganskneftgaz 9,3 milyar dolara Igor Sechin'in kontrolündeki Rosneft tarafından satın alınmıştır.

enerji şirketlerinin ortaya çıkması ve sektördeki devlet tekelinin güçlenmesi gibi daha birçok gelişmeyi 2000 yılında Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle başlayan değişim ve dönüşüm süreci, söz konusu teorik yaklaşımların pratikteki yansımalarındandır. Yukos'un patronu ve en büyük hissedarı olan Mikhail Khodorkovskiy ve önemli isimlerden Platon Labeledev'in tutuklanması şüphesiz Rus enerji sektörünün günümüzdeki formuna yönelik dönüşümünü ve bundan sonraki süreci şekillendiren dönüm noktasıdır (Hanson, 2009: 15). Bu doğrultuda Rus enerji sektörünün değişen formunu devlet kapitalizmi ışığında oligarşik kapitalizmden siloviki kapitalizmine dönüşüm olarak ele almak mümkündür. Sadece petrol sektöründeki mülkiyeti yüzde 50'den fazla olan Rus devletinin stratejik sektörlerdeki kontrolü kendisi ya da şirketler aracılığıyla ele geçirecek kapitalist anlayış gereği piyasayı ve refahı kontrol ediyor olması günümüz formunun niteliğinin en önemli delillerindendir.

2.1.3. Rus Enerji Sektörünü Düzenleyen Temel Hukuk Kuralları

Rus enerji sektörünün teorideki işleyişi düşünsel temellere dayanmaktayken pratikte ise kendisine ilişkin hukuki nitelikteki regülasyonlar bu görevi üstlenmektedir. Rusya enerji sektörüne ilişkin düzenlemeler ise “*Subsoil Yasası*” ve “*Ürün Paylaşım Anlaşmaları Yasası*” çerçevesinde yapılmıştır. Bunun yanı sıra uluslararası antlaşmalar ve bir takım genel yasalar bu düzenlemelerde rol oynamaktadır (Sahin, 2006). Bu bağlamda söz konusu düzenlemelerin Rus enerji sektörünün işleyişi, yapısı ve kaynakların kullanımı gibi daha birçok düzenle ilgili hükümleri içermesi nedeniyle önemli olduğunu ifade etmek mümkündür.

2.1.3.1. Subsoil Yasası ve Rus Enerji Sektörü

Rus enerji sektörünün yapısı ve işleyişi, genel olarak petrol ve doğal gaz dahil olmak üzere yeraltı kaynaklarının araştırılması ve üretimine yönelik aktivitelerin yeraltı kullanım lisanslarının verilmesi yoluyla uygulandığı bir ruhsatlandırma rejimi temelinde şekillenmektedir. Söz konusu rejimin ana gövdesinin yasal zeminini, ilk olarak 21 Şubat 1992 tarihli “*Toprak Altı Federal Yasası (Subsoil Law)*” ve bu yasa uyarınca yürürlüğe konan “*Toprak Altının Kullanımının Lisanslanmasına İlişkin Yönetmelik (Regulations on the Licensing of Subsoil Use)*” ile birlikte yönetmeliklerin uygulanmasına yönelik bakanlık ve hükümet kararları oluşturmaktadır (Josefson ve Rotar, 2017: 1). Bununla birlikte, Rus enerji sektörünün işleyişi çerçevesindeki toprak altıyla ilgili aktiviteler, Rusya Federasyonu Doğal Kaynaklar ve Ekoloji Bakanlığı ve yetkisi altındaki federal kurumlar tarafından denetlenmektedir. Örneğin ülke genelinde şubeleri olan Moskova merkezli Rosnedra, söz konusu merkezi yönetimin idari denetimi altındaki ajanslardandır. Mevcut yasaya göre toprak altı kullanımı ile ilgili kamu hizmetlerini sunma ve devlet mülkiyetini yönetme işlevlerine sahip olan Rosnedra'nın görev ve sorumlulukları genel olarak; toprak altı aktiviteleriyle ilgili kullanım lisanslarının verilmesi, askıya alınması, iptal edilmesi, mevduat geliştirme

planlarının kabulü, jeolojik bilgi aktarımı ve bunların korunması şeklinde özetlenmektedir (Rosnedra, 2020).

Yasal düzenlemelerin emrettiği üzere Rus enerji sektörüyle ilgili aktiviteler, Rosnedra'nın görev ve sorumluluğu kapsamındaki üç farklı türdeki lisanslar kapsamında yürütülmektedir. Bunlardan ilki, yeraltı kaynaklarının bulunduğu coğrafi konuma bağlı olarak maksimum beş ya da on yıllık bir süre için verilen arama lisanslarıdır. Sahibine arama ve sondaj faaliyetleri yapmasına izin veren söz konusu lisansların en önemli özelliklerinden birisi üretime izin vermemesidir (Skyner, 2006: 87). Çünkü Rus enerji sektöründe böyle bir tümleşik aktivite istisnai durumlar haricinde tam anlamıyla mümkün değildir (Kryukov, 2018: 2009). Daha açık bir deyişle Rusya Federasyonu yasalarına göre, stratejik enerji kaynaklarını da kapsayacak şekilde genel olarak yeraltı kaynakları ile ilgili faaliyetlerin bir kısmının yürütülebilmesi için Rosnedra tarafından verilen arama lisansları sadece belirli aktiviteleri kapsamakta ve üretim ise bunların dışında bırakılmaktadır. Daha açık bir deyişle üretime yönelik aktiviteler arama lisanslarının izin verdiği kapsamın dışında tutulmaktadır. Ancak arama lisanslarını önemli kılan, kapsamı ya da verilen zaman dilimiyle sınırlı değildir. Örneğin lisansların verilme sürecini kapsayan prosedür şartları bunlardan bir tanesidir. Öyle ki arama lisansları, Rosnedra bünyesinde oluşturulan özel bir komisyonun kararı doğrultusunda ihale olmadan verilmektedir (Skyner, 2006: 87). Arama lisanslarını önemli kılan nitelik de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu nitelik, hem Rus enerji sektörünün işleyişinin hukuki temele dayandığını hem de faaliyetlerdeki devlet kontrolünün tam manasıyla hissedilebilir olduğunun en açık göstergelerindedir (Adachi, 2009: 1401).

Rus enerji sektörüyle ilişkili aktivitelerin yürütülmesinde hukuki düzenlemeler ışığında rejimin temelini oluşturan lisanslardan bir diğeri, üretim lisanslarıdır. Söz konusu lisanslar, devletin bünyesinde barındırdığı, kayıtlı altındaki rezervlerin keşfine ilişkin aktiviteleri düzenlenmektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse, araştırma faaliyetleri sonucunda keşfedilen ve devlete ait olduğu kabul edilen rezervlerin üretimi için bahsi geçen türdeki lisanslar verilmektedir. Ancak bu yaklaşım çerçevesindeki söz konusu ifade, üretim lisanslarının sadece araştırma aşaması sonrasında verildiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü böylesi genellemeler, lisansların nitelik açısından sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Daha açık bir deyişle, üretim lisanslarını hukuki açıdan farklı boyutlarda ele almak mümkündür. Ayrımın en önemli belirleyici öğelerinden birisi ise üretim lisanslarının araştırma lisanslarıyla olan ilişkisidir. Söz konusu öğe, Rus enerji sektörünün işleyişinin temelindeki kuralların devlete sağladığı avantajlar göz önüne alındığında daha anlaşılır olacaktır. Nasıl ki araştırma lisanslarının yasal olarak serbest bir şekilde yani ihale usulü ya da açık artırma ile değil de komisyon inisiyatifinde verilmesi devletin yararına ise, bu durum aynı öğenin kurduğu bağlantıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda bir bakıma aradaki bağlantıyı üretim lisanslarının doğrudan mı ya da ihaleyle mi verileceğinin hukuki belirleyicisi olarak ifade etmek mümkündür. Çünkü Rus enerji sektöründe üretim lisanslarının, rezervlerin önceden mevcut bir arama lisansı altında bulunmadığı sürece, ihale veya açık artırma ile verildiği bilinmektedir.

Rus enerji sektörüyle ilişkili aktivitelerin yürütülmesinde hukuki düzenlemeler ışığında rejimin temelini oluşturan lisanslardan bir diğeri birleşik lisanslar olarak nitelendirilmektedir. Adın da anlaşılacağı üzere bahis konusu bu türdeki lisanslar, bütünleştirilmiş bir süreci kapsayan hallerde ve araştırma lisanslarıyla üretim faaliyetleri arasındaki yasaklayıcı ilişkinin ruhuna ters düşmeyecek şekilde verilmektedir. Araştırma sonunda üretime geçirilecek bir rezervin olmasına rağmen kaynakların daha fazla araştırılması gerekliliğinin ortaya çıkması gibi durumlar, birleşik lisansların daha önceki lisanslarla ilişkili kuralların doğasına ters düşmeden ilgililere verilmesini mümkün kılmaktadır. Daha açık bir deyişle üretim için gereken kanıtlanmış rezervlerin olmasına karşın, kaynağın daha fazla araştırılmasını gerektiren mevduatlara ilişkin olarak birleşik arama ve üretim lisansları düzenlenmektedir. İhale veya açık arttırma ile verilen lisansın süresi, araştırma için gereken süre ile üretim için gereken süre arasında bölünmüştür (Josefson ve Rotar, 2017: 2).

Sonuç olarak Subsoil Yasası, sadece Rus enerji sektörünün işleyişinin hukuki zeminini oluşturan düzenlemelerden birisi gibi değerlendirilmemelidir. Bu yöndeki eğilim şüphesiz onun taşıdığı nitelikler, üstlendiği roller ve ilişkili olduğu konuların tam anlamıyla anlaşılmasına neden olacaktır. Örneğin, yasanın içerisinde yer verilen birçok kural ile Moskova'nın son dönemdeki uygulamaları arasındaki ilişkinin anlaşılması, risk altında olan konulardan sadece bir tanesidir. Daha açık bir deyişle Moskova'nın stratejik enerji kaynaklarına yönelik tavrı ve uygulamaları, Subsoil Yasası'nın içeriğindeki kurullarla dikkate alınarak değerlendirildiğinde söz konusu ifade daha anlaşılır olacaktır. Bu minvaldeki değerlendirme ışığında göze çarpan bulgulardan ilki şüphesiz, Subsoil Yasası'nın günümüz Rus enerji sektöründeki devlet kontrolünü arttırmaya yönelik uygulamaların önemli dayanaklarından birisi olduğudur. Subsoil Yasası içeriğindeki Rosnedra ile ilgili düzenlemeler, söz konusu bulguların en önemli delillerindendir. Rosnedra'nın stratejik kaynaklar hariç tüm rezervlerle ilgili lisansları vermekle yükümlü olmasıyla birlikte, geri kalan ve stratejik olarak nitelendirilen kaynaklara yönelik aktivitelerin sadece Rus hükümeti kararına bağlı olduğunun ifade edilmesi de söz konusu düzenlemelerin somut örneklerindendir.

2.1.3.2. Üretim Paylaşım Anlaşmaları Yasası ve Rus Enerji Sektörü

Üretim Paylaşım Anlaşmaları (PSA), devlet ve yatırımcılar arasında gerçekleştirilen, uluslararası nitelikte bağlayıcılığı olan ticari nitelikli sözleşmelerdir. İçerik bağlamında ele alındığında PSA, genel olarak belirli bir zaman diliminde doğal kaynakların belirli bir alanda araştırılması ve geliştirilmesi için gerekli olan şartları tanımlamaktadır. Bu bağlamda karşılıklı çıkarlar çerçevesinde şekillenen ve stratejik enerji kaynakları ile ilgili standart bir PSA, devletle yatırımcılar arasında bir iş bölümü ortaya çıkarmaktadır. Bu iş bölümünde devlet hidrokarbonların mülkiyetini korurken, yatırımcıların görevi ise daha çok kaynakların tüketim aşamasına hazırlanmasına yönelik faaliyetleri yerine getirmektir. Söz konu iş bölümü ve faaliyetlerden elde edilen çıktıların paylaşımı, kar dağılımı ya da olası maliyetlerin üstlenilmesi gibi durumlarda

taraflar arası işbirliği gibi önceden müzakere edilmiş bir formüle göre gerçekleştirilmektedir (Krysiek, 2007: 2).

Krysiek (2007: 2)'e göre PSA'lar başlangıçta göreceli olarak zayıf devletleri “*Uluslararası Petrol Şirketleri'nden (IOC)*” korumak için tasarlanmıştır. Bununla birlikte, PSA'ların günümüzde genellikle yabancı enerji şirketlerini istikrarsız ve gelişmekte olan ülkelerdeki “*upstream*” yatırımlarıyla ilişkili siyasi risklerden korumak için kullanılmakta olduğu da ifade edilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki söz konusu koruma sadece devlete yönelik ya da onun lehine değildir. Fakat karşılıklılık durumu göz önüne alındığında diğer tarafı da koruyucu önlemlerin PSA çerçevesinde yer aldığını söylemek mümkündür. Daha açık bir deyişle PSA'lar, yürütülen proje süresince arama ve geliştirme faaliyetleriyle ilişkili şart ve koşulları belirlemesi dolayısıyla devletler gibi yabancı şirketleri de hükümet yetkilileri tarafından yapılan keyfi vergi mevzuatı değişikliği ve öngörülemeyen düzenlemeler gibi ranta yönelik risklerden korumak için de tasarlanmıştır (Krysiek, 2007: 2).

Son yıllarda ün kazanan ve yaygın olarak karşılaşılan PSA'lar dünya genelindeki gibi Rusya'da da yaygın olarak uygulanmaktadır. Rusya'da PSA'lar özellikle petrol, doğal gaz gibi stratejik sektörlerdeki faaliyetlerin sürdürülebilirliği için ihtiyaç duyulan ciddi miktarlardaki yatırımların teşvik edilmesi ve dış yatırımcılara yasal çerçeve sağlayabilmek için kullanılmaktadır. PSA mevzuatının temel amacı ise, söz konusu bu sektörlerdeki yatırımcılara uzun vadede mali ve düzenleyici alanlarda daha fazla istikrar sağlamaktır (Wälde ve Friedrich, 1996: 1252). Bu amaçlar Rusya özelinde ele alındığında, yönetimin konuya hassasiyet gösterdiğinin anlaşılması noktasında önem taşıyırken, uygulamaların hukuki düzenlemeler çerçevesinde PSA Yasası gibi bir mevzuatla güvence altına alınması da bu ifadeyi destekler niteliktedir.

PSA'ların Rusya'daki miladı 1990'lı yıllarda dönemin Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve bir takım siyasetçiyle birlikte iş dünyasının önde gelenlerinin petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik dış yatırım arayışlarına dayanmaktadır. Söz konusu arayış, Aralık 1993'te PSA'larla ilgili düzenlemeleri içeren bir çerçeve oluşturulmasıyla konuyu farklı bir boyuta taşımıştır. Bu süreci de 1994 yılındaki Sakhalin-2 PSA imzası ve 1995 yılında “Rusya Üretim Anlaşmaları Kanunu'nun” kabulü izlemiştir (Wälde ve Friedrich, 1996: 1251). Kabul edilen söz konusu kanunla birlikte PSA'lara Rus Duma'sı tarafından yasal olarak bağlayıcı sözleşmeler statüsü verilmiş ve anlaşmaların uluslararası standartlar çerçevesinde değerlendirilmesi mevzuata geçirilmiştir (Krysiek, 2007: 2).

PSA'ların karşılıklılık, iş bölümü ve paylaşım gibi genel olarak sahip olduğu niteliklerle Rusya'nın günümüzdeki uygulamaları ilk bakışta birbirleriyle uyumuyor gibi gözükse de 1999 yılı ve sonrasında revize edilen kanunun güncel halinin, ülkenin enerji sektöründe bir şeyleri değiştirdiği tartışmasızdır. Dolayısıyla PSA Yasası'ndaki değişimleri gerek Rusya'nın

uygulamalarındaki günümüzle olan bağlantı gerekse Putin'le başlayan enerji sektörünün yapılanması sürecine etki eden önemli bir faktör olarak nitelendirmek mümkündür. Bu doğrultuda PSA Kanunu ile Rus enerji sektörünün yeniden yapılanması ve Putin'in yönetim anlayışı arasındaki bağlantının anlaşılabilirliği için yapılan düzenlemeler ve değişiklikler önemli ölçüde yol göstericidir. Örneğin, 1999 yılında Duma, göreceli olarak zayıf durumdaki Rus petrol ve gaz endüstrisi için ek uluslararası yatırım çekmek amacıyla, 1995'teki PSA yasalarını ülkenin mevcut mevzuatıyla uyumlu hale getiren bir kanun çıkarmasına rağmen IOC'lerle hiçbir ilave PSA imzalamaması söz konusu anlayış çerçevesindeki etkinin varlığına işaret etmektedir (Krysiak, 2007: 2).

Rusya özelinde ele alındığında PSA'lar ayrı bir öneme sahiptirler. Söz konusu uygulamaların birbirinin zıttı olan ve bir arada düşünülemeyecek kadar farklı düşünceleri bir araya getirmesinin, Rusya'nın PSA'lara verdiği önemde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Daha açık bir deyişle Rusya özelinde, PSA'ların serbest piyasa ile sıkı devlet müdahaleciliği gibi zıt olguları bir araya getiren bir araç olduğunu, söz konusu bu niteliğin de onun önemini arttırdığını söylemek mümkündür. Çünkü gerek içerik gerekse uygulamalar bağlamında ele alındığında PSA kanunu, Rusya için hem yabancı yatırımların artırılmasını hem de devletin sektöre doğrudan müdahalesini mümkün kılan iki zıt olguyu bir araya getiren bir niteliğe sahiptir. Söz konusu nitelik PSA kanunu ile ilgili 1999 yılındaki düzenlemelerde açıkça göze çarpmaktadır. Bu durum Heinrich vd. (2002: 499) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

PSA kapsamında geliştirmeye uygun Rus petrol rezervlerinin payı yüzde 10'dan yüzde 30'a yükseltilmiştir. Bununla birlikte PSA kanunundaki bu yeni düzenlemeyle birlikte yabancı yatırımcılar için bir dizi kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamaları üç madde halinde toparlamak mümkündür. Bunlardan ilki her PSA projesi bir Rus ortak içermeli, ikincisi bu yatırımcılar tedariklerini yüzde 70 oranında Rus şirketlerinden satın alma zorunluluğu ve son olarak da değişen şartlarla ilgili düzenlemelerin Devlet Duma'sı tarafından onaylanması zorunluluğudur.

Bu bağlamda Subsoil ve PSA yasalarının geçmişten günümüze Rus enerji sektöründeki faaliyetlerin ve rejimin sürdürülebilirliğinin temel hukuki dayanaklarının başında geldiklerini söyleyebiliriz. Ancak bu ifade Rus enerji sektörünün sadece söz konusu temel üzerine yapılandırıldığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Rus enerji sektörünü şekillendiren daha bir çok federal kanun ve hukuki düzenlemenin var olduğunu gözden kaçırmamalıyız.

2.1.4. Rus Enerji Sektörünün Önemli Aktörleri

Devlet merkezli anlayışın günümüz konjonktürünün etkisiyle kapitalist liberal eksen karşısındaki yetersizliğiyle birlikte stratejik sektörlerdeki devlet denetiminde olması gerekliliği doğrudan yeni bir süreci tetikleyerek "*Rusya tarzı kapitalizm*" olarak da ifade edilen en önemli rolü enerji şirketlerinin üstlendiği devlet kapitalizminin enerji alanında uygulamaya konmasına neden olmuştur (Akçapa, 2020: 81).

2.1.4.1. Gazprom

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rus enerji sektöründe çığırın bir özelleştirme hareketi ortaya çıkmış ve devlet kontrolündeki birçok varlık özel şirketlerin eline geçmiştir. Ancak Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle bu süreç tersine dönmeye başlamış ve yaşanan radikal değişimlerle birlikte yeni bir döneme geçilmiştir. Sürecin tersine dönmesiyle birlikte Rusya'da taşları yerinden oynatan şok terapi gibi uygulamalarla bir çırpıda özelleştirilen, neoliberal politikaların ana üslerinden birisi haline gelen ve dünyanın sayılı şirketleri arasında gösterilen Gazprom söz konusu radikal değişimin en önemli örneklerindedir (Sağlam, 2014: 115). Dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerini elinde tutan Gazprom'un temelleri 1950'li yılların sonuna dayanmaktadır. Daha açık bir deyişle Gazprom'un temelleri Sovyet doğal gaz endüstrisi için önemli dönüm noktalarından birisi olan 1950'li yıllarda, gerek fiziki gerekse organizasyonel olarak doğal gaz ile ilişkili faaliyetlerde yaşanan artışın sektördeki radikal değişikliklerin gerekliliğini göstermesi sonucunda, 1955-1956'da ana hatları çizilen yeni planlama hedeflerine dayanmaktadır. Söz konusu hedeflerin başında dönemin Moskova Bakanlar Konseyi'nin doğal gaz endüstrisi için Petrol Bakanlığı'ndan ayrılmak üzere ayrı bir yönetim kurumu kurması gelmektedir. Bu bağlamda Gazprom'un temellerinin yeni planlama hedeflerinin uygulamaya geçirilmesiyle birlikte 1956 yılında kurulan “*Doğal Gaz Endüstrisi Merkez Direktörlüğü'ne (Glavgaz SSSR)*” dayandığını ifade etmek mümkündür (Högselius, 2013: 15).

Gazprom'un temellerinin atıldığı bir diğer dönüm noktası 1965 yılında Sovyetler Birliği Doğal Gaz Bakanlığı'nın kurulmasıdır. Glavgaz SSSR'in kurulmasına benzer bir şekilde, doğal gaz üretimindeki muazzam ölçüdeki artışla birlikte doğal gaz sektörünün bakanlık düzeyinde yönetilmesini zorunlu kıldığı düşünülmektedir. Örneğin, 1958 yılında yıllık yaklaşık 30 milyar metre küp olan doğal gaz üretiminin 1965 yılında 150 milyar metre küp seviyesini aşıyor oluşu ülkede doğal gaz sektörünün bakanlık düzeyinde yönetilmesi gerekliliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Högselius, 2013: 15). Söz konusu gerekliliğin farkındalığıyla hareket eden Sovyet yönetimi bu doğrultuda doğal gaz ile ilgili üretim, araştırma ve nakil gibi faaliyetlerin yerine getirilmesi amacıyla 1965 yılında Sovyetler Gaz Bakanlığı'nı kurmuştur (Rosner, 2006: 12). Dolayısıyla bu oluşumla birlikte bir bakıma Gazprom'un temelleri de atılmıştır.

1980'li yılların sonunda Sovyetler Birliği'nin doğal gaz üretimi ve nakliyesine daha fazla önem vermesi gibi dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan gereklilikler sektörle ilişkili olarak radikal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu radikal değişimlerden yeniden yapılanma ile ilgili uygulamaların belki de en önemlisi 1989 yılında bakanlıkla ilgili olandır. Öyle ki, 1965 yılında kurulan Sovyet Gaz Bakanlığı, 1989 yılında Gazprom adı verilerek yeniden teşkilatlandırılmış ve ardından da anonim şirket vasfı kazandırılmıştır. Daha açık bir deyişle Gazprom 1989 yılında Sovyet Gaz Bakanlığı'nın halefi olarak kurulmuştur (Akçapa, 2020: 89). Günümüzde Rus enerji sektörünün temel aktörlerinin başında gelen şirket “*Kamu Anonim Şirketi*

Gazprom” olarak varlığını devam ettirmektedir. Gazprom dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. Şirketin küresel ve ülke içi doğal gaz rezervlerindeki payı sırasıyla yüzde 16 ve yüzde 71 olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda dünyanın önde gelen gaz üreticisi olan Gazprom, küresel gaz üretiminin yüzde 12'sini ve yerli gaz üretiminin yüzde 69'unu gerçekleştirmektedir (Gazprom, 2020). Yaklaşık olarak 466 bin 100 çalışanıyla birlikte 300 milyar dolar sermayeye sahip Gazprom'un yıllık ortalama geliri 131 milyar dolar iken yapmış olduğu kar ise 23 milyar dolar olarak açıklanmaktadır (Fortune, 2019).

Gazprom'un enerji sektörüyle ilişkili olarak beş farklı alanda faaliyet göstermekte olduğu gözlemlenmektedir. Bunlardan ilki günümüzde Gazprom Yamal Yarımadası, Arktik Sahası, Doğu Sibirya ve Rus Uzak Doğu'sunda büyük ölçekli doğal gaz geliştirme projelerinin yanı sıra yurtdışında bir dizi hidrokarbon arama ve üretim projesini aktif olarak yürütmesidir. İkinci olarak ise Gazprom, iç talebin yanı sıra ihracata yönelik karşılayabilme kapasitesine sahip uluslararası boyutlarda bir doğal gaz tedarikçisidir. Şirketin toplamda 172 bin 6 yüz kilometre uzunluğuyla dünyanın en büyük gaz iletim sistemine sahip olması söz konusu yeterliliğin delillerindedir. Üçüncü olarak Gazprom, Rusya'nın en büyük sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) üreticilerinden ve ihracatçılarından birisidir. Bu bağlamda şirket örneğin, mevcut Sakhalin II projesi içinde LNG satışlarını başarıyla genişletmekte ve hızla büyüyen küresel LNG pazarındaki konumunu önemli ölçüde güçlendirmek için yeni girişimler gerçekleştirmektedir. Dördüncü olarak Gazprom petrol üretimiyle ilgilenmekte ve ülkenin ilk dört üreticisi arasında gösterilmektedir. Beşinci olarak ise Şirket termal enerji üretimi alanında da faaliyet göstermekte ve dünyanın bir numarası olarak nitelendirilmektedir (Gazprom, 2020).

2.1.4.2. Lukoil

Rus enerji sektöründe özelleştirme ve devletleştirme süreçleriyle birlikte ortaya çıkan Lukoil günümüzde dünyanın önde gelen enerji şirketleri arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Rus doğal gaz ve petrol şirketlerinden Avrupa'nın “demir perde” sonrası ekonomilerine giriş yapan ilk şirket olan Lukoil, yaklaşık olarak 28 yıldır faaliyetlerini sürdürmektedir. Şirket dünya petrol üretiminin yaklaşık olarak yüzde 2'lik bir kısmını gerçekleştirirken elinde bulundurduğu rezervler ise yaklaşık olarak yüzde 1 olarak deklare edilmektedir (Lukoil, 2019). Söz konusu veriler ışığında Lukoil'in Rusya'nın en büyük özel şirketi konumunda olduğu gözlemlenmektedir (Klare, 2008: 89). Aslen Azeri olan Vagit Alekperov ve Leonid Fedun yüzde 30,4 hisse ile şirketteki en büyük paya sahip iken Alekperov'un Lukoil'in oluşum sürecine katkısının biraz daha fazla olduğu düşünülmektedir (Varol, 2015: 285). Merve İrem Yapıcı (2010: 61)'nin şu şekildeki ifadeleri söz konusu katkının en önemli delillerindedir:

Eski nomenklatura oligarkları arasında en bilenenlerde birisi olan Alekperov, 1990-91 yıllarında önce Petrol Bakan Yardımcısı ve sonrasında Petrol Bakanı olarak görev yapmıştır. Bu süreçte Alekperov söz konusu bakanlığın kontrolündeki Langepez, Urengoi ve Kogalym (LUK) petrol havzalarını bakanlıktan ayırarak Lukoil petrol şirketi altında birleştirmiş ve bu şirketin başına da kendisi geçmiştir.

Merkezi Sibiry'a'nın batısında olan Lukoil Rusya'nın 60 kadar farklı yerinde ve dünya genelinde 4 kıtada, 30 'dan fazla ülkede petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerji alanında faaliyet göstermektedir. Azerbaycan (Şah Deniz), Irak (Batı Kurna II), Kazakistan (Karachaganak, Kumkol, Tengiz ve Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu), Özbekistan (Gissar ve Kandym-Khauzak-Shady), Mısır (Weem ve Meleiha), Norveç (PL 719 ve PL 858), Kamerun (Etinde), Nijerya (OML-140), Gana (Tano) ve Meksika (Amatitlan Bloğu, 10, 12, 14, 28. Bloklar) ise şirketin faaliyetleri kapsamında lisans ve yatırımlar yaptığı en önemli bölge ve sahalardan bazılarıdır (Lukoil, 2020). Ayrıca, Lukoil'in hem ülke içerisinde kendine ait rafinerisi vardır, hem de Ukrayna-Odessa, Romanya, Belçika ve İtalya'da da rafineri ortaklıkları bulunmaktadır (Varol, 2015: 285).

İlk bakışta Rus enerji sektörü ve bununla ilişkili olarak politik uygulamaların temelindeki anlayış göz önüne alındığında Lukoil ile ilgili bir takım soru işaretlerinin belirmeye başladığı görülmektedir. Söz konusu soru işaretlerinin genel olarak Kremlin'in benimsediği anlayışı bağlamında Gazprom ve Lukoil'in birbirinden farklı olduğu, bu nedenle de ikisinin bir arada ülke çıkarlarına göre hizmet etmeyeceği çerçevesinde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu noktada söz konusu durumun muğlaklığa neden olmaması için, konuya açıklık getirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, dünyanın her yerinde karşılaşıldığı gibi Rus enerji sektöründe de bazı şeyler aslında görüldüğü gibi değildir. Gazprom Rusya özelinde karşılaşılan bu durumun en yaygın örneklerinden iken Lukoil'i de bu kapsama dâhil etmek mümkündür. Çünkü Gazprom ve Lukoil arasındaki farklılık sadece kâğıt üzerindedir. Sutyryn vd. (2019: 322)'nin "Rus şirketleri genellikle özel ve devlete ait olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Ancak özellikle kaynak yoğun endüstrilerde uluslararasılaştığında genellikle her iki taraf da hükümet tarafından desteklenir" şeklindeki ifadeleri şirketler ile ilgili iddiayı destekler niteliktedir. Kısacası ister devlet ister özel olsunlar farklı görünmelerine karşın devletle birlikte hareket etmeleri onların özünü aynı yapmaktadır.

2.1.4.3. Rosneft

Rosneft'in temelleri Rus petrol endüstrisine eş değer tutulmakta ve bununla ilgili olarak söz konusu zaman diliminin 19.yüzyılın sonlarına kadar uzandığına yönelik örneğin 1889'da Sakhalin sahası üzerinde petrol araştırması yapıldığı gibi referanslara rastlanmak mümkündür. Bu bağlamda Rosneft'in temel varlıklarının yeni petrol ve doğal gaz sahalarının tam anlamıyla faaliyete geçmesine yani Sovyet dönemine dayandığını ifade etmek mümkündür (Rosneft, 2020). Rosneft 1990'larda devlet tarafından işletilen petrol varlıklarının özelleştirilmesi sonucunda, Sovyetler

döneminde faaliyet gösteren Rosneftegaz şirketinin halefi olarak 1993 yılında kurulmuştur (Khartukov, 2000: 207). Devlet işletmesi olarak faaliyet gösteren Rosneft özelleşme sürecinin patlak vermesiyle birlikte ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1403 sayılı Başkanlık Kararnamesi'nin başlattığı özelleştirme süreciyle Rusya'da faaliyet gösteren 301 işletmenin 259'u bundan etkilenmiş ve sürecin Rosneft ile bağlantısı ve neden olduğu olumsuzluklar ise şirketin ciddi miktarda mal varlıklarını kaybetmesiyle yaşanmıştır (Olsen, 2013: 622). Bu süreçte örneğin, Ağustos 1995'te Nizhnevartovksneftgas'ı Tyumen Oil Company'ye satmak zorunda kalan ve bazı gözlemciler tarafından Yeltsin'in 1996 Cumhurbaşkanlığı kampanyasının finansörü olarak nitelendirilen Sibneft, bundan dolayı sahip olduğu malların dörtte birini kaybetmek zorunda kalmıştır (Khartukov, 2000: 213). Bu süreçte ciddi prestij kaybına uğrayan şirket zor zamanlar geçirmeye başlamış ve Rus Yerel Yönetimlerince bile devlet şirketi olmasına rağmen güvenilmemiştir. Süreçteki söz konusu olumsuzluklar Rosneft'in, Şubat 1997'de Moskova'nın en büyük rafinerilerinden biri ve Mosnefteproduct pazarlamasının başkent belediye başkanının yönetimini kaybetmesine kadarki hadiselerin tetikleyicisi olmuştur (Olsen, 2013: 623).

Yaşanan olumsuzluklarla birlikte Rosneft'in tekrar büyük bir şirket haline gelmesi 2004 yılında Yukos'un şirketinin hisselerini satın almasıyla gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu'nun Yukosneftegaz şirketinin henüz ödenememiş 26 milyar dolar vergi borcunun tahsil edilebilmesi için yüzde 76,69'unu açık arttırma usulü ile satışa çıkartmıştır. Yukos'un satışı için düzenlenen açık arttırmaya biri Gazprom diğeri ise adı daha duyulmamış Baikalfinansgroup olmak üzere sadece iki şirket katılmıştır. Baikalfinansgroup'un ihaleyi kazanarak şirketi satın almasından bir haftadan kısa bir süre sonra Rosneft bu şirketi satın alarak aynı zamanda Yukos'un kontrolünü de eline geçirmiştir (Varol, 2015: 284). Yukos'un Rosneft'in kontrolüne geçmesinin önemli sonuçları olmuştur. Çünkü bu süreçte Yukos devletleştirilmiş, bu uygulama dolayısıyla şirketin hisselerini ve kontrolünü elinde tutan Rosneft de doğrudan devlet kontrolüne geçmiştir. Daha açık bir deyişle Yukos'un kontrolünün Rosneft'e geçmesi doğrudan şirketin devlet şirketine dönüşümüyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda günümüzde Rosneft'in hisselerinin çoğunluğunun devletin elinde olduğunu söylemek mümkündür. Hisse dağılımı açısından bakıldığında ise söz konusu oranlar yüzde 69,6 Rosneft, yüzde 10,75 BP ve gerisi halka arz edilmiş şekilde olduğu görülmektedir (Gololobov, 2015: 15).

Rus enerji sektöründeki geçmişi, yapısındaki dönüşüm ve değişimle birlikte Rosneft'in bir takım niteliklerinin onun önem ve değerini arttırdığı düşünülmektedir. Söz konusu niteliklerin başında, Rosneft'in devletin dış politika dinamiklerinin ötesinde özellikle Çin ile sürdürülen ilişkilerdeki rolünün geldiğini söylemek mümkündür. Rosneft'in söz konusu niteliğin ortaya çıkmasında şüphesiz Yukos'un devri sırasında yaşanan gelişmelerin etkisi büyüktür. Çünkü bilindiği üzere Yukos'un satın alınma sürecinde bir kredi ihtiyacı ortaya çıkmış ve Rosneft söz konusu ihtiyacı Çin bankalarından sağlamış olduğu yaklaşık 6 milyar dolarlık nakit akışı ile gidermiştir. Yaşanan bu gelişmeyle birlikte Rosneft ikili ilişkilerin seyrinde önemli bir nitelik

almıştır. Bu bağlamda günlük yaklaşık olarak 550 bin varil gibi petrolün CNPC'ye aktarılmasıyla birlikte Rosneft'in Çin ile 25 yıllığına 325 m/t gibi önemli miktarlarda petrol tedariki yapması konusunda varılan anlaşmanın önceki dönemlerde yaşanan gelişmeler arasında doğrudan ilişki olduğu iddia edilebilir (Chow ve Stanley, 2018: 6).

Sonuç olarak, stratejik enerji kaynakları bakımından zengin konumdaki Rusya Federasyonu özellikle Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte günümüzde dünyanın en önemli enerji ihracatçısı haline gelmiştir. Ülkenin bu aşamaya gelmesinde birçok dinamik etkili olurken, bunların tamamını Putin faktörü altında değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Çünkü Rusya'nın günümüzdeki konumu ve Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte yürürlüğe giren politik uygulamalar arasında var olan ilişki aşıkârdır. Zira yürürlüğe giren söz konusu uygulamaların tamamı düşünsel temeli olmayan, stratejik unsurların göz ardı edildiği, gelişi güzel olarak seçilen ve şans faktörüne bağımlı bir yönetim anlayışının ürünü değildirler. Aksine bunların tamamının ya düşünsel bir temele ya da pragmatik pratiklere dayanmakta olduğu gözlemlenmektedir. Bunun en somut delillerinden birisi benimsenen yönetim anlayışı ve politik uygulamalar gibi daha birçok olguda Putin tarafından kaleme alınan akademik metinlerin etkileridir. Söz konusu etki Rus enerji sektörünün yeniden yapılandırılması, hukuki düzenlemeler, özellikle enerji şirketleri ve alanla ilişkilendirebileceğimiz daha birçok uygulamada açıkça görülmektedir. Ancak gelecek dönemlerde bu etkinin tersine dönebilme potansiyeli bulunduğunu bu noktada belirtmek gerekir. Çünkü fırsatların her zaman tehditlerin, tehditlerin de fırsatların hemen yakınında olduğu gibi bir gerçek vardır. Daha açık bir deyişle bugün Rusya'ya fırsatlar sunan stratejik enerji kaynakları gelecekte ülkenin enerji güvenliğine yönelik tehditler de sunabilir.

2.2. Rusya Federasyonu'nun Enerji Güvenliğinde: Fırsatlar ve Tehditler

Enerji güvenliği konsepti, belli bir çerçeveye sahip olsa da aktörlerin tehdit algıları temelinde şekillenen ve göreceli olarak nitelendirebileceğimiz bir kavramsal yapıya sahiptir. Daha açık bir deyişle enerji güvenliğini, aktörlerin ya da hükümetler gibi politik düzeydeki karar alıcıların öznel algılarının meselesi olarak ifade etmek mümkündür (Phillips, 2013: 18). Volkan Özdemir (2017: 143)'in "enerji güvenliği kavramının tanımlanması ve ilgili aktörlere göre algılanmasında farklılık bulunduğu ileri sürülebilir" şeklindeki ifadeleri söz konusu öznel algıyı doğrulamaktadır. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki, var olmayan ve kullanılmayan bir enerji kaynağı için güvenlik endişesi taşımak son derece yersizdir (Dokuzlar, 2006). Enerji güvenliğinin boyutlarının aktörlerin öznel algılarının bir sonucu olarak belirgin hale geldiği göz önüne alındığında, konseptin alışılının aksine Moskova için farklı bir anlama sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Daha açık bir deyişle, literatür çalışmalarında genel olarak arz temelli tanımlamalarla karşımıza çıkan enerji güvenliği konseptine Rusya tarafından farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Bu bağlamda enerji güvenliği konseptinin Moskova için ifade ettiği anlamın, genel inanın aksine arz güvenliği gibi sınırlı bir çerçevede olmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla enerji güvenliği konseptinin Rusya

cephesindeki kavramsal karşılığın anlaşılabilmesi için öncelikle stratejik enerji kaynaklarının konumlandırıldığı yer ve neden olduğu etkilerin açıklığa kavuşturulmasının doğru bir yaklaşım olacağını iddia etmek mümkündür.

Günümüz şartlarında enerji güvenliği konsepti devletlerin farklı şekillerde ele alabilecekleri bir forma sahiptir. Yergin (2006: 71)'in "gelişmiş dünyada enerji güvenliğinin alışagelmış olan tanımı basite uygun fiyatlarda yeterli kaynak bulunması olmasına rağmen, her bir ülke bu kavramın kendileri için ne anlama geldiğini farklı yorumlamaktadır" şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceleri doğrulamaktadır. Devletlerin enerji olgusuna yükledikleri anlam(lar) ve biçtikleri rol(ler) ise bu noktada önem kazanmaktadır. Çünkü herhangi bir şeyin fayda ve zararıyla önem derecesi arasında doğru yönlü bağlantı olduğu varsayımının devletlerin enerji olgusuna yükledikleri anlam ve rolün niteliği için de geçerli olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda bir şeyin fayda ya da zararın kendisine yüklenen anlam ve sahip olduğu önemi, onun yitirilmesi ya da zarar görmesine yönelik endişe ve korku gibi algıların da güvenlik olgusuyla olan bağlantıyı ortaya çıkardığını ifade etmek mümkündür. Ancak söz konusu bağlantı, enerji güvenliği konseptinin devletler için enerji kaynaklarının sadece sağladığı faydalar dolayısıyla önemli olduğuna dayanan bir bakış açısı ile ele alınması şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü enerji güvenliği konseptini fayda, fırsat, kazanım gibi çerçevede ele almak sınırlı bir yaklaşım olacaktır. Öyle ki, bazen bir şeyden elde edilen kazanımlar bir süre sonra tersine dönebilmekteyken, bazen de daha fazla kazanım elde etmek amacıyla yapılanlar ise faydadan çok zarar getirebilmektedir. Dolayısıyla fırsatların her daim tehditlerle birlikte olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda enerji güvenliği konseptinin Rusya özelindeki kavramsal karşılığın açıklanması için stratejik enerji kaynaklarına atfedilen role, elde edilen kazanımlara ve olumsuzluklara, dolayısıyla fırsatlar ve tehditlerle birlikte bunların neden olduğu zayıflıklara, kısacası güvenlik endişesine neden olabilecek faktörlere değinmek gerekmektedir.

2.2.1. Rusya Federasyonu Ekonomisi ve Stratejik Enerji Kaynakları

SSCB'nin dağılması sonrasında Rusya Federasyonu, konjonktürel şartların da zorlamasıyla, radikal şekilde transformasyona uğrayan devletlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Gerek dış dinamikler gerekse içsel faktörlerin etkisiyle dönüşüm geçiren Moskova'nın bu doğrultuda yapmış olduğu ilk hamlelerden birisi, Birlik yapısının empoze ettiği sosyalist karakterdeki merkezi ekonomik sistem anlayışını terk etmek olmuştur. Daha açık bir deyişle, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle egemen aktörlerinden birisi olarak uluslararası arenadaki yerini alan Rusya, daha önce benimsediği merkezi ekonomik sistemi terk ederek, Federasyon için yeni ekonomik geçiş dönemi sürecini başlatmıştır. Yeni geçiş dönemini enerji güvenliği bağlamında önemli kılan ise, bu süreçte Moskova'nın karşılaşmış olduğu zorluklarla birlikte ülke ekonomisinde stratejik enerji kaynaklarının rolündeki önemin artması olmuştur.

Rusya, ekonomideki yeni geçiş dönemi çerçevesinde mevcut uygulamalarında bir dizi değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Ülke ekonomisinde stratejik enerji kaynaklarının rolünü daha etkin hale getiren gelişmeler de bu dönemde yaşanmış ve reformlar olarak nitelendirilebileceğimiz söz konusu değişikliklerin olumsuz etkileri bu süreci hızlandırmıştır. Örneğin, uygulanmaya başlandığının ilk yıllarında reformlar korkunç bir enflasyon ortaya çıkarmış, söz konusu oran 1992 yılında yüzde 300 ve 1993 yılında yüzde 800 olarak kayıtlara geçmiştir. Öyle ki, söz konusu enflasyon, milyonların birikimlerinin hızla yok olmasına, maaşların değerlerinin azalmasına ve yaşlıların emekli maaşlarının değersizleşmesi gibi olumsuzluklara neden olmuştur. 1991’den 1997 sonunda ekonomi yeniden büyümeye başlayınca kadar gayri safi milli hasılanın yaklaşık yüzde 43 oranında azalması o dönemde ifade edilen olumsuzlukların en önemli göstergelerindendir (Riasanovsky ve Steinberg, 2014: 677). Ancak ilginç bir şekilde rublenin 1999 yılının sonlarına doğru değer kaybetmesiyle stratejik enerji kaynaklarının önem kazanmaya başlaması da aynı döneme denk gelmiştir. Söz konusu önem artışında değer kaybeden rubleye ilave olarak petrol fiyatlarında yaşanan küresel çaptaki artışla birlikte Moskova’nın devlet bütçesine likit para girişini sağlaması, bunun da göreceli de olsa bir düzelme belirtisi olarak algılanması son derece etkili olmuştur (Varol Sevim, 2014: 88-89). Vladimir Putin’in iktidara gelişiyle birlikte, gayri safi milli hasılda meydana gelen yaklaşık yüzde 7’lik büyüme, söz konusu dönemde düzelme belirtisine yönelik algıların haklılığını desteklemektedir. 1998 Ruble Krizi sonrasındaki on yıllık dönemde Rusya ekonomisinde meydana gelen büyümede stratejik enerji kaynaklarının yapmış olduğu katkılar yadsınamaz gerçeklerdendir. Ancak ülke ekonomisinin olumlu yöndeki bu gelişimini sadece petrol fiyatlarına endekslemek yanlıştır. Keith Bush’un “Rusya için böylesi bir başarının kaydedilmesinin sebebi sadece petrol fiyatlarının yükselmesi değil, doğal gaz fiyatlarının da bununla ilişkili olarak yükselmesi ve 1998 Ağustos’unda yaşanan devalüasyonun olumlu etkilerinin 2000’lerin ilk on yılında görülmesidir” şeklindeki ifadeleri, söz konusu düşünceyi destekler niteliktedir (Varol Sevim, 2014: 89).

Rusya gerek küresel ekonomiye katkıları gerekse stratejik enerji kaynakları bakımından uluslararası sistemdeki başat aktörlerdendir. Küresel çapta gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde 3’ünü, dünya toplam nüfusunun yüzde 2’sini, dünya birincil enerji kaynağı üretiminin yüzde 10’unu ve dünya enerji ticaretinin 16’sını elinde bulundurması, Moskova’nın uluslararası sistemdeki söz konusu başat niteliğinin göstergelerindendir (Mitrova ve Melnikov, 2019: 74). Sahip olduğu niteliğın farkındalığıyla hareket eden Kremlin’in, bu doğrultuda çağdaş tarihi boyunca ekonomi politik çerçevede benimsemiş olduğu anlayışı, stratejik enerji kaynaklarından elde edilen finansal gelirlerin ekonominin diğer sektörlerine aktarılması şeklindedir (Varol Sevim, 2014: 89). Bu bağlamda Moskova yönetiminin stratejik enerji kaynaklarından elde ettikleri gelirler, 1990’lar boyunca ve 2000’lerin başında Rus siyasetine ve ekonomi politikasına egemen olduğunu ifade etmek mümkündür (Yergin, 2012: 27). Dolayısıyla Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Rusya’nın ekonomi başta olmak üzere birçok alanda mücadele etmek zorunda kaldığı sorunların üstesinden gelmesinde ülkenin stratejik enerji kaynakları önemli rol oynamıştır. Ancak bu

aşamada ülkenin sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarının Rusya'nın gelişimine katkı sağlarken aynı zamanda bir takım olumsuzluklara zemin hazırlamakta olduğu da göz ardı edilmemelidir. Çünkü ekonomi başta olmak üzere toplumun genel şartlarındaki iyileşmelerle stratejik enerji kaynakları odaklı politikalar izlemeye odaklanan Kremlin'in bu hamleleri, aynı zamanda devletin karşılaşacağı olumsuzlukların da potansiyel tetikleyicisidir. İlerleyen dönemlerdeki stratejik enerji kaynaklarıyla ilgili herhangi bir olası olumsuzluk durumunda Rusya'nın karşısına çıkabilecek ağır maliyetler söz konusu potansiyeli doğrulamaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplini literatüründeki birçok akademik çalışma ve uluslararası organizasyonların raporları da potansiyel olarak ifade edilen varsayımı destekler niteliktedir. Örneğin Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yapılan çalışmaya göre Moskova'nın gayri safi milli hasılasının artışı yaklaşık yüzde 9,7 düzeyindedir. Fakat devletin stratejik enerji kaynaklarından birisi olan petrolden elde ettiği gelirler bütçe hesabının dışında bırakılırsa gayri safi milli hasıladaki artış yaklaşık yüzde 3,5 olarak karşımıza çıkmaktadır (Kudrin ve Sokolov, 2017: 222). Bunun yanı sıra benzer ifadeler Avrupa Merkez Bankası bünyesinde hazırlanan raporlarda da rastlanmaktadır. Söz konusu raporda stratejik enerji kaynaklarından petrol ve doğal gazdan elde edilen finansal gelirlerin herhangi bir olumsuz durumda ülkenin gayri safi milli hasılasını minimum yüzde 1 ya da 2 düzeyinde aşağı seviyelere çekebilecek potansiyelinin olduğunu ifade etmesi de diğer önemli örneklerdendir (Beck vd., 2007: 9).

Moskova'nın stratejik enerji kaynakları odaklı politik anlayışının enerji güvenliği bağlamında tetikleyebileceği potansiyel olumsuzluklar, öncelikle üretici konumundaki aktörler için hayati öneme sahip talep güvenliği boyutunda ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere Rusya'nın toplam ihracatının yaklaşık üçte ikisini stratejik enerji kaynakları oluşturmakta ve bu durum Moskova ekonomisinin yaklaşık yüzde 75 düzeyinde söz konusu gelirlere bağımlı olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, karşılıklı bağımlılık ilişkisinde bu düzeydeki yüksekliğin, kırılabilirlik ve hassasiyetleri olumsuz etkilemesi, bunun da ikili ilişkilerde potansiyel asimetrisi ortaya çıkarmasıyla Moskova'nın pazarlık gücü zayıflatması gibi faktörler birlikte ele alındığında, Rusya'nın karşı karşıya kalabileceği potansiyel sorunlar daha anlaşılabilir olmaktadır.

2.2.2. Enerji Bağlamında Rusya Federasyonu Dış Politikası

Günümüz devletlerarası ilişkilerinde stratejik enerji kaynakları ve dış politika kavramlarının çağrıştırdığı aktörlerin başında Rusya Federasyonu gelmektedir. Söz konusu bağlantıya birçok literatür çalışmasının yanı sıra devletin dış politika stratejilerinin dayanağını oluşturan resmî belgelerde rastlamak mümkündür. Shaffer (2009: 116)'in "sahip olduğu stratejik enerji kaynakları Rusya'nın gerek enerji politikası gerekse dış politikasındaki en önemli faktörlerden birisidir" ve Varol Sevim (2014: 91)'un "Rusya Federasyonu'nun bağımsızlığını kazandığı ilk günden itibaren stratejik enerji kaynaklarından sağlamış olduğu rakamların oluşturduğu yüksek oran nedeniyle dış

politikasını bütünleşik olarak “Dış Enerji Politikası” olarak kavramsallaştırması” şeklindeki ifadeleri bunların örneklerindedir.

Rus dış politika stratejilerinin enerji politikalarıyla bütünleşik bir şekilde ele alınmasındaki en önemli dönüm noktalarından birisi şüphesiz, Çeçen Savaşı ve Ruble krizini “başarıyla” atlatan Vladimir Putin’in iktidara gelişidir. Rusya’nın söz konusu politik anlayışının pratiğe geçirilmesi aşamasındaki uygulamalarda Putin tarafından kaleme alınan “Mineraller Tezinin” ve sonrasında yayımlanmış olduğu makalenin ortaya koymuş olduğu görüşlerin etkilerinin hissedilmesi söz konusu dönüm noktasını destekler niteliktedir. Bilindiği üzere Vladimir Putin tarafından kaleme alınan “Mineraller Tezi” temelde enerji kaynaklarının ekonominin gelişiminde oynayacağı role ilişkin olmakla birlikte, stratejik enerji kaynaklarının geliştirilebilmesi için stratejik yönetim anlayışı çerçevesinde bir planlamaya duyulan ihtiyacı ve bununla ilgili gerekli fiziki altyapının oluşturulması ve geliştirilmesi gerekliliğine yöneliktir (Balzer, 2005: 213). Ancak işin aslına bakıldığında, Rus dış enerji politikası bağlamında Putin’in yapmış olduğu teorik katkı, savunulan tezin iki yıl sonrasında yayımlanan makaleye de dayanmaktadır. Çünkü Vladimir Putin’in söz konusu çalışmasında savunmuş olduğu tezden bir aşama daha ileriye giderek, stratejik enerji kaynaklarının Rus ekonomisindeki rolünü daha geniş bir çerçeveye oturtmuş olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca makalede Rusya’nın uluslararası sistemde süper güç haline gelmesindeki stratejik enerji kaynaklarının oynayacağı role vurgu yapılması söz konusu çizilen geniş çerçeveye ilişkin ipuçları vermektedir.

Vladimir Putin tarafından kaleme alınan doktora tezi ve sonrasında yayımlanmış olduğu makale şüphesiz Rusya’nın benimsemiş olduğu resmi dış enerji politikasının ortaya çıkışında etkili olmuştur (Balzer, 2005: 210). Putin’e göre, “*Rusya eğer ekonomik ve sosyal olarak gelişim gösteremez ise tekrardan sistemin süper güçleri arasındaki yerini alması imkânsızdır. Böyle bir devlet ise şüphesiz yok olmaya mahkûmdur*” (Varol Sevim, 2014: 91). Bu denli büyük bir olumsuzluğun ortadan kaldırılması için de şüphesiz stratejik enerji kaynaklarına ayrıca önem verilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla söz konusu gereklilik, Rusya için stratejik enerji kaynaklarının devlet stratejilerinde bütünleşik olarak ele alınmasının temel dayanaklarından birisini oluşturmaktadır.

Putin’in iktidara gelişiyle birlikte Rusya’nın benimsemiş olduğu stratejik enerji kaynakları odaklı dış politika anlayışı, devlete uluslararası arenada birçok kez avantaj sağlamıştır. Söz konusu avantajlar tezin enerji silahı modeli başlığı altında değinilen hadislerde de açıkça gözlemlenmektedir. Dolayısıyla gelişmeler ışığında, stratejik enerji kaynaklarının devletin dış politika stratejileriyle bütünleşik olarak ele alınmasının devletler arası ilişkilerde Moskova’ya sağlamış olduğu avantajları genel olarak, uluslararası sistemde önemli hale gelmek, etki sahibi olmak, güç ve prestij kazanımı olarak ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda stratejik enerji kaynaklarıyla bütünleşik bir şekilde benimsenen dış politika anlayışının Rusya’ya kazanımlarındaki

dönemsel şartlarda özellikle doğal gazın tüketimi ve talebindeki artış ön plana çıkmaktayken, yaşanan bu değişim Moskova'nın geçmişten gelen bir takım olguları lehte kullanmasını kolaylaştırmıştır. Daha açık bir deyişle, dönemin değişen koşulları ışığında doğal gazın tüketiminde ve talebinde meydana gelen artışlara ek olarak söz konusu kaynağın nitelikleri dolayısıyla taşıma ve depolama faaliyetlerine getirmiş olduğu kısıtlamalarla birlikte mevcut fiziki altyapı gibi etmenler Moskova'nın uluslararası arenada önemli kazanımlar elde etmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca çağın değişen koşullarının elde edilen kazanımlar açısından yeni olguları ortaya çıkardığını da bu noktada belirtmekte yarar vardır. Bu bağlamda stratejik enerji kaynaklarıyla bütünleşik bir şekilde benimsenen dış politika anlayışının günümüz değişen koşullarında Rusya'ya avantaj sağlayan olguların belki de en önemlisi, özellikle coğrafi açıdan yakın çevre konumundaki devletlerin kendisine bağımlı hale gelmesi ya da geçmişten gelen bağımlılıkların devam etmesidir.

Moskova'nın uluslararası arenada göreceli olarak kazanmış olduğu etkilerin boyutlarının anlaşılması açısından Rus enerjisine bağımlı durumdaki ekonomilere bu aşamada değinmekte yarar vardır. Örneğin AB, Türkiye, dağılan SSCB ve uydu ülkeleri günümüzde doğal gaz başta olmak üzere stratejik enerji kaynakları bakımından Moskova'ya bağımlı konumdaki en önde gelen ekonomilerdir. Ancak söz konusu ekonomiler arasında gerek dağılan SSCB ya da uydu ülkeleri bünyesinde barındırması dolayısıyla bir adım daha ön plana çıkan aktör şüphesiz AB'dir. Bilindiği üzere stratejik enerji kaynakları rezervleri bakımından tüketimiyle karşılaştırıldığında son derece yetersiz konumdaki AB, petrolde yüzde 88, doğal gazda yüzde 69, kömürde ise yüzde 64 oranında ithalata bağımlı durumdadır. Genel olarak söz konusu bağımlılık, üyeler arasında farklılıklar gösterse de yirmi iki AB üyesinin stratejik enerji kaynaklarında dışa bağımlılık oranı yüzde 40'ın üzerindeyken, Malta, Kıbrıs, Lüksemburg ve İtalya özelinde bu oran yüzde 80'in üzerindedir (Bluszcz, 2017: 1538). AB'nin Rusya enerjisine olan bağımlılığı ise petrolde yüzde 32, doğal gazda yüzde 40, kömür ve türevlerinde yüzde 30 iken, bu doğal gaz açısından da çarpıcı boyutlardadır. Doğal gaz bağlamında örneğin, Macaristan yüzde 89, Çekya yüzde 99, Slovakya yüzde 95, Estonya, Finlandiya, Letonya, Litvanya ve Bulgaristan yüzde 100 oranında Rusya'ya bağımlı durumdadır (Paillard, 2010: 72). Böylesi bir durum, dış enerji politikası uygulamalarının Moskova'ya önemli avantajlar sağladığı ortama işaret etmektedir. Ancak günümüzde söz konusu bu kazanımların sürdürülebilirliği tartışmalıdır. Çünkü devletler arası ilişkilerde elde ettiği kazanımlarla orantılı şekilde Rusya'nın uluslararası arenadaki tutum ve tavırlarının değişerek giderek agresif bir hal aldığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda Kremlin'in diğer devletlerle ilişkilerindeki tutum ve davranışların edinilen kazanımları ve onların sürekliliğini negatif yönlü etkilediği düşünülmektedir. Son dönemde yaşanan hadiselerden Moskova'nın enerji güvenliğinin olumsuz etkilendiği aşikârken; söz konusu politik anlayıştaki değişim ve agresifleşmeyle birlikte kazanımların sürekliliğine ilişkin negatif yönlü etkiler Ukrayna Krizi'yle ortaya çıkan süreçte yaşanan gelişmelerde açıkça görülmektedir.

2.2.2.1. Rusya Federasyonu ve Enerji Diplomasi

Devletler için taşımış olduğu önem, stratejik enerji kaynaklarının devletlerarası ilişkilerde bir faktör haline dönüşümüne ortam hazırlamaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplininin gerek geleneksel gerekse modern teorik yaklaşımları da söz konusu dönüşümü doğrulamaktadır. Örneğin realist perspektif gibi geleneksel yaklaşımlar çerçevesinde ele alındığında önceki dönemlerde dış politikanın en temel amacı güç maksimizasyonunun öğelerinden birisi olarak görülen stratejik enerji kaynakları, bunun ötesinde son dönemlerde siyasal araç, diplomatik baskı aracı, pazarlık unsuru ve silah gibi kavramlarla birlikte anılır hale gelen bir dönüşüme uğramıştır. Stratejik enerji kaynaklarının geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm şüphesiz diğer alanlara da yansımaktadır. Uluslararası ilişkilerin temel kurumlarından birisi olan diplomasiye yansımaları bunun örnekleri arasındadır. Öyle ki, önceki dönemlerde klasik diplomasiye bir parçasıyken sonrasında ekonomik diplomasiye şemsiyesi altında ele alınan stratejik enerji kaynakları, çağın değişen koşulları çerçevesinde özerk olarak enerji diplomasisinin konusunu oluşturur hale gelmiştir. Bir sonraki aşamanın ise ne olacağı belirsiz iken öngörü, stratejik enerji kaynaklarının uluslararası ya da küresel olarak nitelendirilecek olan o dönemin devletlerarası ilişkiler sisteminin işleyişini düzenleyen bir rejim haline dönüşebileceğidir. AB örneğinde olduğu gibi dönemin stratejik enerji kaynaklarının devletlerarası ilişkilerde entegrasyona varan bir sürecin tetikleyici unsuru olması, söz konusu öngörüye destekler niteliktedir.

Stratejik enerji kaynaklarıyla ilgili olarak uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe kavramsallaştırma bağlamında birçok ifadeyle karşılaşılmaktadır. Ancak kavramların kullanımındaki doğruluk ve yanlışlıklar tartışmalıdır. Öyle ki, kimi zaman söz konusu ifadeler geçerlilik ve yerindelik benzeri temel şartları sağlamasından dolayı doğru kullanıldığı gibi, kimi zaman da bu kavramların gerekli derinlikte analizlerin yapılmaması gibi nedenlerden dolayı gelişmiş güzel olarak yanlış şekillerde de kullanılmaktadır. Söz konusu kullanım hataları ise kuşkusuz gerek disiplin gerekse literatür gelişimini olumsuz etkilemektedir. Örneğin alan yazınındaki yanlış kullanımlar stratejik enerji kaynaklarına gereğinden fazla sorumluluk yüklemek ve farklı içeriğe sahip birbirinden bağımsız kavramları birbiri yerine kullanmak gibi olumsuz etkilere neden olmaktadır. Söz konusu yanlış kullanımların örneklerine çoğunlukla Rusya Federasyonu ve enerji kaynaklarıyla ilişki konularındaki çalışmalarda rastlanmaktadır. Stratejik enerji kaynaklarının Rus dış politikasındaki yerinin etki aracı mı yoksa silah mı olarak ele alınacağı gibi belirsizlikler literatür çalışmalarında karşılaşılan söz konusu örneklerdendir.

Stratejik enerji kaynaklarının Moskova'nın dış politika anlayışının temelinde yer aldığı ve enerji diplomasisinde bir kaldıraç görevi gördüğü bilinen yaygın olarak literatür çalışmalarında dile getirilmektedir. Ancak söz konusu bu ifade doğru olarak nitelendirilse de akademik açıdan bakıldığında bilimsel niteliği tartışma konusu olabilmektedir. Çünkü bilimsel niteliğe sahip bir akademik çalışmanın bir takım şartları sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda bilimsel nitelikteki

akademik düzeydeki çalışmanın belli bir teorik altyapıya dayanması, bir analiz modeli üzerinden varsayımların doğrulanması söz konusu şartlar arasında gösterilebilmektedir. Söz konusu şartlar, Rusya ve stratejik enerji kaynakları ile ilişkili çalışmalar için de geçerlidir. Bu doğrultuda, stratejik enerji kaynaklarının Moskova'nın enerji diplomasisindeki rolünün anlaşılması bağlamında Karen Stegen tarafından geliştirilen “*Enerji Silahı Modelinin (Energy Weapon Model)*” önemli ölçüde yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

2.2.2.2. Enerji Silahı Modeli ve Rusya Federasyonu

Uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe özellikle Rusya ve stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili çalışmalarda sıklıkla bazı ifadeler rastlanmaktadır. Rusya'nın stratejik enerji kaynaklarını dış politikasında kaldıraç olarak kullandığı fikri çerçevesindeki söz konusu ifadeler bağlamında Shaffer'in görüşleri bu yöndeki en önemli delillerdendir. Brenda Shaffer (2009: 1)'in ifadeleri “Birleşik Devletler ve Avrupa, Rusya'yı diğer enerji ihraç eden devletlerden farklı olarak enerjiyi dış ilişkilerinden ayırması gerekliliği konusunda uyarmaktadırlar” şeklindedir. Ayrıca Dick Cheney'in Moskova'nın davranışlarını referans olarak göstererek “*petrol ve doğal gaz, arz manipülasyonu veya taşımacılığı tekelleştirmeye teşebbüs etme yoluyla, korkutma veya şantaj aracı haline geldiğinde meşru bir çıkar olarak gösterilmez*” şeklindeki açıklamaları Rusya ile ilgili literatürdeki genel ifadeleri doğrular niteliktedir (Shaffer, 2009: 1). Ancak gerek siyasi hayatın gerekse alanın uzmanları tarafından dile getirilmesi söz konusu ifadeler bilimsellik kazandırmamaktadır. Çünkü söz konusu söylemlerin temelinde tamamen yaşanmışlıklar vardır ki bu durum bilimselliğin objektifliğine zarar vermektedir. Bu nedenle konuya sistematik olarak yaklaşılmasına olanak sağlayacağı düşünülen enerji silahı modeline açıklık getirilmesi gerekmektedir.

Karen Stegen (2011: 6505), Rusya ve stratejik enerji kaynakları ile ilişkilendirilen uluslararası ilişkiler literatüründeki akademik çalışmaların birçoğunun sistematik olarak eksik olduğunu “*Deconstructing The ‘Energy Weapon’: Russia’s Threat To Europe As Case Study (2011)*” başlıklı çalışmada şu şekilde ifade etmektedir:

Enerji silahının kullanılması riskine ve enerji güvenliği literatüründe ifade edilen birçok tehlikeye yönelik sayısız referansa rağmen, hiç kimse enerji silahını sistematik olarak incelememiştir. Ayrıca, Rusya ve enerji ilişkilerini inceleyen birçok bilim insanı düşünceleri Rus olmayan verilere dayanmaktadır. Enerji silahı modeli, Rusya gibi bir tedarikçinin enerji kaynaklarını başarıyla siyasi güce dönüştürmesi için yerine getirmesi gereken koşulları sistematik olarak analiz ederek çeşitli bilgi ve teorik boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Bunlara ek olarak söz konusu model, bir tedarikçinin enerji kaynaklarını silah olarak kullanma kapasitesinin analizi ve uygulamalarının başarılı olup olmadığını değerlendirmek için de kullanılabilir.

Stegen tarafından geliştirilen enerji silahı modeli, alana sistematik bir bakış açısı kazandırmakla birlikte çizmiş olduğu yeni kavramsal çerçeve doğrultusunda uluslararası ilişkiler

literatürünün dönemin değişen şartlarının dinamizmine uyum sağlamasına önemli ölçüde katkı yapmıştır. Enerji silahı modelinin uluslararası ilişkilerin çağın dinamizmine uyum sağladığının en önemli göstergelerinden bir tanesi, stratejik olarak önem kazanan yeni ve farklı enerji kaynaklarının tedarikçi ülkelerce ikili ya da çok taraflı ilişkilerdeki rolünün belirlenmesi noktasında karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, Stegen (2011: 6505)'in sonraki satılarda değinilen ifadelerinden bir çıkarım yapıldığında modelin uluslararası ilişkiler alan yazınına yapmış olduğu uyum çerçevesindeki katkıların daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir:

İhracatçı konumundaki ekonomilerin sahip oldukları stratejik enerji kaynakları üzerindeki kontrollerini tüketici devletlerin politik davranışlarını etkilemek için kullanabileceği tehdidine 1973 Petrol Ambargosu sırasında “petrol silahı” deniyordu. Ancak son dönemlerde tedarikçilerin doğal gaz gibi diğer stratejik enerji kaynaklarını manipüle edebildikleri görüldüğünden, artık bunlar için de silah terimi kullanılmalıdır.

Stegen (2011)'e göre, stratejik enerji kaynakları ile Kremlin'in politik anlayışı arasındaki ilişkinin enerji silahı modeli gibi sistematik bir çerçevede analiz edilebilmesinin başlangıç noktasını “Rusya'nın stratejik enerji kaynakları gerçek siyasi güce dönüştürülebilir ve dış politika kazanımları sağlayabilir mi?” sorusu oluşturmaktadır (Stegen, 2011: 6505). Modelin rolü bu noktada ortaya çıkmaktadır ki; Stegen bunu, “burada sunulan enerji silahı modeli, bir devletin sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarını politik sermayeye dönüştürdüğü düşünülmeden önce gerçekleştirilmesi gereken aşamaları analiz etmekle birlikte, bir devletin enerji arzını silah olarak kullanması için çeşitli koşulların yerine getirilmesi gerektiğinin kabulüne dayanmaktadır” şeklinde ifade etmektedir (Stegen, 2011: 6506).

Enerji silahı modelinin bir devletin enerji arzının sürdürülebilirliğinin bir silah olarak nitelendirilebilmesi için karşılanması gerektiğini öne sürdüğü koşulları genel olarak dört başlıkta ele almak mümkündür. Bu doğrultuda ilk olarak devlet, sahip olduğu stratejik enerji kaynakları üzerindeki egemenliğini ve kontrolünü sağlamakla birlikte güçlendirmelidir. İkinci olarak, ilgili devlet transit nakil rota ya da güzergâhlarının idaresini elde etmeli ve yönetmelidir. Üçüncü olarak, odak olarak ifade edebileceğimiz tüketici pozisyonundaki ekonomiye yönelik ilgili devletin politik gayeleri ışığında malik olduğu stratejik enerji kaynaklarını direkt ya da dolaylı olarak sindirme, cezalandırma ya da mükâfatlandırmaya yönelik bir hamle olarak kullanması gerekliliğidir. Dördüncü olarak ise, bağımlılık durumundan kaynaklanan tehditlere, kesintilere ve fiyat değişikliklerine karşı reaksiyon gözlemlenmelidir (Erkan ve Ateş, 2019: 433). Tüm bunlar ışığında enerji silahı modelinin uluslararası ilişkiler disiplinin stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkilendirebileceğimiz Ayrıca gerekliliklerin de vermiş olduğu ipuçlarından hareketle enerji silahı modelinin içeriğinin kaynak kontrolü, transit nakil güzergâhları üzerindeki hâkimiyet, güvenlik algısına neden olabilecek uygulamalar ve bunlarla baş etme prosedürleriyle birlikte son olarak hedef ekonomideki elde edilen kazanımlar ve imtiyazlar olmak üzere dört kademe üzerinde yapılandırıldığını söyleyebiliriz.

Enerji silahı modeli çerçevesinde birinci kademenin gerekliliği olan kaynaklar üzerindeki kontrol aşamasıyla ilgili kıpırdanmalar Vladimir Putin'in iktidara gelişi sonrasında görünür olmuştur. 2000 yılında devlet başkanı seçilen Putin, stratejik enerji kaynakları üzerinde devlet kontrolünü arttırmaya yönelik ilk olarak 1990'ların çılgın kapitalizmini dizginlemek çabasına girişmiştir (Thoburn, 2015: 60). Bu yöndeki ilk uygulamalarından birisi ise oligarkları bir düzene sokmak olmuştur. Bu noktada belirtmek gerekir ki; oligarkların neden olduğu sorunlarla birlikte Putin'in Mineraller Tez'inin söz konusu politikasındaki etkisi son derece önemlidir. Çünkü Putin, ülkenin stratejik enerji kaynaklarının hem ülke içerisinde halkın ekonomik refahının güvence altına alınması hem de uluslararası sistemdeki dünya gücü konumunun güçlendirerek canlandırılması için kontrol altına alınması gerektiğine tam anlamıyla inanmaktadır.

Putin'in iktidara gelişiyle birlikte stratejik enerji kaynaklarının kontrolün ele alınmasına yönelik artan devlet müdahalesi, kendisini ilk olarak petrol sektöründe hissettirmiştir. Örneğin, ülkede faaliyet gösteren önde gelen birçok petrol şirketi devlet kontrolüne geçmiştir. Kamulaştırma ve özelleştirme uygulamaları bu süreçteki Putin'in söz konu uygulamalarının en temel araçlarından birisi olmuştur. İki zıt seçenek olsa da Putin bu farklılıklardan bir fırsat ortamı yaratmayı bilmiştir. Dolayısıyla özelleştirme ve kamulaştırma, stratejik enerji kaynakları üzerindeki kontrolün sağlanması amacıyla Putin tarafından aynı anda uygulamaya konmuştur. Yukos hadisesi ve Lukoil ile ilgili düzenlemeler iki farklı aracın bir arada kullanıldığının örneklerindedir. Örneğin Yukos'un hisse dağılımında devletin payının artırılması kamulaştırma çerçevesinde değerlendirilebilecek iken, Lukoil'deki azınlık hisselerinin dış yatırımcılara yüksek miktarlarda satışının engellenmesi için kamusal payın azaltılması ise özelleştirme çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

Yukos olayı, stratejik enerji kaynakları üzerindeki devlet kontrolünün sağlanmasına yönelik uygulamalar için bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu hadise ülke içindeki aktörlerin çatışması durumunda, güçlü ve kazanan tarafın devlet olduğunun anlaşılmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Putin yönetimine daha fazla direnç gösterilmemesi gerekliliğinin farkına varan başta enerji sektöründe olmak üzere birçok oligark, kendi petrol imparatorluklarının da yıkılacağı ve devlet işletmelerine dönüştürüleceği kaygısıyla, şirketlerini ya da sahip oldukları hisseleri devlet işletmelerine satmaya başlamışlardır. Oligarkların bu tavırları ise şüphesiz petrol sektörünün devletleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin Potanin, 2005 yılının sonlarında Sibiry'a'daki en geniş petrol faaliyet sahasında sahip olduğu yaklaşık yüzde 26'lık hisseyi Rosneft'e satarken, Abramoviç de petrol şirketi Sibneft'i devlet kontrolündeki Gazprom'a devretmiştir (Yapıcı, 2010: 104).

Vladimir Putin'in stratejik enerji kaynakları üzerindeki kontrolün sağlanmasına yönelik uygulamalardan bir diğeri, ülkede faaliyet gösteren yabancı yatırımlara karşı devletin pozisyonunun güçlendirilmesidir. Bu aşamada Yukos olayındaki gibi ceza ve baskıyla birlikte

devreye sokulan yıldırma taktikleri Putin'in hedeflerine ulaşmadaki önemli araçlardan biri olduğunu ifade etmek mümkündür. Yabancılarca yerine getirilmeyen lisans şartları ya da çevre ihlalleri gibi nedenler ise söz konusu araçların kullanılmasını meşrulaştıran yasal dayanaklardır. Örneğin 2006 yılı sonunda Japon ve Shell ortaklıkları, çevre ihlalleri iddialarından dolayı Sakhalin II petrol ve doğal gaz geliştirme organizasyonundaki yüzde 51'lik hissesini Gazprom' a satmak zorunda kalmışlardır. Bunun yanı sıra Rus-İngiliz Ortak girişimi BP-TNK da bu olaydan bir yıl sonra lisans şartlarını yerine getirmediği gerekçesiyle, Sibirya'daki Kovitka doğal gaz sahasındaki çoğunluk hissesini Gazprom'a devretmek zorunda kalmıştır (Yapıcı, 2010: 105).

Rusya'nın stratejik enerji kaynakları üzerindeki kontrolünün sağlanmasına yönelik uygulamalarının önceki satırlarda değinildiğinden hareketle, sadece petrol sektörünü kapsadığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda göreceli olarak petrol sektörüne ağırlık verilmekteyken, doğal gaz sektörü görmezden gelinmemiştir. Dolayısıyla çeşitli faktörler Moskova'nın öncelikle petrole odaklanmasında etkili olmuştur. Bunlardan ilki, doğal gazın öneminin petrole nazaran göreceli olarak düşük olmasıyla birlikte, ikincisi Moskova'nın politik anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak bu aşamada da asıl belirleyici olanın ikinci faktör olacağı kişisel olarak kabul edilmektedir. Çünkü Moskova, her rasyonel devlet anlayışının gerektirdiği gibi, elinde olmayan yani kontrolü altında olmayan nüfuz altına almak yönünde adımlar atmaktayken, petrol sektörünün büyük ölçüde özelleştirilmiş olması buna imkân sağlamaktadır. Ancak petrol sektörünün aksine doğal gaz sektörü çok fazla yabancı ya da özel sermayeye açılan bir alan değildir. Küçük bir bölümü özelleştirilmiştir ki, Rosneft'in 2005 yılında Gazprom'un yüzde 10,7'lik hissesini satın almasıyla birlikte bu satış aracılığıyla Gazprom'un çoğunluk hissesinin devlet eline geçmesi, doğal gaz sektöründe de kontrolün sağlanması bağlamında örnek olarak gösterilebilmektedir (Yapıcı, 2010: 106). Dolayısıyla Rusya, Sovyetler Birliği'nin son dönemlerindeki glasnost ve perestroyka uygulamalarının neden olduğu olumsuzluklar sonucunda ilk yıllarda enerji sektöründeki gücünü göreceli olarak yitirmesine karşın, Vladimir Putin'in iktidara gelmesinin ardından yapmış olduğu hamlelerle kontrolü büyük ölçüde tekrardan sağlamıştır. Ancak bu noktada gerek günümüz enerji diplomasisindeki rolü gerekse artan tüketimi doğrultusunda önem kazanmaya başlayan doğal gaz bağlamında Moskova'nın kontrolünün daha sağlam bir yapıda olduğunu ve dış ilişkilerinde Gazprom gibi devlet kontrolündeki oluşumların daha etkin bir şekilde Kremlin'in çıkarlarına hizmet ettiğini ifade etmek mümkündür. Öyle ki Varol (2015: 288)'un "doğal gaz şirketleri Rusya'nın yeni diplomatları olarak kabul edilmekte ve Gazprom şirketi de Rusya'nın Dışişleri Bakanlığı olarak adlandırılmaktadır" şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceyi destekler niteliktedir.

Stratejik enerji kaynaklarının enerji diplomasisindeki rolünün analizinde sistematik düzeyde yol gösterici olan enerji silahı modelinin ikinci aşamasını, tedarikçi konumdaki devletin nakil hatları ve transit nitelikteki güzergâhların kontrolüyle birlikte bu iletim yollarına doğrudan müdahale edebilmesi oluşturmaktadır. Bilindiği üzere günümüzde enerji nakil hatlarının sahip

olduğu önemle birlikte, özellikle doğal gazın bu önemi artırıcı niteliği, konunun hassasiyetle ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü günümüzde boru hatları üzerindeki kontrol meselesi, kimi zaman diplomasi kimi zaman da güvenlik çalışmalarının ana konularından birisi haline gelmiştir (Shaffer, 2009: 47).

Petrol ve doğal gaz gibi günümüz stratejik enerji kaynaklarının tüketicilere ulaştırılmasında kullanılan en verimli yollardan bir tanesi boru hatları vasıtasıyla iletimdir. İlk zamanlarda ülke içinde kısa mesafelerdeki enerji akışının sağlanması için kullanılan boru hatları, zamanla genişletilerek uluslararası enerji ticaretinin bir aracı, coğrafi açıdan yakın konumdaki devletlerin ekonomik çıkarlarının tamamlayıcısı (bazı komşu devletlerin enerji açlığı ile eşleşen kaynakların bolluğu) haline gelmiştir (Proedrou, 2018: 409). Kuşkusuz gelmiş olduğu bu aşama, boru hatlarının devletlerarası ilişkilerde bağlamında da önemli etkilere neden olmuştur. Öyle ki, özellikle doğal gaz iletiminde en etkin ve verimli seçenek olarak karşımıza çıkan bu yöntem, diplomasiyi ve enerji politikalarını etkileyen önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Proedrou (2018: 409)'nun "boru hatları siyaseti ve diplomasi, enerji politikasının ayrılmaz bir boyutunu oluşturmaktadır" şeklindeki ifadeleri söz konusu ilişkiyi doğrular niteliktedir.

Stratejik enerji kaynaklarının önemli dinamiklerinden birisi olduğu günümüz uluslararası ilişkilerinde düzeninde, enerji nakil hatlarının oynamış olduğu önemli rol tartışmasızken, taşıma güzergâhlarını da bu aşamada hassasiyetle dikkate almak gerekmektedir. Söz konusu hassasiyet için birçok neden öne sürülebilecek iken, bunun temeli güzergâhların nakil hatlarından ayrı değerlendirilmemesi gerekliliğine dayandırılmalıdır. Bu bağlamda, nakil hatları gibi güzergâhların da enerji diplomasisinin önemli bir parçası olduğunu ifade etmek mümkündür. Alam (2002: 6)'ın "başta devletler olmak üzere, doğal gaz ve petrol alanında faaliyet gösteren enerji sektörünün en etkin aktörleri, boru hatları ve güzergâhlarını kontrol ederek bölgedeki etkileri bağlamında fazladan güç kazanmayı amaçlamaktadırlar" şeklindeki ifadeleri söz konusu ilişkiyi doğrular niteliktedir. Bu bağlamda enerji silahı modelinin ikinci aşamasındaki gerekliliğin daha anlaşılır olduğunu söylemek mümkündür.

Boru hatları, enerji diplomasisinde özellikle üretici devletlere etki bağlamında katkı sağlamakla birlikte bu durum aynı zamanda tarafların enerji güvenliğinde de hissedilmektedir. Enerji güvenliğinin özellikle arz boyutu bağlamında söz konusu etki açık olarak görülmekteyken, üretici taraflar için önem kazanan talep boyutunda da ayrıca görülmektedir. Rusya'nın boru hatları bağlamında benimsemiş olduğu transit bağımsızlık stratejisi ışığında Ukrayna'ya olan bağımlılığı, Türk Akım gibi yeni inşa edilen alternatif nakil hatları sayesinde azaltılması yönündeki uygulamaları, bu noktada önemli örneklerdendir (Proedrou, 2018: 415). Bu doğrultuda gerek üretici gerekse tüketici konumdaki devletlerin başta güvenlik olmak üzere, enerji diplomasisine yapmış olduğu katkılar kapsamında, konunun enerji silahı modeli çerçevesinde ele alınmasının anlaşılma düzeyini daha da arttırdığını söylemek mümkündür.

Tekrar ifade etmek gerekirse, stratejik enerji kaynaklarının enerji diplomasisindeki rolünün analizinde sistematik düzeyde yol gösterici olan enerji silahı modelinin ikinci aşamasını, tedarikçi konumdaki devletin nakil hatları ve transit nitelikteki güzergâhların kontrolüyle birlikte bu iletim yollarına doğrudan müdahale edebilmesi oluşturmaktadır. Rusya özelinde ele alındığında, Moskova'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarını enerji diplomasisinde etkin bir silah olarak kullanabilmeye yönelik uygulamalarına tanık olunmaktadır. Öyle ki Kremlin, hem mevcut enerji nakil altyapısını güvence altına almak, hem de Kuzey ve Güney Avrupa'da yeni boru hattı güzergâhlarının geliştirilmesinde öncelikli konum elde etmek için siyasi ve ekonomik açıdan önemli ölçüde sermaye harcamaktadır. Moskova'nın harcadığı söz konusu bu önemli sermaye, çeşitli aktörler aracılığıyla harcanmaktadır. Bu aktörlerin en önemlileri ise, Rusya'nın petrolünün yüzde doksanını ülke sınırları içerisinde taşıyan devlet şirketleri Transneft ve doğal gaz boru hatları ağına hâkim konumdaki Gazprom'dur (Stegen, 2011: 6508). Ancak Rusya özelinde ele alındığında enerji diplomasisinde doğal gazın artan rolü, sahip olduğu niteliklerle birlikte ülke içi ve dışındaki etkinliği çerçevesinde Gazprom'un diğerlerinden öne çıktığını bu noktada söylemek mümkündür.¹⁶

Kremlin'in Gazprom aracılığıyla sınırları dışındaki transit rotaları kontrol altına alma isteği için özellikle baskı yöntemi önemli bir araçken, Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen kullanılabilir durumdaki mevcut hatların yapısı söz konusu yöntem için devlete avantaj sağlamaktadır. Çünkü Sovyetler Birliği dönemindeki anlayış temelinde inşa edilen boru hatları, yapısı gereği çevreden merkeze doğru gelerek Moskova'da birleşmekte ve tüm doğal gaz akışı tekrar çevreye iletilmektedir. Dolayısıyla bu mevcut yapı, Moskova'nın özellikle eski Sovyetler Birliği ülkeleriyle birlikte doğal gaz iletimine o dönemde başlanan yakın çevresi üzerinde baskı kurmasına olanak sağlamaktadır. Transit rotaların kontrolü bağlamında en başından beri Moskova'nın da söz konusu olanağın farkındalığıyla hareket ettiği görülmektedir. Stegen (2011: 6508)'in "dağılan SSCB'nin eski üyeleri Rusya'nın sınırları dışındaki transit varlıklarının kontrolünü Gazprom'a devretme baskısı altındaydı" şeklindeki ifadeleri söz konusu farkındalığı doğrular niteliktedir.

Rusya'nın transit rotalar üzerindeki kontrolün sağlanmasına yönelik uygulamış olduğu baskı karşısında eski Birlik üyesi ülkelerin birçoğu söz konusu varlıklarını devretmekte istekli olmasalar da bir zaman sonra boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Rusya için bir kazanım anlamına gelen söz konusu varlıkların devrinde ise baskıyla birlikte borçların pazarlık gücü olarak kullanılması ve satın alma olarak ifade edebileceğimiz çeşitli yöntemler etkili olmuştur. Öyle ki, geçtiğimiz yaklaşık yirmi beş yıldır Rusya, bu yöntemlerden yararlanarak özellikle borç-varlık swapları

¹⁶ Gazprom, Rusya'nın devasa miktarlardaki doğal gaz rezerv altyapısında en büyük dilimine sahip olmakla birlikte ülkenin doğal gaz faaliyetleri ağırlıklı olarak şirketin hakimiyetindedir. Bu bağlamda Gazprom'un Rus doğal gaz sektöründeki faaliyetlerindeki domine ettiğini söylemek mümkündür. Rus doğal gaz sektöründe monopol operatör olarak nitelendirebileceğimiz Gazprom, ülkede doğal gaz nakledilmesi gereken bölgeler arasındaki hemen hemen tüm yüksek basınçlı gaz boru hattı ağına tamamen sahibi ve işlemecisi olmakla birlikte; ayrıca, Gazeksport gibi iştirakileri aracılığıyla Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'ne (FSU) doğal gaz ihracatı konusunda tekel haklarına sahiptir (Heinrich, 2008: 1544-1545).

aracılığıyla nakit sıkıntısı çeken, ancak enerji kaynaklarına bağımlı durumdaki eski cumhuriyetlerde transit tesisler gibi varlıklarının çoğunluğunu satın almıştır. Moldova bu yöntemlerin kullanıldığı devletlerden bir tanesidir. 1996 yılında Gazprom'a yaklaşık olarak 332,6 milyon dolar borcu olan ödeme güçlüğü gerekçesiyle Moldova, Kasım 1998'de doğal gaz dağıtım şebekesinin yüzde 50'den fazlasını şirkete devretmek zorunda kalmıştır (Stegen, 2011: 6508).

Putin iktidara gelişinden kısa bir süre sonra Kremlin'in özellikle dağılan Birlik üyeleri ve uydu ülkelerinin yanı sıra doğal gaz iletimi sağladığı coğrafyalarda nakil hatlarının ve transit rotaların kontrolünü sağladığı gözlemlenmektedir (Bugajski, 2003: 87). Rusya'nın söz konusu kontrolü ülkeye basit bir ifadeyle sadece enerjinin silah olarak değil daha etkili bir şekilde silah olarak kullanılmasına yönelik kazanımlar sağlamaktadır. Çünkü bazı örneklerde Rusya'nın sadece transit rotalar üzerinde değil aynı zamanda bu devletlerin ülke içi dağıtım altyapılarında da kontrol sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla bu aşamada transit rotaların kontrolünün Rusya'ya, hedef ülkelerin iç dağıtım altyapı şebekelerine erişim ve kontrol imkânı sağladığını söylemek mümkündür. Önceki satırlarda değinilen Moldova, Rusya'nın söz konusu kazanımı için de önemli örneklerdendir. Bilindiği üzere, 1998 yılındaki devirle birlikte Gazprom, Moldova-Rusya anonim şirketi Moldovagaz'da yaklaşık yüzde 51, Transnistira'da ise yüzde 13'lük paya sahip hale gelmiştir. Buna ek olarak Gazprom'un ortak olduğu Moldovagaz'ın önemli iletim operatörlerinden Moldovatrangaz'ın da sahibi olması ve şirketin ülke içindeki iletim ve dağıtım şebeke ağlarının yaklaşık yüzde 70'ini kontrol ediyor olması doğrudan Moskova'ya Moldova'nın iç altyapı şebekelerine erişim ve kontrol imkânı sağlamaktadır (Caşus vd., 2018: 21).

Rusya'nın enerji silahı modelinin ikinci aşaması çerçevesinde transit rotalardaki kontrollerini sağlamaya yönelik uygulamaları için diğer bir örnek, Beyaz Rusya ve Beltrangaz olayıdır. Özellikle Rusya'nın enerji kaynaklarını dış politikasında AB'ye yönelik silah olarak kullanımı için kontrol altına alması gereken transit hatların Beyaz Rusya ve Ukrayna toprakları üzerinden ilerlediği göz önüne alındığında, söz konusu örnek önemli hale gelmektedir. Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında tüm eski birlik üyesi devletler gibi Beyaz Rusya da ekonomik yıkım ve borç içerisinde bir ortamda bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık sonrasında karşılaşılan ekonomik sorunlar, diğer kalemlerle birlikte, özellikle ithal edilen enerji kaynaklarından doğan borçların ödenmesi konusunda Beyaz Rusya hükümetini zorlanmasına neden olmuştur. Bağımsızlık sonrası enerji kaynaklarının ithalatından kaynaklanan borçları ödemekte zorlanan Minsk hükümeti, bu nedenle Rusya'ya imtiyazlar vermeyi tercih ederek öncelikle 2006 yılında devletin doğal gaz şirketi Beltrangaz'ın kontrolündeki "*Yamal Avrupa ve Northern Lights*" gibi transit boru hatlarındaki hisselerini Gazprom'a devretmek zorunda kalmıştır. Ancak söz konusu devir tam anlamıyla bir çözüm getirmemiş ve 2007-2010 yılları arasında şirketin yüzde 50'lik bir hissesi Gazprom'a satılmıştır. 2013 yılında ise Gazprom yaklaşık olarak 2,5 milyar dolarlık bir ek ödeme karşılığında şirketin geri kalan hisselerini de satın almış ve adını "Gazprom Transgaz Belarus" olarak değiştirmiştir (Kandiyoti, 2015: 59).

Sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarının dış politikada silah olarak kullanılmasındaki ikinci aşama olan transit rotaların kontrolü bağlamında Rusya'nın uygulamaları sadece var olan nakil hatlarına yönelik, baskı, borç karşılığı hisse devri ya da satın alma gibi yöntemlerle sınırlı değildir. Bu doğrultuda Rusya'nın uygulamalarında tercih ettiği ikinci bir yöntem, kendisini oyunun dışarısına itecek alternatif boru hatları inşasına yönelik projelerin engellenmesi ve var olan transit rotaların çeşitlendirilmesi bağlamında kendi kontrolündeki ikame yeni hatların inşa edilmesidir. Kendisini dışarıda bırakacak Nabucco ve TANAP gibi projelere muhalif reaksiyonlar gösterilmesi ve sonrasında devreye sokulan proje uygulamaları Rusya'nın söz konusu anlayışını yansıtmaktadır. Nabucco'ya yönelik olarak Güney Akım projesinin devreye sokulmasıyla birlikte Hazar'ın statüsünün belirlenmesinin engellenmesi ve TANAP'a alternatif olarak Türk Akım'ın inşa edilmesi ise Moskova'nın bu anlayış çerçevesinde, kendisini oyunun dışarısına itecek alternatif nakil hattı inşa projelerini engellenmeye yönelik uygulamalarının örneklerindedir.

Sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarının dış politikada silah olarak kullanılmasındaki ikinci aşama olan transit rotaların kontrolü bağlamında tercih ettiği diğer bir yöntem, oyunun bir parçası olabilme niteliğini devam ettirebilecek biçimde var olan transit rotaların çeşitlendirilmesi bağlamında kendi kontrolündeki alternatif yeni hatların inşa edilmesidir. Türk Akım ve Kuzey Akım projeleri Moskova'nın söz konusu anlayışının örneklerindedir. Ancak belirtmek gerekir ki, Kuzey Akım ve Türk Akım projelerini önemli kılan sadece TANAP'a ya da başka muhalif projelere karşı alternatif olarak devreye sokulması değildir. Gerek Avrupa ve Türkiye'nin gerekse Rusya'nın kendi enerji güvenliğine yönelik tehdit algıları, söz konusu projeleri önemli kılan diğer faktörlerdendir. Farklı coğrafyalarda bağımsız güzergâhlar olarak devreye sokulmalarıyla birlikte söz konusu iki projenin aynı şemsiye altında ele alınmasına ve tarafların enerji güvenliğinin tehlikede olduğu algısına neden olan ise şüphesiz Ukrayna'da yaşanan olumsuzluklardır. Bu doğrultuda AB'ye iletilen doğal gazın Almanya üzerinden ulaştırılması Kuzey Akımını hem Rusya'nın kendisini dışarıda bırakacak projelerin etkisinin azaltılması hem de akışının sorun çıkma ihtimali yok denecek kadar az olan bir coğrafyadan sağlanması gibi avantajlardan dolayı önemli hale getirilmektedir. Türk Akımını da gerek alternatif olması gerekse AB üyesi olmak yolunda ilerleyen, siyasi istikrar bakımından güçlü Türkiye gibi bir coğrafyadan Ukrayna'yı dışarıda bırakacak şekilde iletimin sağlanması önemli hale getirmektedir (Blank ve Kim, 2016: 28).

Kuzey Akım ve Türk Akımı projelerinin devreye sokulması, AB ve Türkiye'ye avantajlar sağlasa da bundan en kazançlı çıkan taraf yine Rusya tarafı olmaktadır. Genel olarak söz konusu projeler sayesinde Rusya'nın transit rotaların kontrolü bağlamında elde ettiği kazanımlar şüphesiz sadece kendisini dışarıda bırakacak alternatif projelerin önüne geçilmesi gibi dar bakış açısıyla ele alınacak kadar sınırlı değildir. Bu doğrultuda söz konusu projelerin uygulamaya sokulmasıyla Moskova'nın farklı çerçevede yeni kazanımlar elde ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda bu projelerle Rusya, hem AB gibi bir karşı tarafla dalgalı da olsa sürdürülen ticaret ve diğer alanlardaki ilişkilerin olumsuz etkilenmesini önleme, hem de kendi talep güvenliği açısından enerji

akışının kesintiye uğramasının neden olacağı olumsuzlukların önüne geçebilmek gibi farklı kazanımlar elde etmektedir.

Moskova'nın dış politikadaki enerji ile ilişkilendirilen anlayışının söylemde ya da eylemde tüketici taraflar için tehdit algısı yaratmasının neden olduğu olumsuzluklara karşı, Rusya'nın devreye sokmuş olduğu Kuzey Akım ve Türk Akım projeleriyle bu algıların aksine Moskova'nın işbirlikçi anlayışı olduğu izlenimi diğer bir kazanım olarak ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda söz konusu projelerin Rusya'ya hem enerji transit rotalarının kontrolü hem de sahip olduğu olumsuz imajın değişimine yönelik kazanımlar sağladığını söylemek mümkündür.

Enerji silahı modelinin üçüncü aşaması, tehdit algısına neden olabilecek fiyat artışları ve kesintiler gibi uygulamaların gerçekleştirilmesidir. Stegen (2011: 6509)'e göre bu aşamada “enerji silahını kullanmak için, bir tedarikçi konumundaki ülke sadece enerji kaynaklarını ve iletimi kontrol etmekle kalmamalı, aynı zamanda gücünü siyasi kazanımlara dönüştürmeyi de amaçlamalıdır. Ayrıca, söz konusu bu niyet, 2005 yılında Hugo Chavez ve 2006 yılında Ayatollah Khamenei tarafından yapılan tehditler gibi ya da aslında bir fiyat artışı veya aksaklık yaratarak tehditlerle ifade edilebilir” şeklinde özetlenmektedir.

Model çerçevesinde ele alındığında tedarikçi konumdaki bir devletin enerji kaynaklarının silah olarak kullanılmasının üçüncü aşamasında Stegen tarafından ifade edilen tehdit algısına neden olabilecek eylemleri iki farklı kategoride ele almak olasıdır. Bunlardan ilki o dönemdeki Chavez ve Khamenei tarafından yapıldığı gibi açık anlaşılır eylemler iken diğeri ise örtülü şekilde yapılan eylemlerdir. Daha açık bir deyişle Chavez ve Hamaney tarafından yapılan tehditler aşikârken, bunun yanı sıra bazı durumlarda arz kesintileri ve fiyat manipülasyonları gibi tehdit algısına neden olabilecek eylemlerin gizlenebilir olduğu da gözlemlenmektedir. Gerçekten de uluslararası kamuoyunun eleştirel bağlamda tepki göstermesi gibi ülkenin prestijini olumsuz etkileyecek sonuçlardan kaçınmak amacıyla tedarikçi konumundaki bir devlet, örneğin arz kesintisi gibi bir eylemin hava şartlarından, sabotajdan, teknik problemlerden veya diğer nedenlerden kaynaklanıyormuş gibi dünyaya aksettirebilmektedir. Daha açık bir deyişle ilgili aktör(ler), enerji akışını olumsuz etkileyecek bir hadisenin kendisinden kaynaklanmadığını kamuoyuna göstermek için kanıt olarak istem dışı gibi görünen aksaklıklar meydana getirebilir. Böyle bir durumda olası bir olumsuzluğun politik nedenlerden mi yoksa doğal nedenlerden mi kaynaklandığının ayırımına varmak oldukça güç olmaktadır. Ancak böyle bir durumda yaşanan olumsuzluğun kaynağının belirlenmesiyle ilgili olarak bir takım ipuçlarının yakalanması da olasıdır. Bu doğrultuda öncelikle karşılaşılmaması ihtimal dâhilinde olan böyle bir potansiyel olumsuzluk durumuna geniş perspektiften şüpheli bir şekilde yaklaşmak gerekmektedir. Yaşanan hadisenin zamanlaması bu noktada bizlere önemli ölçüde yol gösterici olacaktır. Çünkü bu gibi durumlarda şüphe uyandıran şey şüphesiz yaşanan olumsuzluğun zamanlamasıdır. Ama yine de belirtmek gerekir ki, politik nedenlerden kaynaklanan fiyat artışlarının tespiti özellikle zordur, çünkü kimi zaman bu devletler ticaretin

doğası gereği haklı olabilirler. Fakat yine de haksız şekilde yapılan eylemleri meşruymuş gibi göstermeleri de ihtimal dâhilindedir. Bu aşamada dikkat edilmesi gerekenler fiyat artışlarının zamanlaması ve artışın büyüklüğü olmakla birlikte söz konusu tedarikçi devletin diğerlerine karşı tutum ve davranışlarıdır. Çünkü kimi zamanlarda tedarikçilerin tüketiciye göre değişkenlik gösteren yaklaşımları ve davranışlarındaki farklılık gibi durumlar, farklı muamele yapıldığına yönelikse, bu durum davranışların siyasi güdülerden kaynaklandığına işaret edebilmektedir. Rusya bu noktada çok önemli bir örnektir (Stegen, 2011: 6509).

Moskova'nın dış politika amaçları doğrultusunda olumsuzluklara neden olabilecek bu tür yöntem ve uygulamalara birçok kez başvurduğu bilinmektedir. Rusya'nın başvurduğu söz konusu yöntem ve uygulamaların hedefinde öncelikli olarak dağılan Sovyetler Birliği ülkelerini içine alan coğrafya ve özellikle yakın çevresi olduğu belirgin olarak gözlemlenmektedir. Moskova'nın söz konusu hedeflerine yönelik uygulamalarında yararlandığı yöntem ise, kendisi ile özdeşleştiği düşünülen, havuç ve sopa taktiğidir (Łoskot-Strachota, 2016: 163). Rusya ile özdeşleşen havuç-sopa taktiğinin sonucu olan uygulamalara, tarihsel süreçte birçok kez tanıklık edilmiştir. Bu bağlamda, Beyaz Rusya, Ukrayna, Moldova, Estonya ve AB ile yaşanan enerji temelli krizler, kaynak akışındaki kesintiler, tehditler ve fiyat artışları gibi olumsuzluklar söz konusu yöntemin kullanıldığı ve temelinde politik motivasyonların yer aldığı tarihsel süreçte tanıklık edilen hadiselerin örneklerindedir. Rusya tarafından havuç-sopa taktiğinin kullanıldığına yönelik en klasik örnekler, Bronz Asker Anıtı Krizi ve Ukrayna Krizleri gibi hadiseler iken, bu örnekleri daha fazla arttırmak mümkündür (Marsh ve Rees, 2012: 94). Bu bağlamda, Baltık devletlerindeki Rus sivillerinin ve askeri tesislerin statüsü nedeniyle bu devletlere iletilen doğal gaz arzının azaltılması, Gürcistan'a yönelik enerji arzının durdurulmasına neden olan 2006 yılındaki boru hattı patlamaları, 2006'da petrol rafinerilerinden dolayı yaşanan anlaşmazlık sonrasında Litvanya'ya uygulanan kesintiler, Karadeniz filosu konusundaki Rus-Ukrayna ihtilafı ve Ukrayna'ya yönelik 2009 kesintileri gibi hadiseler siyasi nedenlerden kaynaklanan ve enerji akışını olumsuz etkileyen örnek vakalardan bazılarıdır (Stegen, 2011: 6509).

Rusya'nın dış ilişkilerinde enerji kaynaklarından hedefleri doğrultusunda faydalandığı bilinmektedir. Havuç-sopa taktiği ise birçok biçimde karşımıza çıkan politik motivasyona dayalı yöntemlerden sadece bir tanesidir. Söz konusu taktikler çerçevesinde uluslararası ilişkiler disiplini literatürüne de çalışma konusu olan birçok hadise olmasına karşın, bunlardan en fazla ön plana çıkanlar, -doğrudan ya da dolaylı olarak- AB'yi de olumsuz etkileyen Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya hedef alan uygulamalardır. Çünkü Beyaz Rusya ve Ukrayna coğrafyasındaki herhangi bir enerji güvenliği sorununun doğrudan ya da dolaylı olarak AB'yi etkileme potansiyeli taşıması, bu iki ülke çerçevesindeki örneklerin önemli olarak nitelendirilmesindeki en önemli nedenlerdendir. Bu noktada ilk olarak Beyaz Rusya ile yaşanan hadiselerden birine yer vermek mümkündür. Özellikle Beyaz Rusya örneği, Moskova'nın aynı aktörü hedef alarak, yeri geldiğinde havuç yeri geldiğinde ise sopa taktiğinin pratiğe dökülebileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Beyaz Rusya'nın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, yeni kurulan devletin yönetimindeki kişi Aleksandr Lukashenko olmuştur. Lukashenko'nun siyasi açıdan yönetim mantalitesi çerçevesinde devletin, Moskova'nın yakın çevresinde Soğuk Savaş döneminin kalıntılarında biri olarak kalmış olduğu açıkça bilinmektedir. Beyaz Rusya'nın o dönemde içerisinde bulunduğu bu mantalitenin en önemli göstergelerinden birisi, ülkede birçok farklı alanda yenilikler yapılmasına rağmen devlet başkanı Lukashenko'nun uzun yıllar boyunca dış ilişkilerde Kremlin'i tekrar yeni formda bir federasyon yapısı oluşturma umudu nedeniyle desteklemeyi sürdürmesidir. Yakın çevresine yönelik batılı devletlerin artan ilgisinden son derece rahatsız olan bölgedeki etkinliğini kaybetme tehlikesini ulusal güvenlik sorunu olarak nitelendiren dönemin Rus karar alıcıları tarafından, Lukashenko'un bu yaklaşımı sempatiyle karşılanmıştır. Bu aşamada Moskova tarafından havuç taktiği devreye sokulmuş ve bunun sonucunda Minsk yönetimine ucuz fiyatlarla doğal gaz iletimi sağlanmaya başlanmıştır. Daha açık bir deyişle Minsk yönetiminin kendisine yönelik yaklaşımlarını sempatiyle karşılayan Kremlin, bunu havuç taktiğini devreye sokarak göstermiş ve aynı dönemde Ukrayna'nın 230 dolardan satın aldığı doğal gazı Beyaz Rusya'ya yaklaşık 47 dolar karşılığında iletmıştır (Marples, 2008: 216). Dolayısıyla Moskova'nın doğal gaz fiyatlarındaki yapmış olduğu indirimle bir bakıma Beyaz Rusya'yı havuçla ödüllendirirken (Newnham, 2011: 138) sopa taktiğiyle de Ukrayna'yı cezalandırmıştır.

Enerji silahı modelinin başarılı bir şekilde uygulanmasının dördüncü aşaması, tüketici konumundaki hedef aktörün göstermiş olduğu reaksiyon bağlamındaki tepkisidir. Öyle ki, bu aşamada hedef konumundaki devlet, potansiyel tehditler veya gerçek aksaklıklar nedeniyle davranışını değiştirmelidir. Bu aşamadaki ana amaç kuşkusuz, enerji kaynakları aralığıyla hedef devlete yönelik gerçekleştirilen olumlu ya da olumsuz eylemlerin, karşı tarafta bir etkiye ya da davranış değişikliğine neden olup olmadığıdır. Söz konusu bu ifadenin temel mantığı tedarikçi konumundaki devletin hedef devlet üzerinde etki yaratıp yaratamadığıdır.

Günümüzde Kremlin, stratejik enerji kaynakları ve siyasi güç gibi kavramlarla bütünleşmiş aktörlerden bir tanesidir. Uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe söz konusu ifadeyi destekleyen birçok argüman bulunmaktadır. Örneğin Shaffer (2009: 121)'in "resmi olsun ya da olmasın Rusya'nın enerji sektörü ve siyasi liderlik birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır" şeklindeki ifadeleri söz konusu argümanlardan bir tanesidir. Rusya ile ilgili olarak söz konusu kavramların bir arada değerlendirilmesinin en temel nedeni kuşkusuz, devletlerarası ilişkilerde güç kaynağı olarak ifade edilen stratejik enerji kaynaklarından elde edilen kazanımlar ve avantajlardır. Moskova'da bu durumun farkındalığıyla hareket etmekte ve konuya hassasiyetle eğilmektedir. Bu bağlamda enerji faktörünün Rus diplomasisinin temel elementi olduğunu ifade etmek mümkündür (Shaffer, 2009: 123).

Rusya'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarının ülkenin dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesi bağlamında devletlerarası ilişkilerde kendisine avantaj sağladığına yönelik

ifadelere uluslararası ilişkiler disiplini literatüründeki birçok çalışmada rastlanmaktadır. Pamir (2015: 244)'in "doğal gazın bir diğer önemli katkısı Rusya'nın dış politikasında etkin bir ekonomik ve politik silah olarak kullanılmasından elde edilen katkıdır" şeklindeki ifadeleri söz konusu literatür örneklerinden bir tanesidir. Öyle ki, enerji bağımlılığı düzeyi yüksek olan birçok devlet dış politika eylemlerinde muhalif olmaları nedeniyle Kremlin tarafından siyasi baskı, fiyat artışları ve kesintilere maruz bırakılmış ve bunların sonucunda Moskova'ya daha ılımlı bir yaklaşım benimsemesi konusunda istekli hale gelerek uygulamalarında değişikliklere gitmişlerdir.

Rusya enerjide kendisine bağımlı hale gelen ülkeler üzerinde politik etkisini arttırmak gibi stratejik bir yöntem benimsemiştir. Bu etki özellikle dağılan eski Sovyet ülkelerinde, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri üzerinde gözlemlenmektedir (Pamir, 2015: 244). Ancak gerek tarihi bağlar gerekse ülkelerin coğrafi konumları, söz konusu etki bağlamında bazı ülkelerin daha ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı bu çerçevede ele almak mümkündür. Ukrayna bağlamında ele alındığında, Rusya'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarının ikili ilişkilerde baskı unsuru olarak Kiev'i davranış değişikliğine yönelttiğine geçmişte birçok kez tanık olunmuştur. Ancak 2010 yılında yaşananlar sahip olduğu önem nedeniyle söz konusu diğer hadiselerden bir adım daha ön plana çıkmaktadır. 2010 yılında Ukrayna Cumhurbaşkanı olarak seçilen Viktor Yanukoviç taraflar arasında yakın geçmişte yaşanan krizlerden edinmiş olduğu tecrübeyle, seçimin hemen akabinde Moskova ile ilişkilerin düzeltilmesi ve yakınlaştırılması için yoğun çaba harcamıştır. Söz konusu çabanın yoğunluğu, ilişkilerin yakınlaştırılması ve tekrar düzeltilmesi amacıyla Rusya'ya askeri alanda verilmiş olan hayati düzeyde önemli tavizlerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ukrayna, Sivastapol Üssünde Moskova'ya ayrıcalıklar vermiş ve bundan önemli kazanımlar elde eden Kremlin hükümeti Ukrayna'ya iletilen doğal gazın birim fiyatında indirim gitmiştir (Stegen, 2011: 6510).

2010 yılındakine benzer bir olay yine Ukrayna ve Rusya arasında 2014 senesinde patlak veren krizin öncesinde yaşanmıştır¹⁷ Daha açık bir deyişle Rusya'nın Ukrayna ile ilişkilerinde sahip olduğu enerji kaynaklarından faydalanması iki taraf arasında patlak veren krizle birlikte Yanukoviç'in ülkeyi terk etmesinin ve AB anlaşmasının rafa kaldırmasının öncesine dayanmaktadır. Öyle ki, yaşanan bu gelişmelerin öncesinde, Rus Gazprom ile Ukrayna'nın Naftogaz şirketi arasında bir anlaşma gerçekleştirildiği ve doğal gaz fiyatlarında 2010'a kıyasla yaklaşık 100 dolara karşılık gelen yüzde 30 indirimle gidildiği bilinmektedir (Pamir, 2015: 247). Stratejik enerji kaynaklarının Rus dış ilişkilerindeki rolü ise bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu

---

¹⁷ Ukrayna'daki göreve gelen iktidarların Rusya yanlısı ya da karşıtı olarak ikiye ayrılmaları ve devlet yönetiminin bu iki taraf arasında gidip gelmesi krizin tetikleyici unsurlarından birisi olmuştur. Son yönetim değişikliği öncesinde devlet başkanlığı görevini yürüten Yanukoviç'in, AB'nin önerdiği ortaklık anlaşmasının imzalanmasının rafa kaldırılmasıyla birlikte, AB buna görüşmeleri askıya almak gibi sert bir karşılık vermiştir. Rusya'nın lehine sonuçlanan bu hadise sonrasında ABD gibi aktörler konuya açıkça taraf olmuş ve Kiev'de çatışmaların fitili ateşlenmiştir. Ülkede patlak veren çatışmaların ilk aşaması kendisine karşı tepkileri farkında olan Yanukoviç'in ülke dışına çıkmasıyla sonuçlanmıştır (Pamir, 2015: 246).

bağlamda yakın çevresine hassasiyeti bilinen Moskova'nın, AB-Ukrayna yakınlaşmasının önüne enerji faktörünün geçtiğini söylemek mümkündür.¹⁸

Sonuç olarak enerji silahı modeli çerçevesinde ele alındığında Rusya'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarını dış politika amaçları doğrultusunda bir silah olarak kullandığını ifade etmek mümkündür. Chris Miller (2016: 2)'in "Kremlin dost satın almak ya da düşmanlarını tehdit etmek içi petrol ve doğal gaz gibi büyük çaptaki stratejik enerji kaynaklarını silah olarak kullanabilmektedir" şeklindeki ifadeleri, enerji silahı modelinin analizi sonucunda ortaya çıkan görüşü destekler niteliktedir.

2.3. Ukrayna Krizi ve Moskova'nın Enerji Güvenliğine Etkileri

2014 yılında karışıklığa dönüşen Ukrayna Krizi, günümüze kadar olaylar silsilesi halinde devam eden bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Alışagelmişin dışında çok boyutlu sonuçları gözlemlenen bu krizin enerji güvenliğine etkilerinin daha net anlaşılabilmesi için öncelikle, krizin altında yatan nedenler ve dinamiklerin açıklığa kavuşturulması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü söz konusu nedensellik enerji faktörünün bölgeyle ilişkili olarak önemli bir güvenlik sorunu halini almasıyla birlikte aynı zamanda Ukrayna krizinin enerji güvenliğinin tüm boyutlarını etkilediği düşüncesini daha belirgin hale getirecektir. Bilindiği üzere enerji güvenliğinin boyutları birbirinden bağımsız bir şekilde ele almak konuya sınırlı bakış açısıyla yaklaşma ve yanlış sonuçlara ulaşmak gibi sorunlara neden olabilecektir. Özellikle Rusya ile ilişkili enerji güvenliği özelindeki analizlerin, tüm boyutlar dikkate alınarak yapılması gerektiği düşünülmektedir.

2.3.1. Ukrayna Krizi'nde Enerji Faktörü

Ukrayna, Slavların en doğu kolunun yerleşerek kadim zamanlarda yeni bir millet oluşturduğu topraklardır (Kurt, 2017: 149). Tarih boyunca gerçekten de bir sınır bölgesi olması dolayısıyla günümüzde Ukrayna'nın adını, Rusçada "*Okrania*", Ukraynacada "*krójińy*", Macarcada "*karéj*" olarak ifade edilen bir şeyin kenarı veya sınırı anlamlarına gelen karşılıktan dolayı aldığı düşünülmektedir (Störk, 2015: 18). Daha önceki dönemlerde sınır bölgesi olması nedeniyle önem kazandığı düşünülen Ukrayna'nın günümüzdeki niteliklerinin, uluslararası siyaseti derinden etkileyecek gelişmeleri etkileyecek potansiyelinin olduğu yaygın olarak kabul görmektedir. Störk (2015: 18)'ün şu ifadeleri, Kiev'in sahip olduğu potansiyel ile ilgili görüşleri doğrular niteliktedir:

---

¹⁸ Bundan sonraki süreç pek de Rusya lehine gelişmemiştir. Öncelikle Rusya yanlısı Yanukoviç'in ülke dışına çıkmasıyla ülkede kısa bir süre ateşkes sağlanmış ve karışıklık ortamında yeni seçimler yapılarak batı yanlısı iktidar yönetimi devralmıştır ve Moskova yanlısı kesimi tasfiye etmiştir (Kandiyoti, 2015: 94). Ancak 2014 sonrasında yaşanan hükümet değişikliğine Rusya'nın tepkisi de yine sahip olduğu kaynaklar çerçevesinde olmuş ve bu doğrultuda enerji akışını kesmiştir (Grigas, 2016: 109).

Ukrayna'nın önemi Avrupa'nın ikinci büyük ülkesi olması ya da Doğu Avrupa platosunun önemli bir kısmını domine etmesinin ötesindedir. Günümüzde bu nedenle Ukrayna'nın kendisine atfedilen önemi, sadece jeopolitik önem gibi bir kavramla nitelendirmek son derece sınırlı bir yaklaşım olacaktır. Çünkü, tarih boyunca bilim insanları Ukrayna'nın önemini söz konusu sınırlı yaklaşımın ötesinde coğrafi, tarihi, politik, antropolojik, jeo-tarihi (geo-historical), jeo-stratejik ve askeri-coğrafi (military-geographical) başta olmak üzere birçok açıdan tanımlamışlardır.

Ayrıca, Ukrayna'nın sahip olduğu potansiyel özellikle son dönemde uluslararası sistemin dominant aktörleri arasındaki Kiev temelindeki mücadele ve uygulamalarda da kendisini göstermektedir.

Ukrayna sahip olduğu coğrafi konumuyla bağlantılı olarak tarihsel süreçte devletlerarası etkileşimlerde, ekonomi-politik, sosyo-politik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik olarak hem Kuzey-Güney ekseninde Rusya-Avrupa hem de Doğu-Batı ekseninde Rusya ile ABD arasında kalmıştır (Özalp, 2015: 104). Çok kutuplu ve merkezli dünya düzenine geçiş, uluslararası sistemin inversiyona uğramasıyla gözlemlenen aktörlerin sayısındaki artış, aralarındaki karmaşık ilişkiler ağı, devlet dışı aktörlerin artan etkinliği gibi daha birçok şekilde karşımıza çıkan, kısaca uluslararası arenada yaşanan değişim ve transformasyon olarak ifade edebileceğimiz süreçte ve yaşanan hadiselerin sonucunda, Ukrayna'nın tarihin çeşitli dönemlerindeki eksenler arasında kalmışlık durumu -Kuzey-Güney ve Doğu-Batı olarak değil- günümüzde tek bir boyutta ele alınabilir hale gelmiştir. Bu doğrultuda Ukrayna'nın, günümüzde Rusya ve taraftarları ile diğerleri olarak ayrılarak yeni ortaya çıkan eksenlerdeki aktörler arasında kaldığını; bununla bağlantılı olarak Kiev ile ilişkili vuku bulan hadiselerin de küresel düzeyde etkilerinin olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ukrayna'nın son dönem uluslararası siyasetinin temel gündem konuları arasında yer almasına neden olan hadise 2014 yılında halk ayaklanmasıyla birlikte başlayan, Moskova ve Kiev arasındaki krizdir. Moskova-Kiev arasında başlayan ve zamanla küresel çapta etkileri gözlemlenen krizler silsilesi olarak nitelendirebileceğimiz bir hale dönüşen süreç, uluslararası ilişkiler bilim insanlarınınca araştırma konusu olarak ele alınmış ve sorunun çıkış noktası, azınlık hakları, milliyetçilik, ekonomi gibi daha birçok farklı nedensel temellerde ifade edilmiştir (Grigas, 2016: 1). Bu bağlamda Moskova-Kiev ekseninde ya da ülkede yaşanan olaylar silsilesinin karmaşık yapıya sahip olduğunu, birçok nedensel temele dayandığını ve dolayısıyla akademik çalışmalarda konunun kapsamlı, çok boyutlu, nedensel bağlar arasındaki kopukluğu giderek şekilde bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ifade etmek mümkündür. Gerek karmaşık niteliği ve yapısı gerekse de nedenleri gibi çeşitli boyutlarda akademik çalışma konusu olarak ele alınan Ukrayna'yla ilişkili kriz sonrasında yaşanan olaylar analiz edildiğinde alışagelmışin dışında sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Ukrayna'daki çatışmaların araştırılmasıyla birlikte, çalışma alanı bakımından devletin yekpare temel aktör olarak kabul edilmesi dolayısıyla devletlerarası ilişkiler ve etkileşimleri ele alan uluslararası ilişkiler disiplininin geleneksel anlayışının ötesinde, devletin yanı sıra diğer aktörler arasındaki bağlar, ilişki ve etkileşimlerin varlığı, BM sisteminin ve uluslararası

hukukun dikkate alınmaması gibi bulgular, söz konusu alışagelmışin dışında karşılaşılan sonuçlardandır (Rexhepi, 2017: 96). Ancak Ukrayna'daki çatışmalarla ilgili yapılan araştırmalarda bilim insanlarının alışagelmış dışı olarak ifade edilen sonuçlara ulaşılması, bu çerçevedeki yaşanan hadiselerle ilgili akademik çalışmalarda kapsamlı ve bütüncül analizlerin yapılamayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü yeni bir çağa girmiş olan uluslararası ilişkiler disiplininin kazandırmış olduğu perspektiflerin, Kiev konusunda coğrafya ile ilişkili olarak kapsamlı ve bütünleştirici olarak ifade edebileceğimiz bir takım nedensel bulgu ve sonuçlara ulaşmada yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Uluslararası ilişkiler disiplini çalışmalarında stratejik enerji kaynaklarının artan önemiyle birlikte coğrafi konumundan hareketle Ukrayna'yı "*enerji transit ülkesi*" olarak nitelendirmek mümkündür. Stratejik enerji kaynaklarına sahip olan devletlerin kaynakların laneti ya da Hollandalı hastalığı gibi sorunlara benzer şekilde enerji nakil hattı güzergâhlarının geçtiği ya da yakın coğrafyasında yer alan ülkelerde ciddi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmak potansiyeline sahiptirler. Bu bağlamda gerek stratejik enerji kaynaklarına sahip olan gerekse transit konumdaki ülkelerin sorunlarla karşılaşma ihtimalleri göz önüne alındığında Ukrayna'daki çatışmaları ve krizler silsilesini akademik anlamda bütüncül bir şekilde nedensel temellere dayandırmak mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda Ukrayna coğrafi konumundan dolayı ülke üzerinden enerji transferinin artmasıyla birlikte çok merkezli eksenler arasında kalarak ciddi siyasi istikrarsızlıklar yaşamış, toprak bütünlüğünü yitirecek boyutlarda ayrımcı hareketlere maruz kalmış ve gerek fiziki gerekse sosyal açıdan parçalanmanın eşiğine geldiğini ifade etmek mümkündür.

2.3.2. Ukrayna'da Kriz ve Çatışma

Dönemin Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç'in AB ile "Doğu Ortaklığı" kapsamında Vilnius'ta yapılacak görüşmeler sonrasında imzalanması planlanan ortaklık anlaşmasına katılmayacağını beyan etmesi ülke için önemli dönüm noktalarındandır (Portnov, 2015: 7; Shelest, 2015: 191). Anlaşmanın imzalanmamasının altında yatan nedenler bu aşamada önemlidir. Yanukoviç'in söz konusu anlaşmayı imzalamamasındaki en önemli neden olarak Rus tarafının baskıları gösterilse de resmi olarak AB'den sağlanacak olan kredilerdeki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı beyan edilmektedir. Dönemin Devlet Başkanı Yanukoviç, AB'den yaklaşık olarak 20 milyar Avro kredi ve hibe desteği talebinde bulunmuş fakat Brüksel 610 milyon Avro gibi bir rakamı uygun bulmuştur. Bu nedenle anlaşmadan cayan başkanın eylemi, önemli sonuçlara neden olmuş ve ülke önemli ölçüde karışıklığa sürüklenmeye devam etmiştir (Williams, 2014). Dolayısıyla Yanukoviç'in anlaşmayı imzalamamış olması Ukrayna'da önemli ölçüde iç karışıklıklara neden olurken, Rusya Federasyonu tarafından önerilen on beş milyar dolarlık tahvil anlaşması ve gaz fiyatlarındaki 400 dolardan 268,50 dolara indirim ülkenin içinde bulunduğu ateşe, benzin dökülmesi etkisi yaratmış ve yaklaşık üç yüz bin kişi sokaklara dökülerek kamu binalarını işgal etmiş ve yöneticilere saldırılarda bulunmuşlardır (Portnov, 2015: 13). Örneğin, Kiev belediye

binasının işgali, yaşanan önemli saldırıların başında yer almaktadır. Olayların büyümesi üzerine Yanukoviç, azledilmiş ve yerine Arseni Yatsenyuk getirilmiştir. Batılı devletlerin amacının Rusya'nın çevresini Batı yanlısı rejimlerle doldurmak ve NATO'nun etkisini genişletmek suretiyle bölgedeki Rusya etkisini azaltmak olduğunu savunan Rusya Ukrayna'da meydana gelen olayları batılı ülkelerin Ukrayna'nın içişlerine karışmasının bir sonucu olarak görmüş ve Yanukoviç'in Batı destekli gruplarca devrildiğini vurgularken yeni hükümeti de meşru kabul etmemiştir (Alkan, 2015: 91-92). Arseni Yatsenyuk'un liderliğinde yeni hükümetin kurulmasının ardından Rusya'nın amaçlarını Kırım'daki mevcut durumu sürdürmek, Ukrayna sorununun batılı devletlerce diplomatik yollardan çözülmesini engellemek, medyayı kullanarak Doğu Ukrayna'da halkı politize etmek olarak üç maddede ifade etmek mümkündür (Alkan, 2015: 91-92).

Yanukoviç'in anlaşmayı imzalamaması ülkedeki Batı yandaşlarının tepkisine neden olmuşken, Yatsenyuk'un kriz ortamı yaratan anlaşmayı Mart 2014'te imzalaması Rusya ile Batı arasında bir denge yakalayabilmiş olan Ukrayna'nın bu politikasının da tam anlamıyla sonu olmuştur (Koçak, 2015: 16). Çünkü Ukrayna bağımsızlık ilanının ardından jeopolitik konumunun da avantajlarını kullanarak Batı ile Rusya arasında bir köprü durumuna gelebilecekken, Rusya ile Batı arasındaki çatışmaların kurbanı olma konumuna sürüklenmiştir (Koçak, 2015: 16). Dolayısıyla meydanlardaki isyanlar özellikle ülkenin doğu kesiminde çatışmaya dönüşmüştür. Bu bağlamda, Ukrayna'da mevcut düzenin değişmesiyle birlikte Rusya Federasyonu önemli ölçüde ülkenin doğu kesimlerinde meydana gelen eylemlere kendisine her anlamda yakın olan bölge halkını ayrılıkçı hareketler konusunda desteklemeye başlamıştır.

Ülkenin doğu kesimlerinde meydana gelen çatışmalar ciddi anlamda küresel nitelikte etkilere neden olabilecek gelişmelerin yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Özellikle Yanukoviç'in önemli destekçisi olan bu bölgelerin, demokrasinin çiğnendiğine ve kendi haklarının ellerinden alındığına ilişkin gerekçelerle bağımsızlık yönünde adım atmış olmaları söz konusu gelişmelerin en önemlilerindedir. Çünkü ayrılıkçılar olarak nitelenen bölge halkı 11 Mayıs 2014 tarihinde hem Luhansk hem de Donetsk bölgelerinde ayrı ayrı düzenlenen referandumlar sonrasında iki farklı halk cumhuriyeti kurmuşlardır (Sienkiewicz, 2015: 209). Yaşanan bu gelişmelerin hemen sonrasında ise 24 Mayıs 2014 tarihinde iki "halk cumhuriyeti" birçok Rus entelektüelin de katıldığı bir tören ile birleşerek Novorossiya (Yeni Rusya) adını almışlardır (Koçak, 2015: 13).

Bağımsızlık ilanına kadar ilerleyen bir hareket şüphesiz tam anlamıyla düzenli orduya bile sahip olmayan Ukrayna devletinin bir bölümünde desteksiz gerçekleşmeyeceği aşikârdır. Tüm dünya kamuoyunun üzerinde birleştiği görüş, hareketin arkasında önemli ölçüde Putin desteğinin varlığının mümkün olabilirliği yönündedir. Birçok delil bu yöndeki düşünceleri destekler nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda bölgedeki ayrılıkçı güçlere verilen askeri eğitim ve teçhizat desteğiyle birlikte kırk bine yakın Rus askerinin Ukrayna topraklarında savaştığı gibi gerçekler söz konusu delillerdendir (CNBC, 2014). Dolayısıyla Ukrayna'daki çatışma ortamını yöneten aktörler sadece,

Kiev hükümeti, ayrılıkçılar ve Rusya Federasyonu değildir (Mulford, 2016: 89). Ülkeyi doğu-batı ekseninde iki ayırdığımız da doğu kesimine Rus desteği verilirken aynı şekilde batı kesimine yani merkezi hükümete önemli ölçüde ABD öncülüğündeki batılı devletlerin destek sağladığını söylemek mümkün olmakla birlikte verilen desteklerin de sorunu bölgesellikten küresel niteliğe taşıdığını da belirtmek gerekmektedir. Özellikle Malezya uçağının düşürülmesiyle birlikte batılı devletlerin Rusya'ya yönelik uygulamaya koydukları yaptırımlar hem Ukrayna sorununda Batının da yer aldığını ve duruma son derece hassasiyetle yaklaştığını göstermektedir. Dolayısıyla uygulamaya konulan yaptırımlar krizin gelişimi ve geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

2.3.3. Ukrayna Krizi'nin Enerji Akışına Etkisi

Aktörlerin öznel algıları çerçevesinde şekillenmesi dolayısıyla enerji güvenliği olgusunun üç boyutundan söz etmek mümkündür. Enerji güvenliği algılaması çerçevesinde değerlendirebileceğimiz söz konusu boyutlardan ilki ithalatçılar için önem teşkil eden arz güvenliği, ikincisi ihracatçılar için önem teşkil eden talep güvenliği ve son zamanlarda çok fazla ön plana çıkmaya başlayan ve tüm aktörler için önem teşkil eden transit güvenliğidir (V. Özdemir, 2017: 144). Söz konusu boyutlar çeşitli hadiselerde belirgin olarak gözlemlenirken Ukrayna krizi bu noktada istisnai bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ukrayna krizini istisnai olarak nitelendirilmesindeki en önemli dayanak ise enerji güvenliğinin tüm boyutlarının tek bir yaşanan hadisede karşımıza çıkmasıdır. Dolayısıyla 2014 yılında patlak veren ve sonrasında küresel çapta etkilere neden olan olaylar silsilesiyle birlikte enerji faktörü birlikte ele alındığında Ukrayna krizinin enerji güvenliğinin tüm boyutlarını olumsuz şekilde etkilediğini ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda enerji güvenliğinin tüm boyutlarını ve taraflarını etkileyen en önemli olumsuzluk enerji akışının kesintiye uğramasıdır. Söz konusu etkileri aktörler arasındaki ilişkilerin istikrarının sarsılması gibi maneviyattan, oluşabilecek maddi zararlara kadar olumsuzluklara neden olacak bir yelpazede ele almak mümkündür. 2006 ve 2009 hadiseleri sonrasında Moskova'ya duyulan güvenin sarsılması manevi, aynı dönemde bir günlük kesintinin AB ekonomisini yaklaşık 250 milyon Avro'dan fazla zarara uğratması da maddi açıdan zarar olarak karşılaşılan olumsuzlukların örneklerindedir (Roth, 2011: 617).

2014 yılındaki krizle birlikte silsile halinde devam eden hadiseler, enerji güvenliği açısından Ukrayna'yı olumsuz etkilerken, aynı şekilde Rusya ve AB'nin yanı sıra daha birçok tüketici ve transit konumdaki Avrupa kıta ülkesi de söz konusu olumsuzluklardan nasiplerini almışlardır. Bu noktada bölgedeki var olan ya da olası nakil hatları ve geçiş güzergâhlarının ele alınması tüm tarafların hadiselerden olumsuz etkilendiği ile ilgili ifadeyi daha anlaşılır kılacaktır. Rusya'dan Ukrayna'ya uzanan enerji nakil hatlarının bu iki ülke arasındaki akışın ötesinde bir misyon üstlenmesi, söz konusu düşüncenin en temel dayanaklarından biridir. Öyle ki, Rusya'dan AB'ye transfer edilen doğal gaz akışının tamamına yakını boru nakil hatları aracılığıyla sağlanmakta ve güzergâh olarak Ukrayna coğrafyası önemli oranda söz konusu iletme ev sahipliği yapmaktadır.

2011 yılında Rusya'dan AB'ye giden doğal gaz akışının yaklaşık yüzde 80'inin¹⁹ Ukrayna üzerinden sağlandığı göz önüne alındığında, bölgedeki iletim hatlarının önemi daha anlaşılır olmaktadır. Rus doğal gazını Ukrayna üzerinden AB'ye ileten en önemli nakil hatları ise yıllık yaklaşık 100 milyar metre küp taşıma kapasitesine ulaşma potansiyeli olan Brotherhood ve yıllık ortalama 32 milyar metre küp taşıma kapasitesine ulaşma potansiyeli olan Soyuz doğal gaz boru hatlarıdır. Bu bilgiler ışığında Rusya'dan AB'ye Ukrayna üzerinden transfer edilen yılda ortalama 130 milyar metre küp doğal gazın olası bir kriz esnasında kesintiye uğrama tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ukrayna krizi ve sonrasında devam eden süreçte yaşanan hadiseler, AB başta olmak üzere birçok batılı devletle Rusya arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemiştir. Ukrayna'ya yönelik politik uygulamalarında uluslararası kamuoyunu ciddi anlamda karşısına alan Rusya, gerek başta AB ve Ukrayna olmak üzere kaybettiği etkiyi tekrar kazanabilmek ve olumsuzlukları kendi lehine çevirebilmek amacıyla dış politikadaki klasikleşen politikasını devreye sokarak enerji akışında kesintiye gitmiştir. İlk aşamada Moskova'ya avantaj sağlamış gibi görünen söz konusu kesintiler, hem AB ve Ukrayna gibi nakil güzergâhındaki ekonomilerin enerji güvenliğini arz ve transit boyutlarıyla olumsuz etkilemiş hem de söz konusu ekonomilerin Rusya'ya karşı olan hassasiyet ve kırılabilirliklerinin azaltılmasına yönelik stratejilerini hayata geçirebilmelerine olanak sağlamıştır. 16 Haziran 2014 tarihinde Rusya'nın fiyat anlaşmazlığı ve borç krizini bahane ederek Ukrayna'ya gönderilen doğal gazın tamamını durdurması enerji kartının hayata geçirilmesindeki en önemli uygulamalarından birisi olan ve enerji güvenliğini olumsuz etkileyen doğal gaz kesintilerin örneklerindedir (Stulberg, 2015: 112). Bu bağlamda dış politika anlayışında gerek enerji kaynakları gerekse politik uygulamalarıyla Moskova'nın daha fazla agresifleştiğini birlikte buna maruz kalan karşı tarafın Rus enerji güvenliğini olumsuz yönde etkileyerek kazanımlarını terse çevirecek potansiyelde bir takım hamleler yaptığını belirtmek mümkündür. Söz konusu hamleler ve etkilerinin anlaşılabilmesi için Ukrayna krizinin önemli bir bölümünü oluşturan Kırım krizi ve sonrasında Rusya'ya yönelik olarak uygulamaya konan yaptırımlara değinmek gerekmektedir.

2.3.4. Kırım'ın İlhakı ve Enerji Bağlamında Sonuçları

Ukrayna'da yaşanan çatışmaların nedenleri sadece imzalanmayan ortaklık anlaşması ve Kiev'in NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı'na bağlılığını devam ettirmesi değildir (Moniz Bandeira, 2019a: 181). ABD başta olmak üzere batılı devletlerin Rus yakın çevresindeki etkilerini arttırmaya yönelik hamlelerin de söz konusu çatışmaları tetiklediği aşikârdır. Bu bağlamda, çatışmaların Rusya ve ABD arasındaki bölgede etkinliğini arttırma uygulamalarının bir sonucu

¹⁹ 1990'lı yıllarda yüzde 90 oranında olan doğal gaz akışı 2011-2012 yıllarında yaklaşık yüzde 80'e, 2015 yılında yüzde 39'a düşmüştür. 2018 yılında Ukrayna'ya gönderilen doğal gaz kesilmişken AB'ye yönelik sevkiyat ile ilgili görüşmeler devam etmekteydi. Taraflar arasında devam eden söz konusu müzakerelerin Aralık 2019 sonunda anlaşmaya dönüşmüştür (Pirani vd., 2020: 1).

olarak ortaya çıktığını ve sadece Kiev’de yaşananlarla sınırlı olmadığını ifade etmek mümkündür. 17 Şubat 2014’te Yanukoviç’in ülkeyi terk etmek zorunda kalmasıyla, Kiev’de 25 Mayıs 2014 tarihinde yapılacak seçimlere kadar Batı’nın tanıdığı fakat Rusya’nın tanımadığı yeni ve geçici bir hükümet kurulmasına karşı hareketlerin ülkenin doğusuna ve güneyine yayılarak bu çerçevede ilk gösterilerin Kırım’da patlak vermesi, Ukrayna’da yaşanan olayların sadece başkentle sınırlı olmadığını göstergelerindendir (Kurt, 2017: 163).

Kırım’da yaşanan hadiseler, “*Meydan (Euromaidan)*” protestolarıyla ortaya çıkan krizler silsilesinin önemi bir ayağını oluşturmaktayken, aynı zamanda Rusya’nın ilan etmiş olduğu yakın çevre doktrini çerçevesinde devreye sokulan dış enerji politikasının bir sonucu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Daha açık bir deyişle, Kırım coğrafyasında yaşanan gelişmeleri bir bakıma ABD öncülüğündeki Batı’nın uygulamalarına, Moskova’nın karşı reaksiyonu olarak ifade etmek mümkündür. Öyle ki, ABD’nin Rusya’nın yeniden büyük bir güç haline gelerek Avrasya’da yeniden hegemonya kurmasını engellemek yönündeki arzusu ve buna yönelik uygulamalar gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda ABD’nin en fazla tercih ettiği uygulamaların başında, Ukrayna örneğinde olduğu gibi, hedef ülke içerisindeki var olan ayrımcılığın tetiklenerek kaos ve karışıklık yaratılması gelmektedir. Jeopolitik okulun önemli bilim insanlarından Amerikalı George Friedman’ın, “*Rusya’yı yenememesi dolayısıyla Washington’un stratejisi, Moskova’nın güç kazanmasını önlemek için onun potansiyel etkisinin olduğu yerlerde kaos yaratmak olacaktır*” şeklindeki ifadeleri ABD’nin tercih ettiği söz konusu uygulamaları doğrulayan en önemli delillerdendir (Moniz Bandeira, 2019a: 181). Bu doğrultuda Kırım’a yönelik olarak Moskova’nın uygulamalarını, ABD’nin benimsediği stratejiye karşı tepkiler olarak nitelendirmek olasıdır. Ancak genel olarak bakıldığında kendini haklı görse de Moskova’nın ABD’ye karşı yapmış olduğu bu hamleler, uluslararası kamuoyunca geniş çapta olumsuz tepkilere neden olmuştur. Bu noktada gerek ABD’nin uygulamaya koyduğu stratejilerin gerekse Rusya’nın karşı hamlelerinin altında yatan nedenlerin anlaşılabilmesi için Kırım’ın sahip olduğu niteliklere değinmek gerekmektedir. Çünkü, Kırım’ın sahip olduğu niteliklerin, gerek ABD’nin Moskova’ya yönelik engelleme stratejileri gerekse Rusya’nın ABD’ye vermiş olduğu karşılıklar ve bölgeye yönelik uygulamalarında son derece etkili olduğu düşünülmektedir. Taraflar kim olursa olsun gerçekleştirilen uygulamaların temelinde ilgili konunun önemlilik derecesine yönelik algıların bulunduğu varsayımı Kırım ile ilgili söz konusu düşüncenin dayanaklarındandır. Bu bağlamda Kırım’ın sahip olduğu nitelikler ve kendisine atfedilen önemin, Rusya’nın enerji güvenliği başta olmak üzere bir çok konuda olumsuzluklara yol açacak, uluslararası kamuoyunun şiddetli tepkisine neden olacak, daha agresif strateji anlayışının benimsenmesinde etkili olduğunu iddia etmek mümkündür.

Rusya’nın müdahalesi öncesinde hukuki ve idari olarak Ukrayna’nın bir parçası konumunda olan Kırım, sadece jeostratejik açıdan Karadeniz havzasına değil aynı zamanda Asya, Kafkasya ve Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarına ve çatışma alanlarına da hâkim olması sebebiyle Moskova

için hayati önem taşıyan coğrafyaların başında gelmektedir²⁰ (Saraçlı, 2015: 79). Dolayısıyla Karadeniz'e hâkimiyeti konusunda önemli avantajlar sağlayacak olan Kırım'ın Rusya için önemi birçok temelde şekillense de günümüz anlayışında enerji faktörünün bunlar arasında en ön planda yer aldığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda enerji bakımından ele alındığında Kırım'ın sahip olduğu önem iki boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki bölgenin enerji nakil güzergâhlarına olan coğrafi konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları rezervleri bakımından taşıdığı potansiyeldir.

Kırım'ın enerji nakil güzergâhlarına olan konumu bağlamında ele aldığımızda sahip olduğu nitelikleri, Rusya'nın buradaki elinde bulundurduğu stratejik pozisyonunu kaybetmek istemeyeceği düzeyde önemlidir. Örneğin, Kafkasya coğrafyasından gelen petrol ve doğal gazın önemli bir kısmının geçtiği Sivastapol, Varna, Sohum, Trabzon, Konstansz, Poti ve Batum gibi bu yarımada ile ilişkili limanlara ve Türk boğazları gibi batının enerji tedariki için hayati geçiş güzergâhlarını kontrol edecek bir konuma sahip olması Kırım'ın bu doğrultudaki söz konusu en önemli niteliklerinden birisidir (Moniz Bandeira, 2019b: 212). Kırım'ın sahip olduğu söz konusu niteliği Moskova tarafından hem enerji güvenliğinin sağlanması hem de ekonomik kazanç elde edilmesi olarak karşılık bulmaktadır. Öyle ki, Rus ekonomisinin ciddi gelir kaynaklarından biri olan stratejik enerji kaynaklarının ihracı noktasında bölgeden geçen boru hatlarıyla ülkenin enerji güvenliği arasındaki bağlantı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü Rusya söz konusu boru hatları için Ukrayna'ya ödemiş olduğu kira bedelleri ekonomik olarak bir kayıp iken, buna yanında Kiev hükümetinin bu hatların güvenliğini sağlayamaması ve hatlara yönelik hırsızlık vakalarının önüne geçememesi gibi ortaya çıkan herhangi bir problem de Rus enerji güvenliğinin sağlanması noktasındaki olumsuzluklardandır (Saraçlı, 2015: 80). Dolayısıyla söz konusu kayıpların önüne geçilebilmesi ya da olumsuz etkilerinin en asgari düzeye indirilmesi gayesi Moskova'nın bölge ile ilişkili stratejilerindeki en önemli öncelikleri arasındadır.

Rusya'nın uygulamaları açısından Kırım'ın önemli niteliklerinden bir diğeri, stratejik enerji kaynakları rezervleri bakımından sahip olduğu potansiyelle birlikte benzer konumdaki coğrafyalara olan pozisyonudur. Öyle ki Karadeniz'in en önemli havzalarından Kırım'ın jeopolitik ve jeostratejik değerini taşıyan söz konusu potansiyelle sahip olan mevkiler içerisinde Azak Denizi ve Kerç Boğazı gibi iki önemli coğrafya da yer almaktadır. Bunlardan yaklaşık 40 bin kilometre kare yüz ölçümüne sahip olan Azak Denizi'nin yatağında yıllık 70 milyon varillik bir üretim potansiyelinde önemli ölçüde petrol kaynaklarının yer aldığı ifade edilmektedir (Moniz Bandeira, 2019b: 215). Önemli deniz taşıma güzergâhlarından biri olan Kerç Boğazı için ifade edilen potansiyel yıllık 1,5 milyar metre küp doğal gaz üretim ve depolama kapasitesiyken, Kırım mevkii

---

²⁰ Kırım'la benzer bir şekilde Karadeniz bağlamında Rusya için en önemli yerlerden birisi Novorossiysk'tir. Bu bölge Hazar Denizi'nden Gazprom tarafından taşınan önemli petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçiş güzergâhındaki konumu nedeniyle ciddi ölçüde jeopolitik ve stratejik öneme sahiptir (Moniz Bandeira, 2019b: 212).

içinde dile getirilen söz konusu benzer potansiyel ise 200-250 milyar metre küp olarak tahmin edilmektedir (Moniz Bandeira, 2019b: 216).

Kırım'ın diğerlerinin yanı sıra enerji bağlamında sahip olduğu nitelikler, Ukrayna'daki hadise sonrasında ortaya çıkan krizler silsilesine karşı Rusya'nın agresif karakterdeki uluslararası kamuoyunun sert tepkilerine neden olan uygulamaları tercih etmesinin en temel nedenlerindedir. Öyle ki, ABD'nin bölgedeki Rus etkisini azaltmaya yönelik uygulamaya soktuğu kaos ve karışıklık stratejisine Moskova'nın tepkisi çok sert olmuştur. Bu doğrultuda Kiev'deki meydan protestolarının sonuçlanmasından dört gün gibi kısa bir süre sonra 27 Şubat'ın ilk saatlerinde işaretsiz bir şekilde üniformalara sahip silahlı kişilerin Rus bölgesi ve Rusça konuşanları korumak amacıyla Kırım sokaklarında ortaya çıkmaları, Moskova tarafınca ilk başta doğrulanmasa da ülkenin olaylara karşı göstermiş olduğu sert tepkilerden birisidir (Charron, 2016: 228). Daha açık bir deyişle, Ukrayna kriziyle birlikte ülkede Batı'nın "kuklası" olarak kurulan yeni hükümeti meşru görmeyerek tanımadığını ifade eden Moskova'nın karşı hamlesi alışılmışın aksine, Kırım'a özel kuvvetlerini çıkararak fiilen işgal etmesi gibi sert bir şekilde olmuştur. Rusya'nın Kırım'a yönelik olarak yapmış olduğu ve uluslararası hukuka aykırı olarak nitelendirilen söz konusu hamlesi, devletin politik uygulamalarının ilgili konuların önemine göre sertleşebileceğinin göstergelerinden iken bunun sonucunda ortaya çıkan kazanımları ve kayıpları da aynı ölçüde önemli sayılabilecek boyutlarda olmaktadır. Bu bağlamda uluslararası hukuka uygun olsun ya da olmasın Rusya'nın Kırım'ı fiilen işgali uluslararası arenada birçok konuda olduğu gibi enerji çerçevesinde de bazı sonuçların ortaya çıktığını, bunların da kazanımlar ve kayıplar olarak karşımıza çıktığını ifade etmek mümkündür.

2.3.4.1. Kırım'ın İlhakı ve Rusya'nın Kazanımları

Rusya'nın Kırım'ı fiilen işgal etmesiyle birlikte elde ettiği kazanımlar, enerji bağlamında bölgenin sahip olduğu mevcut ve potansiyel niteliklerinin kontrolü gibi soyut bir genel çerçevenin ötesindedir. Dolayısıyla Rusya'nın söz konusu fiili işgal sonrasındaki kazanımlarını daha somut bir çerçevede ifade etmek mümkündür. Örneğin, Kiev hükümeti için bir kayıp olarak nitelendirilebilecek, Karadeniz çevresindeki yaklaşık 10,8 milyar dolar değerindeki enerji ile ilişkili fiziki varlıkların Rusya'nın kontrolüne geçmesini söz konusu kazanımlar çerçevesinde ele almak mümkündür. Ancak Moskova'nın somut çerçevede ifade edilebilecek kazanımları bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bu doğrultuda Moskova fiili işgal sonrasındaki uygulamalarıyla gerek iç gerekse dış enerji politikası anlayışı çerçevesinde, yeni kazanımlar elde etmeyi amaçlamıştır (Moniz Bandeira, 2019b: 215).

Enerji sektöründeki yabancı yatırımların etkinliğinin azaltılması ve bu alandaki devletin etkin rolünün artırılmasıyla kontrolün ele alınmasına yönelik anlayışın ürünü olan ve Kırım hükümeti aracılığıyla devreye sokulan uygulamalar, fiili işgal sonrasındaki yeni kazanımlar ve amaçlara

ulaşma noktasında Moskova'ya önemli ölçüde fayda sağlamıştır. Bu doğrultuda 17 Mart 2014 tarihinde ayrılığı meşru hale getiren referandumun Rus Duma'sındaki onayından sonra Kırım Parlamentosu'nun enerji alanında bölgede faaliyet gösteren Ukrayna menşeli Chornomornaftogaz ve Ukrainskaya Gazprom'un yanı sıra yaklaşık 80 kilometre güneybatısındaki boru hatlarını, Shifskaya ve Foroska alanlarını kamulaştırmasıyla birlikte işbirliği yürütülen yabancı enerji şirketleri Shell, Exxon, Chevron ve Eni ile olan sözleşmelerini iptal etmesi Moskova'nın enerji güvenliği ile ilişkili olarak söz konusu kazanımlarındandır (Moniz Bandeira, 2019b: 215).

2.3.4.2. Kırım'ın İlhakı ve Rusya'nın Kayıpları

Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi bir takım sonuçları da beraberinde getirecektir. Çeşitli boyutlara ele alabileceğimiz söz konusu sonuçlar Rusya özelinde kazanımlar ve kayıplar gibi birbirinin zıttı iki başlık altında toplamak mümkündür. Daha açık bir deyişle Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin sonuçlarının kazanımlar ve kayıplar şeklinde olacağı şüphesizdir. Hatta kayıpların kazanımlara nazaran ülkeyi daha olumsuz etkileyeceği ön görülebilir. Kırım'ın ilhakı sonrasında özellikle Moskova'ya yönelik uygulamaya konan yaptırımlar gibi sürece etki eden uygulamalar söz konusu öngörüye destekler niteliktedir.

ABD, Kanada, AB, Avusturya ve Japonya gibi uluslararası sistemin önemli "batılı" aktörleri, Rusya'nın Ukrayna'daki askeri müdahalelerine cevaben, bir dizi yaptırımları uluslararası kamuoyu nezdinde uygulamaya koymuştur (Kholodilin ve Netsunajev, 2019: 39). Ancak Rusya'ya yönelik uygulamaya konan bu yaptırımların etkisi ve caydırıcılığı gibi konularda uluslararası kamuoyunda fikir ayrılıkları olduğu da bilinmektedir (Veebel ve Markis, 2016: 128). Yaptırımların beklenen düzeyde caydırıcılığı olmadığı ve etkisiz kalacağı savunan kesimin en önemli argümanları, devletlerin Rus enerjisine olan ithalat bağımlılığıdır. Fakat etki ve caydırıcılık düzeyleri gibi unsurlar dikkate alınmaz ise az ya da çok Rusya'nın bu yaptırımlardan etkileneceğine yönelik uluslararası kamuoyu konsensüs halindedir. Bu bağlamda Rusya'nın özellikle Kırım'ı ilhakı sonrasında birlikte sistemin önemli aktörlerinin önderliğinde uygulamaya konan yaptırımların birçok alanda olduğu gibi enerji bağlamında doğrudan ya da dolaylı -bir şekilde- ülkeyi etkilediği ya da etkileyeceğini iddia etmek mümkündür. Bandeira (2019b: 218)'nin "yaptırımların petrol fiyatlarının düşmesi ve rublenin devalüasyonu gibi öngörülen şekildeki etkisiyle bağlantılı olarak 2015 yılında Rusya ekonomisinde yaklaşık 140 milyar dolarlık bir kayıpla birlikte GSYİH'da yüzde 5'lik bir düşüş meydana gelmiştir" şeklinde ifadeleri söz konusu iddiayı destekler niteliktedir.

2014 yılında Rusya-Ukrayna arasında başlayan kriz, Kırım'ın ilhak edilmesiyle farklı bir boyuta erişmiştir. Niteliği ya da içeriği tartışma konusu olsa da ABD ve AB başta olmak üzere ağırlıklı olarak batılı ülkelerin özellikle yaptırımlar başta olma üzere atmış olduğu adımlar krizin farklı bir boyuta eriştiğinin göstergelerindedir. Ancak söz konusu ifade Rusya-Ukrayna arasındaki

yaşananlara Kırım'ın ilhak edilmesine kadar seyirci kaldığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Dolayısıyla Rusya'ya yönelik birtakım tepki ve uygulamaların Kırım hadisesinin öncesine dayandığını söyleyebiliriz. Örneğin şubat sonunda Putin'in hava ve kara kuvvetlerini savaş hazırlık seviyesi düzeyinde denetleme emri ve tatbikat gibi nedenlerle Ukrayna sınırındaki Rus asker sayısının 150 bine ulaşmasına karşılık, 4 Mart 2014'te Pentagon'un Moskova ile tüm askeri ilişkilerini askıya aldığı açıklamasıyla birlikte, bunlara tatbikatlar, ikili toplantılar, liman ziyaretleri ve planlama konferansları da eklemesi bunlardan sadece bir tanesidir (Çelik, 2015: 545).

2.3.5. Rusya'ya Yönelik Uluslararası Yaptırımlar

Devletlerin üstlenmiş oldukları sorumlulukları yerine getirmemesine karşı tepki olarak, uygulayıcı olarak nitelendirebileceğimiz sistemin diğer aktörleri tarafından hedefe yönelik baskı yaratmak amacıyla kullanılan askeri olmayan etki araçlarından biri uluslararası yaptırımlardır. Bunların bir parçası olan ekonomik yaptırımlar devletlerin ekonomik ve politik çıkarları korumak için aktif olarak kullanılan araçlardır. Uluslararası alandaki anlaşmazlıkların askeri güç kullanımıyla çözümlenmesinden farklı olarak yaptırımlar, savaş ve bu gibi askeri güç kullanımını kapsayan yöntemlerin neden olacağı insan kayıpları, altyapı hasarı ve yıkımlar gibi doğrudan etki yaratacak çeşitli boyutlarda olumsuzluklara neden olmamaktadır (Ananyev vd., 2019: 201). Özetle yaptırımlar kapsamında belirli bir devletler grubunun hedef durumdaki devletin iç ve/veya dış politikasını etkilemek için yararlanılan tedbirler öne çıkmaktadır. Rusya'ya yönelik yaptırımlar bunun örneklerindedir.

16 Mart 2014'te yapılan referandumunun sonucunda büyük oranda seçmen desteğiyle Kırım'ın Federasyonu'nun bir öznesi olarak Rusya ile yeniden birleşmesi (reunification), bir dizi kısıtlayıcı tedbirleri de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte BM, AB ve NATO gibi kuruluşlar başta olmak üzere genel olarak uluslararası kamuoyunu referandum sonuçlarına ve Rusya'nın saldırgan eylemlerine sert bir biçimde reaksiyon göstermişlerdir. BM Genel Kurulu'nun 27 Mart 2014'te tüm referandumun hukuk dışı olduğunu belirten A/RES/68/262 sayılı kararı kabul etmesiyle birlikte, halk oylaması sonucunda alınan kararların ve uygulamaların düzenlemelere aykırı olduğunu ve bağlayıcılığının bulunmadığını deklere etmesi etkisi tartışmalı olsa da söz konusu reaksiyonların örneklerindedir (United Nations (UN), 2014).

Ukrayna Krizi kapsamında gelişen olayların BM nezdinde ele alınmasıyla birlikte elde edilen çıktılar, kararların Rusya'ya yönelik caydırıcılık etkileriyle ilgili soru işaretlerinin başlangıcı olmaktadır. BM kapsamında Kırım Krizi öncelikle 15 Mart 2014 tarihli S/2014/189 sayılı kararın taslağı, Rusya tarafından veto edilmesiyle sonuçlanan yedi farklı oturumda BM Güvenlik Konseyi'nde ele alınmıştır (Security Council Report, 2014). Başarısız girişim olarak tarihteki yerini alan bu girişimleri 68/262 sayılı kararın kabulü izlemiştir. Ancak BM Genel Kurulu'nun bağlayıcı olmayan nitelikteki 68/262 sayılı kararını 100 BM üyesi devlet desteklerken, 11'i karşıt olmak

üzere 58 devlet çekimsiz oy kullanılmıştır (Marxsen, 2014: 391). Karar ile ilgili tanıtımın Kanada, Almanya, Kosta Rika, Litvanya, Polonya ve Ukrayna gibi sistemin güvenilir, güçlü ve daha önemlisi krize yakından tanıklık eden devletlerce yapılmasına rağmen 24 üye devletin temsilcileri oylamaya bile katılmamıştır. Bu bağlamda Kırım Krizi ile ilgili BM nezdindeki girişimleri ve sonucundaki çıktıları -en azından 2014 yılı için- Rusya'ya yönelik etkisiz reaksiyonlar olarak nitelendirmek mümkündür. Reaksiyonlar sonucundaki elde edilen çıktılar da soru işaretleri çerçevesinde ifade edilenlerin haklılığını güçlendirmektedir (Marxsen, 2014: 391). Dolayısıyla, BM nezdindeki girişimler sonucunda elde edilen kararların bağlayıcı olmayan nitelikteki mevzuat dışılığı, Rusya'nın BM çatısı altında kendisini hedef alan diğer girişimleri veto ederek yöneltile talepleri geri çevirmesi gibi gelişmeler ilgili aktörleri farklı arayışlara yöneltmiştir. Örneğin Rusya'yı bölgeden izole etmeyi amaçlayan ABD söz konusu aktörlerden bir tanesidir (Gould-Davies, 2020: 11). Yaptırımlarla ilgili kararlar alınmadan önce Ukrayna krizinin tırmanmasına olası tepkiler hakkında uzun ve yoğun tartışmaların yaşandığı bir süreç sonunda ABD, Rusya'ya yönelik üç aşamalı yaptırım kararlarını kabul etmiştir. Söz konusu kararlar da çıkarılan “EO 13660, EO 13661, EO13662, EO 13685 sayılı” Başkanlık Kararnameleriyle (Executive Order (EO)) birlikte yürürlüğe girmiştir (US Department of State, 2017).

Tablo 1: ABD'nin Yaptırım Kararlarını İçeren Başkanlık Kararnameleri

Tarih ve Sayı	Kararnamenin Başlığı
06/03/14 EO 13660	Ukrayna'daki Duruma Katkıda Bulunan Bazı Kişilerin Malvarlıklarına Bloke Konması.
17/03/14 EO 13661	Ukrayna'daki Duruma Katkıda Bulunan İlave Kişilerin Mülklerinin Engellenmesi.
20/03/14 EO13662	Ukrayna'daki Duruma Katkıda Bulunan İlave Kişilerin Mülklerinin Engellenmesi.
19/12/14 EO 13685	Belirli Kişilerin Malvarlıklarına Bloke Konması ve Belirli Kişilerin Ukrayna Kırım Bölgesine Yönelik İşlemlerinin Yasaklanması.

Kaynak: U.S. Department of State, 2017

Rusya'ya yönelik olarak üç aşamalı olarak tasarlanan ABD yaptırımlarının ilk dalgası bilindiği üzere Kırım'ın ilhakı, Moskova'nın ülkenin doğusundaki ayrılıkçılara verilen destek ve Temmuz 2014'te Malezya Havayolları'na ait uçağı (MH-17) düşürmesindeki rolüne ilişkin iddialara yanıt olarak devreye sokulmuştur (BBC, 2014). Bu bağlamda ilk aşamadaki tedbirler ihlallerden sorumlu kişilere ve organizasyonlara yönelik iken, Temmuz 2014'ten itibaren finans, enerji ve askeri alanları da kapsayacak genişletilmiştir (BBC, 2014). Ancak ilk dalgadaki söz konusu yaptırımların kapsamının ve içeriğinin alışılmışın dışında izler taşıdığını bu noktada belirtmek gerekir. Örneğin ABD bu uygulamalar kapsamında tüm alanlara tam anlamıyla bir yasaklama ya da engelleme uygulamak yerine sadece enerji ve finans sektörleri gibi önceden belirlenen türdeki işleri ve işlemleri yasaklama imkânı sağlayan “Sektörel Yaptırımlar Tanımlamasını (Sectoral Sanctions Identification (SSI))” tasarlamıştır (U.S. Department of the Treasury, 2020). Bu doğrultuda ABD, SSI kapsamında finans hizmetleri ve enerji sektörlerindeki kısa vadeli finansmanlar dışında tüm işlemleri kısıtlamakla birlikte ayrıca derin-su petrol projeleri

(deep-water oil) ve Arktik bölgesini de kapsayan birçok faaliyeti de yasaklamıştır (Gould-Davies, 2020: 11).

ABD'nin Rusya'ya yönelik yaptırımları için ikinci aşama, ABD tarafından 2017 yılında kabul edilen “*Amerika'nın Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası (CAATSA)*” kapsamında uygulamaya konulmuştur. Bu aşamaya geçişe neden olan etmenlerden en önemlileri Rusya'nın ABD'nin 2016 yılındaki Başkanlık seçimlerini hedef alan algı operasyonları ve siber saldırıdır. Bu aşamada ABD tarafından devreye sokulan CAATSA kapsamında, yaşanan güncel gelişmelerden sorumlu kişi ve kuruluşlarla birlikte, Ukrayna ile ilişkili önceki dönemlerdeki yaptırım ve kuralları ihlal eden herhangi bir kişi, kurum ve kuruluşa yönelik daha sertleştirilmiş yeni ya da ikincil seviyede yaptırımlar getirilmiştir (Welt vd., 2020: 15).

ABD'nin Rusya'ya yönelik uygulamaya koymuş olduğu yaptırımların üçüncü aşaması tetikleyen hadise, Mart 2018'de eski Rus Askeri İstihbaratı çalışanlarından Sergei Skripal ve kızına yönelik İngiltere'nin Salisbury kentinde yönelik sınırlı gazıyla gerçekleştirilen suikasttır (Sevastopulo ve Foy, 2019). Süreci tam anlamıyla yaptırımlara dönüşecek nitelikte olup olmadığı ABD'de başkan ve yönetim arasında tartışma konusuyken Parlamento son on yıllık periyotta Britanya Deniz Aşırı Bölgelerine yatırılan yaklaşık olarak 100 milyar dolar eş değerindeki Rus varlığına yönelik hafif bir önlem almıştır. Dolayısıyla bu aşamanın tam anlamıyla çerçevesini çizecek gelişmelerin ve ortamın henüz olgunlaşmadığını ifade etmek mümkündür. Bu aşamaya ilgili olarak sadece beyan edilen ikinci turun içeriğinin üç madde çerçevesinde şekilleneceğidir. Söz konusu bu maddeler (US Department of State, 2019);

1. ABD'nin Dünya Bankası veya Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finansal kuruluşlar tarafından Rusya'ya herhangi bir kredi veya mali veya teknik yardımın uzatılmasına muhalefet edilmesi;
2. ABD bankalarının ruble dışındaki para cinsinden borcu için birincil piyasaya katılmalarını ve Rus hükümetine ruble olmayan para cinsinden borç vermenin yasaklaması;
3. Ticaret Bakanlığı tarafından kontrol edilen ürün ve teknolojiye yönelik ihracat lisansı kısıtlamalarının eklenmesidir.

Sonuç olarak ABD'nin Rusya'ya yönelik olarak uygulamaya koyduğu söz konusu yaptırımları altı kategoride özetlemek mümkündür. Bu doğrultuda ABD, ilk olarak, Rusya'nın ön planda yer alan ya da Putin'in yakınındaki iş insanları ve siyasetçilerin ülkesine girişlerini durdurmuştur. İkinci olarak Bank Rossiya gibi, ABD'de faaliyet gösteren kritik öneme sahip aktif durumdaki Rus menşeli organizasyonların çalışmaları durdurulmuştur. Üçüncü olarak, Rosneft, Rostec, Sberbank gibi belli sektörlerdeki Rus firmalarının finans alanındaki ilişkileri ve işlemlerine sınırlama getirilmiştir. Dördüncü olarak, petrol sektörünü de kapsayacak şekilde ihracat ve projelere sınırlandırmalar getirilmiştir. Beşinci olarak, sivil ve askeri amaçlı teknoloji ihracı

sınırlandırılmıştır. Son olarak da gıda, hayvancılık ve tarım ürünlerine sınırlandırmalar başlatılmıştır (Sümer, 2015: 86).

ABD'nin yanı sıra Rusya'ya yönelik kendine özgü yaptırımlar uygulama kararı alan aktörlerden bir diğeri AB'dir. 20-21 Mart 2014 tarihleri arasında düzenlenen Konsey Zirvesi'ndeki Kırım'ın ilhakıyla ilişkili ilk değerlendirmelerin sonucunda Brüksel, Birliğin Kiev'in toprak bütünlüğünü ve siyasi egemenliğini desteklediğini, yasa dışı olarak nitelendirdiği referandumu kabul etmeyeceğini, ilhakı kınadığını ve Komisyon'dan Kırım ile ilgili farklı boyutlardaki kısıtlamaları içeren değerlendirilmelerin talep edildiğini beyan etmiştir (Aras, 2017: 39). Ayrıca bunların yanında yaşanan hukuk dışı gelişmelerin görüşülmesi için G-7 toplantısının uluslararası hukukun önemli sembol şehirlerinden biri Lahey'de olmasını desteklediğini belirtmiştir. Bu bağlamda ABD'yle birlikte yaptırım rejimine katılan AB'nin göstermiş olduğu ilk reaksiyonlardan birisi G-7 ülkeleriyle alınan ortak karar doğrultusunda Rusya'nın küresel gündemin kritik meseleleriyle ilgili politika stratejilerini koordine etmek için tasarlanmış uluslararası bir kulüp ve diyalog platformu olan G-8'den ihraç edilmesine öncülük etmesidir.

Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının (ODGP) temel araçlarından birisi olan kısıtlayıcı önlemler ya da yaptırımlar, AB tarafından genel olarak siyasi diyalogu tamamlayıcısı olan diğer araçlarla birlikte entegre yapıda ve kapsamlı politik yaklaşımın bir parçasıdır. Ayrıca söz konusu araçlar, insan hakları ve temel özgürlüklerle ilgili olanlar da dahil olmak üzere, uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülüklerle tamamen uygun olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda AB'nin yaptırımlarının hedeflerini ise AB-üyeleri olmayan hükümetler, şirketler ya da varlıklar, kurumlar ve bireyler olarak sıralamak mümkündür (Tyll vd., 2018: 23).

AB cephesinin uygulamaya koyduğu Rusya Federasyonu'na yönelik kısıtlayıcı nitelikteki ilk tedbirlerin uygulanmasının 17 Mart 2014 tarihinde Rusya'nın Kırım'ı ilhakına cevaben Avrupa Konseyi tarafından kararlaştırıldığı gözlemlenmektedir. Söz konusu kısıtlamalar kapsamında AB Kırım Parlamentosu Başkanı ve çeşitli düzeylerdeki milletvekilleri de dahil olmak üzere patlak veren krizden sorumlu 21 kişinin mal varlıklarını dondurularak ve seyahatlerinin de kısıtlamasına karar verilmiştir (The Council of the European Union, 2014). Yine Mart 2014'te yaşanan bir diğer gelişme de seyahat kısıtlamalarıyla ilişkili bir biçimde vize işlemleriyle ilgili yaşanmıştır. Bu çerçevede alınan karara göre, Schengen vizesi dahil olmak üzere Avrupa vizeleri için başvuruda bulunan Kırımlılara, Rusya'da görev yapan yetkili AB makamları tarafından vize işlemi yapılmayacağı belirtilmiştir (Aras, 2017: 40). Bunun sonrasında AB, uçak hadisesi ve Rusya'nın misillemeye yönelik almış olduğu önlemlere karşılık verilmesi gibi nedenlerden dolayı yaptırımları bir adım ötemeye taşımak için harekete geçmiştir. Bu doğrultuda, Rus askeri endüstrisi, finans ve enerji sektörü gibi stratejik alanları kapsayan ekonomik yaptırımları uygulamaya koymuştur. Bu doğrultuda Rusya'nın AB sermaye piyasalarına erişimini kısıtlayan Brüksel, Kırım menşeli

malların ithalatını yasaklayarak, Rusya ile silah ticareti ve bununla ilgili malzemelere yönelik ambargoyu kabul etmiştir (Veebel ve Markus, 2016: 132).

AB'nin Rusya'ya yönelik uygulamaya koyduğu yaptırımlar bağlamında bir diğer gelişme Eylül 2014'te yaşanmıştır. Söz konusu gelişmelerden ilki, AB liderlerinin bu tarihli kararına göre, Rusya'nın AB sermaye piyasalarına erişim ile ilgili getirilen kısıtlamaların güçlendirilmesidir. Bunun yanı sıra aynı metinde AB üye devletleri ve şirketleri beş büyük devlet kökenli Rusya bankasına daha fazla borç verilmemesi, aynı kısıtlamaların üç büyük Rus menşeli savunma şirketlerine ve üç büyük enerji şirketini kapsayacak şekilde genişlemesine de karar verilmiştir. Bireylere yönelik olarak uygulamaları da karara bağlayan Konsey metninde, ek olarak 24 kişiye daha seyahat kısıtlaması getirilmiş ve mal varlıkları dondurulmuş, askeri alanda kullanım için gereken teknolojinin de ihraç edilmesi de yasaklanmıştır (Aras, 2017: 41). Kasım 2015 ise kişi, kuruluş ve şirketlerin yaptırım listelerine eklemeler yapılması kararlaştırılmıştır (Veebel ve Markus, 2016: 133).

Rusya'ya yönelik yaptırımları bağlamında AB'nin almış olduğu en önemli kararlar “EU No 1290/2014” sayılı Konsey Düzenlemeleri (Council Regulation) kapsamındadır. “Rusya'ya enerji ile ilgili ekipman ve teknolojinin ihracatı, üye devletlerin yetkili makamları tarafından önceden izne tabi olmakla birlikte. Eğer kullanımları, derin su petrol arama ve üretim, Arktik petrol arama veya üretim ve Rusya'da şeyl petrol projeleri için hedeflenirse ihracat lisansları reddedilecektir” şeklinde karara bağlanan düzenlemenin, Stratejik enerji kaynaklarının Moskova için taşınmış olduğu önem göz önüne alındığında bu yasağın ülkeyi önemli ölçüde etkileyeceği düşünülmektedir (The Council of the European Union, 2014).

Sonuç olarak, özellikle batılı ülkeler önderliğinde yürürlüğe konan enerji sektörüne ilişkin kısıtlamalara yönelik yaptırımlar yaşananların seyrini değiştirecek niteliğe sahiptir. Dolayısıyla bu aşamadan sonra Rusya bağlamında da kalıplaşmış düşünce anlayışının ürünü olan “fazla acı fazla kazanç” ve “enerji eşittir güç” gibi geleneksel hesaplamaların günümüzde geçerliliğini kaybettiği görülmektedir. Özellikle Mart 2014 sonrasında uygulamaya konan yaptırımların Rusya ekonomisi üzerindeki neden olabileceği potansiyel olumsuzlukların açık bir şekilde görülmesi söz konusu ifadenin geçerliliğini güçlendirmektedir. Ama yine de unutulmamalıdır ki, yaptırımların uygulanmaya başlanmasıyla bugün gelinen noktada henüz kısa süreli etkileri ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda uzun vadede Rusya'da büyük siyasi değişikliklerin olabileceğini tahmin etmek mümkündür. Çünkü günümüzde Rusya'ya yönelik olarak özellikle enerji alanındaki yaptırımlar kısa vadede etkisiz gibi gözükse de uzun vadede “enerji eşittir güç” denklemini sarsacağı muhtemeldir.

2.3.6. Rusya'ya Yönelik Uluslararası Yaptırımların Etkileri

Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve siyasi egemenliğine yönelik saldırgan eylemleri ABD başta olmak üzere AB, Kanada, Norveç gibi birçok devletin yaptırımlar dizisi koyması benzeri reaksiyon göstermelerine neden olmuştur (Havko ve Mitašová, 2015: 149). Rusya'yı hedef alan yaptırımların uygulamaya konması söz konusu reaksiyonların başında yer almaktadır. Uluslararası arenada hedef ülke üzerinde etki yaratmak, kötü davranışlarına karşı koymak ve caydırmak gibi amaçlarla yaygın olarak tercih edilen yaptırımlardan genel olarak sonuç alınması dolayısıyla, sistemin başat aktörlerinin hedeflerinde yer alan Moskova'nın bu durumdan etkilenme potansiyeli taşıdığı iddia edilebilir. Uygulayıcılarının eylemleri ve amaçları doğrultusunda Rusya'ya yönelik yürürlüğe konan yaptırımlardan en fazla etkilenen ya da etkilenme potansiyeline sahip bulan sektörleri genel olarak yakıt-enerji kompleksi, finans-bankacılık, ordu-savunma ve endüstriyel dışı olmak üzere dört farklı kategoride ele almak mümkündür.

Tablo 2: Rusya'ya Uygulanan Yaptırımların Endüstri-Bazlı Sınıflandırılması

Yakıt ve Enerji Kompleksi	<ul style="list-style-type: none"> • Yakıt ve enerji şirketlerine, yan kuruluşlarına ve şubelerine (Rosneft, Transneft, Novatek, Gazprom, Gazpromneft, Lukoil, Surgutneftegaz) uygulanan yaptırımlar. • Petrol çıkarma ve işleme ile bağlantılı teknolojilerin ihracatı yasaklanması • Petrol endüstrisindeki ortak yürütülen mevcut durumdaki projelerin dondurulması ve yenilerinin askıya alınması.
Finans ve Bankacılık Sektörü	<ul style="list-style-type: none"> • Gerçek ve tüzel kişilerin finansal varlıklarının dondurulması. • Yabancı bankalarda fon tahsisinde kısıtlamalar. • Sberbank, VTB, Gazprombank, Vnesheconombank, Rosselkhozbank'ın bankacılık faaliyetlerine ilişkin kısıtlamalar. • Kredi fonlarına erişimin kısıtlanması • Uluslararası ödeme sistemlerinden izolasyon.
Askeri ve Savunma Sektörü	<ul style="list-style-type: none"> • Silah satışlarına ilişkin ikili sözleşmelerin askıya alınması. • Rusya'ya askeri teknoloji ve çift işlevli ürün tedarikinin yasaklanması.
Endüstri Dışı Alanlar	<p>Bireyler ve tüzel kişiler üzerindeki kişisel kısıtlamalar.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kırım ve Sivastopol'un kritik endüstrileri için yatırım faaliyetlerinin yanı sıra malzeme ve ekipman temini.

Kaynak: Ananyev vd., 2019: 206.

Genel olarak Rusya'ya yönelik uygulamaya konan yaptırımlar, ulusal ekonomi, iç kaynaklar ve beşerî sermaye gibi ülkenin sahip olduğu potansiyel ve yetenekleri hedef almaktadır. Dolayısıyla bu durum, stratejik önemi, devlet ekonomisinin küresel sisteme en fazla entegre olan sektörü olması ve yapısal zayıflıklar gibi nitelikleri, Rus enerji endüstrisini uluslararası yaptırımların açık hedefi haline getirmektedir. 2014 yazında Rus petrol ve doğal gaz şirketlerine yönelik getirilen sermaye ve teknolojiye erişim kısıtlamalarını söz konusu niteliklerin doğal bir sonucu olarak ele almak mümkündür (Connolly, 2018: 78).

Hedef aktöre karşı uygulanan özel bir ekonomik cezalandırma biçimi olarak nitelendirebileceğimiz kısıtlamaların Rus enerji sektörü üzerinde birtakım olumsuz etkileri vardır. Söz konusu olumsuz etkiler Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında kısmen yabancı mülkiyete izin verilmesi, Rus şirketlerinin yurtdışında varlıklar edinmesi, ülkedeki ortak girişimlerin artması (joint ventures), çeşitli ülkelerden ekipman ithalatının artması, Rus şirketlerinin projelerini finanse etmek için uluslararası sermayeyi kullanmaya başlaması gibi Rus enerji sektörünün küresel ekonomiyle daha yakından bütünleşmesine yönelik uygulamalar ve neticesinde ortaya çıkan yapısal zayıflıklardan kaynaklanmaktadır (Connolly, 2018: 78). Ancak Rus enerji sektörü özelinde küresel entegrasyona yönelik sürecin ilk basamağını çeşitli ülkelerden ekipman ithalatının teşkil etmesi onu diğerlerinden bir adım öne çıkarmaktadır. Bununla bağlantılı olarak batılı yaptırımların Rus enerji sektörünün küresel enerji endüstrisiyle etkileşimin ilk basamaklarından birisini oluşturan ekipman ithalatını hedef alması tesadüf değildir. Dolayısıyla günümüzdeki durum bir bakıma, yabancı petrol şirketlerinin faaliyetleri ve doğrudan yabancı yatırımların sınırlandırıldığı bir dönemde bile, dünyanın en büyük yerli petrol ve gaz ekipmanları endüstrilerinden birine sahip olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'ni önemli miktarda petrol ve gaz çıkarma ekipmanı ithal etmek zorunda bırakan ve günümüzde devam eden zayıflığın hedef alınmasıdır. Yaptırımların öncesinde Rus doğal gaz ve petrol endüstrisinin -özellikle batı menşeli- ithal teknolojiye bağımlılığı söz konusu zayıflığın göstergelerindedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında kırılğan, kurumlarının zayıf ve devletin göreceli olarak etkisiz durumda olduğu bir yapıdaki enerji sektörü kronik fon yetersizliği sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durumu özelleştirmelerle aşmaya çalışmasına rağmen süreç bazı varlıkların özel mülkiyete dönüşmesinden öteye tam anlamıyla gidememiştir. Sonraki dönemde yabancı şirketlerin Rus üreticilerle girişmiş oldukları PSA anlaşmalarıyla bir takım değişimleri de beraberinde getirmiş, bu şirketler upstream varlıkları edinmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Rus upstream varlıklarındaki “doğrudan” mülkiyette yabancı şirketlerin rolü değiştiğinde, yabancı ekipman ve petrol sahası hizmet sağlayıcılarının da rolü büyüme başlamıştır. Örneğin Surgutneftegaz ve Tatneft gibi daha muhafazakâr Rus petrol şirketlerinin çoğu, petrol ekipmanlarının büyük bir kısmını yerel üreticilerden sağlamaya devam ederken, Lukoil, Yukos ve Sibneft gibi daha büyük ve daha iddialı şirketler, Sovyet dönemi eski petrol sahalarında toparlanma oranlarını artırmak için yabancı kaynaklı ekipman ve hizmetlerin kullanılmasını tercih eder hale gelmiştir (Gustafson, 2012: 7). Geline bu aşama istenilen düzeyde olmasa da yine de işlerliği olan Rus enerji ekipman endüstrisinin güç kaybetmesine katkıda bulunmuştur. Zaten Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Azerbaycan'dan sondaj, Ukrayna'dan boru hattı gibi hayati ekipmanların tedarikinden mahrum kalan Rusya yaşanan gelişmelerle birlikte ciddi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmıştır (Connolly, 2018: 78). 1998 mali krize eşlik eden Ruble'nin çöküşü ülkede milli petrol ekipman endüstrisinde düşük ve orta dereceli teknoloji pazarına yönelik geçici bir toparlanmayla birlikte yatay kuyu ve hidrolik kırılma alanındaki şirketlerin başarı göstermesine neden olsa da bu istenilen düzeyde olmamıştır (Pongratz vd., 2008: 2). ABD firmalarının hidrolik kırılma için son on

yılda yaklaşık 25 milyon beygir gücü üretmesine karşılık, Rus firmaları toplu olarak 850 bin beygir gücü üretiyor olması söz konusu seviyenin göstergelerindendir (Connolly, 2018: 92). Kısacası bundan sonraki süreçte yeniden toparlanma belirtileriyle birlikte yeni Rus şirketleri ortaya çıksa da bunlar yabancı şirketlerin teknolojik ve kurumsal açıdan benzersiz gelişimi karşısında düşük seviyedeki pazarlarda rekabet edebilecek kapasiteye erişebilmişlerdir. Bu doğrultuda 2000’li yıllarda devletin enerji sektöründeki hakimiyetini tekrardan ortaya kıymasıyla birlikte ekipman üretimi ve servis sağlayıcılarının yeniden canlandırılmasına yönelik uygulamaları devreye sokmuş ancak günümüzde sektör sadece pazarın alt ve orta segmentlerinde dominant olabilmiş fakat istenilen düzeye henüz ulaşamamıştır. Dolayısıyla ithalata yönelim kaçınılmaz olmuştur (Proskuryakova, 2019: 6). Bu bağlamda yavaşta olsa gelişim göstererek hidrolik kırılma ve yatay delme aşamasına gelen sektörün küresel alandaki teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmasının yanı sıra Rus şirketlerinin bunları takip etmelerindeki eksiklikleri, ithalatı zorunlu hale getirerek dışa bağımlılığın ve zayıflığın zeminini hazırladığını iddia etmek mümkündür.

Rus firmalarına teknoloji, sermaye ve teknik bilgi (know-how) sağlamada yabancı şirketlerin önemi büyüktür. Devletin petrol şirketi Rosneft’in yanı sıra özel tüzel kişiliği olmasına karşın devletle yakın bağlantıları olan Novatek’in, BP, ExxonMobil, Total ve Statoil dahil olmak üzere farklı IOC’lerle bir dizi anlaşmaya girmesi söz konusu önemin ve ithalata yönelimin göstergelerindendir²¹ (Connolly, 2018: 88). Bu bağlamda Rus enerji sektöründe teknolojik, ekipman, know-how gibi unsurların ithalatının ve IOC’lerin rolünün göz ardı edilemez düzeyde olduğunu ifade etmek mümkündür. Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı verilerine göre söz konusu rol, petrol ve doğal gaz endüstrisi kapsamında yabancı ekipman ithalatı kapsamında yaklaşık yüzde 20 olarak ifade edilse de literatür verilerinin bunun ötesinde bir durumu işaret ettiği görülmektedir. Andres Mäe’nin ve daha bir çok uzmanın Rus enerji şirketlerinin büyük ölçüde yabancı teknolojiye bağımlı olduğunu iddia etmesi bunun örneklerindendir (Mäe, 2016: 2). Ayrıca Connolly (2018: 89)’in “Rusya’nın ithalat bağımlılığı gelecekte stratejik olacağı öngörülen alanlarda çok yüksek seviyededir. Offshore alanlarında kullanılan ekipmanın yüzde en az 80’ni, yeraltı rezerv haritalandırma yazılımlarının en az yüzde 80’ni, LNG işleme sürecinde kullanılan ekipmanların en az yüzde 80’ni ve hidrolik kırılma gibi alanlardaki gelişmiş ekipmanların yaklaşık yüzde 50’sinin ithalatla temin edilmektedir” şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceleri destekler niteliktedir.

Rus enerji sektöründeki faaliyetler kapsamında kullanılan ekipmanların önemli kısmının ithalat yoluyla temin edilmesi ilk bakışta pek bir sorun teşkil etmiyor gibi görünebilir. Hatta bunun bir adım daha ötesinde söz konusu alana yönelik uygulamaya konan yaptırımların etkili olmayacağına ilişkin ifadeler akademik literatürde rastlamak mümkündür. Fjaertoft ve Overland (2015: 66)’ın “ekipman ithalatının yasaklanmasının önümüzdeki on yıl boyunca etkilerinin sınırlı olmaktan öteye gidemeyeceği” şeklindeki ifadeleri söz konusu literatür örneklerindendir. Fakat bu

²¹ Connolly (2018: 88)’e göre; “bu anlaşmalar, Rusya’nın bir petrol üreticisi olarak geleceği için hayati öneme sahip olan yüksek maliyetli ve yüksek riskli projelere IOC katılımını sağlamlaştırmayı amaçlamaktadır”.

doğru değildir. Dönemin Rusya Federasyonu Enerji Bakanı Aleksander Novak'ın 2015 yılındaki konuşmasındaki “batılı yaptırımların yaklaşık yüzde 70 oranında ekipman ithalatını etkileyeceği” şeklindeki ifadeleri önümüzdeki dönemde yaptırımların etkisinin olacağına göstergelerindendir (Gabuev, 2016). Dolayısıyla Ukrayna'daki çatışmaya ilişkin Rusya'nın göstermiş olduğu reaksiyona karşılık olarak ABD ve AB önderliğinde aşamalı olarak devreye sokulan ve enerji sektörünü hedef alan yaptırımların etkisinin ilk anlar da hissedilmemesi netice alınmayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü, Avrupa ile olası bir krize neden olabilecek doğal gaz faaliyetlerini kapsamayacak şekilde Rus enerji endüstrisine yönelik aşamalı olarak yürürlüğe konan batılı yaptırımların hedefi kısa vadeli etkiler değildir (Van de Graaf ve Colgan, 2017: 62). Yaptırımlara rağmen Rus petrol üretiminin güçlü bir şekilde artmış, Avrupa'ya yönelik gaz akışının verimli bir şekilde devam ederek 2016-2017 yıllarında söz konusu alanlarda son on bir yılın rekor seviyelerine ulaşılması kısa vadeli etkilerin hedeflenmediğinin delillerindendir (Coote, 2018: 1). Daha açık bir deyişle, 12 Eylül 2014 tarihi öncesi yapılan anlaşmaları kapsamayan yaptırımların asıl hedefi, gelecekte Rusya'nın yönelmek zorunda olduğu konvansiyonel olmayan stratejik enerji kaynaklarına yönelik hayati derecede ihtiyaç duyduğu batı uzmanlığından mahrum edilmesi ve ileriki dönemlerde üretimin baltalanmasıdır (Van de Graaf ve Colgan, 2017: 62). Gelecek döneme ilişkin söz konusu hedefin odağı ise Batı Sibiryası ve Urallar'daki Bazhenov ve Dominik oluşumları gibi hem Arktik'teki offshore ve onshore alanlarında kaya petrolü oluşumlarının hem de yeni “sınır (frontier)²²” petrol yataklarının geliştirilmesi ve “brownfield”²³ yataklarındaki petrolün iyileştirilmesindeki teknolojidir.

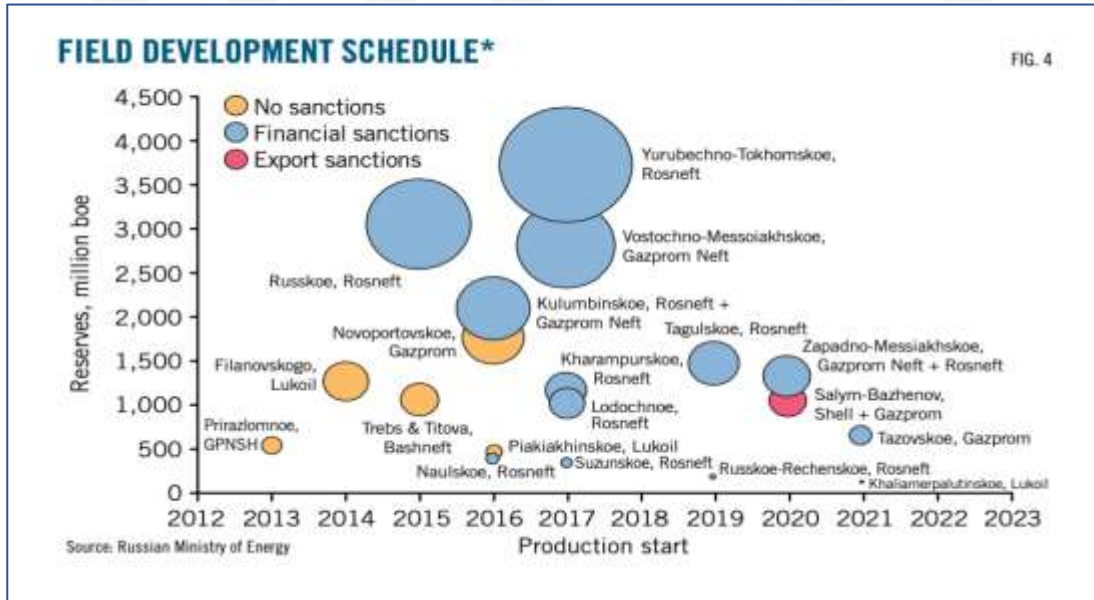
Enerji sektörüyle ilişkili olarak orta ve uzun vadede Rusya'nın ulusal güvenliği etkileyecek düzeyde önemli potansiyel sorunlarla karşılaşacağı ön görülmektedir. Örneğin, Petrol endüstrisinde daha eski (brownfield) petrol sahalarındaki üretimi azalmakta ya da yakın gelecekte azalması beklenmektedir. Ulusal güvenliğe yönelik potansiyel tehdit niteliğindeki bu durum, üretimin Kremlin'in henüz tam olarak kullanılmayan “sınır” rezervleri ve -özellikle Arktik kaynakları başta olmak üzere- ülkenin henüz keşfedilmemiş kaya petrolü gibi konvansiyonel olmayan oluşumlarla değiştirilmesi gerekliliği anlamına gelmektedir. Söz konusu gereklilik ise söz konusu değişim için pahalı ekstraksiyon teknolojilerin kullanılması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir (Gustafson, 2012: 10). Günümüz Rus enerji sektörünün günümüzdeki yetersizlik durumu göz önüne alındığında Ukrayna kriziyle ilişkili olarak yürürlüğe konan yaptırımların Moskova'nın orta ve uzun vadede karşılaşacağı potansiyel sorunların etkilerini yıkıcı hale getirmeyi amaçladığı iddia edilebilir.

²² Sınır terimi, Rusya'nın şu anda üretimin düşük olduğu ancak önümüzdeki on yıllar boyunca önemli ölçüde yükselmesi planlanan alanlarını ifade etmek için kullanılmaktadır (Connolly, 2018: 78).

²³ “Brownfield” terimi, bir süredir faaliyet yürütülen petrol sahalarını ifade etmek için kullanılmaktadır (Mitrova ve Yermakov, 2019: 28).

Özellikle Batı Sibirya'daki aktif durumdaki mevcut yatakları üretim miktarı bağlamında ciddi sıkıntılarla karşı karşıya oluşu Rusya'yı sürdürülebilirlik bağlamında çözüm için yeni alanlara yönelik faaliyetlerin devreye sokulmasına yönlendirmektedir. Söz konusu sıkıntılar, Rusya Federasyonu Resmi Enerji Stratejisi belgesinde 2030 yılına kadar Arktik offshore sahalarındaki üretimin toplam üretimin en az yüzde 20'sini oluşturmasına gerektiği, aksi halde Rusya'nın bir enerji süper gücü olarak geleceği tehlikede olabilir şeklinde ifade edilmektedir. (Mitrova ve Yermakov, 2019: 20). Ancak Arktik offshore sahaları ve Bazhenov oluşumu başta olmak üzere söz konusu yeni alanların geneli ya coğrafi olarak erişimi zor ya da jeolojik olarak zorlayıcı bölgelerde yer almaktadır. Dolayısıyla bu durum söz alanlara ilişkin faaliyetler için Rus ekipman ve saha servis sağlayıcıları tarafından üretilmeyen ileri teknolojileri gerektirmektedir. Yaptırımların rolü ise bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Kısacası Ukrayna krizi öncesinde süren işbirliği ithal edilen ekipmanın yaklaşık yüzde 68'ni etkileyen yaptırımlarla sekteye uğratılmaktadır (Mäe, 2016: 2). Rosneft'in Arktik'teki planlanan tüm keşif çalışmalarını ertelemesi, teknoloji ithalatına yönelik kısıtlamaların etkili olduğunun göstergelerindedir. Yaptırımlar nedeniyle sekteye uğrayan ya da uğrayacak faaliyetler bununla sınırlı değildir. Bu doğrultuda Batı önderliğinde Rusya'ya yönelik uygulanan yaptırımların Rus enerji sektöründe gerçekleşmesi planlanan projelere yönelik etkileri çerçevesinde, Daniel Fjaertoft ve Indra Overland tarafından hazırlanan grafiğin yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Şekil 3: Alan Geliştirme Takvimi

Kaynak: Fjaertoft ve Overland, 2015: 67

Görüldüğü üzere grafik, Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı'nın planlanan projeleri ile mevcut yaptırımları ilişkilendirmektedir. Söz konusu grafik ışığında birçok projenin yürürlüğe konan yaptırımlardan yakın zamanda etkilendiği ve bu durumun ileriki zamanlarda da devam

edeceği görülmektedir. Ayrıca uygulanan yaptırımlar çerçevesinde, finansal kısıtlamaların daha geniş çapta etkili olduğunun yanı sıra ithalata yönelik kısıtlamaların etkilerinin daha sonraki dönemleri kapsadığı çıkarımına varmak mümkündür. Bu bağlamda Salym sahalarında Bazhenov araştırmasına yönelik Shell ve Gazprom tarafından yürütülen sadece bir projenin, ihracat yasağından etkilendiğini ifade etmek mümkündür (Fjaertoft ve Overland, 2015: 68).

Sonuç olarak Ukrayna’da patlak veren krizle birlikte Rusya’nın uygulamalarına karşı reaksiyon olarak aşamalı bir şekilde uygulamaya konan yaptırımların odak noktalarından birisini enerji sektörü oluşturmaktadır. 2 Eylül 2014 tarihi öncesi yapılan anlaşmaları kapsamayan, doğal gaz geliştirme ve üretim faaliyetlerini dışarıda bırakarak Avrupa’ya karşı kesinti gibi olası bir krizi tetikleyici hamlelerden kaçınılarak dizayn edilen yaptırımların hedefinde, uzun vadeli projeler ve özellikle uluslararası petrol şirketlerinin finansal, yönetim ve teknik becerilerini gerektiren kuzeyde açık deniz petrol arama ve geliştirme, derin deniz petrol gelişimi ve şeyl petrol yataklarının faaliyete geçirilmesi gibi projeler yer almaktadır. Söz konusu yaptırımların etkileri kısa süreçte tam anlamıyla hissedilmezken, orta ve uzun vadede ulusal güvenliği tehdit eden sorunları tetikleyeceği aşikardır. Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı’nın hidrokarbonların Rus ekonomisinde oynadığı önemli rol nedeniyle, sektörün gelecekte hidrokarbonları çıkarma yeteneğini tehdit eden yaptırımları “son derece politikleştirilmiş” ve “ulusal güvenliğe tehdit” olarak tanımlaması gelecekle ilgili ifadeleri destekleyici niteliktedir (Mitrova ve Yermakov, 2019: 9).

2.3.7. Rusya Federasyonu Resmi Strateji Belgelerinde Enerji Güvenliği

Bir toplumun enerji güvenliğini temin etmeksizin ekonomik güvenliğe ulaşamayacağı aşikardır. Enerji güvenliğinin büyük ölçüde savunma, sosyal, politik ve diğer yönleri içeren ulusal güvenliği tehdit ettiği öne sürülen ekonomik güvenliğin temel bileşenlerinden biri olarak ele alınması söz konusu ifadeyi destekleyici niteliktedir (Sheindlin, 1996: 223). Bu minvalde ekonomik güvenlik ile ilişkisi ışığında enerji güvenliğinin devletlerin ulusal güvenliklerinin temel bileşenlerinden biri haline geldiği iddia edilebilir. Devletlerin enerji güvenliği stratejilerine verdikleri anlam ve yükledikleri sorumluluklar bu iddiayı doğrular niteliktedir. Örneğin Rusya Federasyonu, enerji ve güvenlik kompleksinin devletin işlevselliğinin sürdürülebilirliğindeki hayati rolün bilincinde olan söz konusu ülkelerdendir. Genel olarak bakıldığında dönemsel dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan, tehdit olarak nitelendirilen ya da olumsuzluk yaratma potansiyeli bulunan hadiselerle göre şekillenen Rusya Federasyonu’nun enerji güvenliğini sağlamaya yönelik politikaları için bazı dönüm noktalarının olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Sovyetler Birliği’nin dağılması ve sonrasında Boris Yeltsin iktidarındaki Rusya Federasyonu’nun ortaya çıkışıdır. İkinci dönüm noktasını ise Vladimir Putin’in iktidara gelişi ve bu süreçte yaşananlar oluşturmaktayken, Ukrayna kriziyle birlikte uygulamaya konan Moskova’yı hedef alan yaptırımlar konunun farklı bir boyuta taşınmasına ortam hazırlamıştır.

Enerji olgusunun en önemli özelliklerinden bir tanesi stratejik boyutunun olmasıdır. Söz konusu stratejik boyut, tüm modern toplum türlerinin fazla sayıdaki hedeflerine ulaşmak için enerji politikasını vazgeçilmez hale getirmektedir. Literatürdeki birçok çalışma ve uzman görüşleri enerji politikasının toplum türleri için vazgeçilmez olduğu düşüncesini destekleyici niteliktedir. Örneğin, Andrea Prontera (2009: 4)'nin "*Energy Policy: Concepts, Actors, Instruments and Recent Developments*" başlıklı çalışması ve "her nasıl olursa olsun etkili bir enerji politikasından yoksun sanayileşmiş ya da gelişmekte olan ülkenin temel fonksiyonlarını bile yerine getirmesinin imkânsız olduğu şeklindeki ifadeleri" bunlardan sadece bir tanesidir. Literatür ve uzman ifadelerinin yanı sıra enerji politikasının toplum türleri için vazgeçilmez olduğu düşüncesini destekleyen ya da kanıtlayan birçok hadiseye tarihsel süreçte tanık olunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında kurulan Rusya Federasyonu'nun ilk yıllarını kapsayan süreçteki yaşananlar enerji politikasının tüm toplum türleri için vazgeçilmez olduğunun en önemli örneklerindedir. Bilindiği üzere Boris Yeltsin iktidarının stratejik enerji kaynaklarına yönelik etkisiz uygulamaları birçok olumsuzluğa neden olmuş ve Rusya'nın ciddi ölçüde etkileyen enerji güvenliği sorunlarının fitilini ateşlemiştir. Bunun yanı sıra Vladimir Putin'in iktidara ve sonrasında yaşananlar ise, Boris Yeltsin dönemi enerji politikalarındaki etkisizliğin neden olduğu olumsuzlukların aksine yani etkili enerji politikasının topluma pozitif yönlü katkı yapabileceğinin en önemli göstergelerindedir. Çünkü Yeltsin döneminin aksine Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte Rus ekonomisi yeniden dirilmeye başlamış, bunun etkileri toplumsal ve uluslararası düzeyde kendisini göstermiştir. Vladimir Putin'le birlikte uygulamaya konan etkin enerji politikasının ulusal gelirden neden olduğu artış ve uluslararası ilişkilerde Kremlin'in tavırlarındaki sertleşmeler bu durumun örneklerindedir (Ivanenko, 2008: 270).

Etkisiz bir enerji politikasının devletin temel fonksiyonlarının işlerliği ve toplum için vazgeçilmez olduğu aşıkardır. Yeltsin ve Putin dönemlerinde enerji politikasının etkinliğinin farklı sonuçları da beraberinde getirdiği ve ciddi sorunlara yol açan olumsuzluklara ya da pozitif yönlü katkı bağlamında avantaj sağladığı Rusya Federasyonu örneğinde açıkça görülmektedir. Ancak bu, Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte etkili enerji politikasının sağladığı kazanımların sürdürülebilir olduğu ve Moskova'nın enerji güvenliğinin tehdit altında olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim geçmiş dönemlere nazaran etkili olarak nitelendirilebileceğimiz Putin'le özdeşleşen enerji politikasından önemli kazanımlar elde eden Kremlin'in 2014'ten bu yana enerji güvenliği sorunlarına neden olabilecek ciddi tehditlerle karşı karşıya olması sürdürülebilirlik bakımından Rusya ile ilgili öngörüler ve varsayımların gerçekleşme olasılığını arttırmaktadır. Hatta kimi uzmanlar, 2014 yılında patlak veren Ukrayna Krizi ve Kırım'ın ilhakına tepki olarak uygulamaya konan Moskova'ya yönelik yaptırımların orta ve uzun vadede önemli ölçüde tehdit potansiyeli taşıdığı ve bu süreçte ülkenin enerji güvenliğinin olumsuz etkilenmesini kaçınılmaz olarak ifade etmektedir (Tuzova ve Qayum, 2016: 140).

Sonuç olarak yakın zamana kadar Rusya Federasyonu ve enerji güvenliği ya da enerji stratejileri hakkındaki literatür çalışmalarının önemli dönüm noktalarını niteleyen dönemlerin genel olarak Vladimir Putin öncesi ve sonrası olarak ele alındığı göze çarpmaktadır. Fakat gerek konjonktürel şartlar gerekse enerji politikası gibi konseptlerin dinamik karakterdeki yapıları gibi faktörlerin konuyla ilişkili yeni eğilimler ve perspektiflerin geliştirilmesine yönelik baskıları son dönem literatür çalışmalarında karşılık bulduğuna ilişkin ip uçları da mevcuttur. Bu bağlamda Ukrayna krizi ve hemen akabinde uygulamaya konan Rusya karşıtı yaptırımları literatür çalışmalarına baskı yapan ve değişimi tetikleme potansiyeline sahip faktörlerden biri olarak kabul etmek mümkündür. Çalışmanın da konuya yaklaşımı da bu doğrultudadır. Dolayısıyla enerji güvenliğine yönelik tehdit potansiyeline sahip olumsuzluklar ve son dönemde yaşanan gelişmeler ışığında söz konusu dönüm noktalarını üç dönem yerine iki genel başlık altında toparlamak mümkündür. Çünkü Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Krizi öncesindeki enerji politikalarının sonraki süreçte ülkenin enerji güvenliğini negatif yönlü etkileme potansiyeli olarak ele alınan hem bugüne kadar ki sürecin analizi hem de uluslararası yaptırımların tetiklediği var olan ya da potansiyel olumsuzluklara karşı verilen tepki(leri) daha anlaşılır kılacağı ön görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Rus enerji stratejisine yön veren ilk resmî belge, 7 Mayıs 1995 tarihinde dönemin devlet başkanı Boris Yeltsin tarafından onaylanan “Enerji Politikasının Ana Hatları ve Rusya Federasyonu'nun Akaryakıt ve Enerji Endüstrisinin 2020 yılına kadar Yeniden Yapılandırılması” başlıklı dokümandır (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2009: 3). Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle yaşanan değişimlerle birlikte söz konusu stratejiler de revizyona uğramış ve bu doğrultuda ilk değişiklik 23 Kasım 2000 tarihinde “ES-2020” olarak bilinen belgenin Moskova hükümetince onaylanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu sürecin devamını ise Eylül 2003'te 2020'ye kadar olan sürenin genişletilmesiyle birlikte enerji üretiminin arttırılmasına yönelik çok ayrıntılı ve teknik bir stratejinin kabulü izlemiştir (Varol, 2013: 125). 2020 yılına kadar enerji stratejisini kabul edilmesi sonrasında çeşitli dinamikler değişimi zorunlu hale getirmiş ve bu süreci dönemin hükümetinin “2030 Yılına Kadar Rusya İçin Enerji Stratejisi” belgesini kabulü izlemiştir.

2.3.7.1. 2020 Yılına Kadar Rusya İçin Enerji Stratejisi

Taslağı 2002 yılında hazırlanan ve “ES-2020” olarak bilinen belge, Rusya Federasyonu'nun milli enerji stratejisi ile ilişkili en önemli dokümanlardan birisi olarak nitelendirilmektedir (Bushuev ve Troitskii, 2007: 1). 2003 yılında kabul edilen belgeyi önemli kılan unsurları genel olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki “ES-2020” başlıklı belgenin planlı bir model sunmasıdır. Daha açık bir deyişle, belgenin bir önceki döneme kıyasla en ayırt edici özelliklerinden birisi, kaos ya da plansızlık durumunun önüne geçilmesine katkı yapmasıdır. Öyle ki, bu belgeyle birlikte ülkenin milli enerji stratejisi dönemsel plan ve programlar

çerçevesinde ele alınmış ve hedefler 2010 yılına kadar kısa, 2010-2020 arası dönem orta ve 2020 sonrası uzun vadeli olarak tasarlanmıştır.

Planlı bir model sunan Rus enerji stratejisine kılavuzluk eden belgenin diğer ayırt edici noktası metnin geneliyle bağlantılıdır. Dolayısıyla belgeyle ilişkili olarak ifade edilen niteliğin bir bakıma planlı modelin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda stratejik yönetim anlayışını çağrıştırmaları bakımından modern yaklaşımın ürünü olarak ele alabileceğimiz ikinci ayırt edici özellik uygulamalardan elde edilen çıktılardan sağlanan faydanın maksimize edilmesine yönelik politikaların verimliliğinin test edilmesiyle birlikte iç ve dış dinamikler doğrultusunda konjonktürel şartlara uyum sağlanması amacıyla stratejilerin her beş yılda bir gözden geçirilerek gerekli görülen yeni düzenlemelerin yapılması konusunda kararların alınmasıdır. Örneğin ilk beş yıllık sürecin ertesinde 2008 yılında ülkenin ekonomik büyümesinin sonucu olarak enerji sektörünün geliştirilmesine yönelik kararların kabul edilmesini çıktılardan elde edilen faydanın maksimizasyonu ve konjonktürel şartlara uyum sağlanmasına yönelik kararların ürünüdür (Ufimtseva, 2017: 236).

İlk beş yıllık sürecin ardından iç ve dış dinamiklerin etkisiyle Rus enerji stratejisinde konjonktürel şartlara uyum sağlamak adına önemli düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemelerden en önemlisi 2008 yılında toplumsal ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik kararlar kapsamında değerlendirilen enerji stratejilerinin “*Sosyo-Ekonomik Kalkınmanın Geliştirilmesi ve Enerji Politikaları*” olarak tanımlanmaya başlamasıdır. İlk beş yıllık süreç sonunda yapılan bu düzenlemelerle birlikte öncelikle daha önceki planlamalarda yer verilerek uzun vadeli amaçlar kapsamında değerlendirilen fakat dönemsel olarak tam olarak ifade edilmeyen 2020 sonrasında yol haritası hazırlanmıştır. Örneğin, enerji stratejilerini sosyo-ekonomik kalkınma kapsamında ele alan Moskova’nın 2020 yılından 2030’a kadar olan süreci kapsayacak şekilde genişletilen uygulamaların uzun vadeli politikalar olarak ifade edilmesi söz konusu düzenlemelerdendir (Kuznetsova ve Kuznetsova, 2015: 161). Rusya’nın 2020 yılına kadar “*Uzun Vadeli Sosyo-Ekonomik Kalkınma Konseptinin*” hedeflerini yansıtan, 2030’a kadarki hedeflerin temelini oluşturan ve 2009 yılında yürürlüğe giren sosyo-ekonomik kalkınma ve gelişim kapsamında ele alınan enerji stratejileri çerçevesindeki düzenlemelerle stratejik enerji kaynaklarının ve sektörün maksimal düzeyde verim alınacak şekilde kullanılmasının önemine dikkat çeken Kremlin, genel olarak ekonomik büyümenin sürekliliği ve Rus toplumunun yaşam kalitesinin daha üst seviyelere çıkarılmasını amaçlamaktadır (Savchina vd, 2017: 29). Bu bağlamda ilk beş yıllık süreç sonrasında revize edilerek sosyo-ekonomik kalkınma ve gelişim kapsamında ele alınan Rusya Federasyonu enerji stratejilerinin sahip olunan kaynaklarının ülke yararına kullanımı ve sağladığı faydalar temelinde gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür.

Rusya Federasyonu enerji stratejilerinin kısa vadeyi kapsayan süreçte geçmişten kalan ve olumsuzluk yaratan ya da potansiyel tehdit niteliğindeki sorunların çözümüne yönelik uygulamaları

içerdiği gözlemlenmektedir. Moskova'nın öncelikli olarak devletin işlevselliğinin devamlılığı için hayati öneme sahip olmasına karşın günümüzdeki aksine stratejik enerji kaynakları üzerindeki kontrolünü tam anlamıyla sağlayamaması gibi daha birçok faktörün neden olduğu olumsuzlukların çözümünü hedef alan politik anlayışla hareket etmesi söz konusu gözlemi destekleyici niteliktedir. Kısa vadede sektörü kademeli bir şekilde istikrarlı yapıya dönüştürmek temelinde şekillenen Rusya Federasyonu'nun enerji güvenliğini sağlamaya yönelik yurtiçi enerji pazarının inşasına yönelik tecimsel faaliyetleri düzenleyici yasal düzenlemelerin yapılması, stratejik enerji kaynaklarına yönelik devlet kontrolünün temini, enerji fiyatlarında meydana gelen yaklaşık altı katlık aşırı artışın neden olacağı olumsuzluklar nedeniyle rakamların aşağıya çekilmesi gibi daha birçok uygulamayı bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Rusya Federasyonu enerji stratejilerinin orta vadeyi kapsayan süreçteki uygulamalarını dönemin hükümeti tarafından kabul edilen 28 Ağustos 2003 tarihli 1234-r sayılı kararın gereklilikleri çerçevesinde ele almak mümkündür. Söz konusu gerekliliklerden en önemlisi, -daha öncede değinildiği üzere- Rusya'nın 2020 yılına kadar olan enerji stratejisi belgesinin dönemsel şartlar doğrultusunda en az beş yılda bir değiştirilmesidir. Örneğin, 17 Kasım 2008 tarihinde Moskova tarafından onaylanan 1662-r sayılı kararname söz konusu gerekliliklerin sonucudur. Ancak enerji güvenliği bağlamında Moskova'yı enerji stratejisi belgesinde söz konusu revizyona iten faktörler sadece bir önceki dönemde kabul edilen kararnameyi ortaya çıkaran gerekliliklerle sınırlı değildir. Kuşkusuz iç ve dış faktörler Rusya Federasyonu'nun söz konusu revizyonunu zorunlu hale getirmektedir. Örneğin, ülkenin ekonomik kalkınmasının iç ve dış dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan dalgalanmalara karşı olası kırılganıyla birlikte 2008 yılında başlayan küresel ekonomik krizin potansiyel yıkıcı sonuçları Rusya Federasyonu'nun enerji stratejisi belgesinde revizyona gitmesinde rol oynadığı düşünülmektedir (Ministry Of Energy of the Russian Federation, 2009: 10). Bunun yanı sıra 2006 yılında Ukrayna doğal gaz kesintisi örneğinde olduğu gibi Rusya Federasyonu'nun stratejik enerji kaynaklarını güç unsuru olarak kullanmasının ekonomik krizlere karşı kırılganlığı tetiklediğini ileri sürmek mümkündür. Enerji alt yapı sistemlerinin geliştirilmesi, enerji piyasasının işlerliğinin sağlanması, stratejik enerji kaynaklarına yönelik yeni üretim sahalarının devreye sokulması gibi uygulamaları ekonomik faktörlerin neden olacağı olumsuzluklara yönelik orta vadeli süreç kapsamında ele almak mümkündür (Varol, 2013: 128).

Genel olarak Rusya Federasyonu'nun enerji politikasının temel amaçlarını enerji kaynaklarının ihraç edilmesi, doğrudan dış yatırımların ulusal enerji sektörüne çekilmesi, enerji kaynaklarının taşınması, Rus yakıt-enerji sektörünün yurtdışındaki faaliyetlerine ilişkin Ar-Ge benzeri araştırmaların üretime yönelik teşvik edilmesi ve Rus şirketlerinin dış pazarlardaki varlığını arttırmak olarak sıralamak mümkündür (IEA, 2017). Söz konusu amaçlar, Rusya Federasyonu'nun uzun vadeli enerji politikası kapsamında büyük önem taşımaktadır. Bu önem, Rus enerji politikasının temel amaçlarının ülkenin enerji alanındaki uzun vadeli planlamalarıyla ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Bir bakıma Rus enerji politikasının uzun vadeli planlamaların

temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Moskova tarafından deklere edilen resmî belgelerde yer alan uzun dönem olarak nitelendirilen süreci kapsayan politika ve amaçlara ilişkin ifadeler bunun en önemli göstergelerindedir. Bu minvalde Rusya Federasyonu'nun enerji politikasının temel amaçlarının devletin uzun vadeli planlamalarını şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Kısacası gerçek ve tüzel kişiliklerin ticari başta olmak üzere sahip oldukları hakları ve yasal çıkarlarının korunması, ülkenin savunma ve güvenliğinin sağlanması, kamu mülkiyetinin etkin bir şekilde yönetilmesi ve enerji sektörü için yeni bir nitel devlete ulaşmaya yönelik çaba sarf edilmesi gibi uzun vadedeki enerji politikası kapsamında ele alabileceğimiz daha birçok şeyin Rusya Federasyonu'nun bu alandaki temel amaçları doğrultusunda şekillendiğini ifade etmek mümkündür (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2009: 24).

2.3.7.2. 2030 Yılına Kadar Rusya İçin Enerji Stratejisi

ES-2020 belgesinin kabul edilmesinden bir süre sonra Rusya Federasyonu söz konusu dokümanın yenilenmesi zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Devletin resmi enerji politikasındaki zorunlu değişimde birbirleriyle doğrudan etkileşim halindeki iç ve dış faktörlerin önemli ölçüde etkisi olmuştur. Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte ülke idaresinin yönetim anlayışındaki değişim iç faktörlerin, 2008 Ekonomik Krizi de dış faktörlerin başında gelmektedir. Hatta 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin Rusya Federasyonu enerji politikasının değişimin altında yatan ana neden olduğunu söylemek mümkündür. 2008 yılında patlak veren finansal krizi ana neden yapan unsur ise Rusya'nın tüm üretim, keşif ve yatırımlara ilişkin öngörülerini etkilenmesidir. Ayrıca kriz sırasında hem yurtiçi tüketimin hem de enerji ihracatın azalması ve sadece bütçeyi değil gelecek on yıl boyunca enerji stratejisini de etkilemesinin söz konusu politika değişikliğinde rol oynadığı aşikardır. Dolayısıyla ES-2030 belgesini 2008 finansal krizi ağırlıklı faktörlerden olumsuz etkilenen Rusya Federasyonu'nun enerji sektörünü mümkün olan en kısa sürede kurtarmaya yönelik bir hamle olarak ele almak mümkündür (Varol, 2013: 128).

ES-2030 kapsamında Rusya Federasyonu enerji politikasının amacı, stratejik olarak nitelendirebileceğimiz doğal enerji kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması ve enerji sektörünün ekonomik olarak büyümenin sürdürülebilirliğine entegrasyonu, ülke vatandaşlarının yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve uluslararası arenada ekonomi başta olmak üzere devletin sistemdeki konumun daha güçlü hale getirilmesine yardımcı olmak olarak deklare edilmektedir (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2015: 1-2). Söz konusu amaçlar çerçevesinde Rusya Federasyonu tarafından kabul edilen ES-2030 belgesi ülke enerji sektörünün uzun vadeli gelişiminin araçlarını, hedeflerini, önceliklerini, kriterleri ve daha da önemlisi sonraki dönemde sorun yaşanmaması ya da olumsuz etkilerinin azaltılması amacıyla enerji politikalarının mekanizmalarının belirlenerek gayelere ulaşılmasına yardımcı olacağı ifade edilmektedir (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2015: 2). Dönemin Rus hükümeti tarafından 13 Kasım 2009'da 1715-r sayılı kararla kabul edilen ES-2030 belgesinde yer alan söz konusu temel gayeler

ise; iç ve dış talebi karşılamak için enerji kaynaklarının çoğaltılması, çıkarılması ve işlenmesindeki etkinliğin artırılması, yeni bir enerji altyapısının modernizasyonu ve inşası için ülke enerji sektörünün büyük ölçekli teknoloji temelinde güncellenmesi, enerji sektöründe istikrarlı bir şekilde faaliyet gerçekleştirecek kurumsal ortamın oluşturulması, enerji tasarrufuna yönelik yapısal değişiklikler ve teknolojik yatırımların yapılması da dahil olmak üzere ekonomi ve enerji başta olmak üzere ilgili sektörlerdeki çevresel verimliliğinin iyileştirilmesi ve Rus enerji sektörünün dünya enerji sistemiyle daha fazla entegre hale getirilmesi olarak ifade edilmektedir (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2010: 15-16).

2.3.7.3. Rusya Federasyonu 2012 Enerji Güvenliği Doktrini

Stratejik enerji kaynaklarının başta ülke ekonomisiyle ilişkili taşınmış olduğu hayati önem, Rusya hükümetini devletin enerji güvenliğini tahsis edecek federal düzeyde etkin bir politika uygulamaya zorlamaktadır. Bu bağlamda söz konusu durumun farkındalığıyla hareket eden Moskova'nın enerji güvenliğiyle ilgili en önemli stratejik belgelerinden biri "Rusya Federasyonu'nun 2012 Enerji Güvenliği Doktrinidir". Doktrin en önemli niteliklerinden birisi küresel, ulusal ve bölgesel olmak üzere toplam üç enerji güvenliği düzeyini tanımlamasıdır. Ayrıca iç ve dış olarak iki tehdit grubunun ülkenin enerji güvenliğine etki seviyesinin anlaşılabilmesi için bir dizi ölçek ve gösterge geliştirilmesine yönelik önerileri doktrinini önemli kılan bir diğer niteliktir (Bogaviz vd., 2018: 1-2). Bu önerinin nedeni söz konusu gösterge ve ölçeklerin ülkenin enerji güvenliği seviyesini daha net anlaşılmasına yapacağı katkı(lar)dır.

1992 yılında kabul edilen "Güvenlik Kanununun" 12. maddesi ve 1997 kabul edilen "Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti" gibi hükümet politikalarını tanımlayan ana belgelerde yer verilse de konu bağımsız olarak tam anlamıyla ele alınmamıştır. Bu eksiklik diğer güvenlik meseleleriyle bağlantılı olarak yeni yüzyılın enerji güvenliğine ilişkin konuların daha geniş çerçevede 2012 yılında kabul edilen "Rusya Federasyonu'nun Enerji Güvenliği Doktrini" belgesine tam olarak yansınmasıyla bir nebze de olsa aşılmıştır. Alanının önde gelen uzman ve analitik grupların teorik arka planına ve metodolojik gelişimine ciddi oranda katkı yapmış olduğu belgenin esasını ise, ülkenin stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili olan karşılaşacağı olumsuzluklar, dönemin çağdaş dinamiklerinin yaratacağı sorun ve eğilimler oluşturmaktadır (Bogaviz vd., 2018: 2).

2012 Rusya Federasyonu Enerji Güvenliği Doktrininin onaylanmasıyla sonuçlanan süreç 2010 yılında dönemin Rusya Federasyonu Devlet Dmitry Medvedev'in Hükümete bir Enerji Güvenliği Doktrini hazırlama talimatı vermesiyle başlamıştır. Başkan Medvedev'in 13 Aralık 2010 tarihindeki Güvenlik Konseyi toplantısındaki söz konusu talimatı şu şekilde ifade edilmiştir (President of Russia, 2010);

Bugün gündemimizdeki konulardan biri ekonomik alanda kilit bir öneme sahip ulusal enerji güvenliğidir. Herhangi bir devletin enerji güvenliği, egemen ulusların gelişiminin garantisidir. Enerji kaynaklarımız diğerlerinden daha fazla olsa da aynı durum ülkemiz için de geçerlidir. Enerji güvenliği, ülkenin sosyal ve ekonomik hedeflerine ulaşma ve küresel pazarlardaki rekabet gücünü koruma yeteneği üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bugün Rus enerji sektörü, küresel petrol ve kömür arzının yaklaşık yüzde 12'sini, küresel gaz arzının yaklaşık yüzde 25'ini karşılamının yanı sıra dünyanın dördüncü en büyük elektrik üreticisi konumundadır. Bunlar çok etkileyici verilerdir. Enerji sektörünün Rusya'nın gayri safi yurtiçi hasıladaki payı yüzde 30'un üzerindedir. Bu, gelişimimizin bir garantisi ve aynı zamanda ilerlememize bir meydan okumadır. Enerji pazarındaki durumun, 2008 sonu ve 2009 başlarındaki olaylarla bir kez daha kanıtlandığı üzere, Rusya gibi enerji üreten devletlerin yararına olmayacak şekillerde sıklıkla değiştiğini fark ediyoruz. Ayrıca bunların sadece kriz sırasına petrol fiyatlarındaki keskin dalgalanmalardan değil, aynı zamanda artan enerji kaynakları sıkıntısından da kaynaklanmakta olduğunu farkındayız. Rusya'nın yüksek bir tekelleri enerji fiyatıyla ilgilenmediğini defalarca söyledik; istediğimiz fiyat istikrarı ve dalgalanma öngörülebilirliği, diğer bir deyişle makul fiyatlardır. Aynı zamanda, ülkemizde kanıtlanmış petrol ve gaz rezervleri hala yeterli olmasına rağmen tükenmekte olduğunu da unutmamak gerekir. Rus enerji sektörünün teknolojik seviyesi de oldukça geridedir. Özellikle elektrik üretimi kapasitelerinde yaşanan düşüşler bu durumu doğrulamaktadır. Enerji sektörünün teknolojik açıdan geri kalması Sayano-Shushenskaya Hidroelektrik İstasyonu'ndaki kaza kadar korkunç olanlar da dahil olmak üzere elektrik ve ısı tedariki gibi bir çok konuda aksamalara neden olmaktadır. Sonuç olarak düzeni sağlamak ve en önemli hedefimizi gerçekleştirmek için entegre bir önlem sistemine ihtiyacımız olduğu açıktır: Rus yakıt ve enerji sektörünün modernizasyonu. Bu alanda bir dizi yaklaşımı benimsedik ve bunlar, Enerji Stratejisi ve elektrik enerjisi endüstrisi, petrol endüstrisi ve gaz endüstrisindeki tesislerin geliştirilmesi için genel plan da dahil olmak üzere etkilidir. Ancak, bu hala yeterli değildir. Bu konuya entegre bir yaklaşım benimsemeliyiz. Bu nedenle, Hükümet böylesi durumda haklı bir adım olan bir Enerji Güvenliği Doktrini hazırlamalı ve bu doktrini uygulamak için önceliklerini ve önlemlerini belirlemelidir.

Enerji güvenliği doktrini, dönemin Hükümeti ve Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan, Devlet Başkanı tarafından onaylanan federal ve bölgesel düzeydeki mekanizmaların, hükümet yetkililerinin sorumluluklarını, idari ve yasal ilkelerini düzenleyen ve 29 Kasım 2012 tarihinde kabul edilen normatif bir belgedir. Doktrinde enerji güvenliği olgusu, devletin ve vatandaşların yanı sıra toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak kalitede enerji kaynaklarına erişimin ve enerji arzının kesintisi neden olacağı tehditlerden korunması gerekliliği çerçevesinde tanımlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda doktrin, Rusya Federasyonu'nun enerji güvenliğinin sağlanması için sınırları içerisinde mevcudiyetine yönelik ekonomik, jeopolitik, finansal, teknolojik ve diğer tehditleri önleyen koşulların dikkate alınmasının altını çizmektedir (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2012). Bu bağlamda ES-2030 belgesinde emniyetli yakıt ve enerji tedarikinden vatandaşlara, topluma ve ekonomiye yönelik tehditlere kadar devletin güvenliği olarak ifade edilen enerji güvenliği doktrinde, kaynakların yeterliliği, ekonomik açıdan uygunluğu, arz ve talep ile ilgili öngörüler ve teknolojik erişilebilirliğini kapsadığını söyleyebiliriz (Senderov, 2013). Potansiyel ve mevcut durumdakiler kapsamında ele alabileceğimiz söz konusu tehditler, doktrinde yerine göre iç ve dış olarak iki grupta ele alınmaktadır. İlk grubu ekonomik, sosyal, politik, teknolojik ve natürel gibi bir dizi iç tehdit oluştururken; Rusya'nın enerji güvenliğini zayıflatabilecek uluslararası politika ve ekonomiden kaynaklı eylemleri dış faktörler olarak ifade edilen grubu nitelemektedir (Bushuev, 2012: 41). Bu minvalde iç tehditlerin ağırlıklı olarak yakıt ve enerji kompleksine odaklandığını, dış tehditlerin ise makroekonomi ve jeopolitik konularıyla

yakından ilişkili olduğunu ve enerji sektörünün diğer tüm ekonomik, politik ve sosyal alanlarla derinden bağlantılı olduğunu ifade etmek mümkündür (Bogoviz, 2018: 2).

Doktrine göre enerji güvenliğinin temini iç ve dış olarak gruplandırılan tehditlerin önlenmesini ya da neden olacağı sonuçları etkilerinin yumuşatılmasını amaçlayan ve gelecekteki potansiyel risklerinin azaltılmasına yönelik faaliyetlerdir. Enerji güvenliğine yönelik söz konusu faaliyetler çerçevesinde doktrinde bir takım temel ilke ve göstergelerin altı çizilmektedir. Çünkü enerji güvenliği göstergeleri ve temel ilkeleri olmaksızın söz konusu faaliyetlerden etki beklemek gerçekçi olmayacaktır. Doktrin kapsamındaki söz konusu ilkeler; yakıt ve enerji tedarik sistemlerinin işleyişinin güvenilirliği; ulusal ekonominin enerji verimliliği; yakıt ve enerji kaynakları dengeli üretimi ve tüketimi; ulusal ekonominin bir parçası olarak enerji sektörünün farklı nitelikteki tehditlere karşı sürdürülebilirliği ve bu tehditlerin kaybını en aza indirme yeteneği; yakıt ve enerji kompleksinin teknolojik işlenebilirliği ve ekonomik verimliliği şeklinde sıralanmaktadır (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2012). Bunlarla birlikte incelenen hidrokarbon rezervleri ve onun kazalarıyla oranının artışı, ülke GSMH'sindeki enerji yoğunluğunu azaltma dinamikleri, kaynak kullanımının sonuna yakın ekipmanın payı, sabit üretim varlıklarının yenilenme katsayısı, enerji dengesinin eldeki bileşenini çeşitlendirme katsayısı ve yakıtın ihracat-üretim oranı olarak doktrinde yer verilen göstergeler, bir takım model ve yöntemlerle belirlenen eşik değeriyle birlikte trendlerdeki normallik ve negatifliklerin anlaşılması için büyük önem taşımaktadır (Bushuev, 2012: 42-43).

Kısacası, Doktrin'in temel amacı, federal ve bölgesel hükümet tarafından Rusya ve bölgelerinin gelecek için enerji güvenliğinin sağlanmasında izlenmesi gereken eylem stratejisini tanımlamaktır. Doktrin ışığında, Rusya'nın enerji güvenliğinin üç faktörle karakterize edilebileceğine yönelik çıkarım yapmak mümkündür. Söz konusu faktörlerden ilki yakıt ve enerji kompleksinin, ekonomik olarak erişilebilir ve yüksek kalitede yakıt ve enerji kaynakları için yeterli bir tedarik sağlama yeteneğidir. İkinci faktör, bir enerji kaynakları sistemi olarak ekonominin enerji kaynaklarının kullanılabilirliğini rasyonel olarak harcama ve buna bağlı olarak taleplerini sınırlama yeteneğidir. Bu bağlamda Ekonomik, sosyo-politik, teknolojik ya da doğal vb. nedenlerden kaynaklanan mevcut ya da potansiyel tehditlerle birlikte tüm bunlarla bağlantılı olarak ortaya çıkan olumsuzlukların neden olduğu enerji arzındaki kesinti gibi hadiselerin zarar verici etkilerine karşı enerji ve yakıt kompleksi sistemlerinin bir bütün olarak sürdürülebilirliği ise son faktör olarak karışımıza çıkmaktadır (Bogoviz, 2018: 3). Bununla birlikte Doktrin hükümlerinin uygulanmasının, Rusya Federasyonu'nun enerji güvenliğini sağlayacağına, toplumunun refahını arttıracığına, ülke ekonomisine yönelik tehditleri önleyeceği ve istikrarını artıracığına, yakıt ve enerji kompleksinin dinamik gelişimi için koşullar yaratacağına inanılmaktadır (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2012).

2.3.7.4. Rusya Federasyonu 2019 Enerji Güvenliği Doktrini

Enerji politikası uzun zamandır genel anlamda jeopolitiğin ve Rusya'nın uluslararası arenadaki etkisinin merkezi bir parçası olmuştur (Pierini, 2019: 301). Enerji güvenliği ve politikalarına göstermiş olduğu hassasiyet Rusya'nın konuya yaklaşımının göstergelerindedir. Vladimir Putin'in iktidara gelişıyle daha merkezi bir konumda kendine yer edinen ve ulusal güvenliğin en önemli unsurları arasında sayılan enerji politikaları Rusya Federasyonu'na önemli kazançlar sağlasa da bunların sürdürülebilirliği özellikle Ukrayna Krizi'nin patlak vermesiyle birlikte sorgulanır hale gelmiştir. Krizin tetiklediği ya da onunla ilişkili olarak ele alabileceğimiz sonraki süreçte yaşananlar Rusya Federasyonu'nun politik uygulamaları kapsamında enerji kaynaklarından elde etmiş olduğu kazançların sürdürülebilirliğinin uluslararası camiada tartışılmasının en önemli nedenlerindedir. Yakın tarihte yaşanan Ukrayna Krizinin iç ve dış ortamda bir dizi dinamiği harekete geçirdiği ve mevcut düzeni etkilediği yadsınamaz gerçeklerdendir. Dolayısıyla başta Rusya Federasyonu olmak üzere uluslararası sistemin egemen aktörlerinin Ukrayna Kriziyle birlikte bir takım gelişmelerle karşı karşıya kaldığını ifade etmek mümkündür.

Enerji politikasının Rusya özelindeki jeopolitik ve uluslararası arenadaki önemiyle Ukrayna'nın sahip olduğu nitelikler birlikte göz önüne alındığında bu coğrafyada patlak veren küresel boyuttaki krizin sonraki süreçte yaşananlar dolayısıyla ciddi etkilere neden olacağı aşikardır. Özellikle başta batılı devletler olmak üzere uluslararası sistemin önde gelen aktörlerinin Ukrayna Krizi sonrasında uygulamaya koydukları Rusya'yı hedef alan yaptırımları bu çerçevede ele almak mümkündür. Dolayısıyla Ukrayna'da patlak veren kriz sonrasındaki yaşananların Moskova'yı etkilediği ya da etkileyeceği alanlarından bir tanesinin enerji kaynaklarıyla ilişkili olduğunu potansiyel tehditleri de beraberinde getireceği öngörülebilirdir. Söz konusu öngörü bu tehditlerin Rusya Federasyonu'nun enerji güvenliğine yönelik olduğuna işaret etmektedir. Ukrayna Krizi sonrasında uygulamaya konan yaptırımların hedef aldığı konulardan bir tanesinin Rusya'nın kendisi için de tehdit olan uluslararası enerji güvenliğine yönelik projelerde yer alması ve ülkenin enerji sektörünün işleyişindeki bazı temel aksiyonların sistemin önde gelen aktörleri tarafından kısıtlanması olduğu göz önüne alındığında söz konusu tehdit daha belirgin olmaktadır.

Devlet idaresi ya da politika alanlarındaki yönetim anlayışı geçmişe nazaran önemli ölçüde değişmektedir. İster stratejik yönetim anlayışı ister proaktif politika ya da pragmatik yaklaşım gibi hangi kavram ya da olgularla ifade edilirse edilsin söz konusu değişim çağın gerekliliklerine uyum sağlamak konusunda devlet mekanizmalarının esneklik kazanmaya başladığı bir hal almaktadır. Söz konusu durum pragmatik yönetim anlayışıyla bütünleşen Vladimir Putin Rusya'sı için de geçerliliğini korumaktadır. Örneğin Putin'in yönetim anlayışıyla anılan Rusya Federasyonu'nun çağın gerekliliklerine uyum sağlamak doğrultusundaki esneklik kazandığı politika alanlarının başında enerji gelmektedir. Yeltsin dönemi enerji politikası belgeleri ve doktrinlerle Putin

dönemindekiler karşılaştırıldığında Rusya Federasyonu'nun söz konusu değişime uyum sağlama çabalarının daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir. 2012 yılında kabul edilen Rusya Federasyonu'nun Enerji Güvenliği Doktrininin yerini alan belgenin de söz konusu değişime uyum sağlama çabaları çerçevesinde ortaya çıktığını iddia etmek mümkündür.

İster Putin Rusya'sının önceki dönem politik uygulamaları ister yönetsel hatalar ya da fiziki nitelikler gibi nasıl ifade edilirse edilsin, genel bir bakış açısıyla dönemin şartlarının Rusya'nın enerji alanındaki uygulamalarına kılavuzluk eden belgelerin güncellenmesini zorunlu hale getirmiştir. Söz konusu güncellemeye yönelik zorunluluğun yaygın olarak Ukrayna Krizinin tetiklediği Moskova'ya yönelik yaptırımlar çerçevesinde olduğu iddia edilse de 13 Mayıs 2019 tarihinde 216 sayılı kararname ile kabul edilen Rusya Federasyonu'nun Enerji Doktrini belgesinin altında yatan neden bir tek bununla sınırlı değildir. Dolayısıyla 216 sayılı kararnamenin kabulüyle sonuçlanan sürecin altında birden fazla nedeni barındırdığını kabul etmek gerekmektedir. Söz konusu nedenler göreceli olarak önem sıralarına göre sıralanabilmekteyken, genel olarak hepsini ülkenin enerji güvenliğine yönelik şemsiyesi altında ele almak mümkündür. Kısacası Rus yetkililerin ülkenin enerji güvenliğine yönelik tehdit algıları 216 sayılı kararnamenin kabul edilmesinin en kapsayıcı şekilde ifade edilebilecek yegâne nedenidir. Enerji güvenliği doktrini kapsamında söz konusu nedenler belgenin iki numaralı başlığında "*Enerji Güvenliği Sorunları ve Tehditleri, Enerji Güvenliği Riskleri*" on altı ana ve kırk altı alt olmak üzere 5-21 arasındaki maddelerde ifade edilmektedir (President of the Russian Federation, 2019).

2012 yılında yayınlanan önceki versiyonun yerini alan yeni doktrinin ülkenin enerji güvenliğine yönelik sorunlar, riskler ve tehditleri iç, dış ve sınır aşan faktörler olarak üç grupta topladığı göze çarpmaktadır. Ancak dış faktörlerin bir nebze de olsa öne çıktığını maddelerdeki sıralama doğrultusunda söylemek mümkündür. Devlet Başkanı Vladimir Putin'in belgeye ilişkin açıklamalarındaki ayrımcılık kavramına yapılan vurgu Rusya Federasyonu enerji güvenliğine tehditler açısından dış faktörlerin göreceli olarak ön planda yer aldığının göstergelerindedir (Abay, 2019). Ayrıca, Putin'in ifadelerinde yer alan ve ayrımcılığa yapılan vurguya yeni doktrinde de yer verilmektedir. Doktrinin ikinci başlığı altındaki 7. maddesinde ayrımcılık vurgusu şu şekilde ifade edilmektedir (Energy Security Doctrine of the Russian Federation, 2019):

BM Genel Kurulu tarafından tanımlanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması gereğini dikkate alarak, ulusal çıkarlarından, kaynaklarından ve entelektüel potansiyelinden hareket eden Rusya, uluslararası enerji güvenliğinin sağlanmasına önemli katkı yapmaktadır. Rusya Federasyonu'nun uluslararası enerji güvenliğinin sağlanmasına tam ölçekli katılımı, bazı yabancı devletlerin ve uluslararası organizasyonların projelere muhalefeti de dahil olmak üzere enerji sektörüne getirilen kısıtlayıcı önlemlerle engellenmektedir.

2019 yılında kabul edilen enerji güvenliği doktrinde de enerji güvenliğini olumsuz etkileyen riskler bağlamında ekonomik, sosyal, politik, teknolojik ve natürel şeklinde bir önceki versiyondakine benzer bir gruplandırma tercih edilmiştir. Söz konusu tercih enerji güvenliği ile

ilişkili daha önceki ifade ve tespitlerin gerek haklılığını gerekse yeni dönemde de geçerliliğini koruduğunun anlaşılması bakımından önemlidir. Dolayısıyla enerji güvenliği doktrininin yeni versiyonunun var olan ile potansiyelleri dikkate aldığı ifade etmek mümkündür. Doktrinin var olanın ötesinde potansiyelleri de dikkate aldığı kanıtlarından biri ise “Enerji Güvenliği Sorunları ve Tehditleri, Enerji Güvenliği Riskleri” başlığının 8. maddesi kapsamında yer alan ifadelerdir. Enerji güvenliğine yönelik dış ekonomik zorlukları kapsamında söz konusu potansiyeller; dünya ekonomik büyüme merkezinin Asya-Pasifik bölgelerine kayması, enerji talebindeki dünya genelindeki yavaşlama ve diğer enerji kaynaklarının kullanımının petrolün yerine tercih edilmesi, enerji verimliliği anlayışındaki değişimin sektörün yapısını etkilemesi, yeni hidrokarbon ihracatçıların ortaya çıkması ve bunlar arasındaki rekabetin artışı, enerji alanındaki uluslararası yasal düzenlemelerdeki değişiklikler ve enerji piyasasının işleyişi için yeni koşulların getirilmesi, LNG'nin üretimi ve dünya enerji pazarlarındaki payının artması, enerji güvenliğine yönelik dış politika sorunu şeklinde sıralanmaktadır (Energy Security Doctrine of the Russian Federation, 2019).

216 sayılı kararnameyle kabul edilen yeni enerji doktrininde bir önceki versiyondan farklı olarak ele alınan tehditlerden bir diğeri dış politika ve ekonomi kapsamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda doktrinin 11.maddesinde yer alan ifadelerin Ukrayna Krizi sonrasında ortaya çıkan yeni koşullarla ilişkili tehditlerin dış politika ve ekonomiyle bağlantılı gelişen güncel duruma dikkat çektiğini söylemek mümkündür. Enerji güvenliğine yönelik dış politika ve ekonomik tehditleri sıralayan 11.madde kapsamında Ukrayna Kriziyle de ilişkili olarak ortaya çıkan güncel durum şu şekilde ifade edilmektedir (Energy Security Doctrine of the Russian Federation, 2019);

Rusya Federasyonu'nun geleneksel enerji pazarındaki payının azaltılması ve yeni pazarlara girişinin zorlaştırılması, ülkenin yakıt ve enerji kompleksi başta olma üzere bir bütün olarak ekonomisine zarar vermek için yabancı devletlerin uluslararası düzeyde yasal ve finansal mekanizmaları kullanması, iklim ve çevre politikasının uygulanması ya da enerji kaynaklarının ithalatının çeşitlendirmesi bahanesi da dahil olmak üzere enerji sektöründeki var olan uluslararası yasal düzenlemeleri değiştirerek, dünya pazarlarında faaliyet gösteren Rus menşeli organizasyonlara karşı ayrımcılık, Rusya'nın enerji kaynağı ihracatının yasa dışı olarak nitelendirilmesi.

Önceki versiyonuna kıyasla yeni doktrini önemli kılan unsurların başında çeşitli dinamiklerin etkisiyle yeniden biçimlenen konjonktürel durumun ve onun tetikleyicisi hadiselerin Rusya Federasyonu'nun enerji güvenliğine yönelik tehditleri göz önünde bulundurmasıdır. Dönemin şartları bağlamında Rusya Federasyonu enerji güvenliğine yönelik tehdit olarak ele alınabilecek gelişmelerin başında Ukrayna Krizi ve sonrasında yaşananlar gelmektedir. Bu bağlamda doktrini önemli kılan unsurlardan bir diğerrinin Ukrayna Kriziyle ilişkili gelişmelerin bugün ve gelecekte Rusya Federasyonu enerji güvenliğine yönelik tehdit niteliği taşıdığına dikkat çekilmesi olduğunu iddia etmek olasıdır. Doktrinin 12. Maddesinde yer alan ifadeler Ukrayna Kriziyle ilişkili yaşananların Rusya Federasyonu enerji güvenliği için tehdit niteliği taşıdığına en önemli

delillerindedir. Doktrinde bu durum Ukrayna Kriziyle ilişkilendirebileceğimiz hadiselerin Rusya Federasyonu enerji güvenliğini tehdit ettiği ise enerji sektöründe faaliyet gösteren Rus menşeli organizasyonların belirli modern teknoloji ve ekipmanlarına erişiminin kısıtlanması, dış finansman desteğine yönelik engellemeler ve yabancı ortaklıklarla geliştirilen ya da yürütülen projelerin sonlandırılması şeklinde ifade edilmektedir (Sevunts, 2019).

216 sayılı kararname ile kabul edilen enerji doktrini belgesinde Rusya Federasyonu'nun enerji güvenliğine ilişkin faktörlerin ikinci boyutunu iç tehditler oluşturmaktadır. Genel olarak bir önceki doktrinde yer verilen benzer durumlara dikkat çektiği gözlemlenen tehditleri; Rus enerji sektörünün yetenekleriyle sosyo-ekonomik şartları karşılamak noktasındaki yetersizliği, teknoloji eksikliği, enerji sektöründe istihdam edilecek kalifiye insan kaynağı yetersizliği, sektörde faaliyet gösteren organizasyonların istihdama yeterli katkısının olmaması, enerji sektöründeki faaliyetlerin koordineli olarak yürütülememesi, vergi, gümrük gibi ödemelerin sektörde faaliyet gösteren organizasyonlar için aşırı mali yük oluşturması, çevresel güvenliğe yönelik önlemlerin sıkılaştırılması, ülke enerji piyasası faaliyetlerindeki eşit olmayan rekabet koşulları, enerji sektörünün modernizasyonuna yönelik gereken fonlardaki yetersizlik, enerji kaynaklarının irrasyonel tüketimi, sektörün toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği şeklinde ifade etmek mümkündür (Energy Security Doctrine of the Russian Federation, 2019).

216 sayılı kararname ile kabul edilen enerji doktrini belgesinde Rusya Federasyonu'nun enerji güvenliğine ilişkin faktörlerin üçüncü boyutunu sınır aşan tehditler teşkil etmektedir. Doktrinin enerji güvenliğini olumsuz etkileme potansiyeli bulunan söz konusu sınır aşan tehditler 18., 19. ve 20. maddelerde belirtilmektedir. Doktrin kapsamında belirtilen söz konusu sınır aşan tehditlerin genel olarak fiziki alt yapıyı hedef alan enerji sektörünün işleyişinde aksamalara neden olabilecek unsurlarla birlikte çevresel faktörlere vurgu yaptığı gözlemlenmektedir. İlgili faktörlere yapılan vurgu doktrinde şu şekildedir (Energy Security Doctrine of the Russian Federation, 2019):

Yakıt ve enerji kompleksinin altyapısına ve fiziki olarak tesislerine zarar veren terör eylemleri ve sabotaja yönelik saldırılar, enerji sektörünün işleyişiyle bağlantılı alanlara yönelik siber saldırılar ve bilişim teknolojilerinin yasa dışı kullanılması, doğal felaketler ve enerji sektörünün fiziki olarak tesis ve/veya altyapısının olağan işleyişini sekteye uğratabilecek ya da bozulmasına yol açacak çevresel faktörler.

Ukrayna Krizi sonrası süreçte yaşananlarla ilişkili olarak ele alındığında Rus enerji güvenliği tehditlerinin engellenmesi ya da bertaraf edilmesine yönelik doktrinin önemli tespitler yer almaktadır. Uygulamaya konan uluslararası yaptırımlardan kaynaklanan mevcut ya da olası tehditleri bu çerçevede ele almak mümkündür. Örneğin Ukrayna kriziyle ilişkili olarak Rusya'ya yönelik uygulamaya konan yaptırımlar kapsamında enerji sektörünün teknoloji ithalatına getirilen kısıtlamalara yönelik tespitler bunlardan bir tanesidir. Doktrinin 20.maddesinin "a" bendindeki ilgili tespite göre, Rus menşeli organizasyonların yakıt ve enerji kompleksindeki teknolojik

seviyesinin modern dünya gereksinimleriyle tutarsız durumdadır. Ayrıca Rusya'nın ihtiyacı olan söz konusu teknolojilerin tedarikçileri de tekel konumundadırlar. Dolayısıyla tüm bunlar Rusya'yı enerji sektörünün kilit noktalarında kullanılan belirli ekipman, teknoloji, malzeme, hizmetler ve yazılımların ithalatına ve tekel tedarikçilere aşırı bağımlı hale getirdiği şeklinde ifade edilmektedir (Energy Security Doctrine of the Russian Federation, 2019). Bu bağlamda Rusya enerji sektörünün teknolojik seviyesi, ilgili alandaki tedarikçilerin tekel konumu, ithalata aşırı bağımlılığa ek olarak Ukrayna Krizi sonrasında uygulamaya konulan yaptırımların ilgili alanı hedef almasının yanı sıra ağırlıklı olarak monopol aktörlerce devreye sokulması gibi faktörler birlikte ele alındığında, doktrinin enerji güvenliğine yönelik olası tehdide vurgu yaptığı çıkarımına varmak mümkündür (The Moskow Times, 2019).

216 sayılı kararname ile kabul edilen enerji güvenliği doktrininin en önemli niteliklerinden bir diğeri ülkenin enerji güvenliğini sağlamaya yönelik olarak tespit edilen tehditlere karşı başlıca faaliyet alanları ve politikalar için yol gösterici çerçeve sunmasıdır. Bu bağlamda doktrinde ele alınan enerji güvenliğini sağlamaya yönelik başlıca faaliyet alanları; enerji güvenliğinin sağlanması konusunda kamu yönetiminin geliştirilmesi, enerji sektörüyle ilişkili organizasyonların ana üretim varlıklarının güvenliğini sağlamak için kaynak tabanının gerekli düzeyde tutulması, Rusya Federasyonu'nun ekonomik alandaki birliğinin güçlendirilmesi ihtiyacı dikkate alınarak yakıt ve enerji kompleksinin bölgesel çaptaki üretim yapısının iyileştirilmesi, enerji sektöründe faaliyet gösteren Rus menşeli organizasyonların alanda var olan teknoloji, hizmet ve ürünlere yönelik eksikliğin giderilmesi amacıyla mühendislik faaliyetlerinin ve bunların ihracatının desteklenmesi, enerji sektöründe teknolojik bağımsızlığın sağlanması, kırılganlığın azaltılması ve rekabet gücünün artırılması şeklindedir (Energy Security Doctrine of the Russian Federation, 2019).

13 Mayıs 2019 tarihinde 216 sayılı kararname ile kabul edilen enerji güvenliği doktrininin en önemli niteliklerinden bir diğeri üretimde yeni alanların devreye sokulması, stratejik coğrafyalarda araştırma ve yapılanmaya yönelik düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle birlikte uluslararası alanda işbirliğini teşvik eden bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymasındır. Doktrinin Asya-Pasifik pazarına yönelim ve yerli LNG pazarının geliştirilmesinin yanı sıra Doğu Sibirya, Kuzey Kutbu, Uzak Doğu, Kuzey Kafkasya, Kırım ve Kaliningrad bölgesindeki altyapı ve yakıt ve enerji tesislerinin geliştirilmesiyle birlikte Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile ortaklıkların güçlendirilmesi, BRICS ülkeleri, Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO), Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu (GECF), OPEC çerçevesinde bağların derinleştirilmesine yönelik tavsiyelerini bu çerçevede ele almak mümkündür (Russian News Agency, 2019).

2.3.7.5. 2035 Yılına Kadar Rusya Federasyonu Enerji Stratejisi

Ukrayna Krizi ve sonrasında yaşananlar, uluslararası politikada yeni bir döneme geçişinin kritik noktalarından bir tanesidir. Dönemin Avrupa Konseyi Başkanı Herman van Rompuy'un

“Kırım Avrupa’nın kalbinde jeopolitik bir uyanışı canlandırmıştır. Artık dünya bir daha asla eskisi gibi olmayacak” şeklindeki ifadeleri uluslararası alanda yeni bir döneme geçildiğinin en önemli göstergelerindendir (Buras vd., 2014). Ukrayna Krizi ve sonrasında yaşanan gelişmelerin tetikleyici olduğu söz konusu değişim Soğuk Savaş’tan bu yana süre gelen ABD liderliğindeki uluslararası düzenin sarsılarak batılı olmayan yeni güçlerin ortaya çıkmaya başladığı bir dönemi işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durum Amerikan liderliğindeki güvenlik düzeninin yıpranması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ABD önderliğindeki Batı’nın uluslararası alandaki değişimi olağan karşılaması beklenemezdir. Gerçek nedeni olup olmadığı tartışma konusuyken Ukrayna Krizi sonrasında batılı olmayan yeni güçleri hedef alan askeri güç kullanımı dışındaki uygulamalar ABD önderliğindeki Batı’nın uluslararası alandaki değişimi olağan karşılamadığının göstergelerindendir. Buras vd. (2014)’nin “Batı, revizyonist güçlerin seçimlerini şekillendirmek için giderek artan bir şekilde, finansal yaptırımlar, varlıkların dondurulması ve uluslararası hukuk gibi araçları kaldıraç olarak kullanarak eksikliğini telafi etmeye çalışıyor gibi görünüyor” şeklindeki ifadeleri söz konusu tespiti destekler niteliktedir. Ukrayna Krizi sonrasında söz konusu “batılı olmayan güçlere” karşı silah olarak kullanılan askeri güç kullanımı dışındaki uygulamalara sıkça başvuruldu gözlemlenmektedir. ABD önderliğindeki batılı devletlerin İran’dan sonra Rusya’ya yönelik uygulamaya koydukları uluslararası yaptırımlar söz konusu uygulamaların örneklerindedir. Ancak enerji süper gücü olarak nitelendirilen Rusya Federasyonu’na yönelik enerji sektöründeki eksiklikleri hedef alan yaptırımların son dönemin uluslararası politika gündeminin ana konularından biri haline geldiğini özellikle belirtmek gerekmektedir.

Ukrayna Krizi sonrasında Rusya’ya yönelik uygulamaya konan uluslararası yaptırımların etkili olup olmayacağı alanın önde gelen uzmanlarınca tartışma konusuyken, sürecin Moskova’yı bir takım önlemler almaya zorladığı kesindir. Aktörlerin tehdit algılarının zorladığı söz konusu önlemler, yaptırımların hedef aldığı sektörler göz önüne alındığında Rusya için ağırlıklı olarak enerji güvenliğine yöneliktir. 216 sayılı kararnameyle kabul edilen Rusya Federasyonu’nun Enerji Güvenliği Doktrini ülkenin enerji güvenliğine yönelik tehdit algıları sonucunda alınan önlemlerden bir tanesidir. Ancak Ukrayna Krizinin tetikleyici olduğu süreçteki yaşananlar ve yaptırımların zorladığı enerji güvenliğine yönelik önlemler doktrinle sınırlı değildir. ES-2030’in yerini alan “2035 Yılına Kadar Rusya Federasyonu Enerji Stratejisi (ES-2035)” belgesini söz konusu önlemler çerçevesinde ele almak mümkündür. Enerji sektörüyle ilişkili bir dizi endüstri ve devlet yönetim alanları için sektörler arası bir strateji olan ES-2035, daha önceki dönemlerde kabul edilen “2012 Rusya Federasyonu Enerji Güvenliği Doktrini”, “2015 Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi”, “2016 Rusya Federasyonu Bilimsel ve Teknolojik Gelişme Stratejisinin” yanı sıra Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı ve diğer resmi kurumlar tarafından geliştirilen “2035 yılına kadar Yakıt ve Enerji Sektörünün Bilimsel ve Teknolojik Gelişimi” gibi stratejik belgelere dayanmaktadır (Alekshev vd., 2019: 96).

ES-2035 belgesini en önemli özelliği belki de paradoksal bir sürecin sonunda kabul edilmesidir. Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı'nın 2015 yılında geliştirdiği ve hükümete sunduğu bu belgenin son sürümü olan "Rusya'nın 2035'e Enerji Stratejisi" (ES-2035), dört yıldan fazla bir süre sonra onaylanmaması söz konuyu ifadeyi destekler niteliktedir. Çünkü bilindiği üzere ES-2035'in bir önceki versiyon olan "Rusya'nın 2030'a kadar Enerji Stratejisi (ES-2030)", 2009 yılı sonunda hükümet tarafından kabul edilmiş ve daha sonra Rus Duma'sı tarafından federal yasa olarak onaylanmıştı. Ancak bu yasanın Rus enerji stratejisinin her beş yılda bir güncellenmesi ve zaman çerçevesinin uzatılmasını şart koşmasına rağmen bu sürecin uzaması akıllarda soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Bu durumu Rusya'nın enerji sektörünü yöneten yasal bir boşluk olarak nitelendirmek mümkündür. Rusya Federasyonu'nun söz konusu boşluğun farkında olduğu bilinmektedir. Ekim 2019'da Rusya Enerji Bakanlığı'nın ES-2035 metnini güncelleyerek hükümete sunması bunun göstergelerindendir (Mitrova ve Yermakov, 2019: 9).

Rusya Federasyonu Başbakanı Mikhail Mishustin'in, "ülkenin yakıt ve enerji kompleksi, yerel ekonomik büyümenin itici gücüdür; bu nedenle, COVID-19 salgınının sona ermesiyle küresel pazarlar toparlanması sonrasında enerji politikamıza nasıl devam edeceğimizi planlamaya başlamalıyız" şeklinde başlayan konuşmasıyla birlikte 2 Nisan 2020 tarihinde kabul edildiği açıklanan ES-2035 belgesi Rusya Federasyonu politika yapıcılarının enerji alanındaki mevcut durumdaki en iyi planlaması olarak karşımıza çıkmaktadır (Sukhankin, 2020). ES-2035'in enerji sektörüyle ilişkili faaliyetlerden elde edilen çıktılar ve tüketim gibi veriler için temel hedefler, senaryolar ve gösterge aralıkları, ülkenin alacağı inisiyatifler ya da vereceği stratejik tavizlerin kabul edilebilirlik sınırı gibi konuları anlamamıza yardımcı olacağını öngörmek mümkündür (Mitrova ve Yermakov, 2019: 9). Bu bağlamda ES-2035'in genel hedefleri; Rusya'nın küresel enerji pazarlarındaki konumunu korumak, Asya pazarlarına yönelik enerji ihracatının çeşitlendirilmesi, iç pazar mevcut düzenin sürdürülebilirliğini sağlamak, yenilenebilir enerji sistemlerinin geliştirilmesi, enerji yoğunluğunu ve emisyon oranlarını azaltmak ifade edilmektedir (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2014).

ES-2035 söz konusu genel amaçlara ulaşmak için ayrıca beş temel hedef ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, yakıt ve enerji kompleksini modernize etmeyi amaçlayan entegre bir karmaşık ölçüm uygulamasıyla iç tüketimi niteliksel olarak yeni bir seviyeye yükseltmektir. Bu ölçümlerin diğer şeylerin yanı sıra özellikle Rusya pazarında faaliyet gösteren önde gelen aktörler arasında yeni finansal şeffaflık gereklilikleri, sektörel bazı sübvansiyonların kademeli olarak tasfiyesi ve tarifelerde daha fazla şeffaflık içereceği ifade edilmektedir. İkincisi, özellikle 2024 yılına kadar üretimi üç ya da dört kat artacak olan LNG yatırımlarına dayanarak ihracatın daha fazla çeşitlendirilmesidir. Bu hedef kapsamında Yamal ve Gyda yarımadalarında iki LNG kümesinin tamamlanması planlanmaktadır. Üçüncüsü, Rusya'nın yakıt ve enerji kompleksi altyapısının modernizasyonu ve geliştirilmesidir. Söz konusu bu hedef, Rus bölgelerindeki gazlaşmanın artırılmasını, Doğu Sibirya ve Uzak Doğu'da enerji altyapısının geliştirilerek Rus enerji altyapı

sistemine tamamen entegre edilmesini ve özellikle Kuzey Kutup bölgesiyle birlikte Kuzey Denizi Rotasını ticari olarak geliştirmeyi planlamaktadır. Dördüncüsü, 2014'ten sonra Rusya tarafından kabul edilen ithalat ikame stratejisi kapsamında da değinilen, yurt içinde üretilen teknolojilerle teknolojik bağımsızlığa ulaşmak ve ulusal rekabet gücünü arttırmaktır. Beşincisi ise yakıt ve enerji kompleksinin dijitalleştirilmesi, elektrik sayaçları gibi kompleksin bazı bölümlerinde yüzde 100 etki elde etmek için yapay zekanın rolünün artırılması; elektrik şebekelerinin kontrolünde yapay zekâ tabanlı kontrol sistemlerinin uygulanması ve 2035 yılına kadar yerli bir sibernetik pazarının geliştirilmesini amaçlayan temel birkaç sütuna dayandırılan dijital dönüşümdür (Sukhankin, 2020).

ES-2035 yol haritasını 2012'den 2020'ye ve 2020'den 2035'e kadar 2 aşamalı olarak planlamaktadır. Strateji dahilinde, yakıt ve enerji dengesi parametrelerindeki olası değişikliklerin alt ve üst sınırını tanımlayan “kötümser” ve “iyimser”²⁴ olmak üzere iki tahmin senaryosu kabul edilmektedir. Söz konusu dönemler için baz alınacak zaman dilimindeki temel yıl 2015 olarak belirlenmektedir. ES-2015 temelini oluşturan söz konusu her iki senaryo da yakıt ve enerji dengesi parametrelerindeki olası değişikliklerin aralığını ve yakıt ve enerji endüstrilerinin gelişiminin ana göstergelerini belirlemektedir. Bu aralığın ötesine geçmek, yakıt ve enerji kompleksinin geliştirilmesi için stratejik yönergelerin gözden geçirilmesini gerektirebilir (Alekseev vd., 2019: 98). Stratejiye dahil edilen tüm hesaplamaların ise Rusya Bilimler Akademisi Enerji Araştırma Enstitüsü gibi ülkedeki enerji ekonomisi ve politika konularıyla ilişkili faaliyet gösteren alanında önde gelen düşünce kuruluşu tarafından yapılacağı dile getirilmektedir (Alekseev vd., 2019: 96). Bu bağlamda söz konusu dönemlerdeki uygulamaların bu hesaplamalar sonucunda elde edilecek verilerin değerlendirilmesiyle birlikte iyimser ve kötümser senaryolara göre devreye sokulacağını ifade etmek mümkündür. Senaryolar arasındaki ayrımı belirleyen ise öngörülerdeki yaklaşım farklılığıdır. Daha açık bir deyişle iyimser senaryo Rus enerji sektörünün ekonomik büyümeyi ve toplum refahını artırma potansiyelinin, dünya talebinin ve enerji fiyatlarının daha iyimser bir tahminine dayanarak daha eksiksiz bir şekilde kullanıldığını düşüncesine dayanmaktayken kötümser senaryo konuya biraz daha olumsuz yaklaşmaktadır (Alekseev vd., 2019: 98). ES-2035 kapsamında 2013-2035 arasında ekonominin büyümesine ilişkin kötümser senaryonun öngörüsü ortalama yüzde 2,8 iken iyimser senaryoya göre bu oranın 3,8 olması söz konusu yaklaşım farklılığının göstergelerindedir (Analytical Center For The Government of The Russian Federation, 2014: 8). Söz konusu senaryoların Rusya'nın petrol üretimine yaklaşımları aralarındaki farklılığı daha anlaşılır kılacaktır. Örneğin ES-2035'te yer alan iyimser senaryo öngörülerden biri Rusya'nın petrol üretim üst sınırının 2024'ten 2035'e kadar yılda 560 ton olarak ön nispeten düz bir seviyeye geleceğine yönelik iken kötümser senaryonun tahmini, üretimin 2035 yılına kadar platodan 490 milyon tona sabit bir düşüşe geçiyor şeklindedir. Dolayısıyla 2018 için gerçekleşen petrol üretiminin 555,7 milyon ton olduğu göz önüne alındığında bununla ilişkili uygulamaların seyrinin

---

²⁴ Bkz. (Mitrova ve Yermakov, 2019).

iyimser senaryonun öngörülerini belirlediğini söylemek mümkündür (Mitrova ve Yermakov, 2019: 27).

Sonuç olarak ES-2035'in ana fikri, doyumluk yenilikçi teknolojileri ile uzun vadeli teknolojik zincirlerin oluşturulması yoluyla yerli kaynakların ve yenilikçi yeteneklerin tam kullanımına dayanan yakıt ve enerji kompleksinin kaynaktan yenilikçi kaynak geliştirmeye geçişiyken, amaçları genel olarak sürdürülebilir ekonomik büyüme için yenilikçi ve verimli enerji sektörünün yaratılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve dış ekonomik konumlarının teşvik edilmesi gibi konuları kapsamaktadır. Söz konusu amaçlara ulaşabilmek için ise Doğu Sibirya ve Uzak Doğu'da üretim, ulaşım gibi altyapıların geliştirilmesi, Kuzey Buz Denizi ve Rusya'nın kuzeydeki kıta sahanlığındaki hidrokarbon potansiyelinin geliştirilmesi; verimli enerji teknolojilerin geliştirilmesi, yerli enerji altyapısının geliştirilmesi; Çin gibi alternatif pazarlara yönelim gibi konulara yönelik uygulamaların devreye sokulması gerekmektedir.

2.3.8. Ukrayna Krizi ve Rusya'nın Enerji Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Çabaları

Rusya Federasyonu Ukrayna Krizi ertesinde kendisine yönelik uygulamaya konan uluslararası yaptırımlara pasif kalmamış ve optimal etki yaratacak şekilde karşılık vermiştir. Rusya Federasyonu'nun kendisine yönelik uygulamaya konan yaptırım rejimine karşılığı iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki kendisini hedef alan yaptırımlara aynı şekilde yaptırımlarla karşılık vermek iken, bir diğeri kendisinin eksik yönlerini hedef alan söz konusu uygulamaların tetikleyeceği güvenlik sorunlarının yaratacağı tehditlerin engellenmesi, bertaraf edilmesi ve olası etkilerinin azaltılmasına yönelik politikaların devreye sokulmasıdır. Bu bağlamda Rusya Federasyonu'nun kendisine yönelik yaptırımlara karşılığını bir bakıma koordineli çeşitli finansal, kurumsal ve diplomatik önlemlerin siyasi ustalıklarla kullanılarak ilişkili alanlarda politikalar oluşturulması şeklinde ifade etmek mümkündür. Rusya'nın Batı yaptırımlarına vermiş olduğu karşılığı koordineli kılan unsur söz konusu önemlerin bileşenleridir. Çünkü bir takım eylemlerin koordineli olabilmesi bazı bileşenlerinin varlığını ayrıca bunların da birbiriyle örtüşmesi gerektirmektedir. Rusya'nın Batıya vermiş olduğu karşılıklı birbiriyle örtüşen bazı bileşenler dolayısıyla belli bir koordinasyonun varlığından söz etmek mümkündür. Connoly (2018: 68)'in şu şekildeki ifadeleri bunun göstergelerindendir:

Ağustos 2014'te başlatılan ve Batı'nın tarımsal ürünlerdeki ihracatını kısıtlamasıyla belirginleşen mücadele rejiminde Rusya'nın vermiş olduğu karşılık, stratejik politika alanlarının güvenlikleştirilmesi, stratejik sektörlerdeki ithalat ikamesini desteklemek için ortak bir çaba ve özellikle Asya ülkeleri gibi Batı dışındaki ekonomilerle daha yakın ilişkiler geliştirmek olarak sıralayabileceğimiz birbiriyle örtüşen üç tamamlayıcı bileşenden meydana gelmektedir.

Rusya Federasyonu'nu Batıya karşılık vermeye iten unsur şüphesiz güvenlikleştirme olgusudur. Söz konusu unsur 2015 yılında Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin yayınlanmasıyla belirgin

hale gelmeye başlamıştır. Güvenikleştirme olgusu Rusya'nın ekonomik kalkınmasının, diğerlerinin yanı sıra, yabancı güçlerin uyguladığı ekonomik tedbirler tarafından tehdit edildiğine yönündeki Batının yaptırımlarına atıfta bulunan ifadelerde belirgin olarak görülmektedir. Bu bağlamda güvenikleştirme olgusunun Rusya'yı Batıya karşı harekete geçiren unsurların tetikleyici olduğunu iddia etmek mümkündür. Rusya'nın enerji, ekonomik ve ulusal güvenliğini aleni tehditlerle karşı karşıya kalmasına neden olan uluslararası yaptırımlara verilen geniş kapsamlı karşılıklar, genel olarak üç başlık halinde karşımıza çıkmaktadır. Connolly (2018: 95)'e göre söz konusu başlıklar:

Stratejik olarak önemli Batı teknolojilerinin yerli üretim ekipmanlarla değiştirilmesi; ya da bu mümkün değilse, Rusya'nın normal ticari ilişkilerinden yararlanmaya devam ettiği Batı dışı ittifak ülkelerinden ikamelerinin edinilmesi, devlete ait ve ya da ilişkili organizasyonların Ukrayna krizi kapsamındaki yaptırımların en kötü etkilerinden izole edilmesi için Batı'daki geleneksel sermaye piyasalarının yerini alması da onları tamamlayacak yerli ve yabancı alternatif finansman kaynakları edinilmesi ve Rus enerjisine yeni talep kaynakları açmak için diplomatik ve ticari girişimlerde bulunulması.

2.3.8.1. İthal İkame Politikası

İthalat ikame politikası, yerli sanayinin kârlığındaki artışları hedefleyen bir yönelimdir. Söz konusu bu yönelimin gerekliliğini savunanlar, devletin ekonomik kalkınmasının sürdürülebilirliğini ve endüstriyel alanda kendine yeterlilik seviyesindeki yükselişin sadece yerli ürünlerinin üretiminin artırılması temelinde mümkün olduğunu iddia etmektedirler. Kendi kendine yeterlilik politikasını üreten ise, dünya ekonomisinde meydana gelen istikrarsızlık süreçleri ve yabancı sermayeye yönelik şüpheli tutumdur. Bütün bunlar, sanayide kamu sektörüne daha fazla dikkat edilmesi, yabancı sermayenin sanayileşmeye katılımının sıkı bir şekilde düzenlenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca buna yerel sanayinin küresel pazarın etkilerinden korunması da eşlik etmektedir (Ershova ve Ershov, 2016: 620).

Chenery, Bruno ve Carter gibi Neo-Keynesyen Okulun temsilcileri tarafından geliştirilen teorik modellerde ekonomik kalkınma hedeflerinden biri olarak ilan edilen özellikle endüstriyel alanda ithalatın ikamesi politikası 1960'larda ve 70'lerde çoğu Rus bilim insanı tarafından kabul görmeyen bir yaklaşım iken (Ershova ve Ershov, 2016: 621), bu durumun Ukrayna Krizi sonrasındaki dönemde geçerliliğini koruduğunu söylemek güçtür. Rusya'nın son dönemde ikamesi politikası uyguluyor olması bunun göstergelerindedir (Tolkachev ve Teplyakov, 2018: 545). Rus ekonomisinin günümüzde ciddi bir yapısal krizle karşı karşıya kalması ve ülkede özellikle sanayi üretimi alanında katma değer in yetersiz bir şekilde yaratılması söz konu politikaya yönelimin temelini oluşturmaktadır. Bu fenomen, 2012 yılında petrol fiyatlarının düşüş trendine girmesiyle başlamış, sonraki dönemde rublenin değer kaybetmesiyle belirginleşmiş ve Ukrayna Krizi sonrasında etkileri daha da hissedilir hale gelmiştir. Rus Hükümeti bu sorunun bilincindedir. Yerli üretimi arttırmaya yönelik önlemler alma çabası Moskova'nın söz konusu durumun bilincinde olduğunun göstergelerindedir (Heidemann, 2016: 6). Dolayısıyla 2014'te Kırım'ın ilhak

edilmesinden sonra Batı ile jeopolitik çatışmanın yoğunlaşması, Rusya'nın ekonomik egemenliğini sağlamaya yönelik çabalarının hızlandırmasına neden olmuştur. Rusya'nın ekonomik egemenliğini artırma çabalarının en önemli bileşenlerinden biri, halihazırda iyi kurulmuş yüksek profilli bir ithalat ikame politikasıdır.

Rusya perspektifinden bakıldığında, egemenlik- ya da tam tersi- ekonomik bağlamın ötesinde daha geniş bir anlama sahiptir. Devlet yetkilileri Ekonomik egemenliğin yitirilmesinin devleti ciddi tehlikelerle karşı karşıya bırakacağı inancını taşımakta ve hemen hemen her resmi strateji belgesinde bu durumun yabancı güçlerin politik baskısına karşı devletin savunma direncini azaltabileceğini vurgulamaktadırlar. Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde ulusal güvenliği tehdit eden yüksek teknoloji ürünlerdeki ithalat bağımlılığına yapmış olduğu vurgu söz konusu durumun örneklerindedir. Ayrıca belge, ABD ve müttefikleri gibi dış güçlerin Rusya'yı yaptırımlar gibi bir dizi ekonomik araçla tehdit etmeye devam edebileceğini de vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Rusya perspektifinden ekonomik egemenliğin ve güvenliğin tesis edilmesini, algılanan tehdit yelpazesi çerçevesinde başa çıkmak amacıyla ülkenin tüm yerel kaynaklarının harekete geçirilmesine yönelik daha fazla çabanın bir parçası olarak kabul etmek mümkündür (Connolly ve Hanson, 2016: 3-4). Rusya'nın ithalat bağımlılığının azaltılmasına yönelik çabalarını, - daha geniş çapta politik amaçlar taşısa da- spesifik olarak iki ekonomik hedefi yerine getirmek olarak ele almak mümkündür. Söz konusu hedeflerden ilki Rusya'nın görünüşte sürekli modernleşme arayışında yardımcı olacak yeni ve yüksek teknolojiye sahip endüstriler inşa edilmesiyken; ikincisi ise Rusya'yı jeopolitik rakiplerin olası ekonomik yaptırım ve ticari ambargo tehdidinden izole edilmesini sağlayacak stratejik alanlarda ithalat bağımlılığının azaltılmasıdır.

Rusya'nın bazı endüstrilerdeki ithal ikame politikasının uygulanmasına yönelik arzusu tam anlamıyla yeni bir olgu değildir. Son yıllarda, 2009 Ulusal Güvenlik Stratejisi, ES-2030 ve ES-2035 başta olmak üzere çok sayıda resmi politika belgesinde stratejik açıdan önemli mal ve hizmetlerin üretimine yönelik ifadeler yer verildiği bilinmektedir. Buna karşın ithalat ikamesini teşvik etmeyi amaçlayan, sadece belirsiz bir şekilde tanımlanmış soyut arzuların ötesine geçilmesi, 14 Mayıs 2014'te üç başkanlık talimatı doğrultusunda iyi finanse edilmiş kurumlar oluşturmak gibi atılan somut adımlarla son birkaç yılda ortaya çıkmıştır (Connolly ve Hanson, 2016: 10). Söz konusu süreci başlatan somut adımlardan ilki Ağustos 2015'te yeni bir İthalat İkamesi Komisyonu kurulmasıdır. Bunu komisyon programının başlamasından bir yıl sonra, dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı Denis Manturov'un başlangıçta ekonominin ilişkili olduğu 19 alanda 2.000'den fazla projeyi içeren ithalat ikamesi için ayrıntılı bir plan sunması izlemiştir. Söz konusu bu projelerle 2016-2020 arası dönemde 235 milyar rublesi (yaklaşık 4,5 milyar dolar) doğrudan federal bütçeden olmak üzere toplamda 1,5 trilyon ruble (ortalama 25 milyar dolar) ön görülmüş ve ayrıca 2014-2015 yılları boyunca, savunma, petrol ve gaz ekipmanları endüstrisi gibi Batı yaptırımlarının hedeflediği sektörler de dahil olmak üzere, ekonominin çeşitli stratejik alanlarına ekstra kaynaklar tahsis edilmiştir (Ullrich, 2017: 2).

Genel olarak, ithal ikamesine ayrılan kaynaklar son derece önemlidir. Örneğin 2017 yılı için İthalat İkame Programı kapsamında tahsis edilen söz konusu kaynakların toplam maliyeti yaklaşık 35 milyar Euro (GSYİH'nın yaklaşık yüzde 3'ü) olarak tahmin edilmektedir (Ullrich, 2017: 2). Yararlanıcı şirketlere tercihli kredi sağlanması, devlet alım fonlarına tercihli erişim sağlanması ve doğrudan federal bütçe harcamaları gibi söz konusu toplam maliyet kapsamında ele alınabilecek finansal kaynakların tümü, ekonominin hedeflenen sektörlerindeki üretimi teşvik etmeye yardımcı olmak için kullanılmaktadır. İthalat ikamesi için mali destek, devlet kalkınma bankası, Vneshekonombank²⁵ ve yeni kurulan Sanayi Geliştirme Fonu tarafından devletin sübvansiyon ettiği krediler şeklinde verilmektedir.²⁶ Şirketlerin yanı sıra bireysel olarak da söz konusu kaynaklardan yararlanmak mümkündür. Ancak bireysel olarak yararlanılan kredilerin şartları bazı noktalarda diğerlerine göre farklılaşmaktadır. Örneğin şirketlerin sübvansiyonlardan yararlanması göreceli olarak kolay iken, bireysel kredilerin miktarları 50 milyon ile 700 milyon ruble arasında değişmekte olup, faiz oranları yüzde 5 olmakla birlikte kaynak talep edilen yıldaki çift haneli enflasyon oranından önemli ölçüde düşüktür (Connolly, 2018: 72).

Rusya Federasyonu ithal ikame programının en önemli ayaklarından birisini enerji sektörü teşkil etmektedir. Daha açık bir deyişle söz konusu program dahilinde gerçekleştirilen uygulamaların enerji sektörünü de kapsadığını ifade etmek mümkündür. Rusya'nın program dahilindeki enerji sektörüne yönelik söz konusu uygulamalarını, ithalat ikamesini desteklemeye yardımcı olan kurumsal yapının oluşturulmasının yanı sıra ülkedeki enerji çıkarma ekipmanlarının geliştirilmesini destekleyici önemli finansal kaynaklar tahsis edilmesi çerçevesinde ele almak mümkündür. İlk on sekiz ay içinde, petrol ve gaz ekipmanları endüstrisinde on iki öncelikli teknolojinin geliştirilmesini desteklemek için fonlar ayrılması söz konusu uygulamalardan finansal kaynak tahsisinin örneklerindedir. İthal ikame programı kapsamında enerji sektörüyle ilişkili olarak ele alınabilecek projelerin “doğrudan” finansmanı, diğerlerinden farklı olarak Sanayi Geliştirme Fonu'ndan sağlanan sübvansiyonlu kredilere erişim ile desteklenmektedir. Rusya'nın ithal ikame programı kapsamında enerji sektörüyle ilişkili uygulamaların en önemlilerinden biri onshore ve offshore sahalarındaki faaliyetlerin yürütülmesinde gerekli olan teknik altyapı ve olanaklardaki yetersizliklerin giderilmesine yönelik yapmış olduğu yatırımlardır. Daha önceki dönemlerde onshore alanındaki eksikliğini Avrupa ve İskandinav ülkelerinden temin edilen donanımlarla gidermeye çalışan Rusya'nın offshore alanında son zamanlardaki en önemli tedarikçilerinden birisi Güney Kore olmuştur. Ancak yaptırımlarla birlikte söz konusu partnerlerle ilişkiler sağlıklı yürütülemedi ve Rus yeteneklerindeki bu boşluğu gidermek için, ülkenin Uzak Doğu'sundaki Bolşoy Kamen'de Zvezda gemi inşa kompleksinin geliştirilmesine önemli kaynaklar ayırmıştır. Dmitri Medvedev'in, Rusya'nın ilk büyük tonajlı tersanesi olması amaçlanan Zvezda ile ilgili “nihai hedefin Rusya'nın dış kaynaklı ekipmana bağımlılığını azaltmak olduğunu belirtmesi” söz konusu uygulamanın niteliğinin göstergelerindedir. Daha açık bir deyişle Zvezda projesi

²⁵ Rusya Devlet Kalkınma Şirketi Bankası (Russian State Development Corporation).

²⁶ Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ve Merkez Bankası'nın programa ek finansman sağlanmaktadır.

Rusya'nın enerji sektöründe dış kaynaklı ekipmana bağımlılığın azaltılmasına yönelik büyük öneme sahiptir. Uzun süredir Başkan Putin'in müttefiki ve yakın arkadaşı olan Rosneft'in CEO'su Igor Sechin'i projenin gelişimini denetlemekle görevlendirmesi söz konusu önemin göstergelerindedir. Bu bağlamda Projeyi önemli kılan unsurlardan biri Zvezda kompleksinin askeri üretime katkıda bulunmanın yanı sıra, 350.000 tona kadarki tankerlerin yerini alacak LNG taşıyıcıları, buz kıran gemiler, özel gemiler ve Kuzey Kutbu'ndaki faaliyetler için yapılar inşa edebileceğinin öngörülmesidir. Fakat projeyi asıl önemli kılan unsur, Zvezda'nın Moskova hükümetinin stratejik hedeflerinden biri olarak da ifade edilen Asya'ya yönelimin hayati bileşenlerinden birisini oluşturan Rusya'nın Uzak Doğu'sunda sanayiye canlandırmak için bir araç olarak görülmesidir. Dolayısıyla spesifik olarak ithal ikame programı uygulamalarından biri olan Zvezda projesinin geniş anlamda Rusya'nın stratejik amaçlarına aracılık ettiğini ifade etmek mümkündür (Connolly, 2018: 98-100). Yapılan yatırımların boyutları söz konusu niteliği daha belirgin hale getirmektedir. Rosneft, Rosneftegaz ve Gazprom'a ait olan Zvezda'ya yönelik ortak yatırımların maliyeti başlangıçta 92 milyar ruble olarak planlanırken 2018 yılında bu rakam 200 milyar rubleye yükselmiştir. Söz konusu maliyet artışına Gazprom Bank 40 milyar ruble kredi sağlamasıyla birlikte, hükümetin 2019-2020 hükümet bütçesi sübvansiyonlarda 800 milyon ruble daha finansman desteği vereceğini taahhüt etmesi söz konusu niteliğin göstergelerindedir (Trickett ve Shagina, 2018: 12).

Sonuç olarak son dönemde Rusya'nın uygulamakta olduğu ithalat ikame politikasının odağını ekonomi ve ilişkili sektörler oluşturmaktadır. Söz konusu bu hükümet politikalarının güvenleştirilmesinin iki ana nedeni vardır. Bunlardan ilki kötüleşen uluslararası durum iken bir diğer ise Rus şirketlerinin ihtiyaç duyduğu ürün, teknoloji ve hizmet ithalatının durdurmasıyla ilgili risklerin, resmi olarak da kabul edilen sektörlerdeki yüksek ithalat bağımlılığını tetiklemesidir. Bu bağlamda tarım sektöründe uygulamaya konan ve başarı sağlanan ithal ikame politikasının diğer sektörlerde de aynı etkiyi yaratması beklenmektedir. İthal ikame politikasını önemli kılan unsurların başında devletin ekonomik güvenliğini sağlamaya yönelik bileşenleri içerisinde barındırmasıdır. Enerji sektöründe söz konusu güvenliğin tahsisine yönelik soru işaretleri olsa da ya da literatürde bu durum karşıt görüşlerle de ifade edilse bir takım bileşenlerin varlığından kabul etmek gerekmektedir. Bir bakıma söz konusu bileşenleri enerji güvenliğinin tahsisine giden yol haritasının bir parçası ya da bir bütünün saç ayakları olarak nitelendirmek mümkündür. Bu bağlamda ithal ikame politikasından olumlu sonuçlar elde etmek için öncelikle çeşitlendirme ve yerleştirme gibi uygulamaları da kapsama dahil etmek gerekmektedir. Politik uygulamalar çerçevesinde Rusya Federasyonu'nun da söz konusu durumun farkındalığıyla hareket ettiğini gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla çalışmanın bu aşamasında Moskova'nın çeşitlendirme ve yerleştirme gibi önemli unsurlara yaklaşımlarına değinmek süreçteki gelişmelerin daha net analiz edilebilmesi açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

2.3.8.2. Enerji Sektöründe Ekipman İthalatının Çeşitlendirilmesi

Rusya Federasyonu'nun gıda-tarım, otomotiv, ilaç, bilgi teknolojileri ve enerji sektörü başta olmak üzere söz konusu alanlardaki faaliyetlerde kullanılan ekipman ihtiyacına yönelik ithalata bağımlı hale gelmesinin neden olacağı olumsuzlukların engellenmesi, bertaraf edilmesi ya da azaltılmasına yönelik politik bir dizi önlemleri içeren uygulamaları yeni bir olgu değildir. Ancak Batının yaptırımlarına yanıt olarak Rusya'nın uygulamaya koyduğu karşılıkların bu durumu gün yüzüne çıkarttığını, konuya hassasiyet gösterilmesine farkındalığı arttırdığını ve politikaların revize edilmesini sürecini hızlandırdığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda çeşitlendirme stratejilerinin Batının yaptırımlar rejimi harekete geçirmesinin öncesinde ülkenin ithalata ve hidrokarbonlara olan bağımlılığını aynı anda azaltmanın bir yolu olarak görülmekteyken, Rusya ve İran gibi örnekler göz önüne alındığında günümüzde stratejik enerji kaynaklarının ihracatı ve sektördeki faaliyetler için gereken donanımların ithalatını da kapsamına alması dolayısıyla genel olarak tüm taraflar açısından enerji güvenliğini tahsis etmenin bir yolu haline gelmiştir. Dolayısıyla Rusya'ya yönelik uygulamaya konan batılı yaptırımların, ülkenin enerji sektöründeki genel ekipmanlar olarak nitelendirilebileceğimiz ürünlerin ithalatına ve stratejik hidrokarbon kaynaklarının ihracatına olan bağımlılığını azaltmanın bir yolu olarak yetkilileri çeşitlendirme arayışlarına yönelten katalizör görevi gördüğünü ifade etmek mümkündür (Fruchter, 2019: 2).

Ekonomik egemenliğin tesis edilmesine yönelik uygulamalar kapsamında ithal ikame politikaları tek başına yeterli değildir. Söz konusu politikanın bir takım destekleyici uygulamalar ve bileşenlerle desteklenmesi gerekmektedir. Tek başına uygulamaya konan ithal ikame politikasının gıda-tarım sektörü dışında tam anlamıyla verimli sonuçlar elde edilemeyeceği, söz konusu stratejilerin bir takım destekleyiciler ve bileşenlerle koordinasyon içerisinde yürütülmesi gerekliliğine yönelik yapılan genelleme Rusya Federasyonu için de geçerlidir. Yerli üretim sektörünün geliştirilmesine yönelik başlatılan "Made in Russia" ve finansal destek gibi uygulamaların tam anlamıyla verimli sonuçlar getirmeyeceğinin göstergelerinden biri Rusya Federasyonu'nun stratejisindeki -yeni arayışlar kapsamında ele alabileceğimiz- göze çarpan geçiştir. Dolayısıyla Rusya'nın stratejisindeki yeni yönelimler kapsamında ele alabileceğimiz geçişin alternatiflerin çoğaltılmasına yönelik olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda, Moskova'nın stratejisinin günümüzde ağırlıklı olarak "deglobalizasyona" değil, "reglobalizasyona" ya da Rus firmalarının stratejik olarak önemli kaynakların tedarikçilerindeki çeşitliliğe odaklandığını söylemek mümkündür (Connolly, 2018: 100).

ABD ve AB yaptırımlarının her ikisinin de Rusya'nın doğal gaz sektörünü ve geleneksel olmayan projelerini hedeflemediği ve yalnızca Rusya'nın geleneksel olmayan girişimlerden stratejik önemi olanlara yönelik olduğu bilinmektedir. Geleneksel projelerdeki ithalata bağımlılığının geleneksel olmayanlara nazaran göreceli olarak düşük olması ve Rus doğal gaz sektörünü hedef alan olası bir eylemin AB enerji güvenliğine ciddi zararlar verebilme potansiyeli

gibi unsurlar söz konusu aktörlerin ilgili alana yönelmesinin en önemli nedenlerindedir. Yaptırımlardan önce Rus enerji sektörünün Batı teknolojisine bağımlılığının yüzde 70 olması ve yabancı teknolojilerin LNG ve açık deniz projelerindeki payının yüzde 80'e çıkarılması zor rezerv alanlarındaki projelerde yüzde 50'ye ulaşması söz konusu yaptırımların hedef aldığı alanlardaki seçimlerin yerindeliliğinin göstergelerindedir. Ayrıca teknik olarak gelişmiş projeler için teknolojiler ve petrol sahalarındaki hizmetlerin Schlumberger, Baker Hughes ve Halliburton gibi batılı aktörlerden temin edilmesi söz konusu yerindeliliği destekleyici niteliktedir (Trickett ve Shagina, 2018: 6).

Enerji sektörüyle ilişkili faaliyetlerin niteliğine göre değişen oranlarda ithalata -dahası batılı aktörlere- bağımlı olan Rusya Federasyonu'nun bu durumun tetikleyeceği potansiyel olumsuzlukların etki derecesinin azaltılmasına yönelik seçeneklerinin başında çeşitlendirme politikaları tercih gelmektedir. Daha önceki satırlarda da belirtildiği üzere ülkenin politika yapıcıları ve karar alıcıları söz konusu potansiyel tehditlerin farkındadırlar. Stratejik dokümanlarda yer verilen ifadeler söz konusu farkındalığı doğrulamaktadır. Yaptırımların tarafları ve nitelikleri dikkate alındığında Rusya'nın çeşitlendirmeye yönelik politikalarının batılı olmayan ya da yaptırımlara tarafsız kalan tedarikçilerden söz konusu gereksinimlerinin tedarikçilerden sağlanması çerçevesinde olacağı aşikardır. Nitekim 2014'ün sonlarında Gazprom Neft'in, Pechora Denizi ve Kara Denizi'ndeki keşif ve geliştirme faaliyetleri için PetroVietnam ve Indian ONGC ile ortak operasyonlar üzerinde anlaşmasını bu çerçevede ele almak mümkündür (Trickett ve Shagina, 2018: 7). Bu bağlamda Rus menşeli aktörlerin Asya pazarına yönelmesiyle Çin, Güney Kore, Hindistan ve Vietnam gibi kendisine yaptırım uygulamayan ülkelerin Moskova'nın ana alternatifleri haline geldiğini söyleyebiliriz.

Rusya Federasyonu'nun çeşitlendirme politikası kapsamındaki alternatiflere yönelimi kısa vadede karşılık bulmaktadır. Örneğin 2014 yılında Batı teknolojisinin ithalatı yüzde 10 azalırken, Çin ve Güney Kore'nin payının aynı oranda artması çeşitlendirme politikasının kısa vadede olumlu sonuç verdiğinin göstergelerindedir (Trickett ve Shagina, 2018: 7). Bununla birlikte, batılı yaptırımların batılı olmayan ülkelere, özellikle Çin'e, pazar paylarını arttırma fırsatı verdiği açıktır. Alt sektör düzeyindeki verilere bakıldığında bu belirgindir. Örneğin, sondaj kulesi pazarında 2013'te yüzde 19 olan Çin'in payının 2016'da yüzde 35'in üzerine çıkması söz konusu paydaki artışın göstergelerindedir (Connolly, 2018: 100). Gazprom Neft ile işbirliği içinde Kara Denizi'nde sondaj faaliyetlerini yürütmekte olan Çin'in Yantai Jereh Petrol Sahası Hizmetleri Grubu ve Shaanxi Aipu Makine ile birlikte sondaj kuyuları için teknoloji ve ekipman tedarikinde batılı şirketlerin yerini alması söz konusu paydaki artışın göstergelerindedir (Trickett ve Shagina, 2018: 7).

2.4. Değerlendirme

Stratejik enerji kaynakları devletlerin temel fonksiyonlarını yerine getirebilme yeteneklerine, işlevselliklerinin sürdürülebilirliğine, niteliklerine, uluslararası sistemdeki konumlarına ve varlıklarının devamlılığı gibi daha birçok farklı unsura yapmış olduğu katkılar dolayısıyla hayati öneme sahiptir. Söz konusu önem stratejik enerji kaynaklarını güç ve güvenlik gibi olguların merkezine yerleştirmektedir. Güç ve güvenlik olgularındaki rolü ve yeri dikkate alındığında Stratejik enerji kaynaklarının taşıdığı nitelikler daha anlaşılır olacaktır. Stratejik enerji kaynaklarının Rusya Federasyonu'na güç, prestij ve uluslararası sistemdeki konum açısından sağlamış olduğu avantajlarla birlikte AB gibi söz konusu kaynaklara yeteri düzeyde sahip olmayan ancak büyük miktarlarda tüketim gerçekleştiren ekonomilerde neden olduğu kayıplar söz konusu niteliğin boyutlarını ve sınırlarını betimlemektedir. Dolayısıyla stratejik enerji kaynaklarını uluslararası sistemin egemen aktörlerce hassasiyetle yaklaşılması gereken bir olgu olarak ele almak mümkündür.

Gerek kazanım gerek kayıplar çerçevesinde ele alındığında enerji kaynaklarının etkilerinin lineer bir çizgideki iki uç arasında olduğu iddia edilebilir. Ancak söz konusu bu etkiler statik ya da değişmez değildir. Zaman ve mekân gibi birçok unsurun söz konusu etkiler üzerinde değişken etkisine neden olabilecek potansiyeli bulunmaktadır. Örneğin stratejik enerji kaynakları sahibine her daim fayda sağlar ya da rezerv bakımından yetersiz tüketici konumundaki aktörlere güvenlik tehdidi gibi olumsuzluklara zemin hazırlama potansiyeli vardır gibi bir genellemeye varmak son derece yanlış bir yaklaşım olacaktır. İster kaynak yoksunu ister zengini olsun stratejik enerji kaynaklarının söz konusu taraflara etkileri farklı olabilmekte ya da mevcut gidişatın yönü değişebilmektedir. Bu ise stratejik enerji kaynaklarının etki başta olmak üzere daha birçok konuda dinamik bir yapıya sahip olduğu anlamında gelmektedir. Dolayısıyla kazançlar kayıplara dönüşebilmekte ya da tam tersi durum gerçekleşebilmektedir. Kısacası stratejik enerji kaynaklarının kazançları ve kayıpları bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

Stratejik enerji kaynaklarının kazançları ve kayıpları bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olduğunun en önemli örneklerinden biri Rusya Federasyonu'nun karşı karşıya olduğu durumdur. Daha açık bir deyişle stratejik enerji kaynakları Rusya Federasyonu'na kazançlar sağladığı gibi kayıplara da neden olan etkilerle karşı karşıya bırakılmaktadır. SSCB'nin yıkılması sonrasında sosyalist yapının çöküntüleri arasında ondan miras kalan yapısal sorunlarla boğuşarak uluslararası sistemdeki yerini alan Rusya Federasyonu'nun özellikle Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte yükselişi stratejik enerji kaynaklarının sağladığı kazanımların göstergelerinden iken, son dönemdeki yaşananlar tersi durumun gerçekleşebilirliğinin kanıtıdır. Rusya'yı kazanç ve kayıp bakımından iki uç nokta arasındaki etkilerin değişkenliğinin nedenleri bu aşamada büyük önem taşımaktadır.

Stratejik enerji kaynaklarının özellikle Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte Rusya Federasyonu'na önemli getirileri olmuştur. Söz konusu getiriler ülkenin stratejik enerji kaynaklarına daha fazla önem vermesine ve devlet stratejilerinin onların üzerine inşa edilmesine ortam hazırlamıştır. Öyle ki Rusya Federasyonu politika alanlarının çoğunu stratejik enerji kaynakları üzerine inşa eder hale gelmiştir. Dış politika, ulusal güvenlik politikası, sosyal politika, ekonomi politikası Rusya Federasyonu'nun stratejik enerji kaynakları üzerine inşa edilen söz konusu alanlardandır. Ancak Rusya'nın stratejik enerji kaynaklarına yönelik bu denli yönelimi kısa vadede kazançlara neden olsa da orta vadeli süreçte durum tersine dönmeye başlamıştır. Moskova'nın kazançlarındaki gidişatın tersi yöne dönmeye başlaması karar alıcıların politik eylemlerini sertleşmesine dolayısıyla devlet idaresinin uluslararası arenada stratejik enerji kaynakları aracılığıyla agresif politikalar izlemesine neden olmuştur. İlk dönemlerde Atlantikçi çizgide ılımlı bir anlayışla ilerleyen Rusya Federasyonu'nun kazançlarla birlikte göreceli olarak agresif Avrasyacılığa kayması sonra da kendisini üçüncü bir grupta ilan etmesi gibi hırçınlık derecesini arttırması söz konusu değişimin ürünüdür. Rusya'nın Avrasyacılık çizgisine geçişteki stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili göreceli agresifliğinin göstergesi enerji kaynaklarını silah olarak kullanmasıyken, bir sonraki dönemde Kırım'a yönelik askeri güç kullanımıyla sonuçlanan hadise de kazançların son aşaması ve kayıpların başlamasıyla şiddetlen agresif tutum ve davranışların göstergelerindendir.

Stratejik enerji kaynakları Rusya Federasyonu'na iki farklı uçta etkilere neden olmuş ve olmaktadır. Söz konusu etkilerdeki değişimde devlet idaresinin takip ettiği politik anlayış ve uygulamalar önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda enerji kaynaklarının dış politikada araçsallaştırarak silah olarak kullanılmasının söz konusu değişimi tetikleyici unsurlardan biri olarak ele alınmalıdır. Ukrayna bu aşamada stratejik enerji kaynaklarının silah olarak kullanıldığı, kazançlar sağlandığı ve son dönemde de kayıplara neden olduğu alanlardandır. Öyle ki 2004 yılında stratejik enerji kaynakları Rusya'ya kazanımlar sağlamış, 2006-2009 Krizlerinde Avrupa ülkelerinin alternatif arayışına girmeleri gibi nedenlerden dolayı rüzgârın yönü değişmeye başlamış ve 2014 Krizi ise kayıpları beraberinde getiren sürecin fitilini ateşlemiştir. Bu bağlamda Rusya Federasyonu özelinde tüm dünya için 2014'ün önemli bir dönüm noktası olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

2014 yılı Rusya Federasyonu ve dünya için bir takım alışa gelmişliklerin değişmeye başladığı dönüm noktalarındandır. Stratejik enerji kaynaklarının dış politikada kaldıraç gücünün etkisini yitirmeye başlaması ve askeri güç kullanımına varacak düzeyde küresel çaptaki krizlere neden olabilme yeteneği gibi unsurlar 2014 yılını dönüm noktası olarak nitelendirilmesinin nedenlerindendir. Rusya Federasyonu açısından söz konusu tarihin olumsuzlukları da beraberinde getirdiği bir zaman dilimi olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Çünkü Ukrayna Krizi sürecinde Rusya'nın Kırım'ın İlhakına varan eylemleri karşılığında uygulamaya konan ve kendisini hedef alan yaptırımların olumsuz etkilere neden olacağı düşünülmektedir. İlk bakışta Rusya'yı hedef alan

yaptırım uygulamalarının etki yaratmayacağı izlenimi uyansa da bu doğru bir yaklaşım değildir. Yaptırımlardan beklenen etkilerin orta ve uzun vadeli olacağına yönelik beklentiler uygulamaların etki yaratmayacağına yönelik yaklaşımın yanlışlığının göstergelerindedir. Özellikle Rus enerji sektörünün niteliği ve faaliyetlerindeki trendler göz önüne alındığında, yaptırımların söz konusu projeksiyonlar ve ülkenin zayıflıkları dikkate alınarak devreye sokulduğu gözlemlenmektedir. Özellikle orta ve uzun vadede Rusya Federasyonu'nun enerji kaynaklarının üretimindeki trendin düşüşe geçmesiyle ortaya çıkacak olan yeni sahaların devreye sokulması gerekliliğine ülkenin enerji sektörünün karşılık vermeyecek düzeyde oluşu yaptırımların planlamalar dahilinde devreye sokulduğunun kanıtıdır. Çünkü Rus enerji sektörü orta ve uzun vadede üretimindeki düşüş trendiyle yöneleceği yeni alanlarda faaliyet gerçekleştirebilecek niteliklerden ve yeterlilikten yoksundur. Bu bağlamda söz konusu eksikliklerini ithalat yoluyla karşılanmaya yönelik getirilen sınırlamaların Rus enerji sektörünün zayıflıklarından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür.

Ukrayna Krizi sonrasında uygulamaya konan ve Rusya'yı hedef alan yaptırımların ülkenin zayıflıklarını belirgin hale getirdiğini, stratejik enerji kaynaklarını politik uygulamaların odağına yerleştiren bir anlayışın olumsuzluklarla karşı karşıya kaldığını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu yaptırımlar Rusya Federasyonu için güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır. Söz konusu güvenlik algısı Putin yönetiminin bir takım konuları güvenlikleştirmeye yöneltmektedir. Bu bağlamda uygulamaya konan yaptırımların Ulusal güvenlik ve egemenlikle ilişkili birçok alanı güvenlikleştirme objesi haline getirdiğini iddia etmek olasıdır. Rusya'nın bu aşamadaki ilk adımı politikalarına yön veren strateji belgelerini güncellemek olmuştur. Söz konusu belgelerde yaptırımların olası etkileri ve bunların azaltılması, engellenmesi ya da bertaraf edilmesine yönelik yol haritaları belirlenmiştir.

Yerlileştirme, çeşitlendirme, ithal ikame politikası gibi uygulamalar belgeler kapsamında ele alınan ya da eyleme geçirilen yol haritasındaki seçenekler arasındadır. Ancak eyleme geçirilen söz konusu uygulamaların da işe etkisi günümüzde tartışmalıdır. Çünkü stratejik enerji kaynakları gibi uluslararası gündeminde tehditler ve kazançları bünyesinde barındırdığı unutulmamalıdır. Örneğin kısa vadede kazanç sağlayan bir politik eylem orta ve uzun vadede tehdiye dönüşebilecek potansiyele sahiptir. Rusya'nın potansiyel tehdiye dönüşebilecek söz konusu olasılıklarla karşı karşıya olduğuna inanılmaktadır. Daha açık bir deyişle çeşitlendirme, yerlileştirme ya da ithal ikame politikalarından kısa vadede kazanımlar elde edilse de bunun sürdürülebilir olmadığına inanılmaktadır. Rusya'nın özellikle çeşitlendirme ve ikame gibi politikalarındaki partnerleri söz konusu inancı güçlendirmektedir. Çin söz konusu partnerlerin başında gelmektedir. Çin'in giderek Rusya üzerinde etkisini arttırması ve Batıya alternatifin ötesinde bir partner haline gelmeye başlaması ifade edilen öngörülerin gerçekleşme olasılığını arttırmaktadır. Bu bağlamda sürecin asimetrik bağımlığa doğru bir seyre girdiği, orta ve uzun vadede söz konusu asimetrinin Rusya'nın enerji silahını işlemez düzeye geleceği iddia edilebilir. Dolayısıyla buradaki Çin'in gücü ise taraflar arasındaki ilişkilerdeki asimetriden kaynaklı olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇİN HALK CUMHURİYETİ VE STRATEJİK ENERJİ KAYNAKLARI

Soğuk Savaş, uluslararası sistemde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Uluslararası sistemin iki süper gücün önderlik ettiği kutuplar dengesine dayanan dönüşüm sürecine girmesi söz konusu değişimlerin en önemlilerindedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte birçok alanda değişimler yaşansa da uluslararası sistem açısından bu sürecin devam ettiğini ve aktüeldeki durumun niteliğine ilişkin kavramsallaştırma konusunda literatürde tam anlamıyla konsensüs sağlanmadığını belirtmek gerekmektedir (Tella, 2015: 4). İki kutuplu olarak nitelendirilen uluslararası düzenin aktüeldeki durumuna ilişkin tek-çok kutuplu sistem tartışmalarının literatürde halen devam ediyor olması ve kesin yargıya varılamaması, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başlayan söz konusu değişimin tamamlanmadığını göstermektedir (Keersmaecker, 2015: 1). Ayrıca uluslararası sistemle ilişkili ifadeler, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başlayan değişim sürecinin diğer alanlarda da tamamlanmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin “demir perdenin” ortadan kalkmasının değişimi tetiklediği alanların başında, küreselleşme olgusuyla paralel olarak gelişen teknoloji ve ekonomi gelmektedir. Bu bağlamda önem sırası bakımından ele alındığında küreselleşmenin etkisinin doğrudan hissedildiği özellikle iktisadi alanın diğerlerinden bir adım öne çıktığını ifade etmek mümkündür. İktisadi gelişmeleri diğerlerinden bir adım ön plana çıkaran unsur ise ülkelerin güç anlayışındaki değişimlerdir. Bilindiği üzere Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yaşanan değişimler, iktisadi gücün, politik ve askeri gücün önüne geçerek başat konuma gelmesine neden olmuştur. Uluslararası arenadaki gelişmelere yön veren temel dinamiklerin başında gelen güç olgusundaki bu değişim, ekonomik unsurlar çerçevesinde ele alabileceğimiz farklı etki araçlarının ön plana çıkmasına ortam hazırlamıştır. Bu bağlamda günümüzde ekonomik unsurların uluslararası sistemin temel dinamikleri olan politik ve askeri gücün yerini aldığını, bunların da yeni güç merkezlerini ve bir takım aktörleri ön plana çıkarttığını iddia etmek olasıdır. Asya-Pasifik coğrafyasının yeni güç merkezi, Çin'in de yükselen güç niteliğindeki aktörlerden olarak biri olarak ön plana çıkmaya başlaması bunun göstergelerindedir. Ama yine de ekonomik unsurların başat hale gelmesiyle ön plana çıkan gerek yeni güç merkezleri gerekse aktörler için bu durumlarının sürdürülebilirliğine ve kalıcılıklarına ilişkin kesin yargılarda bulunmanın oldukça yanlış bir yaklaşım olduğunun da altını çizmek gerekmektedir. Buna karşın özellikle bazı aktörlerin söz konusu pozisyonlarının sürdürülebilirliği yönünde yoğun çaba gösterecekleri kesin olarak ifade edilebilir. Çin için sürekli büyüyen bir ekonomiye sahip olmanın ülkenin gelişimi için önemli görülmesiyle birlikte, büyümenin sürekliliğinin rejimin devamına eş değer tutulması, söz konusu ifadeyi desteklemektedir (Karaca, 2012: 94).

Çin başta olmak üzere diğer aktörlerin de uluslararası sistemdeki pozisyonlarının geliştirilebilirliği ya da sürdürülebilirliğine ilişkin çabaları bir takım zorunlulukları da beraberinde getirmektedir. Söz konusu zorunlulukların başında, aktörlerin işlevselliğinin temel ihtiyaçlarından olan stratejik enerji kaynaklarına erişim gelmektedir. Gerek dünya coğrafyasına dağılımı gerekse sahip olduğu nitelikler çoğu zaman, stratejik enerji kaynaklarına erişimi zorlayıcı hale getirmektedir. Gelişmişliğin temel göstergelerinden biri olan bu denli önemli kaynaklara erişimin zor hale gelmesi bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmekte, dolayısıyla ihtiyaçların karşılanamaması durumu Çin gibi aktörlerin sürdürülebilirlik çabalarını ciddi ölçüde tehlikeye uğratmaktadır. Stratejik enerji kaynaklarına erişim konusunda yaşanan bu zorlu durum, aktörlerde tehdit algısına yol açmaktadır.

3.1. Çin Halk Cumhuriyeti ve Stratejik Enerji Kaynaklarının Genel Görünümü

Ekonomik büyüme ve genel olarak devlet fonksiyonlarının işlerliğinin temel girdilerinin başında yer alan stratejik enerji kaynaklarına ihtiyaçlarının karşılayacak miktarlarda erişememe sıkıntısı devletleri enerji güvenliği problemiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Enerji güvenliği, ekonomik güvenlik ve ulusal güvenliği bir “bütünsellik” çerçevesinde ele alan Çin devletlerin başında gelmektedir (Karaca, 2012: 95). Çin’in böylesi bir yaklaşımı benimsemesinin nedeni, stratejik enerji kaynaklarına ilişkin verilerinde açıkça görülen rezerv-üretim ve tüketimi arasındaki ters orantıdır. BP tarafından açıklanan istatistikî verilere göre 2018 yılı için 3273,5 milyon ton petrol eşdeğeri birincil enerji kaynağı tüketimi gerçekleştiren (BP, 2019: 8) Çin’in 2019 yılındaki dünya toplam tüketiminin yüzde 24,3’üne karşılık gelen 141,7 eksa jul (exajoule) olarak ifade edildiği görülmektedir (BP, 2020: 8). Bu bağlamda Çin’in birincil enerji kaynakları tüketimiyle rezervleri arasındaki ters orantının anlaşılabilmesi için bu aşamada ilgili alandaki verilere değinmek gerekmektedir.

3.1.1. Çin Halk Cumhuriyeti’nin Petrol Profili

2018 yılı verilerine göre Çin’in kanıtlanmış petrol rezervi dünya toplamının yaklaşık yüzde 1,5’ine karşılık gelen 3,5 milyar ton yani 25,8 milyar varildir (BP, 2019: 14). 2019 yılında açıklanan rakamlara göre, söz konusu rezervlerde artış meydana geldiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda 2019 yılının verilerine göre Çin’in kanıtlanmış petrol rezervi yine dünya toplam rezervlerinin yaklaşık yüzde 1,5’ine karşılık gelen 3,6 milyar ton yani, 26,2 milyar varildir (BP, 2020: 14). Buna karşın 2018 yılı için Çin’in günlük petrol üretimi dünya toplamının yaklaşık yüzde 4’üne katkı yapacak şekilde 3,798 milyon varil iken bu rakam 2019 yılında yaklaşık yüzde 1 artarak 3,836 milyon varile yükselmiştir (BP, 2020: 16). Söz konusu rakamlar, önemli karşılıkları ifade ederken tüm bunların Çin özelinde tam olarak ihtiyaçları gidermediği, tüketim verileriyle karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2019 yılı için Çin’in daha önce ifade edilen üretimine karşın aynı periyottaki tüketimi dünya toplamının yüzde 14’ünü yani yaklaşık 14,127

milyon varil olduğu göz önüne alındığında söz konusu ters orantı, daha anlaşılır olmaktadır (BP, 2020: 20). Dolayısıyla söz konusu ters orantı Çin'in bu alandaki ihtiyaçlarını ithalat yoluyla temin etmesine ve bu minvalde yaklaşık yüzde 67 oranında petrol ithalatına bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır.

3.1.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğal Gaz Profili

BP tarafından açıklanan istatistiki verilere göre Çin'in sahip olduğu doğal gaz rezervlerinin petrolle benzer şekilde ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde yeterli olmadığı görülmektedir. 2018 yılında yaklaşık 6,1 trilyon metre küp doğal gaz rezervi bulunan (BP, 2019: 32) Çin'in bu rakamlarında, 2019'da bir önceki yıla nazaran artış yaşandığı gözlemlenmekte ve bu dönemdeki rezervleri 8,4 trilyon metre küp olarak ifade edilmektedir. Çin'in sahip olduğu söz konusu doğal gaz rezervleri, dünya toplamının yaklaşık yüzde 4,2'sine karşılık gelmektedir (BP, 2020: 32). Buna karşın devletin fonksiyonel işlevselliğinin devamı için ihtiyaç duyulan miktarları karşılayacak düzeyde yeterli olmadığını açıklanan üretim ve tüketim oranları göstermektedir. Bu minvalde 2018 yılı verilerine göre yaklaşık 161 milyar metre küp üretim gerçekleştiren Çin'in tüketimi 283 milyar metre küp civarındadır (BP, 2019: 34-35). 2019 yılı verilerine göre söz konusu rakamlar 177,6 milyar metre küp doğal gaz üretimine karşın 307,3 milyar metre küp olarak ifade edilmektedir (BP, 2020, 34-36). Dolayısıyla tüketim ve üretim arasındaki farkın yıllık doğal gaz ithalatını meydana getirdiği düşünüldüğünde 2019 yılı için bu rakam yaklaşık olarak 129,7 milyar metre küpe karşılık gelmektedir. Söz konusu doğal gaz ithalatına yaklaşık olarak 84,8 milyar metre küplük LNG ithalatı da eklendiğinde 214,5 milyar metre küp gibi ciddi bir miktara ulaşılmaktadır (BP, 2020: 41).

3.1.3. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kömür Profili

Stratejik enerji kaynakları bağlamında petrol ve doğal gazdan farklı olarak kömür bakımından dünyanın dördüncü büyük rezervlerine sahip Çin kısmen de olsa kendi kendine yeterli durumdadır. 2018 yılı itibariyle 138,819 milyar ton kömür rezervi bulunan (BP, 2019: 42) Çin'in 2019 yılındaki verilerde bu rakamları 141,595 milyar ton olarak ifade edilmektedir (BP, 2020: 44). Buna karşın aynı dönemdeki kömür üretimi 79,82 eksa jul iken tüketim miktarı ise 81,67 eksa jul olarak belirtilmektedir (BP, 2020: 46-47). Dolayısıyla üretim ve tüketim arasındaki küçük fark ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu istatistiki veriler değerlendirildiğinde Çin'in stratejik enerji kaynaklarına ihtiyacı oranında sahip olmadığını, rezerv-üretim ve tüketim miktarları arasında ters orantılı bir ilişkinin gözlemlendiğini ifade etmek mümkündür.

3.2. Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji Güvenliği

Güvenlikleştirme yaklaşımına göre, bir yapan (agent) onu varoluşsal bir tehdit veya olağanüstü yöntemlerle muamele ve müdahale gerektiren üstün bir öncelik olarak ortaya koymayı başarır, söz konusu politika sorunu bir güvenlik problemi haline gelmektedir. Bu bağlamda herhangi bir enerji politikası sorununun, ulusun istikrarını, ekonominin işleyişini ve sürekliliğini ya da temel ulusal değer ve hedeflerin gerçekleştirilmesini etkilediği şeklinde sunulur ve algılanır, bunun bir enerji güvenliği sorunu olduğunu ifade etmek mümkündür (Leung vd., 2014: 2). Ayrıca enerji konusunun güvenlikleştirilmesi, belirli yapı ve kuralların retoriğini kullanarak, sorunu başarılı bir şekilde "güvenlik sorunu" olarak nitelendirebilen "güvenlikleştirme araçlarının" varlığını gerektirmektedir. Bu bağlamda başarılı bir güvenlikleştirme retoriğinin, kritik öneme sahip, oldukça savunmasız ve korunması mümkün olarak gösterilebilecek bir enerji probleminin tanımlanması gerektiği varsayımına dayanmakta olduğunu ifade etmek mümkündür. Başka bir deyişle, herhangi bir enerji sorununun başarılı bir şekilde güvenlikleştirilebilmesi için, "stratejik enerji kaynaklarının aktör için ne anlama geldiği", "korunması gerekenin ne olduğu" ve "hangi riskten korunması gerektiği" gibi söz konusu üç sorunun ikna edici bir şekilde yanıtlanması gerekmektedir (Leung vd., 2014: 2). Bu doğrultuda Çin'in enerji güvenliği sorununun anlaşılır olabilmesi için öncelikle enerji kaynaklarının Pekin için ifade ettiği anlama ve hangi unsurların risk ya da tehdit niteliği taşıdığına ve bunların hayatta kalma açısından hangi kritik alanları olumsuz etkileyeceklerine değinmek gerekmektedir.

3.2.1. Çin Halk Cumhuriyeti ve Stratejik Enerji Kaynaklarının Önemi

Göreceli olarak daha modern bir yaşama geçişle birlikte, özellikle fosil yakıtların önemli bir kısmını oluşturan stratejik enerji kaynaklarının kullanımındaki artış gibi fazlaca çeşitlendirebileceğimiz nedenlerden dolayı insanlık ve dolayısıyla devletler, bir takım olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle son dönemde sağladığı avantajlar, stratejik enerji kaynaklarını aktörlerin fonksiyonel işlevselliğinin devamlılığının hayati parçalarından birisi haline getirirken, onlardan kaynaklanan ya da ilişkili olarak ortaya çıkan söz konusu olumsuz durumların etkilerinin mikro düzeyin ötesinde küresel ölçekte sistemin işleyişini sekteye uğratacak kadar büyük olması, aktörleri çeşitli eylemlere yöneltmiştir. Çin de bu aktörlerin başında gelmektedir.

Stratejik enerji kaynaklarının aktörler için sahip olduğu önemi ekonomik, jeopolitik, ulusal güvenlik ve çevre olmak üzere dört boyutta ele almak mümkündür. Genel olarak bakıldığında bu dört boyutun birleşimi devletlerin hayatta kalması ya da varlıklarının devamı gibi temelde yaşamsal fonksiyonlara işaret etse de spesifik olarak aktörlerin bunlar arasından yapmış oldukları önem sıralaması öznel açıdan stratejik enerji kaynaklarının ifade ettikleri anlamı ortaya çıkarmaktadır. Daha açık bir deyişle sistemin tüm aktörleri açısından stratejik enerji kaynakları bir bütün olarak, yaşamsal fonksiyonların sürdürülebilirliği için önemliyen, söz konusu boyutların öncelik sırasının

öznel olarak değişkenliği kendisine atfedilen anlamı açığa çıkarmaktadır. Kısacası kimi aktör stratejik enerji kaynaklarına çevresel boyutta önem verirken kimisi askeri kimisi de ekonomik boyutu daha öncelikli sıraya koyabilmektedir. Örneğin stratejik enerji kaynakları Rusya için dış politikasının, ABD'ye göre ise savunma politikasının bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin için de aktörlere göre değişen bu önem sıralamasının varlığından söz etmek mümkündür. Diğer aktörler gibi stratejik enerji kaynaklarını yaşamsal fonksiyonlarının sürdürülebilirliğinin merkezine konumlandıran Pekin yönetiminin, daha çok ekonomik boyutta önem verdiği gözlemlenmektedir.

3.2.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomi Reformları ve Stratejik Enerji Kaynakları

Çin, Mao Zedong'un ölümünden sonra ekonomi başta olmak üzere endüstri ve inovasyon gibi birbirinden farklı gibi görünen, ancak aralarında doğrudan bağlantı olan alanlarda önemli bir geçiş sürecine girmiştir. Bu geçişin sonuçları, Çin'in uluslararası arenadaki konumunun güçlenmesinde kendisini açıkça göstermiştir. Bu bağlamda günümüzde Çin'in yükselen güç olarak nitelendirilmesi uluslararası arenadaki konumu bakımından söz konusu güçlenmenin bir göstergesidir. Pekin'in uluslararası arenadaki yükselişini bir bakıma, ekonomik büyümeyle bağlantılı olduğu iddia edilebilir. Wadhwa (2006: 1)'nin "Çin, şu an için uluslararası arenada süper güç olmasa da zaten küresel anlamda ekonomik güçtür" şeklindeki ifadeleri söz konusu yaklaşımı desteklemektedir. Bu doğrultuda Çin'in ekonomik büyümesini ele almak, enerji kaynaklarına olan ihtiyaçlarının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bilindiği üzere 1978'den bu yana Çin, ekonomik büyümesini teşvik etmede etkili olduğu kanıtlanmış ve uluslararası statüsünü ilerleten olağanüstü bir kurumsal değişim yaşamaktadır (Tisdell, 2009: 1). Bu süreçteki gelişmeler istikrarlı, sistematik ve aşamalı olarak nitelendirilebilecek bir şekilde kurumsal değişim yaşayan Çin'in, en başta ekonomik sistemini önemli ölçüde değiştirmiştir. 1976 yılından itibaren üç hadisenin söz konusu değişimi tetikleyen sürecin temelini oluşturduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki, ılımlı liderlik karakterine sahip dönemin Başbakan'ı Zhou Enlai'nin ölmesiyle, ikincisi ise Mao'nun Başbakan'ın cenazesine katılmamasıdır. Halk tarafından kendisinden daha sempatik görülen Enlai'nin cenazesine Mao'nun katılmaması siyasi anlaşmazlığı gösterirken, bu durumu aynı zamanda Çin'in sonraki dönemlerdeki yol haritasının geçmişte alışagelmışin dışında ilerleyeceğinin habercisi olarak yorumlamak mümkündür. Söz konusu hadiselerden üçüncüsü ise Eylül 1977'de halk tarafından siyasi karışıklık ve toplumsal huzursuzluğa katkıda bulunmakla suçlanan, antipatik hale gelmeye başlayan 1949 Halk Cumhuriyeti'ni kuran ve 27 yıl gibi uzun bir zaman diliminde iktidarda kalan Başkan Mao'nun ölmesidir. Böylelikle yaşanan bu üç hadise sonrasında artık Çin'in yeni bir kalkınma sürecine girmesi için sahne hazır hale gelmiştir (Tisdell, 2009: 2).

1977'de Mao'nun ölümünden önce Deng Xiaoping, Enlai gibi Çin'in ekonomik ve sosyal alanda reformlara ihtiyaç duyduğuna inanmaktaydı. Bu düşüncesini yönetime sunmuş olsa da Deng'in fikirleri, o yıllarda Çin Komünist Partisi tarafından reddedilmiştir. Ancak 1978'de Deng'in

iktidara gelişi söz konusu fikirlerin devreye sokulmasına fırsat yaratmış ve özellikle ekonomik alanda reformlar uygulamaya geçirilmiştir (Naughton, 1993: 491).²⁷ Söz konusu reformların başlangıcını Deng'in Komünist Parti'nin odağını ekonomik yapıya ve kalkınmaya kaydırmasına yönelik çabalarının Aralık 1978'deki 11. Merkezi Komitenin Genel Kurulu'nun 3. oturumundaki beyanında yer alması teşkil etmektedir (Naughton, 1993: 501). Bu bağlamda Genel Kurulun 3. Oturum Beyanı'nın, en azından Haziran 1989 Tiananmen olaylarına kadar, siyasi bir rahatlama dönemini başlattığını ifade etmek mümkündür (Naughton, 1993: 501). Kurul beyanında Deng'in, sosyalizmin üstünlüğünü, kutuplaşmadan kaçınmak, toplumun "ortak" refahını sağlamak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak açısından tanımladığı görülmektedir. Deng'in söz konusu formülasyonlarını önemli kılan ise, bunların her birine bağlılığın uzun vadede geniş tabanlı büyümemin sürdürülmesine uzun vadedeki bağlılığın sürdürülmesini mümkün kılmasıdır (Naughton, 1993: 502).

Mao'nun ölümünden sonra iktidara gelen Deng Xiaoping 'in 11. Merkezi Komite Genel Kurul Beyanı'yla, devletin resmi politikalarından biri haline gelen reformlarla ulaşılmaya istenen hedefler, beraberinde bu alanda uygulamaya konacak olan reform hareketlerinin stratejilerindeki spesifik ölçekte nitelendirebileceğimiz amaçları da beraberinde getirmektedir. Kutay Karaca (2012: 95), Deng ile başlayan reform sürecinin hedeflediği stratejileri "gerçekleşmeye başlayan ilk safha, ekonomiyi güçlendirmektir. İkinci Safha, Uzak Doğu'da bölgesel güç olmak, buradaki enerji kaynaklarını elinde tutabilmek ve Tayvan'ı ana kıtaya entegre etmektir. Son safha ise ilk iki safhada elde edilen askeri ve ekonomik gücü daha da ileriye götürerek "süper güç" olmaktır" şeklinde ifade etmektedir. Bu bağlamda söz konusu toplantıda alınan kararların reform sürecinin hedeflediği stratejileri destekleyici nitelikte olduğunu ifade etmek mümkündür. Toplantıda ilk olarak, Çin'deki ekonomik yönetim sisteminin ve yöntemlerinin dönüştürülmesine, diğer ülkelerle ekonomik işbirliğinin genişletilmesine karar verilmiştir. İkinci olarak dünyanın ileri teknolojilerini ve ekipmanlarını benimsemek için özel çabalar gösterilecek ayrıca bunlar bilimsel ve eğitimsel çalışma, modernizasyonun ihtiyaçlarını karşılamak için büyük ölçüde güçlendirilecektir. Toplantıda alınan kararların üçüncüsü ise tarım, sanayi, ulusal savunma, bilim ve teknoloji olarak nitelendirilen dört modernizasyon alanının hayati öneminin vurgulanmasıdır. Bu bağlamda Çin Komünist Partisi'nin artık üretimde hızlı büyümeye odaklanarak halkın gücünü iyileştirmeyi,

²⁷ Raymond Lotta (2009), Deng'in iktidara gelişini neo-capitalist gücün iktidara geçişi şeklinde yorumlamaktadır. Lotta (2009: 29) bu durumu, "pek çok insan, sonuçta Çin'in sosyalist bir toplum olduğunu varsaymakta, liderleri de kendi sistemlerini sosyalist olarak tanımlamaktadır. Ancak işin aslında bakıldığında günümüzde komünist partinin ismen var olduğu görülmektedir. Kısacası Çin'de artık sosyalizm namına bir sistemden söz etmek güçtür. Çünkü sosyalizm Ekim 1976'da devrilmiştir. Deng ve komünist parti içindeki diğer önde gelen neo-kapitalist güçler, Mao'nun ölümünden kısa bir süre sonra askeri bir darbe yaparak Maoist liderlik anlayışının özünü benimseyen kişileri tutuklaması ve devrim karşıtı muhalefeti bastırmak için hızla harekete geçmesi bunun göstergelerindendir" şeklinde ifade etmektedir. Ancak bu ifadenin aksini iddia edecek çalışmalar da literatürde mevcuttur. Barry Naughton (1993)'un "Deng Xiaoping: The Economist" başlıklı çalışması söz konusu literatür örneklerindedir. Naughton (1993)'un, Lotta'nın düşüncelerinin aksini iddia eden ifadeleri "Deng, eşitliğin sosyalizmin temel bir özelliği olduğunu ve kapitalizmden üstünlüğünü gösteren fikrinden asla vazgeçmemiştir. Bu içerik 1985-86 yıllarında da tekrarlanarak tematik bir hale gelmiştir. Ancak buna karşın eşitlik kavramını yeniden tanımlanmıştır. Bu bağlamda kavram basit çerçevede tanımlanan eşitlikçiliğe kıyasla daha az politik olarak kısıtlayıcı içeriğe doğru kaydırılmıştır" şeklindedir (Naughton, 1993: 501).

yaşam standartlarını ve ulusal savunmayı önemli ölçüde güçlendirmeyi planladığını ifade etmek mümkündür (Tisdell, 2009: 7). Tüm bunlar ışığında, Deng'in iktidara gelişiyle birlikte uygulamaya konan ve halen süren bir süreç olarak devam eden ekonomik reformları üç dönemde ele almak mümkündür. Söz konusu dönemlerden ilki 1978-1996 arasındaki “sosyalist piyasa ekonomisine geçiş dönemi”, ikincisi 1997-2002 yıllarındaki “durgunluk dönemi” ve son olarak 2003 yılında başlayan ve günümüzde de devam eden “büyüme stratejisi dönemidir”. Saray ve Gökdemir (2007: 63)'e göre; “bu üç dönemin temel benzerlikleri piyasa reformlarının ve dışı açılma politikasının devam ettirilmesidir”.

3.2.2.1. Ekonomik Reform Dönemi: Sosyalist Piyasa Ekonomisine Geçiş (1978-1996)

1978-1996 yılları arasında uygulamaya konan ekonomik reformlar “sosyalist piyasa ekonomisine geçiş” dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemi bir bakıma piyasa reformları olarak da ifade etmek mümkündür. Yaklaşık 18 yıllık bir zaman dilimini kapsayan geçiş döneminde eyleme geçirilen reformların ortak özelliklerinden birisi, dengenin gözetildiği temele dayandırılmasıdır (Yalın ve Çetin bakış, 2019: 134). Etkin, başarılı ve verimli sistemsel bir yapıya ulaşmayı amaçlayan dönemin Pekin yönetimi, bu dönemdeki reformlar çerçevesinde ilk olarak temel ihtiyaçların da iyileştirilmesinde hayati rolü bulunan tarımsal üretime yönelik planlarını eyleme geçirmiştir. Dolayısıyla bu dönemdeki eyleme sokulan reformların odak noktasının tarımsal kesim oluşturmaktadır.

Piyasa reformlarının ilk döneminde tarımsal alanda verimliliğin artırılması ve ihracatta birincil emtialar üzerine eğilim gösterilmesi, bu periyottaki ekonomik büyümenin temel etkenleri arasında gösterilmektedir (Saray ve Gökdemir, 2007: 664). Söz konusu alan odaklanılmasını çeşitli nedenler temelinde açıklamak mümkündür. Bu minvalde, Çin'in Deng'in iktidara gelişinin hemen ertesinde eyleme geçirilen reform uygulamalarının ilk döneminde tarımsal alana odaklanmasının en temel nedenlerinden biri “Sözleşmeli Aile Sorumluluk Sisteminin (Household Contract System)” kırsal alandaki yönetimin ana metotlarından biri haline gelmesidir (Kelkar, 1985: WS-39). Söz konusu sistemle aileler üretimin birimlerinden biri haline gelmekle birlikte, bu dönemde çiftçilerin kendisinden talep edilen önceden belirlenmiş miktarlardaki ürünü her yıl devlete göndermek zorundayken, eğer beklenenden fazla üretimleri olduğunda ise merkeze gönderildikten sonra ellerinde kalan kısmını piyasa şartlarında saptanan fiyattan serbestçe satmalarına izin verilmiştir. Böylelikle Sözleşmeli Aile Sorumluluk Sistemi şemsiyesi altında hem merkeziyetçiliğin hem de âdem-i merkeziyetçiliğin bulunduğu iki katmanlı bir yönetim sistemine geçiş yapıldığını ifade etmek mümkündür (Yalın ve Çetinbakış, 2019: 134). Ancak, Sözleşmeli Aile Sorumluluk Sistemi şemsiyesi altında iki katmanlı bir yönetim anlayışına geçişle birlikte, ayrıca tarımsal ürünlerin üzerindeki yoğun denetimlerin daha düşük seviyelere çekilmesi ve tarımsal sübvansiyonların devreye sokulması gibi uygulamalar da devreye sokulmuştur (Lardy, 1986: 101). Tüm bunların sonucunda, Çin'in tarımsal alandaki bu reformları, 1978'den beri eşi benzeri görülmemiş bir

büyüme hızına yol açmıştır. Örneğin, tahıl üretimi 305'ten 407 milyon metrik tona, yani yıllık ortalama yüzde 5'lik bir yükselişle yüzde 2,1'lik tarihi oranın iki katından fazlasına çıkmıştır. Ayrıca ilk kez, kişi başına düşen tahıl üretimi 1957'deki referans seviyesi olan 302 kilogramı önemli ölçüde aşmıştır. Net rakamlarla verimlilik artışı yüzde 5,9 olarak ifade edilebilecekken söz konusu bu yükselişin yüzde 78'i getirilen sisteme yüzde 22'si de yüksek fiyat temelli olduğuna inanılmaktadır (Saray ve Gökdemir, 2007: 664).

Tarım alanında uygulanan reformlar sonucunda elde edilen başarılarla birlikte bir sonraki aşamayı, sanayi alanında üretimin teşvik edilmesi çerçevesinde reformların eyleme sokulduğu ikinci alt döneme geçiş izlemiştir. Bu dönemin önemli gelişmelerinden birisi, 1984 yılında Komünist Parti'nin "Ekonomik Yapıların Reformu Üzerine" başlıklı belgeyi yayımlamasıdır (Tisdell, 2009: 10). 1985-1991 yılları arasındaki bu ikinci alt dönemde reformların ağırlık merkezini kamusal nitelikteki işletmeler olan tüzel kişiliklerin modernize edilmesi oluşturmuştur. Modernizasyon uygulamalarının öncelikleri, merkezi hükümetin toplumun reform uygulamalarını ve ekonomik büyümeyi teşvik edici eylemleri benimsemesi için yerel yönetimlere daha fazla özerklik ve teşvikler verilmesiyle, bu dönemdeki büyümenin odağında kırsal alandaki işletmeler ve emek-yoğun üretime yönelik yapılanmalar yer almaktadır (Xu, 2011: 1079). Bu dönemdeki en önemli uygulamalardan birisi üretim faktörlerinin göreceli olarak verimliliğin düşük olduğu alanlardan daha yüksek alanlara yani kamudan özel sektöre kaydırmak olmuştur. Öyle ki söz konusu uygulamayla birlikte, üretim faktörlerinin kaydırıldığı göreceli olarak daha verimli olduğuna inanılan 6600 sanayi kuruluşu, devletin sanayi alanlarında faaliyet gösteren tüm işletmelerinin toplam çıktısının yüzde 45'ini oluşturur hale gelmiştir (Jain, 2017: 69).

Başarılı sonuçlar elde edilen bir alt dönemden farklı olarak ikinci alt periyotta bir takım hadiseler reformların kesintiye uğramasına dolayısıyla etkisinin azalmasına neden olmuştur. Bu olaylardan ilki, 1989 yılında meydana gelen ve tarihe "katliam" olarak geçen Tiananmen olayıdır. 1989 katliamına giden süreci tetikleyen öğrenci olayları, Kasım 1986'da başlamıştır. 1986 sonunda başlayan bu olaylara dünya kamuoyunun ilgisi ancak 1989 yılında yaşanan gelişmelerle birlikte çevrilmiştir. Pekin'de Tiananmen Meydanı'nda toplanan öğrenciler, özellikle siyasal alan başta olmak üzere diğer alanlarda da daha fazla liberalleşme talep etmişlerdir. Ancak bu talepler vahşi yöntemlerle kanlı bir şekilde bastırılmış, hatta Deng, politik anlamda böyle bir talebin kabul edilemeyeceğini ve demokrasi inancına dayanan bir yönetim anlayışının ülkeyi parçalanmaya sürükleyebileceğini, Çin Komünist Partisi'nin ülkedeki tek siyasal parti olarak kalacağını ve yönetimi elinde tutacağını ilan etmiştir. Bunun sonucunda öğrenci olayları ve Deng'in söz konusu çerçevedeki açıklamaları, ekonomik anlamda da bir resesyon ya da gerileme yaşanacağına yönelik korkularının yayılmasına neden olmuştur. Nitekim özellikle 1989-1992 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artış yaşanmaması söz konusu yayılan korkunun yersiz olmadığını göstermiştir. Ama yine de 1986 yılında başlayan öğrenci olaylarının 1989 Tiananmen katliamına uzanan boyutlara ulaşması ve bu hadiselerin tetiklediği diğer olumsuzluklar sürecinde, toplumun

eski heyecanının geri getirilmesi ve yeni yatırımların gerçekleştirilmesi için, reform politikalarından geri dönmeyeceği sık sık belirtilmiş, yapılan uygulamaları ön plana çıkaran beyanlarda bulunulmuştur. Bu dönemde “kuş kafesi tezi” ile planlı ekonomiden vazgeçilmeyeceği, ancak planlamanın da ekonomiyi olumsuz etkilemeyeceği hatta bunun zorunlu olduğu daha anlaşılır hale gelmiştir (Özsoylu, 2006: 24). Bu bağlamda yaşanan bu hadiselerin, bir sonraki alt döneme geçiş zeminini hazırladığını ifade etmek mümkündür.

1992-1996 yıllarını kapsayan üçüncü alt döneme geçiş, kısa süreli reformların kesintiye uğramasının ertesinde yeni arayışlara yönelimler ve dönüşümleri de gerekli kılan bir süreçte yaşanmıştır. Söz konusu bu dönemdeki dönüşüm sürecinde en önemli dönüm noktalarından biri 1992 senesidir. Bilindiği üzere Deng Xiaoping, 18 Ocak-21 Şubat 1992 tarihleri arasında ülkenin güneyine bir seyahat gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerde, ülkenin güneyinde yer alan özel ekonomik bölgelerin daha önceki zamanlarda benzerine rastlanmamış şekilde hızla büyüdüğü görülmüştür. Buna karşın söz konusu büyüme, ön görülenin aksine sadece küçük ölçekli sanayi ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda çok büyük ölçekli yatırımlar gerçekleştirilmiş ve ciddi gelişim kaydedilmiştir. Gezinin gerçekleştiği tarihleri önemli kılan neden ise bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Çünkü söz konusu bu gezi reformların devam edebilirliğine hatta daha da genişletilebileceğine yönelik Pekin yönetimini cesaretlendirmiştir. Gezi sonunda Deng'in yaptığı açıklama ise hem ülkedeki reform yanlılarını hem de yabancı yatırımcıları cesaretlendirmiştir (Özsoylu, 2006: 25). Dolayısıyla 1992-1996 yıllarını kapsayan üçüncü alt dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik uygulamalar gerçekleştirildiği ve bunların özellikle ihracat endüstrisindeki büyümede lokomotif güç olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, uygulamalar ışığında bu dönemi ekonomik reformlarla ilişkili olarak dışa açılma ve planlı ekonomiden aşamalı olarak piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başlangıcı olarak nitelendirmek mümkündür (Saray ve Gökdemir, 2007: 664). Çin'in söz konusu periyotta istikrarlı ve hızlı ekonomik büyüme dönemi yaşadığı görülmektedir. Örneğin 1978-1996 yılları arasında Çin'de ortalama GSYİH büyümesi yüzde 9,8 iken, 1991-1996 döneminde ortalama büyüme yüzde 11,8 olarak gerçekleşmiştir (Renwei, 2012: 190). Doğrudan dış sermaye yatırımları ve özel ekonomik bölgelerin kurulması başta olmak üzere, genel olarak reformlar sonucunda Çin'in ekonomisinde yakalanan söz konusu büyümeye rakamları, 1995 yılından itibaren uluslararası arenada yükselişe geçmesine neden olmuştur. Dolayısıyla söz konusu yükselişe birlikte Çin'in dünya ekonomisinde “Asya'nın Ejderhası” haline dönüşüm süreci de başlamıştır.

3.2.2.2. Ekonomide Göreceli Durgunluk Dönemi (1997-2002)

Çin'in ekonomik reformlarının birinci dönemi, genel olarak piyasa sistemine yönelim, tarımsal ve endüstriyel alanlarda üretim ve verimlilik oranlarının yükseltilmesi gibi konulara odaklanmaktayken; göreceli durgunluk olarak da nitelendirebilecek söz konusu ikinci dönem reformlarının hayati alanlarda regülasyonlara, kurumların güçlendirilerek sağlamaştırılmasına ve

makroekonomik ölçekte gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda önemli değişim ve dönüşümleri de beraberinde getiren söz konusu bu ikinci dönem kapsamındaki reform paketinin öne çıkan politika önceliklerini; çift yol fiyatlandırma anlayışının bırakılarak tamamen piyasa fiyatlandırmasına geçilmesi, merkezi hale getirilen planlama anlayışının terk edilmesi, buna karşın mali kaynakların merkezileştirilmesi ve makroekonomik ölçekte kemer sıkma politikaları olarak sıralamak mümkündür. Çin'in bu periyotta söz konusu önlemlere yönelmesinde en başta dönemsel şartlar etkili olmuştur. Saray ve Gökdemir (2007: 666)'in, "1997-2002 yıllarını kapsayan ikinci dönemin temel özelliği ise, büyümede mutlak bir düşüşün ve buna bağlı fiyatlarda durgunluğun yaşanmasıdır. Büyümedeki mutlak düşüşün arkasında pek çok karmaşık neden olsa da asıl neden verimsizlik veya teknoloji başarısızlığı olarak açıklanabilir" şeklindeki ifadeleri, dönemin Pekin yönetimini yeni reformlara yönelten nedenlerle ilgili tespiti doğrulamaktadır. Bu dönemde yaşanan durgunluğun göstergelerinden birisi Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) durumudur. Önceki dönemlerde, yani Çin'in ekonomik reformlarla birlikte ortaya çıkmaya başlayan gelişim sürecinin ilk yıllarında, KİT'lerle özel teşebbüsler arasındaki gerek verimlilik gerek donanım gerekse çıktılardaki farklılıklar fazla değilken; bu durum zamanla değişen bir hal almaya başlamıştır. Değişen söz konusu durumdan zararlı çıkan KİT'ler olmuş ve artık sadece merkezi yönetimin finansal destekleri ve bankalardan sağlanan düşük faizli geri ödemeli kredilerin yardımlarıyla varlıklarını devam ettirebilir hale gelmişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde KİT'lerin mali açıdan konumlarının ve karlılık seviyelerinin kötüleştiğini söylemek mümkündür. 1980'lerin sonunda yaklaşık yüzde 8 olan karlılık oranının 1994'te yüzde 2'ye gerilemesi ve 1996 yılının ilk 3 aylık döneminde zarar etmesi söz konusu kötüleşmenin göstergelerindedir (Saray ve Gökdemir, 2007: 666).

KİT özelinde olduğu gibi genel olarak Çin ekonomisindeki söz konusu kötüleşme gibi hadiseler bir takım açılımları tetiklemiştir. Bunların en önemlileri özel sektöre ve mülkiyete yönelik açılımlardır. 1997 yılında benimsenen "küçük olan yerine büyük olanı tut" çerçevesindeki uygulamalar açılımlara ilişkin söz konusu politikanın bir parçasıyken, asıl etkiyi yaratan Jiang Zemin tarafından devreye sokulan reformlarıdır. Özsoylu (2006: 26)'nin şu şekildeki ifadeleri bunun göstergelerindedir:

Jiang Zemin, her zaman reformlardan yana bir tavır almış ve Deng Xiaoping'i desteklemiş bir politikacıdır. Ayrıca Zemin hem hayata geçirilen reformların sürekliliği hem de yeni reform açılımları için önemli bir isimdir. Ekonomik bölgelerin kurulmasında büyük katkısı olan Zemin'in en çok bilinen icraatı 1999 yılında, Anayasanın 11.maddesinde, o zamana kadar "tamamlayıcı" bir unsur olarak nitelenen özel sektör, sosyalist piyasa ekonomisinde "önemli" bir rol oynar şeklinde değişikliğe gidilmesidir. Basit gibi görünen değişiklikle, aslında çok önemli bir adım atılarak özel mülkiyetin korunacağı garantisini verilmiştir.

Ayrıca Kissenger (2015: 539-540)'in şu şekildeki ifadeleri, Zemin'in etkisiyle ilgili düşünceleri desteklemektedir:

Jiang Zemin'le Şanghai'nin Belediye Başkanı olarak hizmet verdiği zaman tanıştım. Onun, ülkesini bir felaketten çıkararak Çin'in yükselişini belirleyen şaşkınlık verici bir enerji patlamasına ve yaratıcılığa götüreceği bir lider olacağını ummamıştım. Başlangıçta kuşku olsa da insanlık tarihindeki en büyük kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla artışını başarmış, Hong Kong'un barışçıl bir şekilde geri dönüşünü sağlamış, Çin'in ABD ve diğer ülkelerle ilişkilerini yeniden kurmuş ve Çin'i küresel bir ekonomik güç olma yoluna sokmuştur.

Ama yine de bu dönemdeki en önemli gelişme 1986 yılında başlayan ve Kasım 2001'e uzanan sürecin sonunda Çin'in "Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ)" kabul edilmesidir.²⁸

3.2.2.3. Dünya Ticaret Örgütü Üyeliği ve Ekonomide Büyüme Dönemi

Çin'in Kasım 2001 tarihinde aldığı Dünya Ticaret Örgütüne katılım belgesi, ülkenin diğer üyelerle ekonomik ilişkilerine doğrudan etkiler yapacaktır (Karaca, 2004: 80). Deng ile başlayan sosyalist piyasa ekonomisi daha sağlam temellere oturtularak reformlar hızlandırılabilir. Ticari anlaşmazlıkları Dünya Ticaret Örgütü üyesi sıfatıyla daha çabuk çözebilecek, üye ülkelerle eşit konumda masaya oturabilecektir. Dönemin hükümet yetkililerinin de beklentileri ve eylemleri de bu öngörülerini destekleyicidir. Dönemin hükümet yetkililerinin DTÖ'ye verdikleri taahhütleri yerine getirmek için daha çok çaba sarf edeceklerini belirtmelerinin yanı sıra, o zaman dilimindeki Pekin hükümetinde Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten Wen Jiabao'nun yeni fırsatların Çin'e uluslararası ekonomik işbirliği ve rekabete katılmada daha proaktif rol almayı sağlayacağını belirterek, Çin'in DTÖ taahhütlerini yerine getirmeye devam edeceğini söylemesi bunun göstergelerindedir (Karaca, 2004: 81). Artık Mao dönemine geri dönüşün olmayacağı ve dönüşüm sürecinin devam edeceğinin anlaşılmasındaki en önemli dönüm noktalarından birisi olan Çin'in DTÖ üyeliği genel olarak uluslararası ekonomiyle bütünleşme başlığı altında ele alınabilecek bir takım yenilikleri de beraberinde getirmiştir (Sen, 2000: 931). Bu yeniliklerin belirleyicisi, DTÖ'nün 143. üyesi olarak organizasyona dahil olan Çin'in vermiş olduğu taahhütlerdir. Söz konusu taahhütlerin kaynağı ise dönemin İsviçre Büyükelçisi Pierre-Louis Girard'ın başkanlığında toplanan ve Çin ile yaklaşık 15 yıllık müzakereleri sonuçlandıran "Çalışma Grubunun" 900 sayfalık yasal metindir. Dolayısıyla taraflar arasında yürütülen müzakerelerin bir sonucu olarak Çin'in, dünya ekonomisine daha iyi entegre olmak çerçevesinde, DTÖ kurallarına uygun biçimde ticaret ve yabancı yatırım için daha öngörülebilir bir ortam sunmak için liberalleşmeye yönelik için bir dizi önemli taahhütte bulunmayı kabul ettiği ifade edilebilir. Çin'in DTÖ'ye vermiş olduğu söz konusu taahhütlerden bazıları ise şunlardır (World Trade Organization, 2001);

- Çin, tüm DTÖ Üyelerine ayrımcı olmayan muamele sağlayacaktır. Çin'de yatırım yapmayan veya kayıtlı olmayanlar da dahil olmak üzere tüm yabancı bireyler ve kuruluşlar, ticaret hakkı bakımından Çin'deki işletmelere tanınandan daha az avantajlı muamele görmeyeceklerdir.

²⁸ Çin'in DTÖ üyeliğine ilişkin süreç 1986 yılında o zaman ki adıyla "Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına (GATT)" başvurusuyla başlamış Kasım 2001'de yürütülen müzakereler çerçevesindeki anlaşmanın kabulüyle sonuçlanmıştır. Ancak Çin'in DTÖ'ye üyeliği 11 Aralık 2001 tarihinde resmîyet kazanmıştır (World Trade Organization, 2020).

- Çin, çift fiyatlandırma uygulamalarını ve ihracatla iç piyasaya satışa yönelik üretilen mallar arasındaki muamele farklılıklarına neden olan uygulamaları ortadan kaldıracaktır.
- Yerli endüstri ya da hizmet sağlayıcılarını korumaya yönelik uygulamalarda fiyat kontrolleri kullanılmayacaktır.
- Çin, DTÖ anlaşmasına uygun biçimde mevcut iç hukuk düzenlemelerini revize edecek ve tek tip şekilde uygulanabilir bir yeni mevzuatı kabul edecektir.
- Katılımdan sonraki üç yıl içinde, tüm işletmeler bazı istisnalar dışında gümrük bölgesinde tüm malların ithalatı ve ihracatı gibi ticaret yapma hakkına sahip olacaklar.
- Çin, tarım ürünleri için herhangi bir ihracat sübvansiyonu sürdürmeyecek veya uygulamaya koymayacaktır.

Yürütülen müzakereler sonrasında kabul edilen üyelik anlaşması çerçevesindeki verilen taahhütlerin ilk bakışta Çin'e bir takım kısıtlamalar getirdiği gözlemlenmektedir. Örneğin Çin tahıllar, tütün, yakıtlar ve mineraller gibi bazı münhasır ürünlere yönelik devlet olarak ticaret yapma hakkını saklı tutacakken, yabancı şirketlere yönelik mevcut kısıtlamaların çoğunu da kaldırmasını da bu çerçevede ele almak mümkündür. Ancak bu ifade, Çin'in DTÖ üyeliğinin ülkeyi olumsuz etkileyeceği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla zamanla kaldırılrsa da bir takım kısıtlamaların etkilerinin çift yönlü olabileceğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Müzakerelerdeki, *"DTÖ Anlaşmasına aykırı bir şekilde Çin'den ithalata karşı uygulanan yasaklar, niceliksel kısıtlamalar ya da diğer tedbirler, Katılım Protokolü'nün ekinde yer alan ve karşılıklı olarak mutabık kalınan şartlar doğrultusundaki zaman çizelgelerine uygun biçimde aşamalı olarak kaldırılacak veya başka şekilde ele alınacaktır"* şeklindeki ifade, etkilerin çift yönlü olabileceğini göstermektedir (World Trade Organization, 2001).

Çin'in DTÖ'ye üye olması için üç şart öne çıkmaktadır (Chow, 2001: 3). Bunlardan ilki, ithalat tarifelerinin düşürülmesi, ikincisi yabancı firmaların Çin pazarında doğrudan faaliyet yapabilmesine izin verilmesi ve son olarak telekomünikasyon ve finans başta olmak üzere bazı önemli sektörlerin dış rekabete açılmasıdır. Söz konusu şartlar, bir takım taahhütlerin verilmesini ve uygulamaların devreye sokulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Çin'in vermiş olduğu taahhütler çerçevesindeki uygulamaların ilki, tarife dışı engellerin ve kotaların ivedilikle sonlandırılmasıdır. Söz konusu uygulama, Çin'in ticaret engellerini kademeli olarak ortadan kaldırmasını ve yabancı ülkelere gelen mallara yönelik pazar erişimini genişletme taahhüdünü temsil etmektedir. Bu doğrultuda Çin 1990'lı yıllarda yaklaşık yüzde 45 civarında olan ithalat tarifelerini 2001 yılında yüzde 15,3, 2002 yılında yüzde 12 ve 2005 yılında yüzde 9-10 oranında düşürmüştür (Şimşek, 2005: 80). Söz konusu uygulamalardan bir diğeri ise -ilkiyle ilişkili olarak yürürlüğe sokulan- gümrük tarifelerinin endüstriyel ürünlerde yüzde 8,9 düzeyine, tarımsal ürünlerde ise yüzde 15 düzeyine çekilmesiyle birlikte, üretimde belirli bir seviyede milli girdi kullanımının şart koşulması, ihracatın performansına olumlu etki yapmaya yönelik uygulamaların artırılması ve rekabette haksızlığa neden olacak şekilde bazı tüzel kişiliklere tanınan imtiyazlara son verilmesidir (Yalın ve Çetinbakış, 2019: 137). Ayrıca bunlara karşın söz konusu uygulamalardan belki de en önemlisi farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmalara kredi olanakları artırılarak destek olunması ve çok uluslu şirketlerin Çin pazarına girmesine izin verilmesidir. Bu

bağlamda otomotiv sektöründe faaliyet gösterenler de dahil olmak üzere yabancı firmaların ürünlerini Çin'in ticaretle ilişkili otoritelerinin kontrolü olmaksızın ülkedeki yerli tüketicilere satabilmesine, yabancı yatırımcıların ülkedeki ticari bankaların ve telekomünikasyon şirketlerinin hisselerinin sırasıyla yüzde 40'ına ve 48'ine kadar sahip olabilmemesine, yabancı bankaların Çinli şirketlere yerel para birimlerinde hizmet sunabilmesine, yabancı şirketlerin menkul kıymetler fon yönetimi ortaklık girişimlerdeki yüzde 49'a varan azınlık hisselerine sahip olabilmemesine izin verilmesini, yabancı firmalara yönelik belli başlı uygulamalar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür (Mantzopoulos ve Shen, 2011: 92).

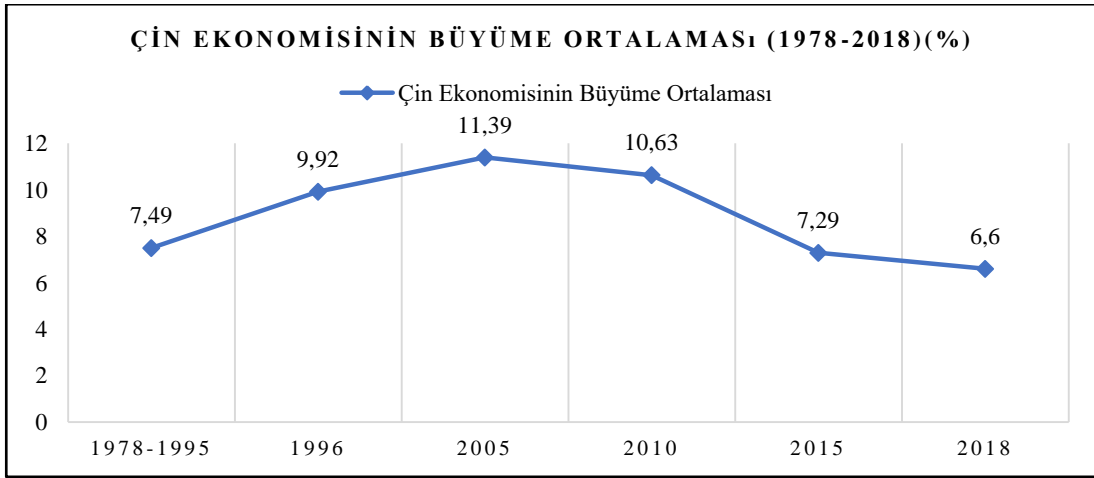
Çin'in Sichuan eyaletinde bir komünde tarımsal alanda başlayan reform uygulamaları, endüstriye sızdıran ve dünyanın en önemli ekonomileriyle entegre olmaya yönelik "açık kapı politikasına" uzanan kademeli şekilde takip edilen bir süreci kapsamaktadır (Mantzopoulos ve Shen, 2011: 142). Artıları ve eksileriyle söz konusu süreç değerlendirildiğinde, genel olarak Çin'in başarılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Reform süreci ve ertesinde yaşanan hadiseler ve bunlardan elde edilen çıktılar da bu durumu desteklemektedir. Ayrıca literatür çalışmalarındaki ifadeler de genel olarak Çin'in reform süreciyle ilişkili olarak başarılı olduğuna yöneliktir. Örneğin, Mantzopoulos ve Shen (2011: 143)'in "Çin'in göz kamaştırıcı başarıları hem dünya liderlerinin hem de akademisyenlerin yoğun olarak ilgisini çekmektedir" şeklindeki ifadeleri bunlardan bir tanesidir. Ayrıca Çin ile ilgili reformların başarılı olduğunu destekleyen çeşitli argümanlar da mevcuttur. Ekonomiyle ilişkili istatistik veriler, söz konusu argümanların başında yer almaktadır. Örneğin 1979 yılı sonunda 406,3 milyar olan Çin'in GSYİH'sının, on yıllık reform süreci sonrasında yüzde 305,5 artışla 1,70 trilyon Yuan'a, yirmi yıllık bir süre sonrasında da yüzde 2107,2 artarak 8,97 trilyon Yuan'a ulaşması bunun göstergelerindedir. Söz konusu dönemdeki bu değişim ise yılda ortalama yüzde 110,7'lik bir artış anlamına gelmektedir (Mantzopoulos ve Shen, 2011: 146).²⁹

Çin'in ekonomisindeki sistematik değişim sürecini tetikleyen reformların başarılı olduğunun en dikkat çeken göstergelerinden bir diğeri de bu süreçte ülkenin dış ticaret düzeyindeki gelişimdir. Örneğin 1996 yılında yaklaşık 1,5 trilyon dolar olan Çin'in ihracatının, 2005 yılında 7 trilyon doları aşması ve dış ticaret hacminin de 33,8 trilyon dolardan 62,2 trilyon dolara ulaşması, reformların ülkenin dış ticaret düzeyindeki değişimine etkisini açıkça göstermektedir (Yalın ve Çetinbakış, 2019: 137). Reformlar çerçevesinde, Çin'in dış ticaretindeki değişimi etkileyen faktörlere bu aşamada değinmek gerekmektedir. Öyle ki bu faktörler Çin ekonomisinin "1997-1998 Asya Krizi" sürecinde bile çok iyi performans göstermesine neden olmuştur. Çin'in dışı açılımla birlikte hızla büyüyen bir pazar haline gelmesi ve özellikle DTÖ üyeliği sonrasında uluslararası piyasalardaki güvenilirliğinin artması, yine reformlar çerçevesinde ele alınabilecek en önemli

²⁹ Kişi başına düşen gelir 1979'da 419 Yuan'dan 1999'da 7159 Yuan'a yükselmiştir. Yani, kişi başına düşen ortalama gelir, art arda yirmi yıl boyunca yıllık ortalama yüzde 80,4 olacak şekilde yüzde 1608,6 artmıştır (Mantzopoulos ve Shen, 2011: 146).

faktörlerdendir. Bu durum, ülkeye yatırımların girişine ortam hazırlamış ve dolayısıyla yabancı sermaye de mevzuat uyum çalışmalarını tamamlamaya yönelik adımlar atan ve kanunlarını daha şeffaf hale getiren Çin'e yönelmeye başlamıştır. 2003 yılında SARS hastalığına rağmen ülkeye çekilen 53 milyar dolarlık yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ve 2004'te yaklaşık yüzde 8 oranında artmasını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür (Şimşek, 2005: 84). Yabancı sermayenin ülkeye çekilmesindeki başarının dış ticarete yansması ise 2003 yılından 2004 yılına yaklaşık yüzde 34 artış şeklinde olmuştur (Şimşek, 2005: 84). Bu rakam 2018 yılında 2,6 trilyon dolarlık bir ihracata ulaşmıştır.

Grafik 4: Çin Ekonomisinin Büyüme Ortalaması (1978-2018) (%)

Kaynak: Yalın ve Çetinbakış, 2019: 139

Dünya Bankası, Çin'in reformlarla birlikte başlayan ve halen devam eden süreçteki uygulamalarının uluslararası arenadaki yükselişiyile ilişkili verileri genel olarak on beş temel ekonomik gösterge çerçevesinde değerlendirmektedir. Büyüme hızından, yatırımların yıllık büyüme oranlarına uzanan bir yelpazede ele alınan göstergelerden belki de en önemlisi, ekonomideki büyüme rakamlarıdır. Çin'in reformlarla başlayan süreçteki ekonomik büyümeye ilişkin performansının en önemli göstergelerinden birisi olan bu rakamlar, dikkat çekicidir. Öyle ki özellikle ekonomik reformların uygulamaya başlamasından bu yana Çin ekonomisinin -reform öncesi döneme göre- önemli ölçüde ve hızlı bir şekilde büyüdüğü aşikardır. Söz konusu büyüme 1979'dan 2018'e kadar ortalama yaklaşık yüzde 9,5 olarak ifade edilmekte ve bu ise Çin'in her sekiz yılda bir reel olarak ekonomisini ikiye katlayabildiği anlamına gelmektedir (Morrison, 2019: 5). Çin'in reformlarla birlikte başlayan süreçte büyüme ortalaması ise 1978-1995 arasında yüzde 7,49 iken, 1996'da 9,92 ve daha sonra 2005 yılında yüzde 11,39, 2010 yılında yüzde 10,63, 2015 yılında yüzde 7,29, 2018 yılında ise yüzde 6,6 şeklindedir³⁰ (Yalın ve Çetinbakış, 2019: 139).

³⁰ Çin'in ekonomik büyümesi ise aslında iki temel faktöre dayandırmaktadır. Bunlardan ilki yurtiçi tasarruflar ve yabancı yatırımlarca finanse edilen büyük ölçekli sermaye yatırımlarıyken, diğeri produktivitedeki hızlı artıştır. Ekonomistleri bu faktörlere odaklanmaya iten ise, bu alandaki reformların ekonomide daha yüksek verimliliğe yol

Çin, reform süreciyle birlikte adım adım gelişim gösteren ve günümüzde ABD'nin başat konumunu tehdit eder şekilde yolunda ilerleyen, uluslararası sistemin en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. ABD'nin başat konumunu tehdit etmesi tartışma konusu olsa da Çin'in dünyanın ikinci büyük ekonomisi olduğu ve yükselen güç olarak nitelendirildiği gerçektir. Önümüzdeki yarım asırdan bir kısa sürede Çin'in ABD'yi geçeceği yaygın olarak ifade edilse de bu durum Çin'in bir takım sorunlarını çözmesi gerekliliği gerçeğine de bağlıdır. Özellikle ekonomik alanda gelişim gösteren ve ABD'ye karşı görece üstünlüğün sağlanması yolunda ilerleyen Çin'in çözmesi gereken sorunlarının başında enerji açlığı meselesi gelmektedir. Enerji meselesini önemli kılan unsur, Çin'in varlığının sürdürülebilirliği için hayati öneme sahip ekonominin temel girdilerinin başında gelmesidir. Bu bağlamda enerji meselesinin Çin'in çözülmesi gereken hayati bir güvenlik sorunu olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla Çin'in diğer sorunlarının yanı sıra en başta enerji meselesini çözmeden yükselişini sürdüremeyeceği ve başat konuma gelerek uluslararası arenada lider olamayacağı kesin olarak iddia edilebilir.

3.2.2.4. Yükselen Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji Bağlamında Etkileri

1970'lerin sonlarında başlatılan reform süreci ve dışa açılma stratejisi kapsamındaki uygulamalarla birlikte, Çin ekonomisinde ciddi oranda büyüme meydana gelmiştir (Tang ve La Croix, 1993: 26). Ülke nüfusunun kişi başına düşen gelirinin her on yılda bir dörde, ekonomisinin de her sekiz yılda bir reel olarak ikiye katlanmasına karşılık gelen söz konusu büyüme, Çin'de bazı şeylerin doğası ve içeriğinde değişimlere neden olmuştur. Bunların başında günümüzde devasa boyutlara ulaşan enerji tüketimi gelmektedir. Çin'in gelecekte başat güç olabilmesi için çözmesi gereken sorunlarından birisinin enerji güvenliği meselesi olduğu göz önüne alındığında, söz konusu problemin gerek anlaşılması gerekse de bertaraf edilmesi için bu aşamada ülkenin bugünkü durumu ile enerji tüketimi arasındaki ilişki ve potansiyel tehditlerin ele alınması gerekmektedir. Göz ardı etmemek gerekir ki, özellikle stratejik enerji kaynakları, sistemin egemen aktörlerinin ekonomileri için vazgeçebilecekleri bir unsur değildir. Çünkü bu kaynaklar, özellikle varlıklarının devamlılığının günümüzdeki temel dayanağı olan ekonomik büyüme ve gelişimin hayati elementlerindedir. Dolayısıyla modernleşmenin ötesinde bir düzene doğru evrilen sistemin mimarı ya da uluslararası toplumun gidişatında belirleyici dinamik olarak yer almak isteyen aktörler için enerji, göz ardı edilebilecek sıradan bir ticari meta değildir. Bu bağlamda stratejik enerji kaynaklarının ekonominin yaşam kaynağı ve onu ayakta tutan bir niteliğe sahip olduğunun tekrardan altını çizmek gerekmektedir. Literatür çalışmalarında stratejik enerji kaynaklarının ekonomik büyümenin düzeyi ve hızını arttırdığıyla birlikte ticaret ve finansal gelişmeyi de kapsayan dinamik ilişkiler yapısı çerçevesinde ele alınması söz konusu ifadeyi destekler niteliktedir (Ayaydın vd., 2019: 927). Genel olarak literatürdeki enerji tüketimi-ekonomik büyüme teması

---

açlığı, bunun da üretimi ve ekonomiye ek yatırım için kaynakları arttırdığı düşüncesidir (Morrison, 2019: 7).

çerçevesindeki çalışmalarda elde edilen sonuçlar ise enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği yönündedir. Bu genelleme Çin için de geçerlidir (Guang ve Wen, 2020: 28361).

1970'lerin sonlarında uygulamaya konan reformlarla birlikte liberalleşen Çin ekonomisi, kayda değer bir ekonomik büyüme çizgisi yakalamış ve söz konusu durum bir takım yapısal dönüşümlere de neden olan sonuçları da beraberinde getirmiştir (Kuby vd., 2011: 795). Bu sonuçların en önemlilerinden bir tanesi enerji tüketimiyle ilişkili olup, 1970'lerin ortalarından itibaren petrol ihracatçısı konumundaki Çin'in 1990'lardan itibaren ithalatçı ekonomiye dönüşmesidir (Kuby vd., 2011: 798). Çünkü uluslararası sistemin egemen aktörleri için ekonomilerindeki daha fazla büyüme daha fazla enerji ihtiyacı, yani daha fazla tüketim anlamında gelmektedir. Devletlerin enerji ile ilişkili faaliyetleriyle ekonomik değişimleri arasındaki ilişki incelendiğinde bu ifadenin doğruluğu daha açık anlaşılır olmaktadır. Hatta devletlerin ekonomik büyüme ve enerji tüketimleri arasındaki bağlantıyı destekleyici veriler de mevcuttur. Örneğin 2019 yılı³¹ için yaklaşık yüzde 3 olan küresel ekonomideki büyümeye karşın aynı dönemdeki birincil enerji kaynaklarının tüketimindeki artışın yüzde 2,9 olması söz konusu verilendir (BP, 2019: 8). Açıklanan veriler kapsamındaki bu oranlar, 2020 yılında olduğu gibi dünya genelinde yaşanan ekstrem hadiselerin seyrine göre değişiklik göstermiş olsa da bir takım kaynakların yardımıyla yine de ortalama bir sonuç elde ederek genel bir yargıya ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda, dünya genelindeki birincil enerji tüketimindeki artışın ortalama yüzde 2,3, gelişmiş ekonomiler için bu oranın yüzde 1 ve sistemin yükselen ekonomileri için söz konusu rakamın yaklaşık yüzde 4,5 olduğu görülmektedir (BP, 2020: 11). Ancak Çin'in ekonomik büyüme hızı ve enerji tüketimindeki artışın ortalamanın biraz üzerinde olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Daha açık bir deyişle, Çin'in ekonomik büyüme hızı gibi birincil enerji tüketimindeki artış oranları, dünya ortalamasının biraz üzerinde seyretmesiyle birlikte, ikisi arasında genel olarak doğrusal bir orantı ilişkisinin varlığından söz etmek mümkündür. 2003-2004 yılları arasındaki ekonominin yüzde 9,9, birincil enerji kaynağı tüketiminin ise aynı dönemde yüzde 19,8 oranında artması bunun göstergelerindedir. 2020 yılında yayımlanan istatistiklere göre yaklaşık yüzde 1,3 artan dünya ortalamasına karşın Çin'in birincil enerji tüketimindeki geldiği nokta ise bir önceki yıla göre yüzde 4,4 artışla dünya toplamının yüzde 24,3'üne karşılık gelen 141,7 eksa jul olarak ifade edilmektedir (BP, 2020: 8).

Dönemin stratejik enerji kaynakları bakımından 1949'dan 1978'e kadar kendi kendine yeterli durumdaki Çin'in, reformlar ve diğer nedenler dolayısıyla tüketim oranlarında zaman içerisinde artışa yönelik bir seyir meydana gelmiştir. Söz konusu seyrin 1995 yılında geldiği nokta enerji kaynaklarının üretim ve tüketimi arasında göreceli bir denge durumuyken, sonrasında durumun

³¹ 2020 yılında küresel çapta etkileri olan Covid19 salgınının ekonomik büyüme ve enerji tüketimini de olumsuz etkileyeceği beklenmektedir. Bu nedenle 2019 yılı verilerinin büyüme ve artış bağlamında aradaki ilişkiyi daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir. 2020 yılı için dünya ekonomisinde salgın nedeniyle küçülme yönlü harekete yönelik beklentilerle birlikte -ki örneğin IMF'in öngörülürleri eksi yüzde 3 şeklindedir- bu süreçte özellikle petroldeki talep yetersizliği nedeniyle fiyatlarda yaşanan düşüşler söz konusu hareketin sadece artış yönünde olmadığını tersi olasılıklarında ihtimaller arasında yer aldığına göstergelerindedir (ICIS, 2020).

tüketim yönünde artış şeklinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla, dönemin stratejik enerji kaynakları açısından Çin, artık kendi kendine yeter konumda değildir. Dolayısıyla Çin için bugünün güncel senaryosu geçmişten farklılaşmaktadır. Bu doğrultuda Çin ile ilgili aktüel senaryonun ana temasını, artan enerji ihtiyacının teşkil ettiğini iddia etmek olasıdır. Gerek konuyla ilişkili faaliyet gösteren uluslararası organizasyonların yayımlamış olduğu raporlarda, gerekse alanının önde gelen akademisyenlerinin literatürdeki çalışmalarında, Çin'in söz konusu değişen aktüel senaryosuyla ilgili yer verilen ifadeler ve öngörüler bunun en önemli delillerindedir. Çin'in önümüzdeki dönemdeki petrol talebinin günlük 10,1 milyon varili geçeceğini, bunun 8 milyon varillik bölümünün ithalat yoluyla sağlanacağını iddia eden UEA'yla birlikte, ithalat bağımlılığının yüzde 80'e ulaşacağını iddia eden Chen'i bu noktada örnek olarak vermek mümkündür (Chen, 2017).

3.2.3. Çin'in Enerji Tüketimini Etkileyen Dinamikler

Çin'in stratejik enerji kaynakları bağlamındaki tüketim oranlarında aşamalı olarak meydana gelen artış, çeşitli dinamiklere dayanmaktadır. Söz konusu dinamikler, kuşkusuz 1978 yılı sonrasında uygulamaya konan reformlar ve ekonomideki büyümeyle ilişkilidir. Çünkü reformlarla birlikte Çin ekonomisinde yaşanan kademeli ve istikrarlı büyüme, başta stratejik enerji kaynakları olmak üzere büyük miktarlarda kaynak gereksinimine neden olmuştur. Öyle ki bu gereksinimler, Çin'in özellikle 2010 yılı sonrasında başlayarak dünyanın en büyük enerji tüketicisi haline gelmesine neden olmakla birlikte gelecek dönemde de bu durumun devam edeceği anlamına gelmektedir (Subaşı Ertekin, 2017: 194). Bu bağlamda Çin'in enerji tüketiminde kademeli şekilde artışa neden olan dinamikleri iki alt başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan ilki 1978 yılı sonrasında uygulamaya konan reformlar ve ekonomide meydana gelen büyümenin neden olduğu tüketim artışıdır.

1970'lerin sonlarına doğru Deng ve Parti içerisindeki daha liberal karakterdeki diğer kesimler, yönetime reformlara yönelik baskı yapmaya başlamışlardır. 1978 yılında sonuç verecek söz konusu baskının gerekçelerinin başında Çin'in ekonomi ve teknoloji başta olmak üzere birçok alanda gittikçe dünya sahnesinin gerisinde bırakılması gelmektedir. Deng ve Parti içerisindeki liberallere göre; Mao'nun "sosyalist inşası" sürecinin başlangıcından itibaren geçen 30 yıllık zaman dilimi, Çin'in az gelişmiş bir ülke olarak kalmasına neden olmuştur. Bu durumun en önemli nedenlerinden bazıları aşırı merkezileşme, üretim ilişkilerindeki çarpıklıklar, süreklilik arz eden emtia kıtlığı, üretkenlik düzeyindeki düşüklük, esnek olmayan tedavül kanalları ve hem mikro hem de makro düzeydeki idari verimsizliklerdir. Ayrıca Mao'nun kendi kendine yeterliliği amaçlayan izolasyonizmi, Çin'i yıllarca üretimde sahip olduğu önemli potansiyelleri gerçekleştirme gibi fırsatlardan da mahrum bırakmıştır. Tüm bunlardan dolayı statüko, artık bir seçenek değildir (Mantzopoulos ve Shen, 2011: 20). Söz konusu olumsuzluklar, Deng'in reformlar çerçevesindeki amaçlarının da temelini oluşturmuştur. Deng'in, piyasaları daha etkin bir biçimde kullanarak üretici

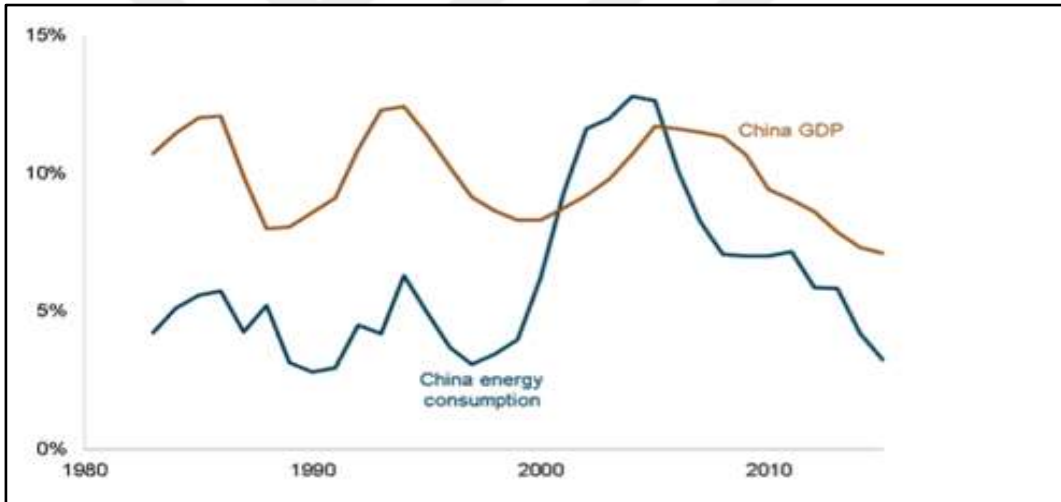
güçleri geliştirmeyi amaçlaması bunun göstergelerindedir. Deng'in bu düşüncesine göre piyasalar, merkezi karar alma zorluğunun bertaraf edilmesini destekleyecek ve emek dahil üretim faktörlerinin daha verimli şekilde kullanılmasına neden olacaktır. Tüm bunlarla birlikte öngörülen sonuç daha hızlı büyüme, teknolojik ilerleme, tüketimde ve tüketici refahında devamlı bir artış amaçlamaktadır (Karaca, 2012: 95). Bunun için gerekli olan ise Mao'nun sosyalist inşası yerine, pragmatik sosyalizm anlayışının benimsenmesidir (Mantzopoulos ve Shen, 2011: 23). Bu doğrultuda reformların birincil odak noktası, yabancı sermayeyi ülkeye çekerek bunlarla birlikte yabancı uzmanlığını ihracata yönelik ileri teknolojiyi, üretim merkezlerine kanalize etmek olmuştur. Çünkü söz konusu unsurlar kısıtlı olsa da Çin'i uluslararası pazarlara yönelik üretilen mallar için dünyanın fabrikasına dönüştürecek. Dolayısıyla bu anlayışın, reformların ana amaçlarının parçaları arasında yer alan kalkınma stratejisinin temelini oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Reformlarla ilişkili olarak enerji kaynaklarında yaşanan tüketim artışı, Çin'in dünyanın fabrikasına dönüştürülmesi odağında öncelikle ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere bu odak doğrultusunda Çin, sanayileşmenin hızlandırılmasına yönelik bir kalkınma stratejisi izlemiş ve kaynaklarını başta çimento ve çelik gibi ağır sanayiye aktarmıştır (Subaşı Ertekin, 2017: 195). Bu bağlamda Çin'in söz konusu kaynak aktarımı, diğer sanayi kollarıyla karşılaştırıldığında ağır sanayinin işletilebilirliği ve elde edilen çıktılar bağlamında daha fazla enerji tüketimini zorunlu hale getirdiğinden enerji yoğun bir modele geçiş olarak nitelendirmek mümkündür. Ghoshray ve Ordonez (2014: 33)'in "Çin'in ekonomik performansının göze çarpan en önemli özelliği enerji yoğun kalkınma modeline geçiştir" şeklindeki ifadeleri bunu desteklemektedir. Öyle ki günümüzde dünyanın çimento, alüminyum ve demir-çelik ihtiyacının yaklaşık olarak yarısını Çin ağır sanayisi karşılamaktadır. Çin ağır sanayisinin geldiği bu aşama, enerji tüketimi bağlamında ele alındığında, başta elektrik olmak üzere petrol ve ilişkili ürünlere yönelik talepte artışa neden olmaktadır. Örneğin 1997-2012 yılları arasında ülkenin elektrik talebi ortalama yüzde 15 oranında artmıştır. Çin ağır sanayisinin ülkenin birincil enerji kaynağı tüketimindeki payının yüzde 70-75 civarında olduğu göz önüne alındığında söz konusu artışın boyutları daha anlaşılır olacaktır (Lin ve Liu, 2016: 2546). Bu bağlamda hızlı ekonomik büyümenin daha çok enerji yoğun sektörlerde görülmesini Çin'deki enerji talebinin artmasının önemli nedenlerinden birisi olarak ele almak mümkündür.

Çin özelinde 1978 yılı sonrasında uygulamaya konan reformlarla, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Çin'in uygulamaya konan reformlar doğrultusunda, enerji yoğun bir kalkınma anlayışını benimsemesi, bunun da enerji tüketimini arttırmasıyla birlikte ekonomide yaşanan büyümeyi, bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Grafik 5, Çin'in 11. Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla başlayan ve daha fazla tüketime dayalı büyümeye yönelik değişimin enerji tüketimine etkileriyle birlikte sözü geçen reform, ekonomik büyüme ve tüketim ilişkisinin göstergelerindedir. Grafik 5'te söz konusu kalkınma

planıyla birlikte başlayan geçiş sürecini kapsayan 2006-2010 arası dönemdeki enerji tüketimindeki artış açıkça göze çarpmaktadır. Ancak Çin'in enerji tüketimindeki artışı sadece reformlar ve ekonomik büyüme ile genel olarak ele almanın son derece sınırlı bir yaklaşım olacağı da düşünülmektedir. Bu bağlamda, bir önceki başlıkta değinildiği üzere reformların başlattığı geçiş sürecinin enerji tüketimindeki artışı tetiklediğine benzer şekilde ekonomik büyüme kapsamında ele alınabilecek diğer önemli faktörlere de değinmek gerekmektedir. Dolayısıyla ülke ekonomisinde meydana gelen büyümenin toplum üzerindeki etkileri gibi tüketim artışını etkileyen birtakım unsurlara bu kapsamda yer vermek gerekmektedir. Kısacası Çin'in enerji tüketiminde artışa neden olan faktörlerin diğer bir bölümünü genel olarak ekonomik büyümenin getirileri biçiminde nitelendirebilecek unsurlar meydana getirmektedir. Söz konusu unsurların genel çerçevesini ekonomik büyümenin toplum üzerinde neden olduğu değişiklikler, yani ülke nüfusu üzerindeki etkileri oluşturmaktadır. Toplumsal refahın gelişmesi, yaşam standartlarının iyileşmesi ve gelir seviyesindeki artış gibi unsurları bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Grafik 5: Çin'in Toplam Birincil Enerji Tüketimi ve GSYİH Büyümesi

Kaynak: EIA, 2018: 2

Çin'in 1978 sonrasında uygulamaya koyduğu reformların başta ekonomik büyüme olmak üzere birçok alanda değişime neden olduğu aşikardır. Bu bağlamda yayılma etkisini andıran bir sürecin farklı da olsa birbiriyle ilişkili olarak değerlendirebileceğimiz alanlarda mikro ve makro düzeyde değişimlere de neden olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomik büyümenin toplumsal alandaki etkileri ve neden olduğu değişimleri bu çerçevede ele almak mümkündür. Ekonomik büyümenin toplumsal alandaki etkilerinin başında ise yaşam biçimi ve gelir düzeyindeki artış gibi unsurlar gelmektedir. Çin'in ekonomik büyümesinin toplum üzerindeki en önemli etkilerinden ilki ve bir takım değişimlere de neden olan ülke nüfusunun mobilizasyondur. Bilindiği üzere Çin nüfusunun yaklaşık yüzde 45'i kentlerde yaşamakta ve bir milyondan fazla insanın yaşadığı şehir sayısı 25 olarak ifade edilmektedir. Ekonomik büyümenin bu kapsamdaki neden olduğu değişim ise kentsel

nüfustaki artışa yöneliktir. Öyle ki daha önceki dönemlerde yıllık ortalama yüzde 1,4 oranındaki kentsel nüfus artışının yaşanan ekonomik büyümeyle birlikte hızla büyüdüğü görülmekte ve 2020 yılında yüzde 55-60 seviyelerine geleceği belirtilmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin tetiklediği Çin'deki kentsel nüfus artışının ortaya çıkarmış olduğu bir takım değişimler ise ülkenin enerji tüketimindeki artışını etkileyecek bir takım unsurları da beraberinde getirmektedir. Örneğin nüfus hareketliliğinin ortaya çıkarmış kentleşme gerekliliği Çin'in enerji tüketiminde artışa neden olabilecek unsurlardan bir tanesidir. Kentsel nüfusun kırsal kesimlere kıyasla yaklaşık 35 kat fazla enerji tüketiyor olması söz konusu artışı daha anlaşılır hale getirmektedir (Sandıklı, 2010: 57).

Çin'in kentsel nüfusundaki artışı toplumun hayat standartlarının yükselmesiyle bağlantılı olarak ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda söz konusu artış ve hayat standartlarındaki iyileşmenin de enerji tüketimini etkileyen bir takım unsurları da beraberinde getirdiğini ifade etmek mümkündür. Ülkedeki orta sınıfın yükselişe geçmesi hayat standartlarındaki iyileşmenin beraberinde getirdiği ve enerji tüketimi etkileyen unsurlardan bir tanesidir. Çünkü yaşam standartlarının ülkedeki orta sınıfı yükselişe geçirmesi daha fazla tüketimi yollarda daha fazla araç, uçakla daha fazla seyahat dolayısıyla daha fazla enerji talebi anlamına gelmektedir. 2003-2007 arası dönemde ülkedeki araç sayısının yılda ortalama yüzde 24 oranında artarak 12,2 milyondan 28,8 milyona ulaştığı düşünülürse bu durumun enerji tüketimine etkisi daha anlaşılır olacaktır (Kuby vd., 2011: 797). Söz konusu etki ülkenin petrol tüketiminde yaklaşık yüzde 38 artış anlamına gelmektedir (Sandıklı, 2010: 57).

Kentleşme süreciyle eş zamanlı ortaya çıkan ve enerji tüketimine etki eden unsurlardan bir diğeri evlerdeki ısınma modelinin değişmesidir (Subaşı Ertekin, 2017: 195). Evlerdeki bu değişim geleneksel ısınma model ve yöntemlerden farklı olarak klima kullanımı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Evlerdeki ısınma modelinin değişmesinin enerji tüketimine etkisi ise klima kullanımının ciddi oranda artmasıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1990 yılına kadar toplam hane sayısının yaklaşık yüzde 11,6'sı klima kullanırken bu oran 2003 yılında yüzde 61,8'e yükselmiştir (Sandıklı, 2010: 57). Bu bağlamda kentleşme süreciyle eş zamanlı olarak, Çin'de gittikçe daha fazla kişi ısınmada kömür, saman veya odun yerine doğal gaz ya da benzinli ısıtıcı kullanır hale geldiğini, söz konusu değişimin de enerji tüketimini etkilediğini söylemek mümkündür (Subaşı Ertekin, 2017: 195).

Büyüyen ekonominin neden olduğu toplumsal değişimin enerji tüketimini etkileyen unsurlardan bir diğeri satın alma gücüdür. Satın alma gücü değer eşliğinden milli hasılının ölçüldüğünde Çin ekonomisinin neredeyse ABD ekonomisine eşit olduğu göz önüne alındığında, bu değer eşitliğinin ülkenin enerji ihtiyacının sürekli artışına neden olan temel faktörlerden biri olduğu daha anlaşılır olacaktır. Ancak Çin'in satın alma gücünün enerji tüketimine etkisiye toplumun tüketim alışkanlıklarında ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2010 yılı verilerine göre enerji tüketimi yüksek ve harcama eğilimli olan 15-59 arası yaş grubunun ülkenin toplam nüfusuna oranı

yüzde 70,14 olarak ifade edilmektedir. Toplam nüfusun önemli bir kesimini oluşturan bu yaş grubunun yeni teknolojileri kullanmaktaki ısrarı ise doğrudan enerji tüketimi rakamlarına artış olarak yansımaktadır. Aynı dönemin ikinci yarısında baz alındığında söz konusu yaş gurubunun 420 milyon internet, 174 milyon kablolu televizyon yayını, 60 milyonun üzerinde dijital platformlara üye olduğu düşünüldüğünde bu durumun ülkenin enerji tüketimine artış olarak yansıdığı kaçınılmazdır (Karaca, 2012: 96-97).

Sonuç olarak 1978 yılı sonrasında uygulamaya konan reformların farklı gibi görünen ancak birbiriyle ilişkili alanlarda bir takım değişimlere neden olduğu ve -sürecin devam ettiği göz önüne alındığında- olacağı aşikardır. Uygulamaya konan reformların neden olduğu değişimlerden en önemlisi Çin ekonomisinin hızla büyümesidir. Ekonomideki hızlı büyümenin neden olduğu değişimlerin başında ise ülkenin özellikle stratejik enerji kaynaklarının tüketimindeki artış gelmektedir. Ancak ekonomideki büyümenin enerji tüketimi üzerinde neden olduğu bu değişim bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirebilecek niteliktedir. Çin'in artan enerji ihtiyacıyla üretimi arasındaki ters yönlü ilişki gelecekte karşılaşılabilecek olumsuzluklara ilişkin sinyaller vermektedir. Hatta Çin'in enerji ithalatının güvenlik sınırı olan yüzde 50 oranını daha 2009 yılında aşması gelecekteki ihtimallere ilişkin durumu sinyallerin ötesine taşımakta ve gerçekleşmesi yüksek ihtimale dönüştürmektedir. Buna karşın Çin'in söz konusu gelecek senaryolarına kayıtsız kaldığını iddia etmek son derece yanlış olacaktır. Öyle ki Çin'in çeşitli yol haritaları belirlediği bilinmektedir.

3.3. Çin'in Enerji Stratejilerinin Öncelikleri ve Güvenlik Tehditleri

Ekonomideki hızlı büyümenin neden olduğu değişimlerin başında ülkenin özellikle stratejik enerji kaynaklarının tüketimindeki artış gelmektedir. Ancak ekonomideki büyümenin enerji tüketimi üzerinde neden olduğu bu değişim bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirebilecek niteliktedir. Çin'in artan enerji ihtiyacıyla üretimi arasındaki ters yönlü ilişki gelecekte karşılaşılabilecek olumsuzluklara ilişkin sinyaller vermektedir. Bu bağlamda başarılı olarak nitelendirilen ekonomik kalkınmasının enerjiyi bir ihtiyaçtan ziyade güvenlik meselesi haline dönüştürdüğünü ifade etmek mümkündür (İstikbal, 2019: 53). Çin'in enerji ithalatının güvenlik sınırı olan yüzde 50 oranını daha 2009 yılında aşması söz konusu ifadeyi desteklemektedir. Dolayısıyla yapısal olarak dönüşüm içerisinde olan Çin'in ekonomik sistemi, enerji güvenliğinin sağlanmasını zorunlu hale getirmektedir (İstikbal, 2019: 50). Bu bağlamda Çin'in enerji güvenliği çerçevesindeki stratejilerinin temel hatlarını kapsayan önceliklerinin en önemli belirleyicisi sorun olarak nitelendirebileceğimiz söz konusu unsurların Çin'in ekonomik büyümesini dolayısıyla ulusal güvenliğini yani devletin varlığını tehdit ediyor olmasıdır. Bu bağlamda enerji güvenliği çerçevesinde ele alabileceğimiz söz konusu sorunların ülke idaresini elinde bulunduran Komünist Parti'nin son 42 yıllık süreçte elde ettiği ekonomik gönence dayalı meşrutiyetinin kaybedilme riskinin ortaya çıkmasına neden olabilecek boyutlara ulaşabilecek bir niteliğe sahip olduğunu iddia

etmek olasıdır. Bu doğrultuda Çin'in enerji politikasının da temel hatlarını kapsayan önceliklerini ve bu çerçevedeki stratejilerini belirlediği bilinmektedir.

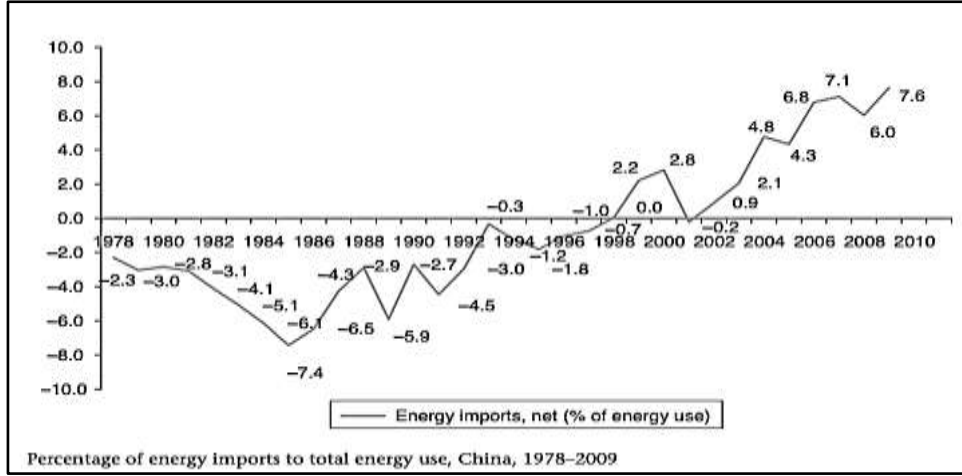
Çin'in enerji politikası çerçevesindeki stratejilerinin temel hatlarını kapsayan önceliklerini farklı başlıklar altında toplamak mümkündür. Bunlar;

- Stratejik enerji kaynaklarının artan tüketimi ve ithalat bağımlılığı
- Stratejik enerji kaynakları bakımından üretici konumundaki ülkelerin kaynakların laneti gibi her türlü istikrarsızlığa açık oluşu dolayısıyla enerji nakil güzergahlarının güvenliği,
- Petrol piyasasının fiyat mekanizmasındaki etkisizlik,
- Enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve ani şoklar,
- Küresel ısınma ve hava kirliliği gibi çevresel olumsuzlukları kapsayan konular,
- Güney ve Doğu Çin Denizi'ndeki devam eden sorunlar,
- ABD ile yaşanan rekabet,
- Çin'in enerji akışının önemli bir bölümünü teşkil eden deniz yollarının ABD donanması tarafından kontrol edilmesidir.
- Stratejik enerji kaynakları bakımından Çin'in tedarikçisi konumundaki ülkelere uygulanan yaptırımlar

3.3.1. Stratejik Enerji Kaynaklarının Artan Tüketimi ve İthalat Bağımlılığı

1978 yılı sonrasında uygulamaya başlanan reformlar ve özellikle dışa açılmayla ilişkili olarak gelişen ekonomiye paralel şekilde Çin'in enerji tüketimi de artmıştır. Zaman zaman enerji arzı ile talebi arasında uçurumlara neden olan söz konusu artış, son dönemde ülkenin hayati fonksiyonlarının işlerliğini ya da faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini tehdit eden engellerden biri haline gelmiştir. Daha açık bir deyişle 1978 yılından bu yana nominal bazda yıllık GSYİH büyüme oranı ortalama yüzde 10'un üzerinde olan Çin'in artan tüketimi ve brüt enerji dengesi hükümetin önemli odaklarından birisi haline gelmiştir (Wang vd., 2014: 144). 1993 yılında ilk defa enerji talebinin arzı geçmesi ise Çin'in enerji kaynakları tüketimi bağlamında gelinen aşamasının dönüm noktasını teşkil etmektedir (Shaffer, 2009: 144).

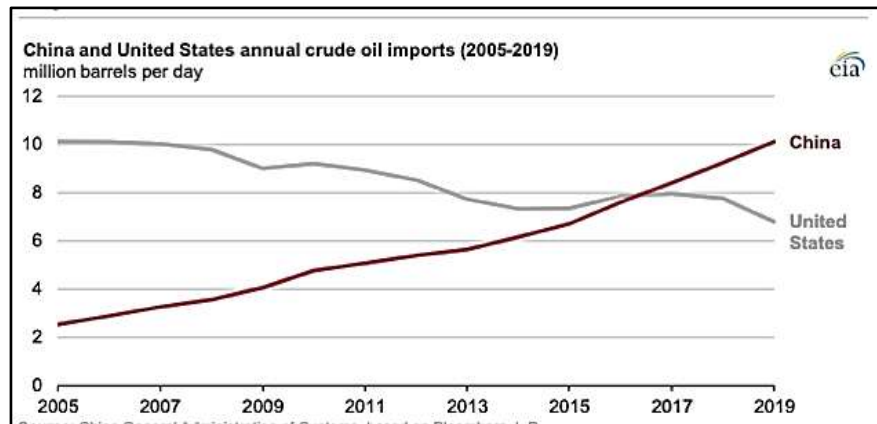
Grafik 6: Çin'in İthal Birincil Enerji Kullanım Yüzdeleri (1978-2009)

Kaynak: Luo ve Yao, 2014: 113

Çin'in 1978 yılında 570 milyon ton kömür eşdeğeri (Mtce) toplam enerji tüketimi, 2020 yılında 4,6 milyar ton eş kömür değerini aşmıştır. Dünya enerji tüketimindeki talep artışına yüzde 34 oranında katkıda bulunan Çin'in son 10 yıllık dönemdeki ortalaması ise yüzde 3,9'dur. Söz konusu tüketim, dünya toplamının yaklaşık olarak yüzde 24,3'üne karşılık gelmektedir (BP, 2020: 8). Çin'in talep/tüketim karışımını oluşturan başlıca enerji kaynakları kömür, petrol, hidroelektrik ve doğal gazdır. 2019 yılı verilerine göre söz konusu kaynakların Çin'in toplam tüketimindeki payları ise sırasıyla, yüzde 58, yüzde 20, yüzde 8,3 ve yüzde 7,4'tür (BP, 2019: 1). Enerji karışımındaki dağılım oranları ve giderek artan tüketimleriyle birlikte özellikle petrol ve doğal gaz kaynakları açısından var olan yetersizlik durumu 1960'larda enerji kaynakları bakımından net ihracatçı konumundaki Çin'i, ilk kez 1993 yılında net petrol, 2007 yılında net doğal gaz ve 2009 yılında ise net kömür ithalatçısı haline gelmiştir (Wu, 2014: 4).

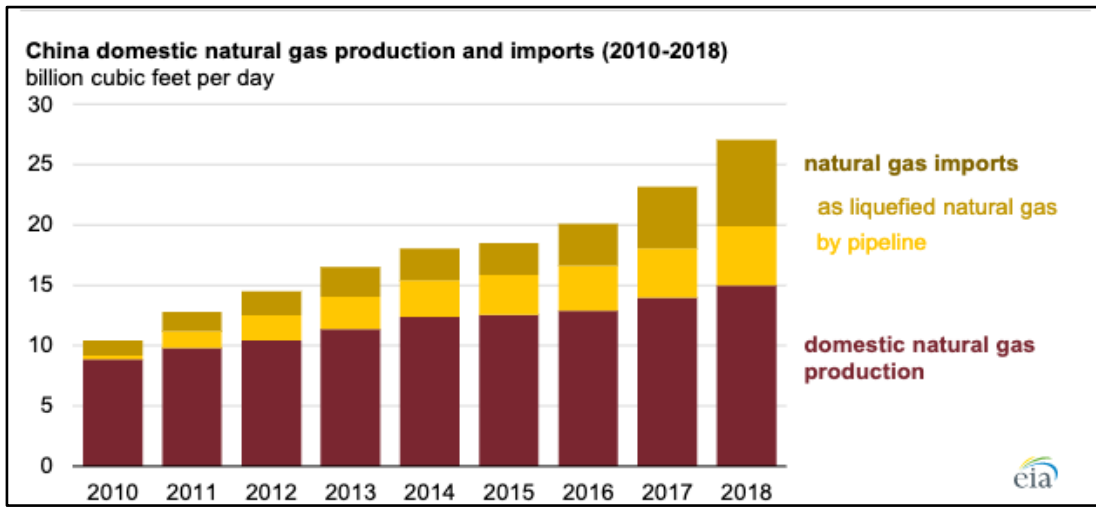
Grafik 7: Çin ve ABD Yıllık Petrol İthalatı 2005-2019 (milyon varil/gün)

Kaynak: EIA, 2020

Dünya enerji tüketiminde birinci sırada yer alan Çin'in özellikle petrol ve doğal gaz ithalatındaki artış trendi, yerli üretimi geride bırakacak şekilde devam etmektedir. Çin'in enerji karışımında birinci sırada yer alan kömürün son 10 yıllık dönemde ortalama yüzde 72 olan payının 2017'de yüzde 60'a 2019'da ise yüzde 58'e düşmesine karşın petrol ve doğal gaz ithalatının 2018 yılına kıyasla 2019'da sırasıyla yüzde 9,5 ve yüzde 9,2 artış göstermesi gidişatın göstergelerindedir (Aizhu, 2020). Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, 2017 yılında 8,4 milyon varille ABD'yi geride bırakan Çin'in 2020 yılındaki petrol ithalatı günlük 10 milyon varilli geçerken, doğal gaz ve LNG bağlamında bu rakam yüzde 15'lik artışla 132,5 milyar metre küpe ulaşmıştır (BP, 2020: 40-43).

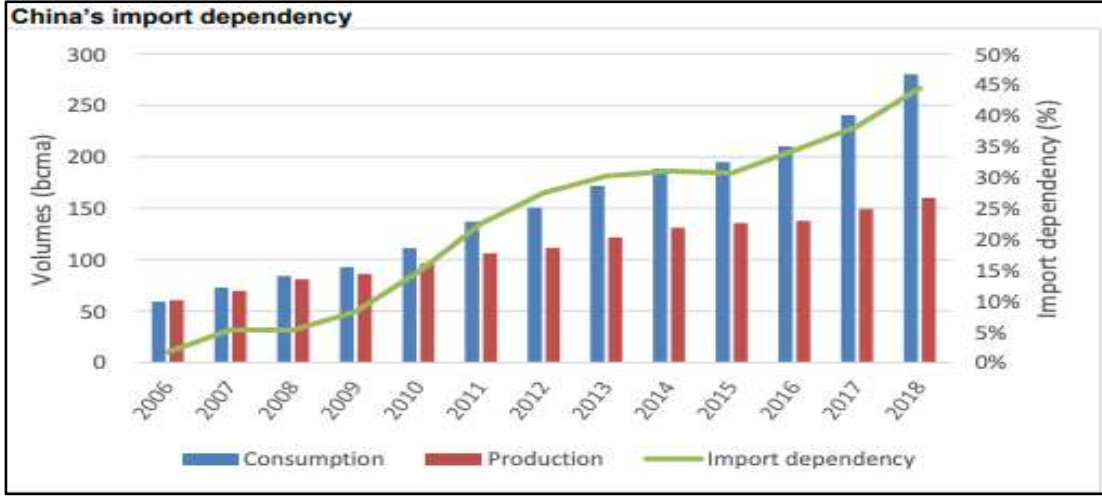
Grafik 8: Çin'in Doğal Gaz Üretimi ve İthalatı (2010-2018) (bcm/gün)

Kaynak: EIA, 2019

Çin'in rezerv bakımından yetersiz durumda olmasına rağmen petrol ve doğal gaz başta olmak üzere stratejik enerji kaynaklarına yönelik artan talebini ithalat yoluyla karşılaması bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Söz konusu problemlerin başında, Çin'in enerji kaynakları ithalatına bağımlılığın artması gelmektedir. Hatta son dönem literatür kaynakları, gelecek projeksiyonları ve istatistik veriler Çin'in stratejik enerji kaynakları ithalatıyla ilişkili bağımlılık sorunuyla karşı karşıya kalmasının uzak bir ihtimal olmadığına işaret etmektedir. 2000 yılında yüzde 24,8 olan petrol ithalatına bağımlılığın, 2009'da yüzde 50 güvenlik sınırını aşarak 51,29'a yükselmesi bir problem olarak nitelendirilirken (Karaca, 2012: 98), günümüzde bu oranın yüzde 72 olması ve doğal gazda ise yüzde 43 gibi güvenlik sınırına yakın bir seviyeye gelmesi, Çin'in bağımlılık sorunuyla karşı karşıya kalma durumunun uzak ihtimal olmadığına göstergelerindedir (BP, 2019).

Grafik 9: Çin'in İthalat Bağımlılığı

Kaynak: O'Sullivan, 2019: 2

Sonuç olarak, Çin'in reformlarla birlikte başlayarak devam eden süreçte kat ettiği mesafe ve gelmiş olduğu konum, sahip olunan kaynakların ülkeye yetersiz gelmesine neden olmaktadır. Petrol açısından ön plana çıkmaya başlayan söz konusu yetersizlik, sonraki süreçte diğer stratejik enerji kaynakları açısından da görülmeye başlamıştır. Petrolle birlikte ön plana çıkmaya başlayan en önemli stratejik enerji kaynaklarının başında son dönemdeki yıllık talebinde yüzde 18 artış görülen doğal gaz gelmektedir. Bu bağlamda Çin'in mevcut gelişimi için en önemli iki stratejik enerji kaynağı konumundaki petrol ve doğal gaza ilişkin ithalat bağımlılığının artmasının enerji politikasının öncelikleri arasında yer aldığını ifade etmek mümkündür (Çifçi, 2019: 88).

3.3.2. Üretici Konumundaki Ülkelerin İstikrarsızlığa Açık Oluşu

Çin, petrol başta olmak üzere stratejik enerji kaynaklarını temin ettiği üretici konumundaki ülkelerdeki istikrarsızlıklar enerji politikasındaki öncelikleri arasındadır. Çoğu zaman yapay olarak yaratıldığı gözlemlenen söz konusu istikrarsızlıkların ürünü krizlerin, ciddi olumsuzluklara neden olduğu bilinmektedir. Stratejik enerji kaynakları rezervleri bakımından zengin durumdaki bölge ve ülkelerde yaşanan krizlerin en önemli olumsuzlukları ise enerji arzının kesintiye uğraması ve bununla ilişkili olarak başta petrol fiyatlarında yaşanan artışlardır (Karaca, 2012: 109). Çin için üretici konumundaki ülkelerdeki istikrarsızlıkları öncelik haline getiren unsur ise enerji arzının kesintiye uğraması ve fiyatlardaki değişimlerin risk niteliğidir.

3.3.2.1. Enerji Arzındaki Kesintiler

Stratejik enerji kaynakları bakımından rezerv sahibi ya da üretici konumundaki devletler, her daim bir takım sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Yönetimdeki anti-demokratik oluşumlar,

ülkenin dış müdahalelere açık olması ve iç karışıklıklar gibi politik istikrarsızlık sorunları bunlardan bazılarıdır. Enerji arzının sürekliliği bağlamında ele alındığında söz konusu sorunların üretimi ve akışı kesintiye uğrattığı geçmiş tecrübeler ışığında bilinmektedir. 1978 Kasım'ında başlayan ve 1979 Nisan ayında sonlanan İran İslam Devrimi'nin neden olduğu günlük 5,6 milyon ve 1980-1981 arasında Irak'ın İran'ı işgaliyle patlak veren savaşın neden olduğu günlük 4,1 milyon varil petrol arzı kesintisi söz konusu geçmiş tecrübelerden iken, günümüzde benzer hadiselerle her daim karşılaşabilmektedir (Pamir, 2015: 39). Dolayısıyla stratejik enerji kaynakları bakımından rezerv sahibi ya da üretici konumdaki ülkelerde siyasi istikrarsızlık başta olmak üzere bir takım problemlerin arz kesintilerine neden olması yüksek ihtimaldir. Bu bağlamda özellikle petrol ihtiyacının önemli bir kısmını enerji arzının kesintiye uğramasına yol açacak sorunların yaşandığı ülke ve coğrafyalardan karşılayan Çin için bu durumun potansiyel bir tehdit olduğunu ifade etmek mümkündür.

Üretici ülkelerdeki vuku bulan siyasi istikrarsızlık benzeri sorunların neden olduğu arz kesintileri, tüketici konumundaki diğer devletlerin kaynaklara erişim problemi, enerji talebinin karşılanmasındaki maliyet artışları gibi olumsuzluklar, özellikle ithalata bağımlı bir devletin ulusal hedeflerini gerçekleştirme becerilerini daha da tehlikeye atabilecek bir niteliğe sahiptir. Enerji talebinin önemli bir kısmının siyasi açıdan istikrarsız bölgelerden geliyor olması, söz konusu olumsuzlukların Çin için de geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Kaynak bazlı değerlendirildiğinde ise Çin'in son dönemdeki tüketim ve ithalat aktiviteleri de göz önüne alındığında tedarikçi ülkelerde vuku bulan siyasi istikrarsızlık ve iç karışıklık gibi arz kesintisine neden olacak bir problemten en fazla etkilenecek stratejik enerji kaynağının petrol olacağını söyleyebiliriz. Çin'in başlıca ham petrol tedarikçisi devletler ve coğrafyaları göz önüne alındığında bu durum daha da anlaşılır olacaktır.

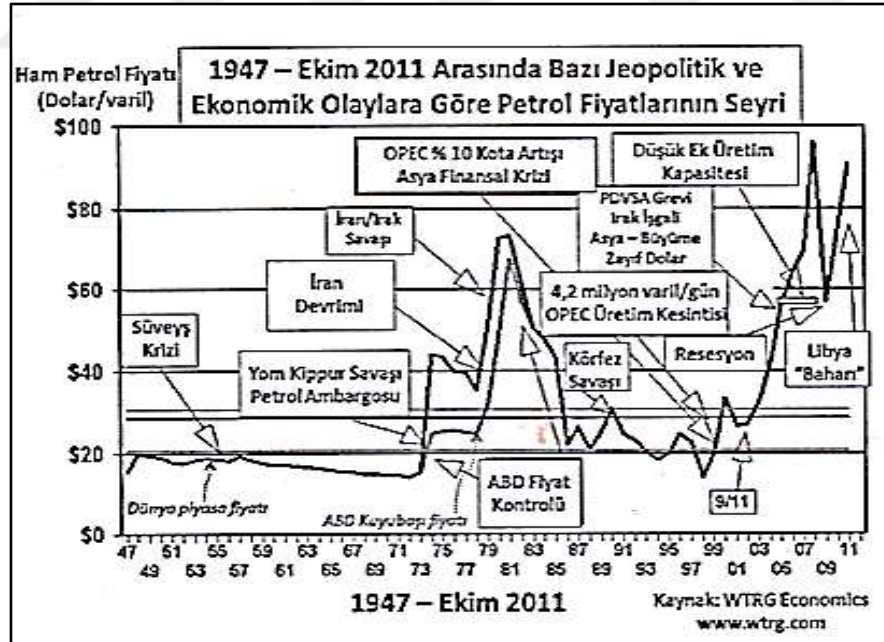
2020 yılının ilk yarısında petrol ithalatına bağımlılığı yüzde 73,4'e yükselen Çin'in ihtiyacının yarısından fazlasını sorunlu bölgelerden karşılamakta olduğu görülmektedir (Paraskova, 2020). Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 48,1'ine sahip olan Orta Doğu coğrafyası, Çin'in petrol ihtiyacını karşıladığı bölgelerin, 2020 yılı verilerine göre toplam 135,1 milyon ton ham petrol ithal edilen Suudi Arabistan ve Irak ise ülkelerin başında gelmektedir (BP, 2020: 30). Özellikle yakın tarihte Çin'in en önemli petrol tedarikçilerinden biri konumundaki Suudi Arabistan'da yaşanan hadiseler, genel olarak hali hazırda sorunlu olarak nitelendirilen Orta Doğu coğrafyasında yaşanan olumsuzlukların enerji arzını etkilediğinin en önemli örneklerindendir. Söz konusu hadise ise dünyanın en büyük petrol ihracatçısı olan ve günlük 9,8 milyon varil üretim gerçekleştiren Suudi Arabistan'ın milli petrol şirketi Saudi Aramco'ya ait iki tesise yapılan saldırıdır. Küresel petrol piyasasının dengesini bozduğu öne sürülen saldırının arz bağlamındaki etkisi ise günlük 5,7 milyon varil kesinti olmuştur (Kutlu, 2019). Dolayısıyla küresel toplam petrol arzının yüzde 6'sının kesintiye uğraması gibi daha birçok sorunlara neden olan bu gibi hadiselerin,

uluslararası sistemin diğer aktörleri gibi Çin'i de aynı şekilde etkilediğini ve bu nedenle enerji politikasının temel öncelikleri arasında yer verildiğini ifade etmek mümkündür.

3.3.2.2. Enerji Fiyatları

Genel olarak enerji piyasalarındaki fiyat mekanizması arz-talep durumu ve piyasa duyarlılığı kapsamında ele alabileceğimiz bir takım belirleyici faktörler çerçevesinde işlemektedir. Söz konusu belirleyici faktörlerin en etkili olduğu mekanizmalardan birisi, gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerce yakından takip edilen küresel petrol piyasasındaki fiyat hareketlilikleridir. Bilindiği üzere ticari emtia olarak iktisadi faaliyetlerdeki ikamesi çok sınırlı olmasına karşın en fazla tüketilen enerji kaynağı petrolün piyasasındaki fiyat hareketlilikleri, küresel ölçekte ekonomik etkilere neden olabilen bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda petrol piyasasına hareketlilik kazandıran fiyatların, devletlerin iktisadi performansını doğrudan etkileyen bir niteliğe sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Örneğin petrol fiyatlarında meydana gelen yukarı yönlü bir hareketin enflasyon, istihdam, maliyet yapısı ve üretim düzeyi gibi bir takım makro değişkeni olumsuz yönde etkilemesini bu kapsamda ele almak mümkündür. Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki artış ve düşüşlerin maliyetleri de etkileyerek avantaj ve dezavantajlara neden olacağı aşikardır.

Şekil 4: Bazı Jeopolitik ve Ekonomik Olaylara Göre Petrol Fiyatlarının Seyri (1947-2011)

Kaynak: Pamir, 2015: 38

Petrol fiyatlarındaki artış ve azalışların en önemli nedenlerinden birisi faaliyetlerin akışının sektöre uğramasına neden olacak hadiselerin vuku bulmasıdır. Yakın tarihte ve günümüzde petrol fiyatlarının seyrini etkileyen bu nitelikteki bir takım jeopolitik ve ekonomik hadiselerle karşılaşmak

mümkündür. Yom Kippur Savaşı sonrasında Arap ülkeleri ve İran'ın İsrail'i destekleyen ülkelere uyguladığı ambargonun, dünya petrol arzında neden olduğu yüzde 7'lik kesintinin fiyatları 4 kat arttırmasını, İran İslam Devrimi'yle birlikte Irak ile başlatılan savaşın neden olduğu toplam 9,7 milyon varillik kesintinin fiyatları 14 dolardan 35 dolara yükseltmesini bu çerçevede ele almak mümkündür (Pamir, 2015: 37-39).

Küresel enerji piyasasındaki hareketliliğin uluslararası sistemin temel aktörlerinin ekonomilerindeki büyüme ve daralmalarla doğrudan ilişkili bir niteliğe sahiptir.³² Aktörlerle ilişkili bu nitelik başta petrol olmak üzere enerji kaynakları piyasalarındaki fiyat hareketliliklerini dünya ekonomisi için hayati derecede önemli hale getirmektedir. Bu bağlamda söz konusu fiyat hareketlerinin dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Çin için de hayati öneme sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Ekonomisindeki büyümenin enerji kaynaklarının temel girdilerinden üretimle ilişkili oluşu, Çin için enerji piyasalarındaki fiyat hareketlerini önemli kılan unsurların başında yer almaktadır. Çünkü düşük enerji fiyatları, dünyanın fabrikası konumundaki Çin'in üretim maliyetlerini azaltarak ve ekonomideki büyümeye pozitif yönlü katkı sağlarken, aksi yöndeki hareketlilikler ise bazı olumsuzluklara neden olabilmektedir. Enerji fiyatlarındaki yüzde 10'luk bir hareketliliğin Çin ekonomisindeki etkisi ise 0,1 ile 0,2 büyüme ya da daralma olarak ifade edilmektedir (Çin Halk Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2015).

3.3.3. Petrol Piyasası Fiyat Mekanizmasındaki Etkisizlik

Küresel enerji piyasasında özellikle petrol fiyatlarının belirlenmesinde bir takım aktörler etkin ve belirleyici rol oynamaktadırlar. Petrolün keşfedilmesinden 20.yy'ın ortalarına kadar uzun bir süre uluslararası petrol piyasasının ünlü "yedi kız kardeşler" dolayısıyla ABD'nin kontrolü ve etkisi altında olduğunu ifade etmek mümkündür. 1960' yılların başında OPEC'in oyuna dahil olması bir takım değişimleri de beraberinde getirmiş ve piyasaların kontrolü ABD'nin tekelinden çıkmaya başlamıştır. Çünkü OPEC'in oyuna dahil olmasıyla birlikte yaşanan değişimlerin başında, petrol piyasasının alıcı etken pazardan satıcı etken pazara kayması gelmektedir. Ancak OPEC'in etkisiyle birlikte satıcı etken pazara kayılması durumu, onun yegâne dinamik ve aktör olduğu anlamına gelmemektedir. Rusya, ABD, Kanada, Çin ve Meksika gibi dünya'nın en fazla petrol üreten ilk on ülkeden beşinin OPEC üyesi olmadığı göz önüne alındığında söz konusu ifade daha anlaşılır olacaktır. Dolayısıyla, dünyanın en önemli üreticileri arasında yer alsa da Çin'in petrol fiyatlardaki belirleyicilik etkisi, diğerlerine kıyasla daha sınırlıdır. Çin'in petrol fiyatlarının belirleyicilikteki sınırlı etkisini iki temel nedene dayandırmak mümkündür. Bunlardan ilki, yapılanma sürecinde küresel petrol piyasasının ABD'nin kontrolünde olması ve günümüzdeki etkileridir. ABD'nin petrol piyasasının işleyişine hâkim olmasıyla birlikte doları fiyat mekanizmasının para birimi haline getirmesini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Çin'in

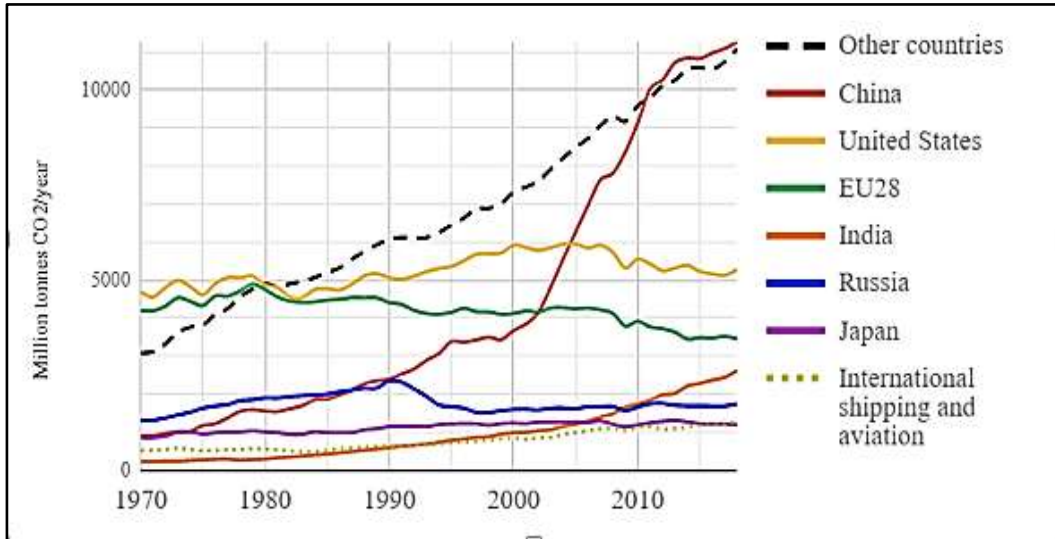
³² Yapılan araştırmalara göre petrol fiyatlarındaki varil başına her 20 dolarlık düşüşün, küresel ekonominin büyümesine 2-3 yıllık bir dönemde 0,4 puan arttırıcı yönde etkisi bulunmaktadır (Eraydın, 2015: 9).

petrol fiyatlarındaki belirleyici etkisi sınırlayan bir diğer unsur ise kendi tüketim düzeyinin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim dünyanın en önde gelen üreticilerinden olsa da Çin'in tüketim düzeyi yüksek olmakla birlikte ihracat kapasitesi de şuan için görece sınırlıdır. Dolayısıyla Çin yüksek üretimine rağmen aynı biçimde petrol ithalatçısı konumundadır. Bu durum ise Çin'i küresel petrol piyasasında petrol fiyatlarını belirleme noktasındaki etkisini azaltmaktadır (Yorulmaz, 2020: 12).

3.3.4. Çevresel Faktörler

Uygulamaya konan reformlarla birlikte liberalleşen Çin ekonomisinin kayda değer bir biçimde büyüyerek ve önemli ölçüde yapısal dönüşüm geçirmesi enerji tüketiminde artışa neden olmuştur. Enerji tüketiminde yaşanan artış Çin'e önemli katkılar sağlarken bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Enerji güvenliği konseptinin temel bileşenleri arasında yer alan insan yaşamının devamlılığının hayati unsuru çevrenin olumsuz etkilenmesinden kaynaklanan sorunları enerji tüketimindeki artış çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Enerji tüketimindeki artışın çevre üzerinde olumsuzluklara yol açmasının en önemli nedeni ise özellikle fosil kaynaklarının kullanımıyla ortaya çıkan CO₂ salınımının doğru orantılı ilişkisidir. Bu bağlamda 2008 yılında dünyanın en fazla CO₂ yayan ülkesi ABD'yi geçen Çin'in enerji tüketimindeki artışla birlikte bir takım çevresel sorunlarla karşı karşıya kaldığını ifade etmek mümkündür (Kuby vd., 2011: 795).

Grafik 10: Dünya Fosil Karbon Dioksit Emisyonu (1970-2018)

Kaynak: Wikipedia, 2019

2019 yılı BP verilerine göre enerji tüketiminden kaynaklı CO₂ emisyon salınımında yaklaşık yüzde 2,2 artış meydana gelen Çin, ciddi ölçekte çevresel sorunlarla karşı karşıyadır. Örneğin başkent Pekin'de hava kirliliğinin zaman zaman Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) sağlık açısından

sınır olarak nitelendirdiği değerlerin kırk katı düzeyine, “ABD Çevre Koruma Ajansı’nın Hava Kalitesi Endeksi” hesaplamalarında tanımlamış olduğu en üst kirlilik seviyesinin de üstüne çıkması, Çin’in çevresel sorunlarla karşı karşıya olduğunun göstergelerindedir³³ (Oktay, 2020: 393). Bir takım verilerle Çin’deki çevre sorunlarının boyutlarını daha anlaşılır hale getirmek mümkündür. Örneğin bu konuda yapılan çalışmaların bazıları, yıllık olarak hava kirliliğiyle ilişkilendirilebilecek erken ölümleri 400.000, su kirliliğine bağlanabilecek sindirim sistemi kanser vakalarını 1 milyon dolaylarında olduğunu iddia etmektedir. Yeni dönem çalışmalarından birine göre ise sadece havadaki küçük parçacıklara bağlı erken ölümler 2011 yılında yarım milyon insan olarak ifade edilmektedir. Bir başka çalışmaya göre ise ülkenin kuzey bölgelerinde daha yoğun hava kirliliğine bağlı olarak yaşam süresinin 5,5 yıl kısaldığı, ülkede son 30 yılda akciğer kanserine bağlı ölümlerin yüzde 465 arttığı ifade edilmektedir (Oktay, 2020: 394).

Çin’deki çevre sorunlarında enerji tüketimindeki artışla ilişkili nedenler önemli rol oynamaktadır. Bunlardan en önemlileri, ülkenin enerji tüketim sepetindeki kaynakların türü ve niteliği iken, diğeri ise kullanımdaki verimliliklerdir. Çin’in tüketilen enerji kaynağının türü ve niteliği bağlamında ele alındığında sepetin yüzde 58’ini kömür ve yüzde 20’sini petrol, yüzde 8,3’ünü hidro, yüzde 7,4’ünü doğal gaz ve diğer kaynaklardan meydana geldiği görülmektedir (BP, 2019). Dolayısıyla bu veriler, Çin’in tüketiminin yaklaşık yüzde 78 gibi ciddi oranda çevreyi olumsuz etkileyen kaynaklara dayandığını göstermektedir. Kaçınılmaz olarak Çin’in söz konusu tüketim alışkanlığı, yıkıcı çevresel sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ülkenin enerji tüketiminin yarısından fazlasını oluşturan kömürün yaşanan çevresel sorunlardaki rolü daha ön plandadır. Tüketim miktarıyla birlikte niteliği kömürün ön planda değerlendirilmesinde etkilidir. Bilindiği üzere dünyanın rezervlerinin önemli bir kısmının bulunduğu Çin’deki kömürün kalitesi düşüktür. Söz konusu kalitesizlik, tüketimle birleştiğinde Çin’i sera gazı salınımlarında ilk sıraya oturtan etmen olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaca, 2012: 110). Çin’deki kömür tüketimiyle çevresel sorunların ilişkisini Klare (2008: 77) şu şekilde ifade etmektedir:

Çin, büyük çapta kömür kullanımı nedeniyle iklim değişikliğine neden olan sera gazlarının temel bileşeni olan dünyanın bir numaralı karbondioksit yayan bir aktör haline gelmektedir. Aşırı kömür tüketimi aynı zamanda asit yağmurlarının ve diğer kirlilik tehlikelerinin ana nedenidir ve ülkenin ağır sanayileşmiş kuzey doğusunda yaygın solunum yolu hastalıklarına neden olmaktadır.

Çin’in karşı karşıya olduğu çevresel sorunların bir diğeri, endüstride kirletici kaynakların ağırlıklı olarak kullanılmasıyla birlikte verimlilik düzeyindeki düşüklüktür. Bu bağlamda Çin endüstrisinde enerji kaynaklarının düşük verimlilikte kullanılmasını yaşanan çevresel sorunların temel nedenlerinden birisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu noktada bir takım verilerin verimlilikle ilgili göreceli düşüklüğü daha anlaşılır kılacağına inanılmaktadır. Örneğin, Dünya

³³ Oktay (2020: 393)’a göre; “söz konusu endeks ışığında değerlendirildiğinde kentin havası, bir yılın yaklaşık 300 gününde ‘sağlıksız’, bunların 60-70 gününde ise ‘çok sağlıksız’ veya ‘tehlikeli’ olarak nitelendirilecek düzeyde kirlidir”.

Bankası'nın bir raporunda belirttiğine göre, 2009 yılında Çin ekonomisi her bir milyon dolar tutarındaki üretim için 390 ton kömür eş değerinde enerji kullanmaktadır. Almanya'nın aynı tutarda üretim için kullandığı enerji miktarı Çin'in tükettiğinin yarısından az oluşu verimlilikle ilgili ifadeleri destekleyici niteliktedir (Oktay, 2020: 395).

Kirletici kaynaklar ağırlıklı enerji tüketimindeki artış çevresel olumsuzlukları da beraberinde getirmekte ve Çin'i atmosfere en fazla sera gazı yayan ülke pozisyonuna konumlandırmaktadır. Çin'in söz konusu pozisyonu ise iklim değişikliğinin önlenmesi hususunda ülke idaresine yönelik hem yerel hem de uluslararası düzeyde baskılara neden olmaktadır. Söz konusu baskıların uluslararası arenada ülkenin imajını kötü şekilde lekeleyecek boyutlarda arttığını ve ülke içerisinde de durumun benzer şekilde devam ettiğini ifade etmek mümkündür (Klare, 2008: 77). Öyle ki ülke içerisinde çevre koruma teşkilatlarına iletilen şikâyet dilekçeleriyle başlayan bu tepkinin giderek çevre eylemlerine yönelik toplumsal olaylara dönüşen boyutlara gelmiştir. 1995'te yaklaşık 60 bin dolayında olan dilekçelerin on yıl içerisinde on kat artmasıyla birlikte şikayetlerden sonuç alınamaması söz konusu toplumsal olayların en önemli nedenlerindedir. Resmi kaynaklar söz konusu dönemdeki artışı yaklaşık yüzde 30 olarak ifade etmektedir. 2005 yılında Dongyang bölgesinde gerçekleşen hadise çevre ile ilişkili yaşanan toplumsal olayların en bilinen örneklerinden birisidir (Oktay, 2020: 395).

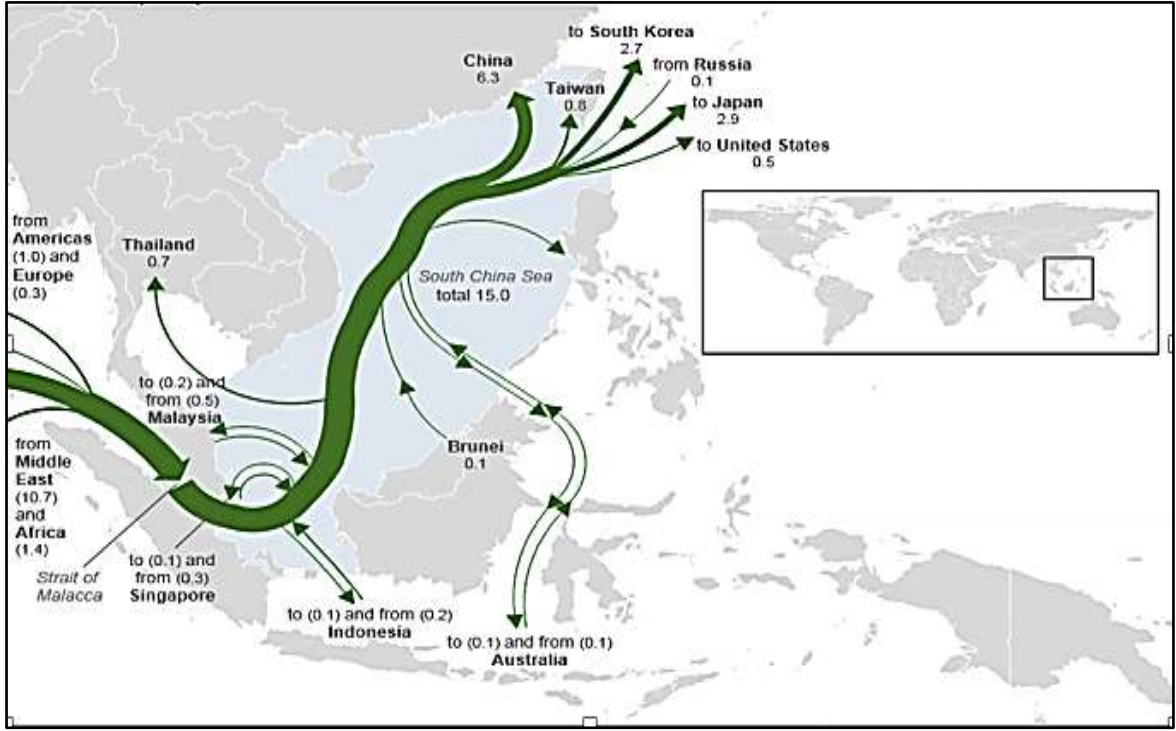
Çin'in çevre konusundaki zarar verici konumundaki konumu, uluslararası arenada ciddi tepki ve baskılara neden olmaktadır. Gerek devletler gerekse çevreci örgütler uluslararası alanda söz konusu baskı ve tepkinin en temel aktörleridir. Çin'e yönelik baskıların odak noktası, çevresel felaketlerin önüne geçilmesine yönelik eylemlerin yerine getirilmesi, uluslararası standartlara uyum sağlanması doğrultusunda sera gazı salınımının dizginlenmesi konusundaki taahhütlerde bulunulması ve bunlara uyulmasıdır. Çin'in uzun bir süre herhangi bir taahhütte bulunma konusunda isteksiz davranması ve 2009 yılı örneğinde olduğu gibi küresel iklim değişikliği anlaşmasını engelleyici tutum sergilemesi baskıların artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Çin'in sosyal ve ekonomik kalkınma potansiyelini zayıflatacak iklim değişikliği gibi harici önlemlerin uygulanmasına karşı şüpheli yaklaşımının ürünü olarak sergilediği davranışların etkilerinin konuyu enerji politikasının öncelikleri arasında yer almasında etkili olduğunu ifade etmek mümkündür (Sun, 2016: 45).

3.3.5. Güney ve Doğu Çin Denizi'ndeki Sorunlar

Pekin'in enerji politikasının önceliklerinden bir diğeri, Güney ve Doğu Çin Denizi kaynaklı sorunlardır. Jeopolitik ve jeostratejik önemi göz önüne alındığında, bölge ile ilişkili anlaşmazlıklar her an çatışmaya dönebilecek bir nitelik taşımaktadır. Bölgedeki anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmesi riskinin en yüksek olduğu yer Güney Çin Denizi'dir (Karaca, 2012: 111). Bunun nedeni, kıyıdaş ülkelerin deniz alanlarında ve adaların belli bir kısmı üzerinde hak iddia

etmesinden kaynaklanan gerilimlerdir. Denizle ilişkili olarak kıyıdaş ülkelerin hak iddialarının gerginliğe dönüşmesinin nedeni ise coğrafyanın sahip olduğu niteliklerdir. Çünkü küresel ticaretin yaklaşık üçte birinin geçiş yaptığı, Karimata'dan Malakka ve Tayvan Boğazı'na kadar olan geniş bir coğrafyayı kapsayan denizin, aynı zamanda önemli ölçüde petrol ve doğal gaz rezervlerini içerisinde barındırdığı iddia edilmektedir (Pekcan, 2017: 55). Söz konusu rezervlerin 10 milyar varilden fazla petrol ve yaklaşık 200 trilyon kübik feet doğal gaz olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil 5: Güney Çin Denizi'ndeki Petrol Taşımacılığı

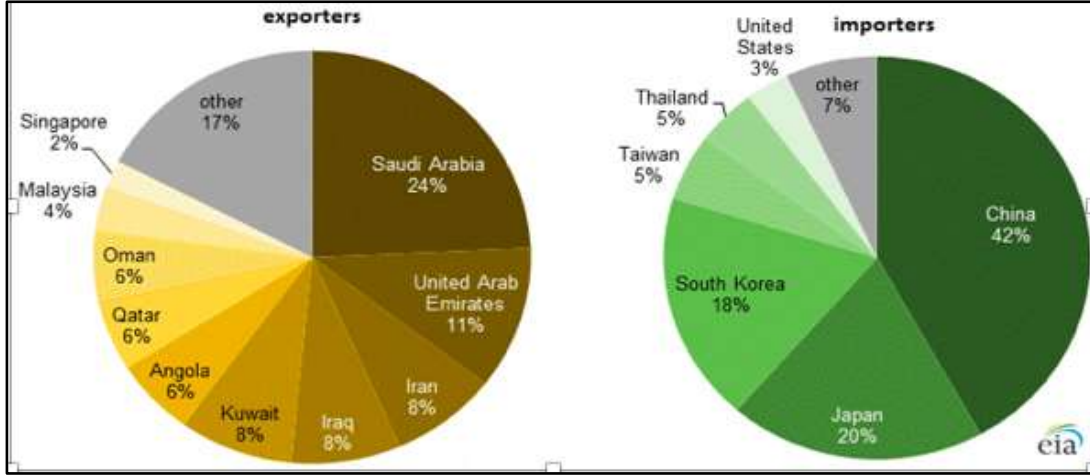

Kaynak: EIA, 2018

Deniz yoluyla gerçekleştirilen küresel petrol ticaretinin yüzde 30'undan fazlasına karşılık gelen günlük yaklaşık 15 milyon varilin geçtiği Güney Çin Denizi, hayati nakil rotalarından birisidir. Afrika ve Basra Körfezinden tedarik edilen petrolün yüzde 90'ından fazlasının Malakka boğazından geçmesi Güney Çin Denizi'ni dünyanın en önemli petrol transit rotalarından biri haline getirmiştir. Söz konusu petrol akışında Orta Doğu'nun payı ise yüzde 70 olarak ifade edilmektedir (EIA, 2018).

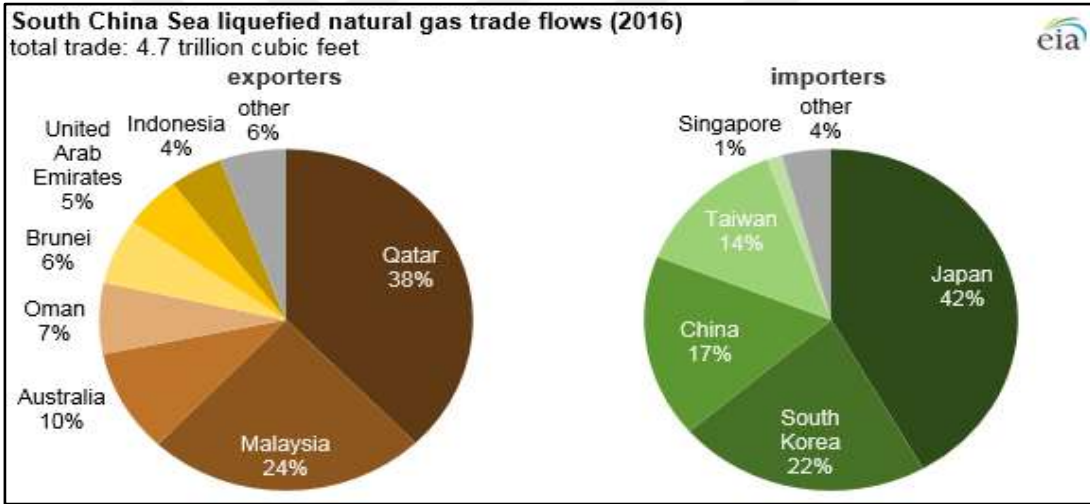

Şekil 6: Güney Çin Denizi Petrol Taşımacılığı (2016)

Kaynak: EIA, 2018

Şekil 7: Güney Çin Denizi LNG Taşımacılığı (2016)

Kaynak: EIA, 2017

Güney Çin Denizi'ni enerji bağlamında önemli kılan unsurlar sadece petrol transit rotalarından biri olmasıyla sınırlı değildir. Bu bağlamda LNG taşımacılığındaki rolünü Güney Çin Denizi'ni enerji bakımından önemli kılan bir diğer unsur olarak ifade etmek mümkündür. Küresel LNG ticaretinin yaklaşık yüzde 40'ının Güney Çin Denizi üzerinden taşınıyor olması bunun göstergelerindedir. Enerji başta olmak üzere bir çok açıdan büyük öneme sahip olan Güney Çin Denizi'ndeki sorunlar Pratas, Paracel, Spratly Adaları ve Scarborough kayalıkları merkezlidir. Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıkların tarafları Çin, Tayvan, Filipinler, Malezya, Vietnam, Brunei ve Japonya yer almaktadır. Buna karşın Güney Çin Denizi ile ilişkili olarak potansiyel çatışma riskinin daha çok Paracel ve Spratly Adaları üzerinden Çin ve Japonya merkezli olacağı öngörülmektedir.

Doğu Çin Denizi'ndeki sorunlar, enerji bağlamında değerlendirildiğinde Güney Çin Denizi'ndekine benzer niteliktedir. Bölgede özellikle yakın tarihte krize neden olan sorunlardan birisinin konusunu Senkaku/Diaoyu Adaları'nın kime ait olduğu teşkil etmektedir. Üzerinde insan yaşamayan ve küçük adacıklardan oluşan Senkaku Adaları'yla ilişkili krizin taraflarını Japonya, Çin ve Tayvan oluşturmaktadır. Çin ve Tayvan'a göreceli olarak yakın olan adaların çevresinde var olduğu iddia edilen petrol ve doğal gaz rezervleri, konuyu önemli bir sorun haline getirmektedir. Bu denli önemli bir coğrafyayı oluşturan adalardan üçünü, Japon hükümetinin sivil amaçlı kullanmak amacıyla satın alması sorunun potansiyel krize dönüşmesini tetiklemiştir. Dolayısıyla sorunun öneminin Çin ve Japonya gibi dünyanın en önde gelen ekonomisi olan enerji tüketicisi aktörleri ilgilendirmesinden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür (Karaca, 2012: 112). Bu bağlamda bölgedeki herhangi bir olası krizin gerek enerji akışını gerekse kaynakların kullanımı gerekse de küresel çapta bir çatışmaya dönüşebilme riski olduğu iddia edilebilir.

3.3.6. Çin-ABD Rekabeti

Reform ve dışa açılma politikasıyla ekonomisinde önemli büyüme trendi yakalayan günümüzde yükselen güç haline gelen Çin'in gelecekte dünyanın birinci sırasındaki ABD'yi geçeceği öngörülmektedir. Ekonomik olarak büyüdükçe ABD'yle karşılıklı bağımlılığın artmasına rağmen, farklı dinamikler çerçevesinde taraflar arasında bir rekabet olduğu göze çarpmaktadır (Pekcan, 2019, 98-99). Rekabeti görünür kılan faktörleri, ekonomisi hızla büyüyen Çin'in DTÖ üye olmasından itibaren bölgesel ve uluslararası organizasyonlara katılımı, bölgede etki alanını genişletmesi ve ABD'nin bölgedeki gücünü dengelemeye yönelik isteği olarak ifade etmek mümkündür. Yakın geçmişe kadar Çin'in istekleri ve gelişimi bağlamında yakalamış olduğu pozitif yönlü ivmeye ABD'nin karşılığı bu süreçte ekonomisinde ticari açığın artması şeklinde olmuştur. Bu durum karşısında dönemin ABD başkanı artan ticaret açığını azaltmak için Çin menşeli ürünlere vergi uygulaması başlatmasıyla rekabet ticaret savaşına dönüşmüştür (Pekcan, 2019: 106). Çin-ABD rekabetinin önemli bir bölümünü ticaret savaşları teşkil etmemektedir. Tarihsel süreçte sistemin iki önemli gücü bir çok kez karşı karşıya gelmiş ve bir takım problemler günümüze kadar devam ettirilmiştir. Tayvan sorunu, Tibet sorunu, Kuzey Kore sorunu, İran konusundaki anlaşmazlıklar, Güney ve Doğu Çin Denizi sorunları söz konusu problemlerin en önemlileridir. Taraflar arasındaki ticaret savaşlarını önemli kılan unsur da bu noktada ortaya çıkmakta ve söz konusu problemleri gerek tetiklemesi gerek LNG rekabeti gibi yeni rekabet alanları açması meseleyi enerji politikasının öncelikleri arasına taşımaktadır.

3.3.6.1. Çin'in Enerji Deniz Nakil Güzergahlarındaki ABD Kontrolü

Çinli stratejistlerin önemli bir kısmı, ABD'nin özellikle Çin'in enerji nakil güzergahlarını kapsayacak şekilde denizlerdeki üstünlüğünün Pekin'in enerji stratejisinin önemli bir zayıflığını ortaya çıkardığına dair endişelerini dile getirmektedirler. Çin'in enerji temininde hayati öneme

sahip özellikle Malakka Boğazı gibi daha bir çok transit geçiş güzergahının her an kapatılabilecek düzeyde ABD donanması tarafından kontrol ediliyor olması, zayıflıkla ilgili endişelerin yersiz olmadığını göstermektedir. Çinli idareciler de hayati öneme sahip bu deniz yollarının ABD donanması tarafından kontrol edilmesini önemli bir güvenlik tehdidi olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla Çin'in başta Tayvan kaynaklı meydana gelebilecek sorun(larda), söz konusu deniz yollarının özellikle küresel bir güç tarafından kontrol edilmesi nedeniyle enerji akışını sekteye uğratmasından endişe etmektedir. Bu bağlamda söz konusu endişe ve tehditlerin meseleyi enerji polimasının öncelikleri arasına taşımasında etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Çin'in su yollarındaki enerji nakil güzergahlarının ABD kontrolünde olmasını tehdit haline getiren en temel unsur, Pekin'in deniz taşımacılığa olan bağımlılığıdır. Çin'in özellikle deniz yoluyla taşınan petrol kaynakları başta olmak üzere söz konusu bağımlılığı, son on yılda istikrarlı bir şekilde artarak ilerlemektedir. Bunun yanı sıra yerli üretimin azalmasıyla deniz yoluyla petrol kaynaklarına bağımlılığın daha da artacağı ön görülmektedir. Çin'in deniz yoluyla petrol kaynaklarına artan bağımlılığı çerçevesinde değerlendirebileceğimiz Asya limanlarına giden en önemli tanker rotaları ise, Afrika ve Orta Doğu'dan gelen ham petroller için Malakka Boğazı ve Lombok Boğazı, Kuzey ve Güney Amerika'dan gelen yükler için Filipinler ile Japonya arasındaki Batı Pasifik Geçiti'dir. Barış zamanı koşulları altında ele alındığında petrol sevkiyatlarının transit geçişi için Malakka Boğazı'nın baskın su yolu olarak ifade etmek mümkün iken, Lombok Boğazı'nın ortalama 16 milyon varillik petrol hareketliliğine sahne olan güzergahın gerek yapısal özellikleri gerekse taşımacılıktaki gelişmelerle birlikte ön plana çıkmaya başladığını ifade etmek mümkündür. Java Denizi'ni Hint Okyanusu'na bağlayan Bali ve Lombok Adaları arasında yer alan Lombok Boğazı'nı ön plana çıkmasında etkili taşımacılıktaki en önemli gelişim, büyük çapta tankerlerin kullanılmaya başlamasıdır. Dolayısıyla Lombok Boğazı büyük çaptaki tankerlerin kullandığı bir güzergâh haline gelmektedir. Çünkü bu tankerlerin draftları³⁴ ve güvenli geçiş için gerekli tekne altı açıklığı Malakka'nın sunduğu yirmi beş metrelik derinliği aşmaktadır (Collins, 2018: 55).

---

³⁴ Geminin su alma derinliği, hareket için çekilen suyun derinliği ya da mesafesi anlamındaki denizcilik terimidir.

Şekil 8: Hint Okyanusu'dan Pasifik'e Geçiş Rotası

Kaynak: EIA, 2018

Sonuç olarak enerji kaynaklarının güvenilir şekilde taşınması, arzın kesintiye uğramaması için üzerinde hassasiyetler durulması gereken konulardandır. Bu durum özellikle petrol ve doğal gaz ithalatının yarısından fazlasını deniz yoluyla taşımakta olan Çin için ayrı bir önem taşımaktadır. Pekin'in de bu konuya hassasiyetle yaklaştığı bilinmektedir. Ancak süre gelen düzenle birlikte son dönemde yaşanan gelişmeler Çin yönetimini bazı zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Çin'in enerji kaynaklarını güvenli şekilde taşımasındaki süre gelen düzenin ürünü en büyük engellerin başında Basra Körfezi'nden Tayvan Boğazı'na kadar olan ve önemli geçiş noktalarını da kapsayan bölgeyi ABD donanma gücünün kontrol etmesidir. ABD'in bu bölgedeki kontrolü ve etkinliği deniz güzergahlarının ötesinde kara taşımacılığını da etkisiz hale getirebilecek niteliktedir. Trough'a göre, ABD'nin bölgedeki bu gücü Pekin açısından "stratejik anlamda bir güvenlik açığı" olarak ifade edilmektedir (Karaca, 2012: 100). Bu bağlamda özellikle son dönemde taraflar arasında artan gerginlik göz önüne alındığında güvenlik açığı olarak nitelendirilen durumun tehdiide dönüşme potansiyelinin Çin'i zorluklarla karşı karşıya bırakabileceği iddia edilebilir. Buna karşın kimi uzmanlar ABD'nin Çin'i engelleyici böylesi eylemlere girişmeyeceğini dile getirmektedirler. Çin'in enerji akışını kesintiye uğratabilecek engellemeye yönelik bir uygulamanın başta ABD olmak üzere dünya genelini olumsuz etkileyecek askeri çatışmaya varacak boyutlarda sonuçlara sebebiyet vereceği düşüncesi bu görüşü savunan uzmanların en önemli dayanaklarından (Collins, 2018: 50). Ancak yine de uzmanların söz konusu bu yaklaşımları, Çin'in deniz enerji nakil güzergahlarının ABD kontrolünde olmasının tehdit niteliği taşımadığı anlamına gelmemektedir.

3.3.6.2. Çin'in Enerji Tedarikçisi Ülkelere Uygulanan Yaptırımlar

Stratejik olarak nitelendirilen enerji kaynakları, uluslararası sistemin temel aktörlerinin dış politikalarında siyasallaştırdığı bir emtia haline gelmiştir. Devletlerin arzuları ve gayeleri doğrultusunda uluslararası ilişkilerde kullanılan etki aracı ya da hedef alınan bir unsur haline gelmesi söz konusu kaynakların siyasallaştırıldığı delillerindedir. Bu bağlamda stratejik enerji kaynaklarının siyasallaştırılarak zorlayıcı diplomasi ve ekonomik yaptırım gibi devletlerin uluslararası arenadaki yöneldikleri dış politika uygulamalarının bir parçası haline geldiği gözlemlenmektedir. Stratejik enerji kaynaklarını dış politika uygulamalarının bir parçası haline gelmesindeki en önemli nedenlerinden birisi devletlerin karşı taraf üzerinde etkili olma gayesidir. Stratejik enerji kaynaklarının karşı taraf üzerindeki etkisinin şiddetini ya da derecesinin belirleyicisi ise bağımlılıkla ilişkilendirebileceğimiz hassasiyetlerdir.

Stratejik enerji kaynaklarının devletler arenasındaki etkisini ve niteliğini “sert-yumuşak güç” kavramıyla formüle ederek askeri-siyasal kapasitelerin arasında bir yere konumlandırmak gerekmektedir. Çünkü siyasallaştırılan stratejik enerji kaynaklarının uluslararası arenadaki etkisi zaman zaman askeri güç kullanımının ötesine geçebilecek niteliği sahiptir. Özellikle son dönemlerde yaşananlar enerji kaynaklarının dış politikadaki etkisinin askeri güç kullanımının ötesinde etkilere neden olabileceğine ilişkin düşünceleri desteklemektedir. Trump yönetiminin sıklıkla kullandığı popüler bir dış politika aracı haline gelen ve stratejik enerji kaynaklarını da kapsayacak şekilde özellikle İran ve Venezuela gibi üreticilere yönelik uygulanan ekonomik yaptırımlar ve sonuçları etki ile ilişkili son dönemde tanık olunan hadiselerdir.

Dönemin ABD Başkanı Donald Trump yönetiminin dış politikanın popüler aracı haline gelen ekonomik yaptırımlar Çin açısından büyük önem taşımaktadır. Taraflar arasında ticaret savaşlarına varan gerginlik ve ABD yönetiminin stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili yaptırım uyguladığı devletler Pekin için konuyu önemli kılmaktadır. Kısacası uluslararası konjonktürdeki değişimlerin sonucunda ortaya çıkan dış politika uygulamaları ve ticaret savaşları Çin'in enerji kaynaklarına yaklaşımını bir bakımda daha öncelikli hale getirmektedir. Dolayısıyla İran, Rusya ve Venezuela gibi önde gelen enerji kaynağı tedarikçilerinin ABD tarafından yaptırımların hedefinde olması, kendisine yönelik uygulanan ticari tarifeler Çin'i zorlu koşulların içinde çektiğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç olarak Çin ve ABD arasındaki gerginlik ticari tarife uygulamalarına başvurulduğu, Pentagon'un askeri gücünü Asya-Pasifik coğrafyasına kaydıracağı ve Pekin'in önde gelen enerji tedarikçisi devletlere yaptırım uyguladığı bir dönemde -zaman zaman tansiyon düşürülse de- süre gelmektedir. Ticaret savaşlarının Trump yönetimince başlatılmasıyla yaşanan gelişmeler ve Çin'in enerji önde gelen enerji tedarikçilerini hedef alan yaptırımların kaynaklara erişimin engellenmesi

ya da kısıtlanması ve yeni fiyat şoku hareketleri yaratma gibi ihtimaller dolayısıyla ülkeyi gerek arz gerekse talep güvenliği açısından ciddi ölçüde tehdit etmektedir (İstikbal, 2019: 59).

3.4. Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji Politikasının Aktörleri

Çin'in enerji politikası değerlendirilirken bir takım unsurları dikkate almak gerekmektedir. Çin enerji sektörünün analizine ilişkin kurumsal çerçevede getirilen kısıtlamalar, ağır işleyen devlet bürokratik geleneği, politika yapım sürecindeki düzenlemeler ve karar alma biçimleri dikkate alınması gereken unsurlardandır. Çin'in idari geleneği haline gelen bu unsurlar süreci uzun ve karmaşık bir yapıya dönüştürmekle birlikte analiz ve değerlendirmeleri de olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla uzun ve karmaşık yapının politika yapım ve karar alma sürecinin neden olduğu olumsuzlukların aşılması için net analiz edilebilmesi için bir takım olguların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Örneğin Çin'in politik karara alma biçiminin ilgili tüm bakanlıkların desteği doğrultusunda fikir birliğine dayalı politika oluşturmayı gerekli kıldığı göz önüne alındığında bu aşamada ortaya çıkan ülkenin politika sürecindeki etkili aktörlere değinmesi gerekliliğini söz konusu açıklığa kavuşturulması gereken olgular arasında ele almak mümkündür. Özetle Çin'in enerji politikasını değerlendirebilmek için öncelikle onu oluşturan farklı bileşenlere değinmek gerekmektedir (Meidan vd., 2009: 595).

3.4.1. Liderler ve Üst Yönetim

Çin'in enerji kaynaklarından en iyi şekilde nasıl yararlanılacağına ilişkin yol haritası önemli ölçüde politika yapım sürecindeki farklı aktörler arasındaki etkileşimler ve bunların yapmış oldukları politika girdileri tarafından belirlenmektedir. Şüphesiz bu süreçteki en önemli aktörler, devlet idaresinin başındakilerdir. Dolayısıyla Çin'in üst düzey yönetimi ve liderler, genel olarak makroekonomik hedeflerine göre ülkenin enerji politikasının genel çerçevesini belirlemektedirler. Bir bakıma söz konusu aktörlerin politika yapım sürecinin eyleme geçiren unsurların başında yer aldığını ifade etmek mümkündür. Devletlerin yönetsel kültürünün lider etkisinin önüne geçildiğinde günümüzde bu durumun tam anlamıyla geçerli olmadığı düşünülmektedir. Örneğin Çin gibi önemli bir medeniyete dayalı tarihi olan devletlerin kendine has yönetim kültürü var olsa da politik süreçte çoğu zaman liderlerin etkisinin geleneklerin ötesinde olduğuna sıkça rastlanmaktadır. Günümüz Çin yönetimi liderlerinin dördüncü jenerasyon olarak nitelendirilmesi söz konusu ifadeyi desteklemektedir. Liderlik ve yönetim kültürü arasındaki ayrımı tetikleyen en önemli faktör siyasal ve ideolojik vizyondaki değişimlerdir. Örneğin Çin'in üçüncü nesil olarak nitelendirilen liderleri ekonomik açıdan daha liberal olarak görülebilirken, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına yönelik vizyonlarında belirgin bir şekilde daha sosyal olan ve başlangıçta siyasi reformistler olarak nitelendirilen Hu Jintao ve Wen Jiabao, dördüncü nesil olarak "orta derecede zengin toplum", uyumlu toplum" ve "bilimsel gelişim" gibi sloganlaşan söylemlerden de anlaşıldığı üzere, sosyal eşitliğe ve daha dengeli bir büyüme modeline daha fazla vurgu

yapmaktadırlar. Bu ise liderlik ve yönetim kültürü arasındaki en temel faktörün siyasi ve ideolojik vizyon olduğunun göstergelerindendir (Meidan vd., 2009: 593).

Şekil 9: Çin ve Enerji Yönetim Piramidi

Kaynak: Chen vd., 2019: 8

Çin Halk Cumhuriyeti'nin üst yönetimini oluşturan en temel aktörlerden birisi Çin Komünist Partisidir. Devlet başkanı Jinping'in genel sekreterlik görevini yürüttüğü Çin Komünist Partisi, ülke idaresinde gerek liderleri gerekse üst yönetimi bir araya getirmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Çin'in en üst düzeydeki siyasi otoritesi olan Çin Komünist Partisinin en önemli niteliği devletin anayasasına uygun politikalar geliştirmektir. Çin Komünist Partisi 70 milyonu aşan üye sayısına sahip geniş çapta bir otoriteyi temsil etmektedir. Çin'de yaşayan her 15 yetişkinden 1'inin parti üyesi olduğu göz önüne alındığında temsil edilen söz konusu geniş otorite daha anlaşılır olmaktadır (Burke vd., 2009: 5). Ancak bu ifade Komünist Partinin politika geliştirme sürecinde temsil ettiği geniş otoritenin yegâne aktörü olduğu anlamına gelmemektedir. Ama yine de tüm siyasi sistem üzerinde baskın bir role sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Parti tarafından geliştirilen politikalara rehberlik eden, uygulamalar izleyen Politbüro ve Ulusal Halk Kongresi temsil edilen otoritenin diğer önemli aktörlerindendir. Bunlara ek olarak "*Lider Grupları (Leading Groups)*" olarak adlandırılan oluşumlar, siyasi piramidin tepesinde önemli bir rol oynamaktadır. Söz konusu oluşumlar, enerji politikalarıyla yakından ilişkili olan dış ilişkiler, mali işler ve ekonomik alandaki reformlar gibi stratejik açıdan önemli ve karmaşık konular için parti ve devlet kurumsal yapılarının yetkileri doğrultusunda karar alma ve uygulamaya yönlendirmektedir (Chen vd., 2019: 9). Piramidin ikinci katmanının en önemli aktörleri ise komisyonlar ve bakanlıklardır. Bu aktörler grubu, üst düzey liderlik grubunu sahadaki oyuncularla ilişkilendirerek araştırmalarını araştırma gruplarından, yerel yönetimlerden ve ilgili kuruluşlardan elde edilen bulgularla birleştirmektedirler. Piramidin üçüncü katmanının en önemli aktörleri araştırma merkezleri, üniversiteler ve enstitülerden oluşmaktadır. Bunların yanı sıra merkezi yönetiminden ayrı olan

sanayi dernekleri, hükümetle tarihsel bağları ve ilgili sektörlerinin iş dinamiklerini anlamaları nedeniyle de önemli roller oynamaktadır (Chen vd., 2019: 9).

3.4.2. Devlet Konseyi

Ülkenin Başbakanı liderliğindeki Devlet Konsey, Çin'in devlet idaresinin en yüksek yürütme organıdır. Konsey, Komünist Partinin ilke ve politikaları ile uyumlu olarak Kongre tarafından kabul edilen yasa ve yönetmeliklerin uygulanmasından sorumludur. Devlet Konseyi aynı zamanda Çin'in iç siyaseti, diplomasi, savunma, ekonomi, kültürünü ve eğitimi alanlarındaki politikalarda da önemli rol oynamaktadır. Çin Devlet Konseyi beş yıllık bir dönem için hizmet vermektedir (Burke vd, 2009: 6). Devlet Konseyi'nin enerji politikaları bağlamındaki en önemli rolü ise 2007'den bu yana belirli aralıklarla revize edilen ulusal enerji stratejisine ilişkin "Beyaz Kitabı" yayımlamasıdır.

Devlet Konseyi'nin kurumsal yapısını dört düzeyde ele almak mümkündür. En tepede, tüm ekonomiden makro düzeye varan hemen hemen tüm alanlardaki politikaların yönetimden sorumlu olan Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu gibi bakanlık üstü kurumlar yer almaktadır. Bunun altındaki düzeyde, Dışişleri Bakanlığı gibi belirli spesifik alanlara yönelik politika oluşturma ve idaresinden sorumlu ilgili bakanlıklar bulunmaktadır. Üçüncü düzeyde ise, Vergilendirme İdaresi ve Çin Bilimler Akademisi gibi Devlet Konseyi'nin doğrudan denetimi altında olan devlet tüzel kişiliği olmayan idari olmayan kurumlar yer almaktadır. Son olarak dördüncü düzeyde ajanslar, Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu tarafından yönetilen "Ulusal Enerji İdaresi" gibi komisyonlar veya bakanlıklar tarafından denetlenen eyalet yönetimleri yer almaktadır (Chen vd., 2019: 15).

3.4.3. Ulusal Enerji Komisyonu

Ulusal Enerji Komisyonu 2010 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin enerjiyle ilişkili tüm politikalarını koordine etmek için kurulmuştur. Kurulan komisyonun en önemli görevi, yeni bir enerji geliştirme stratejisi hazırlamak, enerji güvenliğini değerlendirmek, iklim değişikliği, karbon salınımı ve enerji verimliliği gibi konularda uluslararası işbirliğini koordine etmektir. 2010 yılında kurulan Komisyon'un yapısı ve yetkileri dönemin Başbakan'ı Li Keqiang liderliğinde 2013 yılında revize edilmiştir. Revize sonrasında Komisyon'un yapısı ve yetkilerindeki en önemli yenilik üst düzey istihbarat, dışişleri ve askeri görevlilerin komisyona dahil edilmesidir. Söz konusu revizyonun en önemli nedenlerinden birisi Çin enerji sektörünün parçalı yapısı ve denetleyici otorite yetkilerindeki belirsizliklerin politika koordinasyonu önünde engeller yaratmasıdır. Bu nedenle, enerji konularında en yüksek danışma organı olarak, Komisyon'un revize edilerek ulusal enerji geliştirme stratejisinin taslağını hazırlamak, enerji güvenliğini tartışmak ve yerel enerji geliştirme ve uluslararası işbirliğini koordine etmekle görevlendirildiğini ifade etmek mümkündür (Betz, 2013: 18).

3.4.4. Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu

Yakın tarihe kadar enerji olgusunun küresel çapta artan önemine rağmen, Çin bürokrasisinin ülke enerji sektörünü etkili bir şekilde yönetme yeteneği bakımından önemli eksiklikleri bulunmaktaydı. Söz konusu eksikliklerin en önemli nedenlerinden birisi enerji politikalarından sorumlu kurumların yapısal ve yönetsel bozuklarıdır. Çin'in enerji sektöründeki eksikler ve zayıflıklar artan enerji talebi, ithalat bağımlılığı, enerji kıtlığı ve enerji fiyatlarının küresel çapta yükselmesi gibi faktörlerle bir araya geldiğinde başta bürokrasi olmak üzere mevcut düzenin yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda yeniden yapılanmaya yönündeki zorunluluğun Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu'nun (NDRC) oluşumuna giden sürecin tetikleyicilerinden olduğunu ifade etmek mümkündür. Değişimin ilk ayağını 1998 yılında pilot planlama ajansı olarak faaliyet gösteren Devlet Planlama Komisyonu'nun yerini Devlet Kalkınma Planlama Komisyonu'nun alması teşkil etmektedir. Yaşanan bu değişim ise bundan beş yıl gibi kısa bir süre sonra Devlet Kalkınma Planlama Komisyonu'nun sosyoekonomik kalkınmanın tüm yönlerini etkileyen politikaları formüle etme ve uygulama sorumluluğuna sahip bir süper kurum haline gelen Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu'na dönüştürülmesine doğru devam etmiştir (Woodall, 2014).

“Mini Eyalet Konseyi”³⁵ olarak nitelendirilen NDRC, Çin'in ekonomisi üzerinde geniş bir idari ve planlama kontrolüne sahip olan Devlet Konseyi'ne bağlı bir makroekonomik yönetim ajansıdır. NDRC'nin başkan adayı, Ulusal Halk Kongresi tarafından onayı ve Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı tarafından aday gösterilir. Komisyonun başkanlığını Şubat 2017'den bu yana He Lifeng başkanlık etmektedir.³⁶ Ulusal düzeyde ekonomiyle ilişkili hemen hemen alanda planlama, düzenleme ve politika koordinasyonunun kokpiti haline gelen dokuz yüzden fazla personele, büro ve ofisleri de kapsayan yirmi altı fonksiyonel birime sahip NDRC'nin en ön plandaki işlevi Çin'in ekonomik sisteminin yeniden yapılandırılmasına rehberlik etmek olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra geniş bir yetki ve faaliyet yelpazesi bulunan NDRC'nin ana fonksiyonları ise resmî belge ve dokümanlarda on beş maddede bir araya getirildiği görülmektedir (NDRC, 2008). NDRC'nin on beş maddede bir araya getirilen söz konusu fonksiyonlarının hemen hemen hepsi enerji konusuyla ilişkilendirilmesine karşın, onuncu maddede doğrudan buna yer verildiği görülmektedir. NDRC (2008)'nin fonksiyonlarından enerji olgusuna doğrudan yer verilen onuncu madde ise şu şekildedir:

Sürdürülebilir kalkınma stratejisini teşvik etmek; kapsamlı enerji tasarrufu ve emisyon azaltımı koordinasyonunu üstlenmek; Geri dönüşüm ekonomisi, ulusal enerji ve kaynak koruma ve kapsamlı kullanım için planların ve politika önlemlerinin formülasyonunu düzenlemek ve uygulanmasını koordine etmek; ekolojik iyileştirme ve çevrenin korunması için planların

³⁵ NDRC'nin “Mini Devlet Konseyi” olarak nitelendirilmesi nedeni Merkez Komitenin dört üyesinin Çin Komünist Partisinin en güçlü kişileri ve onların yakın çevrelerinden seçilmesidir (Woodall, 2014).

³⁶ Söz konusu cümledeki “bu yana” ifadesiyle anlatılmak istenen tarih Eylül 2020'dir.

formülasyonuna katılmak; ekolojik bina, enerji ve kaynak koruma ve kapsamlı kullanım ile ilgili temel sorunların çözümünü koordine etmek; çevre dostu endüstriler ve temiz üretim teşviki ile ilgili çalışmaları koordine etmek.

3.4.5. Ulusal Enerji İdaresi

2008 yılında başlangıçta Başbakan yardımcılığı bünyesinde kurulan Ulusal Enerji İdaresi (NEA), Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu'na (NDRC) bağlı bir devlet idaresidir (USCBC, 2018). 2013 yılında Devlet Elektrik Düzenleme Komisyonu'yla birleştirilen NEA, ülkenin enerji konusundaki yol haritasının belirlenmesinde önemli aktörlerden biri haline gelmiştir. NEA'nın birleşme sonrasındaki yetenek ve yetkileri önceki döneme nazaran çok daha geniştir. NEA'daki on iki departmanın yetkileri, Çin'in enerji sektöründe mevzuat, reform, planlama, endüstriyel politikalar, piyasa denetimi ve güvenlik denetimini kapsamaktadır (Chen vd., 2019: 19). NDRC bünyesinde altında faaliyet gösteren NEA yetki ve yetenekleri genişlemesine karşın, diğer bakanlıkların, komisyonların ve devlete ait enerji şirketlerinin çıkarlarını ve eylemlerini etkin bir şekilde koordine etme yetkisine sahip değildir (USCBC, 2018).

NEA'nın öne çıkan başlıca görevleri şunlardır (State Council, 2014);

- Kömür, petrol, doğal gaz, elektrik enerjisi, yenilenebilir kaynaklar, petrol rafine endüstrisi, kömür yakıtlı yakıt endüstrisi ve fuel oil endüstrisi ile ilgili spesifik politika ve standartları formüle etmek; yetki alanı dahilinde sabit enerji varlıklarına yapılan yatırımı incelemek ve onaylamak; kırsal alanlarda enerji gelişimini yönlendirmek ve koordine etmek; Ar-Ge çalışmaları ve teknolojik alanda ilerlemeyi teşvik edecek bilimsel programları desteklemek; nükleer enerjiye yönelik gelişimin sağlanmasına yönelik programların hazırlanması ve uygulanması, nükleer enerjinin geliştirilmesine yönelik bilimsel araştırmalarını organize etmek, koordine etmek ve yönlendirmek; nükleer kazaları önlemek veya bunlarla başa çıkmak için önlemler almak; bir acil durum yönetim sistemi oluşturmak.
- İlgili makamları herhangi bir enerji krizi konusunda uyarmak; enerji ile ilgili verileri yayınlamak, herhangi bir krize müdahale ve koordine etmek, enerji güvenliğini sağlamak, yerli petrol ve doğal gaz rezervlerine ilişkin kılavuz ilkeler ve politikalar hazırlamak; iç ve dış pazarlardaki arz ve talep hareketlerini izlemek; yetki alanındaki petrol ve doğal gaz rezervlerini denetlemek.
- Enerji geliştirme konusunda uluslararası işbirliğini organize etmek ve teşvik etmek; deniz aşırı büyük enerji yatırım projelerine yönelik faaliyetler.
- Çevrenin korunması, iklim değişikliğine yönelik çözümler ile ilgili politikaların oluşturulmasına katılmak; fiyat düzenlemesi ve toplam ithalat ve ihracat miktarı hakkında tavsiyelerde bulunur.

- Ulusal Enerji Komisyonu tarafından verilen belirli görevleri yerine getirmek, enerji güvenliğini sağlamak için hizmetler sunmak ve etkileşimli bir koordinasyon mekanizmasının kurulmasını ve iyileştirilmesini teşvik etmek.
- Devlet Konseyi, Ulusal Enerji Komisyonu ve Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu tarafından talep edilen diğer görevleri yerine getirmektedir.

3.4.6. Bakanlıklar

Çin'in enerji politikasının formülasyonu ile ilişkili aktörler önceki satırlarda değinilenlerin ötesinde çok fazladır. Devlet idaresinin işleyişinin en önemli bileşenlerinden enerji meseleleriyle etkileşim içerisinde faaliyetlerini yürütmekte olan ilgili bakanlıklar söz konusu aktörlerdendir. Çin'in enerji politikasının aktörleri arasındaki ön plana çıkan bu kamu kurumları, Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Bakanlığı, Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Ekoloji ve Çevre Bakanlığı, Sanayi ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı ve Su Kaynakları Bakanlığı'dır. Bu bakanlıklar, politika yapma ve karar alma sürecinde fikir birliği oluşturma niteliği nedeniyle özellikle taslak hazırlanması aşamasında önemli rol oynamaktadırlar. Çin'in enerji politikasının aktörlerinden bakanlıkları önemli kılan unsurlardan bir diğeri en başta merkez-taşra arasındaki kopukluk gibi idarenin organik bağlarının yapısından kaynaklanan sorunlara yönelik üstlendikleri rollerdir. Bakanlıkların önemli kılan unsurlar, bu benzeri yapısal sorunların karmaşıklaşması veya sadeleştirilmesi ya da sorunların bertaraf edilmesindeki rolü ve etkisi noktasında belirgin hale gelmektedir. Dolayısıyla Çin'deki enerji politikası oluşturma ve politika uygulamasının dinamiklerini ve karmaşıklığını anlaşılmasında bakanlıkların rolleri çok önemlidir.

3.4.7. Araştırma Enstitüleri, Düşünce Kuruluşları ve Üniversiteler

Çin'in enerji politikasının aktörlerinden bir diğeri grubunu özellikle karar alma sürecinde aktif ve destekleyici rol oynayan bir takım enstitü, düşünce kuruluşu ve üniversitelerdir. Genel olarak bakıldığında parti devletinde hükümetin kontrolü altında araç haline gelen düşünce kuruluşlarının, enerji politikası karar verme sürecini desteklemek için analiz ve bilgi akışı üzere iki tür rapor ürettiğine tanık olunmaktadır. Çoğu araştırma, karar vericileri uzmanlık alanlarındaki en son gelişmeler hakkında güncel tutmak için tümevarım yaklaşımıyla bilgi akışını takip ederken, diğeri ise karar vermeye yardımcı olmak için belirli konuların tündengelim bir analizini sunmaktadır. Ama yine de farklı olsalar da söz konusu raporların ortak amaca hizmet ettiği aşikardır. Buna karşın asıl önemli olan yapmış oldukları etkidir. Çin gibi parti devletinde söz kurum ve kuruluşların enerji politikasındaki etki derecesinin belirleyicisi ise aralarındaki etkileşimin yakınlığından kaynaklanmaktadır.

Politika yapıcı ve karar alıcılara sağlamış oldukları bilgi akışı bu alanda faaliyet gösteren ve bu süreçte etki yaratabilecek potansiyele sahip kurum ve kuruluşlarını aralarında farklılıklar olmasına rağmen politik araştırma grupları şemsiye altında hükümete bağlı olanlar, KİT'lere bağlı olanlar ve üniversite-endüstri ortaklığı şeklinde üç başlıkta sınıflandırmak mümkündür (Chen vd., 2019: 31-32).

Tablo 3: Hükümete Bağlı Araştırma Kuruluşları

	Kuruluş Adı	Bağlı Olduğu Kurum
Hükümete Bağlı Araştırma Kuruluşları	Kalkınma Araştırmaları Merkezi.	Devlet Konseyi
	Enerji Araştırmaları Enstitüsü	NDRC
	Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi ve Uluslararası İşbirliği Merkezi	NDRC
	Çin Mali Bilimler Akademisi	Maliye Bakanlığı
	Çin Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü	Dışişleri Bakanlığı
	Çin Çağdaş Uluslararası İlişkiler Enstitüsü	Devlet Güvenlik Bakanlığı

Kaynak: Chen vd., 2019: 31-32

Tablo 4: KİT'lere Bağlı Araştırma Kuruluşları

	Kuruluş Adı	Bağlı Olduğu Kurum
KİT'lere Bağlı Araştırma Kuruluşları	Enerji Araştırmaları Enstitüsü	Devlet Enerji Şebekesi Şirketi
	Çin Kömür Araştırma Enstitüsü	Çin Kömür Teknolojileri ve Mühendislik Grup
	Enerji Ekonomisi Enstitüsü	CNOOC
	Ekonomi ve Teknoloji Araştırmaları Enstitüsü	CNPC
	Ekonomi ve Teknoloji Araştırmaları Enstitüsü	Sinopec

Kaynak: Chen vd., 2019: 31-32

Tablo 5: Üniversite-Endüstri Ortaklığı

	Kuruluş Adı
Üniversite-Endüstri Ortaklığı	Tsinghua Üniversitesi
	Kuzey Çin Elektrik Güç Üniversitesi
	Çin Petrol Üniversitesi
	Çin Elektrik Konseyi
	Çin Petrol ve Kimya Endüstrisi Federasyonu

Kaynak: Chen vd., 2019: 31-32

3.4.8. Çin'in Ulusal Şampiyonları ve Enerji Şirketleri

Enerji sektörü özellikle yakın tarihten itibaren devletlerin sınır uçlarına etki eden stratejik alanların başında yer almaktadır. Bu durum sistemin birçok egemen aktörünün enerji sektörüne daha fazla hassasiyet göstermesini ve dolayısıyla enerji sektöründe devletlerin kontrol seviyelerini arttırmasını da beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda devletlerin iki yönetime başvurduğu

yaygın olarak görülmektedir. Bunlardan ilki enerji sektörünün işleyişinin kontrol altına alınması için yapılan hukuki düzenlemelerken diğeri, faaliyet gösteren aktörlere yöneliktir. Devletlerin enerji sektöründe faaliyet gösteren aktörleri kontrol altına almak ve kendi lehine kullanmak için karşılaşılan en yaygın yöntem ise “ulusal şampiyonların (national champions)” ortaya çıkarılmasıdır. Bununla ilişkili olarak da milli enerji şirketleri gereken rolü üstlenmektedir. Öyle ki ulusal şampiyon konsepti yaygın olarak, Airbus, Michelin, Hyundai, Samsung, Singapur Airlines, Volkswagen ve LG gibi küresel çapta faaliyet gösteren şirketlerle ilişkili anılsa da özellikle 21.yy’ın ilk yıllarından itibaren enerji şirketleriyle özdeşleştirilir hale gelmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi enerji kaynakları gibi stratejik bir meta ve olgunun dünya toplamının 3’te 2’sinden fazlasının ya milli ya da devlet destekli enerji şirketlerin kontrolünde olmasıdır. Gazprom dünyadaki en başarılı örneklerindedir (Kumar ve Steenkamp, 2013: 185).

Çin devlet destekli kalkınma modelinin önemli saç ayaklarından birisi olarak 2000’li yılların başından itibaren “Küresele Git (GO Global)” politikasını benimsemiştir (Du, 2014: 1127). Bununla birlikte tarihsel açıdan 14. Louis’in ünlü Ekonomi Bakanı Jean-Baptiste Colbert’e uzanan ulusal şampiyon kavramı, Çin için önem kazanmaya başlamıştır. Ulusal şampiyon konsepti ilk bakışta hisselerinin yüzde 50’sinden fazlasının devletin elinde olduğu kamu iktisadi teşekkülleri (KİT) kapsıyor gibi görünse de bu durum uygulamada farklıdır. Uygulamadaki farklılığın nedenlerinden biri Rusya başta olmak üzere bir takım aktörlerin kendilerine göre yorumlamalarıyla konseptin dönüşüm geçirmesidir. Bununla ilişkili olarak Rusya’nın etkisi, kavramın sadece kamu sektörüyle sınırlı kalmadığının ortaya çıkarılması şeklindedir. Daha açık bir deyişle Rusya’nın yapmış olduğu katkı, ulusal şampiyon konseptinin özü olan devlet çıkarını ön plana alarak, kamu ve özel tüzel kişilikleri içine alacak kapsamının genişlemesidir (Sağlam, 2014: 142). Son dönemde Tencent, Alibaba ve uluslararası arenada hedef haline gelen Huawei’yi bu kapsamda ele almak mümkündür (Melnik, 2019: 28).

Çin’in özellikle 2000’lerin başından itibaren ulusal şampiyonlara konseptiyle ilişkili olarak önemli mesafe kaydettiğini ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda genel olarak dönemin şartlarıyla uyumlu hareket eden Çin’in enerji sektörüyle ilişkili olarak yaklaşımının farklılaştığı görülmektedir. Daha açık bir deyişle Huawei ve Alibaba örneklerinde olduğu gibi özel tüzel kişilikleri destekleyen Çin’in enerji sektöründe daha çok CNPC, Sinopec ve CNOOC gibi milli enerji şirketlerini ön plana çıkarttığı görülmektedir. Bu bağlamda Çin’in enerji sektörüne göreceli olarak daha fazla devletçilik anlayışıyla yaklaştığını ifade etmek mümkündür. Çin’in devletçi yaklaşımı bağlamında milli enerji şirketlerine atfettiği roller ise yurtiçi ve yurtdışı olmak üzere genel olarak iki başlık altında karşımıza çıkmaktadır. Yurtiçi boyutları bağlamında enerji şirketlerinin en önemli rolü ülkenin enerji sektörünün geliştirilmesi ve işlerliğine yönelik faaliyetlerin yürütülmesidir. Bunu bir bakıma Çin’in enerji sektörünün sürdürülebilirliği kapsamında değerlendirmek mümkündür. Çünkü dünyanın en büyük enerji tüketen ve ithal eden ekonomilerinden birisi olsa da sanılanın aksine Çin aynı zamanda üretici konumundadır. Bilindiği

üzere Çin'in petrol macerası 1950'ler ve 1960'lardaki keşiflere dayanmaktadır. En fazla üretimin gerçekleştirildiği Daqing sahası bunun örneklerindedir. 2016 yılı itibariyle 10 milyar varillik üretim barajının geçildiği Daqing sahasındaki günlük aktivitenin zaman zaman 700 bin varile ulaştığına tanıklık edilmektedir. Fakat bu durum Çin'in net bir ithalatçı olmasına engellemese de petrol üretimi bağlamında Çin halen daha dünyanın önde gelen üreticilerindedir. Enerji kaynakları bakımından zengin durumdaki İran, Katar gibi ülkeleri geride bırakan Çin'in, dünya petrol üretiminin yüzde 4'ünü gerçekleştirmektedir (BP, 2020: 16). Bu bağlamda CNPC ve Sinopec Çin'in enerji sektörüne ilişkin yurtiçindeki faaliyetlerinde göreceli olarak daha aktif rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

Üretimle ilişkili bir takım faktörler Çin'in yurtiçindeki faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Çin'in yurtiçi petrol sahalarındaki üretimin maliyetli hale gelmesi söz konusu olumsuzlukların başında gelmektedir. Bu ise Çin'in enerji politikalarıyla ilişkili olarak dışa yöneliminin bir ayağını teşkil etmektedir. Çin, enerji güvenliğini tesis etmek için dış politikasında finansal devletçilik araçlarından sıklıkla yararlanan devletlerdendir. Bu bağlamda ülkenin ulusal şampiyonları olarak ön plana çıkmaya başlayan milli enerji şirketleri önemli roller üstlenmektedir. Enerji şirketlerinin üstlenmiş olduğu söz konusu rollerin bir bakıma Çin'in enerji politikalarının dış boyutuyla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki kalkınmanın sürdürülebilirliğinde hayati önem taşıyan ve sürekli artan enerji ihtiyacının ulusal güvenlik için tehdit yaratan bir sorun haline dönüşümünü engellemek için milli enerji şirketlerinin önemli roller üstlendiklerine tanıklık edilmektedir. Söz konusu misyonla ilişkili olarak enerji şirketlerinin gerçekleştirdiği yurtdışı faaliyetleri önemli ölçüde devlet tarafından desteklenmektedir. Bununla birlikte enerji şirketlerinin gerçekleştirdiği satın alma, kredi ya da ortaklık gibi enerji yatırımlarının finansmanı da doğrudan Pekin yönetimine bağlı tüzel kişilikler ve bankalar yoluyla yürütülmektedir (Turan, 2020: 103).

Ulusal şampiyon, hükümetler tarafından enerji sektörü gibi kritik önemdeki daha birçok stratejik alanda uluslararası düzeyde rekabet etmeye yönelik ulusal çıkarlara öncülük etmek için seçilen bir ticari girişimdir. Bununla ilişkili olarak seçilen şampiyon(lar), kendisini piyasada koruyacak ve büyümesini destekleyecek sübvansiyonlar gibi firmaya ya da sektöre özgü politikalar çerçevesinde özel muamele görürler (Kumar ve Steenkamp, 2013: 187). Bu bağlamda Çin'in elinden geldiğince devlet bütçesinden milli enerji şirketlerini fonladığı ve bununla birlikte enerji piyasalarındaki etkinliklerinin artmasına katkı sağladığı bilinmektedir. Pekin hükümetinin devlet bütçesinden en fazla fon ayırdığı milli enerji şirketi, CNPC olarak karşımıza çıkmakta ve onu sırasıyla Sinopec, CNOOC ve Sinochem izlemektedir (Lin ve Milhaupt, 2013: 719). Bununla birlikte Çin'in söz konusu şirketlerin alt oluşumlarını da devlet bütçesinden fonladığı bilinmektedir. Çin'in devlet bütçesinden fonladığı bu oluşumların çoğu zaman ülkenin yurtdışı yüzü olarak akdedilmektedir. Bu bağlamda Çin'in ulusal şampiyonun yurtdışı yüzlerinden birisinin, hisselerinin Çin ve Hong Kong başta olmak üzere diğer büyük

borsalarda halka açık olarak işlem gören PetroChina olduğunu söyleyebiliriz. Daha açık bir deyişle hisseleri Şanghai ve New York gibi büyük borsalarda kote olan dünyanın en büyük petrol şirketlerinden birisi olan PetroChina'yı CNPC'nin yurtdışındaki yüzü olarak ifade etmek mümkündür (Lin ve Milhaupt, 2013: 717). Tüm bunlar ışığında PetroChina'nın Çin'in milli enerji şirketlerine yaklaşımının ürünü olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki Çin milli enerji şirketleriyle diğer ülkelerle yurtdışında ortaklıklar kurmakla birlikte kendi perspektifinde tam tersi bir milliyetçi politika benimsemektedir. Söz konusu milliyetçi politikayı yurtiçi enerji sektörü faaliyetlerinde tekelleşmeye giderken yurtdışında da devlet kontrolünün elde tutulması olarak özetlemek mümkündür. Hükümetin milli enerji şirketlerinin hisselerindeki payını arttırması ve PetroChina'nın durumu bunun göstergelerindedir. Ayrıca küresel liberal kurallara aykırı olsa da milli şirketlerin dış alımlar tarafından satın alınmasının engellenmesi bunu desteklemektedir (Turan, 2020: 104).

Çin'in enerji sektöründe PetroChina şirketinin milli şampiyon olarak ön plana çıkmaya başlamaktadır. Bu bağlamda günümüzde şirketin niteliğinin Pekin enerji politikası kapsamında oynadığı rolün ötesine geçtiğini ifade etmek mümkündür. Başta önemli şirketlerin deniz aşırı borsalarda işlem görmesinin arzulanması doğrultusunda CNPC'nin yan kuruluşu olarak kurulan PetroChina, Çin'in enerji politikasının dış yüzü haline gelmiş ve yurtdışında yürütülen enerji faaliyetlerinin ve özellikle rafinerilerin büyük çoğunluğu bu yan kuruluş altında listelenir hale gelmiştir. Bu bağlamda özellikle son dönemde CNPC'nin araştırma, üretim, rafinaj, pazarlama, petrokimyasallar ve doğal gaz faaliyetleriyle ilgili birçok varlık ve yükümlülüklerin önemli bir bölümüne PetroChina'yı enjekte ettiğine tanıklık edilmektedir. Öyle ki söz konusu varlıklar ve yükümlülükler PetroChina'yı Forbes sıralamasındaki ilk yirmi şirket arasında girmeye aday olacak boyutlara getirmiştir. CNPC'nin downstream faaliyetlerindeki etkinliğini arttırmak için PetroChina aracılığıyla Asya-Pasifik coğrafyasında önemli varlıklara sahip "Singapur Petrol Şirketini (Singapore Petroleum Company)" satın alması bunun örneklerindedir. Bilindiği üzere bu anlaşmayla birlikte CNPC, Asya Pasifik'teki önemli bir petrol ticaret merkezi olan Singapur'daki rafinaj kapasitesi, ürün depolama, boru hatları ve diğer lojistik varlıklarla uluslararası petrol ticareti pozisyonunu derinleştirme fırsatı elde etmiştir.

Sonuç olarak Çin özelinde de milli enerji şirketlerinin en önemli amaçları, yurtiçi ve uluslararası alanda yatırımlar yaparak stratejik enerji kaynaklarına ilişkin kazanımlar elde etmektir. Böylelikle ülkenin enerji güvenliğine tedarik ve çeşitlendirme bağlamında önemli ölçüde olumlu yönde katkı sağlayan aktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Çin özelinde ele alındığında milli enerji şirketlerinin ülke üst yönetimince ciddi ölçüde desteklendiği görülmektedir. Hükümetin dışa çıkma stratejilerinin saç ayaklarından birisi olmaları bunun göstergelerindedir. Bu doğrultuda Pekin'in milli enerji şirketleri aracılığıyla finansal devletçilik araçlarından fazlaca yararlandığı gözlemlenmektedir. Finansal araçların başında yatırımlarla ilişkili ele alabileceğimiz yöntemler

gelmektedir. Bu yöntemler ilk bakışta yükümüş gibi görünse de fayda-maliyet çerçevesinde ele alındığında getirilerinin daha fazla olduğu görülecektir. Söz konusu getirilerin başında deniz aşırı enerji faaliyetlerinde nüfuz sahibi olmak, yurtdışı varlıklarının arttırılması ve stratejik enerji kaynakları tedarikinin büyük ölçüde güvence altına alınması gelmektedir. Çin'in yaygın olarak milli enerji şirketleri aracılığıyla uygulamaya koyduğu finansal devletçilik araçlarına ayrıntılı olarak ele alınması, sağlamış olduğu faydaların daha anlaşılır hale getirecektir. 1988 yılında Petrol Bakanlığı ve Kimya Endüstrisi Bakanlıklarını upstream faaliyetlerini yöneten Çin Ulusal Petrol Şirketi'ne (CNPC), downstream faaliyetlerini yöneten Sinopec'e ve Çin Ulusal Offshore Petrol Şirketi'ne (CNOOC) dönüştürülmesini bu çerçevede ele almak mümkündür (Burke vd., 2009: 15). Dolayısıyla alt iştirakleriyle birlikte CNPC, Sinopec ve CNOOC'in Çin'in ulusal şampiyonları olarak ortak bir ebeveyn grubunu paylaştığını söyleyebiliriz.

3.4.8.1. Çin Ulusal Petrol Şirketi

CNPC, 17 Eylül 1988 tarihinde Petrol Endüstrisi Bakanlığı dönüştürülmesi sürecinde, esas olarak petrol ve doğal gaz upstream operasyonlarından sorumlu olarak kurulmuştur. CNCP, 27 Temmuz 1988 tarihinde petrol ve doğal gaz upstream ve downstream operasyonlarına ek olarak petrol sahasında inşaat ve mühendislik gibi hizmet faaliyetlerini yürüten işletmelerle entegre bir grup haline gelecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. 19 Aralık 2017 tarihinde ise CNPC, Çin Devlet Konseyi'ne bağlı bir kuruluş olan Devlet Varlıkları Denetleme ve İdaresi'nin onayıyla hisselerinin halka ait olduğu bir yapıdan tamamının devlete ait bir sınırlı sorumlu şirkete dönüştürülmüştür (CNPC, 2020). CNPC'nin, başlıca operasyonlarını petrol ve doğal gaz faaliyetleri, saha hizmetleri ve ekipmanlar başlıkları altında üç bölümde ele almak mümkündür (Burke vd., 2009: 15). CNPC operasyonlarının petrol ve doğal gaz arama, geliştirme ve üretimi, boru hattı, depolama ve nakliye tesislerinin inşası, doğal gaz ve LNG projeleri pazarlaması, ham türevlerinin rafine edilmesi, pazarlanması, ticareti ve taşınması gibi faaliyetlerin yanı sıra baz kimyasallar, petrokimyasalların üretimi birinci bölümü; maden arama, kuyu açma ve değerlendirme, kuyu içi operasyon vb. jeofizik mühendisliği hizmetleri faaliyetler ikinci bölümü; petrol ve gaz arama ekipmanları, sondaj ve üretim ekipmanları, depolama ve nakliye ekipmanları, rafinaj ekipmanları ve petrol sahası kimyasallarının üretimi ve temini gibi faaliyetler ise üçüncü bölümü teşkil etmektedir (Burke vd., 2009: 16). Ayrıca kendisinin bir kolu olan CNPC Capital aracılığıyla şirketin, sermaye yönetimi, finansal kiralama, bankacılık vb. konularda finans ve sigorta hizmetleri alanlarında da faaliyet göstermekte olduğu bilinmektedir (CNPC, 2020). CNPC, 2019 yılında Çin'de 101,77 milyon ton ham petrol ve 118,8 milyar metre küp doğal gaz üretmiştir. Çin'deki bazı blokları ortaklaşa keşfetmek ve geliştirmek için yabancı petrol şirketleriyle işbirliği yapma yetkisine sahip CNPC'nin faaliyetleri ülke sınırları içerisindeki onshore ve offshore alanlarda hidrokarbon arama ve üretimle sınırlı değildir. Ülke sınırları dışında da önemli çalışmalar gerçekleştiren CNPC'nin Afrika, Orta Asya-Rusya, Güney Amerika, Orta Doğu ve Asya-Pasifik bölgeleri kapsamında toplam 34 ülkede deniz aşırı arama ve üretim faaliyetleri gerçekleştirmektedir

(CNPC, 2020). Buna ek olarak şirketin 81 ülkede malzeme ve ekipmanları satılmaktadır (CNPC, 2015).

3.4.8.2. Çin Petrol ve Kimya Şirketi

1998 yılında kamu iştiraki olarak kurulan Çin Petro-Kimya Şirketler Grubu (China Petrochemical Corporation Group) altında Şubat 2000 tarihinde faaliyete geçirilen Sinopec, ülkenin en büyük entegre enerji ve kimya şirketlerinden birisidir (Sinopec, 2020). Başlıca faaliyetleri upstream, midstream ve downstream operasyonları, arama ve üretim, boru hattı taşımacılığı ve petrol ve doğal gaz satışlarıdır. Sinopec, benzin, dizel, jet yakıtı ve daha birçok ürünün Asya'daki en büyük üreticisi ve distribütörüdür. Yüzden fazla iştiraki ve şubesi bulunan Sinopec, Çin'in en büyük ikinci petrol ve gaz üreticisidir. Petrol ve gaz arama ve geliştirme bölgeleri ülkenin doğusunda, batısında ve güneyinde yer almaktadır. Sinopec, 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla 966.800 km²'yi kapsayan 297 adet arama ruhsatına ve 20.300 km²'yi kapsayan 192 adet üretim lisansına sahiptir. 2019 yılı itibarıyla şirketin ülke içerisindeki yeni eklenen kanıtlanmış rezervleri 587 milyon varil değeriyken, rezerv yenileme oranı ise yüzde 138,7'dir. 2019 sonu itibarıyla 25 ülkede 51 yurtdışı petrol ve gaz arama ve üretim projesi olan Sinopec'in aynı dönemdeki yurt içi ham petrol üretimi 249,43 milyon varil, doğal gaz üretimi ise yıllık yüzde 7,2 artışla toplam 1.047,78 milyar metreküp olmak üzere toplamda 458,92 milyon varil petrol eşdeğeri, petrol ürünlerinin toplam satış hacmi ise bir önceki yıla göre yüzde 7,3 artarak 255 milyon ton olarak gerçekleştirilmiştir (Sinopec, 2019: 12-14).

3.4.8.3. Çin Ulusal Offshore Petrol Şirketi

Toplamda 18.703 çalışana sahip CNOOC, ülkenin offshore petrol ve doğal alanlarında faaliyet gösteren devlet petrol şirketlerinden biridir. CNOOC Çin'deki en büyük offshore ham petrol ve doğal gaz üreticisiyken aynı zamanda petrol ve doğal gaz alanında faaliyet gösteren dünyanın en büyük bağımsız arama ve üretim şirketlerinden biridir. Kuruluş, ağırlıklı olarak ham petrol ve doğal gaz arama, geliştirme, üretim ve satış faaliyetlerini yürütmektedir (CNOOC Limited, 2020: 2). 31 Aralık 2019 itibarıyla CNOOC'nin net kanıtlanmış rezervi yaklaşık 5,18 milyar, net üretimi ise günlük 1.387.564 milyar varil petrol eş değerindedir (CNOOC, 2020).

Tablo 6: Şirketin 2019 Yılı Sonu İtibariyle Başlıca Arama Sahaları

	Sahalar	Km² (net)
Çin Offshore	Bohai	40.331
	Batı Güney Çin Denizi	72.142
	Doğu Güney Çin Denizi	51.379
	Doğu Çin Denizi	84.577
	Ara Toplam	248.429
Deniz Aşırı	Asya (Çin Hariç)	1.006
	Afrika	21.402
	Okyanusya	1.919
	Kuzey Amerika	6.319
	Güney Amerika	8.381
	Avrupa	1.591
	Ara Toplam	40.618
TOPLAM		289.047

Kaynak: CNOOC Limited, 2020: 10

Şirketin Çin'deki başlıca müşterileri CNOOC, CNPC ve Sinopec iken, ana faaliyet alanları Bohai, Batı Güney Çin Denizi, Doğu Güney Çin Denizi ve Çin açıklarındaki Doğu Çin Denizi'dir. Şirket, çok sayıda birinci sınıf petrol ve gaz projelerinde aktif bir katılımcıdır. Asya, Afrika, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Okyanusya ve Avrupa'da petrol ve gaz varlıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla sektörün önde gelen oyuncularından biri haline gelmiştir. 2019 yılı sonu itibarıyla Şirket'in net ispatlanmış rezervinin yaklaşık yüzde 42,8'i ve net üretiminin yaklaşık yüzde 35,5'i yurt dışından sağlanmıştır. Günümüzde CNOOC, Endonezya, Avustralya, Nijerya, Irak, Uganda, Arjantin, ABD, Kanada, İngiltere, Brezilya, Guyana ve Rusya gibi daha birçok ülkede petrol ve gaz varlıklarında önemli oranlarda hisselerine sahiptir (CNOOC Limited, 2020: 9).

3.5. Çin Halk Cumhuriyeti Enerji Politikasının Resmi Strateji Belgeleri

Çin Halk Cumhuriyeti'nin enerji alanındaki hükümet politikalarına ilişkin uygulamalar diğer devletlere göre biraz farklılık arz etmektedir. Örneğin Çin'in bu alandaki hükümet politikalarını koordine etmekle görevli enerji bakanlığının olmaması söz konusu farklılıklardandır. Ancak bu farklılıklar ülkenin kapsamlı enerji politikası belgesi ya da hükümet stratejilerini koordine edecek bir kurum olmaması anlamına gelmemektedir. Bunun aksine Çin'in idari yapısında enerji sektörü ve enerji politikası unsurlarına ilişkin sorumlulukların paylaştırıldığı hükümet organları ve bakanlıklar mevcuttur. Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Bakanlığı, Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Ekoloji ve Çevre Bakanlığı, Sanayi ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı ve Su Kaynakları Bakanlığı, NDRC ve NEA ülkede enerji sektörünün planlanması ve geliştirilmesinin resmi sorumluları olan söz

konusu hükümet organları ve bakanlıklardır. Ayrıca yayımlanan “Beyaz Kitap” ve “Beş Yıl Planları” da hükümetin resmi strateji belgelerinden bazılarıdır.

3.5.1. Çin’in Enerji Politikası ve Beyaz Kitap

Beyaz Kitap, Çin Devlet Konseyi tarafından çeşitli zaman aralıklarıyla yayımlanan ve devlet için stratejik önceliği olan önemli konu başlıklarına değinilen bir resmi strateji belgesidir. Çin’in enerji politikaları bağlamında şu ana kadar iki kez Beyaz Kitap yayımlanmıştır.³⁷ Bunlardan ilki 2007 yılında yayımlanan “Çin’in Enerji Durumu ve Politikaları” başlıklı belge iken; ikincisi 2012 yılında yayımlanan “Çin’in Enerji Politikası 2012” başlıklı Beyaz Kitap’tır.

3.5.1.1. Çin’in Enerji Durumu ve Politikaları Belgesi 2007

“Çin’in Enerji Durumu ve Politikaları” başlıklı “Beyaz Kitap” Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi tarafından 26 Aralık 2007 tarihinde yayınlanmıştır. Dünya enerji piyasasının vazgeçilmez bileşenlerinden olan Çin’in küresel enerji güvenliğinin sağlanmasında giderek oynadığına işaret eden belge, sekiz bölümden oluşmaktadır. Belgenin önsözünde enerji kaynaklarının insanlık tarihi boyunca uygarlıkların ve dünya ekonomisinin gelişimine yapmış olduğu katkıyla birlikte artan tüketime yapılan vurgu dikkat çekicidir. Ayrıca belgede, Çin’in artan tüketiminin küresel enerji arzında neden olduğu sürekli büyüme ve dünya enerji pazarında yaratmış olduğu boşluğun, küresel enerji sağlanmasındaki rolünün giderek arttırdığı ifade edilmektedir.

2007 yılında yayınlanan Çin’in Enerji Durumu ve Politikaları başlıklı Beyaz Kitap’ın ilk başlığı “Enerji Gelişiminin Mevcut Durumdur”. Bu başlık altında ilk olarak gelişimin temeli olarak nitelendirilen Çin’in enerji kaynaklarının özelliklerine yer verilmektedir. Bu bağlamda Çin’in enerji kaynaklarının özellikleri; enerji kaynakları boldur, Çin’in kişi başına düşen enerji kaynakları ortalaması çok düşüktür, enerji kaynaklarının dağılımı dengesizdir, enerji kaynaklarının geliştirilmesi oldukça zordur, enerji tedarik kapasitesi önemli ölçüde artırılmıştır, enerji tasarrufu etkileri dikkat çekicidir, tüketim yapısı optimize edilmiştir, bilim ve teknolojiye seviye hızla yükselmiştir, çevrenin korunmasında ilerleme sağlanmıştır, enerji piyasasının çevresi kademeli olarak iyileştirilmektedir, önemli kaynakların kısıtlanması ve enerji verimliliğinin düşük olması, başta kömür olmak üzere enerji tüketiminin neden olduğu giderek artan çevresel baskı, eksik piyasa sistemi ve acil durum müdahale kapasitesi henüz geliştirilmemiştir olarak ifade edilmektedir (SCIO, 2007: 4-9).

2007 yılında yayımlanan Çin’in Enerji Durumu ve Politikaları başlıklı Beyaz Kitap’ın ikinci başlığı “Strateji ve Enerji Gelişiminin Hedefleridir”. Enerji gelişimi, tasarruf, temizlik ve

³⁷ 2011-2020 yılları arasında Çin’in yayımladığı Beyaz Kitap sayısı altmış beştir.

güvenliğin önemine vurgu yapılan bu başlık altında ilk olarak Çin'in enerji stratejisinin temel temalarına yer verilmektedir. Bu bağlamda Çin'in enerji stratejisinin temel temaları; tasarruflu olmaya öncelik vermek, yerel kaynaklara güvenmek, çeşitli kalkınma modellerini teşvik etmek, bilim ve teknolojiye güvenmek, çevreyi korumak ve karşılıklı fayda için uluslararası işbirliğini artırmak, enerji gelişimi ile sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmayı desteklemek için istikrarlı, ekonomik, temiz ve güvenli bir enerji tedarik sistemi kurmaya çalışmaktadır (SCIO, 2007: 11).

2007 yılında yayınlanan Çin'in Enerji Durumu ve Politikaları başlıklı Beyaz Kitap'ın üçüncü başlığı "Enerji Tasarrufunun Geniş Çapta Teşvik Edilmesidir". Çin'in enerji tasarrufunu geniş çapta teşvik etmek için alacağı önemlere bu başlık altında yer verilmektedir. Çin'in enerji tasarrufunu geniş çapta teşvik etmek için alacağı önemler yapısal uyumun ilerletilmesi, endüstride enerji tasarrufunun iyileştirilmesi., enerji tasarrufu sağlayan projelerin başlatılması, enerji tasarrufu yönetiminin güçlendirilmesi, toplumda enerji tasarrufunu savunulması şeklinde sıralanmaktadır (SCIO, 2007: 14-18).

2007 yılında yayınlanan Çin'in Enerji Durumu ve Politikaları başlıklı Beyaz Kitap'ın dördüncü başlığı "Enerji Tedarik Kapasitesinin Geliştirilmesidir". Başlık altında Çin'in enerji tedarik kapasitesini geliştirmesi için alınacak önlemler; kömür endüstrisini düzenli bir şekilde geliştirmesi, elektrik enerjisinin aktif olarak geliştirilmesi, petrol ve doğal gazın gelişiminin hızlandırılması, yenilenebilir enerjiyi aktif olarak geliştirilmesi, kırsal alanlarda enerji gelişiminin iyileştirilmesi olarak sıralanmaktadır (SCIO, 2007: 20-25).

2007 yılında yayınlanan Çin'in Enerji Durumu ve Politikaları başlıklı Beyaz Kitap'ın beşinci başlığı "Enerji Teknolojilerinin İlerlemesinin Hızlandırmasıdır". Bu başlık altında enerji teknolojilerinin ilerlemesinin hızlandırılması için alınacak önlemler; enerji tasarrufu sağlayan teknolojilerin yaygınlaştırılması, anahtar teknolojilerde yeniliği teşvik edilmesi, ekipman üretim seviyesinin iyileştirilmesi, sınır teknoloji araştırmalarının güçlendirilmesi, temel bilimsel araştırmaların geliştirilmesi olarak sıralanmaktadır (SCIO, 2007: 26-29).

2007 yılında yayınlanan Çin'in Enerji Durumu ve Politikaları başlıklı Beyaz Kitap'ın altıncı başlığı "Enerji ve Çevresel Gelişimin Koordinasyonudur". Bu başlık altında enerji ve çevresel gelişimin koordinasyonu için alınacak önlemler; sera gazı emisyonlarının kapsamlı kontrolü, ekolojik yıkım ve çevre kirliliği ile enerjik mücadele, motorlu araç emisyon kirliliğinin proaktif olarak önlenmesi, enerji projelerinde sıkı çevre yönetiminin uygulanmasıdır (SCIO, 2007: 30-33).

2007 yılında yayınlanan Çin'in Enerji Durumu ve Politikaları başlıklı Beyaz Kitap'ın yedinci başlığı "Enerji Sistemi Reformunun Derinleştirilmesidir". Bu başlık altında enerji sistemi reformunun derinleştirilmesi için alınacak önlemler; enerji mevzuatının güçlendirilmesi, üretim

güvenliğinin güçlendirilmesi, acil durum müdahale sisteminin iyileştirilmesi, piyasa sistemi yapısının hızlandırılması, yönetim sistemi reformunun derinleştirilmesi, fiyat mekanizması reformunun geliştirilmesidir (SCIO, 2007: 34-37).

2007 yılında yayınlanan Çin'in Enerji Durumu ve Politikaları başlıklı Beyaz Kitap'ın sekizinci başlığı "Enerji Alanında Uluslararası İşbirliğinin Güçlendirilmesidir". Bu başlık altında Enerji Alanında Uluslararası İşbirliğinin Güçlendirilmesi için alınacak önlemler; petrol ve gaz kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesinde dış işbirliğinin iyileştirilmesi, geleneksel olmayan enerji kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesinde yabancı yatırımın teşvik edilmesi, yabancı yatırımcıları enerji santralleri gibi enerji tesislerine yatırım yapmaya ve işletmeye teşvik etmek, yabancı yatırım ortamının daha da iyileştirilmesi, yabancı yatırım kapsamının daha da genişletilmesi, enerji arama ve kullanımında karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini yoğunlaştırmak, ileri teknolojiyi geliştirmek ve yaygınlaştırmak için bir sistem kurmak, güvenli, istikrarlı ve sağlıklı bir siyasi ortamın sürdürülmesidir (SCIO, 2007: 38-43).

3.5.1.2. Çin'in Enerji Politikası 2012 Belgesi

"Çin'in Enerji Politikası 2012" başlıklı "Beyaz Kitap" Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi tarafından 24 Ekim 2012 tarihinde yayınlanmıştır. Belge dokuz bölümden oluşmaktadır. Yayımlanan strateji belgesinin önsöz bölümünde Çin'in enerji gelişiminin karşı karşıya olduğu zorluklara, fosil enerji tüketiminin payındaki artışa, enerji tedarikindeki zorluklara ve çevresel olumsuzluklara vurgu yapılmaktadır. 2012 yılında yayınlanan "Çin'in Enerji Politikası 2012" başlıklı Beyaz Kitabın ilk başlığı "Enerji Gelişiminin Mevcut Durumdur". Bu başlık altında değinilenler; enerji tasarrufunda göze çarpan başarılar, fosil olmayan enerjide hızlı gelişme, bilim ve teknolojide hızlı ilerleme, sivil enerji kullanım koşullarında belirgin iyileşme, enerji sistemleri ve mekanizmaları giderek gelişiyor, öne çıkan kaynaklar kısıtlaması, düşük enerji verimliliği, artan çevresel baskı, enerji güvenliğine yönelik ciddi zorluklar, mevcut sistemler ve mekanizmalar gerektiren reformlardır (SCIO, 2012).

Çin'in Enerji Politikası 2012 başlıklı Beyaz Kitabın ikinci başlığı "Politikalar ve Enerji Gelişiminin Hedefleridir". Bu başlık altındaki öncelikler; korumaya öncelik vermek, yerli kaynaklara güvenmek, farklı gelişmeyi teşvik etmek, çevreyi korumak, bilimsel ve teknolojik yeniliği teşvik etmek, derinleştirme reformu, uluslararası işbirliğinin genişletilmesi ve insanların geçim kaynaklarını iyileştirmektir (SCIO, 2012).

Çin'in Enerji Politikası 2012 başlıklı Beyaz Kitap'ın üçüncü başlığı "Enerji Tasarrufunun Geniş Çapta Teşvik Edilmesidir". Bu başlık altındaki öncelikler; endüstriyel yapının optimizasyonu, sanayide enerji tasarrufunun güçlendirilmesi, bina enerji tasarrufunun teşvik

edilmesi, ulaşımda enerji tasarrufunu ileriye taşımak, tüm vatandaşlar arasında enerji tasarrufunun teşvik edilmesidir (SCIO, 2012).

Çin'in Enerji Politikası 2012 başlıklı Beyaz Kitap'ın dördüncü başlığı "Yeni ve Yenilenebilir Enerjiyi Geliştirilmesidir". 12. Beş Yıl Planı'na gönderme yapılan bu başlık altındaki öncelikler; hidroelektrik enerjisinin aktif olarak geliştirilmesi, nükleer enerjiyi güvenli ve verimli bir şekilde geliştirmek, rüzgâr enerjisini etkin bir şekilde geliştirmek, güneş enerjisinden aktif olarak yararlanmak, biyokütle enerjisi ve diğer yenilenebilir enerji türlerinin geliştirilmesi ve kullanılması, temiz enerjinin dağıtılmış kullanımının teşvik edilmesidir (SCIO, 2012).

Çin'in Enerji Politikası 2012 başlıklı Beyaz Kitap'ın beşinci başlığı "Fosil Enerjinin Temiz Gelişimini Teşvik Etmektir". Bu başlık altındaki öncelikler; kömür endüstrisini güvenli ve yüksek verimli bir şekilde geliştirmek, temiz ve yüksek verimli termal güç gelişimini teşvik etmek, konvansiyonel petrol ve gaz kaynaklarının araştırılması ve kullanılması konusunda çabaların yoğunlaştırılması, geleneksel olmayan petrol ve gaz kaynaklarının geliştirilmesini ve kullanılmasını aktif olarak teşvik etmek, enerji depolama ve taşıma tesislerinin yapımının iyileştirilmesidir (SCIO, 2012).

Çin'in Enerji Politikası 2012 başlıklı Beyaz Kitap'ın altıncı başlığı "Evrensel Enerji Hizmetlerinin Geliştirilmesidir". Bu başlık altındaki öncelikler; elektrik enerjisine evrensel düzeyde erişim sağlanması, kırsal alanlarda enerji gelişimini artırmak, sınır bölgelerinde enerji gelişiminin iyileştirilmesi, kentsel alanlarda enerji koşullarının iyileştirilmesidir (SCIO, 2012).

Çin'in Enerji Politikası 2012 başlıklı Beyaz Kitap'ın yedinci başlığı "Enerji Teknolojilerinin Geliştirilmesi Sürecinin Hızlandırılmasıdır". Bu başlık altındaki bölümün öncelikleri; enerji teknolojisi Ar-Ge'sinin güçlendirilmesi, enerji ekipmanı teknolojisindeki ilerlemenin teşvik edilmesi, büyük teknolojik gösteri projelerinin başlatılması, enerji teknolojisinin inovasyon sisteminin geliştirilmesidir (SCIO, 2012).

Çin'in Enerji Politikası 2012 başlıklı Beyaz Kitap'ın sekizinci bölümünün başlığı "Enerji Sektöründe Kurumsal Reformların Derinleştirilmesidir". Bu başlık altındaki bölümde öncelikler; enerji sektörü için yasal rejim inşasının hızlandırılması, piyasa mekanizmasının iyileştirilmesi, enerji sektörünün sıkılaştırılmasıdır (SCIO, 2012).

Çin'in Enerji Politikası 2012 başlıklı Beyaz Kitap'ın dokuzuncu bölümün başlığı "Enerji Alanında Uluslararası İşbirliğinin Güçlendirilmesidir". Bu başlık altındaki bölümün öncelikleri; diyalogları ve alışverişleri güçlendirmek, etkili enerji işbirliğinin yürütülmesi ve enerji güvenliğini sağlamak için birlikte çalışmak.

3.5.2. Çin ve Beş Yıl Planları

1953'ten yayınlanan FYP'ler, Çin Halk Cumhuriyeti'nin sosyal ve ekonomik kalkınma sürecinin bir nevi yol haritalarındandır. Çin'in FYP sistemi, gelecek beş yıllık dönemin ekonomik ve sosyal kalkınma adımlarının planlaması amacıyla formüle edilmektedir. Çin'in ilk FYP uygulaması 1953 yılında başlamış ve 1963-1965 ekonomik uyum dönemi dışında 2020 yılına kadar toplam on üç strateji belgesi yayınlanmıştır. Planlar, ekonomik, sosyal, eğitimsel ve çevresel konuları kapsayan ayrıntılı hedefler ve yönergeler ortaya koymaktadır. Birincil hedeflerin daima, ekonomik büyüme için hedefleri, ekonomik reformlara yönelik talimatları ve endüstriyel yeniden yapılanmayı içerdiğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca Çin'in yayınlamış olduğu FYP'ler tek bir belgeden ibaret değildir. Dolayısıyla gerekli görüldüğü takdirde FYP çerçevesinde belge yayınlanabildiğini ifade etmek mümkündür. Örneğin Mart 2016 tarihinde yayınlanan 13. FYP'nin enerji ile alakalı belgelerden yedisi sonraki aylarda, dördü ise yaklaşık bir yıl sonra yayımlanmıştır. Çin'deki en önemli ulusal politika araçlarından biri olan FYP'ler ekonomik ve sosyal kalkınmanın benzersiz bir itici gücüdür. FYP'lerin üç önemli özelliği bulunmaktadır. İlk özellik, hedeflere göre yönetimi teşvik etmesidir. Çünkü beş yıl gibi uzun vadeli belirlenen bir hedef, merkezi hükümetten ve yerel yönetimlere doğru dağıtılır. Böyle uzun vadeli bir hedef belirlemek, politikaların uygulanmasını garanti etmeye, makroekonomik düzenleme endeks sistemini mükemmelleştirmeye ve hayati alanları kapsayan kontrollere yardımcı olabilir. Ayrıca, kilit noktaları vurgulayabilir, çeşitli çabaları entegre edebilir ve gelişimin yönünün netleşmesini de sağlayabilir. Özellikle yerel ajansların hedeflerini verimli bir şekilde tanımlamalarına ve bunlara ulaşmalarına olanak sağlamak için beklenen ve zorunlu endeksleri ayırt eder ve oluşturur. FYP'lerin ikinci özelliği, hedeflenen başarıyı birleştirerek merkez ve yereli "bir" haline getirmesidir. Böylelikle yerel yönetimlerin hedeflere ilişkin sorumluluk duygusunu güçlendirir ve planın kısıtlayıcı gücü de artar. Üçüncü özellik ise pazar-hükümet ilişkisi arasındaki faydadır. Bilindiği üzere hükümet piyasanın hareketlerine yönelik her türlü senaryoya hazır olmalıdır. FYP'lerin planlı bir yönetim anlayışını yansıttığı göz önüne alındığında fonksiyonlar daha etkin hale gelebilmektedir. Dolayısıyla bu aşamada FYP'nin hem hükümeti hem de piyasaları motive ettiğini ifade etmek mümkündür (Hu, 2016: 223).

Dönemsel şartlardaki değişimlerin FYP'lerin içeriğinin belirlenmesinde etkilidir. Örneğin Çin'in ilk dönem FYP'ler, genellikle tahıl ve çelik gibi spesifik alanlarda üretim kotalarının belirlenmesine odaklanırken, 1980'lerden itibaren sosyalist pazar ekonomisinin oluşturulması sürecinde bunların bir çoğunun hedefleri terk edildiği gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra enerji konusunun ilk dönem belgelerine kıyasla göreceli olarak daha ön plana çıkmaya başlaması da konjonktürel değişimlerin FYP'leri etkilediğini göstergelerindedir. Bu bağlamda 2001-2005 dönemini kapsayan 10. FYP'nin içeriğinde enerji konusunun özellikle güvenlik olgusuyla birlikte daha ön plana çıkmaya başladığını gözlemlemek mümkündür. 2001-2005 dönemini kapsayan 10. FYP, petrol ve doğal gaz projelerinin ve ilgili altyapının geliştirilmesine vurgu yaparak aynı zamanda hidroelektrik ve nükleer enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini bir artış önermiş ve bu

dengelessnessi gidermek için önlemleri harekete geçirmiştir. Plan ayrıca enerji kullanımı ve sürdürülebilir kalkınma modelleri arasındaki ilişkinin varlığından hareketle enerji verimliliği önlemlerine vurgu yapmıştır. Ayrıca çevresel kaygıları gidermek için yeni enerji kaynaklarının ve yenilenebilir enerjinin geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur. Daha sonra, özellikle 2003'teki rüzgâr imtiyaz programı ve 2005'teki Yenilenebilir Enerji Yasası yoluyla bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik uygulamalar devreye sokulmuştur (Wang, vd, 2016: 6).

Yoğun kömür kullanımından kaynaklanan çevresel ve toplumsal sorunları daha da vurgulayan 11. FYP'de enerji konusu genel olarak dört politika alanında karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik gelişim, Çevresel sorunların azaltılması, Enerji ithalatı, toplumsal eşitsizlik ve kentleşme sorunu, sorumlu ve denetleyici hükümet kuruluşları söz konusu politika alanlarıdır. 11. FYP'nin en önemli hedefleri; 5 yıllık dönemde yüzde 7,5 büyümesi hedeflenen GSYİH'nın yüzde 2'sinin Ar-Ge faaliyetlerine harcanması, KDV sistemi dahil olmak üzere, üretimi sübvans eden vergi sistemindeki geri kalan çarpıklıkların giderilmesi, enerji yoğunluğunun azaltılması, sera gazı salınımının azaltılması, "10 Anahtar Projesi ve "Top 1000 İşletmenin Enerji Tasarrufu Aksiyonunun" uygulanması, ulusal bir enerji tasarrufu merkezinin kurulması ve devlet kurumlarında ya da özel işletmelerde enerji verimliliğini ve tasarrufunu teşvik edilmesi, kentleşme oranının yüzde 40'a düşürülmesidir. Küçük ve daha az verimli kömür yakıtlı elektrik santrallerinin kapatılması ve 21 milyar dolarlık vergi teşviki gibi daha bir çok uygulama söz konusu hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Van der Hoeven, 2013: 12). Plan döneminin sonunda enerji yoğunluğundaki azalmanın beklenenin aksine yüzde 20 yerine yüzde 19,1 olması ise uygulanan stratejilerin getirisi ise olmuştur (Wang, vd., 2016: 6).

12. FYP, Çin'in büyümesine yapmış olduğu vurgunun önemli dönüm noktalarındandır. Bunun en önemli nedenlerinden biri konjonktürel şartların Çinli yöneticilerin önceliklerini değiştirmesidir. Çinli liderlerin artık toplumun tamamı için uzun vadeli refah sağlamak için stratejilere ve önlemlere öncelik veriyor olması söz konusu değişimin göstergelerindedir. Daha kaliteli büyüme ve sürdürülebilirlik sorununa yapılan vurgu 12. FYP'nin önemli niteliklerindedir. Konut hedefi, Azot Oksit ve Amonyum Nitrat salınımının yüzde 10 düşürülmesi gibi uygulamalar planın getirmiş olduğu yeniliklerdendir.

Yıl sonunda süresi dolacak olan 13. FYP, 16 Mart 2016 tarihinde Çin Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. 13. FYP en önemli kilit özelliklerinden biri, sosyal, ekonomik ve enerji hedefleri, enerji kullanımını ve çevresel durumlara ilişkin hükümetin iyileştirme taahhüdünün bozulmadan kalmasıdır. Dolayısıyla 13. FYP'nin en önemli özelliklerinden birisi 12. FYP ile aralarında benzerliklerin olmasıdır. Buna yanı sıra 13. FYP'nin enerji sistemlerinin inovasyonu ve altyapının iyileştirilmesiyle ilişkili ortaya koymuş olduğu nicel olmayan unsurlar ve Xi Jinping tarafından hazırlanması ise selefiyle aralarındaki farklılıklardandır (Wu ve Nakano, 2016: 7).

13. FYP'nin temel ilkeleri, inovasyon ve yüksek teknoloji, koordinasyon, kapsamlı büyüme, açıklık ve yeliş gelişimdir. Enerji politikasına ilişkin birbirini tamamlayan on üç belgeden oluşan 13. FYP'ni, bir nevi ulusal ve uluslararası koşullardaki değişimlere yönelik bir reaksiyon olarak nitelendirmek mümkündür. 13. FYP'nin enerji politikasının ayaklarından biri, kömürden doğal gaza geçiş ve fosil enerji kaynaklarından fosil olmayanlara geçişi temsil etmek için Çin'in "İkili Alternatif (Dual Alternative)" olarak adlandırdığı arz ve talep yapısının iyileştirilmesidir. Planın birincil enerji tüketiminin yüzde 3 ile sınırlandırılması, kömürün payının yüzde 58'e düşürülmesi ve doğal gaz tüketiminin yüzde 10 arttırılmasına yönelik girişimlerini bu kapsamda ele almak mümkündür (Yatsui, 2017: 1).

3.6. Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji Güvenliğinin Sağlanması

Çin'in 26 Eylül 1959 tarihinde Daqing petrol sahasının Sanglio Havzasının 3'nolu kuyusundan sağlanan petrol akışını, Eylül 1959'daki Jilin petrol sahası Fu No. 27 kuyusu, 1961'deki Shengli petrol sahası Hua No. 8, 1963'teki Huang No. 3'ün yanındaki petrol sahası, 1965'teki Liaohe petrol sahası Liao No. 2, Jiangnan petrol sahası Wang No. 2 kuyusundaki keşifler izlemiştir (Feng vd., 2013: 6). Söz konusu keşiflerin en önemli getirilerinden birisi, SSCB'nin ülkedeki destek ve yatırımlarını sonlandırarak geriye dönmeye karşın Çin'in 1960'lı yıllardan itibaren enerjide kendi kendine yeterli hale gelmeye başlaması olmuştur. Bununla birlikte Çin 1970'lerden itibaren küçük miktarlarda da olsa petrol ihraç etmeye başlayan bir ülke konumuna gelmeye başlamıştır. Çin bu durumu 1973 krizinden etkilenmeyerek 1980'lerin başına kadar devam etmiştir. Ancak ülkede başlatılan reform süreci, ekonomik büyüme ve artan enerji talebi Çin'in enerjide kendi kendine yeterlilik durumunun sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmuştur. Hükümetin enerji de kendi kendine yeterliliğe yönelik amaçlarından 1986 yılında vazgeçmesi bunun göstergelerindendir (Downs, 2006: 12).

Çin'in 1960'larda başlayan enerjideki kendi kendine yeterlilik durumundan 1993 yılına gelindiğinde pek de söz etmek mümkün değildir (Stegen, 2015: 194). Çin'in 1993 yılında net petrol ihracatçısından net ithalatçı konumuna geçmesi bunun nedenidir. Enerji güvenliği bağlamında ele alındığında söz konusu geçişin önemli sonuçları olmuştur. Örneğin Çin'in son zamanlarda petrol ihracatçısından petrol ithalatçısına geçişinin Çin'de enerji güvenliği konusundaki endişeleri yeniden gündeme getirmesi bunlardan bir tanesidir. Çünkü petrol artık Pekin için uluslararası arenada etki kaynaklarından biri olmamakla birlikte, Çin'i istenmeyen dış baskılara maruz bırakabilecek bir kırılma kaynağıdır (Downs, 2006: 12). Fakat 2000'li yıllardan itibaren doğal gaz ve LNG ithalatının artmasıyla birlikte özellikle kömür gibi kirletici enerji kaynaklarının neden olduğu çevresel olumsuzlukların uluslararası alanda baskı aracı haline gelmesi ise petrol ithalatına bağımlılığın enerji güvenliğinde yaratmış olduğu kırılma farklı bir boyuta taşımaktadır. Dolayısıyla enerji konusundaki bu durum Çin hükümetince reaksiyon verilmesi gereken bir hal almıştır.

1990'lı yılların ortalarında değişen bir takım dengeler Çin'in enerji güvenliği konusundaki endişelerini arttırmıştır. Dönemin hükümetinin bu duruma vermiş olduğu ilk reaksiyon petrol, doğal gaz ve elektrik enerjisi dahil olmak üzere enerjiyle ilişkili sektörleri kapsayan çeşitli politikalar geliştirmeye yönelik olmuştur. Söz konusu politikaların odağını enerji kaynaklarına yeterli ve sorunsuz erişim düşüncesi teşkil etmektedir. Bu bağlamda ithalat bağımlılığın uzun vadede artarak devam edeceğinin öngörülmesi özellikle petrol ve doğal gaza ilişkin sorunları beş yıllık planlar gibi bir dizi resmi politika belgelerinde öncelik haline getirmiştir. Geliştirilen politikalar çerçevesinde Çin'in enerji güvenliğini sağlamaya yönelik alması gereken iç ve dış ekonomik ve siyasi önlemleri, örneğin 10. FYP'de (2001-2005) açıklanmış ve sonraki planlarda ise tekrarlanmıştır. Buna ek olarak, Çin hükümeti tarafından 2007 ve 2012'de yayınlanan iki "Beyaz Kitap" enerji güvenliğine ilişkin çerçevenin çizildiği ulusal enerji politikasının kaynaklarındandır (Stegen, 2015: 196).

3.6.1. Enerji Güvenliğinde Çin'in İç Politikaları

Enerji güvenliği bağlamında Çin'in iç politika öncelikleri çok boyutlu girişimler dizisini kapsayan geniş bir yelpazeye sahiptir. Enerji sektörü, toplumun enerji tüketimi alışkanlıkları, yatırımlar, yenilenebilir enerji ve daha birçok konu söz konusu girişimler dizisinin belli başlı öncelik alanlarındandır. Ama yine de politikaların asıl odağını enerji kaynaklarına erişimle ilgili olumsuzlukların önüne geçilmesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla Çin'in enerji güvenliğini sağlamaya yönelik iç politika uygulamalarının söz konusu olumsuzlukların önüne geçilmesi çerçevesinde şekillendiğini ifade etmek mümkündür. Çin'in enerji güvenliği bağlamındaki iç politika önceliklerinden ilki enerji kaynaklarının işlerlik kazandığı sektöre ve onun kilit mekanizmalarının iyileştirilmesine yönelik uygulamalar olmuştur. Sektöre ilişkin reformlar olarak nitelendirebileceğimiz söz konusu uygulamaları iki farklı kola ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki enerji sektörünün geçmiş dönemlerdeki yapılanma hatalarının günümüzde neden olduğu olumsuzlukların önüne geçilmesine yönelik uygulamalar iken ikincisi sektörün çağın dinamizmine uyum sağlayacak şekilde önce dünya standartlarına getirmek sonrasında da standartları belirleyen bir yapıda modernize etmektir.

Enerji sektörünün geçmiş dönemlerdeki yapılanma hatalarının günümüzde neden olduğu olumsuzlukların çözümüne yönelik girişimlerden ilki, özellikle kömür sektöründeki karmaşıklığa yöneliktir. Öyle ki Çin'in kömür sektörünü küçük tesislerin ve şirketlerin kapatılmasına rağmen parçalanmış durumdadır. Üretimin yaklaşık yüzde 60'ının devlet eliyle gerçekleştirilmesine rağmen kalan yüzde 40'lık bir bölümün ise farklı kasaba ve köylere dağılmış binlerce madenin elinde olması sektöre ilişkin söz konusu parçalanmışlığın göstergelerindedir. Sektördeki bu parçalanmışlığın neden olduğu en önemli sorunlar ise devletin kontrolü zayıflaması ve sektörün geri kalmışlığı bağlantılı aksaklıklardır. Çin'in bu konuya hassasiyet gösterdiğini bilinmektedir. Örneğin 12. FYP'nin bir parçası olarak, hükümetin sektörü güçlendirmeye yönelik yeni

oluşumlarla birlikte var olanı da revize ederek daha büyük madenler yaratma planlarını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Çin'in mevcut büyük ölçekli madenleri modernize etmek ve yeni teknolojiyi uygulamaya koymak için, 2008'den sonra kömür sektörünü yabancı yatırıma açması ise söz konusu planların pratiklerindedir (Betz, 2013: 9). Sözü geçen girişimlerden ikincisi ve Çin'in önceliklerinden bir diğeri enerji sektörünün çağın dinamizmine uyum sağlayacak şekilde önce dünya standartlarına sonrasında da standartları belirleyen bir yapıda modernize edilmesidir. Söz konusu öncelik Çin'in enerji sektörünün tamamını kapsayan bir yapıya sahiptir. Kömür sektöründe yeni üretim tekniklerinin uygulanarak sıvılaştırma işlemi ve daha temiz kömür elde etme girişimleri bunun örneklerindedir.

Çin'in enerji güvenliği bağlamındaki iç politika uygulamalarından bir diğeri toplumun enerji tüketim alışkanlıklarının neden olduğu olumsuzluklara ilişkindir. Çin'in gerek endüstri gerekse özellikle büyük kentler başta olmak üzere toplum genelinde fazla miktarlarda olan ve günden güne hızla artan enerji tüketiminden kaynaklanan olumsuzlukları bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Çin bu gibi durumlardan kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçilmesine yönelik çeşitli politika araçlarını kullanarak çaba sarf etmektedir. Tüm toplumda enerji tasarrufunu teşvik etmek, enerji kullanım verimliliğini artırmak, çevreyi korumak ve iyileştirmek ve ekonominin her yönüyle dengeli ve sürdürülebilir kalkınması için çabalamak amacıyla formüle edilerek hükümet tarafından kabul edilen. "Enerji Tasarrufu Yasası" gibi kanun ve benzeri yasal düzenlemeleri kapsayan çeşitli kodifikasyonlar bunların örneklerindedir (MEE, 2007). Ayrıca bu kapsamda bir takım spesifik programlar uygulamaya konduğu bilinmektedir. Bu özel programlar, Çin'in enerji kullanım yoğunluğu hedeflerine ulaşma çabalarını desteklemek için sanayi sektöründe uygulamaya konduğu ifade edilmektedir. Bunlardan en önemlileri "Top 100 Enerji Tüketimi Girişimi Programı, On Anahtar Enerji Tasarrufu Projesi ve Küçük Tesis Kapatma Programıdır" (Betz, 2013: 11). Bu üç temel programın 11. Beş Yıllık Planın genel tasarruf hedeflerinin sırasıyla yüzde 27, 29 ve 22'sini gerçekleştireceği ifade edilmektedir (Betz, 2013: 12).

Çin'in enerji güvenliği bağlamındaki iç politika uygulamalarından bir diğeri stratejik stok sistemlerinin yeniden formüle edilmesine ilişkindir. Stratejik rezerv sistemleri, arzın kesintisiz olarak sürdürülebilirliği ve özellikle petrol piyasasının istikrarı için stratejik öneme sahiptir. Çin bu alandaki öncelikleri stratejik petrol rezervleri ve bazı petrol rezerv tesislerini gelişmiş ülkelerin deneyimlerinden yararlanarak yeniden inşa etmek gibi bir takım uygulamalardır. Bu kapsamda atılan en önemli adımlardan birisi dört kademeli petrol rezerv sistemi kurulmasına karar verilmesidir. Dört kademeli petrol rezerv sisteminin ilk aşaması, amacı dünyanın petrol üreten bölgelerindeki beklenmedik olaylar ve politik türbülanslar nedeniyle petrol arzı kesintiye uğramasına karşılık enerji güvenliğini sağlamak olan ulusal stratejik petrol rezerv sistemi iken; diğer üç kademe üç petrol şirketinin ticari rezervleri, büyük tüketicilerin rezervleri ve diğer şirketlerin rezervleridir. Çin enerji güvenliğinin önemli bir ayağını oluşturan petrol rezervleriyle ilişkili bu alandaki uygulamalarını ivedilikle pratiğe geçirmiştir. Guangdong, Zhejiang, Shandong

ve Liaoning eyaletleri dahil olmak üzere Çin'in doğu kıyı bölgelerinde inşa edilen petrol rezerv üsleri söz konusu pratiklerdendir (Liu, 2006: 7-8). Çin'in petrol rezerv üslerinin inşası gibi uygulamaları sonucunda 2005 yılında yaklaşık 15 milyon ton gibi 20 günlük talebi karşılayacak eşdeğerdeki rezervler, 2020 yılında 83 günlük talebi karşılayacak eşdeğerde 1,15 milyar varile yükselmiştir (Çağatay, 2020).

Çin'in enerji güvenliği bağlamındaki iç politika uygulamalarından bir diğeri enerji alanında yapılan yatırımlara ilişkindir. 2018 yılında birinci sırada yer alan Çin özellikle teknoloji alanında en fazla yatırım yapan dünyanın en önde gelen ekonomilerindedir (IEA, 2019: 6). Çin'in bu alanda yapmış olduğu yatırımların önemli bir kısmını elektrik sektörü meydana getirmektedir. Dünyanın fabrikası konumundaki ülkenin sanayisinde elektrik enerjisinin rolü göz önünde alındığında sektörün bu yatırımdaki payı rasyonelleşmektedir. Bu bağlamda 2015 yılı ile kıyaslandığında 2018 verilerinde Çin'in enerji güvenliğinin önemli bileşenleri haline gelen enerji verimliliği ve alternatif enerji kaynaklarına yönelik yapmış olduğu yatırımlar göze çarpmaktadır. 2015 UEA verilerine göre 2018 yılında kömür santrallerine yönelik harcamaları yaklaşık yüzde 60 oranında azaltan Çin, enerji yatırımlarını genel olarak giderek artan bir şekilde düşük karbonlu elektrik enerjisi arzı ve şebekelere yönlendirmektedir. Kömür santrallerine yönelik harcamaların azaltılmasıyla toplam enerji yatırımları son üç yılda yüzde 7 oranında azalan Çin'in alternatif enerji alanındaki yatırımları yükseliş eğilimine geçmesi ve aynı dönemde enerji verimliliği harcamalarının³⁸ yüzde 6 fazla artması enerji güvenliğinin bileşenleriyle ilişkin söz konusu yönelimin göstergelerindedir (IEA, 2019: 21).

Çin'in enerji güvenliği bağlamındaki iç politika uygulamalarından bir diğeri alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesine ilişkindir. Enerjideki mevcut yapının enerji güvenliği üzerindeki olumsuz etkisi Çin yönetimini bu alandaki faaliyetlerinin nedenlerindedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketimdeki payının artırılması, yeşil enerji teknolojilerinin gelişiminin teşvik edilmesi ve alternatif enerji kaynakları için gerekli yapılanmanın oluşturulması söz konusu uygulamaların odağında yer almaktadır. Çin'in enerji güvenliği bağlamında alternatiflere ilişkin uygulamalarında önemli yere sahip yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik politikasının ana hatları ise 1996 yılında hazırlanan "Yeni Enerji ve Yenilenebilir Enerji Geliştirme" taslak belgesine dayanmaktadır. Bunu 10. FYP ve sonrasında yayımlanan strateji belgeleri izlemiştir (Garcia, 2014: 154). Son dönemde yenilenebilir enerji kaynakları Çin'in sosyal ve ekonomik kalkınmasının en temel önlemlerinden birisi olarak ifade edilmektedir (Zang, 2015: 364). Güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, hidro enerjisi, biyo kütle enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarıyla birlikte nükleer enerji Çin'in alternatif bir planı olarak nitelendirebileceğimiz söz konusu temiz enerji kaynaklarındandır. Çin, 2006 yılında yürürlüğe giren "Yenilenebilir Enerji Yasası" ile birlikte tüketimi ciddi ölçekte artan bu kapsamdaki enerji kaynaklarına önemli yatırımlar yapmaya

³⁸ IEA (2019: 40)'ya Çin'in 2018 enerji verimliliği yatırımlarındaki payı dünya toplamının yaklaşık yüzde 37'sidir.

başlamıştır. 2005-2010 yılları arasında yenilenebilir enerji kapasitesini yüzde 106 oranında arttıran Çin, 2009 ve 2010 yıllarında bu alanda dünyanın en fazla yatırım yapan ekonomisi olmuştur. Çin'in yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yapmış olduğu yatırımların öncelikleri, mevcut kapasitenin artırılması ve teknolojik yeniliklerin araştırılmasıdır. Pekin yönetiminin 2019 yılında yenilenebilir enerji kapasitesinin artırılmasına yönelik yapmış olduğu yatırım 83,4 milyar dolar iken yenilenebilir enerji teknolojilerinin araştırılması ve geliştirilmesine harcanan yaklaşık 435 milyon dolardır (FS-UNEP, 2020: 24).

Tablo 7: Sektör Bağlamında Çin'in Yenilenebilir Enerji Yatırımları 2019 (Milyar Dolar)

SEKTÖR VE ALT SEKTÖR	2019
Biyoyakıt	-
Biyokütle & Atık	1,5
Jeotermal	-
Deniz	-
Küçük Hidroelektrik	1,2
Güneş	25,7
* Güneş Pili	25,7
* Solar Termal	-
Rüzgâr	55
* Offshore	14
* Onshore	41
TOPLAM	83,4

Kaynak: FS-UNCEP, 2020: 43

Pekin, 2010-2019 yılları arasında yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yaklaşık 818 milyar dolar yatırım yapmıştır (FS-UNEP, 2020: 31). Spesifik olarak bakıldığında bu yatırımların önemli bir kısmının rüzgâr ve güneş enerjisine yönelik olduğu gözlemlenmektedir. 2019 yılında rüzgâr enerjisine yapılan yatırım 55 milyar dolar iken bunun 41 milyar doları onshore 14 milyar doları ise offshore projeleri kapsamındadır. Aynı dönemde güneş enerjisine yönelik yapılan yatırım ise tamamı güneş pili kapsamında olmak üzere 25,7 milyar dolardır (FS-UNEP, 2020: 43). Yenilenebilir enerji kaynaklarıyla ilişkili olarak yapmış olduğu bu yatırımlar Çin'i sektörde dünya lideri konumuna yükseltmiştir. 2014-2019 yılları arası dönemde yenilenebilir enerji kapasitesinin yüzde 83 oranında artarak 800 gigawatt'a (Gw) ulaşması söz konusu gelişimin göstergelerindendir³⁹ (IRENA, 2020). Bu noktada belirtmek gerekir ki; miktar bakımından artış ve azalışlar yaşansa da Çin'in yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin yatırımları süreklilik gösteren bir niteliğe sahiptir. 2021 yılı itibariyle devreye girecek olan 14. FYP kapsamında yenilenebilir

³⁹ 2019 yılında yenilenebilir enerji kapasitesi dünya toplamının 2 bin 351 Gw olduğu düşünüldüğünde Çin'in gelişmiş olduğu aşamayı daha anlaşılır olmaktadır (Kılıç, 2019).

enerji kaynaklarına ilişkin yatırımlara yer veriliyor olması sürekliliğe ve gelişimin devam edeceğine ilişkin ip uçları vermektedir.

Yenilenebilir enerji alanında lider konumdaki Çin'in gelişiminin devam edeceği tartışmasızdır. Söz konusu düşünceyi destekleyen çalışmalarla literatürde karşılaşmak olasıdır. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) tarafından hazırlanan “Yenilenebilir Enerji Yol Haritası 2030 (REmap 2030)” bunlardan bir tanesidir. Raporda Çin'in bugünü ve geleceğine ilişkin öngörüler şu şekilde ifade edilmektedir (IRENA, 2014: 4-5):

Çin yenilenebilir enerjiden güç elde etmek için muazzam bir potansiyele sahiptir. Günümüzde ülke elektrik ihtiyacının yüzde 20'sini yenilenebilir kaynaklardan temin etmektedir. Mevcut durum göz önüne alındığında 2030 yılında bu oranın yüzde 30'a yükselmesi beklenirken, yüzde 40'a yaklaşması da muhtemel olasılıklar arasındadır. Hidroelektrik bugün olduğu gibi söz konusu kaynaklar arasındaki en büyük payı oluşturacak ancak, rüzgâr ve özellikle güneş pilleri görülmemiş bir büyüme ivmesi yakalayarak önemli rol oynar hale gelebilecektir.

Çin'in yenilenebilir enerji sektörüne yönelik yapmış olduğu yatırımlar sadece kapasite artışı ya da çevresel olumsuzlukların azaltılması gibi avantajların ötesindedir. Bu noktada yenilenebilir enerjiye ilişkin faaliyetleri döngüsel bir sistem, söz konusu yatırımları ise birbirinden bağımsız gibi görünen ancak birbiriyle ilişkili sistemin parçalarını harekete geçiren unsur biçiminde ele aldığımızda elde edilen avantajlar daha anlaşılır olacaktır. Böylesi bir yaklaşımda yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar sırasıyla teknolojik gelişimi, fiziki ortamı ve entelektüel sermayeyi etkileyerek sektörün ilerlemesini beraberinde getirerek döngü tamamlanacak ve bir sonraki süreci yatırımların tekrarlanması başlatacaktır. Bu ise bir bakıma Çin'in yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımların teknolojik gelişimi de beraberinde getirdiği anlamına gelmektedir. Öyle ki Çin günümüzde yenilenebilir enerji teknolojilerinde birçok ülkeyi geride bırakabilecek seviyededir. Örneğin Çin'in güneş panellerinin temel bileşenlerinin geliştirilmesi konusunda son dönemde batılı ülkeleri geride bıraktığı bilinmektedir. Dünya'nın en büyük güneş paneli üreticisi olan Çin menşeli Trina'nın 2014 ve 2015'te çoklu kristalize silikon güneş pillerinin verimliliği konusunda dünya rekoru kırması Pekin'in bu alandaki gelmiş olduğu yerin göstergelerindedir (Chiu, 2017: 7). Kısacası yenilenebilir enerji alanında yapmış olduğu yatırımların sonraki süreçte Çin'in lider teknoloji tedarikçisi olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu minvalde Çin, 2018 yılında dünyadaki rüzgâr türbinlerinin üçte birinden ve 2019 yılında ise güneş fotovoltaiklerinin yüzde 70'inden fazlası üretir hale gelmiştir (Ladislaw ve Tsafos: 2020).

Sonuç olarak, Çin'in enerji güvenliği bağlamında iç politikada bir takım uygulamalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Söz konusu uygulamaları enerji kaynaklarına yönelik tüketim alışkanlarından çevresel olumsuzlukların optimal düzeyde bertaraf edilmesine uzanan geniş bir yelpazedeki girişimler dizisi olarak nitelendirmek mümkündür. İç politika uygulamalarını teşkil eden girişimler dizisinin Çin'in enerji güvenliği sorununun çözümüne ilişkin katkısı literatürde

tartılırsa da genel olarak pozitif yönlü katkı yaptığı görülmektedir. Çin'in iç politika uygulamalarındaki pozitif yönlü katkı verimlilik, çeşitlilik ve çevre gibi temel bileşenlerde daha belirgindir. Daha açık bir deyişle Çin'in iç politika uygulamalarının verimlilik, çeşitlilik ve çevre gibi enerji güvenliğinin temel bileşenleri güçlendirmesi dolayısıyla ülkenin var olan hassasiyet ve kırılganlıklarını azalttığı tartışmasızdır.

3.6.2. Çin'in Yurtdışında Enerji Güvenliği Arayışları

Pekin, enerji güvenliğinin unsurlarından kaynaklara sorunsuz erişimi kapsamında arz boyutuna diğerlerinden daha fazla önem vermektedir. Bir bakıma Çin'in enerji güvenliği stratejilerinin temel odağını enerji kaynaklarına erişimine ilişkin sorunların ortadan kaldırılması gayesi teşkil etmektedir. Bu bağlamda Çin'in enerji güvenliği politikası kapsamındaki yöntem ve uygulamalarının belirleyicisinin stratejik enerji kaynaklarına erişim sorununun nitelik ve boyutlarının şekillendirdiğini ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla Çin'in enerji güvenliği olgusunun dinamikliği, genişleyen kapsamı ve kronikleşen sorun haline gelmesi gibi niteliklerini hesaba katarak yöntem ve uygulamalarını belirlemesini zorunluluk haline getirmektedir. Pekin'in politika ve stratejilerinde bu zorunluluğun bilincinde hareket ettiği gerçektir. Enerji güvenliği kapsamındaki yaklaşım, uygulama ve yöntemlerinin tarihsel süreçte dönemin şartlarına göre değişmesi Çin'in söz konusu zorunluluğun bilincinde olduğunun göstergelerindedir. Söz konusu değişim, kavramsallaştırmada tam olmasa da özellikle genişleyen kapsama, evrim geçiren sorunlara ya da yeni karşılaşılan durumlara göre yöntem ve uygulamalardaki yeniliklerde açıkça görülmektedir. Çin günümüzde yöntem ve uygulamalarındaki günümüzde dördüncü değişim dönemi sürecindedir. Reformlarla başlayan sanayileşmenin tetiklediği enerji tüketimindeki artış ve yerli enerji kaynaklarının geliştirilmesine yönelim birinci, milli enerji kaynakları arzının talep karşısındaki yetersizliği ve ithalat bağlamında ticari faaliyet olarak dışa yönelim ikinci, ticari sözleşme ilişkisi kapsamındaki ithalatın tetiklediği bağımlılık sorunu ve alternatif birtakım politika ve araçların kullanılmasıyla deniz aşırı bölgelere yönelim üçüncü, kendi has düzen inşa etmek amacıyla küresele yönelim ise dördüncü değişim dönemi sürecini teşkil etmektedir. Dolayısıyla her değişim süreci yeni bir döneme geçişi de beraberinde getirmektedir. Ancak söz konusu değişim süreci öncekilerin silindiği ve her şeye baştan başlandığı düzendeki bir döneme geçiş anlamına gelmemektedir. Kısacası her bir yeni dönem, uygulama ve yöntemlerinin çağın değişen şartlarına uyumlu, geçmişte başarı sağlanan tecrübe ve gelecekte etkili olacağına inanılan yeniklerin ayrı ve/veya birlikte kullanıldığı bir düzeni ifade etmektedir.

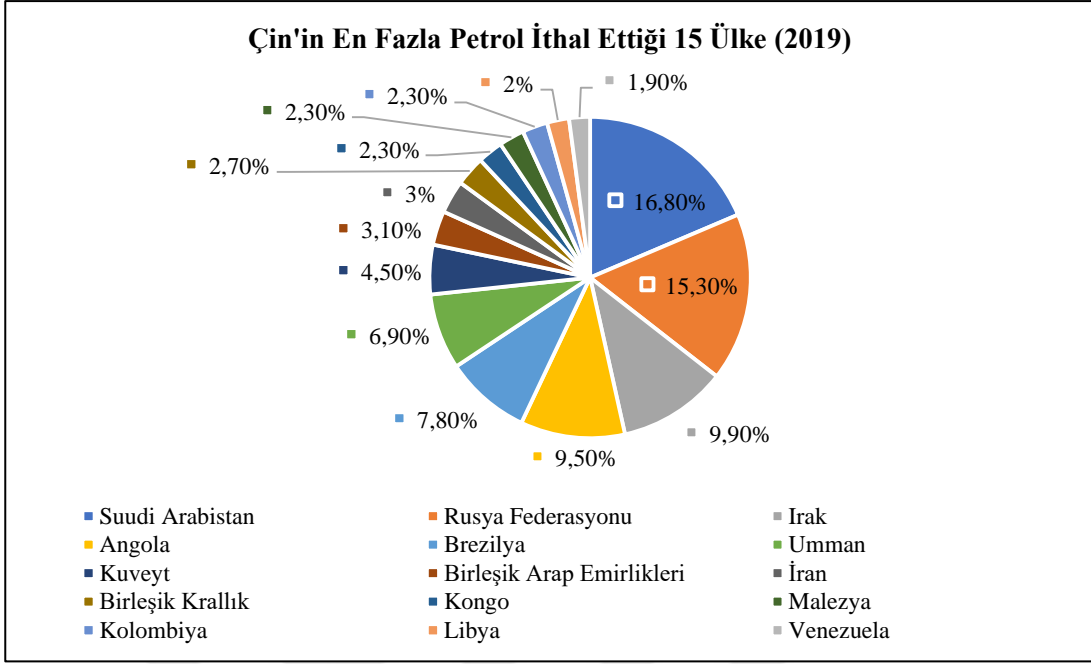
Sonuç olarak milli stratejik enerji kaynakları arzının talebi karşılamada yetersiz olması gibi temel nedenler rasyonel görünmemesine karşın Çin enerji güvenliğini yurtdışında aramaya yönlendirmektedir. Çin'in bu doğrultudaki öncelikleri enerji ticaretini güvence altına almak, alternatiflerin tüketimdeki payının arttırılmasına benzeri kaynak ve tedarikçilerin çeşitlendirilmesi, yeni nakil güzergahlarının inşa edilmesi, gelişmekte olan ülkelere altyapı yatırımları ve teknik

destek sağlanması benzeri yöntemler aracılığıyla dünyanın dört bir yanındaki enerji kaynaklarının ve altyapının mülkiyetini elde etmektir (Akçadağ Alagöz, 2016: 64; Shaffer, 2009: 145). Bu doğrultuda çeşitlendirme stratejisinin Çin'in enerji güvenliğinin en önemli parametrelerinden birisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak söz konusu parametrenin çoğunlukla kaynak çeşitlendirmesi şeklinde dar bir perspektiften ele alındığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda çeşitlendirme parametresini kaynak, tedarikçi, enerji nakil hatları ve güzergahları bağlamında ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Çin'in çeşitlendirme stratejisi kapsamındaki uygulamaları yaygın olarak iki başlık altında karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, geleneksel olarak nitelendirebileceğimiz sözleşme ilişkisi çerçevesindeki ithalat gibi dış ticaret prosedürleriye, diğeri ise ticari sözleşme ilişkisinin ötesinde bir takım politika ve araçların kullanılması kapsamındaki uygulamalardır.

3.6.2.1. Çin'in Çeşitlendirme Stratejisi ve Geleneksel Yöntemler

1990'ların sonlarından itibaren Çin hükümeti, küresel petrol rezervlerinin büyük payına sahip olan devletlerle uzun vadeli tedarik anlaşmaları yapmaya ve ithalat kaynaklarını çeşitlendirmeye çalışmaktadır. 1990'lı yıllarda yapılan dört ana anlaşmayla Çin, Suudi Arabistan, İran, Angola ve Rusya'dan petrol ithal etmeye başlamıştır. Başlangıçta ülkenin petrol ihtiyacının yüzde 13'üne karşılık gelen ithalatın tedarikçilerin değişmemesine rağmen yüzde 45'e yükselmesi gibi faktörler bağımlılık tehdidini belirgin hale getirmiştir. Dolayısıyla alternatiflere yönelim zorunlu hale gelmiştir. Bununla birlikte ilk aşamada Çin, Orta Asya ülkelerinden Kazakistan ve Türkmenistan'a çeşitlendirme bağlamında yönelmiştir. Ancak sonraki dönemde yaşanan gelişmeler Çin'in bu yöneliminin reaktif bir davranış olduğunu ve proaktif uygulamaların gerekliliğini göstermiştir. Bu bağlamda Çin'in enerji ithalatında sınırlı tedarikçiye bağımlılığın dengelenmesinde Afrika'ya yönelimi proaktif bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha açık bir deyişle Çin, Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyasına bağımlılığını Afrika coğrafyasıyla çeşitlendirerek dengelemek istemektedir (Karaca, 2012: 106). Dünya toplam kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 8'inin yer aldığı Nijerya, Cezayir ve Libya gibi OPEC üyesi üç ülkeye ev sahipliği yapan Afrika kıtası, 2019 yılı itibarıyla Çin'in toplamda 502 milyon tonluk ham petrol ithalatının 92,4 milyon tonluk kısmını karşılar hale gelmiştir (BP, 2020: 30).

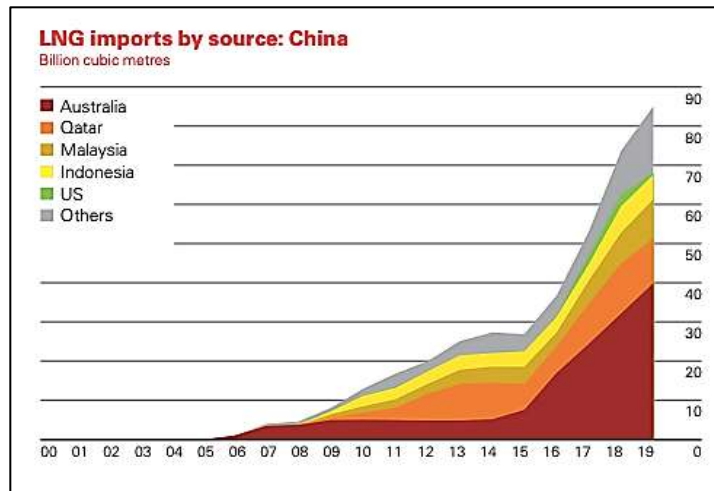
Grafik 11: Çin'in En Fazla Petrol İthal Ettiği 15 Ülke (2019)

Kaynak: Workman, 2020

Çin'in tedarikçi çeşitlendirme bağlamındaki eylemleri sadece Afrika'ya yönelimle sınırlı değildir. Pekin'in Asya-Pasifik, Avrasya ve Latin Amerika coğrafyasındaki tedarikçilere yönelik girişimlerde bulunduğu ve buralardan petrol ithal ettiği bilinmektedir. Suudi Arabistan, Rusya, Irak, Angola, Brezilya, Umman, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri (BEA), İran, Birleşik Krallık, Kongo, Malezya, Kolombiya, Libya ve Venezuela Çin'in petrol ithalatının yüzde 90'ından fazlasını karşıladığı en önemli tedarikçilerdir. Bu bağlamda Çin'in petrol tedarikçileri bakımından çeşitlendirmeye önem verdiğini söylemek mümkündür.

Grafik 12: Çin'in LNG İthalatı (bcm)

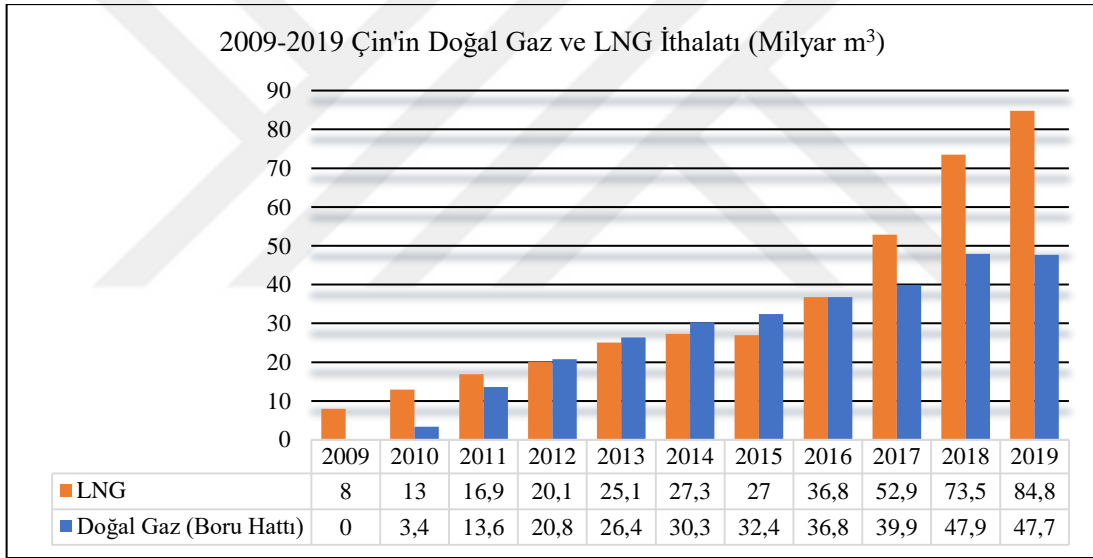

Kaynak: BP, 2020: 41

Enerji güvenliğinin temel parametrelerinden bir diğeri kaynak bağlamında çeşitlendirme stratejisidir. Sınırlı tedarikçiye bağımlılık gibi enerji tüketim sepet portföyünün dar oluşu da ciddi bir enerji güvenliği sorunudur. Enerji güvenliğini olumsuz etkileyen bu durum enerji tüketim sepeti portföyünün ikame kaynaklarla genişletilmesini dolayısıyla kaynak bağlamında çeşitlendirmeyi gerektirmektedir. Kaynak bağlamında çeşitlendirme stratejisi genellikle yerli kaynakların geliştirilmesi ve farklı türevdeki enerji kaynaklarının ithalatına yönelim şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çoğu zaman iki yöntemin bir arada kullanmak mümkündür. Böylesi bir kullanım enerji güvenliği sorunun neden olduğu olumsuzlukların azaltılmasında daha etkili olmaktadır. Çin özelinde de her iki yöntemi bir arada kullanıldığına tanık olunmaktadır. Bu bağlamda Çin'in yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kömürün daha çevreci kullanılmasına yönelik çalışmalarını çeşitlendirmenin yerel boyutunu, petrole alternatif enerji kaynakların ithalatına yönelik girişimleri ise ithalat boyutunu teşkil ettiğini ifade etmek mümkündür.

Grafik 13: Çin'in Doğal Gaz ve LNG İthalatı (2009-2019)

Kaynak: BP, 2020

Çin'in kaynak bağlamında çeşitlendirme stratejisiyle kömür ve petrol kullanımının tetiklediği enerji güvenliği yakından ilişkilidir. Bir bakıma Çin'in enerji güvenliği sorunlarının temelinde petrol ve kömürün yer aldığı iddia etmek olasıdır. Stratejik enerji kaynakları arzının talebi karşılamada yetersiz kalması ve ortaya çıkan petrolde dışa bağımlılık sorunu (ithalat bağımlılığı), kömür gibi yerel kaynakların tüketimdeki payının artırılmasıyla birlikte, tehlikeli boyutlara ulaşan çevre sorunları göz önüne alındığında, Çin'in çeşitlendirme stratejisinde söz konusu faktörlerin önemi daha anlaşılır olmaktadır. Çin'in içinde bulunduğu durumun bilincindedir. Petrol ve kömür gibi enerji kaynaklarından kaynaklı sorunların önüne geçilebilmesi için doğal gaz ve türevleri gibi alternatif kaynakların ithalatına yönelimi bunun göstergelerindedir. Dolayısıyla Çin'in doğal gaz

tüketimi ve ithalatındaki özellikle son 10 yıllık dönemdeki artışı enerji kaynakları bağlamında ithalatın çeşitlendirmesi kapsamında değerlendirmek mümkündür.

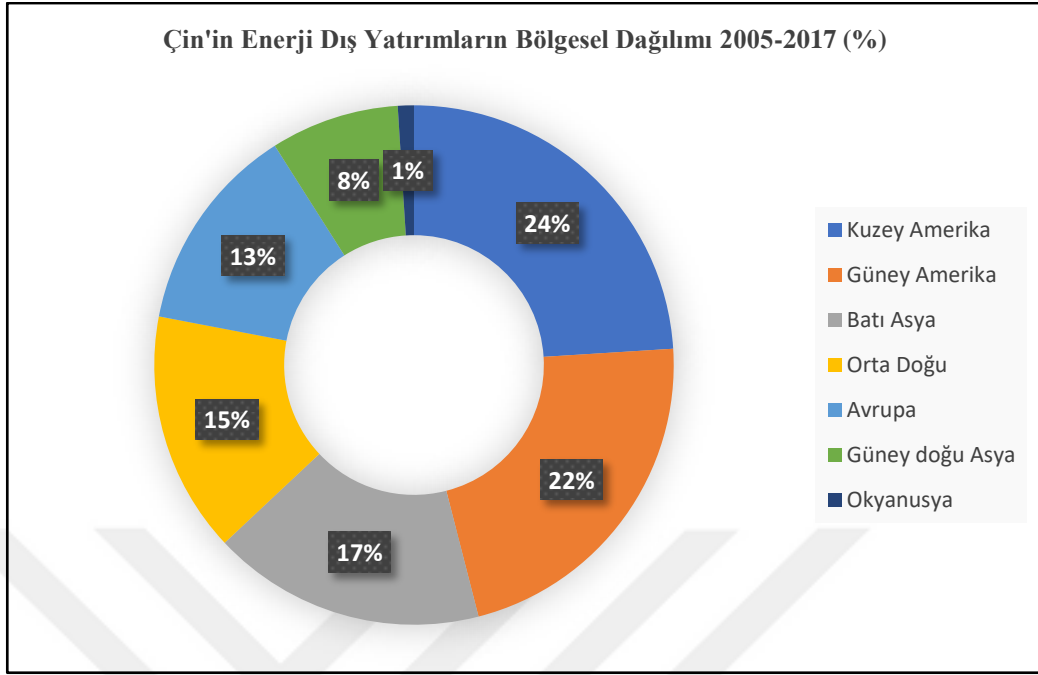
3.6.2.2. Çin'in Enerji Güvenliğinde Yatırımlar ve Krediler

21.yy'ın ilk yıllarından itibaren Çin'in stratejik enerji kaynakları tüketimiyle doğru orantılı olarak artan ithalat bağımlılığı, ekonomik ve stratejik açıdan kırılabilirliğini arttıran faktörlerden biri haline dönüşmeye başlamıştır. Pekin yönetimince bu durum bir takım çekinceleri neden olmaktadır. Çin söz konusu dönüşümdeki en temel çekincelerinden biri kırılabilirliğin uluslararası arenada baskı aracı olarak kullanılması ve karşılıklı bağımlılık çerçevesindeki ilişkilerin asimetric bir niteliğe bürünmesidir. Uluslararası ilişkilerdeki güvensizliğin enerji düzeninin karakteristiği haline gelmesi Çin'in çekincelerinin nedenlerindedir. Uluslararası enerji düzenindeki güvensizlik doğrudan Çin'in enerji güvenliğine ilişkin politikalarına etki etmektedir. Sorunların yeni dönem yaklaşımlarıyla ele alınması gibi yönelimler, enerji güvenliği politikalarına ilişkin etkilerdendir. Bu bağlamda önceki dönemde enerji kaynaklarının çeşitlendirmesi stratejilerini geleneksel ticari sözleşme ilişkisi kapsamında ele alan Çin'in, geçilen yeni dönemde ise bunlara ek olarak güç kazanımına yönelik bir takım politika ve araçlardan yararlandığını ifade etmek mümkündür.

Bilindiği üzere devletler bir takım politika ve araçlarla ulusal çıkarlarını maksimal düzeyde gerçekleştirmeye çaba sarf etmektedir. İlk bakışta ekonominin konusu gibi görünen söz konusu politika ve araçlar devletin dış politikasına eklenerek onun da doğrudan bağlantılı olduğu enerji güvenliği arayışında etkili sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır. Ancak ekonomi alanındaki politika ve araçları, dış politika ve enerji güvenli stratejileriyle eklemelendirmek her devletin yapabileceği bir eylem değildir. Dolayısıyla ekonomisi güçlü olan aktörlerin bu yeteneğe sahip olması ve kullanması daha muhtemeldir. Bu bağlamda Çin'in en fazla tercih ettiği araçlardan ilki doğrudan yatırımlardır. Doğrudan dış yatırımların enerji güvenliği stratejilerine eklemelendirilerek dış politika aracı olarak görülmesini bir takım hususlarla açıklamak mümkündür. Öncelikle doğrudan dış yatırımlar devletlerin siyasi amaçlarına ulaşmalarında en etkili araçlardan biridir, kamu- özel girişimi bir araya getiren bir niteliğe sahiptir ve en önemlisi ise uluslararası arenada bir devletin etkinliğini ve gücünü arttırmasıdır (Turan, 2020: 40-41).

Çin'in 2005-2019 arası dönemdeki yurtdışı yatırım stoku yaklaşık 2 trilyon dolara ulaşmıştır. 2020 yılında ise Çin'in yurtdışına yapmış olduğu yatırım miktarı 140 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Açıklanan bu rakamlar Çin sermayesinin dünya ülkelerinin yüzde 80'ine girdiği anlamına gelmektedir. 2005-2019 yılları arasında Çin'in bölgeler bazında yapmış olduğu yatırımlar ise, Avrupa'ya 391,6 milyar dolar, Sahraaltı Afrika'ya 300,1 milyar dolar, Batı Asya 291,6 milyar dolar, Doğu Asya 276,3 milyar dolar, Kuzey Amerika 255,6 milyar dolar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika 189,9 milyar dolar, Güney Amerika 166,3 milyar dolar ve 112,6 milyar dolar diğer olarak sıralanmaktadır (İstikbal, 2019).

Grafik 14: Çin'in Enerji Dış Yatırımların Bölgesel Dağılımı (2005-2017)

Kaynak: Zhao vd., 2020: 6

Dünya çapında aktif olarak devam etmekte olan yatırımların yaklaşık üçte birini enerji yatırımları oluşturmaktadır (Wu, 2012: 59). Çin hükümeti özellikle petrol ve doğal gaz ağırlıklı bu yatırımları enerji güvenliğini sağlamaya yönelik en önemli girişimlerden birisi olarak nitelendirmektedir (Wu, 2014: 4). Söz konusu yatırımlar Çin devletinin finanse ettiği milli enerji şirketleri (NOCs) CNPC, CNOOC ve Sinopec tarafından yönetilmektedir. 2005 yılında 6,6 milyar dolar olarak gerçekleşen dış enerji yatırımları 2017 yılında 55 milyar doları aşmıştır. Çin'in enerji doğrudan dış yatırımları başlangıçta kaynak zengini ülkelerde yoğunlaşmış olsa da 2020 yılı itibariyle 40'tan fazla farklı ülke yayılmıştır. 2005-2017 yılları arasında toplamın yüzde 24'üne karşılık gelen en fazla yatırım Kuzey Amerika'ya yapılmıştır. İkinci sırada yüzde 22'yle Güney Amerika yer alırken, onu Batı Asya yüzde 17, Orta Doğu yüzde 15 Avrupa yüzde 13, Orta Doğu, Güneydoğu Asya yüzde 8 ve yüzde 1 Okyanusya takip etmektedir (Zhao vd., 2020: 6).

Çin'in küresel çaptaki tek uğraşısı ticaret iken, bu durum özellikle 2000'li yılların başından itibaren değişmeye başlamıştır. Çeşitli uygulama modelleri olarak karşımıza çıkan dış enerji yatırımları Çin'in söz konusu değişiminde önemli ölçüde etkisi vardır (Tan, 2013: 750). Çin'in dış enerji yatırımları kapsamındaki söz konusu modeller, ortak girişimler (joint developments), kaynaklar için krediler (loans for resources), birleşme ve satın alımlardır (mergers&acquisitions). Çin'in enerji güvenliğini arttırmak için milli enerji şirketleri aracılığıyla yurtdışı stratejik enerji kaynakları arama ve geliştirme projelerine yapmış olduğu bu yatırımların aynı zamanda deniz aşırı genişlemeye de önemli katkıda bulunmaktadır. Yatırımların enerji kaynakları ithalatını taraflar arasındaki ticari sözleşme ilişkisinin ötesinde bir boyuta taşıyan rolü bu aşamada ortaya

çıkmaktadır. Çünkü Çin, özellikle yapmış olduğu deniz aşırı yatırımlarla ithal ettiği stratejik enerji kaynaklarını sadece ticari yollarla sağlamamaktadır. Çin bunun yanı sıra yurtdışı projelerinde ortaklıklar elde ederek, buradan elde edilen petrolü yurtiçinde üretilmiş gibi ülkeye getirerek, üretimden elde edilen gelirlerin ya da verilen kredilerin petrol karşılığında geri ödenmesi ve benzeri yollarla yurtdışı enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Çin'in bu kapsamdaki ilk ortakları Rusya, Kazakistan, Türkmenistan Venezuela, Brezilya, Angola, Gana, Bolivya ve Ekvator'dur. Krediler bağlamında ilk dönemlerdeki bilinen en büyük petrol ve doğal gaz kredi anlaşmaları ise Kazakistan'la 200-250 bin varil petrol karşılığında 15 milyar dolarlık anlaşma ve günlük 600 bin varil petrol ve ürün karşılığında Venezuela ile yapılan 40 milyar dolarlık anlaşmadır (Stegen, 2014: 198).

Tablo 8: CNPC'nin Afrika'daki Önemli Ortak Geliştirme Projeleri

Ülke	Partner	Projeler	CNPC'nin Hisse Payı
Cezayir	SONATRACH	Adrar Upstream ve Downstream Entegre Projesi	%75
Çad	Çad Petrol Bakanlığı	N'djamena Rafinerisi	%60
Ekvator Ginesi	Fruitex	M Bloğu İçin Satın Alım Anlaşması	%70
Libya	Libya Milli Petrol Şirketi	Blok 1-4 İçin Sondaj Risk Kontratı	Bilinmiyor
Moritanya	Brimaz Petrol Şirketi	Blok 20 Sondaj Projesi	Bilinmiyor
Nijer	Nijer Hükümeti	Bilma Bloğu İçin Arama ve Geliştirme Lisansı	%100
Nijerya	Nijerya Hükümeti	Blok OPL298 için Sondaj Projesi	%100
Sudan	Sudan Enerji ve Maden Bakanlığı	Khartoum Rafinerisi	%50
Tunus	Kuveyt Yurtdışı Petrol Arama Şirketi	SLK Petrol Sahası	%50

Kaynak: Tan, 2013: 756

Tablo 9: Çin'in Enerji Karşılığı Vermiş Olduğu Bazı Krediler (2005-2009)

Tarih	Ülke	Kredi Alan	Miktar (Milyar Dolar)	Dönem (Yıl)
2005	Rusya	Rosneft	6	6
2008	Venezuela	BANDES	4	3
2009	Rusya	Rosneft	15	20
2009	Rusya	Transneft	10	20
2009	Brezilya	Petrobras	10	10
2009	Venezuela	BANDES	4	3
2009	Türkmenistan	Türkmengaz	4	Bilinmiyor
2010	Venezuela	BANDES	20,6	10
2010	Ekvator	Maliye Bakanlığı	1	4

Kaynak: Tan, 2013: 756

Çin'in en önemli enerji güvenliği stratejilerinden enerji kaynağı karşılığında ödenmesi şartıyla verilen kredilerdir. Bu kapsamda verilen krediler özellikle 2009 sonrası dönemde Çin'in popüler uygulamalarından biri haline gelmiştir. Bununla birlikte Çin enerji arz güvenliği

bağlamında Orta Doğu ve Afrika'yı Rusya ve Latin Amerika'dan gelen başta ham petrol ithalatıyla dengelemeyi hedeflemektedir (Meidan, 2016: 9). Bu doğrultuda Pekin hükümeti yaşanan mali kriz sonrası döneme rağmen 2009 ve 2010 yılları arasında Brezilya, Ekvator, Rusya, Türkmenistan ve Venezuela'ya Çin Kalkınma Bankası (ÇKB) aracılığıyla 65 milyar dolar genişletilen tutarlarda petrol karşılığında ödemeli krediler vermiştir. Dolayısıyla sadece bu kredi çerçevesinde Pekin'in garanti altına almış olduğu petrol arzı günlük 750 bin varildir (Meidan, 2016: 9). Bu minvalde Çin, özellikle 2014 yılından itibaren yatırımlar ve krediler bağlamında önemli adımlar atmaktadır. Bu bağlamda 2015 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşle birlikte söz konusu adımların hızlandırıldığı göze çarpmaktadır (Huandong ve Mouyuan, 2017: 60). Örneğin Çin, 2015 yılında dört Latin Amerika ülkesiyle petrol destekli kredi anlaşmaları imzalamıştır. Bu ülkelere toplamın yüzde 45'i gibi önemli bir pay ayrılmıştır. Söz konusu kredilerden en fazla yararlanan ülke Venezuela olmuştur. Bu dönem itibarıyla Venezuela'ya verilen kredi miktarı 50 milyar doları aşmıştır (Wu, 2019: 27). Aynı dönemde Venezuela'dan sonra kaynak destekli kredi bağlamında öne çıkan bir ülke Brezilya'dır. Bu dönemde Brezilya, devlet şirketi Petrobras aracılığıyla ÇKB'ndan 20 milyar dolarlık petrol karşılığı ödemeli kredi sözleşmesi yapmıştır (Mihalyi vd., 2020: 9). Latin Amerika bağlamında üçüncü sırada yer alan ülke ise Ekvator'dur. Çin'in en son borç verdiği bölge ülkesi olan Ekvator'a girişinde ülkenin yaşadığı mali sıkıntıların önemli ölçüde etkisi olmuştur. Bu bağlamda Ekvator'un bu sıkıntılarını, 2013 ve 2015 yılında bütçe açıklarını kapatabilmek için ÇKB'sından sırasıyla almış olduğu 2 milyar dolar ve 1,5 milyar dolar kaynak destekli kredi ile çözdüğünü ifade etmek mümkündür (Mihalyi vd., 2020: 10).

Tablo 10: Çin'in Latin Amerika'ya Yönelik Vermiş Olduğu Krediler (2007-2016)

Ülke	Milyar Dolar
Venezuela	62.20
Brezilya	38.80
Ekvator	17.40
Arjantin	15.30
Bolivya	3.50

Kaynak: Vasques, 2019

Kaynak destekli kredi anlaşmalarının önemli bir kısmı, devlete ait ya da desteklediği enerji şirketlerine borçlu ülkelerde altyapı projeleri, upstream kontratları ve varlık kazanımı gibi konularda yarar sağlamıştır. Venezuela, Brezilya ve Ekvator ile birlikte Çin'in en önemli partnerlerinden bir diğeri Rusya'dır. Bu minvalde 2009 yılında Çin ve Rusya arasında yapılan anlaşma büyük önem taşımaktadır. Taraflar arasındaki en büyük ticari finansmanlarından biri olarak nitelendirilen ve Pekin'in enerji güvenliğine önemli ölçüde katkı sağlayan anlaşma kapsamında Çin, ek günlük 300 bin varil petrol arzı, boru hatları ve petrol sahalarının geliştirilmesi karşılığında Rus şirketleri Transeft ve Rosneft'e 25 milyar dolarlık kredi vermeyi kabul etmiştir. Ancak bu anlaşmanın sıradan bir ihracat ilişkisinin ötesinde bir anlam taşıdığına altını çizmek

gerekmektedir. Anlaşmanın kredi kullanımı kapsamındaki Doğu Sibirya-Pasifik Petrol Boru Hattı'nın (ESPO) ilişkili hükümleri dolayısıyla söz konusu süreci Çin ve Rusya arasında imzalanan kredi anlaşmasının bir parçası olarak ele almak gerekmektedir. Söz Tayşet'ten Skovorodino'ya uzanan aşamasının inşasına başlayana kadar Transneft'in kredilere erişimine izin verilmemesi 2009 anlaşmasının sıradan bir ihracat ilişkisinden daha fazlası olduğunun göstergelerindedir (Meidan, 2016: 11).

Sonuç olarak Çin enerji güvenliğini sağlamak amacıyla krediler ya da proje faaliyetleri aracılığıyla yurtdışında önemli ölçüde yatırımlar yapmaktadır. Dünya'nın çeşitli coğrafyalarına dağılmış olan bu yatırımlar ilk bakışta finansal açıdan devlete yük olarak görülse de böylesi bir yaklaşım son derece yanlıştır. Söz konusu yatırımların özellikle enerji kaynaklarına erişim, arzın sürekliliği, çeşitlendirme ve yurtdışı varlıklarındaki artış gibi konularda önemli avantajlar sağladığı bir gerçektir. Çin'in iç talebin yüzde 25'inden fazlasını toplam ham petrol ithalatının yüzde 40'ını teşkil eden günlük 3,1 milyon varili aşan yurtdışı petrol üretimiyle karşılaşması, ithal enerjinin ortalama yüzde 40'ına karşılık gelen enerji kaynaklarında hisselerin satın alınması ve Çin'in yurtdışı enerji varlıklarındaki 2003 yılına kıyasla yüzde 391 gibi kayda değer artış yatırımların sağladığı avantajlardandır (Gopal vd., 2018: 2804; Zhao ve Zhang, 2019: 175). Çin ile birlikte ülkenin petrol şirketleri de bu süreçte önemli başarılar elde etmektedirler. Örneğin bu şirketler artık dünya çapında gerek çeşitli iş alanlarında varlıklara sahip olmaları gerekse deniz aşırı operasyon yeteneği kazanmaları dolayısıyla günümüzde uluslararası petrol ve doğal gaz piyasasında önemli bir güç haline gelmişlerdir. Bunun yanı sıra Çinli petrol şirketleri sürekli öğrenme ve gelişim göstererek deniz aşırı yatırım ve proje operasyonlarında deneyim sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla Çin'in bu uygulamalarının ülkenin enerji güvenliğini sağlama yönelik büyük katkı sağladığını ifade etmek mümkündür (Huandong ve Mouyuan, 2017: 60).

3.6.3. Çin'in Enerji Güvenliğinde Kuşak ve Yol

Küresele yönelim bağlamında Pekin'in enerji güvenliği politikası yeni dönemde “Kuşak ve Yol Girişimi”yle (KvY)” başlayan değişim sürecindedir. Çin menşeli yeni bir düzen inşası olarak nitelendirilebileceğimiz KvY'un, enerji güvenliği bağlamında en temel özelliği, politik meselelere yaklaşımı ve yönetim felsefesini yerelden küresele uzanan boyutlarda ele almasıdır. Çin, KvY ile enerji güvenliğini iç politikadan küresel stratejilere uzanan bir yelpazede ele alması bunun örneklerindedir. Stegen (2014: 199) tarafından bu durum “Çin'in enerji gelişiminin dördüncü dönemi “vizyoner” olarak nitelendirilebilir. Çünkü KvY ile sadece kendi ithalatını güvence altına almaya çalışmakla kalmıyor, aynı zamanda Asya bölgesine kendisini entegre etmeye ve Doğu-Batı yönlü enerji hub haline gelerek diğer bölge ülkelerinin tedarik kanalı olmaya çalışıyor” şeklinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda KvY'un bir bakıma Çin'in yeni yüzyılda kendi karakteristiğinde dünyaya açılma projesi olduğunu ifade etmek mümkündür (Turan, 2020: 135). “Grand Strateji” olarak nitelendirilebileceğimiz KvY ülkenin ulusal güvenliğine ve çıkarlarına fayda sağlayacak

birçok kritik sektörü kapsamaktadır. Çin'in ulusal güvenliğinde ekonomi-enerji bağlantısı göz önüne alındığında enerji sektörü ülkenin çıkarlarına fayda sağlayacak alanlardan birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Çin'in enerji güvenliğini sağlamak adına gerek iç gerekse deniz aşırı olmak üzere yapmış olduğu yatırımlar KvY kapsamında da devam ettirilmektedir. Bir bakıma KvY kapsamında Çin bir taraftan ilişkide olduğu ülkeleri finansal araçlarıyla destekleyerek onların ekonomik ve altyapı gelişimine katkı sağlarken, diğer taraftan ticaretini ve enerji arzı gibi ülkenin büyümesinin yaşam kanallarını da güvence altına almaktadır. Öyle ki KvY'un ortaya çıkışında enerji güvenliği olgusunun önemli rolü vardır. Çin'in dışarıya çıkma kapsamındaki politikaları ve yapmış olduğu deniz aşırı yatırımlarla enerji kaynaklarına önemli ölçüde erişim imkânı elde etmiş olsa da bunların ülkeye ulaşması ya da ülke dışarısına çıkarılmasında bir takım zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Karşılaşılan bu zorluklar hali hazırda tam olarak sağlanamayan enerji güvenliğine yeni sorunları da ekleme potansiyeline sahiptir. Çin'in başta enerji kaynaklarını ülkeye taşınması bağlamında karşılaştığı en büyük zorluk, bu süreçte tercih edilen deniz yolu ve güzergahından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere Çin ithal ettiği petrolün çoğunu ve LNG'yi deniz yoluyla taşımaktadır. Bunların yüzde 80'ine yakını tamamıyla ABD donanmasının kontrolü altındaki Malezya ve Singapur arasındaki Malakka Boğazlarının stratejik kontrol noktasından geçmektedir. KvY'un ortaya çıkışında enerji güvenliğinin rolü ise bu noktada ortaya çıkmaktadır. Hu Jintao'nun "Malakka İkilemi (Malacca Dilemma)"⁴⁰ olarak tanımladığı bu bağımlılık durumunun belirgin hale getirdiği yaşamsal tehditlerin Çin'i Batı'ya açılacak alternatif arayışlarına zorlaması KvY'un ortaya çıkışındaki enerji güvenliğinin etkisinin göstergelerindedir (Shambaugh, 2016: 182- 183).

Çin'in tarihin en büyük kalkınma girişimi olarak nitelendirilen KvY'un "Tek Kuşak (One Belt)" olarak ifade edilen kısmı dönemin Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Eylül 2013 tarihindeki Kazakistan Nazarbayev Üniversitesindeki konuşmasında "İpek Yolu iktisadi Kuşağı" hakkında bilgiler vermesiyle, "tek yol" olarak ifade edilen kısmı ise 2013 Kasım'ında Endonezya Parlamentosundaki "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu Projesi" hakkındaki konuşmasıyla somutlaşmaya başlamıştır. 2014 yılında devletin resmi stratejilerinden birisi haline gelen KvY, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ve bunların komşu denizlerinin bağlanabilirliğini teşvik etmeyi, KvY üzerindeki ülkeler arasında ortaklıklar kurup güçlendirmeyi, çok boyutlu, çok katmanlı ve bileşik bağlantı ağları kurmayı, bu ülkelerde çeşitlendirilmiş, bağımsız, dengeli ve sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirmeyi hedeflediği hükümet tarafından beyan edilmektedir. Pekin'e göre KvY kapsamında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ABD'nin etkinliğini azaltmaya yardımcı olarak, Çin'in doğrudan dış yatırımlarını teşvik edecek ve ortak ülkelerin doğal kaynaklarına erişimi güvence altına alacaktır (KAPSRC, 2018:17). Genel olarak bakıldığında KvY, kara ve deniz ayaklarını oluşturan iki ana girişimi birleştirmektedir. Dolayısıyla KvY'un iki ana bağlantıdan

⁴⁰ "Malakka İkilemi (Malacca Dilemma)" ifadesi ilk olarak Hu Jintao tarafından Kasım 2003 ÇKP ekonomik çalışma konferansı kapanış konuşmasında, Çin'in petrol ithalatına artan bağımlılığı için giderek karmaşıklaşan enerji güvenliği sorunu için kullanılmıştır (Lantaaigne, 2008: 144).

oluşturduğunu ifade etmek mümkündür. Söz konusu bağlantılarda ilki olan İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, Avrasya'nın altyapısal gelişimi, entegrasyonu ve ekonomik işbirliği için uzun vadeli bir vizyonda altı kalkınma koridorunu kapsamaktadır. Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru (NELBEC), Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru (CMREC), Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru (CCWAEC), Çin-Hindini Yarımadası Ekonomik Koridoru (CICPEC), Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru (BCIMEC) ve Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) söz konusu altı kalkınma koridorudur (BRI, 2020).

KvY'un ikinci girişimi olan "Yol (One Road)" Çin'in Orta Asya ve Batı Asya boyunca Basra Körfezi ve Akdeniz'e bağlamaya ve Çin'i Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Hint Okyanusu ile bağlamaya odaklanmıştır. Söz konusu girişimi temel olarak iki koridor teşkil etmektedir. Bu bağlamda 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nun ilk güzergahı Güney Çin Denizi ile Hint Okyanusu yoluyla Çin kıyısından Avrupa'ya; diğer güzergahı ise Güney Çin Denizi Yoluyla Çin kıyısından Güney Pasifik şeklindedir (Durdular: 2016: 81). Son dönemde yol girişimine ilişkin bir takım yenilikler gündeme gelmektedir. Bu bağlamda var olan iki koridor güzergahına "Kutup İpek Yolu" olarak isimlendirilen üçüncüsünün eklenmesi söz konusudur. Çin için gelecekte KvY'un tamamlayıcısı olacak potansiyele sahip Arktik bölgesi için girişimlerde bulunmuştur. Söz konusu girişimler, 2018'de Kutup İpek Yolu'nun KvY'a dahil edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Şekil 10: Kuşak ve Yol Güzergahları

Kaynak: Kovalenko vd., 2018

KvY günümüzde dünya toplam GSYİH'nin üçte birinden fazlasını ve dünya nüfusunun üçte ikisini temsil eden ekonomiyi kapsayan küresel nitelikte bir girişimdir (BRI, 2020). KvY girişimi kapsamındaki projeler temel olarak ulaşım, enerji, madencilik bilişim ve iletişim gibi kritik

sektörlerdeki altyapı geliştirmeyeyle ilişkilidir. Enerji sektörü KvY'un en fazla odaklandığı konuların başında gelmektedir. Öyle ki 2013-2019 yılları arasında toplam 266,6 milyar dolarla en fazla yatırım enerji sektörüne yapılmıştır. Enerji sektörünün toplam yatırımlardaki payı aynı dönemde yüzde 38,6 olarak ifade edilmektedir (Chauhan, 2019: 123). Söz konusu yatırımların önemli bir kısmını Kazakistan, Pakistan, Rusya, İran, Özbekistan, Myanmar, başta olmak üzere KvY ülkeleriyle enerji konusunda geliştirilen ilişkiler teşkil etmektedir. Pakistan'ın Gwadar Limanı'na yapılan yatırımlar bunların en önemlilerindedir. Bunun en önemli nedenlerinin başında söz konusu limanın ABD'nin kontrolündeki Malakka Boğazı'na alternatif olabilecek potansiyeli bulunmasıdır. Bununla birlikte Pekin, Gwadar Limanı'nın geliştirilmesiyle önemli ölçüde Orta Doğu ve Afrika'dan ithal ettiği enerji kaynaklarının bir bölümünü buradan doğrudan boru hatlarıyla Çin'e yönlendirmeyi planlamaktadır. Böylece Çin enerji güvenliği bağlamında önemi bir avantaj sağlayacaktır (Turan, 2020: 143). Ayrıca, Çin'in Malakka Boğazı'na ilişkin bağımlılığın derecesini düşüren faktörlerden bir diğeri KvY kapsamında Myanmar ile geliştirilen enerji ilişkisidir. Göreceli olarak düşük kapasiteyle çalışsa da Myanmar'ın Arakan Eyaletinde bulunan Kyaupyu şehriden başlayarak Çin'in Yunnan bölgesinde sonlanan doğal gaz boru hattı enerji güvenliğine katkı yapmaktadır. 2015 yılında tamamlanan Sittwe'den Arakan'a uzanan petrol boru hattı ise Çin'in enerji güvenliğine benzer katkıyı yapmaktadır (Topçu, 2020: 132). KvY bağlamında ön plana çıkan ülkelerden bir diğeri Batı'yla entegrasyon içinde büyük öneme sahip Kazakistan'dır. Çin'in KvY öncesinde de Kazakistan'a enerji bağlamında yatırımlar yaptığı bilirse de ülke, girişimin deklere edildiği yer olması açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Ama yine de Çin'in Kazakistan'a yapmış olduğu toplam yatırımların yüzde 98'ini enerji sektörüne yönelik olduğunun da altını çizmek gerekmektedir. Örneğin Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı söz konusu yatırımlardandır (Topçu, 2020: 95). Tüm bunlarla birlikte KvY kapsamında ön plana çıkan ülkelerden bir diğeri İran'dır. İran KvY için önemi sahip olduğu zengin enerji kaynaklarıyla birlikte sahip olduğu coğrafi konum ve ABD ile gergin ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda İran'ın gerek Pakistan'a boru hatları vasıtasıyla gönderilecek enerji kaynakları, gerek Çin'in ABD'yi aşma politikasını aşma noktasındaki katkısı dolayısıyla enerji güvenliğine katkı yaptığını ifade etmek mümkündür. KvY kapsamında bir diğere önemli aktör Rusya'dır. Bir bakıma Rusya'yı KvY için kilit oyuncularından birisi olarak ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda Çin'in enerji güvenliğinde Rusya'nın anahtar öneme sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Özetle, KvY'un Çin'in enerji güvenliğine katkı sağlayacağı bir gerçektir. Bir takım riskleri barındırsa da teorik çerçevede atılan adımlar kararlı gözükmektedir. KvY'un Çin'in enerji güvenliği bağlamındaki katkılarını, güzergâh dahil olmak üzere çeşitlendirme ve Malakka ikileminin aşılması kapsamında ele almak mümkündür.

3.7. Çin ve Stratejik Enerji Kaynaklarına İlişkin Gelecek Projeksiyonları

Çin Halk Cumhuriyeti'nin stratejik enerji kaynaklarına ilişkin faaliyetlerine yönelik gelecek projeksiyonları birçok resmi ya da hükümet dışı kurumlar ve düşünce kuruluşlarınca hazırlanarak

ele alınmaktadır. BP tarafından hazırlanan Çin'in "Geçiş Senaryolarına İlişkin Öngörüler (Insight From The Evolving Transition Scenario-China)", Oxford Enerji Çalışmaları Enstitüsü tarafından hazırlanan "Çin'in Enerji Geleceğine Bakış (Glimpses of China Energy Future)" ve Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) tarafından hazırlanan "Dünya ve Çin 2050 Enerji Görünümü (World and China Energy Outlook 2050)" başlıklı çalışmalar bunlardan sadece bazılarıdır. Ancak bunlar arasından literatürde daha fazla kabul görmesi nedeniyle CNPC tarafından hazırlanan projeksiyonların diğerlerinden bir adım ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

CNPC tarafından Kasım 2018 tarihinde yayımlanan "Dünya ve Çin 2050 Enerji Görünümü" temel senaryolar üzerinden Çin'in enerji faaliyetlerine yönelik projeksiyonları ve bunlarla ilişkili öngörülerini içermektedir. Raporda 2050 yılının baz alınmasının nedeninin ise 2035 yılında sosyalist modernleşmeyi başaracak olan Çin'in 2050'de modern güçlü sosyalist devlet haline geleceği inancı olduğu düşünülmektedir (CNPC, 2018: 5). Ancak gerek genel kabul görmesi gerekse önemli verilere yer veriyor oluşu raporun bağlayıcı olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla raporun sadece bilgilendirme amaçlı olduğunun bilincinde olunması gerekmektedir. Rapor kapsamında ele alınan projeksiyonlardan ilkinin Çin'in ekonomik gelişimine yönelik olduğu görülmektedir. Söz konusu projeksiyon raporda şu şekilde ifade edilmektedir (CNPC, 2018: 6):

2020'den önce, Çin ekonomisi ortalama yıllık yaklaşık yüzde 6,7 büyüme ile orta ve yüksek hızda büyümeye devam edecektir. 2021-2035 yıllarında ortalama yıllık yaklaşık yüzde 5 büyüme ile orta hıza geçecektir. 2036-2050'de, yıllık ortalama yüzde 3,5 büyüme ile istikrarlı bir büyüme aşamasına ulaşacaktır. Ayrıca Çin'in kişi başına GSYİH'sı artmaya devam edecek ve bu yüzyılın ortalarında yaklaşık 31.400 ABD dolarına ulaşacaktır.

Grafik 15: Çin'in GSYİH Beklentisi

Kaynak: CNPC, 2018: 8

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon toplumun kentleşme oranının modernleşme ve Çin toplum yapısına ilişkindir. Söz konusu projeksiyon "Yaklaşık 200 Milyon İnsanın Metropollere Göç Etmesiyle Çin'in Kentleşme Oranı Artmaya

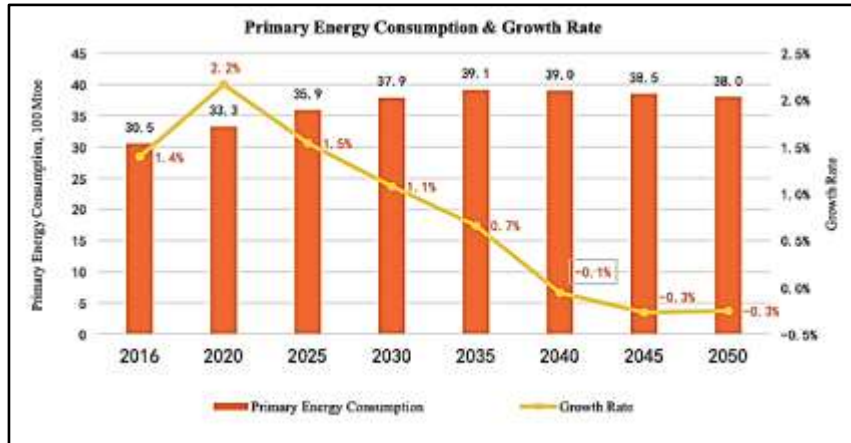
Devam Ediyor” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporda bu başlık altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 7);

- Çin nüfusunun 2030’lu yıllarda 1,45 milyara yaklaşarak zirveye ulaşarak sonraki dönemde yavaş yavaş düşeceği beklenmektedir.
- Kentleşme oranı sürekli artmaktadır. 2035 ve 2050 itibariyle kentleşme oranı sırasıyla yüzde 68 ve yüzde 72 olacağı ve kentsel nüfusun ise 1 milyara yaklaşacağı beklenmektedir.
- Ortalama yaşam süresinin uzaması ve doğum oranındaki düşüş gibi faktörlerin, 65 yaş üstü insanların toplam nüfus içerisindeki oranında 2035 ve 2050 yılına kadar sırasıyla yüzde 21 ve yüzde 26’ya ulaşacak şekilde istikrarlı bir artışa yol açacağı beklenmektedir.

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon birincil enerji kaynaklarına ilişkindir. Söz konusu projeksiyon “birincil enerji” bölümünde “Çin’in Birincil Enerji Talebi 2035’ten Sonra Zirveye Ulaşacak ve Durağan Bir Seyir İzleyecek” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 11);

- Optimize edilen ekonomik yapının iyileştirilmesi ve kentleşme sürecindeki durgunluk birincil enerji talebindeki artışta kademeli olarak bir yavaşlamaya yol açacağı beklenmektedir. Bu bağlamda 2015-2020 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 2 olması beklenen büyüme oranının, 2020-2035 döneminde yüzde 1,1 ve 2035-2050 döneminde ise yüzde -0,2 olacağı öngörülmektedir.
- Birincil enerji talebinin, yaklaşık 3,91 milyar ton petrol eşdeğeri (5,6 milyar ton kömür eşdeğeri) ile 2035 civarında zirve yapacağı ve sonrasında durağan bir seyir izleyeceği beklenmektedir.

Grafik 16: Birincil Enerji Tüketimi ve Büyüme Oranları Öngörüsü

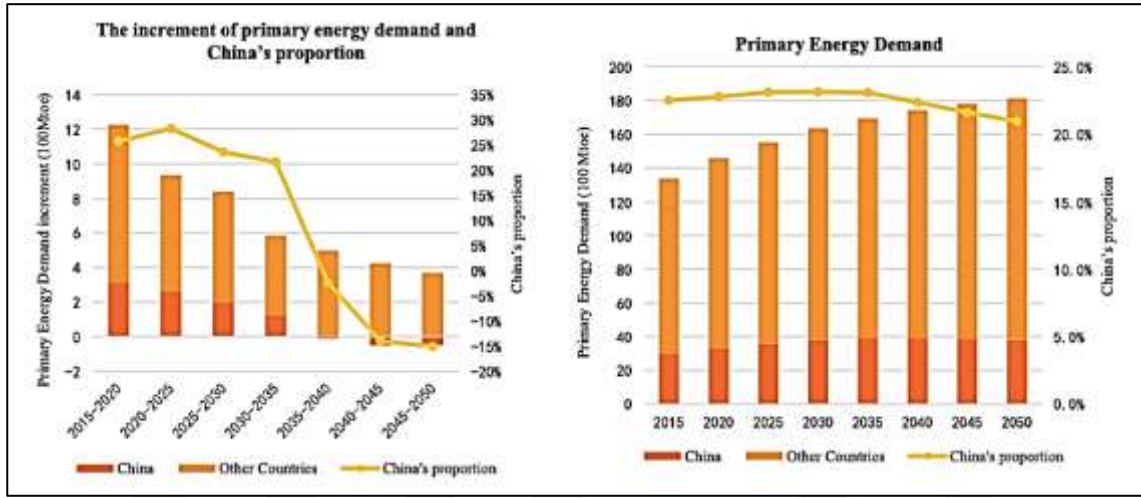
Kaynak: CNPC, 2018: 11

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin’in birincil enerji tüketiminin dünya toplamındaki payına ilişkindir. Söz konusu projeksiyon “2035’ten Sonra

Çin'in Dünya Birincil Enerji Tüketimindeki Payı Düşecek” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 12);

- 2035'ten önce, önemli enerji tüketim üssü olması nedeniyle Çin, küresel enerji tüketimi büyümesi için ana itici güç olmaya devam edecek ve küresel birincil enerji tüketimine oranı yüzde 23 civarında kalacaktır.
- 2035'ten sonra, Çin'in enerji talebi kademeli olarak azalacak ve küresel birincil enerji talebindeki genel düşüşe yol açacaktır.

Grafik 17: Çin'in Birincil Enerji Talebi Öngörüsü

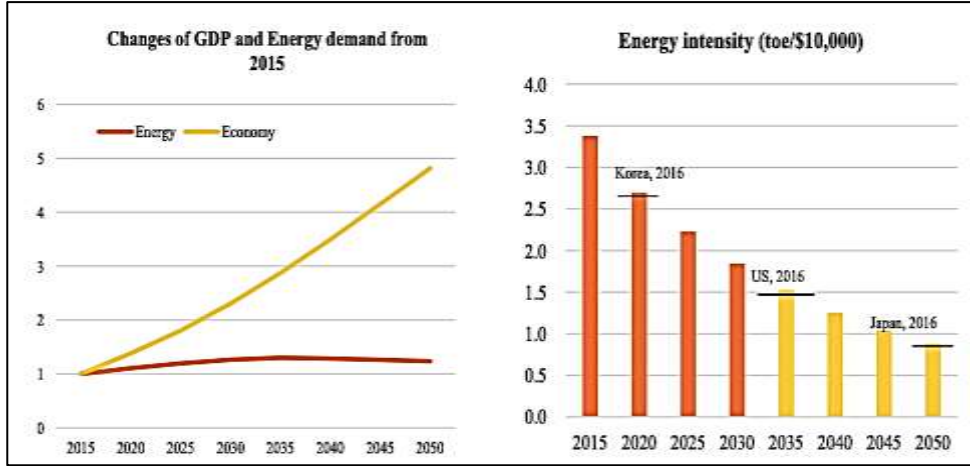

Kaynak: CNPC, 2018: 12

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'in enerji yoğunluğuna ilişkindir. Söz konusu projeksiyon “Çin'in Enerji Yoğunluğu Azalmaya Devam Edecek” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 13);

- Kentleşme ve sanayileşme süreci sona erdiğinden, ekonomik büyüme temel olarak toplam faktör verimliliğinin artırılmasıyla yönlendirilecek ve Çin'deki ekonomik büyüme başına enerji kaynaklarına olan talep kademeli olarak azalacaktır.
- 2035 ve 2050'ye kadar, Çin'in birim GSYİH başına enerji tüketimi, 2015'e kıyasla sırasıyla yüzde 54,8 ve yüzde 74 azalacaktır. Bu doğrultuda 2035 yılına kadar birim GSYİH başına enerji tüketimi, 2016'daki ABD'ye ve 2050'ye kadar 2016'daki Japonya'ya benzer olacaktır.

Grafik 18: Çin'in GSYİH Değişimi ve Enerji Talebi

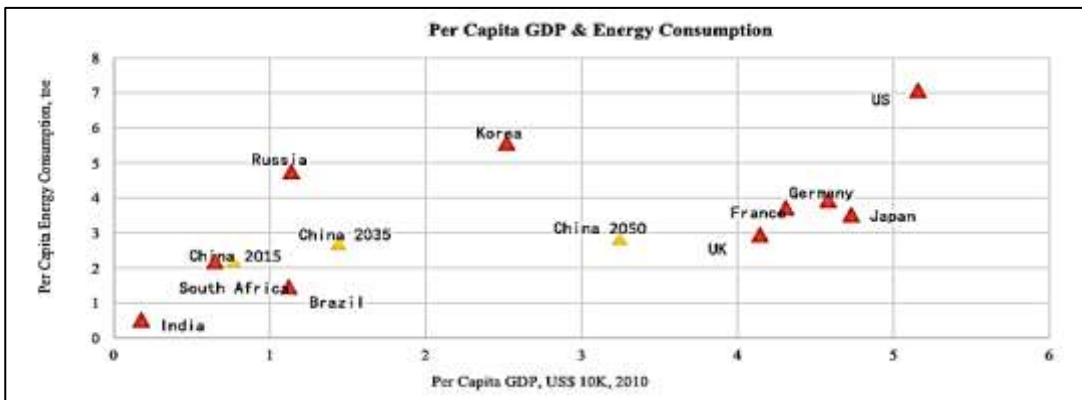

Kaynak: CNPC, 2018: 13

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'in kişi başına düşen enerji tüketimine ilişkindir. Söz konusu projeksiyon "Kişi Başına Düşen Enerji Tüketimi Düzenli Olarak Artacaktır" başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 14);

- Kaynak gelirlerindeki farklılıklar, endüstriyel yapı, tüketim alışkanlıkları ve iklim nedeniyle kişi başına enerji tüketimi, genellikle gelişmiş ülkelerde gelişmekte olanlara kıyasla daha yüksektir.
- Çin'in enerji gelişimi, bu alandaki yoksulluğunun çözülmesinde ve bölge sakinlerinin yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Bu bağlamda kişi başına enerji tüketimi, 2015 yılında 2,18 ton petrole eşdeğerden, 2035 yılında 2,73 ton petrol eşdeğerine kademeli olarak artacaktır. Bu, İngiltere'nin 2016'daki kişi başına enerji tüketimine benzer şekildedir, ancak ABD'dekinden de önemli ölçüde daha düşüktür.

Grafik 19: GSYİH ve Enerji Tüketimi

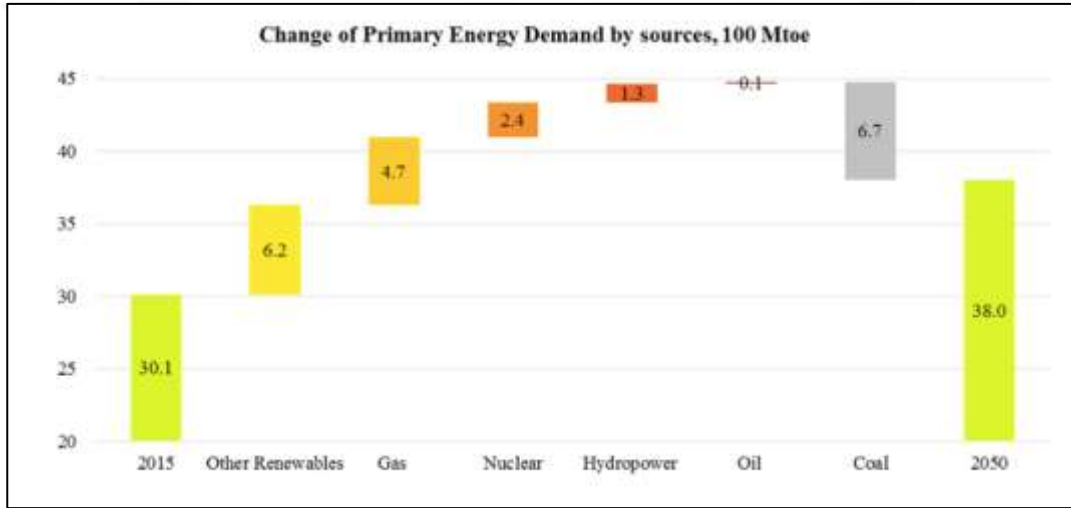

Kaynak: CNPC, 2018: 14

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon tüketilen enerji kaynaklarındaki geçişlere ilişkindir. Raporunda söz konusu projeksiyon “Gelenekselden Yeni Enerjiye Geçiş Devam Edecek ve Daha Temiz Enerji Kaynaklarındaki Artan Talebi Karşılıyarak Stokları Optimize Edecektir” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 15);

- 2035 yılından önce fosil olmayan yakıtlar hızla gelişecek, fosil enerji farklı bir şekilde gelişecek ve doğalgaz hızla büyümeye devam edecek, petrol talebi yavaş yavaş artarken, kömür talebi ise giderek azalacaktır.
- 2035'ten sonra, fosil olmayan enerjiler arasında rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi hızla gelişmeye devam edecek ve kömür ve petrolün doğrudan yerine geçecektir.

Grafik 20: Birincil Enerji Talebindeki Değişim

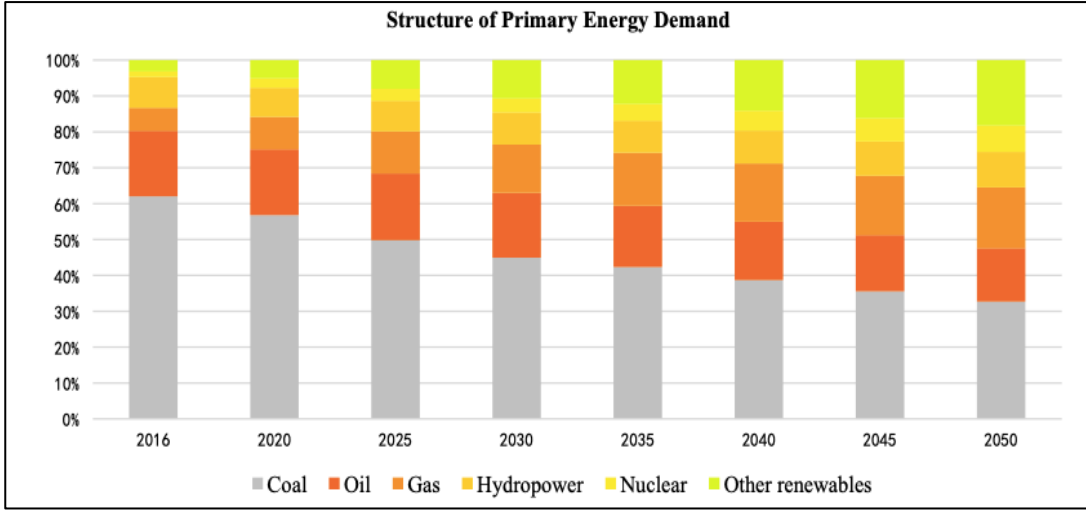

Kaynak: CNPC, 2018: 15

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'in gelecekteki enerji yapısına ilişkindir. Raporunda söz konusu projeksiyon “Çin'in Gelecekteki Enerji Yapısı Fosil Olmayan, Kömür, Petrol ve Doğal Gaz Gibi Üç Sütuna Dayanacaktır” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 16);

- Fosil olmayan yakıtlar, 2035 ve 2050 yılına kadar birincil enerji tüketiminin sırasıyla yüzde 25,5 ve yüzde 35'ini oluşturacak şekilde daha hızlı bir büyümeye sahip olacaktır.
- Kömür oranı 2035'e kadar yüzde 42,5'e, 2050'ye kadar yüzde 33'e düşecek ve böylelikle sürekli olarak azalacaktır.
- Doğal Gaz oranı artmaya devam edecek, 2035 ve 2050'ye göre sırasıyla yüzde 15 ve yüzde 17'ye ulaşacaktır.
- -2035 ve 2050'ye kadar petrol oranı kademeli olarak yüzde 17 ve yüzde 15'e düşecek ve 2050'ye kadar petrol ve gazda bileşim oranı yaklaşık yüzde 32'yi oluşturacaktır.

Grafik 21: Birincil Enerji Talebinin Yapısı

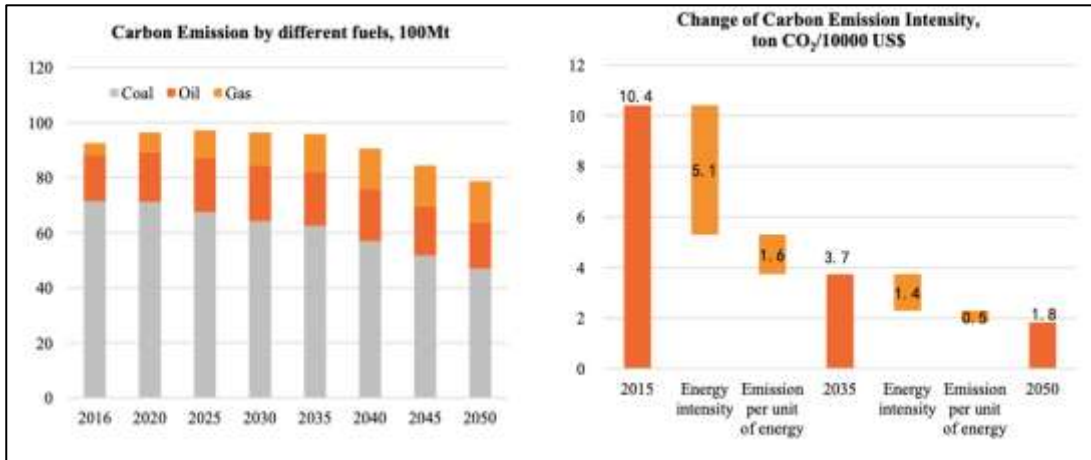

Kaynak: CNPC, 2018: 16

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'in emisyon oranlarına ilişkindir. Raporda söz konusu projeksiyon “Çin'in Enerjiyle İlişkili Karbondioksit (CO₂) Emisyonları 2030'dan Önce Zirveye Ulaşacak” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 17);

- Enerjiyle ilgili CO₂ emisyonları 2030'dan önce zirveye ulaşacak ve daha sonra 2050 yılına kadar 2010'da kademeli olarak düşüş trendine dönecektir.
- Karbon emisyon yoğunluğu, 2035 ve 2050 yılına kadar 2010 yılı seviyesine kıyasla sırasıyla yüzde 62 ve yüzde 82 oranında azalacaktır.
- Enerji yoğunluğunun azalması (birim GSYİH başına enerji tüketimi) karbon yoğunluğunun düşürülmesine yüzde 75'ten fazla katkıda bulunmaktadır.

Grafik 22: Karbon Emisyonlarındaki Hassasiyet Değişimleri

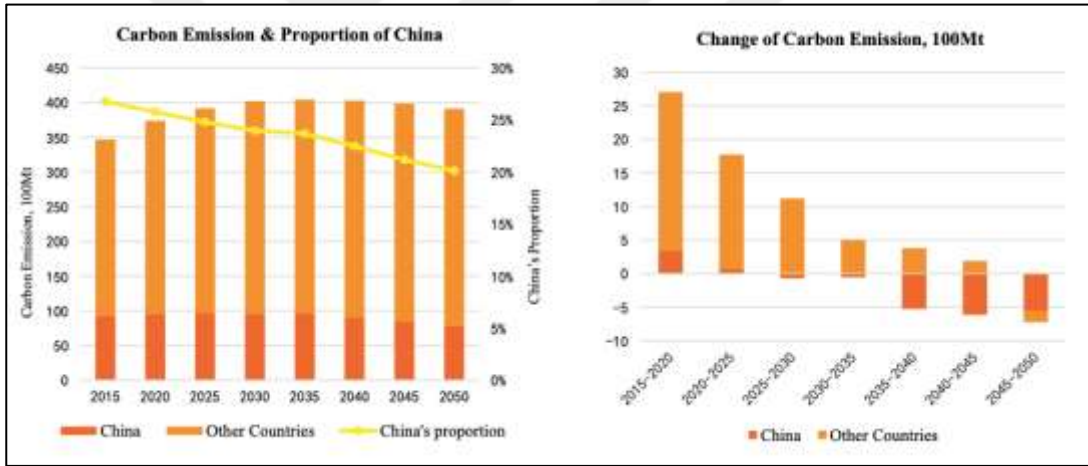
Kaynak: CNPC, 2018: 17

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'in emisyon oranlarının küresel ölçekteki etkilerine ilişkindir. Raporla söz konusu projeksiyon “Çin'in CO₂ Emisyonlarının Zirveye Ulaşması Yakın Gelecekte Küresel Emisyon Zirveye Ulaşmasına Neden Olacaktır” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 18);

- Çin'in fosil enerji tüketimi azaldıkça 2030'dan önce zirveye ulaşacak karbon emisyonları düşme trendine girecektir. Söz konusu trend ise Çin'in karbon emisyonlarının düşürülmesini tetikleyecektir. Karbon emisyonların 2050 yılındaki oranı ise yüzde 20'den az olacaktır.
- Çin'in CO₂ emisyonlarının zirvesi, küresel karbon emisyonlarının zirveye çıkması için iyi bir fırsat yaratacaktır. Çünkü Çin'in emisyon değişikliği 2025-2030'da negatif olacak ve bu da küresel emisyonların 2035'ten sonra zirveye ulaşmasına dolayısıyla sonrası süreçte düşüş trendine girmesine neden olacaktır.

Grafik 23: Çin'in Karbon Emisyon Dağılımı ve Değişimler

Kaynak: CNPC, 2018: 18

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'de üretim enerjisinden tüketim enerjisine yönelik geçişlerin gerekliliğine ilişkindir. Raporla söz konusu projeksiyon “Üretim Enerjisi Kullanımından Tüketim Enerjisi Kullanımına Geçiş Nesnel Olarak Daha Temiz Bir Enerji Yapısı Gerektirir” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu başlığı altındaki öngörüler “yakıt tüketimi açısından, nihai kullanım sektörlerindeki kömürün oranı önemli ölçüde azalacaktır. Petrol ürünlerinin oranı 2020'den sonra biraz azalmasına karşın doğal gaz ve elektriğin oranı artmaya devam edecektir. 2050 yılına kadar elektriğin nihai enerji tüketimine oranı yüzde 38,4'e ulaşacaktır” şeklinde ifade edilmektedir (CNPC, 2018: 21).

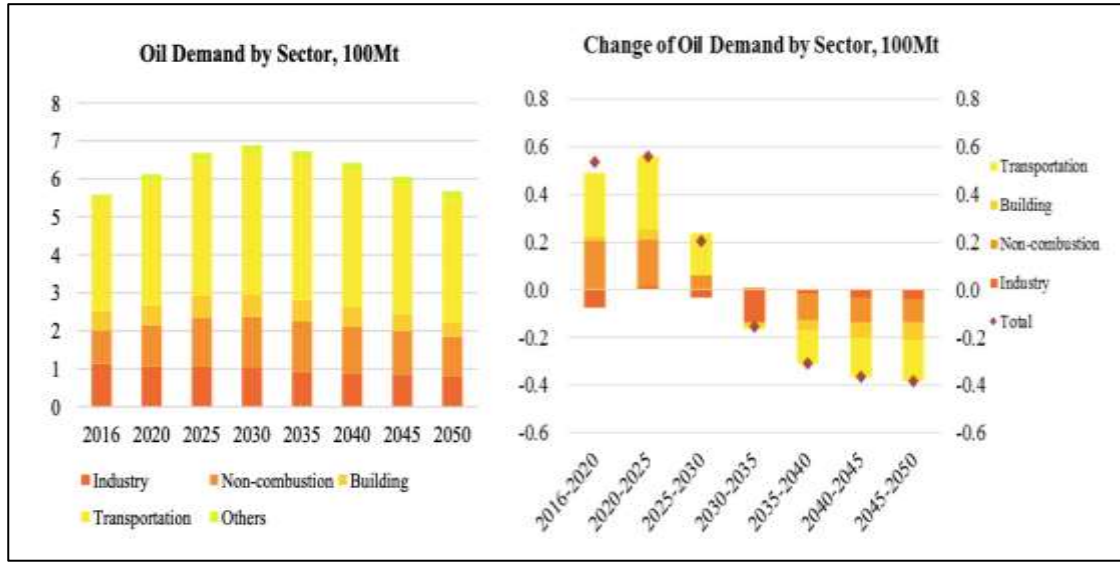
CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'in petrol faaliyetlerine ilişkindir. Raporla söz konusu projeksiyon petrol bölümü altında ele alınmaktadır.

Çin'in petrol talebine yönelik ifadelerin yer aldığı ilk başlık “Çin'in Petrol Talebinin 2030'larda Zirve Noktasına Ulaşacaktır” şeklindedir. Raporun bu bölümünde yer alan söz konusu başlık altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 27);

- Çin'in petrol talebinin 2030 yılına kadar 690 milyon tonla zirveye ulaşması ve ardından 2050 yılına kadar istikrarlı bir şekilde 570 milyon tona gerilemesi beklenmektedir.
- 2030 öncesi talep artışı, yaklaşık olarak bunun yüzde 57,6'sına katkıda bulunacak olan ulaşım alanından gelecektir.

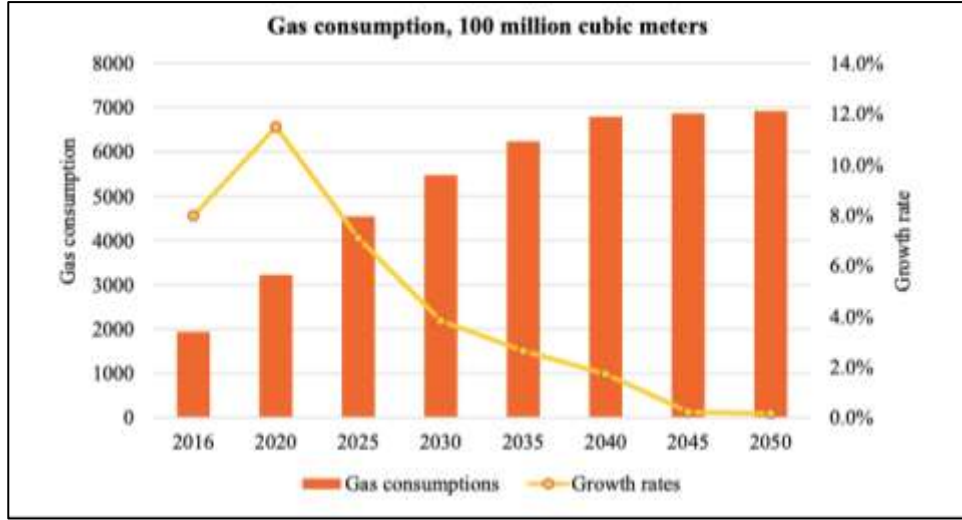
Grafik 24: Sektörlere Göre Petrol Talebi

Kaynak: CNPC, 2018: 27

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'in petrol üretimine ilişkindir. Raporda söz konusu projeksiyon “Çin'in Ham Petrol Üretimi 200 Milyon Ton Civarında Kalacak” başlığı altında ifade edilmektedir. Raporun bu bölümünde yer alan söz konusu başlık altındaki öngörü “Yeni kanıtlanmış rezervlerin hızlı artması, kalkınma oranlarındaki gelişimin devamlılığı ve geleneksel olmayan petrol üretimindeki artış, yerli ham petrol üretimindeki istikrarın sağlanması için troikadır” şeklinde ifade edilmektedir (CNPC, 2018: 31).

Grafik 25: Doğal Gaz Tüketimi ve Büyüme Oranları

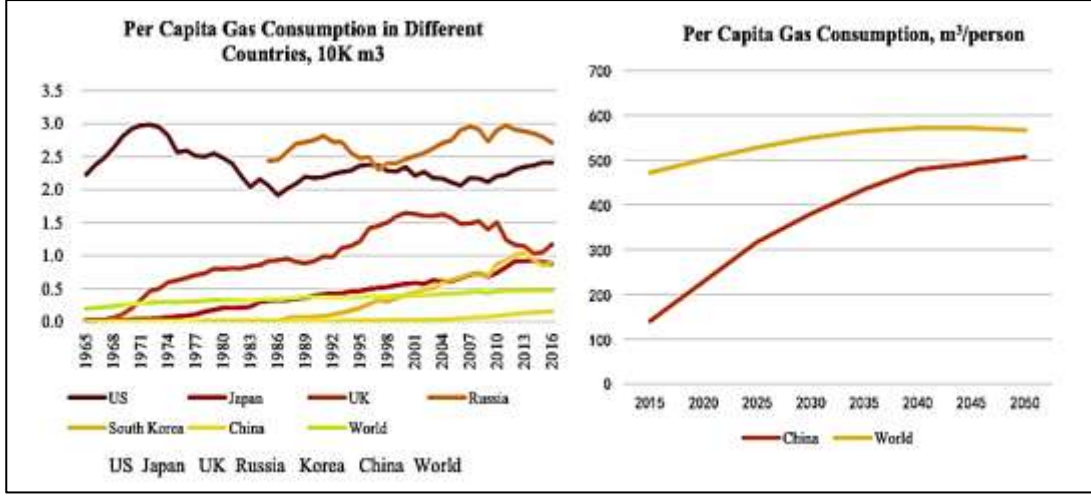
Kaynak: CNPC, 2018: 34

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon Çin'in doğal gaz faaliyetlerine ilişkindir. Raporunda söz konusu projeksiyon doğal gaz bölümü altında ele alınmaktadır. Raporunda söz konusu bölümün ilk başlığı "Çin'in Doğal Gaz Endüstrisi 2040'tan Önce Altın Döneminde Olacak" şeklindedir. Raporun bu bölümünde yer alan söz konusu başlık altındaki öngörüler "Kentsel nüfusun artmaya devam etmesi, doğal gaz boru hattı ağ tesislerinin giderek daha fazla gelişmesiyle Çin'in gaz tüketimi altın çağında olacaktır. Bu bağlamda 2035 ve 2050 yıllarındaki doğal gaz tüketiminin sırasıyla 620 ve 650 milyar metreküp olarak gerçekleşeceği yönündedir" şeklinde ifade edilmektedir (CNPC, 2018: 34).

CNPC tarafından hazırlanan rapor kapsamında ele alınan bir diğer projeksiyon kişi başına düşen doğal gaz tüketimine ilişkindir. Raporunda söz konusu projeksiyon "Çin'in Kişi Başına Düşen Doğal Gaz Tüketimi Yavaş Yavaş Dünya Ortalamasına Yaklaşacak" başlığı altında ele alınmaktadır. Raporun bu bölümünde yer alan söz konusu başlık altındaki öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (CNPC, 2018: 36);

- 2016 yılında, Çin'in kişi başına gaz tüketimi yalnızca 151 metreküp olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu bu tüketim Avrupa ve Amerika kıtasındaki gelişmiş ülkelerden çok daha düşüktür. Ayrıca söz konusu dönemdeki tüketim 476 metreküp olan dünya ortalamasının da altındadır.
- Doğal gaz temiz, düşük karbonlu, çevre dostu ve verimlidir. Bu nedenle toplumun yaşam kalitesinin geliştirilmesi için önemli bir destektir.
- Çin'in kişi başına doğal gaz tüketimi büyümeye devam edecek ve 2050 yılına kadar kişi başına 507 metreküpe ulaşacaktır. Söz konusu tüketim miktarı o dönemdeki 560 metre küplük dünya ortalamasından daha düşük olacaktır.

Grafik 26: Farklı Ülkelerin Kişi Başına Düşen Doğal Gaz Tüketimleri

Kaynak: CNPC, 2018: 36

CNPC tarafından hazırlanan raporda stratejik enerji kaynaklarına ilişkin projeksiyonlara spesifik olarak ayrı alt başlıklar halinde değinilirken, genel olarak iyimser tablolar çizildiği gözlemlenmektedir. Ancak bunlar arasından Çin'in gelecekteki potansiyel enerji güvenliğine yönelik tehditlerle ilişkilendirebileceklerimiz olumsuzluklar da özellikle petrol ve doğal gazla ilişkin öngörülerini kapsayan ifadelerde karşımıza çıkmaktadır. CNPC'nin söz konusu ifadelerinden biri, "ülkenin petrol talebinin 2030'da zirveye çıkmasını beklenmektedir. Bu da önümüzdeki on yılda günde 2 milyon varilden 3 milyon varile artışa veya son on yılda görülen büyüme oranlarının yarısına yakın herhangi bir noktayı göstermektedir. Ayrıca doğal gaz talebinin önümüzdeki 20 yıl boyunca 300 milyar metreküp gibi bir oranda artmaya devam edecektir" şeklindedir (Meidan, 2019: 2).

Sonuç olarak gerek CNPC gerekse diğer kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanan raporları kaleme alan taraflar farklı olsa da her birinin ortak bir takım öngörülerini paylaştığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda söz konusu paylaşılan öngörülerin başında petrol ve özellikle doğal gazda beklenen gelecek dönemdeki talep artışına dikkat çekilmesi gelmektedir. Dolayısıyla petrol ve doğal gazla ilişkin beklenen durumun rezerv ve üretim oranlarının tersi şeklinde gerçekleşeceğine yönündeki inanış, Çin için bir takım önlemlerin uygulamaya sokulması gerekliliği olarak yorumlanmalıdır. Bu minvalde gelecek dönemde Çin'in enerji güvenliğini olumsuz yönde etkileyecek unsurların taleplerinde artış trendinin beklendiği kaynaklara ilişkin olduğunu ifade etmek mümkündür.

3.8. Değerlendirme

Pekin, özellikle uygulamış olduğu reformlarla birlikte önemli ölçüde gelişim kaydetmiştir. Söz konusu gelişimin en önemli ayağını modern çağın temel güç parametrelerinden biri haline

gelen ekonomi teşkil etmektedir. Ancak Çin'in ekonomik gelişimi çeşitli avantajlar sağlasa da aynı zamanda bir takım tehditleri de beraberinde getirmektedir. Söz konusu avantajlar ve tehditleri ekonomik reformların tetiklediği süreç ve gelişmelerin sonucu olarak ele almak mümkündür. Tercih edilen endüstriyel kalkınma modelinin üretime odaklanması, üretimin endüstriyel operasyonlardaki artışı tetiklemesi, bunun ise enerji tüketimini beraberinde getirmesi söz konusu tehditlerin temelindeki en önemli basamakları teşkil etmektedir. Özellikle Çin'in devlet geleneğinde ekonomik gelişimin sürdürülebilirliğinin ülkenin ulusal güvenlik yaklaşımının ana odağını oluşturması ve enerji güvenliğinin ekonomiyle ilişkisi göz önüne alındığında bu ifade daha anlaşılır olacaktır. Fakat bu ifade, Çin'in enerji güvenliği tehditlerinin salt stratejik enerji kaynaklarının tüketimindeki artışla ilişkili olduğu anlamına gelmemektedir. Bununla ilişkili bir takım faktörler söz konusu tehditleri daha karmaşık hale getirmekte ve güvenlik sorununu komplike bir yapıya dönüştürmektedir. Örneğin çevresel faktörler Çin'in enerji güvenliği sorunu daha komplike bir hale dönüştüren unsurlardan sadece bir tanesidir. Dolayısıyla Çin'in stratejik enerji kaynakları bağlamında artan tüketimi önemli sorunlara neden olmaktadır. Ancak bu sorun Çin'in enerji kaynakları bakımından yetersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bilindiği üzere Çin yeterli olsun ya da olmasın petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip durumdadır. Hatta ağır sanayinin temel girdilerinin başında yer alan kömür rezervleri bakımından ve özellikle hidroelektrik gibi önemli yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeline de sahiptir. Tüm bunlara karşın yenilenebilir enerji kaynakları potansiyelinin tam anlamıyla tüketime aktarılamaması, kömürün kirleticiliği ve çevresel sorunlara uluslararası kamuoyunun hassas yaklaşımı, petrol ve doğal gaz kaynaklarının arzının talebi karşılamaması gibi unsurlar çeşitli güvenlik sorunlarını tetiklemektedir.

Stratejik enerji kaynakları bakımından gerek sahip olduğu nitelikler gerekse konjonktürel faktörler Çin'i bir takım birincil önemler almaya yönelik stratejilere yöneltmiştir. Bu çerçevedeki en yaygın stratejik yönelim stratejik enerji kaynakları talebini ithalat yoluyla karşılamaya yönelim olmuştur. Benzer durumdaki diğer tüm ülkeler gibi Çin'in bu yönelimi, tam anlamıyla sorunların çözümüne kalıcı etki sağlayamamış ve var olan enerji güvenliği tehditlerine artan ithalat bağımlılığı gibi yeni alanları ekleyerek durumu içinden çıkılması zor bir hale getirmiştir. Bu görmezden gelinecek ya da küçümsenecek bir yapıda bir karmaşa değildir. Öyle ki enerji güvenliği bakımından karşılaşılan bu sorunlar, Çin'in gerek ekonomideki büyümesinin sürdürülebilirliğini gerekse uluslararası arenadaki prestijini etkileyecek potansiyeldedir.

Çin, ulusal güvenliğinin en önemli tehditlerinden biri haline gelen enerji güvenliği sorunlarını sıradan bir yaklaşımla ele almamaktadır. Bu doğrultuda Çin'in konuya yaklaşımını, stratejik yönetim anlayışı çerçevesinde ele aldığını iddia etmek mümkündür. Çünkü Çin'in enerji güvenliği politikalarında göze çarpan çok yönlü yaklaşımı böylesi bir izlenim uyandırmaktadır. Çin'in enerji güvenliği politikalarındaki göze çarpan çok yönlülük ise konuya iç politika ve dış politika eksenlerinde birbiriyle eş güdümlü ya da tamamlayıcı stratejilerle planlı bir şekilde yaklaşımıdır. Millî enerji kaynaklarının geliştirilmesi, yerli kaynak alternatifler üzerindeki ve tüketimdeki

verimlilik artışına yönelik çalışmalarla birlikte ülkenin enerji sektörünün geliştirilmesi çabaları çok yönlü stratejik yaklaşımın iç politika, stratejik enerji kaynaklarının güzergâh, kaynak, tedarikçi gibi unsurlar çerçevesinde izlenen çeşitlendirme stratejileri ve bununla ilişkilendirebileceğimiz modern yöntemler ise dış politika boyutunu teşkil etmektedir. Ancak söz konusu uygulamaların kısa vadedeki etkileri halen tartışmalıdır. Daha açık bir deyişle gerek ülke içi gerek dışındaki enerji güvenliği politikaları Çin'e önemli kazanımlar sağlasa da bunların istenilen seviyede olmadığını iddia etmek olasıdır. Pekin de söz konusu durumun farkındadır. Bu bağlamda var olan düzenin alternatiflerini inşa edilmesi yönünde büyük çaba sarf etmesi bunun göstergelerindedir. Ancak Çin'in bu yeni düzen inşası çabaları ise çağın gereklilikleri göz önüne alındığında bir takım aktörlerle karşılıklı bağımlılık ilişkisi geliştirmeye yönelmektedir. Moskova bu çerçevede en rasyonel aktör olarak ön plana çıkmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇİN-RUSYA ENERJİ İLİŞKİLERİNDE PAZARLIK GÜCÜ VE DENGELERDEKİ DEĞİŞİM

Ukrayna Krizi ertesinde Batı'nın öncülüğünde Rusya'ya yönelik uygulamaya konan yaptırımların Moskova-Pekin ilişkilerine etkisi olduğu aşıkardır. Ancak bu ifade, taraflar arasındaki ilişkilerin miladını söz konusu hadisenin tetiklediği süreçteki gelişmeler olduğu anlamına gelmemektedir. Bilindiği üzere Rusya-Çin ilişkileri önemli bir tarihsel geçmişe dayanmaktadır. İlişkilerde inişli çıkışlı dönemler olsa da bu durum taraflar arasında herhangi bir iletişim ya da etkileşimin yokluğu anlamına gelmemektedir. Aksine Rusya-Çin ilişkilerinin gerek ideoloji gerekse çıkarların ortaklığı gibi unsurlar çerçevesinde şekillenen ve bugüne kadar süre gelen bir niteliğe sahiptir. İlişkilerin tarihsel süreçteki görünüm ve gelişiminin söz konusu niteliklerle ilgili ifadeleri destekleyeceğine inanılmaktadır.

4.1. Tarihsel Süreçte Çin-Rusya İlişkilerinin Genel Görünümü

Rusya-Çin ilişkilerinin tarihsel süreçteki görünüm ve gelişiminin ele alınmasının getirilerinin sadece nitelikler çerçevesiyle sınırlı olmadığına altını çizmek gerekmektedir. Bu doğrultuda ilişkilerin seyrinin önemli dönüm noktalarındaki gidişatın anlaşılabilirliği ve günümüz şartlarındaki durumsal değişikliklerin karşılaştırılmalı olarak analizi gibi getirilerinin de olacağını iddia etmek olasıdır. Ayrıca ilişkilerin tarihsel süreçteki genel görünümü ve seyrinin yakınlaşmalara, gerginliklere, işbirliği gibi unsurların nasıl bir temel ya da çerçevede geliştiğine ve bunları tetikleyen faktörlerin anlaşılmasına da ışık tutacağı aşıkardır. Dolayısıyla ilişkilerin günümüzdeki durumu çerçevesindeki ifade edilen değişimin daha net anlaşılabilir hale geleceğini söylemek mümkündür. Korolev (2019: 1)'in şu şekildeki ifadeleri söz konusu yaklaşımın haklılığını destekler niteliktedir:

Ukrayna Krizi'nden sonra Rusya'nın yüksek profilli Doğu'ya dönüşü, Rusya-ABD ilişkilerinin bozulması, Çin ve Rusya'nın ABD önderliğindeki tek kutupluluğa karşı dengeleme stratejisi kaynaklı gibi nedenlerle ifade edilen Moskova-Pekin yakınlaşması ya da uyumu, farklı algılamalara yol açmaktadır. Bununla birlikte "uyum", uluslararası ilişkiler literatüründe sistematik olarak tanımlanmayan gelişmemiş bir terimdir. Bu nedenle, Çin ve Rusya'nın ne derece uyum sağladığını ve stratejik işbirliklerinin zaman içinde ne ölçüde arttığını değerlendirmek için ilişkilerin tarihsel arka planına değinmek gerekmektedir.

4.1.1. Çin-Rusya İlişkilerinde İlk Temaslar: Fetihler ve Antlaşmalar

Tarihsel olarak çalkantılı olarak nitelendirebileceğimiz ilişkiler bağlamında iki toplum arasındaki temasların 17.yy'la yani Moskova Çarlığı'nın sınırlarını Urallar'ın ötesine, Pasifik'e doğru genişletme yönündeki eylemlerine dayandığı bilinmektedir (Unnikrishnan ve Purushothaman, 2015: 5). Söz konusu dönemde Çarlık'ın sınırlarını genişletmeye yönelik, kolonizasyona varan eylemleri ve Hanedan'ın vermiş olduğu karşılıklar çerçevesinde yaşanan askeri çatışmaların, taraflar arasındaki ilk temasların şekillendirici unsurları olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda 1640 yılına kadar Sibirya'nın çoğunu geçerek Amur Nehri havzasında yerleşim yerleri kurmasını Çarlık'ın sınırlarını doğuya doğru genişletmesi ve kolonizasyon'a varan eylemlerini, 1652'den 1689'a kadar geçen süreçteki Çinli orduların Rus yerleşimcileri dışarı çıkarma çabalarını da verilen karşılıklar çerçevesinde ele almak mümkündür. Dolayısıyla söz konusu eylemler ve karşılıklar ışığında, imparatorluk dönemindeki Rus ve Çin ilişkileri bağlamındaki ilk temasların genel olarak alışlagelen biçimde çatışma unsuru çerçevesinde gelişim gösterdiği söylenebilir.

1689 yılı, taraflar arasındaki ilişkilerin belirleyici unsurlarının kısmen de olsa değişmesine neden olan önemli dönüm noktalarındandır. Çinli orduların Çarlık unsurlarını ilhak etmiş oldukları topraklarından çıkarmaya yönelik çabaları taraflar arasındaki ilişkinin belirleyici unsurlarındaki değişimin en önemli nedenlerindendir. Ancak söz konusu değişimin nedeninin sadece Çin'in vermiş olduğu karşılıkların tetiklediği çatışmalar olmadığının altını çizmek gerekmektedir. Dolayısıyla karşılık çerçevesinde ele alınan eylemlerin tetiklediği olaylarla birlikte, sonrasında yaşanan gelişmeler de değişimin nedenlerindendir. Çünkü Rusların ilhak eylemlerine Çinli orduların vermiş olduğu karşılıklar, çatışmaları devam ettirmiş fakat 1689'a gelindiğinde Çarlık'ın geri çekilmesi, ilişkilerdeki belirleyici unsurlardaki değişiminin fitilini ateşlemiştir. Böylelikle çatışmalar sonrasında taraflar arasında imzalanan barış ve ticaret antlaşmaları, bundan sonraki sürecin belirleyici unsurlarından biri haline gelmiştir. Stanovoy Dağları'nın 1859 Aigun Antlaşması'na kadar iki taraf arasında sınır olarak kalmasına neden olan 1689 Nerchinsk Antlaşması, çatışmalar sonrasındaki belirleyici unsurların örneklerindendir (Demir, 2012: 137).

19.yy'ın ikinci yarısı taraflar arasındaki ilişkilerin seyrinde nispeten eskiye dönüğe yani çatışmaların belirleyici unsur haline gelmeye başladığına işaret eden gelişmelere sahne olmuştur. Sonraki dönemlerde yaşanan gelişmeler, barış ortamının sürdürülebilir olmadığına ilişkin eskiye dönüşle ilgili bu ifadeyi doğrular niteliktedir. Bu bağlamda 19.yy'ın ikinci yarısının tarihte Rusların Amur havzası ve Vladivostok'u ilhak ettiği, Çin'in Batı ülkeleri ve Rusya ile eşit olmayan anlaşmalar imzaladığı bir dönem olarak nitelendirilmesi, taraflar arasındaki ilişkilerdeki eskiye dönüşün göstergelerindendir. Bu dönemde Rusların Çin yönetimine ait olan 1,5 milyon kilometre kareye varan toprakları ilhak ederek oradaki halktan vergi topladığı, 1898'de Sarı Deniz'in Dalny bölgesindeki ticari liman olan Port Arthur'da bir deniz üssü ve Harbin şehrini kurduğu

bilinmektedir. İlişkilerin seyrindeki değişimin nedeni 19.yy'ın ortalarına gelindiğinde, Çin ekonomisi ve ordusunun sömürgeci güçlerin gerisinde kalmasıdır. Eşit olmayan antlaşmalar çerçevesinde Rusların Çin'in tarifeleri üzerinde kontrol, yabancılar ve yabancı işletmeler için yasal dokunulmazlık da dahil olmak üzere birçok taviz elde etmesi sömürgeci güçlerin gerisinde kalındığının göstergelerindedir (Unnikrishnan ve Purushothaman, 2015: 5).

Belirleyici unsurlar bakımından Rus-Çin ilişkilerinin seyrini değiştiren ve radikal olmasa da taraflar arasındaki dengenin yönünü etkileyen dönüm noktalarından birisi 19.yy'ın sonlarından 20.yy'ın ilk yıllarına kadarki dönemde yaşananlardır. Söz konusu unsurların başında, Rusların bölgeye yönelik genişlemesinin durması ya da sona ermesine neden olan ve yıkılma sürecinin fitilini ateşleyen gelişmeler gelmektedir. Rusların genişlemesine son veren gelişme ise 1904-1905 Savaşı'nda Japonya tarafından yenilerek Mançurya'dan çıkarılmasıdır. Ayrıca bu yenilginin bölgedeki genişlemenin son bulmasının ötesinde, Rusya'daki 1917 Ekim Devrimi'nden Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna uzanan yıkılış sürecinin ana tetikleyicilerinden birisi olduğunu da ifade etmek mümkündür (Lensen, 1962: 346). Bu bağlamda Rus imparatorluk düzeninin yıkılması sonrasında Sino-Sovyet ilişkilerinin en önemli dönüm noktalarından bazıları ise, Çin'deki gelişmelere kayıtsız kalmayan SSCB'nin, 1922'de Sun Yat Sen'in kurmuş olduğu Çin Cumhuriyeti'ne Adolph Joffe'yi Büyükelçi olarak ataması ve Çin'in 1924 yılı sonunda Fransa, İtalya, Avusturya, İsveç, Norveç, Danimarka, Yunanistan ve Meksika ile birlikte SSCB'yi tanımasıdır (Adıbelli, 2013: 359; Riasankovsky ve Steinberg, 2014: 555). Ancak söz konusu dönüm noktalarının önemi ilişkilerin kurumsal çerçevede ya da resmi olarak başlangıcıyla bağlantılı değildir. Çünkü milat bağlamında ele alındığında söz konusu hadiselerin SSCB ve Çin Cumhuriyeti ilişkilerini kapsayan dönemi işaret ettiği aşıkardır. Dolayısıyla tezin bundan sonraki kısmında ele alınacak “Sino-Sovyet ilişkileri: Ortak İdeoloji Algısı ve Farklılıklar” başlığındaki “Sino” kavramı ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin kastedildiğinin altını çizmek gerekmektedir. Bu minvalde bu kısımda ele alınan Sino-Sovyet ilişkilerinin Çin Halk Cumhuriyeti kuruluşu sonrası ve aynı zamanda SSCB'nin dağılması öncesi dönemi kapsadığının altını çizmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak bu ifade söz konusu gelişmelerin iki taraf ilişkilerin kapsamında önem taşımadığı anlamına gelmemektedir. Öyle ki diplomasi faaliyetleri çerçevesindeki bu gelişmeleri önemli kılan tarafların birbirlerine karşı pozisyonlarının belirlenmesi, öteki algısı gibi ilişkiler kapsamındaki ilk temas ve sonraki süreçteki gelişmelere etkisidir. Bu durum, “Milliyetçi” ve “Komünistler” arasındaki çatışmalar sırasında SSCB'nin yapmış olduğu tercihlerin sonraki dönemde tarafların birbirine karşı tutumlarına ve ilişkilerin seyrindeki etkilerde daha anlaşılır olacaktır.

4.1.2. Sino-Sovyet İlişkileri: Ortak İdeoloji ve Farklılıklar

Çin ve SSCB fiziki olarak en uzun sınır hattının ayırdığı, dönemin iki önemli aktörleridir. Bölgesel dinamikler ve uluslararası ilişkileri seyrinde değişikliklere neden olabilecek potansiyeli

bulunan Sino-SSCB ilişkileri, inişli çıkışlı olarak nitelendirilebilecek dalgalı seyrin ve karmaşıklığın modern tarihteki en önemli örneklerindendir (Abbasi, 1988: 79). Dönemin en önemli iki önemli gücü arasındaki ilişkilerin dalgalı olarak nitelendirilebileceğimiz seyrinde dönemsel gelişmelerle birlikte, Mao önderliğindeki hareketin, yaşanan savaştan galip çıkması öncesindeki Stalin önderliğindeki SSCB'nin ikircikli tavrının etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Milliyetçilere karşı Çin Komünist Partisi'ni koz olarak desteklenmekle birlikte, aynı zamanda dönemin Çinli komünistlerini yok etmek için Çan Kay Şek yönetimi ile 1937 ve 1945 yıllarındaki imzalanan iki anlaşma gibi Çin hükümetiyle birlikte hareket edildiğinin izlenimi uyandıran yollara başvurulması Stalin önderliğindeki SSCB'nin ikircikli tavrının göstergelerindendir (Adıbelli, 2013: 359). Stalin'in bu nitelikteki tavrı ve başvurduğu yolların Sino-Sovyet ilişkilerine yansımaları ise iki biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, ortak ideolojinin paylaşıldığı düşüncesinin neden olduğu taraflar arası yakınlaşmayken, diğeri ağırlıklı olarak geçmiş tecrübelerin de etkisiyle ortaya çıkan ve özellikle Sovyet yönetimine karşı güvensizlik, etkileşimlere yönelik temkinli olmak güdüsüne dönüşen Çin'in değişen algısıyla ilişkili olarak uzaklaşma durumudur. Bu bağlamda, Stalin liderliğindeki SSCB yönetiminin dönemin Çin hükümeti ve karşısında Komünistlere yönelik tavrının ilişkilerde olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu etkiler, kimi zaman yapıcı kimi zaman da bozucu niteliğe sahip olsa da asıl olan gelecek dönemlerdeki etkileşimlere yönelik tarafların pozisyonlarındaki etkisidir. Dolayısıyla Sino-Sovyet ilişkilerindeki bu durumun temelinde, Stalin'in iki yüzlü politikalarının önemli etkisinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Kissenger (2015: 209-210)'in "ideoloji, Pekin'le Moskova'yı bir araya getirmiştir, ama onları ayıran da yine ideoloji olmuştur. Soru işaretleriyle dolu pek çok ortak tarih söz konusudur. Çinli liderler ne Çar'ın topraklarını gasp etmesini ne de İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin'in Çin Komünist Partisi'ne karşı Çan Kay Şek'le anlaşmasını unutmuşlardır" şeklindeki ifadesi böylesi bir ilişkiyi destekler niteliktedir. Taraflar arasındaki etkileşimlerde etkisi olduğunu düşünülen söz konusu gelişmelere rağmen, SSCB ve Mao arasındaki ilk görüşmeler iyi geçmiştir (Kissenger, 2015: 210). Bu bağlamda 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ilişkilerin ilk döneminin yakınlaşma şeklinde başladığını ifade etmek mümkündür. O dönemde SSCB'nin Çin'deki sosyalist yapının inşasına ciddi destekler vermesi bunda etkili olmuştur. İdeolojinin iki devlet arasındaki ilişkilerdeki birleştirici rolü de bu dönemde açıkça gözlemlenmektedir. Çan Kay Şek'den kiraladıkları Port Arthur ve Dairen gibi limanlardan Çinli komünistlere ciddi yardımlar yapan SSCB'nin, 1 Ekim 1949'da kuruluşunun ilan edildiği gün Çin'i resmen tanıması bunun göstergelerindendir (Armaoğlu, 2005: 439). Sino-Sovyet ilişkilerindeki 1949 yılı sonrası yakınlaşmalar, taraflar arasında bir takım anlaşmaların imzalanmasıyla önemli mesafe kaydetmiştir. Çin-Sovyet dostluğunun inşasında önemli rol oynayan bu ilerleme, 14 Şubat 1950 tarihinde imzalanan bir dizi anlaşmayı içermektedir. Çin-Sovyet ilişkilerinde "sarsılmaz dostluk"⁴¹ olgusuna vurgu yapan bu anlaşmalardan ilki, "Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım

⁴¹ Çin-Sovyet ilişkilerinde "sarsılmaz dostluk" olgusuna vurgu yapılmasına rağmen özellikle askeri yardımlara ilişkin yükümlülüklerin ABD ve Japonya'nın yer almadığı herhangi bir milliyetçi saldırıyı hariç tutmakla birlikte kapsama Doğu Asya ile sınırlandırıldığının altını çizmek gerekmektedir.

Anlaşması, ikincisi, Sovyet Rusya'nın Çin'e 10 yıllık bir sürede ödenmek üzere 300 milyon dolarlık yatırımını öngören anlaşma⁴² ve üçüncüsü de Sovyetlerin Doğu Çin demiryollarını, Port Arthur ve Dairen limanlarını Çin'e iade etmeyi öngören anlaşmadır (Armaoğlu, 2005: 439-440). Anlaşmalar kapsamında Çin'e bir takım askeri, finansal ve nükleer silah teknolojisi de dahil olmak üzere teknik destek gerçekleştirilmiştir (Akçadağ Alagöz, 2019: 17).

Kremlin açısından Pekin ile ilişkilerin iyileştirilmesi, bu büyük ülkeyi kontrol altında tutarak ileride Sovyetlerin çıkarlarını tehlikeye sokacak bir hegemonun ortaya çıkabilme potansiyelinin önüne geçilmesi için zorunludur. Komünist Çin perspektifinden bakıldığında ise savaştan çıkan bir toplumun içerisinde bulunduğu yıkım ortamı, SSCB yardımının ülkeye girmesi gerekliliği, Çinli lider Mao'yu Stalin ile iyi ilişkiler kurmaya sevk etmekteydi. Bu doğrultuda tarafların içerisinde bulunduğu durumun ilişkilere olumlu yönde ivme kazandırdığını ifade etmek mümkündür. Çin'in beş yıllık kalkınma planlarında SSCB etkisi altında kalarak hareket etmesi ve 15 Eylül 1952'de, Pekin'in isteğiyle nota değişimi yapılarak Port Arthur'un ortak kullanım süresinin uzatılması, ilişkilerdeki kazanılan ivmenin göstergelerindendir. Yakalanan bu ivme sonucunda, Çin'in önemli ölçüde Sovyet etkisi altına girmeye başladığı görülmektedir. Çin'in de söz konusu etkiye karşı istekli olduğunu ifade etmek mümkündür. Daha açık bir deyişle Çin sosyalist dönüşüm, merkezi planlamanın başlatılması ve mülkiyetin özel sektörden kamuya devredilmesi gibi ekonomik kalkınma politikalarını hayata geçirmek konusunda heveslidir. SSCB'nin benzer ihtilal sürecini atlatmış olması ve çağın gereklilikleri doğrultusunda endüstrileşmenin sağlamış olduğu avantajlarla birlikte sanayileşme seviyesinin uluslararası sistemdeki güç dağılımına etkisi ve ölçütü olması gibi faktörler bu bakımından gelişmiş durumdaki Pekin'in Moskova'nın izinden gitmesindeki hevesinin en önemli nedenlerindendir. Dolayısıyla bu dönemde Çin, SSCB'nin 1930 ve 1940'lardaki kopyası haline gelmeye aday konumdadır. Öyle ki Stalinist ulusal kalkınma stratejisinin ürünü olan 1.FYP'nin 1953 yılında yürürlüğe konması, bunun göstergelerindendir. Sovyet desteğini çok fazla savunan Çin, plan çerçevesinde öncelikle büyük ölçekli ve teknolojik olarak gelişmiş tesislerin inşasını da içeren, ağır sanayiye öncelik veren bir kalkınma modeli seçmiştir. Ancak o dönemde Çin'in böyle bir modeli seçmesi tartışmalıyken, planın her sene, beş yıllık ortalamanın üzerinde bir ekonomik büyümeyi hedeflemesi, söz konusu yönelimin gerekçelerinden birisi olarak gösterilmektedir. Fakat Çin'in çok az seçeneğinin olduğunun da bu noktada altını çizmek gerekmektedir. Nitekim dönem, oyunun kurallarını Sovyetlerin belirlediği bir yapıya sahiptir. Çin'in bu dönemdeki "SSCB'den Öğrenmeli" şeklindeki ana sloganı, bunun göstergelerindendir (Bekcan, 2017: 383).

Çin'deki Sovyet etkisi eğitimde, özellikle kolej ve üniversite düzeyindeki yüksek öğrenimde de belirgin olarak hissedilmektedir. Ruslar, bu dönemde eğitim ve öğretim kapsamında derslerin planlanması ve Rusça ders kitaplarının kullanılması konusunda önemli rol oynamışlardır. SSCB

---

⁴² Bu dönemde Çin'in dış borç aldığı tek ülke SSCB'dir (Short, 2007: 399).

bununla birlikte, önceki dönemlerde Çin'in yüksek öğretimini domine eden özellikle ABD ve İngiltere önderliğindeki Batı etkisini bertaraf etme imkânı yakalamıştır. Bunun için ağır sanayi ve teknoloji kullanıma ilişkin uzmanların Çin'e gönderilmesi ve bu alandaki bilimsel gelişimin gerekliliği önemli bir fırsat olmuştur. O dönemde Çin'e gönderilen Sovyet vatandaşı uzmanların sayısının on bini aştığı ve bunlarından yaklaşık altı yüzden fazlasının üniversitelerde akademisyen olarak görev yaptığı bilinmektedir. Ancak söz konusu hareketlilik tek taraflı olmamıştır. Öyle ki 1950'lerde iki bin civarında Çinli uzman ve bin civarında bilim insanı Sovyet biliminin ve teknolojisine ilişkin çalışmalar yürütmek üzere SSCB'ye gönderilmişlerdir (Çolakoğlu, 1999: 15).

1953 yılı hem Çin hem de Çin-Sovyet ilişkileri için bir dönüm noktasıdır. Çin'e büyük bir mali yük getiren Kore Savaşı o yıl sona ermiş, ayrıca ekonomik yardım için Sovyetler Birliği ile müzakereler başarıyla sonuçlanmıştır. Bu da 1. FYP'ın onaylandığı anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra 1953'te Çin-Sovyet ilişkilerini şekillendiren başka bir olay yaşanmış, Mart ayında Stalin ölmüş ve Nikita Kruşçev onun halefi olarak yönetime gelmiştir. Stalin'in ölümünden sonraki bu değişim Mao'nun en kıdemli komünist lider olduğu ve bu nedenle kendisini uluslararası komünizmin başı olabileceğine inanmasına neden olmuştur. Bu ise ideolojinin taraflar arasında birleştirici rolünden ayırıştırıcılığına doğru dönüşümün başlangıcına işaret etmektedir. Kısacası, SSCB ve Çin arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1956 yılında Kruşçev'in Stalin'i kınaması söz konusu görüş ayrılığında önemli rol oynamaktadır. Çünkü 1956 Şubat'ında Kruşçev, SSCB Komünist Partisi Yirminci Kongresi'nde, Stalin'i bazıları ayrıntılarıyla anlattığı bir dizi suçtan ötürü açıkça kınadığında, pratik zorlukların kavranışı açısından Çin ve Sovyet yaklaşımlarındaki farklar ideolojik bir çatışmaya dönüşmüştür. Kruşçev'in kongre sonrasındaki açıklamalarından kısa bir süre sonra Mao'nun yapmış olduğu konuşma ise söz konusu farklılığı doğrular niteliktedir. Öyle ki Kissenger da "Mao, 1956 Nisan'ında ekonomi politikası üzerine bir konuşmasında, uygulamadaki farklılığı felsefi bir farklılığa dönüştürmekteydi. Sosyalizme gidişte Çin'in tuttuğu yolun Sovyetler Birliği'ne kıyasla eşsiz ve daha üstün olduğunu söylüyordu" şeklindeki ifadeleriyle benzer bir duruma işaret etmektedir (Kissenger, 2015: 213). Dolayısıyla Çin ve SSCB arasındaki sorunlar 1956'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Öncelikle Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra SSCB dış politikasındaki değişim rüzgârı, söz konusu sorunların ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bu değişimler ilk olarak, 30 Mayıs 1953'te SSCB'nin, 1940'ların ortalarında ileri sürdüğü Türkiye ile ilgili iddialarından ve Türk Boğazlarının ortak müdafaasıyla ilişkili taleplerinden vazgeçtiğini açıklamasının yanı sıra uluslararası gerginliğin ve uyuşmazlıkların müzakere yoluyla çözülmesiyle kendisini göstermiştir. SSCB'nin dış politikasındaki değişim rüzgarları Kore Savaşı'nın Temmuz 1953'te sona ermesinde etkili olurken aynı zamanda Çin ile ilişkili bastırılan ve yeni sorunların ortaya çıkışına da ortam hazırlamıştır (Bekcan, 2018: 92). Bu bağlamda, Çin-SSCB ilişkilerini olumsuz etkileyen unsurların, Moskova'nın dış politika anlayışındaki değişim ve ideolojik ayrılıklar temelinde şekillendiğini ifade etmek mümkündür.

SSCB'nin dış politikasındaki değişim rüzgârı bir takım faktörlerle birlikte ideolojik farklılıkları ortaya çıkarmış, bunların sonucunda ise ilişkilerin seyrini olumsuz etkilenmiştir. İdeolojik farklılıkların ortaya çıkması bağlamında Çin-SSCB ilişkilerini olumsuz etkileyen unsurların temellerinin önemli bir bölümü, Stalin'in ölümünden kısa bir süre öncesinde atılmaya başlanmıştır. Örneğin Stalin'in devlet doktrini anlayışı bu süreçte önemli rol oynayan faktörlerdendir. Çünkü o dönemde uluslararası devrim beklentilerinin gerçekleşmemesi üzerine Stalin tarafından devlet politikası olarak benimsenen “tek ülkede sosyalizm” doktrini, Sovyetlerin Komünist Çin'e olan desteğini ve ilgisini azaltmasını da beraberinde getirmiştir. Öyle ki söz konusu doktrin, SSCB'nin kendi içerisine dönerek politik ve ekonomik anlamda gücünü arttırma arayışına girmesi anlamına gelmektedir. Zaten bu durumdan rahatsız olan Çin'in SSCB'ye yaklaşımı, Stalin'in ölümü sonrasında başa geçen Kruşçev'in beyan ve davranışlarıyla ideolojik farklılaşmaya doğru evrilmiştir. Ama yine de taraflar arasındaki ideolojik sorunların ortaya çıkmasında Çin'in özellikle Kruşçev'in Stalin'e yönelik ithamlarının etkisinin altını çizmek gerekmektedir. Çünkü Kruşçev'in selefi hakkında yaptıkları, SSCB'nin dış politikasındaki değişimin fitilini ateşleyen en önemli faktörlerin başında yer almaktadır. Stalin'in ölümünün ardından 1953'te başa gelen Kruşçev, selefine ait uygulamaları kişinin putlaşması olarak değerlendirerek, bu uygulamaların siyasi ve ideolojik etkisinin azaltılması maksadıyla destalinasyon politikası başlatmış ve eş zamanlı olarak “Barış İçinde Bir Arada Yaşama” görüşü ortaya atılmıştır (Akçadağ Alagöz, 2019: 17-18).

Kruşçev'in Stalin'e yönelik ithamlarına Çin'in göstermiş olduğu reaksiyon şiddetli olmuştur. Örneğin Pekin, Moskova'yı “Stalin'in kılıcını ıskartaya çıkarmış olmakla” suçlamakta gecikmemiştir. Öyle ki Mao, Kruşçev'in Stalin karşıtı bu girişimlerini bir tür “revizyonizm”, yeni bir ideolojik hakaret olarak etiketlemekteydi ki bu, Çin 'in gözünde SSCB'nin komünizmden uzaklaşarak burjuva geçmişine geri döndüğü anlamına gelmekteydi (Kissenger, 2015: 214). Mao'ya göre 20. Kongrede Stalin'in değersizleştirilerek yerin dibine batırılması Kruşçev'in yapmış olduğu en büyük hatadır. Çünkü ona göre Stalin'in kişiliğine yönelik yapılan saldırıların Marksizm-Leninizm ile tam anlamıyla ilişkisi bulunmamaktadır. Böylesi bir yaklaşım, Marksizm-Leninizm'e bağlı kalmamaktan ve devrimci ahlakı kaybetmekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla SSCB, Lenin'i ve Stalin'i saf dışı etmiştir. Mao'ya göre bu durum karşısında Çin ise Marksizm-Leninizm'i incelemeye, sınıf mücadelesi vermek için kitlelere güvenmeye devam edecektir (Bekcan, 2019: 94). Kruşçev'in Stalin karşıtı girişimlerine Mao'nun göstermiş olduğu reaksiyonu çok radikal bir hareket olarak nitelendirmek gerekmektedir. Çünkü Mao'nun göstermiş olduğu bu reaksiyon, bir bakıma “dogmatik” olarak nitelendirilen Sovyet sosyalizmi ve dolayısıyla Moskova'nın komünist dünyanın liderliğinin sorgulanması anlamına gelmektedir. Mao'nun göstermiş olduğu reaksiyonun arkasındaki düşüncenin de bu doğrultuda olduğu düşünülmektedir. Devrimin ilk yıllarında tecrübesizlikten dolayı kalkınma hamlelerinde SSCB'nin metot ve tekniklerini mecburen kopyaladıklarını, ama artık iki devlet arasındaki var olan farklılıkları kavramaya başladıklarının yanı sıra SSCB'den öğrenmeye devam etmeleri gerekliliğine rağmen

bunun gözü kapalı şekilde değil, tahlilci bir şekilde olacağı şeklindeki ifadeleri Mao'nun Moskova'nın sosyalizminin sorgulama niyetinin göstergelerindedir (Bekcan, 2018: 95).

Dış politikadaki değişim rüzgârı bağlamında ele alındığında SSCB ile Çin arasında ortaya çıkan en büyük siyasi ayrımın nedeni, iki ülkenin ABD'ye yönelik yaklaşımlarındaki farklılıktır. Çünkü Stalin'in ölümünden sonra iktidara gelen Kruşçev'in geçmiş dönemlere kıyasla ABD'ye yaklaşımı önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Öyle ki Nikita Kruşçev SSCB'nin yeni lideri olduktan sonra, ülkenin ABD'ye karşı duruşu, bloklar arası sürekli bir çatışmadan ziyade, kapitalist Batı ile "barış içinde bir arada yaşamaya" dönüşmeye başlamıştır. SSCB'nin yaklaşımındaki bu değişiklik de kuşkusuz, askeri yeteneklerini yeniden değerlendiren Kruşçev'in, askeri teknolojisi ve silahlanma yarışını hızını yavaşlatmanın barış içinde bir arada yaşama yoluyla mümkün olabileceğine olan inancı önemli rol oynamaktadır. Buna karşın Mao'nun böyle düşünmediğini bu noktada belirtmek gerekmektedir. Çünkü Kruşçev'in aksine Mao'nun gözünde ABD halen daha bir düşman olarak nitelendirilmektedir (Wallace, 1983: 463). SSCB'nin Sputnik'i uzaya göndermesinde yaşanan başarı ise taraflar arasındaki ayrışmayı iyice belirginleştiren bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır (Zagoria, 1961: 17). Öyle ki SSCB'nin bu alandaki başarısı Kruşçev'in gözünde ABD ile uyum fırsatıyken, Mao'ya göre bu, kapitalizmin hâkim olduğu bir dünyada komünizm için bir fırsat olarak görülmektedir. Çünkü Mao, her zaman Doğu'nun gelişerek Batı teknolojisinin geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunu ise "Doğu Rüzgârı Batı Rüzgarından Üstündür" olarak tanımlamaktadır. İlişkiler bağlamında ele alındığında Mao ve Kruşçev arasındaki bu farklılık ise birçok bilim insanına göre Çin-SSCB'nin ayrılmasından başka bir şey değildir (Zagoria, 1961: 22). Dolayısıyla Çin ve SSCB artık sürekli olarak, zaman zaman da aleni biçimde bir anlaşmazlık içindeydiler, ama buna rağmen hala resmi müttefikler (Kissenger, 2015: 215).

1960'lı yıllarda Çin ve SSCB arasındaki ideolojik ayrım derinleşirken bu atmosfer içinde, 1969 Mart'ında Çin-Sovyet sınırı üzerindeki Ussuri nehrinde bulunan Zhenbao gibi bazı anlaşmazlık konusu adalarda taraflar arasında silahlı çatışmalar çıkmıştır (Armaoğlu, 2005: 580). Yaşanan silahlı çatışmalarla birlikte taraflar arasındaki ayrışma, o dönemde doruk noktasına ulaşmıştır. Bu çatışmalar fazla uzun sürmese de taraflar arasındaki yeni sınır anlaşmazlıklarını gün yüzüne çıkarması bakımından büyük önem taşımaktadır. Örneğin 20 Temmuz tarihinde Zhenboa adasının 3 km kuzeyindeki Kirkinski adasında Sovyet Rusya ve 13 Ağustos'ta Sincan Uygur Bölgesi sınırındaki Jalanaşkol gölü çevresinde Sovyet Kazakistan ile yaşanan silahlı çatışmalar, söz konusu yeni sınır anlaşmazlıklarındandır (Bekcan, 2020: 236). Ayrıca Çin-SSCB arasında silahlı çatışmaya dönüşen sınır anlaşmazlıkları, ilişkileri etkilemesi bağlamında Mao'nun yaklaşımlarındaki bir takım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin Moskova'yı emperyalist devlet olarak görmeye başlayan Pekin'in tavrı ABD'ye karşı artık eskisi kadar sert değildir. Mao'nun yaklaşımındaki söz konusu bu değişim ise ABD'yle ilişkilerin yumuşama sürecinin ve aynı zamanda, Sovyet hegemonyasına karşı mücadelenin başladığı anlamına

gelmektedir. 1973'te Mao'nun dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'a⁴³ “aynı amacı güttükleri sürece birbirlerine zarar vermeyeceklerini ve Sovyet hegemonyasına karşı mücadele etmeleri gerektiğini söylemesi”, Çin'in yaklaşımındaki söz konusu değişikliği kanıtlar niteliktedir (Bekcan, 2020: 237). Bu bağlamda doruk noktasına ulaşan Pekin-Moskova arasındaki gerginlik durumunun Çin'in dış politikasında ciddi bir değişimi beraberinde getirdiğini ifade etmek mümkündür. ABD-Çin ilişkilerinin normalleşme dönemine girmesi değişimlerin en önemlisidir. Öyle ki Nisan 1971'de Amerikan masa tenisi takımının Çin'e davet edilmesiyle başlayan ve “pinpon diplomasisi” olarak kavramsallaştırılan süreç, 1979'da diplomatik ilişkilerin tesisinin önünü açacaktır (Akçadağ Alagöz, 2019: 19).

Çin'e göre SSCB artık küresel çapta karşı konulması gereken küresel bir tehdidi temsil etmektedir. Sovyetlere tabi olmanın ima edilmesini bile kabul etmeyen Çin'in gözünde Sovyetlerle yapılan ittifaklar, başından itibaren yıpranmış ve artık etkinliğini yitirmiştir (Kissenger, 2015: 344). Bu bağlamda, 1970'lerin başından itibaren özellikle SSCB'nin Çin'in yakın çevresindeki askeri gücünü arttırmaya yönelik girişimleri ile Vietnam ve Afganistan ile imzalanan anlaşmalar Pekin'i SSCB tarafından çevrelenme tehlikesi gibi ciddi bir ulusal güvenlik sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır (Wallace, 1983: 468). Özellikle SSCB'nin 1979 yılındaki Afganistan işgali, Çin'in karşı karşıya olduğu söz konusu güvenlik tehdidini ve çevrelenme yönündeki kaygılarını arttırmıştır (Akçadağ Alagöz, 2019: 19). Bu nedenle, Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline ilk şiddetli tepkiyi veren, Güvenlik Konseyi'ni ilk harekete geçiren⁴⁴, Pakistan ve ABD'yle birlikte Sovyetleri yenilgiye uğratmak için bütün güçleriyle Afgan direnişçilere yardım eden Çin olmuştur (Armaoğlu, 2015: 899). Dolayısıyla 1979 senesini deyim yerindeyse Çin için yaşanan değişim rüzgarının miladı olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü, ülkenin bugünkü gelişiminin ve geldiği noktanın temelini o dönemde atılmıştır. Bu temel, aynı zamanda Çin'in o dönemde gerek iç gerekse dış politikası perspektifinde bir takım değişikliklere gitmesini zorunlu kılmıştır. Söz konusu zorunlu değişiklikler, reform sürecinin planlama, hazırlık, uygulama aşaması ve sonraki zaman diliminde etkili olmasının gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Çin o dönemde tüm bu gerekliliklerin bilincindedir. Çünkü Pekin'in Deng iktidarıyla birlikte dış politikasında önemli olarak nitelendirebileceğimiz radikal adımlar atması, bunun göstergelerindedir. Çin'in dış politikasında atmış olduğu radikal adımlardan birisinin SSCB ile tekrardan temasların kurulmasına yönelik olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak bu temaslar, 1979 yılı sonunda SSCB'nin Afganistan müdahalesiyle kesintiye uğramıştır. Afganistan müdahalesiyle taraflar arasındaki tansiyon, Çin'in Afganlı direnişlere destek verecek kadar yükselse de olayların şiddeti hafiflediğinde ilişkilerde normale dönüş sinyalleri hissedilmeye başlamıştır. Ancak ilişkilerde normalleşme sürecine yönelik

⁴³ Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger yayımlanmış olduğu kitabında görüşme diyaloglarında da yer alan bu konuyla ilişkili ve Mao ile yapmış olduğu çok çarpıcı bir anıya yer vermektedir. Kissenger'in kaleme aldığı anı şu şekildedir: “1973 Şubat'ında Mao, ABD ve Çin bir zamanlar “iki düşmanı” demişti beni çalışma odasında karşılarken, “ama artık aramızdaki ilişkiyi ‘dostluk’ olarak adlandırabiliriz” (Kissenger, 2015: 308).

⁴⁴ Afganistan sorununu Güvenlik Konseyi'ne getiren Çin olmuştur. 1980 Ocak ayında altı toplantı yapılmasına rağmen Sovyet Rusya'nın daimi üyelerden olması sebebiyle bir sonuca ulaşamadı ve konunun Genel Kurul'a havalesine karar verildi (Armaoğlu, 2005: 900).

temaslarda göreceli olarak istekli olan taraf Çin olsa da böylesi aşmaya geçilmesinde önlerinde engel teşkil eden üç koşul öne sürmektedir. Bunlar Kamboçya'nın tahliye edilmesi, Çin'in kuzey sınırı boyunca, Sibirya ve Moğolistan'da Sovyet askeri birliklerinin konuşlandırılmasına son verilmesi ve Afganistan'ın tahliye edilmesidir (Kissenger, 2015: 475). İlişkilerin normale doğru evrilmesinde Çin'in öne sürdüğü bu koşullara SSCB'nin göstermiş olduğu reaksiyon önemli ölçüde etkili olmuştur. Afganistan müdahalesinde Çin'in ABD'yle birlikte Moskova'ya karşı hareket etmesi, Üçüncü Dünya içindeki konumunu pekiştirmesi ve bu durumun güç dengesinde yaratmış olduğu değişimler göz önüne alındığında, büyük ölçüde SSCB'nin ileri mevzilerini savunmasız bırakan ve geri çekilme kararını kaçınılmaz hale getiren güç dengesindeki değişiklikler sayesinde, bu talepler süreç içinde karşılanmıştır (Kissenger, 2015: 475-476). Bu dönemi Çin'in SSCB'nin etkinliğini ABD ile dengeleme politikasından uzaklaşarak iki hegemon süper güce arasında bar konumunda kendisini konumlandığı eşit mesafe politikasına geçiş olarak nitelendirmek mümkündür (Radchenko, 2019: 279).

Stalin'in ölümü sonrasında Kruşçev'in iktidara gelişiyle birlikte 1960'lı yıllardan itibaren bozulmaya başlayan Çin-SSCB ilişkilerinin gidişatı, 1979 sonrasında yön değiştirmiş ve 1982 yılında yavaş yavaş normalleşmeye sürecine girmiştir. Wallace'a göre bu dönemde yapılan son Sovyet Parti Kongresinin seleflerine göre, Çin için daha az zarar verici olarak geçmesi normalleşme sürecine geçildiğinin göstergelerindedir (Wallace, 1983: 469). Ancak Mart 1982'de Sovyet lideri Brejnev'in Taşkent'te yapmış olduğu konuşmasında, Çin'i sosyalist bir ülke olarak tanıdıklarını, ABD'nin Tayvan bağlamındaki Çin politikasına karşı çıktıklarını ve Çin'i asla tehdit etmeyeceklerini söyleyerek sınır sorununu görüşmeyi teklif etmesi, tüm taşları yerine oturtacak nitelikte olmuştur (Adıbelli, 2013: 368). Ancak iki taraf arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine girilmesindeki faktörlerin geçmiş yıllardakinden biraz farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Daha açık bir deyişle 1980 sonrası dönemde Çin-SSCB ilişkilerinin normalleşme sürecini ideoloji, dış politika ve tarihsel olaylara dayandırmanın yetersiz olduğunu ifade etmek mümkündür. Kısacası bu dönemde şartlar artık değişmiştir. Her iki tarafından da birbirini zayıflattığı böylesi bir düzende, bir yanda silahlanma yarışı ve askeri harcamaların yükünün ağır gelmeye başlayan, bunlara milliyetçilik hareketlerinin eklenmesiyle dağılmaya sürecine doğru giden SSCB, diğer yanda uluslararası arenada bağımsız hareket eden, ekonomisinde ciddi kıtlık döneminin kalıntılarını, uygulamaya koyduğu reformlarla geride bırakmaya çabalayan Çin yer almaktadır. Karşılıklarında ise giderek çift kutuplu sistemin sonunu hazırlayan ve uluslararası arenada "tek süper güç" olma yolunda ilerleyen ABD vardır. Kuşkusuz, Sovyet ve Çinli yöneticiler karşılıklarındaki bu tehlikenin farkındadır. Bu bağlamda Çin-SSCB ilişkilerinin normalleşme sürecine girmesini hem Çin hem de Sovyet liderlerinin ABD ile başa çıkmak için daha iyi konumda olacaklarını fark etmelerinin sonucu olarak nitelendirmek mümkündür (Radchenko, 2019: 279).

Mart 1985 yılında seçimleri kazanan Sovyet lider Gorbaçov'un Çernenko'nun cenazesinde Çin'i temsilen gelen dönemin Başbakan Yardımcısı Li Peng ile yaptığı görüşme, taraflar arası

ilişkilerde önemli gelişmelere ortam hazırlamıştır. Bir araya gelen liderler, yapmış oldukları görüşmede, ilişkilerin karşılıklı geliştirilmesi temennisini dile getirirse de söz konusu buluşmayı asıl önemli kılan Çin-SSCB ilişkilerinin ortam hazırladığı yapısal değişikliktir. Söz konusu yapısal değişiklik, tamamen taraflar arasındaki ilişkilerde hiyerarşi olgusunun geride bırakılmasıyla bağlantılıdır. Li Peng'in Aralık 1985'te yapmış olduğu konuşmasında "Çin'in SSCB'nin küçük kardeşi olmayacağını" söylemesi ve Gorbaçov'un da buna "Çin'i küçük bir erkek kardeş rolünde hayal etmenin zor olacağı" şeklinde karşılık vermesi, görüşmelerin tetiklediği ilişkilerdeki yapısal değişikliğin göstergelerindendir (Radchenko, 2019: 279). Bununla birlikte ilişkilerde normalleşme sürecinin yavaş yavaş ilerlediği göze çarpmaktadır. SSCB yönetimi, Çin'in öne sürdüğü üç şartı kaldırmakta aceleci olmaması ve temkinli yaklaşımı, ilişkilerdeki ilerlemenin hızında etkilidir. Ama yine de süreç, yavaş da olsa Deng'in Gorbaçov'u geçmişi kapatmak ve geleceğe bakmak için Pekin'e davet etmesine kadar ilerlemiştir. Bununla birlikte bir araya gelen taraflar, ilişkilerin geleceğine yönelik bir takım şartlara ilişkin çerçeve belirlemişlerdir. 1989'da imzalanan ortak bildiriye Gorbaçov ve Deng ilişkilerinin geleceğini yönünün barış içinde bir arada yaşama, içişlerine karışmama, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, saldırmazlık ve anlaşmazlıkların barışçıl çözümü olarak sıraladıkları beş temel prensip üzerine yapılandıracaklarını deklare etmişlerdir (Niu, 2020: 385).

15-19 Mayıs 1991 tarihleri arasında dönemin Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in SSCB ziyareti, iki ülke arasındaki ikinci önemli zirve olarak karşımıza çıkmaktadır. Zemin'in devlet başkanı olduktan sonraki Sovyet liderleriyle ilk buluşması olan bu ziyaret, SSCB'nin çalkantılı günler geçirdiği bir döneme denk gelmektedir. Jiang Zemin'in SSCB'nin içinde bulunduğu bu karmaşa durumunu gündeme getirmezken, taraflar yayımladıkları ortak bildiriyle ilişkilerin temel beş prensibine olan inançlarını yineleyerek, ilişkilerin normalleşme sürecinin devamlılığını teyit etmişlerdir. Ayrıca Jiang Zemin'in SSCB ziyareti, Çin'in önemli kazanımlar elde ettiği başka görüşmelere de sahne olmuştur. Çin'in ziyaret sürecindeki kazanımlar bağlamında söz konusu başarısı, taraflar arasındaki sınır sorunun önemi bir bölümünü teşkil eden doğu kesiminde, mutabakata dayalı anlaşmanın sonuçlandırılmasıdır. Böylesi bir sorunun çözüme kavuşturulmasıysa Çin-SSCB ilişkilerinde olumlu bir hava yaratmıştır. Ancak taraflar arasındaki sınır sorunun çözülmesiyle birlikte ilişkilerdeki olumlu havanın etkisi uzun sürmemiştir. Çünkü Jiang Zemin'in bu ziyaretinden üç ay gibi kısa bir süre sonra sınır anlaşmasının neden olduğu olumlu havayı ve ilişkilerin gidişatını derinden sarsacak gelişmeler meydana gelmiştir. Söz konusu gelişmeler tarihte "19 Ağustos Hadisesi" olarak anılmaktadır. Yaşanan bu hadiseyi ise üç Baltık Cumhuriyeti Estonya, Letonya ve Litvanya'nın bağımsızlıklarını ilan etmesi takip etmiştir. Söz konusu ülkelerin bağımsızlık beyanlarını, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinin takip etmesiyle de SSCB için tehlike çanları çalmaya başladığı açıkça anlaşılmaya başlanmıştır. SSCB yaklaşan sona teslim olmamak amacıyla, Aralık 1991'de üç Baltık ülkesi ve Gürcistan dışındaki diğer 11 eski üye ülkeyle birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurmuş olsa da bu yeterli olmamıştır. Öyle ki dört gün gibi kısa bir süre sonra Gorbaçov'un televizyonda yapmış olduğu konuşmasında,

SSCB liderliğinden istifa ettiğini duyurmasıyla bu yetersizlik açıkça anlaşılmış, tarih bir devrin kapanışına tanıklık ederken, SSCB'nin nihai olarak dağılmasıyla da Çin-SSCB ilişkileri de tarih olmuştur (Niu, 2020: 385-386).

4.1.3. Yeni Dünya Düzeninde Çin-Rusya İlişkileri

SSCB'nin dağılması ve iki kutuplu sistemin çökmesiyle birlikte yeniden şekillenmeye başlayan uluslararası yapının ilk bakıştaki görünümü, kuşkusuz ABD ve diğerleri biçimindedir. Çünkü Soğuk Savaş'ın sonra ermesiyle birlikte uluslararası yapının güncel biçiminin ABD'nin nitelendirdiği şekilde “Yeni Dünya Düzeni” olarak ifade edilmesi önümüzdeki yeni dönemin Atlantik merkezli bir biçimde inşa edileceği anlamına gelmektedir. İki kutuplu sistemin birden çözülmesi ve Sovyet önderliğindeki bloğun yerle bir olmasına karşın, liberal kapitalist bloğun yeni dönemde neo-liberal şemsiye altında ayakta kalması soru işaretleri uyandırsa da o dönemde bu durumu “Tarihin Sonu” kılıfıyla açıklamaktan başka bir çare olmadığı gözlemlenmektedir. Öyle ki Doğu Bloğu'nun süper gücü, komünist dünyanın lideri, Marksizm ve Leninizm ideolojisinin mimarı SSCB'nin halefi Rusya Federasyonu bile -selefine ihanet edercesine-, kapitalist zaferi kabullenmiş ve ilk yıllarında Atlantikçi düşünce şemsiyesi altında kendisine Batı bloğunda yer edinme çabasına girişmiştir. Söz konusu çabanın basit bir uyum girişimi olmadığını altını çizmek gerekmektedir. Çünkü 1991-1993 yılları arasında Rusya, ABD ve Batı'ya sadece uyumlu değil aynı zamanda bağımlı politikalar da izlemiştir. Öyle ki 1991-1993 yılları arasındaki izlenen Atlantikçi politika bir bakıma Rusya'nın başta ekonomik, siyasi ve kültürel olmak üzere hemen hemen her alanda Batı tarzı yeniden yapılanma süreci anlamına gelmektedir. Rusya'nın 1991-1993 yılları arasında demokratik sisteme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş için yoğun çaba sarf etmesi bunun göstergelerindedir. Fakat Rusya'nın söz konusu dönemde izlemiş olduğu bu yönelimlerin dış politikada körü körüne sadece batılı devletlerle ilişkilerin tesis edildiği anlamına gelmemektedir. Rusya'nın bu yöneliminin sadece yeniden yapılanmaya ilişkin olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Yeltsin'in dış politika anlayışındaki önceliğinin BDT ile en üst düzeyde entegrasyon olduğunu açıklaması söz konusu ifadeyi desteklemektedir (Caşın ve Derman, 2016: 308).

Rusya'nın 1991-1993 yılları arasında Batı menşeli yeniden yapılanma çabası, bu bloğa yakın olmasını gerektirse de Çin ile yürütülen temasları diğerleriyle karşılaştırıldığında bu zorunluluğun istisnası olarak ele almak mümkündür. Çünkü yıkıntıların içerisinde yeniden kurulmakla birlikte ayakları üzerinde durmaya çalışan bir Rusya ile 1989 Tiamenmen olaylarının oluşturduğu uluslararası arenadaki yalnızlığı ve ambargoları aşmak isteyen Çin'in birbiriyle yakınlaşmaları gayet doğaldır. Artık önceki dönemlerde birleştirici ve ayırıcı rol oynayan ideolojik ortak kökenleri olan Marksizm ve Leninizm terkedilmiş, fakat her iki tarafta da alternatif ekonomik ve siyasal yapı henüz inşa edilememiştir (Akman, 2015: 613). Bununla birlikte Çin, Rusya'yı 27 Aralık 1991 tarihinde resmen tanımıştır. Bundan iki gün önce 25 Aralık 1991 tarihinde Çin Dışişleri Bakanlığı

sözcüsünün geçmiş Sovyetler Hükümetiyle yapılan anlaşmalardaki yükümlülüklerini yerine getirmede saygılı olacağını beyan etmesi, bir bakıma ilişkilerin benzer şekilde devam edeceğinin sinyallerini vermiştir (Bekcan, 2013, 68). Bu bağlamda taraflar, kuruluşun akabinde aralarındaki ilişkinin düzeyini arttırmak amacıyla kısa dönemde karşılıklı bir çok ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Bunlardan Yeltsin'in 1992'deki Pekin ziyaretinin ilişkilerin seyri açısından iyi bir başlangıç olarak nitelendirilebileceğimiz önemli gelişmelere sahne olduğunu söylemek mümkündür. Yeltsin'in dönemin Rus Dışişleri Bakanı Kozyrev ile 1992'deki Pekin ziyaretinin en önemli gelişmelerinden birisi, aynı yıl Rus askeri birliklerinin Moğolistan'dan çekilmesi, Rus Uzak Doğu bölgesinde konuşlandırılan iki yüz bin asker sayısında indirime gidilmesi ve Aralık ayında sınırın yüz mil içerisine kadar saldırı nitelikteki silahların ve birliklerin çekilmesini içeren anlaşmadır (Norling, 2007: 34).

Çin ile ilişkilerin daha üst seviyelere çıkarılması girişimleri, körü körüne Batı'nın peşinden gidiyormuş görünümü veren Rus dış politika anlayışında da etkilere neden olmuştur. Örneğin Yeltsin'in 1992 yılındaki Çinli liderlerle yapılan zirvede Rus dış politikasının "Doğu ve Batı arasında dengeleneceğini" açıklamasını bu çerçevede ele almak mümkündür. Yeltsin'in Rus dış politikasındaki bu yönelimi çeşitli nedenlere dayandırılabilir. Bunlardan en önemlisi, uluslararası sistemde yekpare süper güç olarak varlığını devam ettiren ABD hegemonyasının dengelenmesiyle, bir diğeri ülke içerisinde güçlü seçmen desteğine sahip milliyetçi kanadın yapmış olduğu baskılardır (Rozman, 1998: 402). Sonraki dönemde atılan adımlar ve yaşananlar Başkan Yeltsin'in söz konusu nedenleri ve baskıları dikkate aldığı göstergelerindedir. Örneğin taraflar arasındaki ilişkilerin 2 yıl gibi kısa bir sürede "yapıcı ortaklık" haline gelmesine yönelik çabalar söz konusu düşünceyi doğrulamaktadır. Taraflar arası ilişkilerdeki bu aşamaya geçiş ise ilk olarak dönemin Rus Dışişleri Bakanı Kozyrev'in, 26-29 Ocak 1994 tarihleri arasında yapmış olduğu Pekin ziyaretinde Başkan Yeltsin'in Çin-Rus ilişkilerinin yapıcı ortaklık haline gelmesi yönündeki arzusunun dile getiren mektubu iletilmesiyle açığa çıkmıştır. Ancak tarafların bu arzusu, dönemin şartları dolayısıyla ikili ilişkilerde kısa bir zamanda gerçekleşecek bir şey değildir. Çünkü taraflar arasında sınır ticaretinin çıkmaza girmesi, ticaret hacminde ciddi düşüşlerin meydana gelmesi, Uzak Doğu ve Sibiryâ bölgelerinde baş gösteren göç sorunu gibi öncelikli çözülmesi gereken bir takım engeller mevcuttur. Ancak tarafların ilişkiler kapsamındaki bu arzusunun gerçekleşmesi çok da uzun bir süre almamıştır. Pekin'in kendi içerisinde bu duruma yönelik fayda-maliyet hesapları biraz zaman alsa da Başkan Zemin'in 2-6 Eylül 1994 tarihleri arasında Moskova'yı ziyareti sırasında ortaklık resmi statü kazanmıştır (Rozman, 1998: 400). Taraflar arasındaki ikili ilişkilerde yapıcı ortaklığa resmi statü kazandıran bu bildiriyle çok kutuplu dünya düzeni kurma mekanizması olarak BM'ye olan bağlılığın sürdürüleceği, iki büyük güç olarak karşılıklı saygının korunacağı, yayılmacılığa karşı tavizsiz olunacağı ve tek güç hegemonyasına karşı çıkılacağı ifade edilmekteydi (Akçadağ Alagöz, 2019: 23). Taraflar arasında imzalanan bu bildiriye sadece Çin-Rus ilişkilerini yapıcı ortaklık seviyesine yükselten bir anlaşma olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Öyle ki NATO'nun aynı dönemdeki girişimleri dikkate

alındığında bu bildirinin diğer bir işlevi daha ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu ortak bildiriye Moskova ve Pekin'in NATO'nun doğuya doğru genişlemesinden ve ABD hegemonyasından duydukları endişenin bir tezahürü olarak nitelendirmek mümkündür (Akçadağ Alagöz, 2019: 23).

Çin-Rus ilişkilerinin yapıcı ortaklık seviyesine gelmesi bir takım gelişmelere ortam hazırlamıştır. ABD hegemonyasının sert politikaları, NATO'nun Rusya'yı tehdit eden doğu yönlü genişleme sürecine girmesi, Balkanlar'da patlak veren krizler, işbirliği yürütülen İran'a yönelik yaptırımların Moskova'yı dış politikasını gözden geçirmeye sevk etmesini bu gelişmeler arasında değerlendirmek mümkündür. Rusya'nın dış politikasını gözden geçirme sürecinin sonucu ise Avrasyacı bir anlayışa yönelim olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya'nın yapmış olduğu Avrasyacı hamleler, Moskova'nın yönelimini doğrulamaktadır. Rus dış politikasının doğu eksenli olması gerektiğini savunan Yevgeni Primakov'un Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmesi, yönelim kapsamında değerlendirebileceğimiz en önemli hamlelerdendir. Rusya'nın yapmış olduğu Avrasyacı anlayışın ürünü hamlelerin, Moskova-Pekin ilişkilerini etkileyeceği aşıkardır. Öyle ki doğuya yönelişin bir getirisi olarak Çin ile ilişkilere özel bir önem atfedilmiştir (Akçadağ Alagöz, 2019: 23). Rusya'nın Avrasyacı anlayış doğrultusunda doğuya yönelişin getirileri sadece Çin ile ilişkilere özel bir önem atfedilmesiyle sınırlı değildir. Çünkü ABD hegemonyası ve Batı menşei olarak yönlendirilen diğer aktörlerin uygulamalarından rahatsızlık duyan sadece Çin ve Rusya değildir. Gerek tarihi gerek kültürel gerekse sosyal bağların olduğu bazı bölge ülkeleri de Rusya ve Çin ile benzer görüşe sahiptirler. Söz konusu ülkelerin bir diğer ortak yönleri ise kendi aralarındaki sınır ve öteki sorunlar nedeniyle bölgesel bir birlik ve işbirliği ruhundan yoksun olmalarıdır. Bunlardan mahrum olmak ise bu ülkeleri, ABD ve Batı için kolay lokma haline getirmekteydi. Rusya ve Çin'in bölge ülkelerinin içinde bulunduğu böylesi bir durumdan kaynaklı herhangi bir olumsuzluğun önüne geçmesi zorunluluğu da bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde Rusya ve Çin, aralarındaki işbirliğini bölgesel bir foruma çevirerek, Orta Asya ülkelerini de buna dahil etme amacına yönelik girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bununla ilişkili girişimlerin sonucu olarak ise 26 Nisan 1996'da Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan Şanghay şehrinde "Sınır Bölgelerinde Karşılıklı Güvenin Derinleştirilmesi Anlaşmasını" imzalayarak "Şanghay Beşlisi" olarak bilinen forumu kurmuşlardır (Adıbelli, 2013: 374).

1990'lı yılların ortalarından itibaren Çin-Rusya ilişkileri, yapısal olarak geçmiş dönemlere kıyasla önemli ölçüde değişim geçirmeye başlamıştır. Yaşanan değişimle birlikte tarafların birbiriyle etkileşimleri, Soğuk Savaş döneminin ideoloji temelindeki kamplaşma ve sonrası dönemdeki ABD hegemonyasının gücünü dengeleme çabalarının ötesinde yapıya evirilmiştir. Dolayısıyla Çin-Rusya ilişkileri artık ABD hegemonyasının şekillendirdiği bir uluslararası yapıya karşı duruşa dönüşmektedir. Bu bağlamda artık taraflar, yeni bir uluslararası düzenin varlığından söz etmeye başlamışlardır. 1997 yılında Başkan Jiang Zemin ve Boris Yeltsin tarafından imzalanan "İyi Komşuluk, İşbirliği ve Dostluk Antlaşması" ile iki ülke yeni uluslararası düzende Rusya ve

Çin'in ortak bakış açısında olduklarını açıklayarak bunu duyurmuşlardır. 1997'de açıklanan "Rus-Çin Çok Kutuplu Dünya ve Yeni Dünya Düzeni Oluşumu Hakkında Deklarasyonu" ise ABD hegemonyasını suçlayan çok kutupluluğa yönelik bir dizi vurgunun ilki olmuştur. Dolayısıyla ilk defa Çinli Jiang Zemin tarafından 1992 yılındaki 14. Parti Kongresinde yapılan bu vurgu artık, Rusya ile birlikte ortak sese dönüşmüştür (Akman, 2015: 614). Böylesi bir ortamda 1998 ve 1999 seneleri, Çin ve Rusya'nın birbirine bir adım daha yaklaşmasına neden olacak gelişmelere sahne olmuştur. NATO'nun Soğuk Savaş'ın simge ülkeleri Çekya, Macaristan ve Polonya'yı kapsayacak şekilde genişlemeye devam etmesiyle birlikte Kosova konusunda Clinton'un eleştirilen politikaları, Çin ve Rusya'yı ortak anlayışta birleştiren gelişmelerdendir. Bu dönemdeki gelişmelerin her biri ayrı öneme sahipken, NATO'nun Kosova müdahalesi kapsamında yaşananlara ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Kosova harekâtı sırasında ABD liderliğindeki NATO uçaklarının Çin'in Belgrad büyükelçiliğini bombalamasıdır ki, Pekin tarafı bunun kasıtlı olduğu iddiasındadır. Dolayısıyla Pekin yönetimi, ABD'ye karşı daha mesafeli hale gelmiştir (Adıbelli, 2013: 387).

Vladimir Putin'in iktidara gelişi ve Çin'in yükselişi, Pekin-Moskova işbirliğinin bundan sonra daha güçlü bir oluşumu temsil etmesi anlamına gelmektedir. Artık ABD hegemon düzeni yerine, çok kutuplu güçler dengesi yaklaşımının faaliyete geçirilmesi ve silah ticareti gibi hassas bir alanda artık İsrail'in yerini alan Rusya'nın, Çin'in tedarikçisi olarak ön plana çıkmaya başlaması, Pekin-Moskova ilişkilerinin daha güçlü bir oluşumu temsil ettiğinin göstergelerindedir. Taraflar arasındaki ilişkilerin gelmiş olduğu bu güçlü yapı, aynı zamanda yeni bir aşamaya geçişin habercisidir. Bu bağlamda Çin-Rus ilişkilerinin yapıcı ortaklığın ötesinde bir seviyeye ulaştığını ve artık stratejik ortaklığa doğru yöneldiğini ifade etmek mümkündür. Bunda yine ABD'nin doğrudan ve dolaylı etkisi olmuştur. Örneğin Çin ve ABD arasında silahlı çatışma noktasına gelebilecek mahiyetteki Nisan 2001'deki kaza bunlardan biridir. Bilindiği üzere, 1 Nisan 2001'de Çin karasularının hemen dışında kıyı boyunca uçan Amerikan keşif uçağı, Çin askeri uçağı tarafından takip edilmekteyken, iki uçak ülkenin güney sahilleri açığındaki Hainan Adası'nın yakınlarında çarpışmıştır. Taraflar arasında ciddi gerginlik yaratacak nitelikte olsa da bu olay, tırmanan bir krize dönüştürülmemiştir. Çünkü ne Jiang ne de Bush, kazanın ilişkileri bozmasına izin verme niyetinde olmamışlardır (Kissenger, 2015: 577). Hatta yaşanan bu kazayla, siyasi kriz ya da silahlı çatışmaya dönüşmemekle birlikte, Çin-Rusya arasındaki karşılıklı siyasi güven derinleşirken temaslar daha yüksek seviyelerde yoğunlaştırılmıştır (Kısacık, 2018: 176). 2001 yılında imzalanan anlaşmayı bu kapsamda ele almak mümkündür (Gabuev, 2019: 45). Söz konusu anlaşmayı ilişkiler bağlamında bu denli önemli kılan unsur ise, yayımlanan ortak bildirin içeriğiyle ilişkilidir. Öyle ki 2001 yılında imzalanan "Çin-Rusya Arasında İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" ve yayınlanan ortak bildiri, iki ülke ve iki ülke halkları arasında nesilden nesile devam eden dostluğun sürdürülmesi ve ebediyen düşman olmama biçimindeki hukuki belge haline getirilmiştir (Kısacık, 2019: 176).

Çin-Rusya ilişkileri, dünya siyasetini şekillendiren önemli dinamikler arasındadır. Bunda iki devletin uluslararası arenadaki konumlarının ciddi ölçüde rolü olmasına karşın diğer bir etken, BM Güvenlik Konseyi nezdinde sahip oldukları koltuklara ilişkindir. Çünkü sahip oldukları konum nedeniyle kendilerine tanınan veto hakkını kullanma yetkisine sahip toplam beş devletten ikisi Rusya ve Çin'dir. Stratejik ortaklık düzeyinde ilişkilerini yürüten bu iki devlet diğer alanlardaki gibi BM Güvenlik Konseyi platformunda da işbirliği içinde hareket etmektedirler. İran, Zimbabve ve Myanmar gibi demokratik olmayan rejimlerin, BM Güvenlik Konseyi gibi bir platformda savunulması ve yaptırım uygulamalarının engellenmesi, Çin ve Rusya'nın birlikte hareket ettiğinin örneklerindedir (Gabuev, 2019: 47-48). Bu minvalde Moskova ve Pekin'in birlikte başarıyla çalıştığı platformlardan bir diğeri ŞİÖ'dür. "Şanghay Beşlisi" olarak başlayan bu platform 15 Haziran 2001 tarihli kuruluş deklarasyonu ile birlikte uluslararası örgüte dönüştürülmüştür. Başta terör, ayrılıkçılık, aşırıçılık gibi üç bela olarak nitelendirilen konular olmak üzere, bir çok alanda başarılı faaliyetler yürüten ŞİÖ, uluslararası arenanın en önemli aktörleri arasında yerini almaktadır.

2004 yılı Çin-Rus ilişkilerinde en önemli dönüm noktalarındandır. 2004'ü önemli kılan unsurlar sınır, uluslararası siyaset ve ekonomik uyum gibi üç temel alanda Moskova ve Pekin'in birlikte hareket etmesinden kaynaklanmaktadır (Gabuev, 2019: 48). Özellikle sınır konusunun tarafların uzun zamandır tam anlamıyla çözemediği ve süregelen bir anlaşmazlık olması nedeniyle diğerlerinden bir nebze daha fazla önemli olduğu iddia edilebilir. Bu doğrultuda 2004 yılında ikili ilişkilerin gelişiminin önündeki temel engellerden olan sınır sorununun tamamen çözülmesi amacıyla yeni bir anlaşmaya varılması, Çin ve Rusya için atılmış en önemli adımlardan bir tanesidir. Bu anlaşmayla birlikte ülkeler arasındaki sınır, Argun nehrinin üst kısımlarındaki Bolşoy Ostrov ile Amur Nehri üzerindeki Tarabarov/Yinglong ve Bolşoy Ussuriysky/Heixiazi Dao Adalarından geçecek şekilde yeniden çizilmiştir (Lukin, 2013: 12). Ayrıca Rusya Çin'e Abagaitu Adacığının bir bölümünü, Tarabarov Adası'nın tamamını, Bolşoy Ussuriysky Adası'nın yaklaşık yarısını ve nehir üzerindeki bazı bitişik adacıkları devretmeyi kabul ederek egemenliğini tanımıştır. Her iki devletin parlamentosunun 2005 yılında anlaşmayı onaylamasıyla onlarca yıldır süre gelen sınır anlaşmazlığı sona ererken, resmi devir ise 14 Ekim 2008 tarihinde yerinde yapılan törenle gerçekleştirilmiştir (Lukin, 2013: 12).

Çin-Rusya ilişkileri işbirliği ve ortaklık çerçevesinde ilerlemeye devam ediyor olsa da tarafların görüş ayrılığı yaşadığı anlar da olmaktadır. Ancak öncelikle bu aşamada söz konusu görüş ayrılıklarıyla kastedilenin taraflarının sadece Rusya ve Çin olduğu problemler dışındaki konuları kapsadığı ve böylesi anlarda farklı düşüncelere sahip olmalarına rağmen yine de tarafların birbirlerini zor duruma düşürecek hamlelerden kaçındığının altını çizmek gerekmektedir. Örneğin 2008 Osetya Krizi, Moskova ve Pekin'in görüş ayrılığı yaşadığı konulardan bir tanesidir. Bilindiği üzere, Ruslar için büyük öneme sahip olan özerk yapıdaki idarenin bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Gürcistan, silahlı kuvvetlerinin 7 Ağustos 2008 tarihinde Güney Osetya'nın başkenti

Tshinvali'ye saldırmış ve bundan kısa bir süre sonra, güçlü bir birlikle Rus silahlı kuvvetlerinin bölgeye girmesiyle saldırılar, savaşa dönüşmüştür. Çatışmadan galip ayrılan Rusya, 26 Ağustos 2008'de Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanımış ve Çin gibi stratejik ortaklık seviyesindeki örneğin, ŞİÖ bünyesindeki, partnerlerinden kendisinin bu yönde desteklenmesi talebinde bulunmuştur. Buna karşın Üç bela prensibine sadık kalmayı tercih eden Çin başta olmak üzere ŞİÖ üyeleri, böylesi bir eyleme girişmemişlerdir. Bununla birlikte yaşanan gelişmelere sessiz kalan Pekin, sadece anlaşmazlıkların karşılıklı diyalog çerçevesinde çözümlenmesine yönelik arzusunun dile getiren resmî açıklama yapmakla yetinmiştir. Çin'in böyle bir yola başvurmasının en önemli nedeni, Doğu Türkistan, Tibet ve Tayvan meseleleri yüzünden ayrılıkçı hareketlerin kendi ülkesi içinde potansiyel tehdit unsuru olmasıdır. Dolayısıyla Pekin'in böylesi ayrılıkçı hareketlere karşı temkinli yaklaşımını ifade etmek mümkündür (Turner, 2011: 51).

2012 yılında göreve gelen Xi Jinping ile başlayan Pekin'in yeni iktidar döneminde de Çin-Rusya ilişkileri, yakalamış olduğu bu pozitif yönlü ivmeyi devam ettiren bir görüntü çizmiştir. Bilindiği üzere devlet başkanlarının göreve geldiklerinde yapmış oldukları ilk yurtdışı gezileri, kendilerinin hangi ülke ile yakın ilişkiler içerisinde olduğunun göstergelerindedir. Bu bağlamda Kasım 2012'de iktidar gelen Xi Jinping'in ilk yurtdışı gezisini Moskova'ya yapması ve ilişkilerde ABD hegemon düzenine karşı ortak duruş, Çin-Rusya ilişkilerinin kazanmış olduğu bu olumlu ivmenin göstergesi olarak ele almak mümkündür. Çin Devlet Başkanı'nın Moskova ziyaretinde iki ülkenin ortak stratejik güvenliklerini sağlamak adına, bölgesel ve uluslararası konuları ele alarak ilişkilerini ve koordinasyonlarını güçlendirecekleri mesajını vermesi ise ABD'nin "Asya Mihveri"⁴⁵ stratejisinden duyduğu rahatsızlığın ve tarafların birlikteliklerinin ayrıca göstergelerindedir (Akçadağ Alagöz: 2019: 36). Tüm bunların ışığında özellikle Xi'nin iktidara gelişiyle birlikte, Çin-Rus ilişkileri bağlamında önemli bir nitelik daha ortaya çıkmaktadır. Söz konusu nitelik, Xi ve Putin'in Çin-Rus ilişkileri tarihinde liderler düzeyindeki en fazla görüşme gerçekleştiren partner olmasıdır. Xi'nin 2019 yılındaki Moskova ziyareti sırasında düzenlenen ortak basın toplantısındaki "Putin'le altı yılda otuza yakın görüşme yaptım ve o benim en iyi dostum ve iş arkadaşım" şeklindeki ifadeleri gerek söz konusu niteliği gerekse taraflar arasındaki ilişkilerin düzeyini göstermektedir (BBC, 2019). Ayrıca 2012-2020 yılları arasında, tarafların başta enerji ve ekonomi olmak üzere, ticaret, demiryolu, uzay, madencilik ve silah endüstrisi konularında çok sayıda anlaşma imzalanması Pekin-Moskova ilişkilerinin kazanmış olduğu ivmenin niteliğini daha anlaşılır kılmaktadır (Akçadağ Alagöz, 2019: 36). Ama yine de özellikle son dönem gelişmeleri itibarıyla değerlendirildiğinde stratejik ortaklık seviyesinin ötesinde bir düzeyde seyreden Çin-Rus ilişkilerinin ana omurgasını enerji, ekonomi ve ticari ilişkilerin oluşturduğunun altını çizmek gerekmektedir (Bolt, 2014: 54).

---

⁴⁵ Bkz. (Bayram ve Arafat, 2018).

Sonuç olarak Çin-Rus ilişkileri bağlamında ele alındığında, modern tarihte etkileşimlerin dalgalı bir seyri olduğunu ifade etmek mümkündür. Tarihin birçok döneminde karşı karşıya gelen bu iki toplum arasındaki gerilimlerin, silahlı çatışmalara ve siyasi anlaşmazlıklara varan boyutlara ulaştığına tanıklık edilmiştir. İmparatorluk düzeninin yıkılmasıyla birlikte, ilişkilerin taraflarını Çin ve SSCB teşkil etmişlerdir. Bu dönemde de genel olarak dalgalı seyreden ilişkiler, ilk yıllarında ortak ideoloji temelinde yakınlaşmaya dönüşmüş olsa da sonraki dönemlerde çeşitli dinamikler taraflar arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmakla birlikte, ideolojik ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda tam bir kopuş olmasa da özellikle Soğuk Savaş döneminin önemli bir bölümünde Çin-Sovyet ilişkilerinin anlaşmazlıklar çerçevesinde sürdürüldüğünü ifade etmek mümkündür. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Çin-Rusya ilişkileri dönemine geçilmiş ve bu süreçte taraflar günümüze kadar geçen süreçte giderek birbirleriyle uyumlu hareket eden bir mekanizma gibi hareket etmeye başlamışlardır. Putin'in Çin-Rusya ilişkilerinde geline bu aşamayı stratejik ortaklığın ötesinde bir yere konumlandırması, taraflar arasındaki uyuma ilişkin ifadeleri destekleyici niteliktedir. Ancak aşama aşama bugüne kadar gelen bu uyum ve nitelendirmeler, Çin ve Rusya'nın birbirinin eylemlerini körü körüne desteklediği anlamına gelmemektedir. Öyle ki tarafların zaman zaman görüş ayrılıkları yaşadığına da birçok kez tanıklık edilmiştir. Ancak tanık olunan bu görüş ayrılıkları tarafların birlikteliğin ruhuna zarar verecek bir eyleme girişmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü taraflar, her daim memnun olmamalarına rağmen sessiz kalmayı tercih ederek, birbirlerine verilen önemi göstermektedir. Böylesi bir uluslararası yapıda ilişkilerin ne kadar daha bu seviyede sürdürülebilirliğine ilişkin tahminlerde bulunmak son derece zordur. Buna karşın enerji bağlamında ele alındığında, özellikle 2014 Ukrayna Krizi sonrası Batı önderliğinde eyleme geçirilen Moskova'ya yönelik uluslararası yaptırımlar, geleceğe yönelik bir takım rasyonel öngörülerde bulunmamızı olanaklı hale getirmektedir. Eldeki veriler dahilinde en rasyonel öngörü gelecek dönemde özellikle enerji ilişkilerinin Çin lehine asimetric bir bağımlılık halini alacağı yönündedir. Söz konusu öngörünün temelinde Ukrayna Krizi sonrası Rusya'nın uluslararası ortamdaki yalnızlığını ve yaptırımları aşabilmek adına Çin'e daha fazla bağımlı hale geleceği düşüncesi yer almaktadır. Kırım'ın İlhakı sonrasında Batı'nın eylemlerinin özellikle enerji konusunda Moskova'yı Pekin'e daha bağımlı hale getirdiğinin altını çizen Paul J. Bolt'un Çin ve Rusya ilişkilerinde bu alanda uzun vadede ciddi anlaşmazlıklar yaşayacağına ilişkin ifadeleri söz konusu öngörüye doğrular niteliktedir (Bolt, 2014: 48-52). Nitekim hangi düzeyde hangi yakınlıkta ya da nitelikte olursa olsun günümüz uluslararası ilişkiler düzeninde tüm bunların çıkar eksenli oluşumlar olduğunu ve bunların da her an asimetric bir hal alabileceğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Dolayısıyla gelecek döneme ilişkin söz konusu öngörünün haklılığının kanıtlanması için öncelikle karşılıklı bağımlılık olgusu temelinde dayanan Çin-Rusya stratejik ortaklığının ana omurgası olan ekonomik ilişkilerdeki işbirliğinde enerji faktörünün rolüne değinmek gerekmektedir. Bu gereklilik, uygulanan yaptırımların önemli bir seviyede seyreden karşılıklı bağımlılık temelindeki ilişkileri nasıl etkilediğinin ve bilhassa enerji alanındaki işbirliğinin karakteristiğini giderek asimetric yapıya dönüştürdüğünün daha net anlaşılması bakımından önemlidir.

4.2. Dengelerdeki Değişimlerin Başlangıcı: Çin-Rusya Ekonomik İlişkileri

Tarihsel süreçte Pekin-Moskova ilişkileri, istikrarlı bir gelişim göstererek stratejik ortaklığa doğru evrilmiştir. İlişkilerin niteliği tartışma konusu olsa da tarafların aralarındaki etkileşimleri “stratejik ortaklık” biçiminde beyan etmelerinin, en azından söylem bağlamında kabul edilebilir olması gerektiği düşünülmektedir. Ama yine de Ukrayna Krizi’yle bağlantılı olarak uygulamaya konan yaptırımların etkileri gözle görünür bir şekilde ortaya çıkana kadar, Çin-Rusya ilişkilerin genel görünümünün karşılıklı bağımlılık olgusu temelinde şekillendiği tartışmasıdır. Ancak bunun daha net anlaşılabilmesi için, karşılıklı bağımlılık ilişkisi kapsamında tarafların hassasiyet ve kırılabilirliklerini etkileyen olguların ortaya çıkarılması gerekmektedir. Çünkü günümüz uluslararası ilişkilerinin dinamizmi ve değişen gündemi, herhangi iki devlet arasındaki iktisadi başta olmak üzere siyasi boyutlara uzanan hemen hemen her alandaki temasları etkilemektedir. Hatta zaman zaman bunun da ötesine geçerek yönlendirdiğini de unutmamak gerekmektedir (Bekcan, 2013: 173). Bu minvalde ilk aşamada, ekonomik ilişkilerin en temel faaliyeti olması ve karşılıklı bağımlılık ilişkisinin asimetrik hal alması süreciyle alakalı genel bir çerçeve çizmesi nedeniyle, Çin-Rusya ilişkilerini ticari boyutta ele almak yol gösterici bir başlangıç noktası olacaktır.

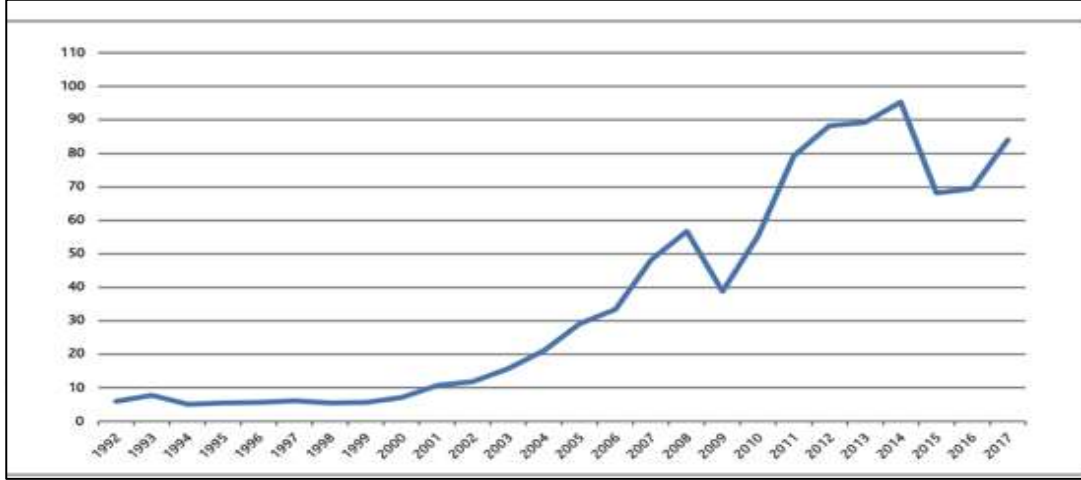
4.2.1. Çin-Rusya İlişkilerinde Ticaret

Açıklamalarına bakıldığında, Xi Jinping ve Vladimir Putin’in ekonomiyi Pekin-Moskova stratejik ortaklığının merkezine koyma çabası içerisinde oldukları göze çarpmaktadır. Örneğin, Xi’nin Haziran 2019’da Moskova’ya yapmış olduğu ziyaretteki “İlişkilerimizin temel dayanağı olan ekonomik işbirliği ve ticaret, Çin ve Rusya’nın ortak kalkınmasında ve yeniden canlanması için çok önemlidir. Eşi görülmemiş bir biçimde yüksek düzeyde güven ve işbirliğinin tadını çıkarıyoruz” şeklindeki ifadeleri ve “Bu, çok yönlü stratejik ortaklık anlamında bir müttefik ilişkisidir. Bu da doğrudan ekonomiye yansımaktadır” şeklindeki Putin’in aylar sonra vermiş olduğu karşılık Pekin ve Moskova’nın bakış açısını yansıtmaktadır (Hillman, 2020: 1). Genel olarak bakıldığında bu seviyede seyreden ekonomik ilişkiler, tarafların birbiriyle birçok ortak noktayı paylaştıkları ve hatta kimi zaman birbirlerinin açıklarını kapattıkları bir etkileşim ortamını yansıtmaktadır. Öyle ki Xi ve Putin’in çeşitli platformlarda imzalamış oldukları anlaşmalar bile tarafların ekonomik vizyonlarının ilk bakışta birbirinin tamamlayıcısı olduğuyla ilişkilendirilebilir. Putin ve Xi’nin Rusya, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan arasında tek bir pazar oluşturmak amacıyla gümrük süreçlerinin uyumlu hale getirildiği Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ile KvY’yi birbirine bağlama sözü vermeleri, söz konusu tamamlayıcı vizyonu açıkça gözler önüne sergilemektedir (Shakhanova ve Garlick, 2020: 2). Ancak günümüzde bu konu hakkında pratiğe geçirilen uygulamalarla tam anlamıyla karşılaşılmamaktadır. Ama yine de tarafların tamamlayıcılık yönündeki açıklamaları, henüz söylem aşamasında olsa da bu böylesi bir gayenin gerçekleşmeyeceği anlamına da gelmemektedir. Örneğin AEB’nin KvY’yi ticaret odaklı “Büyük Avrasya Ortaklığının” tamamlayıcı bir projesi olarak nitelendirdiğini açıklaması, Xi

ve Putin'in söylemlerindeki bu arzularının gerçekleşebileceğinin göstergelerindendir (Shakhanova ve Garlick, 2020: 18).

Grafik 27: Çin-Rusya Ticaret Hacmi 1992-2017 (Milyar Dolar)

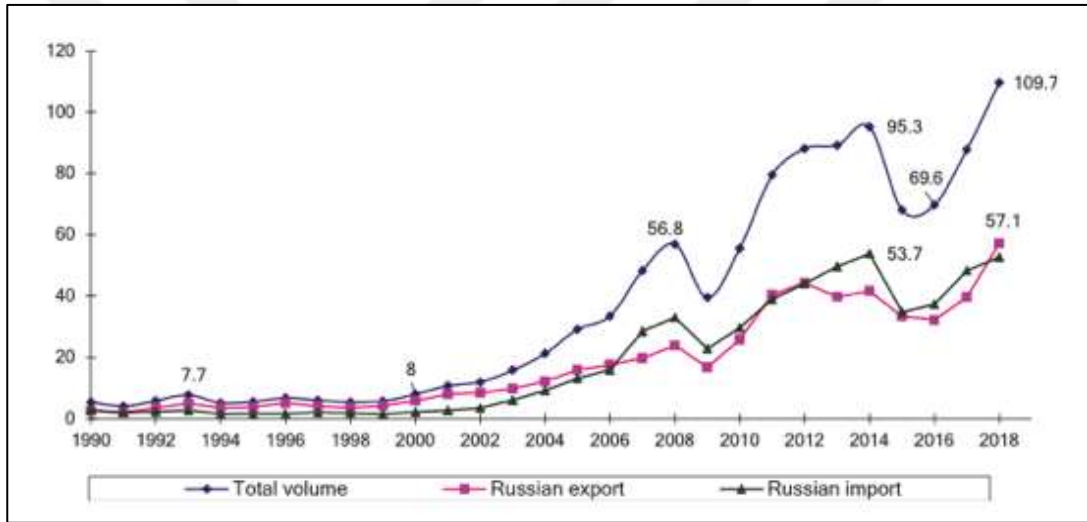
Kaynak: Alexeeva ve Lassere, 2018: 70

Çin ve Rusya'nın ekonomik vizyonlarındaki tamamlayıcılıkta ticaret unsuru önemli bir yere sahiptir. Gerek Putin ve Xi'nin gerekse AEB'nin beyanlarındaki ticaret odaklı vurgu, bunun göstergelerindendir. Ekonomik ilişkilerin ve ticaret faaliyetlerinin önceki satırlarda değinilen rolü göz önüne alındığında, Çin ve Moskova'nın gelmiş olduğu bu aşamayı bir bakıma, taraflar arasındaki siyasi etkileşimlerin bir ürünü olarak ele almak mümkündür. Çin-Rusya ticaretinin taraflar arasındaki politik etkileşimlerle paralel şekilde 1990'lardan günümüze kadar ki gelişme durumu ve dalgalanmalar böylesi bir izlenim yaratmaktadır. Ayrıca Alexeeva ve Lassere (2018: 71)'nin "SSCB'nin dağılması ve sınır anlaşmazlıklarının kademeli olarak çözülmesi, Rusya ile Çin arasındaki siyasi ilişkileri normalleştirmekle birlikte 1990'lardaki ticari ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur" şeklindeki ifadeleri söz konusu izlenimin doğruluğunu desteklemektedir.

Çin-Rusya ticari ilişkilerinde sınır faaliyetleri önemli bir yere sahiptir. 1990'lı yıllarda Çin-Rusya ticaretinin yapısına bakıldığında ilk olarak sınır ve bölge ticaretinin endüstriyel ve teknolojiye dayalı ticarete oranla daha büyük yüzdeye sahip olması bunun göstergelerindendir. 2000'li yılların başında bölgesel ticaret hacminin, iki ülkenin toplam ticaret hacminin yüzde 40'ına ulaşmış olması bu alandaki faaliyetlerin önemini daha anlaşılır hale getirmektedir. Ama yine de taraflar arasındaki ticaret hacminde bu denli öneme sahip asıl ilerleme, 1990'lı yılların ortalarından itibaren yavaş yavaş Çin ve Rusya arasında başta sınır anlaşmazlıklarıyla kendisini gösteren bölgesel problemlerin çözümüne yönelik girişimler ve ticari ilişkilerin hukuki zemine oturtularak bir takım mekanizmaların inşa edilmesi sonrasında yaşanmıştır. Örneğin o dönemde belirgin hale gelmeye başlayan pazar arayışlarına yönelik ihtiyaçların karşılanması ve taraflar arasındaki dış ticaretin yeni penceresi olarak nitelendirilen Heilongjiang, Liaoning eyaletleri gibi birkaç yerde

oluşturulan gümrüksüz bölgeler (duty-free zone) söz konusu mekanizmalardan bazılarıdır. Ticari ilişkilerin hukuki zemini bakımından en önemli gelişmelerden birisi, 10 Kasım 1997’de hükümetler arasında varılan mutabakat sonrasında imzalan anlaşmadır. Bu anlaşmayla birlikte, 20 km’lik sınır şeridinde kurulan özel pazarlarda sınır ticaretiyle yetkili işletmeler ve şirketler, sınır bölgelerine devlet tarafından belirlenen alanlara yerleştirilmekle birlikte, vergi konusunda da yüzde 50 indirim sağlanmıştır. Öyle ki oluşturulan bu mekanizma ve vergi kolaylığı gibi hukuki zemine oturtulmuş kolaylıklar, başta sınır ticareti olmak üzere Çin ve Rusya’nın bu alandaki faaliyetlerinin gelişmesine önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Çinlilerin Rusya pazarına yönelik üretim ve ticaret merkezleri, gıda sektöründe faaliyet gösteren üretim çiftlikleri, hafif sanayi tesisleri, depolar ve şirketlerin sınırdaki şubeler açması gibi gelişmeler bunun örneklerindedir (Alexeeva ve Lassere, 2018: 71).

Grafik 28: Rusya-Çin Ticaret Hacmi 1992-2018 (Milyar Dolar)

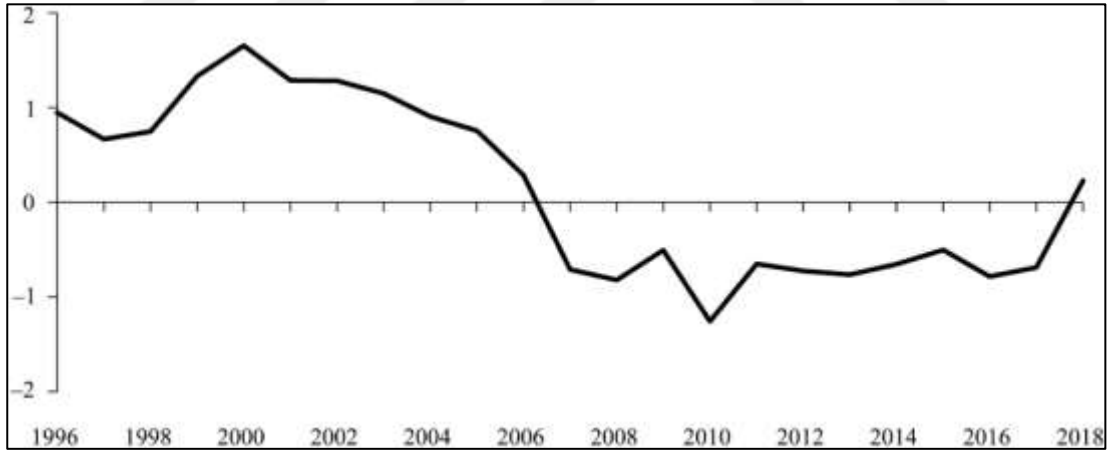
Kaynak: Larin, 2020: 5

1992-1999 yılları arasında 5,2-5,7 milyar dolar düzeyinde seyreden ticaret hacmi pozitif yönlü bir ivme yakalamış ve 21.yy’ın ilk yıllarında da bu yöndeki trendini devam ettirerek istikrarlı bir büyüme göstermiştir (Larin, 2020: 4). Çin-Rusya ticari ilişkilerindeki bu büyüme trendi, 2000-2008 arası dönemde yıllık ortalama yüzde 30’luk artış olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın 2009 yılına gelindiğinde -tabloda da görüldüğü üzere- bu hızlı büyümeyi bir düşüş hareketi izlemiştir. 2009 yılındaki bu düşüş yönlü hareketi, tamamen Moskova-Pekin arasındaki ikili ilişkilerinin dışında gelişen örneğin, 2008 küresel ekonomik krizi ile açıklamak mümkündür. Öyle ki krizin etkilerinin kısa sürede atlatılmasıyla, ikili arasındaki ticaretin hemen toparlanma sürecine girmesi, düşüşün nedenlerinin dış faktörlerden kaynaklandığını doğrular niteliktedir. Ama yine de dış faktörlerden kaynaklı ya da geçici nitelikte olmasına rağmen, ticaret hacmindeki 2009 yılındaki bu durumun dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü kriz kaynaklı yüzde 30 oranındaki bu düşüşün Çin-Rusya ticaretinde 56,8 milyardan 39,5 milyar dolar gerilemeye karşılık geldiğini gözardı

etmek son derece yanlıştır (Larin, 2020: 5). Ayrıca önemsiz gibi görünen bu durum aslında ticari ilişkilerin inşa edildiği temel ve geleceğine yönelik birçok şeyi gün yüzüne çıkarmıştır. Bunlardan en önemlisi Çin-Rusya ticari ilişkilerinin istikrarlı bir zemin bulamamasının yanı sıra her an çok sayıdaki iç ve dış faktör tarafından zayıflatılma tehdidi altında olduğunun gün yüzüne çıkmasıdır.

Çin ve Rusya'nın ticaret hacmindeki düşüş, bir yıl gibi kısa bir süre sonra toparlanarak, önceki seviyelerine geri dönmüştür. Ticaretin bu denli kısa sürede toparlanma eğilimi göstermesi, Pekin-Moskova hattına olumlu olarak yansımıştır. Söz konusu bu olumlu havanın ikili ticarete yansması, hacmin artarak, tarafların hedef olarak belirledikleri 100 milyar dolar sınırını aşması olmuştur. Fakat Çin-Rusya ticari ilişkilerinde başarı olarak nitelendirilen bu durum aslında, Pekin'in ticaretteki toplam payındaki ciddi biçimde artışın yanı sıra Moskova'nın gelecekte karşısına çıkacak olan birçok sorunun tohumlarının atıldığı sürecin de başlangıcı olmuştur. Hatta Rusya'nın giderek her an iç ve dış faktörlerin tehdidi altındaki istikrarlı bir zemine oturtulmayan bir yapıya ve Çin'e karşı bağımlı hale gelmeye başlamasını bu kapsamda ele almak mümkündür. Dolayısıyla 2009 yılı sonrasındaki toparlanma sürecinde Çin'in Rusya'nın toplam ticaretindeki payının asimetrik şekilde artması, Moskova'nın ticari ilişkilerde daha fazla bağımlı taraf haline gelmesine neden olmuştur.

Grafik 29: Rusya'nın Çin ile Ticaret Dengesi

Kaynak: Garcia-Herrero ve Xu, 2019: 388

2010 yılından itibaren taraflar arasındaki ticari ilişkiler, toplamda hacimsel olarak büyüme göstermesine karşın, sonraki yıllarda Rusya'nın kırılganlıklarını ortaya çıkaran gelişmelere de zemin hazırlamıştır. Rusya'nın -toplamdaki payı zaten az olan- endüstri ve göreceli olarak gelişmiş teknoloji ürünlerin ihracatını azaltmakla birlikte bunları ağırlıklı petrol ve türevleri gibi ürünlerle ikame ederek Çin'in hammadde tedarikçisi haline gelmeye başlaması sonrasında yaşanan gelişmeleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Öyle ki petrol ve hammadde ürünlerinin, Çin'e yönelik Rusya'nın ihracatındaki payı 1990'ların ortalarında yüzde 10 civarındayken,

2000'lerin başında yüzde 30'a 2010'da ise yüzde 70'e yükselmiştir (Akçadağ Alagöz, 2019: 48). Bu bağlamda petrol ve hammadde ürünlerinin Rusya'nın Çin'e yönelik ihracatındaki payındaki artışın neden olduğu olumsuzlukların ilki 2014-2015 döneminde meydana gelmiştir. Bununla birlikte petrol fiyatlarında ciddi düşüşler meydana gelmiş, ardından ruble devalüasyonu yaşanmış ve tüm bunların karşılığı Moskova'nın satın alım gücüne ciddi zararlar vermiştir. Dolayısıyla 2014-2015 yıllarında Rusların temel ekonomik fonksiyonlarına kadar olumsuz etki yaratan hadiselerin Moskova'nın bu istikrarsız zemindeki kırılma eğilimini bir kez daha gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Bu dönemde yaşananların Pekin-Moskova ticaretine yansımaları ise azalma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki 2015 yılında Çin-Rusya ticareti yaklaşık yüzde 28,6 azalarak 95,3 milyar dolardan 68 milyar dolara gerilerken; Rusya'nın Çin'e ihracatı yüzde 20, ithalatı ise yüzde 35,4 azalmıştır (Larin, 2020: 6).

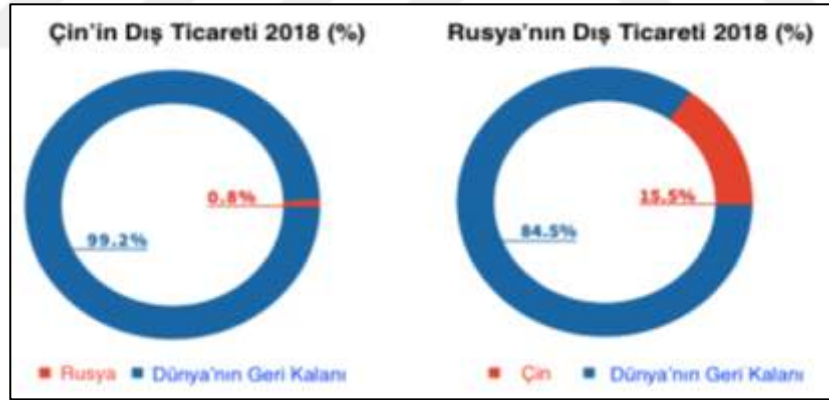
Konuyu optimist bakış açısıyla ele alan bazı "uzmanlar", 2014-2015 yıllarında yaşanan olumsuzluklarla ilişkili olarak krizlerin ticaret yapısındaki değişiklikleri tetiklediğini ve artık bu dönemden itibaren Rusya'nın yüksek teknoloji ve tarım mallarının Çin'in artan ihracatına ilham verdiğini ve ticaretin hacimsel olarak arttığına vurgu yapmaktadırlar. Ancak gerçeğe bakıldığında söz konusu "ilham verici yapısal değişikliklerin" tetiklediği artışların tonaj bağlamında olduğu, ikili ticaretin toplam hacminde büyüme olarak gözlemlense de bunun aslında Rusya'nın Çin ihracatındaki durgunluğa etki etmeyecek kadar çok küçük boyutlu olduğu açıkça görülmektedir. 2016 yılındaki 1,1 milyar dolarlık gerilemeyle devam eden düşüş, söz konusu gerçeği doğrular niteliktedir (Garcia-Herrero ve Xu, 2019: 389). Ancak 2014 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşle meydana gelen azalma, tekrardan fiyatların yükselmesi ve Rublenin Yuan karşısında değer kazanmasıyla 2017 yılında Rusya'nın Çin'e ihracatına sınırlı da olsa olumlu yönde yansımıştır. Nihayetinde 2017 yılında toparlanmaya başlayan Rusya'nın Çin'e ihracatı, bir sonraki yıl 56 milyar doları aşan bir seviyeye ulaşmıştır (WITS, 2019). Bu dönemdeki ihracatın yaklaşık 42,11 milyar dolarlık gibi önemli bir kısmını ise giderek toplam ihracattaki payı artan petrol ve petrokimya ürünleri meydana getirmiştir (Russia Briefing, 2020).

2020 yılı itibariyle Çin-Rusya ticari ilişkilerinin uluslararası arenadaki stratejik ortaklıkları göz önüne alındığında, beklenen seviyede olmadığı görülmektedir. 2019 yılı sonunda 110 milyar dolara ulaşan ikili ticarete ilişkin Putin ve Xi, 2024 yılında bu rakamı 200 milyar dolar seviyesine çıkarmayı hedeflediklerini beyan etmişlerdir (Hillman, 2020: 2). Uluslararası sistemin iki önemli aktörünün tarafları olduğu bu ticaret ilişkisine Rusya, genel olarak enerji kaynakları ve bununla ilişkili kimyasallar gibi çeşitli hammadde olarak nitelendirilebileceğimiz ürünlerin ihracatıyla katkı sağlarken, Çin'in bu konudaki portföyünün, daha geniş ve nitelikteki ürünlerden oluştuğunu altını çizmek gerekmektedir. Bunların bir kısmını, teknoloji yoğun ürünler, endüstriyel makine ve teçhizat, enerji faaliyetlerinde gerekli olan teknolojiler, arama ve üretime ilişkin ekipmanlar ve saha hizmetleri, nakil hatlarında kullanılacak mineraller, bilişim ve telekomünikasyon ekipmanları, yolcu ve yük taşımada kullanılan makine, araç ve gereçler olarak sıralamak

mümkündür. Dolayısıyla 1990'lı yıllardan itibaren Rusya'nın ticaretteki nitelikli ürün ihracatçısı rolü ve buna dayalı yapı radikal bir değişime uğramış ve 2000'li yıllardan itibaren Çin, bu rolü üstlenmeye başlamıştır. Rusya'nın bu değişim karşısındaki tavrı ise gelişim yerine enerji kaynaklarının Çin'e ihracattaki toplam payının artırılması şeklinde olmuştur. Bu bağlamda Çin-Rusya ilişkilerindeki yapısal değişikliğin Moskova'nın kırılmalıklarını arttıran bir hal aldığını ifade etmek mümkündür.

Tarafların geleceğe yönelik arzuları tartışmalı olsa da uluslararası ortamda başarıyla yürüttükleri işbirliklerini stratejik ortaklık seviyesinin de ötesine taşımaya çaba sarf eden sistemin bu iki önemli güçlü aktörünün ticaret alanında beklenen düzeyde olmaması, özellikle Rusya açısından ciddi tehditlere neden olabilecek bir tablo ortaya koymaktadır. Söz konusu tablonun ortaya çıkmasındaki en önemli faktörlerden birisi, tarafların ticaret ilişkilerindeki konumlarındaki farklılaşmadır. Öyle ki geçmişin aksine, Çin'in Rusya'nın 2018 yılındaki toplam ticaretindeki payı yüzde 15,5'iken, aynı yıl Rusya'nın Çin ticaretindeki payı sadece yüzde 0,8 olmuştur. Bu durumun Rusya açısından ortaya çıkardığı sorun ise taraflar arasındaki ticaretin orantısız hale gelmesi ve bunun devam etmesi durumunda daha da artacak olan asimetrinin Çin'e bağımlılık halini almak gibi ciddi bir güvenlik tehdidine dönüşebilmesidir.

Şekil 11: Dış Ticarete Rusya ve Çin'in Karşılıklı Konumu 2018 (%)

Kaynak: Hillman, 2020

Asimetrik bağımlılık durumuna dönüşen ilişkiler en başta, Çin'in Rusya'ya karşı daha fazla nüfuz sahibi olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla gerçekleşmesi yüksek ihtimal dahilindeki böylesi bir durum eski bir süper gücün genlerini taşıyan Moskova'nın, ulusal güvenliğinin tehdit altında olması anlamına gelmektedir. Moskova, gün geçtikçe yaklaşan bu tehlikenin farkındadır. Fakat söz konusu farkındalığı, stratejilerine tam olarak yansıtamamaktadır. Ayrıca Rusya'nın enerji kaynaklarıyla ilişkili bu yöndeki hamlelerinin ilişkilerdeki orantısızlığın giderilmesi bağlamında yetersiz olacağını iddia etmek mümkündür. Açıkçası devletlerin işlevselliğinin ihtiyaç duyduğu temel yaşam kaynağı olsa da stratejik enerji kaynaklarının toplam ihracattaki payının artırılmasının

bu denli güçlü bir etki yapacağı beklentisi, Çin-Rusya ilişkileri bağlamında tam anlamıyla istenen sonuçları vermeyebilecektir. Ancak bu ifade enerji kaynaklarının önemsiz olduğu ya da karşı tarafta etki yaratmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine Rusya'nın en büyük ihracat kalemi olan enerji kaynakları, stratejik açıdan önemlidir ancak ticaret ilişkileri daha da orantısız hale geldikçe, Pekin bir tüketici olarak Moskova'nın tedarikçi rolünde diğer aktörlere karşı yaptığından daha fazla nüfuz sahibi olmaya devam edecektir (Hillman, 2020: 2).

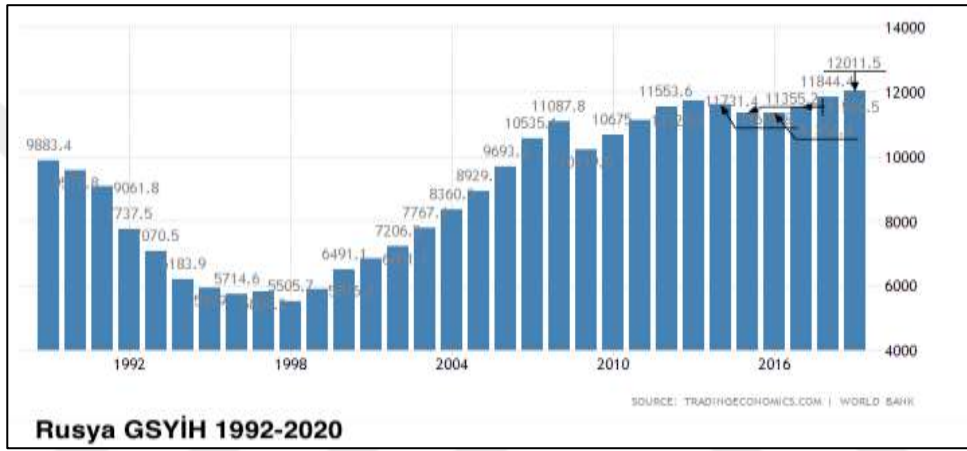
4.2.2. Çin-Rusya Ticari İlişkilerinde Değişen Dengeler ve Artan Asimetri

Özellikle son yirmi yılda Çin ve Rusya arasındaki yatırım ve ticari bağlarda kısa dönemli düşüşler olsa da genel olarak istikrarlı bir büyüme çizgisi yakalamakla birlikte, henüz beklentileri karşılamaktan uzaktır. Öyle ki Pekin-Washington ile kıyaslandığında Moskova-Pekin ticaret hacmi, incir çekirdeğinin biraz daha büyüğü görünümündedir. Pekin-Moskova ticari ilişkilerin siyasi alana kıyasla daha düşük seviyelerde olması, Rusya'yı rahatsız etmekle birlikte günümüzdeki gelişmeler yeni sorunların habercisidir. Bunlardan en önemlisi günden güne belirgin hale gelmeye başlayan asimetridir. Önceki yıllarda belirtilen ekonomik ilişkilerdeki bu asimetri, özellikle Batı'nın yaptırımlarıyla daha da derinleşmiş ve Rusya'yı tam anlamıyla etkisiz hale getirebilecek tuhaf endişe kaynağına dönüşmüştür. Giderek derinleşen bu asimetride, Rusya'nın geçmiş dönemdeki uygulamalarının etkisi olduğu tartışmasızdır. Dolayısıyla Batı yaptırımlarının derinleştirdiği Çin-Rusya ilişkilerinde stratejik işbirliği alanlarının tamamına yayılacağı öngörülen asimetride Moskova'nın geçmiş dönemlerdeki uygulamaları tohumlarını atarken; ticari yapının her an iç ve dış faktörlerin tehdidi altındaki istikrarsız bir zemin üzerine inşa edilmesi de sorunların filizlenmesinde gerekli şartları sağlamıştır. Her an gelecek tehditlere açık ve istikrarsız olarak nitelendirilen zemin bağlamında ele aldığımızda Çin-Rusya ticari ilişkilerinin gelişimi, hacimsel büyüklüğünün beklentileri karşılaması ve bir takım sorunları ortaya çıkarması gibi olgular, zihinde mecazi olarak kartopu etkisini canlandırmaktadır. Bu noktada metafor olsa da kartopu etkisinin Çin-Rusya ticari ilişkileri kapsamında özellikle sürecin başlangıcı ve gelinen bu aşamayla ilişkili birçok şeyi daha anlaşılır hale getireceğini söylenebilir. Temelin nitelikleri açısından ele alındığında Çin-Rusya ticari ilişkilerini kartopu metaforunun ortak noktası olan ilk eylemdir. Bu bağlamda Çin-Rusya ticaretinin her an tehditlere açık istikrarsız olarak nitelendirilen zemini kapsamında, ilişkilerin ilk yıllarında dış ticaretin hacimsel büyüklüğünün, portföyün niteliğinin, tarafların o dönemki konumu gibi olguların son dönemdeki olumsuzlukların ortaya çıkmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Çin-Rusya ticari ilişkileri tarafların başta ekonomi olmak üzere birçok alanda ciddi sorunlarla uğraştığı bir dönemde başlamıştır. Öyle ki sadece o dönemde tarımın durumu felaket, işlemez eski yapıların yerine koyacak alternatifi olmayan Moskova'nın o zamanı kapsayan ekonomik verileri bile ticaretin ilk yıllarına ilişkin fikir sahibi olunmasında tek başına yeterli olacaktır (Riansanovsky ve Steinberg, 2014: 677). Rusya'nın zaten tarihte görülen en düşük seviyedeki

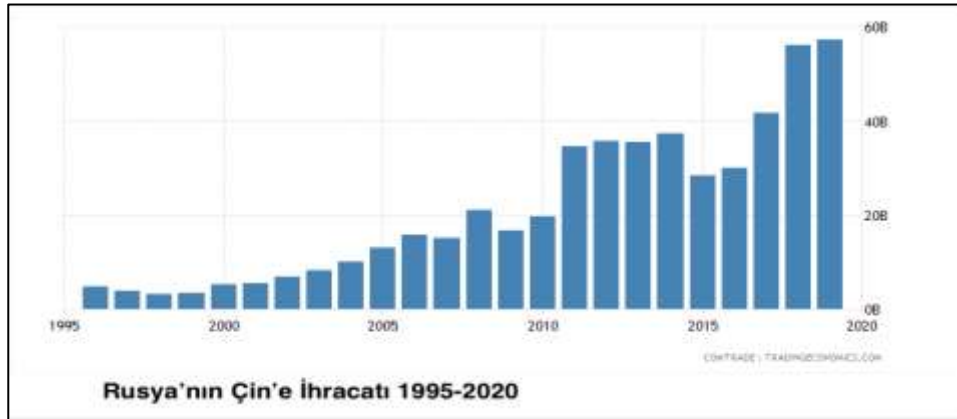
enflasyon oranının yüzde 300 olduğu 1992 yılında GSYİH'nin yüzde 18 oranında azalması, 1993 yılında yüzde 800'e ulaşan enflasyon sonrasında patlak veren 1994 yılındaki ruble krizi (Kara Salı) yaşam sürelerindeki ortalama yüzde 3-4 oranındaki gerilemesi, veriler ticari ilişkilerin ilk yılları ve ekonomik sorunlara ilişkin ipuçları vermektedir (Yapıcı, 2010: 49). 1993 yılında 5,4 milyar doları aşan Çin-Rusya ticaretinin halen daha 1987 yılında 9 milyar doları aşan Çin-ABD ticaretinin bile çok uzağında olması da ilk faaliyetlerin hacimsel büyüklüğünün göstergelerindedir (Kreisberg, 1988: 60). Tüm bu verileri kartopu etkisi perspektifinden yorumlamak gerekirse Çin-Rusya ticaretinin günümüzdeki gelişiminin bile büyük bir başarı örneği olduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 30: Rusya GSYİH (1992-2020)

Kaynak: Trading Economics, 2020

Grafik 31: Rusya'nın Çin'e İhracatı

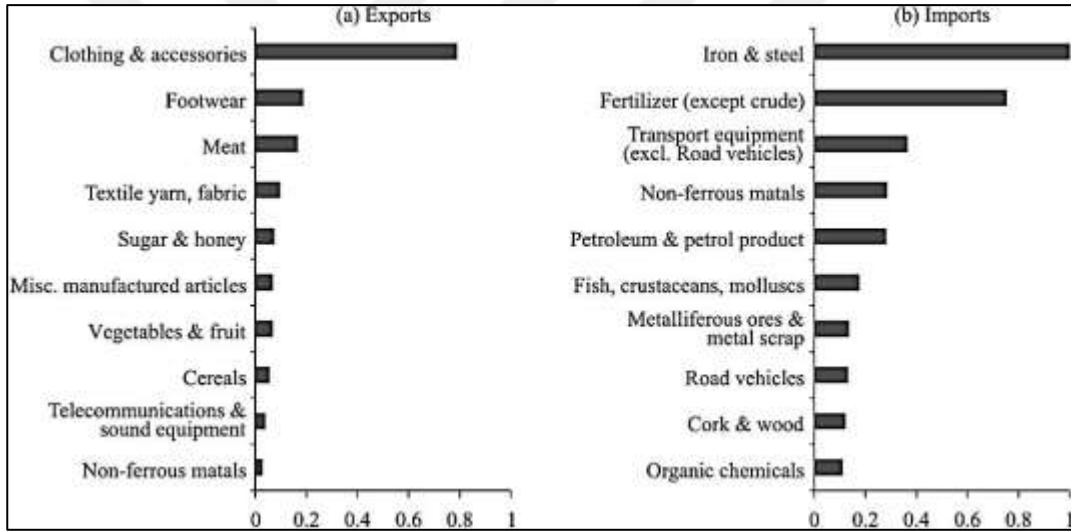

Kaynak: Trading Economics, 2020

Çin-Rusya ticari ilişkilerinin günümüzdeki beklentileri karşılamamanın uzağında olmasının bir diğer nedeni ilk yıllardaki dış ticaret emtialarının nitelik ve niceliklerine ilişkindir. Bilindiği üzere dış ticarete konu olan mamuller menşei ülkelerin üretimi, endüstrisi ve teknoloji seviyeleri gibi bir takım konular hakkında ipuçları vermektedir. Grafiklerdeki benzer yönlü hareketler söz konusu

ifadeyi desteklemektedir. Bu bağlamda o dönemdeki üretim miktarları ve ürünlere ilişkin verilerin Çin-Rusya ilişkilerinin ilk yıllarındaki dış ticarete konu olan mamullerin nitelikleri ve nicelikleri hakkında yol gösterici olacağını söyleyebiliriz. Rusya'nın o yıllara ait GSMH, GSYİH ve üretim yatırımları gibi istatistiki veriler incelendiğinde, 1991-1997 arasında GSMH'sının yüzde 43 azaldığı, 1989-1997 döneminde yatırımların yüzde 92 düştüğü GSHİY'da benzer şekilde düşüş trendini devam ettirdiği görülmektedir. Kısaca veriler ışığında, Rusya'nın üretimde yeterli seviyede olmadığını söylemek mümkündür. Üretimdeki bu durum, doğrudan kendisini ticari ilişkilere de yansıtmaktadır. Öyle ki Çin-Rusya ticari ilişkilerinin o dönemde ilk sıradaki ihracat ürünlerinin demir-çelik ve giysi olması, söz konusu düşünceleri doğrular niteliktedir. Ağır sanayide kullanılan hammadde ve giysinin başını çektiği, niteliği tartışılacak et, ayakkabı, kimyasallar, hazır gıda, orman ve deniz ürünleri gibi mamullere dayalı ticaretten beklenen sonuçların da aynı doğrultuda olması kaçınılmaz olacaktır.

Şekil 12: Çin-Rusya Ticaretinin Başlıca Kalemleri

Kaynak: Garcia-Herrero ve Xu, 2019: 389

Çin-Rusya ticari ilişkilerinin günümüzdeki beklentileri karşılamanın uzağında olması ve karşılaşılan olumsuzlukların tohumlarını atan bir diğer faktör, Rusya'nın o dönemlerden itibaren ki uygulamış olduğu politikalarıdır. Öyle ki önceden endüstriyel üretimde açıkça göreceli gelişmiş olan ve daha geniş yelpazede mal ihraç edebilen konumdaki Rusya'nın uygulamış olduğu bu politikalar, ilişkilerin yapısının değişmesine ve giderek daha asimetric hal almasına giden süreci başlatmıştır. Bu bağlamda 2000'li yılların başı Rusya için dönüm noktası niteliğindedir. Putin'in iktidara gelişiyle birlikte değişen yönetim anlayışı ve benimsenen enerji kaynakları odaklı yaklaşımın, sürecin gidişatında kilit rol oynadığını ifade etmek mümkündür. Putin'in enerji kaynakları odaklı politikalarının, Rusya'nın birçok alanda sıçramasına neden olsa da sonrasında yaşananların, aslında bunun uzun süreli olmadığını ve en azından orta vadede itibaren birçok ciddi problemin kaynağı olduğu iddia edilebilir. Çünkü Rusya'nın bu yöneliminden elde edilen

kazanımlar, öncelikle ülkenin enerji kaynaklarının ihracatına daha fazla odaklanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum ise doğrudan enerji kaynaklarının ihracatının toplamdaki payının artırılması, dolayısıyla diğer endüstriyel ürünlerin üretimi ve sektörün gelişimine daha az önem verilerek, konunun ikincil plana atılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla enerji kaynaklarının ihracat payındaki artışlar, endüstriye azalan üretim ve gelişimin yavaşlaması olarak yansımıştır. Buna rağmen Putin söz konusu politikalarından geri adım atmamıştır. Putin, aksine bir adım daha ileri giderek o dönemde enerji kaynakları odaklı yaklaşımını devletin tüm politika alanlarına empoze etmiştir. Bununla birlikte artık bir devrin sanayi süper gücü olan Rusya, bir bakıma enerji süper gücüne dönüşmüştür.

Çin-Rusya ticari ilişkileri bağlamında Putin dönemiyle birlikte benimsen enerji odaklı yaklaşımların etkileri üç maddede karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Çin'e yapılan ihracatta enerji kaynaklarıyla ilişkili ürünlerin toplamdaki payının artırılmasıdır. Bu doğrultuda, örneğin Çin'e ihraç edilen ürünlerin en üst sıradasındaki demir-çeliğin yerini, petrol almaya başlamıştır. Rusya'nın Çin'e ihracatındaki söz konusu değişimi bir takım verilerle desteklemek mümkündür. Bu bağlamda Dünya Bankası verilerine göre, 2000 yılında 4,68 milyar kayıtlara geçen Rusya'nın Çin'e ihracatının ilk üç sırasındaki ürünler yüzde 18,9 demir-çelik, yüzde 11,8 alüminyum ve ilişkili mallar ve yüzde 8,3 petrol ve ilişkili ürünlerken, bundan sonraki süreçte başta petrol olmak üzere enerji kaynaklarıyla ilişkili ürünlerin Çin'e yapılan ihracattaki toplam payında aşamalı artışlara tanık olunmaktadır. Örneğin 2004 yılında, petrol başta olmak üzere enerji kaynaklarıyla ilişkili ürünlerin Çin'e ihracattaki payı ilk defa yüzde 33,4'e ulaşarak, yüzde 14,6'yla ikinci sırada yer alan demir-çeliği farklı bir şekilde geride bırakmış ve ilk sıraya yerleşmiştir. Sonraki süreçte ise petrolün ihracattaki payı aşamalı artışın ötesinde bir hareketlilik kazanarak sıçrayışa dönüşmüştür. Petrolün Çin'e toplam ihracattaki payının 2010 yılında yüzde 70, 2018 yılında yüzde 75 olması söz konusu sıçrayışların göstergelerindendir (OEC, 2020). İkinci etki ise ikili ticaretin yapısında ve dengelerdeki değişimlerdir. Daha açık bir deyişle, Moskova'nın bu dönemdeki politik anlayışı ve enerji odaklı ekonomi yaklaşımı, bazı sermaye-yoğun mallara etki etmese de Çin-Rusya ticari ilişkilerinin yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Öncelikle Çin, önceden Rusya'ya bağımlı olduğu sermaye yoğun mallarda katma değerini ötesine geçen önemli bir gelişim göstererek, artık bu ülkeye teknoloji yoğun ürünler ihraç eder hale gelmiştir. Bu ise hacimsel olarak büyümeye devam etse de Rusya-Çin ticaretinde Moskova'nın artık önemini kaybetmesine ve ihtiyaç duyulan tarafın Rusya değil Çin olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Çin-Rusya ilişkilerindeki asimetri artık görünür olmuştur. Üçüncü etki ise beklendiği üzere dış kaynaklı gelişmelerdir. 2008 Osetya Savaşı'nı nispeten az zararlı atlatan Rusya, 2014 yılında gelindiğinde uluslararası kamuoyunun yargıladığı bir aktör halini almıştır. Bu süreçte uygulamaya konan batılı yaptırımlar geçmişte filizlenen birçok şeyi artık engellenemez boyutlara yöneltmektedir. Dolayısıyla Pekin-Moskova ticari ilişkileri, bir takım faktörlerin de etkisiyle zaman içerisinde Çin'e bağımlılık halini almak gibi ciddi bir güvenlik tehdidine dönüşme tehlikesinden çok da uzak değildir. Ama asıl tehlike, askeri malzeme ve silah teknolojinde olduğu gibi bu alandaki

asimetrisinin diğere alanlara sıçramasıyla daha da katlanacaktır. Enerji ilişkileri asimetri tehdidinde ilişkin alanların başında yer almaktadır.

4.3. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinin Genel Görünümü ve Değişen Dengeler

Ekonomik dönüşüm hareketlerinin yaşandığı 1990'lı yıllarda Rusya, önemli bir partner olabilecek Çin ile petrol ticaretine hevesli bir görünüm sergilemekteydi. Ama yine de tarafların karşılıklı etkileşimlerinden bir takım sonuçlar elde edilse de bu durum, hemen enerji alanına tam olarak yansıtılmamıştır. Bu bağlamda 1990'larda Çin-Rusya enerji ilişkilerinin siyasi arka plan ile karşılaştırıldığında, son derece mütevazı bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Bilindiği üzere 1990'lı yıllarda taraflar arasında petrol, demiryolları vasıtasıyla nakledilmekteydi. 1994 yılında petrolün iki kat daha maliyetli olan demiryolunun yerine boru hatlarıyla taşınmasına yönelik adımlar atılsa da dönemin şartları dolayısıyla bu girişimler, Çin tarafından sıcak karşılanmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, o dönemde düşük seviyelerde seyreden petrol fiyatları dolayısıyla Çin'in ithalata ilişkin güvenlik endişesi duymamasıdır. Dolayısıyla 1990'lı yıllarının ilk yarısında Çin-Rusya enerji ilişkilerinin karşılıklı iyi niyet ve ikili işbirliği beyanları çerçevesinde seyrettiği görülmektedir. Buna karşın enerji ilişkilerindeki söz konusu gidişat, 1996 yılında bir nebze değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, 1996 yılında iki taraf arasında ilk enerji işbirliği anlaşması imzalanmış, bunu 1997 yılında Rus Enerji Bakanlığı ve CNPC arasındaki petrol ve doğal gaz projelerine ilişkin işbirliği organizasyonunun oluşumuna ilişkin anlaşma takip etmiştir (Henderson ve Mitrova, 2016: 12). Özellikle 1997 yılında imzalanan anlaşmayla birlikte petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri üzerine fizibilite çalışmaları yapılması ve Irkutsk'taki Kovyta sahasının doğal gaz ihracatına uygun bahsedilmesi, Çin-Rusya ilişkilerinde bir takım değişimlerin yaşandığının göstergelerindedir (Henderson ve Mitrova, 2016: 12). Tüm bunlara rağmen 1990'lı yıllarda Çin-Rusya enerji ilişkilerindeki gelişme ve değişimlerin tam anlamıyla asimetriye dönüşebilecek karşılıklı bağımlılık niteliğine sahip olduğunu iddia etmek son derece güçtür. Çünkü taraflar arasında güç unsuruna dönüştürülebilecek unsurlar söz konusu olsa da dönemdeki mevcut durum, bunu tam anlamıyla mümkün kılmamaktadır. Enerji ticaretinin hacmi, düşük petrol fiyatlarının ithalatta güvensizlik algısı yaratmaması ve daha önemlisi Moskova'nın politik anlayışının günümüzden farklı olması gibi dönemsel şartları, bahsi geçen mevcut durum çerçevesinde değerlendirebiliriz. Tüm bunlar ışığında Çin-Rusya ilişkilerinin asimetrik bir hale dönüşümünü hassasiyet ve kırılganlık unsurları kapsamında üç dönemde ele almak mümkündür. Söz konusu dönemlerin en belirgin ortak özellikleri ise 1990'lı yıllardaki mevcut durumun ve ilişkilerdeki gidişatın yönünde değişimlere neden olan dönüm noktaları olmalarıdır.

4.3.1. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Moskova'nın Üstünlüğü (1999-2008)

Putin'in iktidara gelişi, Çin ile ilişkilerde önemli değişimlere neden olmuştur. Çin-Rusya enerji ilişkileri bağlamında ele alındığında, tarihsel olarak daha yoğun bir şekilde yürütülen ilişkilerde Pekin'in Batı'ya denge unsuru haline gelmeye başlaması, söz konusu değişimlerin en önemlilerindendir. Bu bağlamda Putin'in iktidara gelişiyle birlikte Pekin'in ilk aşamada, Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin asimetrik bir hal almasının önündeki hassasiyet ve kırılmalığa ilişkin alternatif niteliği taşıdığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca 1999 yılında Yukos tarafından demiryolu vasıtasıyla yıllık 500 bin ton petrol satışının başladığı bu dönemde, bir süreliğine enerji ilişkilerinde Rusya'nın gerek Batı gerekse Çin'e karşı daha avantajlı olduğunun altını çizmek gerekmektedir (Akçadağ Alagöz, 2019: 58). Bununla ilişkili olarak, Rusya'nın enerji ilişkilerinde avantajlı hale gelmesini, tarafları bir araya getiren faktörler ve enerji tüketimiyle birlikte fiyatların artması şeklinde iki başlık altında ele alınabilecek nedenlere dayandırmak mümkündür. Öyle ki deniz yolu enerji güzergahlarındaki Amerikan Donanması kontrolü ve Malakka İkilemi gibi konuların enerji güvenliğini olumsuz etkilemesi, tarafları yakınlaştırmakla birlikte, 1990'ların sonunda yıllık 500 bin ton civarındaki petrole varil başına 14 dolar ödeyen Çin, 2007 yılına gelindiğinde günlük 292 bin varil petrolü 72 dolardan ithal etmeye başlamıştır. Bu bağlamda enerji tüketimi, ithalatı ve fiyatlardaki artış gerek dışa bağımlılık gerekse maliyetleri arttırması dolayısıyla Rusya'yı Çin karşısında daha avantajlı bir hale getirmiştir (Lubina, 2017: 289).

Putin'in iktidara gelişiyle birlikte Çin-Rusya enerji ilişkilerinde bir takım değişimler yaşansa da bu, ilk yıllardaki siyasi gelişmelere nazaran daha düşük seviyelerdedir. İlk yıllardaki bu durumun en önemli nedenlerinden birisi, Rusya'nın enerji sektörü ve ticaretini tam anlamıyla devlet kontrolüne alamamasıdır. Bilindiği üzere 2000'li yılların başında Çin ile enerji ilişkilerinde itici güç haline gelen Rus devleti yerine, özel teşebbüs olan Yukos olmuştur. Böylesi bir ortamda, hükümetler arasındaki diğer etkileşim alanlarındaki ivmenin enerjiye tam olarak yansıtılamaması gayet doğaldır. Ama yine de Yukos'un itici güç olarak ortaya çıkması, enerji ilişkilerinde bir ilerleme yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Çin'e petrol taşımanın yegâne seçeneği olan demiryolu hatlarını desteklemek için Yukos'un, Angarsk'ta bulunan petrol rafinerisini Çin'in kuzeyindeki Daqing'e bağlayacak ESPO projesinin önerilmesi, şirketin aynı dönemde yaşamış olduğu yolsuzluk krizi nedeniyle geçici süre ertelense de o dönemde enerji konusundaki en önemli gelişmelerdendir (Skalamera, 2019: 71). Şirketin çöküşüyle birlikte geçici süre ertelense de Çin'in Yukos ile ESPO çerçevesindeki temasları, dönüm noktası niteliğindeki gelişmelere ortam hazırlamıştır. Bilindiği üzere 2003'ün sonlarında Pekin ve Yukos arasındaki hızlandırılan görüşmeler sırasında CNPC, inşaatın yüzde 50 maliyetini üstleneceğini taahhüt etmiştir. Bunun ertesinde Yukos ve CNPC, 1,1 milyar dolarlık 3 yılı kapsayan 6 milyon ton petrolün demiryoluyla taşınması konusunda anlaşmaya varmıştır. Bu minvalde Yukos'un Moskova'dan bağımsız olarak bu denli kritik önemdeki anlaşmayı yapması, ülke yönetimini rahatsız etmiştir. Çünkü Yukos'un yapmış olduğu basit bir ticari anlaşmanın ötesinde fiyat pazarlıklarında Çin'in elini güçlendirmekle

birlikte, Moskova'yı zayıflatacak bir nitelik taşımaktadır. Tüm bunlara Yukos'un patronu Mihail Hodorkovski'nin dış güçler tarafından ülke siyasetinde Putin'e muhalif olarak desteklenmesinin eklenmesi ise Moskova'nın sert tepkisini de beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine çevre kirliliğine sebebiyet verdiği gerekçesiyle Rus Doğal Kaynaklar Bakanlığı Yukos'un ilişkili projelerini iptal etmiş, yöneticiler tutuklanarak kişi ve şirkete yönelik yolsuzluk soruşturması başlatılmıştır. Dolayısıyla şirket iflas etmiş ve boru hattı projesi dondurulmuştur (Akçadağ Alagöz, 2019: 60). Bununla birlikte Çin-Rusya enerji ilişkileri önemli bir dönüm noktasına gelmiştir. Sonraki süreçteki görüşmelerin Moskova kanalıyla yürütülmesi bunun göstergelerindedir. Dolayısıyla yaşanan bu gelişmeler, Moskova'nın kontrolü elinde aldığı ve CNPC'nin Rusya'ya yönelik stratejisini değiştirdiği bir dönemi başlatmıştır.

İlişkilerde en önemli dönüm noktalarından birisi, 2004'te iflas eden Yukos'un kaybettiği mal varlıklarını Rosneft'in devralmasıyla gerçekleşmiştir. Söz konusu bu devir, Yukos'un yerini Rosneft'in, şirketin yönetim kurulu başkanının Putin ile ilişkisi göz önüne alındığında da Moskova'nın alması anlamına gelmektedir. Bu değişim, 2004 yılında imzalanan anlaşma ile gözle görünür hale gelmiştir. Öyle ki 2004 yılında Igor Sechin önderliğindeki Rosneft ve Çinli CNPC, demiryolu ile taşınmak üzere 48,4 milyon tonluk 5 senelik bir petrol teslimat sözleşmesi imzalarken, Sinopec, Rosneft'in Sakhalin-3 projesinin Veninskii bloğundaki hisselerin yüzde 25,1'ini satın almıştır (Shadrina, 2016: 29). Söz konusu anlaşmanın önünü açan ise Moskova hükümetinin Aralık 2004'teki ESPO projesine izin veren yönerge olmuştur. Bununla birlikte Rosneft, nakil hatlarını besleyecek sahalarının geliştirilmesinden, Transneft ise boru hattının inşasından sorumlu hale gelmişlerdir (Konończuk, 2008: 4).

2004 yılındaki petrol teslimat sözleşmesi sonrasında Çin-Rusya enerji ilişkilerindeki diğer önemli gelişme 2006 yılında yaşanmıştır. Söz konusu önemli gelişme Vladimir Putin'in Mart 2006'daki Pekin ziyareti sırasında tarafların petrol, doğal gaz ve elektrik alanında ortak projeleri kapsayan bir dizi işbirliği anlaşmasının imzalanmasıdır. Birçok alana ilişkin işbirliği projelerini kapsayan söz konusu anlaşmanın stratejik enerji kaynakları bağlamında ele alındığında ilişkilere yapmış olduğu en önemli katkısı Transneft ve CNPC'nin Skovorodino'dan Çin sınırlarına ulaşması düşünülen petrol boru hattı inşası ile ilgili bir protokolün yanı sıra Gazprom ile doğal gaz boru hattı için mutabakat imzalanmasıdır (Jakobson vd., 2011: 29). Ancak varılan mutabakat ve imzalanan protokole rağmen özellikle petrol boru hattı inşasına yönelik tatmin edici adımlar hemen atılmamıştır. Bu dönemde sürecin kesintiye uğramasına neden olan gelişmelerin yaşanmasının önemli etkisi bulunmaktadır. Bilindiği üzere o dönemde imzalanan ön protokol ve mutabakat zaptıyla resmileşerek başlatılan petrol boru hattı inşası ve doğal gaza ilişkin projelere yönelik girişimler, bir takım nedenlerden dolayı gecikmelere maruz bırakılmıştır. Rusya petrol boru hattı projesinin geciktirilmesinin nedenini inşaat sebebiyle Baykal Gölü'nün kirlenebileceği endişelerine dayandırırken, doğal gaza ilişkin fiyat anlaşmazlıkları da diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya'nın fiyatlandırma politikası bağlamında ele alındığında taraflar arasında doğal gaz alımına

ilişkin sürdürülen görüşmelerin tıkanma nedeni 2007 yılında CNPC'nin Gazprom'a Avrupa'ya satılan gazın birim fiyatının yüzde 60'ı gibi çok altında bir rakam önermesidir. Öyle ki 2007'de Gazprom'un Avrupa'ya birim başına 13-14 dolardan sattığı doğal gaz için CNPC'nin önerdiği rakam 5,28 dolardır ve böyle bir talep Moskova tarafından kabul görmemiştir (Downs, 2010: 156). Ancak Moskova'nın ilişkilerin gidişatını olumsuz etkileyecek şekilde inşaat projesini geciktirmesi ve Çin'in doğal gaz fiyat teklifini geri çevirmesi devletler arası ilişkilerde yaygın olarak karşılaşılan salt dış politika eylemleri çerçevesinde olarak değerlendirilmemelidir. Dolayısıyla Moskova'nın bu süreçte vermiş olduğu karşılığın aslında salt bir dış politika eyleminin ötesinde bir anlam ve önem taşıdığını ifade etmek mümkündür. Söz konusu anlam ve önemin daha anlaşılır olabilmesi için öncelikle Kremlin'in Pekin'e vermiş olduğu karşılığın Moskova'nın enerji kaynaklarının ticaretinden elde ettiği gelirlerle ciddi manada güçlendiği, 2005-2007 yılları arasında Ukrayna ve Beyaz Rusya örneklerinde olduğu gibi özellikle kendisine bağımlı tüketicilere yönelik enerjiyi dış politika aracı olarak kullandığı, 70 doların üstüne çıkan petrol fiyatlarına rağmen Çin'in Rusya'dan ithal ettiği petrol miktarının en üst seviyelere ulaştığı bir döneme rast geldiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu kapsamda ele alındığında, Rusya'nın Çin'e yönelik bahsi geçen eylemlerinin görünenin ötesinde iki önemli niteliği ortaya çıkardığı görülmektedir. Bunlardan ilki Rusya'nın süreci geciktirmesi ve fiyat anlaşmazlıklarına verdiği karşılıkların aslında enerji kaynaklarının sağladığı avantajlar ve artan ithalat bağımlılığının neden olduğu göreceli zayıflık temelindeki ilişkilerdeki asimetrielerin ortaya çıkardığı gücün Çin'e karşı kullanılmasıdır. İkincisi ise taraflar arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen bu gelişmelerin ortaya çıkardığı bir takım olguların uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerle birleşerek, yeni bir döneme geçiş sürecinin fitilini ateşleyen dönüm noktalarından birisi olmasıdır. Bu yeni dönemde bir bakıma Çin-Rusya enerji ilişkilerindeki asimetrielerin yönünün değişmeye başladığı söylenebilir.

4.3.2. Enerji İlişkilerinde Moskova'nın Artan Hassasiyeti ve Pekin (2008-2013)

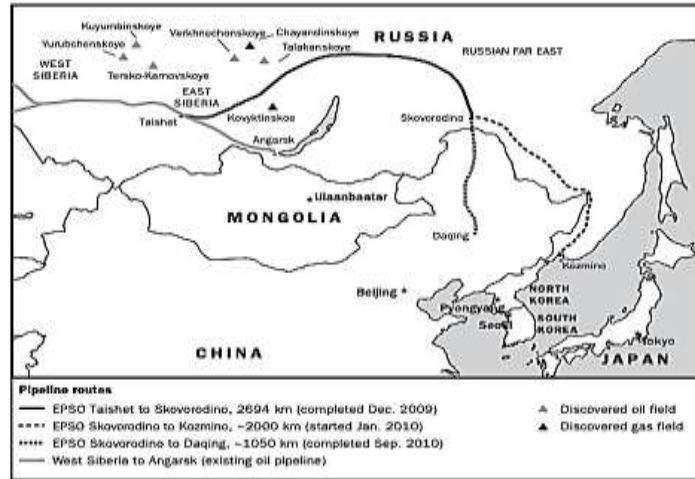
2008, uluslararası ilişkiler tarihinde önemli izler bırakan gelişmelere tanıklık edildiği bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. 2008 küresel mali kriziyle birlikte, özellikle Rusya bağlamında büyük önem taşıyan Gürcistan ile girişilen silahlı çatışma, uluslararası ilişkiler tarihinde iz bırakan önemli hadiselerdendir. Batı'ya karşı daha çatışmacı bir tutumun Gürcistan ile girişilen askeri çatışmayla açığa çıkması, 2008 küresel mali krizinin etkileri ve daha önceki dönemde yaşanan gelişmelerin Rusya için önemli sonuçları da beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Söz konusu sonuçlar, özellikle dış politika başta olmak üzere daha birçok alanda olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin-Rusya enerji ilişkileri bağlamında ele alındığında, taraflar arasındaki etkileşimlerin yapısında gözlemlenen değişimleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Daha açık bir deyişle 2008 yılında yaşanan gelişmelerle birlikte bir önceki dönem hadiseleri, Çin-Rusya enerji ilişkilerinin yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Söz konusu unsurları bir bakıma yeni dönemin şekillendirici etkenleri olarak ifade etmek mümkündür. Bu minvalde 2008 sonrasında Çin-Rusya enerji ilişkilerini şekillendiren unsurlardan ilki, Moskova'nın stratejik enerji

kaynaklarını uluslararası arenada kaldıraç güç olarak kullanmasıdır. Çünkü stratejik enerji kaynaklarının dış politikada güç unsuru haline getirilmesi, Çin tarafında korku ve endişelere neden olmaktadır. Dolayısıyla bir önceki dönemde Rusya ile enerji ilişkilerinde tehdit algısı olmaması nedeniyle boru hattı inşası teklifini geri çeviren Çin, artık güvenliğini ön plana çıkarmaktadır. O dönemde meydana gelen birkaç önemli hadise Çin'in bu yeni tutumunda haksız olmadığını göstermektedir. Örneğin Moskova'nın Japonya'nın ESPO boru hattına olan desteğini, Çin ile arasındaki rekabeti kullanarak her iki ülkeden daha fazla imtiyaz elde etmeye çalışması söz konusu hadiselerden ilkidir. 2005-2007 yılları arasında Rusya'nın Beyaz Rusya ve Ukrayna ile yaşadığı fiyat anlaşmazlıklarındaki tavrı zaten önceki hadiseden ciddi hoşnutsuz olan Çin'in korku ve endişelerini daha da arttırmıştır. Bu ise Pekin'i doğrudan söz konusu korku ve endişelerin bertaraf edilmesine yönelik önlemler almaya itmiştir. Alternatif arayışları kapsamında Orta Asya ülkeleri ile geliştirilen ilişkiler söz konusu önlemlerdendir. Pekin'in bu hamlesini, Moskova'nın agresif tavrı ve eylemlerinin uluslararası arenadaki yarattığı etkiler nedeniyle kaygılanan, kendisine bağımlı durumdaki Avrupa'nın da benzer önlemleri izlemiştir. Böylesi bir ortamda uluslararası alandaki bu gelişmelere Rusya da kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda 2008 krizinde olumsuz etkilenen, Gürcistan askeri çatışması nedeniyle uluslararası kamuoyu ve batılı aktörlerin ciddi tepkisini alan Moskova, kendisine olan bağımlılığını azaltma eğilimlerine yönelik Çin kartını öne sürmüş ve Pekin ile enerji ilişkilerinin geliştirilmesine hız vermiştir (Akçadağ Alagöz, 2019: 61). Dönemin Devlet Başkanı Dmitry Medvedev'in Çin ile dostane ilişkiler geliştirmenin, Rus dış işleri için en önemli yönün Asya olduğunu vurgulaması bunun göstergelerindedir. Bu sürecin bir parçası olarak Moskova'nın yapmış olduğu ilk yönetsel hamlelerden birisi Rusya ile Doğu Asya ülkeleri arasındaki enerji işbirliği bağlamında ülkenin ekonomi ve enerji endüstrisinin 2030 yılına kadar stratejik gelişimini özetleyen çok sayıda politika belgesinin hazırlanması çalışmalarının 2009 yılında tamamlanması olmuştur. Birçok politik kararı içinde barındıran belgede en fazla ön plana çıkan ise kuşkusuz Moskova'nın ihracatını çeşitlendirme ve Asya pazarlarının bundaki payının arttırılmasına ilişkindir (Henderson ve Mitrova, 2016: 14). Tüm bu yaşananlar göz önüne alındığında, Çin-Rusya enerji ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını ifade etmek mümkündür. Söz konusu dönemin en fazla göze çarpan niteliği ise enerji ilişkilerinde Rusya lehine olan dengenin, Pekin'in hassasiyet ve kırılganlıklarını azaltmaya ilişkin hamleleri sonrasında başlayan değişimdir. Bunun yanı sıra Rusya'nın Avrupa'nın alternatifi olarak Çin'e yönelmesinin de ilişkilerin dengesinde yaşanan değişimdeki etkisini de göz ardı etmemek gerekir.

2008-2010 ekonomik krizi, Rusya'nın enerji politikasında keskin bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Örneğin bununla ilişkili olarak Asya pazarını bir fırsat olarak görmeye başlayan Rusya, 2030 yılına kadar toplam enerji ihracatının yüzde 20-25 gibi önemli bir kısmını bu bölgeye yönlendirmeyi enerji stratejisine dahil etmiştir. Bu bağlamda Moskova'nın ekonomik krizi fırsata çevirdiğini iddia etmek mümkündür. Ama yine de askeri çatışmadan çıkan Rusya'nın, yaşanan bu ekonomik krizden aldığı büyük yara da göz ardı edilmemelidir (Røseth, 2017: 36). Öyle ki Rusya'nın almış olduğu bu yara, Doğu'ya giden bir boru hattı için gereken sermayenin olmaması

kadar ciddi boyutlardadır. Dolayısıyla yaşanan bu nakit sıkıntısı, Rusya'nın kabiliyetlerini kısıtlamaktadır. Söz konusu sorunun çözümü ise Şubat 2009'da Çin'in enerji güvenliğini sağlamaya yönelik politikalarının en önemli araçlarından birisi olan, petrol karşılığı kredi anlaşmasının imzalanmasıyla gelmiştir. İmzalanan anlaşmayla birlikte, Çin Kalkınma Bankasından 25 milyar dolarlık kredi⁴⁶ alan Rosneft ve Transneft, Çin'e 2011 yılından başlayarak 20 sene boyunca yıllık 15 milyon ton (toplamda 300 milyon ton) petrol ihraç edeceğini, boru hattı çalışmalarına başlayacağını ve CNPC ile birlikte petrol sahalarının geliştirilmesi konusunda işbirliği yapacağını taahhüt etmiştir. Bu doğrultuda kredilerin Rus şirketlerinin orta ve uzun vadeli stratejik projelerde yatırımlar yapmasına olanak sağlarken aynı zamanda anlaşmanın da Çin'in dolar rezervlerini varlık olarak petrol ve doğal gaz kaynaklarına dönüştürmesi gerek küresel mali krize gerekse enerji güvenliği sorununa maruz kalma riskini azaltmasına yardımcı olduğu söylenebilir (Jakobson vd., 2011: 29).

Şekil 13: ESPO Boru Hattı

Kaynak: Jakobson vd., 2011: 30

ESPO, Sibirya sahalarından çıkarılan ham petrolü, Asya-Pasifik pazarına taşımak için tasarlanan projenin kaynak üsleri, ülkenin batısındaki Tomsk bölgesinden doğudaki Irkutsk bölgesidir. Irkutsk bölgesinden başlayarak Habarovsk ve Primorsky bölgeleri üzerinden Uzak Doğu'ya ilerleyen hattın toplam uzunluğu 4700 km'dir. Yıllık 30 milyon ton petrol taşıma kapasitesine erişebilen ve Teishet'ten Skovorodino'ya uzanan ESPO-1 olarak bilinen hattın ilk etabı Aralık 2009'da faaliyete geçirilmiştir. Skovorodino'dan Kozmino Körfezi'ndeki Pasifik limanına kadar olan ikinci etabın inşaatı ise Ocak 2011'de başlamıştır. 2012 sonuna gelindiğinde ise Skovorodino'dan Kozmino körfezine uzanan yaklaşık 2050 km uzunluğundaki ESPO-2 olarak adlandırılan 35 milyon ton taşıma kapasiteli hattın ikinci etabı devreye sokulmuştur (Jakobson vd., 2011: 30). 10,6 milyar dolara mal edilen bu hattın devreye sokulması Putin tarafından önemli bir

⁴⁶ 25 milyar dolar tutarındaki kredinin 10 milyar doları Transneft'e 15 milyar doları ise Rosneft'e tahsis edilmiştir (Holtzinger, 2010: 72).

olay olarak nitelendirilmiştir (İşeri, 2016: 34). Bununla birlikte 2013 yılına gelindiğinde söz konusu projeye ilişkin bir takım yeni gelişmeler meydana gelmiştir. Bu bağlamda Rosneft ve CNPC, Mayıs 2013'te Çin'e petrol ihracatını iki kat arttırmayı amaçlayarak ESPO-I'in kapasitesini 2015 yılına kadar 58 milyon tona ve 2020'ye kadar ise 80 milyon tona çıkarılmasıyla birlikte Doğu Sibirya'da petrol ve doğal gaz sahalarının geliştirilmesi konularında anlaşmışlardır (Røseth, 2017: 38). Kasım ayına gelindiğinde ise ESPO ile bağlantılı başka bir önemli gelişme yaşanmış ve Rosneft ile varılan anlaşma sonucunda Sinopec, Yurubcheno-Tokhomskiye sahası için arama ruhsatlarını elinde bulunduran TyumenNeftegaz'ın yüzde 49 hissesini satın alma hakkını elde etmiştir. Söz konusu devri, Kasım 2014'te CNPC'nin Vankorneft'in yüzde 10 hissesini almayı kabul etmesi izlemiştir (Røseth, 2017: 39).

2008 sonrası dönemde, Çin-Rusya enerji ilişkilerindeki ilerleme yalnızca petrol çerçevesinde olmamıştır. Dolayısıyla taraflar diğer alanlarda da bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin doğal gaz söz konusu alanların başında gelmektedir. Ancak Çin-Rusya enerji ilişkilerinde işbirliği düzeyi petrole nazaran daha düşük seviyedeki doğal gaz konusu yeni gündeme gelmiş bir olgu değildir. Öyle ki tarafların 1990'lı yılların ortalarından beridir özellikle doğal gaz boru hatlarına ilişkin projeler konusunda müzakere ettikleri bilinmektedir. O dönemde biri Rusya'nın Chayanda sahasından Çin'in Shenyang şehrine ve diğeri Rusya'nın Kovykta yataklarından Çin'in Heilongjiang eyaleti üzerinden Kore Yarımadası'na kadar uzanan bir dizi fizibilite çalışması yapılması bunun göstergelerindedir. Hatta 2006 yılına gelindiğinde CNPC ve Gazprom, Altay Boru Hattı ve Sakhalin'den kuzeye uzanan doğu hattı projeleri konusunda anlaşmaya bile varmışlardır. Ancak projeler, 2011 yılına kadar kâğıt üzerinde kalmıştır (Jakobson vd., 2011: 34). Bu bağlamda 2014 yılındaki doğal gaz anlaşması öncesinde, Gazprom ve CNPC arasında devam eden müzakerelerde somut ilerlemelerin olmaması, Pekin'in inisiyatifi ele alarak, Rusya'yla giderek popüler hale gelmeye başlayan LNG sektöründe bir takım girişimlere sevk etmiştir. Çin'in Rus LNG sektörüne yönelik girişimlerinden ilki 2013 yılında CNPC'nin, Rus Novatek ve Fransız Total tarafından yürütülen Yamal-LNG projesine katılım konusuyla ilgilendiğini beyan etmesidir. Söz konusu beyan ise kısa sürede karşılık bulmuş ve aynı sene sonunda Novatek ve CNPC arasında imzalar atılmıştır. Rus ve Çinli şirketler arasındaki bu anlaşma kapsamında, Yamal-LNG projesinin yüzde 20 hissesi CNPC'ye devredilmiş ve taraflar 3 milyon ton LNG sevkiyatı için mutabakata varmışlardır (Kaczmarek, 2016: 6).

Rusya'nın Batı pazarında yaşadığı sorunlar ve Çin'in kömürün neden olduğu çevre kirliliğini doğal gaz tüketimine yönelim ile aşmayı planlaması, iki ülkeye bu alanda işbirliği fırsatı yaratmıştır. Çin-Rusya enerji ilişkilerinde doğal gaza ilişkin devrim niteliğindeki en önemli ilerleme ise Ukrayna'da başlayan çatışmanın birkaç ay ertesinde meydana gelmiştir. 2012'nin başlarında Gazprom ve CNPC'nin Altay Projesi'ni rafa kaldırarak doğu rotasına yeniden odaklanmaları, söz konusu ilerlemeye ilişkin somut adımların atılmasının önünü açmıştır. Buna karşın taraflar arasında o dönemde yürütülen müzakerelerden kısa sürede sonuç alınamamıştır.

Ancak 2014'te ileriki yıllarda ciddi sonuçlar doğuracak, Rus-Batı gerginliğinin ortaya çıkması, müzakerelerin Putin'in Şanghay ziyareti sırasında sonuca bağlanmasında etkili olmuştur. Bu minvalde Gazprom ve CNPC "Sibirya Gücü (Power of Siberia) olarak adlandırdıkları doğal gaz boru hattının inşası üzerinde anlaşarak yılda 38 milyar metre küp doğal gaz transferi konusunda 30 yılı kapsayan 400 milyar değerindeki bir mega projenin sözleşme metnini imzalamışlardır (Kaczmarek, 2016: 6). 2014 yılındaki bu sözleşme, Çin-Rusya enerji ilişkilerinde bir başka dönüm noktasını teşkil etmektedir. Anlaşmanın taraflar üzerindeki etkileri söz konusu dönüm noktası için önemlidir. Örneğin Çin bu projeye birlikte ithalat portföyünü ve nakil güzergahlarının çeşitlendirme fırsatı yaratırken aynı zamanda Orta Asya'dan ithal edilen doğal gaz nedeniyle Moskova ile yaşanan gerilimleri azaltma fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla varılan anlaşmanın Çin'e etkileri, olumlu yönde olmuştur. Ancak aynı pozitif etkinin Rusya için geçerliliği soru işaretidir. Bu bağlamda, Moskova açısından bilançonun biraz daha karışık olduğunu söylemek mümkündür. Gerek dış ortam ve dinamiklerin gerekse inşa edilen projenin fiziki yapısından kaynaklanan niteliklerin birleşmesi, konuyu Moskova için karmaşık hale getirmektedir. Rusya'nın hassasiyetlerini olumsuz etkileyen uluslararası yaptırımlar ve ESPO'nun aksine doğu hattının sadece Çin'e yönelik olmasının neden olduğu kırılmalıklar birlikte ele alındığında söz konusu karmaşıklık daha anlaşılır olacaktır. Ancak elde edilen ilk izlenim Çin-Rusya enerji ilişkilerinin yeni dönemde Pekin'in arzu ettiği şekilde asimetrik hale dönüşeceğine yöneliktir. Çünkü Batıya yönelik enerji ihracatına ilişkin bağımlılığının neden olduğu hassasiyeti Çin alternatifleriyle telafi eden Rusya için bundan sonraki süreçteki olası durumların doğrudan kırılmalıkları ortaya çıkarması yüksek ihtimaldir. Overland ve Kubayeva (2018: 96)'nın şu şekildeki ifadeleri söz konusu düşünceyi destekleyici niteliktedir:

Kırım'dan sonra Rusya sadece uluslararası yaptırımlarla değil, aynı zamanda petrol fiyatlarında da düşüşle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Düşük petrol fiyatlarının ve yaptırımlarla birleşimi ise Rusya'yı ekonomik ve politik olarak savunmasız bırakmıştır. Bununla birlikte kırılmalıkları daha belirgin hale gelen Rusya'nın potansiyel olarak batılı olmayan en büyük ticaret ortağı Çin'e bağımlı hale gelmesi kaçınılmazdır.

4.3.3. Yaptırımlar Işığında Çin-Rusya Enerji İlişkileri (2014-2020)

Kırım'ın ilhak edilmesiyle ilişkili olarak ortaya çıkan küresel çaptaki tepkiler, Rus dış politikasında köklü bir dönüşümü başlatmıştır. Söz konusu dönüşüm, Rusya'nın artık Batı'yla stratejik düzeydeki ortaklığını bitirerek doğuya yönelmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda ABD öncülüğündeki Batı yaptırımlarının, Moskova'nın "Doğu'ya Git (go East)" stratejisine ivme kazandırdığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle 2014 yılı sonrasında Çin-Rusya ortaklığıyla ilişkili, stratejik derinlik ve öze kavuştuğu benzeri iddialı söylemler gündeme gelmiştir (Skalamera, 2018: 62). Ancak Putin'in Batı yaptırımlarının uygulanmasının hemen ardından Mayıs 2014'te Şanghay'a yaptığı başarılı ziyaretindeki "Asya'ya Dön (Pivot to Asia)" ifadesi, Rus seçkinleri arasında popüler olmasına karşın, ilk dönemin Moskova için muzaffer

sonuçlar getirmediğini ifade etmek mümkündür. Çünkü 2014 olayları sonrasında uygulamaya konan yaptırımlar, Çin-Rusya enerji ilişkileri bağlamında yeni dönem için sıradan bir başlangıç değildir. Ukrayna Krizi'yle ilişkili yaşanan hadiseleri sıra dışı hale getiren ise Rusya dış politikasında bazı eğilimleri dramatik bir şekilde hızlandırması ve kökten değiştirmesidir. Bu minvalde Rusya'nın, Batı'ya karşı Çin kartını öne sürmesi, ilk bakışta süreçlerde benzerlik algısı yaratsa da aslında 2014 sonrası yeni dönem, son derece farklı izler taşımaktadır. Daha açık bir deyişle Batı'yla yaşanan her gerginlikteki gibi 2014 sonrasında da Rusya'nın enerji ilişkilerinde Çin'e yönelmesi, benzer görülse de aslında özünde ciddi ölçüde farklıdır. En önemli farklılık, Çin kartının artık Moskova'nın opsiyonları arasından seçilen tercih değil zorunlu tek hamlesi haline gelmesidir. Charap vd., (2017: 26)'nin şu şekildeki ifadeleri bahsi geçen farklılığı ortaya koymaktadır:

Temel olarak Ukrayna Krizi, Rus politika yapıcılarının Pekin dışındaki yaklaşılacak alternatiflerden yoksun bırakmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Çin politikası karşılıklı bağımlılığın geliştirilmesi gibi artık önemli bir komşuyla uzlaşmak değildir. Çünkü Pekin artık opsiyonlar arasındaki bir tercih değil; bunun yerine Moskova'nın tek uygun seçeneğidir. Kısacası yeni dinamiğin kontrolü ve değiştirilmesindeki noktayı önemli ölçüde aşan Rusya, bu yolda başka bir güvenilir alternatif görmediği için bir bakıma zamanla Çin'e daha bağımlı hale gelmeyi kabul etmiştir.

Bu bağlamda Pekin-Moskova yakınlaşmasının başarısından ziyade, Çin'e artan bağımlılık ve asimetrik enerji ilişkileri döneminin başlangıcı olduğunu ifade etmek mümkündür. Enerji ihracatına aşırı bağımlılığı nedeniyle büyük fiyat dalgalanmaları gibi stratejik şoklara karşı oldukça savunmasız haldeki Rusya'nın, yaptırımlarla birlikte Haziran 2014'ten itibaren dünya petrol fiyatlarındaki düşüşle karşı karşıya kalması ise bu yeni dönemdeki gidişatın yönünde belirleyicisi olmuştur (Skalamera, 2019: 76).

2014 yılında Rusya ve Çin arasında imzalanan büyük doğal gaz anlaşması ve Altay ikinci boru hattına ilişkin memorandum sonrasında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Atılan imzalardan bu yana, küresel petrol fiyatlarının düşmesi, rublede yaşanan çöküş, Çin'in ekonomisindeki yavaşlama ve batılı yaptırımların Rusya'yı sıkıştırmaya devam etmesi söz konusu gelişmelerin en önemlilerindedir. Ayrıca bu dış jeopolitik ve ekonomik faktörlere ek olarak, her iki ülkenin iç dinamiklerinde meydana gelen değişimler, söz konusu anlaşmaların uygulanmasını ve faaliyetlerin sağlıklı şekilde yürütülmesini daha karmaşık ve zor bir süreç haline getirmiştir (Oh, 2016: 1-2). Çünkü küresel petrol piyasasının seyrine benzer şekilde, 2015'te doğal gaz fiyatlarında meydana gelen düşüş, pahalı boru hattı projelerinin maliyetinin Moskova tarafından yeniden tartışılmasına neden olmuştur. Öyle ki, Çin'in ekonomik büyüme trend hızındaki azalma neticesinde doğal gaz talebinin azalması da bu kapsamda önemli bir etmendir. Ayrıca uygulanan Batı menşecili yaptırımların yanı sıra Gazprom'un üretim miktarlarında yaşanan düşüşler, bu şirketin yeni projeleri finanse edebilmesini zorlaştırmıştır. Böylesi bir ortamda Sibirya'nın Gücü-2 projesi tamamen rafa kalkmasa da hayata geçirilmesini nihayete erdirecek bir kontrat da

imzalanmamıştır. Buna Çin'in önde gelen bankalarından dördünün Batı'nın yaptırımlarına riayet edeceklerine yönelik beyanları eklenmesi de Moskova'yı kırılabilirlik tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır (Akçadağ Alagöz, 2019: 67-68).

Kırım'ı ilhak etmesinin ardından, Batı'ya karşı meydan okumasında Çin'in desteğini kazanmayı düşünen Rusya, özellikle batılı finans piyasalarının etkisini azaltmak için Pekin destekli yeni kredilere ve yatırımlara bel bağlamıştır. Ancak özellikle Çinli bankaların yapmış olduğu açıklamalarla birlikte Moskova'nın umutları hayal kırıklığına dönüşmüştür. Bununla birlikte Rusya, kırılabilirlik tehlikesiyle baş başa kalmıştır. Küresel petrol fiyatlarındaki düşüş ve Rus işletmelerinin Batı'nın kredi finanslarına erişiminin ciddi şekilde kısıtlanmasıyla Moskova'nın düştüğü durum karşısında Pekin'in uygun koşullar sunulana kadar beklemeyi tercih etmesi, kırılabilirlik tehlikesinin göstergelerindedir. Söz konusu uygun koşullardan ilki, Rus doğal gazının daha düşük fiyatlardan satın alınmasıdır. 2015 yılında Rus doğal gaz fiyatlarındaki düşüşün ertesinde Çinli Bank of China'nın Gazprom'a kredi vereceğini açıklaması, Pekin'in sunulmasını beklediği uygun koşullara ilişkin ifadeleri doğrular niteliktedir. Daha açık bir deyişle 2015 yılında Rus doğal gaz fiyatlarında yaşanan düşüşe Pekin'in vermiş olduğu karşılık, Mart 2016'da Bank of China tarafından Gazprom'a 2,2 milyar dolarlık kredi temin edilmesi şeklinde olmuştur (Malle, 2017: 140). Yatırımlardaki olumsuz tabloya rağmen 2017 yılında Çin'in Rusya'dan doğal gaz ithalatının 237 milyon metre küpe ulaşarak bir önceki yıla göre yüzde 14 artış kaydetmiştir (Akçadağ Alagöz, 2019: 68). Ancak ithalattaki artışa rağmen özellikle doğal gaz ticareti bağlamında Çin o dönemde halen daha Avrupa'nın alternatifi olmaktan çok uzak olduğunu belirtmek gerekmektedir.

4.3.4. Çin-Rusya Ticari İlişkilerinde Stratejik Enerji Kaynakları

Çin-Rusya ticari ilişkilerinde stratejik enerji kaynakları, diğer ticari metallerden ayrı tutulması gereken bir niteliğe sahiptir. Söz konusu gereklilik, devletin hayati fonksiyonlarının işlevselliğinin sürdürülebilirliği için taşınmış olduğu önemin yanı sıra güç unsuru haline dönüştürülmesinden kaynaklanmaktadır. Stratejik enerji kaynaklarının güç unsuru haline dönüştürülmesine etkili olan unsurların başında, neden olduğu bağımlılık ve ilişkilerde ortaya çıkardığı asimetrikler yer almaktadır. Bu bağlamda, taraflar arasında başta ticari faaliyetler olmak üzere stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili etkileşimlerin değişken dengedeki hassas bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili söz konusu durumun Çin-Rusya arasındaki etkileşimler için de geçerli olduğu söylenebilir. Taraflar arası ticari faaliyetlerde stratejik enerji kaynaklarının sahip olduğu pay bunun göstergelerindedir. Bilindiği üzere, Çin-Rusya ticari ilişkilerinde en önemli metallerin başında stratejik enerji kaynakları ve onunla ilişkili mamuller yer almaktadır. Bir bakıma söz konusu mamullerin, taraflar arasındaki ticaretin bel kemiğini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Özellikle son yıllarda toplam hacmin 100 milyar doları aşması ve Rusya Federal Gümrük Servisi'nce bu durumun en önemli nedeninin enerji olduğunun

açıklanması bunun göstergelerindedir. Enerji alanında gelinen bu aşamada Rusya'nın yapmış olduğu katkı, ihraç edilen stratejik enerji kaynaklarıyla karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Rusya'nın Çin'e ihracatının yüzde 80'ine yakını petrol, doğal gaz, kömür ve petro-kimya ürünleri teşkil etmektedir (Teslova, 2019). 2020 yılı sonuna gelindiğinde Rusya'nın Çin' yapmış olduğu petrol ihracatı 77,7 milyon ton, doğal gaz ihracatı (boru hatları vasıtasıyla) 0,3 milyar metre küp, LNG ithalatı 3,4 milyar metre küp ve kömür ihracatı ise 33 milyon ton olarak gerçekleştirilmiştir (BP, 2020). Çin'in buna vermiş olduğu karşılık ise Rus enerji sektörünün işleyişinin temel gereksinimlerini de kapsayan teknoloji, ekipman ve hizmetlerin ihraç edilmesi şeklinde olmuştur. Çin'in Rusya'ya bu kalemde yapmış olduğu ihracat özellikle yaptırımlarla birlikte ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Örneğin Yamal LNG projesinde kullanılan ekipman modüllerinin önemli bir bölümünün Çin tersanelerinde üretilmesini bu kapsamda ele almak mümkündür.

4.4. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Asimetrik Bağımlılık ve Pazarlık Gücü

Çin-Rusya enerji ilişkilerindeki asimetriyi sadece ekonomik boyutta ele almak son derece sığ bir yaklaşımdır. Çünkü böylesi sığ bir yaklaşım, enerji devi olarak nitelendirebileceğimiz Rusya'yı sadece Çin'in 507,2 milyon ton olarak gerçekleşen yıllık toplam petrol ithalatının 77,7 milyon tonunu, 39,4 milyar metre küplük LNG ithalatının 3,4 milyar metre küpünü ve 47,7 milyar metre küplük doğal gaz ithalatının 0,3 milyar metre küplük bölümünü karşılayan bir tedarikçi yapacaktır (BP, 2020). Dolayısıyla enerji bağlamında, özellikle 2008 yılı sonrası hareketlenen ve 2013 yılında doğal gaz anlaşmasıyla zirveye ulaşan etkileşimlerin, Moskova'yı hedef alan yaptırımlarla birlikte asimetrik bir hal almaya başlamasını sadece ticaret bağlamında açıklamak son derece yanlış olacaktır. Öyle ki Çin'in Türkmenistan'dan ithal ettiği doğal gazın, Rusya'yla kıyaslandığında yüz kattan fazla olduğu göz önüne alındığında konuyu salt ticaret kapsamında ele almanın yanlışlığı daha anlaşılır olacaktır. Bu bağlamda Çin-Rusya enerji ilişkilerinde asıl odaklanılması gerekenin ham petrol ve doğal gaz ihracatının sırasıyla yüzde 70 ve yüzde 90'ının gittiği, ülkedeki dış yatırımların yüzde 75'ini sağlayan AB'nin de içerisinde bulunduğu aktörlerin yaptırımlarının etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Jeopolitik ve ekonomik bağlamda meydana gelen kriz durumları, Çin-Rusya enerji ilişkilerini derinden şekillendiren önemli değişikliklere neden olmaktadır. Yaşanan söz konusu değişikliği, enerji başta olmak üzere, stratejik alanlarda asimetrik bir ilişki algısının güçlenmeye başlaması olarak ele almak mümkündür (Oh, 2016: 4-5). Rusya'nın özellikle enerji diplomasisindeki pazarlık gücünün son hadiseler ertesinde ciddi ölçüde değiştiğine yönelik izlenimler, asimetrik ilişki algısının güçlendiğine dair ifadeleri destekleyici niteliktedir. İlişkilerde asimetri algısının güçlenmesi ise yaptırımlar sonrasında seçenekleri azalan Rusya'nın pazarlık masasında ödünler vermesini, tıkanan enerji diplomasisi temaslarının son birkaç yılda hızla ilerlemesini açıklamaktadır (Yılmaz ve Daksueva, 2017: 14). 2014'teki Ukrayna krizine kadar Çin doğal gaz piyasasını kaybetme riskine rağmen Pekin'in işbirliği taleplerini uzun süredir görmezden gelen Moskova'nın, yaptırımlar sonrasında görüşmeleri hızlandırması ve fiyat konusunda Çin'e taviz verecek şekilde anlaşmayı sonuçlandırmasını bu kapsamda ele almak

mümkündür (Xu ve Reisinger, 2019: 8). Skalamera (2014: 27)'nin “doğal gaz anlaşmasında Rusya'ya uygulanan Batı yaptırımları hem Çin'in müzakere pozisyonunu hem de anlaşma olasılığını arttırmıştır çünkü Moskova, Avrupa dışındaki gaz piyasaları alternatifleri konusunda giderek çaresiz kalıyor” şeklindeki ifadeleri enerji diplomasi ve pazarlık gücüne ilişkin asimetri algısını destekleyici niteliktedir. Ancak yaşanan değişimin bununla sınırlı olmadığı altını çizmek gerekmektedir. Çünkü bilindiği üzere Rusya-Batı gerginliği, Pekin-Moskova ilişkileri bağlamında jeostratejik açıdan önemli bir takım coğrafyalarda taraflar arasındaki etkileşimlerin yoğunlaşmasına da ortam hazırlamıştır. Rusya için hayati öneme sahip ve ulusal çıkarları açısından kırmızı çizgilerini en belirgin şekilde çizdiği coğrafyalara ilişkin bu gelişmeleri, enerji diplomasisinde verilen tavizler çerçevesinde, Çin'e karşı istisnai bir tutum değişikliği olarak ele almak mümkündür. Örneğin taraflar arasında uzun zamandan beridir süre gelen fiyat anlaşmazlıklarının büyük oranda çözüme kavuşturulması Rusya'nın Çin'e yönelik bu istisnai tutum değişikliğinin en önemli göstergelerindendir.

4.4.1. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Fiyatlandırma Sorunu ve Sibirya'nın Gücü

Rusya ve Çin'i birbirine bağlayan ilk doğal gaz boru hattı olan “Sibirya'nın Gücü'nün (POS)” devreye girişi, 2 Aralık 2019 tarihinde Xi Jinping ve Vladimir Putin tarafından video bağlantı aracılığıyla dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Tarafların projenin inşa edilmesine yönelik anlaşmaya varmalarından beş yıl gibi bir zaman dilimi sonra aktif hale getirilen nakil hattının doğu kısmını teşkil eden POS aracılığıyla, 2020 yılı için Rusya'dan Çin'e 5 milyar metre küp doğal gaz gönderilmesi ilk aşamada planlanmaktayken, başlangıçtaki söz konusu hacim, 2024 yılında 38 milyar metre küpe çıkarılacaktır. Rusya ile Çin arasında enerji alanındaki işbirliğine yönelik beklentilerin çitasının çok yüksek olduğu zamanda imzalanan anlaşmayla hedeflenen 38 milyar metre küplük doğal gaz hacmi ise Pekin 2018 yılındaki toplam tüketiminin yaklaşık yüzde 13,6'sına karşılık gelmektedir (Liu ve Xu, 2021: 1). Bu bağlamda Mayıs 2014 tarihinde Putin'in Şanghai'ı ziyareti sırasında imzalanan 30'dan fazla anlaşmadan birisi olan 400 milyar dolarlık doğal gaz anlaşmasını tarihi bir gelişme olarak nitelendirmek mümkündür (Skalamera, 2019: 72). Buna karşın Rusya ile Çin arasındaki enerji ilişkileriyle bağlantılı olarak beklenti çitasının çok yüksek olduğu zamanda imzalanan, diğer alanlardaki işbirliğinin önemli bir tamamlayıcısı olarak ifade edilen POS projesini hayata geçiren Mayıs 2014 tarihindeki anlaşmanın neticelendirilmesi, hiç de kolay olmamıştır. Daha açık bir deyişle, o dönemde iki ülke arasında yakınlaşan ilişkilerdeki eksikliğin önemli bir tamamlayıcısı olan POS ile ilgili anlaşmanın müzakerelerinin sonuçlanmasının, çetrefilli bir sürecin ürünü olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki Mayıs 2014 tarihinde imzalanan “Mega Anlaşma'nın” sadece müzakere aşaması, yirmi yıldan fazla uzun denebilecek bir süreci kapsamaktadır. Bununla ilişkili olarak Çin-Rusya arasındaki doğal gaz bağlantısına yönelik ilk temasların 1990'lara dayandığı ve 2014 yılındaki atılan imzaların öncesinde bir çok kez terk edildiği bilinmektedir (Liu ve Xu, 2021: 1). Dolayısıyla 1994 yılında Çin ve Rusya arasında doğal gaz boru hattı inşası için imzalanan mutabakat zaptı ve 1997 yılında

30 milyar metre küp doğal gaz satışı konusunda varılan anlaşmayla başlayan sürecin, petroldeki hızlı ilerleyişe nazaran kesintiler nedeniyle zaman zaman aksaklıklarla karşı karşıya kaldığını ifade etmek mümkündür⁴⁷ (Kosch-Weser ve Murray, 2014: 9). İlişkilerin söz konusu dalgalı seyri birçok faktöre dayandırılmaktadır. Ancak yine de en ön planda yer alan unsurun taraflar arasındaki fiyat anlaşmazlıkları olduğunu ifade etmek mümkündür. Skalamera (2016: 101)'nın "Rus-Çin doğal gaz müzakerelerine fiyatlarla ilişkili ortaya çıkan anlaşmazlıklar damga vurmuştur" şeklindeki ifadeleri söz konusu niteliği desteklemektedir. Dolayısıyla Rusya-Çin enerji ilişkileriyle bağlantılı olarak ortaya çıkan POS'un ilerlemesiyle ilgili en önemli engelin doğal gaz fiyatları olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tablo 11: POS ile İlişkili Önemli Hadiseler

Tarih	Olaylar
1994	Doğal gaz boru hattı yapımı için mutabakat zaptı imzalandı.
1997	Doğal gazı Kovykta'dan Kuzeydoğu Çin'e taşımak için bir çerçeve anlaşması imzalandı.
Eylül 2004	Çin Başbakanı Wen Jiabao Rusya'yı ziyaret etti. Her iki taraf da ortak petrol ve doğalgaz projelerinin uygulanmasına yönelik ilgilerini dile getirdi.
Ekim 2004	CNPC ve Gazprom, Pekin'de stratejik bir ortaklık anlaşması imzaladı ve düzenli koordinasyon komitesi toplantıları başladı.
Mart 2006	Gazprom ve CNPC, Çin'e doğal gaz tedarikine ilişkin bir mutabakat anlaşması imzaladı. Rusya, 30 yıl boyunca Çin'e 60-80 milyar metreküp gaz verecek bir batı ve doğu boru hattı inşa etme sözü verdi.
Temmuz 2008	Taraflar arasında üst düzeyde bir müzakere mekanizması oluşturuldu.
Şubat 2009	Rusya-Çin ham petrol boru hattı anlaşması imzalandı.
Haziran 2009	İki ülke arasında doğal gaz işbirliği mutabakatı imzalandı.
Ekim 2009	Gazprom ve CNPC, Çin'e 68 milyar metreküp gaz tedarikine ilişkin "Genel Şartlar Çerçeve Anlaşması'nı" açıkladı.
Ocak 2011	Yıllık 15 milyon ton ham petrolü 20 yıl boyunca Çin'e pompalayacak olan Rusya-Çin boru hattı faaliyete geçti.
Ekim 2011	16. Olağan Başbakanlar toplantısında her iki taraf da fiyat konusunda bir anlaşmaya varamadı ve müzakereler kesilme aşamasına kadar geldi.
Haziran 2012	Putin Çin'i ziyaret etti ve görüşmelere yeniden başlandı.
Mart 2013	Xi Jinping'in Rusya ziyareti sırasında Putin, doğu rotasına ilişkin desteğini ifade etti.
Eylül 2013	CNPC ve Gazprom, doğu rotasından Çin'e gaz tedarikinin temel şartları konusunda bir çerçeve anlaşmasına vardı.
Mayıs 2014	POS anlaşması Putin'in Çin ziyareti sırasında imzalandı.

Kaynak: Liu ve Xu, 2021: 2

Rusya ve Çin, POS başta olmak üzere doğal gaz bağlamındaki ilişkilerin gelişiminin önündeki en önemli engelin aşılması için 2004 yılından itibaren sık sık temaslarda bulunmuşlardır.

⁴⁷ 1997 yılında 30 milyar metre küp doğal gaz satışı konusunda varılan anlaşmayla başlayan süreçte 2006 yılı önemli dönüm noktalarından birisidir. Çünkü söz konusu tarihte iki ülkenin devlet başkanları Putin ve Hu Rusya'dan Çin'e yıllık 80 milyar metre küplük doğal gaz taşıma kapasitesine sahip iki boru hattı inşa edilmesi, Gazprom ve CNPC ise mali alanda işbirliği anlaşmasına varmışlardır. Ancak bu anlaşmalardan hiç biri hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte taraflar 3 yıllık bir sürecin ardından bir araya gelerek 2015 yılı için yaklaşık 70 milyar metre küplük doğal gaz konusundaki tedarik anlaşması olasılığının araştırılmak üzere girişimlerde bulunmuşlardır. Buna karşın taraflar arasındaki bu girişim de tam anlamıyla başarıyla sonuçlandırılmamış ve Haziran 2011 tarihinde 30 milyar metre küplük tedarik anlaşması için beş yıldır yürütülen müzakereler de bir kez daha aksaklığa uğramıştır (Kosch-Weser ve Murray, 2014: 9).

Örneğin taraflar arasında 2008 yılında Başbakan Yardımcılığı düzeyinde bir müzakere mekanizmasının kurulması kararlaştırılmıştır. Müzakere mekanizmasının kurulmasıyla birlikte doğal gazla ilişkili umut verici bir takım gelişmeler yaşansa da bu kapsamda imzalanan düzenlerle anlaşmaya rağmen fiyatlardaki anlaşmazlığın devam etmesi birçok alanda ilerlemeyi de engellemiştir. Çin ve Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin kesintiye uğramasına neden olan fiyat anlaşmazlığı, tarafların talep ve yaklaşımlarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Özellikle 2004 yılı sonrasında Rusya'nın uluslararası arenada enerji süper gücü olarak ön plana çıkmaya başlaması, Moskova'nın bakış açısına etki ederken, Çin'in konuya yaklaşımını daha çok ekonomi politik çerçevede ele almak mümkündür. Ama yine de taraflar arasındaki fiyat anlaşmazlığının özünün, Rusya ve Çin'in konuya yaklaşımlarındaki farklılıklara dayandığı açıkça görülmektedir. Rusya açısından ele alındığında, Moskova'nın genel olarak Çin ile yapılacak olan olası bir anlaşmanın, Avrupa pazarına yapılan satışlarla karşılaştırılması gerekliliğinde ısrar etmekteyken, buna karşılık Pekin, Rusya'nın Çin'in iç pazarındaki tüketim kapasitesini hesaba katması gerektiğini savunmaktadır. Çin'in başlangıçta kömüre bağlı bir doğal gaz fiyatı önerisinin Rusya tarafından reddedilmesini bu kapsamda ele almak mümkündür (Liu ve Hu, 2021: 5).

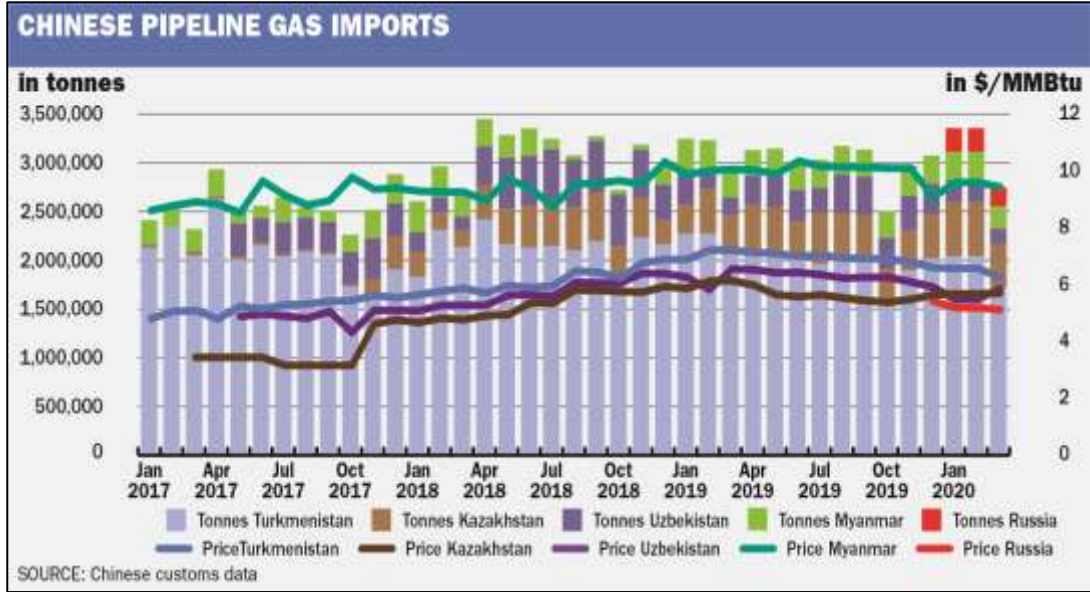
Çin'in doğal gaz fiyatların kömüre bağlanması şeklindeki önerisinin Rusya tarafından reddedilmesiyle birlikte kesintiye uğrayan müzakerelerde 2006 yılında kıpırdanmalar meydana gelmiştir. Ancak 2007 yılında Rusya'nın her 1000 metre küp doğal gaz başına 300 dolar talep etmesi ve Çin'in yalnızca 180 dolarda ısrarcı olması dolayısıyla söz konusu kıpırdanmalarla ilişkili olarak başlayan müzakereler yine fiyatlar nedeniyle tıkanmıştır. 2010 yılında gelindiğinde Rusya'nın talep ettiği fiyatlarda değişikliğe gitmemesiyle birlikte, Çin'in yalnızca 200 dolar ödemekteki ısrarı ise müzakerelerdeki engellerin bertaraf edilmesine neden olmuştur. 2011 yılında taraflar arasındaki ilişkilerde önemli ilerlemeler yaşansa da doğal gaz bağlamında değişen sadece rakamlar olmakla birlikte sonuç yine aynı olmuştur. Öyle ki Haziran 2011'deki Medvedev-Hu Jintao arasında gerçekleştirilen başkanlık zirvesi sırasında Çin teklifini 235-250 dolar olarak revize etmiş fakat Gazprom'un talebi ise 350 dolara yükselmiştir (Liu ve Hu, 2021: 5). Bu minvalde taraflar arasındaki farkın, 1000 metreküp başına 100 dolardan fazla olması nedeniyle 2013 yılına gelindiğinde halen daha uzlaşma için birbirinden çok uzak olduğunu ifade etmek mümkündür (Kosch-Weser ve Murray, 2014: 10; Liu ve Hu, 2021: 5).

Gazprom'un 300-350 doları işaret etmesi ve Çin'in ise 200-250 dolar arasında fiyat önerisinde ısrar etmesinin, taraflar arasındaki müzakereleri olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. Ancak Rusya ve Çin arasında sorun haline gelen doğal gazın fiyatlandırılmasındaki anlaşmazlık, Moskova için Avrupa'ya uygulamış olduğu fiyat politikasıyla ilişkililikten, Pekin açısından iç tüketim olarak nitelendirilen etkenler sadece kömürle bağlantılı taleplerin ötesine geçmiştir. Bu minvalde Çin açısından Rusya ile aradaki fiyat farklılığının en önemli etkenlerinden birisinin o dönemde ülke içindeki doğal gaz fiyat mekanizmasından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Öyle ki Liu ve Hu (2021: 5)'ya göre; "Çin'in yerel doğal gaz piyasasındaki fiyatlandırma

mekanizmasının Rusya ile süre gelen müzakerelerdeki pozisyonunu anlamının anahtarıdır". Bilindiği üzere Çin'de doğal gaz üretimi ve tüketimi büyük ölçüde belli başlı mekanizmalarca düzenlenmektedir. Buradaki en önemli düzenleyici mekanizma ise Pekin hükümetidir. Kısacası Çin'de doğal gaz fiyatlarının belirleyicisi, piyasa değil büyük ölçüde hükümettir. Hükümetin düzenleyici mekanizma olması ise bir takım olumsuzluklara neden olmaktadır. Örneğin Çin'de tüketilen doğal gazın uluslararası fiyatlardan daha düşük olmasını bu kapsamda ele almak mümkündür. Çünkü yerel doğal gaz fiyatlarının uluslararası piyasalardan düşük olması CNPC'nin zarar etmesi anlamına gelmektedir. 2013 yılında CNPC'nin sadece söz konusu alandaki zararı 6,76 milyar olarak ifade edilmektedir (CNPC, 2014: 29). Dolayısıyla içerisinde bulunduğu şartlar, Rusya ile uzun zamandan beri süre gelen müzakerelerde kendisini korumak adına 250 doların üstü bir fiyatı Çin için kabul edilemez hale getirmektedir. Çünkü birim başına 250 dolarlık bir doğal gaz anlaşması, Çin için 350 dolar yani yaklaşık yüzde 40'a yakın artı maliyet demektir (Handerson, 2011: 28). 2011 yılında Çin sınırında Türkmen doğal gazının maliyetinin Şanghay'a vardığında 448 dolara ulaşması, söz konusu artı maliyetin göstergelerindedir (Shadrina, 2014: 66). Şüphesiz bu fiyat yükü, ekonomi odaklı yükselen güç Pekin için o dönemde kayıtsız kalınacak bir konu olarak görülmemiştir. Bu doğrultuda Çin'in özellikle 2011 yılı sonrasında sorunun çözümüne yönelik önemli girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Dönemin Pekin hükümetinin önemli girişimlerde bulunmasında özellikle Çin'in öncelikle yerel doğal gaz piyasasının fiyatlandırma mekanizmasında reform yapmadan başta Rusya olmak üzere yürütülen müzakerelerdeki fiyat anlaşmazlığının sona erdirilemeyeceğini yavaş yavaş farkına varması büyük oranda etkili olmuştur. Bununla birlikte Gazprom'un da ülkenin yerel doğal gaz piyasasındaki reformu anlaşmanın olmazsa olmazı olduğunu işaret etmesi de Çin'i harekete geçiren faktörler arasında yer almaktadır. Bu minvalde çözüm yollarının kapsamlı araştırılmasıyla başlayan süreç Pekin'in ülke genelinde doğal gaz fiyatlandırmasını serbest bırakması ve şehir-kapısı fiyatlandırmasını uluslararası piyasalardaki enerji emtiaları için referans alınan oranlara bağlaması gibi kısa sürede olumlu etkilerin görüldüğü radikal reformlarla sonuçlanmıştır. Örneğin CNPC'nin önceki dönemlerdeki kayıplarının azalmasını bu kapsamda ele almak mümkündür. Çin'in 2013 yılında 1000 metre küp doğal gaz başına 350 dolar ödemeye istekli hale gelmesi ise uygulanan reformların olumlu etkilerinin göstergelerindedir (IEA, 2019: 19). Ancak Çin'in doğal gaza ilişkin ödemeye istekli olduğu fiyattaki artışın o tarihte Rusya ile müzakerelerin olumlu sonuçlandığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla Rusya ve Çin'in 2013 yılında henüz doğal gazın fiyat müzakerelerinde anlaşmaya varmadıklarını söyleyebiliriz. Ama yine de reformların müzakerelerde bir takım sorunların çözümüne olumlu yönde katkı yaptığını ifade etmek mümkündür. Çünkü reform gerekliliği müzakerelerin önündeki engellerden sadece bir tanesi olmakla birlikte asıl çıkmazın fiyat anlaşmazlığıyla ilişkili olarak o süreçte Rusya'nın geri adım atmaması olduğu unutulmamalıdır.

Şekil 14: Çin'in Boru Hattından Doğal Gaz İthalatı

Kaynak: Pallardy, 2020

Çin'in yerel doğal gaz piyasasında yapmış olduğu reformlar olumlu geri dönse de taraflar henüz 2013 senesinde fiyat konusunda anlaşma zemini bulamamışlardır. Ancak 21 Kasım 2013 tarihinde başlayan "Euromaidan Protestolarının" 2014 yılında küresel ölçekte krize dönüşmesi, bir takım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Şüphesiz Rusya ile uzun süredir devam eden müzakerelerde Çin'in pazarlık gücünü eline geçirme olanağı yakalaması ve söz konusu gelişmelerin en önemlilerindendir. Bu bir bakıma o dönemde dış-enerji politikası anlayışını benimseyen "enerji süper gücü" Moskova'nın enerji diplomasisinde uzun süredir elinde tuttuğu pazarlık gücünü Pekin'e kaptırması anlamına gelmektedir. Skalamera (2016: 97)'nin "Rusya'nın Avrupa ile artan gerilimi, enerji diplomasisinde Çin için çok elverişli koşullar yaratmıştır" şeklindeki ifadeleri de söz konusu düşünceyi destekleyici niteliktedir.

Tablo 12: Dünya Piyasasındaki Fiyatlar ve Çin-Rusya Doğal Gaz Sözleşmesi, Mayıs 2014

Kaynak	\$/mmBtu	\$/1000 m ³
Asya Spot LNG	\$ 14	\$ 501.20
Gazprom'dan Avrupa'ya	\$ 10.60	\$ 380
Çin-Rusya Sözleşmesi (Tahmini Uzlaşma)	\$ 9.78	\$ 350
Türkmenistan'dan Çin'e	\$ 9	\$ 322.20
Birleşik Krallık Spot	\$ 7.70	\$ 275.66
Birleşik Devletler Spot	\$ 4.50	\$ 161.10

Kaynak: Koch-Weser ve Murray, 2014: 11

Uygulamaya konan yaptırımlarla birlikte Rusya'nın enerji diplomasisindeki söz konusu kayıp daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Öyle ki doğal gaz projelerine ilişkin müzakerelerde bir araya gelen taraflardan CNPC'nin o dönemdeki sözcüsünün 20 Mayıs 2014 tarihinde “bu şartlar altında anlaşmayı sonuca bağlamak halen daha çok zor görünüyor” şeklindeki açıklamalarından daha yirmi dört saat geçmeden 21 Mayıs 2014 saat 04:00'da sözleşmenin imzalanmasını, detaylar tam olarak beyan edilmese de Çin'in Rusya'ya karşı avantajlı hale gelmeye başladığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Ayrıca ilk başta ticari sır olarak nitelendirilen fiyatlara ilişkin uzlaşma tahminleri ve sonraki dönemdeki elde edilen veriler Çin'in avantajlı hale gelmeye başladığını destekleyici niteliktedir.⁴⁸ Öyle ki Galstova ve Yang'a göre POS'dan temin edilen doğal gaz kuzeydoğu pazarındaki en ucuz tedarik seçenekleri arasında olacaktır (Galstova ve Yang, 2019). Ama yine de fiyatlara ilişkin en güvenilir veriler Ocak 2020 tarihli gümrük beyannamelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde Ocak 2020 verilerine göre, POS gazı için gümrük beyannamesi fiyatı 1,44 Yuan/m³ açıklanmıştır. Söz konusu beyan edilen fiyatın Türkmenistan (1,72 Yuan), Özbekistan (1,54 Yuan), Kazakistan (1,47 Yuan) ve Myanmar'dan (2,37 Yuan) daha düşük olduğu aşikardır (Liu ve Hu, 2021: 7).

4.4.2. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Güzergâh Sorunu ve Altay Projesi

Çin-Rusya enerji ilişkileri bağlamında en önemli dönüm noktalarından birisi olan Mayıs 2014'te imzalanan anlaşmayı, salt fiyat sorunun çözüme kavuşturulması bağlamında ele almak son derece sınırlı bir yaklaşımdır. Bu bağlamda Pekin'e karşı Moskova'nın enerji diplomasisindeki etki kaybını destekleyici diğer argümanlara da değinmek gerekmektedir. Çünkü Mayıs 2014 tarihindeki anlaşma fiyat sorunun çözülmesinin yanında taraflar arasındaki doğal gaz akışını sağlayacak ilk nakil boru hattı güzergahının belirlenmesini de kapsamaktadır. Dolayısıyla Çin-Rusya arasında yürütülen müzakerelerin karşılaştığı diğer bir önemli engelin doğal gazın taşınacağı nakil boru hattının güzergahı konusundaki görüş ayrılıkları olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki Rusya'nın batı, Çin'in ise doğu rotasını tercih ettiği müzakerelerde bir çok defa dile getirilmiştir (Shadrina, 2014: 65). Ancak batı rotasında ısrarcı olan Moskova, Ukrayna krizi sürecinde doğu güzergahına öncelik verilmesine onay vermiştir. Dolayısıyla batı rotası için planlanan Altay projesi yerine, doğu rotası için planlanan POS uygulamaya geçirilmiştir. Bununla ilişkili olarak Çin ve Rusya Mart 2006'da doğal gaz tedarikine ilişkin bir mutabakat anlaşması imzalamışlardır. Bununla birlikte Rusya, 30 yıl boyunca Çin'e 60-80 milyar metreküp gaz verecek bir batı ve doğu boru hattı inşa etme sözü vermiştir. Söz konusu hatların ise batı bölümünü Altay projesi, doğu kısmını ise POS teşkil etmektedir. İlk başta iki hattın yapılması konusunda istekli olan taraflar sonraki bir süre sonra görüş ayrılıkları yaşamışlardır. Bu durum 21 Mayıs 2014 tarihine kadar devam etmiştir. POS ile ilişkili olarak imzalanan anlaşmayla birlikte güzergâh konusundaki görüş farklıklarının önüne

⁴⁸ Rus yetkililere göre Gazprom, Almanya'nın ödediğine yakın bir fiyattan Çin'e yakıt tedarik edecektir. Öyle ki CNPC için taban fiyat, 1000 metreküp başına yaklaşık 360 ABD dolar (10,24 ABD Doları / mmbtu) olmakla birlikte, bu Gazprom'un Almanya'dan 2013'te talep ettiği ortalama 366 ABD doları fiyatın da altındadır (Mazneva ve Guo, 2014).

geçilse de bu durum Çin-Rusya enerji ilişkilerinde Moskova'nın geri adım atmış olduğu diğer bir noktayı gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu bağlamda POS'un uygulamaya konmasını Moskova'nın enerji diplomasisinde Çin'e karşı etki kaybının bir diğer göstergesi olarak ele almak mümkündür.

Şekil 15: POS ve Altay Boru Hatları

Kaynak: AKIpress, 2020

Mart 2006 tarihindeki Putin'in Çin ziyareti sırasında, CNPC ve Gazprom iki doğal gaz boru hattı inşa edilmesi konusunda mutabakat metni imzalamışlardır. Batı ve doğu güzergahları olmak üzere iki hattı kapsayan mutabakat metniyle ilişkili olarak dönemin Gazprom CEO'su Alexey Miller batı hattına öncelik verileceği konusunda tarafların istekli olduğunu açıklamış ve hatta sonraki süreçte şirket bununla birlikte doğu rotasını devreye sokmayacağını ilan edecek kadar ileriye gitmiştir. Ancak bunun sonrasında yaşanan gelişmeler tarafların proje konusundaki önceliklere ilişkin görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Böylelikle Rusya'nın önceliği batı Çin'in ise doğu güzergahı olarak belirginleşmeye başlamıştır. Görüş ayrılıklarına neden olan gelişmeler bağlamında ele alındığında 2006 Ukrayna Krizi sırasında açıkça görülen Rusya'nın enerji kaynaklarını kaldıraç güç olarak kullanma eğiliminin, Çin tarafında bir takım konuların farkına varılmasında etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla özellikle 2006 Ukrayna Krizi sırasındaki yaşananlar Çin'in enerji güvenliğini temin etmek isterken yeni bir tehdidin önüne geçilmesi gerekliliği konusunda bilinçlenmesinde etkili olmuştur. Çin'in alternatif olmayarak alternatifler bulma arayışına yönelik girişimleri bunun göstergelerindedir. Çünkü 2011'in sonlarında Gazprom, Altay boru hattına yoğunlaşacağını ve genel olarak projenin bir diğer ayağı olan doğu rotasını terk edeceğini ilan edecek kadar ileri giderek batı güzergahına ilişkin geri adım atmayacağına ilişkin tavrını açıkça ortaya koymuştur (Kaczmarek, 2016: 5). Gazprom'un dolayısıyla Rusya'nın batı hattına öncelik verilmesi yönündeki tavrı kendi çıkarlarıyla ilişkilendirebilecek göreceli olarak rasyonel nedenlere dayanmaktadır. Kremlin'in doğuya yönelim stratejisi ise söz konusu rasyonel nedenlerin çerçevesini oluşturmaktadır. Öyle ki Rusya'nın bu

yönelimdeki temel mantığının eldeki imkanların kullanılarak büyük kazançlar elde etmek olduğu aşikardır. Daha açık bir deyişle Altay rotasının fazla yatırım gerektirmeyen ve Avrupa'ya giden doğal gazın da üretildiği Batı Sibirya'daki sahaların kullanımına imkân vermesinin Moskova'nın tercihinde etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Şekil 16: Rusya Doğal Gaz Boru Hattı Sistemi ve Önemli Projeler

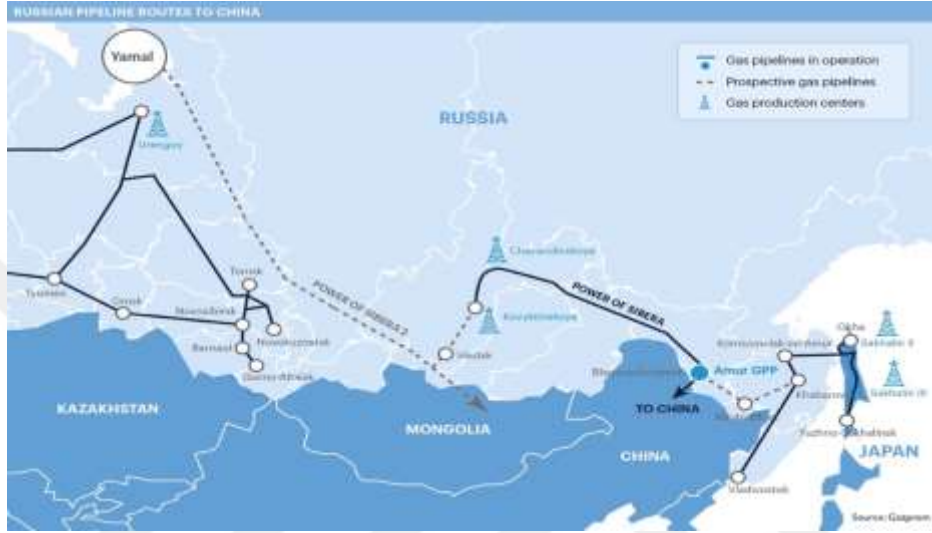

Kaynak: Galtsova ve Huang, 2020

Rusya'nın doğu hattını iptal edeceğini açıklayacak kadar ileri gitmesinde, dönemsel şartlar ve ulusal çıkarların yönetim anlayışına yansıtılmasının etkisi büyüktür. Özellikle Çin-Rusya enerji ilişkileri kapsamındaki ilgili mutabakatların, Putin Rusya'sının enerji diplomasisindeki gücünün hissedilir olmaya başladığı ve küresel mali krizin yaşandığı bir dönemle uluslararası arenada tepki toplamaya başladığı gibi ara bir döneme denk gelmesini söz konusu şartlardandır. Ulusal çıkarların ülkenin yönetim anlayışına yansımaları da bu kapsamda ele almak mümkündür. Rusya'nın o dönemde devletin her alandaki yönetsel politikalarını stratejik enerji kaynakları üzerine inşa ederek bu politik girdiden maksimum çıktı elde etme beklentisi söz konusu ilişkiyi daha anlaşılır kılacaktır. Daha açık bir deyişle stratejik enerji kaynakları, enerji diplomasisi ve dönemsel şartlar gibi olgular birlikte değerlendirildiğinde batı hattının Rusya tarafından tercih edilmesinin nedenleri daha belirgin hale gelecektir. Bu bağlamda Altay seçeneğinin o dönemde Rusya'nın politik anlayışını tam anlamıyla yansıttığı ifade etmek mümkündür. Bilindiği üzere o dönemde doğal gaz ile ilişkili olarak Gazprom'un -dolayısıyla Rusya'nın- politik anlayışın temelinde talep değişikliği stratejisi (swing supplier strategy) yer almaktadır. Gazprom'un bu stratejisi tamamen Avrupa'ya gönderilen doğal gaz ihracatını hassasiyetlerin azaltılması bağlamında Çin başta olmak üzere Asya pazarına yönlendirilmesine dayanmaktadır. Bununla birlikte Doğu Sibirya'daki sahaların Çin'in tercih rotaya kaynak sağlayacak kadar yeterli olmaması ve geliştirilmesindeki zorluklar göz önüne

alındığında Altay hattının Gazprom'un ihracatını çevirme stratejisine tam olarak uygun hale geldiği görülmektedir. Öyle ki Gazprom'un söz konusu stratejiden beklentisi rasyonel olmayan bir durum değildir. ESPO örneği Gazprom'un beklentisinin rasyonel olabileceğinin delillerindendir. Bilindiği üzere ESPO ile Rusya, doğrudan Asya pazarına petrol ihraç etmeye başlamış ve böylelikle Avrupa'ya olan bağımlılığını da azaltmıştır (Paik, 2013).

Şekil 17: Çin'e Uzanan Rus Doğal Gaz Boru Hattı Rotaları

Kaynak: Pallardy, 2020

Altay rotasıyla ilişkili olarak Rusya ve Çin arasındaki yaklaşım farklılığı, müzakereleri fiyat anlaşmazlıklarıyla benzer şekilde kesintiye uğramasına neden olmuştur. Taraflar arasındaki yaklaşım farklılığının arka planında, enerji güvenliği endişeleri yer alsa da anlaşmazlıkların daha somut olarak nitelendirebileceğimiz fiziki koşullara dayandırılmaktadır. Rusya açısından engel teşkil eden fiziki koşullar, Altay rotasının doğu hattına kıyasla, daha geniş ölçekli altyapısal oluşumu ve yatırım gerektirmemesiyken, Çin için büyük çapta yeni bir boru hattı sistemini gerektirmesidir (Oh, 2016: 8). Ancak Çin için söz konusu yatırım gerekliliği tek bir neden değildir. Bu bağlamda Çin'in batı hattına olumsuz tavrının nedenleri proje güzergahının, ihtiyacın görece düşük olduğu sınıra uzanması ve Uygur bölgesiyle ilişkili hassasiyetler kapsamındadır (Skalamera ve Goldthau, 2016: 18-34). Ayrıca o bölgeye ilişkin ihtiyacın göreceli olarak az olması ve önemli bir kısmının Orta Asya doğal gazı ile karşılanması Çin için daha ön plandadır.

Taraflar arasındaki görüş farklılıklarıyla ilişkili olarak nitelendirebileceğimiz olumsuzluklar nedeniyle, müzakere sürecinde zaman zaman kesintilere varan aksaklıklar meydana gelmiştir. Özellikle Rusya'nın kendi çıkarlarına uygun olarak önceliklerini kabul ettirmek adına çevresel olumsuzlukları da zaman zaman kalkan olarak kullanarak Çin'i baskı altına almaya çalıştığı zamanlar görüşmelerdeki kesintileri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca Rusya bununla da yetinmeyerek yetkililer aracılığıyla uluslararası ortamda yapmış olduğu açıklamalarla Çin'i

görüşmeler dışında da baskı altına alma girişimlerini devam ettirmiştir. Örneğin Alexey Borisovich Miller'in, batı rotasına öncelik verileceği ve Gazprom'un doğu hattının iptal edilebileceğine ilişkin beyanlarını bu kapsamda ele almak mümkündür. Ancak Rusya'nın bu yöndeki tavrı sürdürülebilir nitelikte olmamış ve uygulanan baskılar Pekin üzerinde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Öyle ki 2012 yılının başlarında Gazprom'la bir araya CNPC'nin, görüşmelerde Altay projesini kesin bir dille reddetmesi Rusya'nın tavrındaki sürdürülebilirliğe, etkiye ve sonraki dönem gelişmelerine ilişkin ipuçları vermektedir (Kaczmarek, 2016: 6). Putin'in Mayıs 2014 Şanghay ziyareti ve batı hattının rafa kaldırılmasının kararlaştırılması gibi sonrasında yaşanan gelişmeler bunun göstergelerindedir. Ancak Rusya'nın Çin'e karşı enerji diplomasisindeki etki kaybı, projenin rafa kaldırılması ya da kimi uzmanlara göre iptal edilmesiyle sınırlı değildir. Öncelikle bu denli önemli bir projenin Rusya tarafından iptal edilmesinin tam anlamıyla mümkün olmadığını söylemek mümkündür. Ama yine de çok önemli ilerlemelerinde yaşanmadığının altını çizmekte yarar vardır. Öyle ki Altay Boru Hattı olarak ele alındığında, projeye ilişkin günümüze yakın zamanda atılan en önemli adım 2015 yılında tarafların projeye ilişkin mutabakat zaptı imzalaması olarak karşımıza çıkmaktadır. 2015 yılında imzalanan mutabakat zaptını önemli kılan ise projeye ilişkin gelişmelerin ötesindedir. Bilindiği üzere, Rusya için çok önemli olan bu proje, halen Çin'in daha farklı talepleri ışığında revize edilerek zaman zaman gündeme gelmektedir. Hatta 2020 yılı itibariyle gelinen noktada bile Rusya batı rotasını "POS 2" olarak revize etmiş durumdadır. Görüldüğü üzere gelinen bu aşamada Rusya, Çin'e karşı ödünler vermeye devam etmektedir. Örneğin POS 2 kapsamında Rusya, Çin'in kuzey doğusundan kuzeydeki Pekin-Tianjin-Hebei metropol bölgesine ve doğudaki Yangtze deltasına doğal gazın gönderilmesi kapsamında önceden çevresel faktörleri öne sürerek ertelediği Altay dağları üzerinden yeni bir batı rotasının önünü açmak yönünde girişimlerde bulunmaktadır. Değişen şartlardan da tahmin edileceği üzere bu sefer ağırdan alan Çin'dir. Ancak ağırdan alsa da Pekin'in bu girişimleri geri çevirmediği görülmektedir. Tarafların mutabakat imzalaması Çin'in geri çevirmediğinin göstergelerindedir. Buna rağmen POS anlaşmasının aksine imzalanan mutabakat zaptının bağlayıcılığının olmadığını göz ardı etmemek gerekmektedir. (The Siberian Times, 2014).

4.4.3. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Orta Asya ve Kuşak-Yol

Çin'in Orta Asya coğrafyasına yönelik ilgisi, yeni bir olgu değildir. Tarihi İpek Yolu'nun işlerliğinin sürdürüldüğü zamandan beri Çin'in, "batı kapısıyla" ilgilendiğini söylenebilir. Çin'in o dönemlerde bölgeye yönelik ilgisinin sebebi ekonomik etmenlere dayandırılırken, günümüzde bu durum pek farklılaşmamış ve sadece çağın şartlarına uyarlanmıştır. Bu doğrultuda Çin'in bölgeye yönelik ilgisinin en önemli nedenlerinden birisinin, bölgenin enerji kaynaklarıyla ilişkili nitelikleri olduğu söylenebilir. Çin'in enerji bağlamında özellikle 21.yy'ın başından itibaren bölgeye ilişkin yapmış olduğu yatırımlardaki ciddi artış bunun göstergelerindedir. Dolayısıyla Çin'in özellikle Orta Asya bölgesindeki enerji kaynaklarına ilgisinin, aslında doğrudan enerji güvenliğinin

merkezini oluşturduğunu iddia etmek mümkündür. Öyle ki Çin, bölgeyi ticari açıdan olduğu kadar enerji açısından da “Batı’ya Açılma Kapısı” olarak görmektedir (Turan, 2020: 112).

Şekil 18: Kazakistan-Çin Boru Hattı Bağlantısı

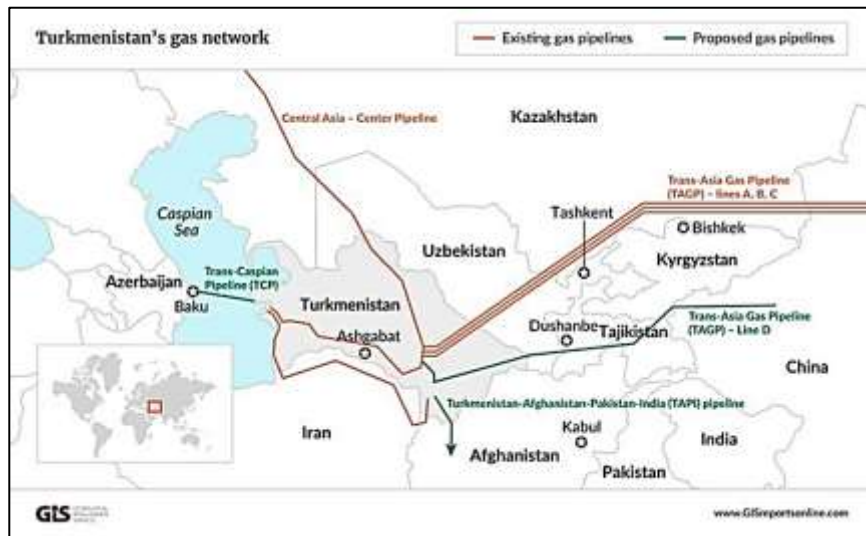
Kaynak: 2b1st Consulting, 2013

Enerji güvenliği bağlamında ele alındığında Çin’in bölgeye yöneliminde dört faktör etkilidir. Çeşitlendirme stratejisi kapsamında değerlendirebilecek söz konusu faktörler, enerji ihtiyacının artması, enerji ithalatında artan ihtiyaçların önemli bir kısmının istikrarsız coğrafyalardan temin edilmesi, enerji ilişkilerinde Rusya’ya yönelik güvensizlik duygusu ve özellikle deniz nakil güzergahlarının ABD donanmasının kontrolünde olmasıdır. Bu bağlamda Orta Asya’ya yönelimin enerji kaynaklarının kara üzerinden taşınmasına da imkân vermesi dolayısıyla, Çin’e tedarikçi ve güzergâh çeşitlendirme bakımından avantaj sağladığını ifade etmek mümkündür. Zira bu bölge ABD’nin denetlediği deniz yollarından daha güvenlidir (Nogayeva, 2011: 272). Çin’in bölgeye yönelik böylesi kritik konulardaki girişimlerinin Rusya’yı memnun ettiği söylenemez. Çin’in bölge enerji kaynakları üzerindeki etkisini arttırmak istemesi aslında Rusya’nın çıkarlarına aykırıdır. Ancak özellikle 2014 sonrası yaşanan gelişmelerin Rusya’nın bölge üzerindeki hegemonik çıkarlarını gözden geçirmeye itmesi önceki dönemlerde ikili arasında varlığı bilinen sessiz rekabetin stratejik ortaklık ortaklığa dönüştürülmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü 2014’te ortaya çıkan Ukrayna krizi hem Moskova’nın eski imparatorluk hırsına hem de Avrasya’da kendi liderliğinde bağımsız bir güç merkezi inşa etme arzusuna son vermiştir. Yaşanan bu olumsuzluk Moskova’nın önceki dönemde işleyen planlarının bozulması ve Moskova’nın Batı’yla gerilen ilişkilerin tek alternatif bıraktığı Çin’in bölgedeki faaliyetlerine göz yumması anlamına gelmektedir (Trenin, 2015: 27).

Çin açısından tarihte bir doğu-batı köprüsü, İpek Yolu’nun hinterlandı, güvenlik ve ekonomik çıkar alanı olan, 1991 yılından sonra SSCB’nin kontrolünden çıkan Orta Asya, jeostratejik özellikleri dolayısıyla küresel ve bölgesel güçlerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda Çin, siyasi, ekonomik, güvenlik ve enerji çıkarlarını ilgilendiren Orta Asya bölgesi için ulusal çıkarları çerçevesinde kapsamlı politikaları uygulamaya koymuştur (Yıldırım, 2018: 223). Enerji

güvenliği bağlamında ele alındığında kaynaklara erişimi de mümkün kılacak şekilde güvenlik ve istikrarın sağlanarak bölgenin kalkınmasına ilişkin politikalar ön plana çıkmaktadır. Çin'in söz konusu politikalarında bölge ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Kazakistan söz konusu bölge ülkelerinin başında yer almaktadır. Öyle ki, Çin'in Kazakistan'a yapmış olduğu doğrudan yatırımların yaklaşık yüzde 98'i enerji sektörüne yapılmaktadır (Topçu, 2020: 67). Enerji bağlamında ele alındığında Kazakistan-Çin ilişkilerinin 1997 yılına dayandığı görülmektedir. CNPC'nin 1997 yılında Kazakistan'ın Aktobemunaigaz firmasındaki yüzde 60'lık hisse sahibi olmasının bu kapsamda değerlendirmek mümkündür (Turan, 2020: 113). Ancak Çin'in Kazakistan'da enerji alanında yürüttüğü faaliyetler sadece şirket hisselerinin devredilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Mayıs 2003'te CNPC Aktobemunaigaz şirketinin hisselerinin yüzde 25,12'sini daha satın alarak toplam payını yüzde 85,42'ye yükseltmiştir. Söz konusu pay artırımından yaklaşık beş ay sonra CNPC bu sefer Kuzey Buzaçi petrol yatağının bütün hisselerini satın almıştır. 2005 yılına gelindiğinde CNPC, Kazakistan'ın petrol alanında faaliyet gösteren en büyük şirketlerinden PetroKazakistan'ı yaklaşık 4,2 milyar dolar ödeyerek satın almıştır. Bundan yaklaşık 11 ay sonra bu hisselerin yaklaşık yüzde 33'lük kısmı CNPC'den KazMunayGas'a devredilmiştir. 2009 yılına gelindiğinde CNPC ve KazMunayGas; petrol ve doğal gaz işbirliğinin teşvik edilmesi, 5 milyar dolarlık maddi destek verilmesi ve ortaklaşa MangistauMunaiGas'ın satın alınması üzerine anlaşmışlardır. Yapılan bu anlaşmayı ise 2011 yılında dönemin Çin Devlet Başkanı Jintao'nun, dönemin Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'e Çin'in enerji arzını çeşitlendirmek ve bu alanda ülkede planlanan projeleri desteklemek üzere 7 milyar dolar borç vermesi izlemiştir. Bu bağlamda 2012 yılında Çin, Kazakistan'ın en büyük petrol sahası Kaşagan'a ortaklık imkânı yakalamıştır (Topçu, 2020: 69). Kaşagan sahasına erişimle birlikte Çin stratejik açıdan küçük de olsa Hazar Denizi'nde hak sahibi olma olanağı sağlamıştır (Turan, 2020: 113).

Şekil 19: Türkmenistan Doğal Gaz Ağı

Kaynak: Hedlund, 2019

Çin'in enerji bağlamında Orta Asya politikasında ilişkilerini yürüttüğü aktörlerden bir diğeri Türkmenistan'dır. Dünya'nın en büyük dördüncü doğal gaz rezervlerine sahip olan Türkmenistan'ı özel yapan niteliği, Çin'in en büyük doğal gaz tedarikçisi olmasıdır. Çin'i önemli kılan unsur ise kurulan bu ortaklıktan Türkmenistan'ın 1833 km'yi bulan ve yıllık kapasitesi 55 milyar metre küpe ulaşan üç doğal gaz boru hattı ile ciddi gelir elde etmesidir. Tüm bunlara ek olarak Türkmenistan'ın özellikle enerji bağlamında Rusya tekelinden kurtulmaya yönelik çabası ilişkilerin seyri için ayrıca öneme sahiptir. Çin ve Türkmenistan arasındaki görüşmeler 1992 yılına dayansa da asıl ilerlemeler 2006 yılında Doğu Türkistan'a kadar uzanacak olan doğal gaz boru hattının inşası için varılan mutabakatla birlikte meydana gelmiştir. Taraflar arasındaki bu dönüm noktası niteliğindeki gelişmeyi 2009 yılında ilk gaz akışının gerçekleşmesi takip etmiştir. Bu hatta ilave olarak yapılan B Hattı ise 2010 yılında devreye girmiş ve sonrasında 25 milyar metre küp kapasiteli C Hattı'yla gaz akışı gerçekleştirilmiştir (Turan, 2020: 199). Tüm bu gelişmeler ışığında Çin'in Orta Asya enerji sektöründe Ukrayna krizi öncesinde nakil hattı projelerinin inşa edilmesi ve üretim faaliyetlerine ortaklıklar gibi çift kanallı bir yaklaşım ile varlığını güçlendirdiğini ifade etmek mümkündür. Söz konusu durumun Çin-Rusya ilişkilerine yansımaları ise kaçınılmaz olmuştur.

Çin'in Orta Asya coğrafyasındaki faaliyetleri kapsamında gerçekleştirdiği nakil hattı inşaatları ve imzalamış olduğu uzun dönemli sözleşmeler, Çin-Rusya ilişkileri üzerinde iki önemli etki yaratmıştır. Bunlardan ilki bölge ülkeleriyle işbirliği çerçevesinde inşa edilen nakil hatlarının Rusya'yı Orta Asya doğal gaz tekelinden mahrum etmesidir. Çünkü artık Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi üç bölge ülkesi, üretimlerini Rusya'yı bypass ederek ihraç edebilme imkanına sahip olmuşlardır. İkinci önemli etki ise Çin'in kendi ihtiyaçları için Orta Asya enerji faaliyetlerinde Rusya'nın monopol etkisini kırması ve onun yerini almaya başlamasıdır. Rusya buna direnmeye çalışsa da krizin başlaması ve sonrasındaki gelişmeler, Rusya'nın direnişini kırarak Çin ile işbirliğine yönelmesine neden olmuştur (Kaczmarek, 2016: 11).

Rusya ve Çin stratejik dikkatlerini sırasıyla güvenlik ve enerji olmak üzere iki ayrı alana odaklamış olsalar da bölge çapında politikalar oluşturmaya da çalışmışlardır. Tarafların bu yöndeki eylemlerinin potansiyel bir çıkar çatışmasına zemin hazırlaması kaçınılmazdır. Taraflar arasındaki herhangi bir çıkar çatışmasının Amerikan merkezli uluslararası düzene karşı çıkan Rusya ve Çin için fayda getirmeyeceği aşikardır. Taraflar da sonraki süreçte bunun bilincinde hareket etmişlerdir. Bunun için çıkarların uyumlu hale getirilmesi, taraflar için iyi bir başlangıç ortamını hazırlayan gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Bölge üzerindeki Çin'in ekonomi, Rusya'nın güvenli temelli çıkarlarının uyumlu hale getirilmesine ortam hazırlayan gelişme ise KvY ile Avrasya Ekonomik Birliği'ni birbiriyle rekabet etmekten uzaklaştırarak söz konusu oluşumları ortak amaçlar çerçevesinde uyumlu hale getirilmesi yönünde adımlar atılmasıdır. Bu doğrultuda ilk adımlar 2014 yılında Şanghay'da gerçekleştirilen ikili zirvede atılmıştır. Dolayısıyla Moskova ve Pekin'in her iki projenin uygulanmasına karşılıklı destek vereceklerini beyan etmesiyle birlikte, Avrasya Ekonomik

Birliği ve KvY nihai belgelerinde bir araya getirilmişlerdir (Kaczmarek, 2016: 13). Taraflar arasındaki bu anlaşmanın bölgeye yönelik önemli bir işbirliği hamlesi olduğunu ifade etmek mümkündür. Rus yetkilerin “Moskova ve Pekin Orta Asya’da istikrarlı bir iş bölümü fırsatı yakalamışlardır. Finansal olarak güçlü olmasına karşın enerji kaynakları bağlamında “aç” konumdaki Çin KvY ve diğer projeler aracılığıyla bölgedeki ekonomik kalkınmanın ana itici gücü olurken, Moskova Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü aracılığıyla güvenliği sağlamaya devam edecektir” şeklindeki ifadeleri bunun göstergelerindendir (Gabuev, 2016: 26). 2018 yılında Avrasya Ekonomik Birliği ve Çin arasında imzalanan kapsamlı serbest ticaret bölgesi kurulmasına ilişkin anlaşma tarafların işbirliğinin örneklerindendir.

Çin ve Rusya’nın KvY kapsamındaki temasları, Avrasya Ekonomik Birliği ile varılan anlaşmanın öncesine dayanmaktadır. Ama yine de taraflar birbiriyle hemen yakınlaşma içerisine girmemiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, öncelikli hedefi Orta Asya coğrafyasındaki altyapı eksikliklerini giderme amacıyla başlayan Çin menşeli girişimi, Moskova’nın başlangıçta ekonomik ve jeopolitik çıkarları için tehdit olarak görmesidir. Dolayısıyla ilk dönemlerde Rusya’nın, Çin’in bu girişimine şüphıyla yaklaştığını ifade etmek mümkündür. Çünkü bölgede herhangi bir nedenden ötürü Çin’in nüfuzunun artması SSCB’nin dağılması sonrasında Rusya’nın bölgede artan hegemonyasının sarsılması anlamına gelmektedir. Nitekim kısa süre sonra Moskova’nın şüphelerindeki haklılık belirgin hale gelmeye başlamıştir. Bu bağlamda Çin’in bölge ülkeleriyle ticari ilişkilerindeki her bir gelişim adımı, Rus etkisinin aşınmasına paralel olarak ilerlemiştir. 2013 yılından bu yana Çin’in, Kırgızistan’ın ulusal ticaretinin yüzde 47,6’sı, Tacikistan’ın yüzde 26,9’u, Türkmənistan’ın yüzde 42,7’si ve Özbekistan’ın yüzde 20,6 oranında ana ticaret ortağı haline gelmesi Rusya’nın bölgedeki etkisindeki aşınmanın göstergelerindendir. Bununla birlikte Pekin’in bölge ülkelerine yapmış olduğu finans yatırımları ise söz konusu aşınmayı daha hızlı hale getirdiğinin farkında olan Rusya tarafından ekonomik bir fırsat değil kendisine karşı meydan okuma olarak görülmüştür. Ancak bu dönemde ortaya çıkan Ukrayna krizi Rusya’nın benzer meydan okumalara karşı vermiş olduğu aşırı sert reaksiyon göstermesinin önüne geçmiştir. Bu bağlamda Ukrayna krizi sonrasında Batı’nın uygulamaya koyduğu yaptırımların, Kremlin’in pozisyonunu gözden geçirmeye ve KvY projesinin bir parçası haline gelerek Pekin ile işbirliğini zorunlu kıldığını ifade etmek mümkündür (Alexeeva ve Lasserre, 2019: 74).

KvY’nin kapsamı dahilinde planlanan projelerin hayata geçirilmesinde gerekli olan finansmanı sağlamak amacıyla Çin’in teşvikleriyle kurulan Asya Altyapı Yatırım Bankası’na da (AIIB) katılmayacağının beyan eden Rusya’nın, Ukrayna krizi sonrasında girişime yönelik bakış açısındaki değişim için gereken kıvılcım, Şubat 2014’te Soçi’de Putin’le bir araya gelen dönemin Çin devlet başkanının Trans-Sibirya demiryolu aracılığıyla Rusya ve Moğolistan’ı içine alacak bir ekonomik koridor oluşturulmasını önererek Rusya’nın bu projeye katılmasını istemesiyle meydana gelmiştir. Bu gelişmenin akabinde Mart 2015’te Boao Forumu’nda Rus delegasyonuna liderlik eden dönemin Başbakan Yardımcısı Igor Shulvalov’un işbirliğine hazır oldukları yönündeki

beyanları ise tarafların anlaşmaya varan sürecinin önünü açan hadise olmuştur (Gabuev, 2015). KvY şemsiyesi altında bir araya gelen Pekin ve Moskova yeni dönemin başlangıcına vesile olan toplantının temel amacının “Rus ekonomisinin Batı’ya olan finansal ve teknolojik bağımlılığını azaltmak ve enerji piyasalarını çeşitlendirmek için Çin ile yakın ilişkiler kurulması” olarak ifade etmişlerdir. Çin ve Rusya’nın, Moskova’dan Kazan’a uzanan yüksek hızlı demiryolu hattının inşasına ilişkin mutabakatı imzalaması taraflar arasındaki işbirliği mekanizması için güzel bir başlangıç olmuştur. Haziran 2016’da Çin’in 2023 yılında tamamlanması planlanan projeye 20 yıl boyunca 6 milyar dolar kredi vereceğini ve İpek Yolu Fonu’nun finansörler arasında yer alacağını açıklamasıyla varılan mutabakat eyleme geçirilmiştir (Lubina, 2017: 148).

Rusya’nın KvY’ya dahil olması inisiyatifi yeni bir boyuta taşıyacak gelişmelere neden olmuştur. Girişim bağlamında Çin ve Rusya işbirliği kapsamında yürütülen enerji faaliyetleri göz önüne alındığında projenin yeni içeriği daha anlaşılır olacaktır. Çin-Rusya işbirliğinin KvY’ya en önemli getirisi “Kutup İpek Yolu Projesinin” inisiyatife elemlendirilmesidir. Bu ise ilişkilerde önemli bir adım atılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Orta Asya coğrafyasıyla ilişkili olarak yaşanan hadiselerle birlikte Pekin ve Moskova’nın işbirliği konusundaki uzlaşmaya varması bölge siyasetinde barışçıl ortamın temini açısından olumlu gelişmelerdir. Ancak Rusya açısından tüm bunların tam anlamıyla olumlu sonuçları olduğunu iddia etmek yanlış bir yaklaşımdır. Özellikle Rusya’nın bölgedeki nüfuzunu ortadan kalkma sürecine girildiğinin açıkça görülmesi söz konusu gelişmelerin olumsuz yönlerinden sadece bir tanesidir. Enerji bağlamındaki monopol pozisyonun kaybedilmesi de cabasıdır. Skalamera (2018: 49-50)’nın “Çin’in Orta Asya’daki ekonomik gücü, Rusya’nın bölgedeki ekonomik etkisinin önemli ölçüde azalmasına ve enerji ticaretinde monopol statüsünün kaybolmasına neden olmuştur” şeklindeki ifadesi bunun göstergelerindedir. Bu bağlamda bir diğer olumsuzluk Çin’in bölgedeki artan etkinliğiyle birlikte enerji kaynaklarının kontrolünü de büyük ölçüde ele geçirmesiyle ilişkilidir. Çin’in çift yönlü yaklaşımının ürünü bu durum Rusya’nın özellikle 2014 kriziyle birlikte ciddi ölçekte yara almasına neden olmuştur. Çünkü bölge ülkeleriyle gerçekleştirilen enerji işbirliği çerçevesindeki projelerle Rusya bypass edilmiş ve Çin özellikle doğal gaz ihtiyacını alternatif tedarikçilerden daha ucuz fiyatlardan erişim imkanına sahip olmuştur. Öyle ki 2016 yılında Türkmenistan 2016 yılında Çin ve Özbekistan’a doğal gaz ihracatında Rusya’yı geride bırakır hale gelmiştir. O dönemin küresel siyasetteki gelişmeleri ışığında Rusya’nın bölgedeki etki kaybının doğrudan gerek uluslararası ilişkilerde gerekse enerji diplomasisinde ciddi bir pazarlık gücü kaybı anlamına geldiğini ifade etmek mümkündür. Rusya ve Çin arasındaki fiyatlandırmaların, yatırımların ve faaliyete geçirilen projelerin Pekin’in tercihleri doğrultusunda olması pazarlık gücüne ilişkin ifadeleri desteklemektedir. Altay projesinin askıya alınması, doğal gaz fiyatlarındaki anlaşmazlıkların giderilmesi, LNG projelerine yönelik yatırımlara öncelik verilmesi ve daha da önemlisi Arktik bölgesinin enerji faaliyetlerinde işbirliği için Çin’e açılması çerçevesindeki gelişmeleri Rusya’nın enerji diplomasisindeki pazarlık gücünün sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

4.4.4. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Arktik

Türkçe uluslararası ilişkiler literatürüne “Arktik”⁴⁹ ya da “Arktika” olarak kavramsallaştırılan coğrafyanın sınırlarını niteleyen tam anlamıyla bir konsensüs olmasa da yaygın olarak 66. enlemin kuzeyine işaret edildiğine tanıklık edilmektedir. Sekiz ülkenin sınırdaş olduğu söz konusu coğrafyada en geniş toprak parçası Rusya Federasyonu’na aittir. Bölge devletleri başta olmak üzere uluslararası sistemin önde gelen aktörlerinin bölgeye yönelik ilgisi kayda değer bir geçmişe sahip değildir. Öyle ki bölge hakkında 20.yy’ın başlarına kadar tam anlamıyla bilgi sahibi olunmadığına ve dolayısıyla bu nedenle söz konusu toprakları “*terra nullius*”⁵⁰ olarak nitelendiren çalışmalara da literatürde rastlanmaktadır. Arktik coğrafyasının bu niteliğini önemli kılan ise başta coğrafi olmak üzere önceki dönemlerde bir takım dinamiklerin şartları zorlaştırmasının bölgeyi yakın dönemlere kadar modern uluslararası sistemin dominant aktörlerinin hegemonik paylaşımlarından izole tutulmasıdır (Ingenfald, 2010: 257). Şüphesiz söz konusu izole olma durumunu bölgeye ilişkin artı değerlerin de henüz tüketilmediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Ancak Arktik coğrafyası son dönemde izole olma durumundan uzaklaşan bir görüntü sergilediği göze çarpmaktadır. Özellikle yakın tarihte gün yüzüne çıkan nitelikleri kısa bir süre içerisinde bölgenin jeopolitik mücadele alanına dönüşeceğine işaret etmekte ve dolayısıyla izole durumunun sürdürülebilirliği tartışılır hale gelmektedir. Bu bağlamda yakın gelecekte Arktik coğrafyasının izole niteliğini kaybederek jeopolitik mücadele alanına dönüşeceğine kaçınılmazlığından söz etmek mümkündür. Yaygın olarak yaklaşık 27 milyon kilometre karelik yüzölçümü ifade eden Arktik coğrafyası küresel boyutta insan yaşamını tehdit eden sorunların olumsuz etkilerinin bir bakıma bazı olumlu nitelikleri gün yüzüne çıkarması nedeniyle artık jeopolitik güç mücadelesinin tam merkezine çekilmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır. Bu bağlamda Arktik coğrafyasını “*en yeni büyük oyunun neo-satranç tahtası*” şeklinde kavramsallaştırmamızda bir sakınca yoktur.

4.4.4.1. Arktik Coğrafyasının Artan Önemi

Arktik coğrafyasının stratejik açıdan adının duyulmaya başlaması 20.yy’ın ilk yarısına uzansa da asıl dönüm noktası niteliğindeki gelişme 2008 yılında ABD Jeoloji Araştırmaları Derneği’nin (USGS) araştırma sonuçlarını açıklamasıdır. Öyle ki 2008 yılında USGS yaptığı araştırmalar sonucunda Arktik coğrafyasında yaklaşık 90 milyar varil petrol, 1,669 trilyon kübik feet doğal gaz ve 44 milyar varil doğal gaz türevi sıvıyı kapsayan stratejik olarak nitelendirebileceğimiz enerji

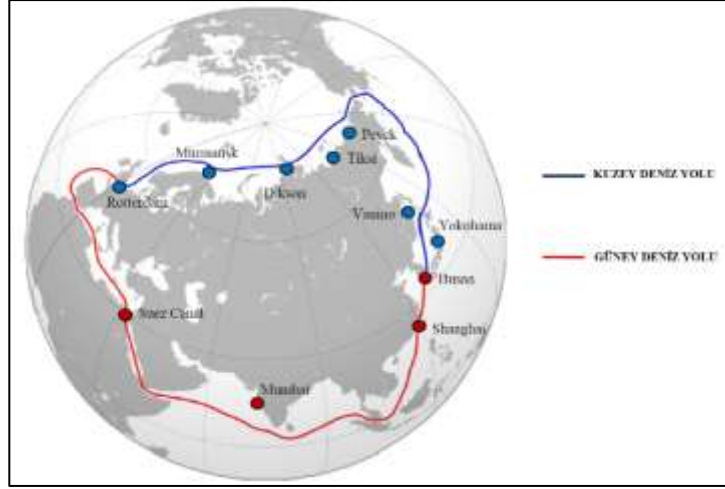
⁴⁹ İngilizce karşılığının “Arctic” olduğu göz önüne alındığında kavramı “Arktik” olarak Türkçeleştirmek daha doğru olacaktır. Bununla birlikte zaman zaman “Arktika” kavramının kullanıldığı akademik çalışmalara da literatürde rastlanmaktadır Bkz. (Seval, 2019: 1-24).

⁵⁰ Terra nullius, durumu değişmesine rağmen Arktik coğrafyasının halen daha “*sui generis*” nitelik taşıdığı iddia edilebilir. Sınırların tam olarak belirgin olmaması yeni oluşumların ortaya çıkması gibi lokal dinamiklerle birlikte günümüz devletler arası ilişkileri şekillendiren transnasyonal oluşumlar ve iç içe geçmiş karmaşık bağlar gibi dış dinamiklerin Arktik coğrafyasını *sui generis* hale getirmektedir. Bir bakıma bölgenin küresel çapta jeopolitik mücadele alanına dönüşme potansiyelinde söz konusu niteliğinde etkisi büyüktür. Dolayısıyla Arktik coğrafyası gelişmelerini sekiz bölge devletleriyle ilişkilendirmek son derece sınırlı bir yaklaşımdır.

kaynağı rezervi olduğunu açıklamıştır. USGS'nin açıklamış olduğu miktarların o dönem baz alındığında dünyada keşfedilmemiş doğalgazın yüzde 30'u ve petrol rezervlerinin yüzde 14'üne karşılık geliyor olması, bölgede bulunan kaynakların boyutları daha anlaşılır olmaktadır. (Blunden, 2009: 122). Küresel iklim değişikliği USGS'nin varlığını açıkladığı dünya kanıtlanmış petrolünün yüzde 6'sına ve doğal gaz rezervlerinin de yüzde 25'ine karşılık gelen stratejik enerji kaynaklarına erişim imkânı sağlamakla birlikte aynı zamanda ortaya çıkan coğrafi oluşumlar sayesinde yeni nakil güzergahları ve stratejik ulaşım yollarının kullanımını olanaklı hale getirmektedir. Son dönemde eriyen buzulların Kuzey Avrupa ve Doğu Asya'yı bağlayan yaklaşık 7000 kilometrelik bir deniz yolu açmasını bunun örneklerindedir (Zanbak ve Akay, 2019: 96). Bu bağlamda elde edilen bulgular ışığında insan yaşamını tehdit eden ekolojik yıkımın Arktik coğrafyasında yeni fırsatları gün yüzüne çıkarttığını ifade etmek mümkündür (Erkan ve Eminoğlu, 2019: 156). Dolayısıyla bilhassa insan yaşamını tehdit eden küresel ölçekli ekolojik felaketin dünya faunasındaki olumsuz etkilerin tetikleyicisi olduğu değişimlerin Arktik bölgesini enerji merkezi ve stratejik deniz ulaşım güzergahı haline getirmesi kaçınılmazdır.

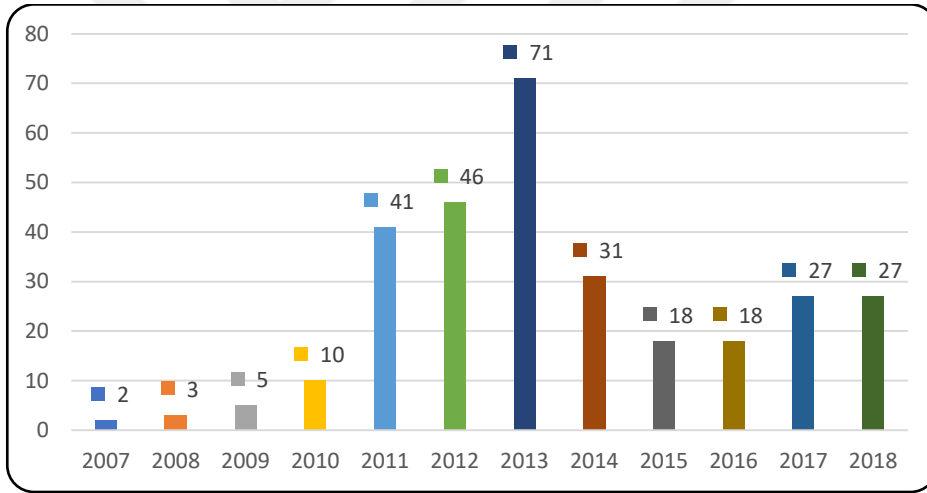
Stratejik enerji kaynakları bakımından sahip olduğu potansiyel bir kenara bırakıldığında Arktik bölgesini önemli kılan unsurların bir diğer ayağını küresel ısınmanın neden olduğu değişimlerin sağladığı az miktardaki avantajlar arasında gösterebileceğimiz deniz ulaşım ve taşımacılık güzergahlarının insanoğlunun kullanımına olanaklı hale gelmesi teşkil etmektedir. 2020 yılı sonu itibariyle küresel ısınma nedeniyle kullanılabilir hale gelebilecek dört adet deniz yolu taşımacılık güzergahı bulunmaktadır. Kuzey Deniz Yolu (KDY), Kuzeybatı Geçidi, Transpolar Deniz Yolu ve Arktik Köprüsü söz konusu deniz yollarıdır. Bunlardan en önemlisi KDY'dur (Northern Sea Route). KDY Kola Yarımada'sından Bering Boğazı'nı geçerek Sibiry kıyılarından devam ederek Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan ve önemli bir bölümü Rusya Federasyonu Münhasır Ekonomik Bölgesi (MEB) içerisinde yer alan Arktik deniz yolu taşımacılık güzergahıdır. KDY'nu önemli kılan bir diğer unsur Rus MEB'inden geçen bu güzergahta Moskova'nın hak iddia etmesidir. Öyle ki tarihte bu rotayı kullanan Ruslar olmuştur (Sevgili ve Türkistanlı, 2019: 3). Rusya'nın bu KDY rotası ile ilişkili hak iddia ediyor olması rasyonel temellere dayanmaktadır. Öyle ki Rus MEB'inden geçen KDY deniz ulaşım ve ticaret rotaları bağlamında yaygın olarak kullanılabilme potansiyeli en fazla olan güzergahtır. Çünkü küresel ısınma nedeniyle güzergâh üzerindeki kaplı buz tabakası ilerleyen zaman diliminde kalıcı olarak ortadan kalkabilecek yapıdadır. Söz konusu durumun gerçekleşmesiyle birlikte özellikle Doğu Asya'dan Avrupa'ya uzanan yolculuğun Süveyş Kanalı rotasına göre 15 güne kadar kısılacağı ifade edilmektedir. Bu ise Hamburg'dan Şanghay'a giden bir geminin 6400 kilometre az yol kat etmesi anlamına gelmektedir (Hsiung ve Roseth, 2019: 172).

Şekil 20: Kuzey Deniz Yolu ve Güney Deniz Yolu Rotası

Kaynak: Sevgili ve Türkistanlı, 2019: 4

Grafik 32: KDY Rotasını Kullanan Gemi Sayısı (2007-2018)

Kaynak: Sevgili ve Türkistanlı, 2019: 5

Arktik deniz güzergahları bağlamında bir diğer su yolu Kuzeybatı Geçidi'dir (Northwest Passage). Kuzeybatı Geçidi, Atlantik ve Pasifik Okyanuslarını Kanada Arktik Takımadaları üzerinden birbirine bağlayan bir deniz yoludur. Geçmiş dönemlerde Kuzeybatı Geçidi, yıl boyunca kalın buzlarla kaplı olduğu için neredeyse geçilmez bir görünüm sergilemiştir. Bununla birlikte iklim değişikliğinin etkisinin artmasıyla son yıllarda deniz ticaret trafiği imkânsız rotayı kullanılabilir hale getirmiştir. Şuan için yaz aylarında yaygın olarak kullanılan Kuzeybatı Geçidi'ni mevcut şartlar devam ettiği sürece yakın gelecekte yılın tüm zamanı kullanmanın mümkün hale gelme olasılığı yüksektir. Böylesi bir senaryonun gerçekleşmesi her yıl nakliye maliyetlerinden milyarlarca dolar tasarruf edilmesi anlamına gelmektedir (King, 2020).

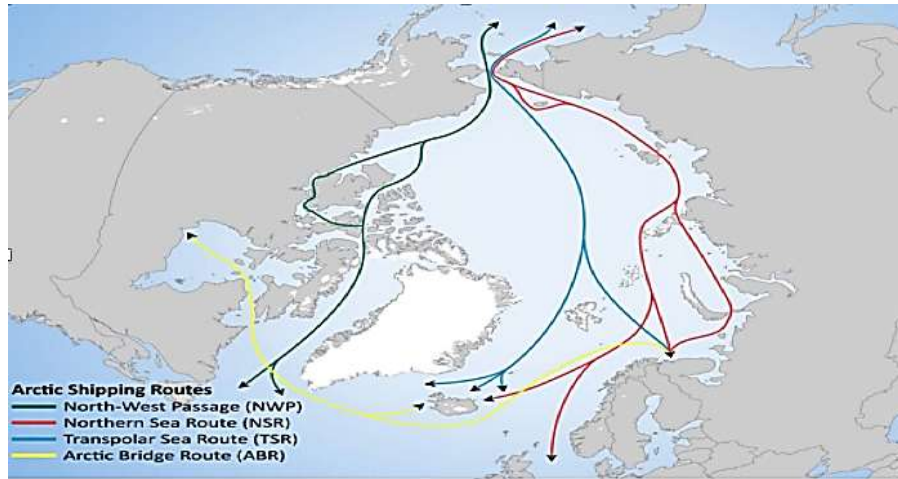
Şekil 21: Kuzeybatı Geçidi

Kaynak: King, 2020

Arktik deniz taşımacılığı güzergahlarından bir diğeri Transpolar Deniz Yolu'dur (TDY). TDY, Atlantik Okyanusu'ndan Arktik Okyanusu'nun merkezi boyunca devam eden ve Pasifik Okyanusu'na uzanan gelecekte faaliyete geçmesi muhtemel nakliye rotasıdır. TDY'nun zaman zaman Trans-Arktik Rotası olarak adlandırıldığına rastlanmaktadır. Diğer iki deniz yolundan farklı olarak TDY büyük ölçüde Arktik devletlerinin egemenlik sahalarını teşkil eden deniz alanlarının dışından ilerleyerek uluslararası sulardan ilerlemektedir (Humpert ve Raspotnik, 2012: 284). TDY'nin kullanımı günümüzde sadece "buz kırıcı" olarak bilinen gemiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak küresel iklim değişikliğinin mevcut etkisini sürdürmesiyle birlikte rotanın 2013 yılında kullanıma açılacağına ilişkin öngörülmektedir. Söz konusu rotayı geçen en büyük ilk buz kırıcı gemilerden birinin Çin bandıralı Xue Long olması dikkat çekicidir (Arctic Portal, 2012).

Şekil 22: Arktik Gemi Güzergahları

Kaynak: Humpert ve Raspotnik, 2012: 282

Arktik deniz taşımacılığı güzergahlarından bir diğeri mevcut koşullar altında yakın vadede kullanımı büyük soru işareti olan Arktik Köprüsü'dür (AKR). Rusya'nın önemli kıyılarından Murmansk ile Kanada'nın Churchill limanlarını Arktik üzerinden birbirine bağlayacak nakliye yollarından Arktik Köprüsü, gelecek dönemde Avrupa ve Asya arasında önemli bir ticaret güzergahına dönebilecek potansiyel sahiptir. Kanada'nın Arktik'teki tek derin su limanı Churchill'i Rusya'nın buzlarla kaplı olmayan limanına bağlayan Arktik Köprüsü güzergahının fiziki koşulların değişmesiyle birlikte İzlanda'nın yakın sularından geçmesi beklenmektedir. Bu durum İzlanda için ülkenin stratejik konumuna olumlu etki edecek potansiyeldeki bir fırsat anlamına gelmektedir. Bu rotanın gelecekte hızlı deniz yolları arasında yer alması beklenmektedir (Humpert ve Rasputnik, 2012: 282).

Sonuç olarak Arktik coğrafyası giderek uluslararası gündemin önemli konuları arasına girmeye başlamaktadır. Yakın geçmişe kadar insanlık yaşamının sürdürülebilirliğinin bile tartışıldığı coğrafya özellikle yapılan bilimsel araştırmalardan elde edilen bulgu ve sonuçlarla ilişkili olarak yaşanan hadiseler Arktik'in önemli hale gelmesinde kilit rol oynamaktadır. Bununla birlikte Arktik'i önemli halen getiren söz konusu araştırmalardan elde edilen bulgu ve sonuçlar aynı zamanda coğrafyanın niteliklerini de şekillendirmektedir. Arktik'i önemli kılan söz niteliklerden en önemlileri bölgenin stratejik enerji kaynakları potansiyeli, yer altı zenginlikleri ve yeni deniz yolu ulaşım yollarının kullanılabilir hale gelmesidir. Arktik coğrafyasıyla ilişkili sayılan niteliklerin günümüzde devletlerin temel güvenlik sorunlarına çözüm üretecek nitelikte olması bölgenin konumunu ayrı bir yere taşımaktadır. Bu durum ise doğrudan sistemin önde gelen aktörlerinin bölgeyle ilişkili politik girişimlerde bulunmalarını da beraberinde getirmektedir. Söz konusu girişimler çatışma ve işbirliği arasında bir yerdedir. Son dönemde bölgeye ilişkin politik girişimlerde bulunan sistemin önemli aktörlerinden olan Çin'dir. Çin'in genel olarak bölgeye yönelik girişimlerinde işbirliği mekanizmasına işlerlik kazandırılması gibi daha barışçıl yöntemlerden yararlandığı görülmektedir. Çin'in bu yöndeki tercihini Arktik coğrafyasına atfettiği değerlerin sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Öyle ki Çin'in Arktik politikasını "grand" stratejisiyle ilişkilendirmesi bunun göstergelerindedir.

4.4.4.2. Çin'in Grand Stratejisinde Arktik: Kutup İpek Yolu Vizyonu

Arktik'in uluslararası siyasetin gündeminin öncelikli konuları arasında yer almaya başlaması sistemin önde gelen aktörlerinin bölgeye yönelik ilgisini de beraberinde getirmiştir. Küresel çapta olumsuz etkilere neden olan ekolojik felaketin gün yüzüne çıkarmış olduğu fırsatlar uluslararası sistemin "yükselen gücü" Çin'in bölgeye yönelimini kaçınılmaz hale getirmiştir. Çünkü Arktik coğrafyası, Çin'in uluslararası sistemin yükselişinin en önemli anahtarlarından ikisini fırsat olarak kendisine sunacak potansiyelindedir. Şüphesiz Arktik'in Çin'e fırsat olarak sunduğu söz konusu iki anahtar olgu yeni ticaret güzergahlarının kullanılabilir hale gelmesi ve zengin enerji kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin'in ekonomisinin yüzde 60'ından fazlasının dış ticarete

dayanması, bunun da yaklaşık yüzde 90'ının da deniz yoluyla taşınmasıyla⁵¹ birlikte ülkenin stratejik enerji kaynaklarının tüketimi bakımından dünya sıralamasındaki pozisyonu Arktik'in sunmuş olduğu fırsatları daha net ortaya koymaktadır (Liang ve Zang, 2019: 63). Dolayısıyla Çin bu durumun bilincinde hareket etmektedir. Öyle ki Arktik politikasının grand strateji olarak nitelendirilebileceğimiz KvY'ya entegre edilmesine yönelik girişimleri bunun göstergelerindedir.

Şekil 23: Deniz Ticaret Güzergahları

Kaynak: Bennet, 2017

Çin'in Arktik coğrafyasıyla siyasi temasları 1925 yılında 1920 Svalbard ya da Spiztbergen olarak bilinen anlaşmaya taraf olmasıyla başlamış işbirliği bakımından ile atmış olduğu ilk adım 1996 yılında "Uluslararası Arktik Bilim Komitesi (IASC)"ye katılmakla gerçekleşmiştir (Grieger, 2018: 2). Bu bağlamda ÇHC açısından bakıldığında ülkenin bölgeyle ilk önemli temaslarının Arktik politikalarının da ilk basamağını teşkil eden bilimsel çalışmalara katılım şeklinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Küçük bir adım olarak görülmesine 1990'ların ikinci yarısında Çin'in bilimsel araştırmalara ilişkin söz konusu katılımı 2013 yılına gelindiğinde Çin'in Arktik Konseyi'yle⁵² yakın ilişkilerinin önünü açtığını söyleyebiliriz. Çünkü bilindiği üzere Çin kıyıdaş sekiz devletten farklı olarak toprak egemenliği, bölge kaynakları kullanımı ve balıkçılık faaliyetlerine ilişkin egemenlik haklarından yoksundur. Ama yine de günümüzde bölgede etkin aktörlerle yakın ilişkiler gerçekleştirmekte ve Arktik yönetişiminin bir parçası yönünde ilerlemektedir. İşte tüm bunların neredeyse tamamına yakını 1990'ların mirası olarak ele almak mümkündür. Çin'in 2013 yılında Arktik Konseyi'nde "gözlemcilik" statüsü kazanmasını ise yönetimin parçası olmakla ilişkili ifadeleri desteklemektedir (Grieger, 2018: 2).

⁵¹ Dünya genelinde dış ticaretin yüzde 20'den fazlası Çin'den deniz rotası aracılığıyla temin edilirken, Çin'e taşınan kargolar ise dünya toplamının yüzde 19'unu teşkil etmektedir (Liang ve Zang, 2019: 63).

⁵² Konsey, 1996 yılında sekiz kıyıdaş Arktik devletini bir araya getiren yönetim ve işbirliği için bölgesel nitelikli çok taraflı forum olarak kurulmuştur. Kanada, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç, Rusya, İsveç ve ABD'nin yanı sıra Arktik halkalarını temsil eden altı kuruluş daimi üye statüsündedir (Grieger, 2018: 2).

Çin'in Arktik bağlamında atmış olduğu en önemli adımlardan birisi, bölge ülkesi olmamasına karşın, kendisini “yakın Arktik devleti” olarak tanımlamak olmuştur. Bölgeye yaklaşık 7000 kilometrelik bir mesafe uzaklığında olsa da Çin'in söz konusu tanımlamadaki temel motivasyonu Arktik'i olumsuz etkileyen küresel iklim değişikliklerinin neden olduğu sel, ekosistemdeki bozulmalar, tarımsal sorunlar başta olmak üzere çevresel felaketlerin kendisi için de taşıdığı tehdit niteliğine ilişkin haklarının savunulması olmuştur. Pekin hükümetinin bu yöndeki yaklaşımı bölgede ortaya çıkan fırsatlardan pay alabilmek adına önemlidir. Bu bağlamda Çin hükümeti ciddi ölçüde çaba sarf etmekte ve bir takım politik girişimlerde bulunmaktadır. Şüphesiz söz konusu politik girişimlerden en önemlisi, Çin'in Arktik üzerindeki taleplerini daha sistematik bir biçimde ifade etmesinin de önünü açacak olan “Çin'in Arktik Politikası” başlıklı “*Beyaz Kitap (White Paper)*” belgesinin 26 Ocak 2018 tarihinde ilan edilmesidir. 2018 yılında ilan edilen söz konusu hükümet belgesi içerik olarak Pekin'in Arktik coğrafyasındaki pozisyonunu ve stratejilerine ilişkin yol haritasını belirlemekle birlikte Kutup İpek Yolu olarak bilinen vizyon girişiminin ana hatlarını belirlemektedir (Lim, 2018). Bu bağlamda bölgede gün yüzüne çıkan fırsatlar göz önüne alındığında Beyaz Kitap'ın Çin'in Arktik'teki faaliyetlerinin kapsamını genişletmek niyetinde olduğunu açıkça ortaya koyduğunu ifade etmek mümkündür (Mariia, 2019: 94).⁵³ Bununla birlikte Beyaz Kitap'ın Çin'in Arktik'le ilişkili stratejilerindeki bir takım belirsizlikleri de giderdiği gözlemlenmektedir. Bu noktada stratejiler bağlamında giderilen en önemli belirsizlik Çin'in bölgeye yönelik çıkarlarının sömürü üzerine kurulmadığının açıklığa kavuşturulmasıdır (Grieger, 2018: 2).

Şekil 24: Malakka/Süveyş ve KDY Rotaları

Kaynak: Oxford Analytica, 2018

⁵³ Çin'in Arktik stratejisinin çekirdeğini oluşturan gelişme 18. Parti Kongresi'ne dayanmaktadır. Kongre kararlarına göre Çin, dönemin stratejik fırsatlarından yararlanmalı, ekonomik olarak refaha erişmeli ve küresel siyasette daha fazla sorumluluk olarak büyük ülke rolünü oynamalıdır. Alınan söz konusu kararın Arktik'le ilişkisi ise bölge gelişmelerinin oynanması gereken büyük ülke rolüne dahil edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Parti kongresinde kararlar bağlamında öne sürülen tezlerin Beyaz Kitap'ta yer almasını bu kapsamda ele almak mümkündür (Mariia, 2019: 96).

Beyaz Kitap'ın Pekin'in KvY ile Arktik'teki çıkarlarını uyumlu hale getirmesiyle birlikte somut adımlar atılmaya başlamıştır. Bu bağlamda KvY ile birlikte ifade edilen “Kutup İpek Yolu Vizyonu” Çin'in atmış olduğu söz konusu politik girişimlerin en önemlilerindedir. Öyle ki Beyaz Kitap'ta Kutup İpek Yolu Vizyonu'na ilk defa yer verilmekte ve deniz ticaret güzergahlarının geliştirilmesi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda KDY vasıtasıyla KvY'un bir parçası olarak Kutup İpek Yolu'nun oluşturulması amaçlanmaktadır. Bunun sonucunda yayımlanan vizyon belgesiyle Arktik Okyanusu KvY kapsamına dahil edilmiş ve genel olarak “Mavi Ekonomik Geçit (Blue Economic Passage)” olarak nitelendirilen söz konusu güzergahla birlikte Çin'in ekonomik koridoru genişletilmiş ve Avrupa'ya kuzeyden bağlantı kurulmasının planlandığı resmi makamlarca beyan edilmiştir (Büyüksağnak, 2017: 1694). Bu bağlamda Kutup İpek Yolu Vizyonu'nun (The Polar Silk Road Vision), temelde küresel ısınmanın tetiklediği ekolojik zararların günyüzüne çıkarttığı en önemli fırsatlardan Arktik rotasındaki güzergahlarda Çin'in kendi çıkarlarıyla uyumlu şekilde yönelmesine dayandığını ifade etmek mümkündür.

4.4.4.3. Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Yüksek Kuzey

Çin-Rusya enerji ilişkilerinde Arktik coğrafyası biraz diğer bölgelerdeki işbirliklerine nazaran daha fazla hassasiyet gösterilen konuların başında yer almaktadır. Arktik coğrafyasındaki enerji işbirliğine daha odaklanılması ise Rusya'nın bölgedeki yürütülecek enerji faaliyetlerinde tekel konumundaki sektörde işbirliğine gidilebileceği konusunda geri adım atması gibi çok önemli bir olguyu ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu enerji meselelerinde Rusya'nın yabancı ortaklıklarla işbirliği yapmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Rusya enerji sektöründe yabancı girişimcilerle işbirliği yapmaktadır. Buna karşın Rusya'nın başka yollardan enerji sektöründe ve özellikle stratejik önemi büyük sahalarda faaliyet gerçekleştirmesinin önüne geçmektedir. Yabancı yatırımcıyı koruma kanunundaki açıklıklar ve enerji faaliyetleri için gerekli olan lisans sürecindeki bürokratik engeller söz konusu yollardandır. Ancak özellikle yakın döneme kadar bu durum Çin için de geçerli olmuştur. Fakat Ukrayna krizi sonrasında uygulamaya konan yaptırımlar Çin'in bölgede enerji faaliyetlerine ilişkin gereken fırsatı yaratmıştır. Rusya da Çin'e karşı geri adım atarak söz konusu fırsatın önünü açmıştır. Dolayısıyla Rusya'nın atmış olduğu geri adımı pazarlık gücündeki etki kaybı olarak nitelendirmek mümkündür. Hsiung ve Roseth (2019: 175)'in “genelde Rusya, Çinli şirketleri Arktik enerji projelerine ve özellikle üretim faaliyetlerine davet etmek konusunda isteksiz davranmıştır” şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceyi desteklemektedir.

Ukrayna krizi sonrasında uygulamaya konan batılı yaptırımların Rusya'nın yatırım, yetenek ve teknoloji gibi eksiklerini daha da belirgin hale getirmesi Çin'in enerji bağlamında Arktik coğrafyasına angaje olmasının önünü açmıştır (Hsiung ve Roseth, 2019: 175). Fakat Çin'in Rusya ile Arktik coğrafyasındaki temaslarının yaptırımlardan bir süre daha önceye dayanmakla birlikte 2013 yılında Rosneft'le imzalanan 270 milyar dolarlık anlaşma bu bakımdan önemli dönüm

noktalarındandır.⁵⁴ Öyle ki 2013'te imzalanan söz konusu anlaşmada Rusya, Arktik sahalarının geliştirilmesinde Çin'e gerekli olanağı tanımayı kabul etmiştir (Pinchuk, 2013). 2014 yılında dönemin Rosneft yönetim kurulu başkanı Igor Sechin, şirketin özellikle Arktik offshore projelerinde çalışmaya kararlı olduğunu açıklamasıyla bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin bununla ilişkili olarak Rosneft Barents ve Pechora Denizlerindeki üç offshore ve Nenetsk'teki bir onshore sahayı incelemeye davet etmiştir (Bekkevold, 2016: 70). Ancak araştırmanın ötesinde daha somut adımlar Eylül 2016 tarihinde atılmış ve Gazprom Neft, CNOOC ve CNPC'ye Arktik sahanlığında bulunan Çukçi ve Barents denizlerindeki iki bloğun lisans mülkiyetini vermiştir (Hsiung ve Roseth, 2019: 175). Ancak yine de 2013'te imzalanan anlaşmanın bir parçası olan izinler için somut adımların Eylül 2016'da atılması bir takım soru işaretlerine neden olmaktadır. Bu aşamadaki soru işaretleri harekete geçilme noktasında yaşanan gecikmenin nedenleridir. Çünkü Rusya'nın Arktik coğrafyasında yürütülen özellikle üretimle ilişkili enerji faaliyetlerine, Çin angaje olmasında isteksiz oluşu ve daha önceki projelere ilişkin süreci ağırlaştırmaya yönelik tutumu bilinen gerçeklerdendir. Ancak yaşanan gecikme süreci, sanılan aksine Rusya kaynaklı değildir. Daha açık bir deyişle somut adımların atılmasının gecikmesinin nedeni Çin olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya ile yürütülen enerji ilişkileri bağlamında edindiği tecrübeler, iç dinamikler ve uluslararası konjonktür gibi dinamiklerin yaşanan süreçte önemli ölçüde etkisi bulunmaktadır. Ancak sayılan etmenlerden geçmiş tecrübelerin ön plana çıktığının altını çizmek gerekmektedir. Şüphesiz Çin'in geçmiş hadiselerden edindiği en büyük tecrübe Rusya'nın stratejik enerji kaynaklarını uluslararası politikada kaldıraç güç olarak kullanmasına tanıklık edilmesidir. Öyle ki Pekin, doğal gaz kesintileri gibi Moskova'nın stratejik enerji kaynaklarına ilişkin bu tutumundan rahatsızlık ve endişe duymaktadır. Çin'in Arktik offshore yatırımlarına daha fazla dahil olma konusunda isteksizliği ise kuşkusuz Rusya'yı olumsuz etkilemektedir. Çünkü Rusya'nın halen daha Arktik'teki bu tür projeler için batılı şirketlerin teknoloji ve bilgi birikimine ihtiyaç duyduğu aşikardır. Bununla birlikte bu girişimlerin yüksek maliyetli olması ve düşük kar marjları gibi faktörler Rusya'nın Çinli ortakları cezbetmesini zorlaştırmaktadır. Söz konusu durum Rusya'nın daha fazla ödün vermesini de beraberinde getirmektedir. Bununla ilişkili olarak 2017 yazında önemli gelişmelere tanıklık edilmiş ve Rus enerji şirketleri, Barents ve Kara denizlerinde sismik araştırmalar ve keşif sondajları yapılması için "China Oilfield Services Ltd (COSL)" şirketi ile anlaşma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yapılan anlaşmayı önemli kılan unsur ise böyle bir amaç için ilk defa Çinli bir şirketin seçilmesidir (Hsiung ve Roseth, 2019: 176).

Çinli şirketlerin Arktik offshore yatırımlarına daha fazla dahil olma konusundaki isteksizliği sürmektedir. Ancak Çin'in söz konusu isteksizliği sadece Arktik offshore yatırımlarıyla sınırlı değildir. Çin'in bu durumu Rusya ile yürütülen enerji ilişkilerinin gidişatına ilişkindir. Önceki satılarda da değinildiği üzere Ukrayna krizi sonrasında yaşananlar ve enerji diplomasisi

---

⁵⁴ İmzalanan söz konusu anlaşma küresel petrol endüstrisi tarihinin en büyük anlaşmalarından birisi olarak nitelendirilmektedir. Çin bu anlaşmayla birlikte Rosneft'e 60-70 milyar dolarlık bir ön ödeme yapmayı taahhüt etmiştir (Pinchuk, 2013).

bağlamındaki geçmiş tecrübelerin Çin'in tutumunda önemli ölçüde etkisi vardır. Önceki dönemlerde Avrupayla yaşanan doğal gaz kesintileri gibi Moskova'nın stratejik enerji kaynaklarına ilişkin bu tutumundan duyulan endişe ve rahatsızlık bunun örneklerindedir. Söz konusu yaşananlar Çin'in yaklaşımında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Rusya ile yürütülen enerji ilişkileri kapsamında yeni boru hatlarının inşasına geçmişe kıyasla sıcak bakılmaması Çin'in yaklaşımındaki en önemli değişikliklerdendir. Ukrayna krizi sonrasında Batıyla gerilen Rusya'nın geri adım atması, Çin'in bu tarihten daha önceye dayanan yaklaşımındaki değişikliğin enerji ilişkilerine yönlendirmesinin de önünü açmıştır. Stratejik enerji kaynakları bağlamında Arktik'le ilişkili olarak LNG konusuna Çin-Rusya enerji ilişkileri gündeminin daha üst sıralarında yer vermeye başlanması bunun göstergelerindedir. Bu bağlamda LNG konusunun özellikle Arktik coğrafyasında yürütülen Çin-Rusya işbirliğinin en önemli gündem maddelerinden birisi olduğunu ifade etmek mümkündür.

Enerji ilişkilerinde boru hatları meselesini POS ve ESPO ile tecrübe eden Çin ve Rusya için son dönemin en önemli işbirliği sahasını LNG projeleri teşkil etmektedir. Özellikle Çin için Rusya ile sürdürülen enerji ilişkilerinde kaynak geliştirme faaliyetleri baz alındığında LNG yatırımlarının önem sıralamasının ilk basamağında yer aldığını ifade etmek mümkündür. Çin'in Arktik offshore yatırımlarına ilişkin son dönemdeki sürmekte olan isteksizliğinin LNG'yle ilişkili faaliyetlere tam anlamıyla yansıtılmaması bunun göstergelerindedir. Şüphesiz Çin'in isteksizliğine neden olan faktörler ve son dönem gelişmeleri göz önüne alındığında, Rusya ile enerji ilişkilerinde LNG'nin önem kazanması kaçınılmaz olmuştur. Arktik bağlamında Yamal yarımadası LNG faaliyetleri için en uygun bölgelerin başında yer almaktadır. Bu doğrultuda Çin ve Rusya Sibiry'a'nın kuzeybatısında yer alan Yamal yarımadasında LNG terminali konusunda daha önce çalışmalara başlamışlardır. Bu bağlamda ilk olarak Novatek ve CNPC Haziran 2013'te Yamal LNG projesine ilişkin çerçeve anlaşmasını sonuçlandıran taraflar için Yamal LNG şirketinin paydaşları olarak bir araya gelmişlerdir. Bilindiği üzere Yamal LNG projesi "ortak girişim (Joint Venture)" olarak nitelendirilmekte ve paydaşlar Yamal LNG şirketi tüzel kişiliğiyle temsil edilmektedir. Yamal LNG şirketinin paydaşlarının başlangıçtaki hisse dağılımı yüzde 80 Novatek ve yüzde 20 Fransız Total şeklindeyken Çin'in bu oluşuma katılımı, Eylül 2013 tarihinde Novatek'in Yamal LNG'deki hisselerinin yüzde 20'sini CNPC'ye satmasıyla mümkün olmuştur. 2015 yılında Ukrayna krizi ve kendisini hedef alan yaptırımlar nedeniyle finansal olarak zorluk çeken Novatek hisselerinin yüzde 9,9'unu KvY kapsamında kurulan Çin İpek Yolu Fonu'na satmasıyla bu tarih itibariyle en son hisse dağılımı yüzde 50,1 Novatek, yüzde 20 CNPC, yüzde 20 TOTAL ve yüzde 9,9 Çin İpek Yolu Fonu halini almıştır (Yamal LNG, 2020).

Arktik kapsamında planlanan ve inşa edilen en göze çarpan girişim olarak nitelendirilen 27 milyar dolar hacmindeki Yamal LNG projesinin Novatek'e yönelik uygulamaya konan batılı yaptırımlara rağmen ilerlemesine izin verilmiştir (Overland ve Kubayeva, 2018: 107-108). Yamal LNG projesi için gereken doğal gaz yaklaşık 907 milyar metre küp potansiyel rezervin bulunduğu

Yuzhno-Tambeyskoye sahasından temin edilmektedir. Projenin hayata geçirilmesiyle ilk aşamada planlanan LNG üretim miktarı ise yılda 16,5 milyon ton olarak planlanmıştır (The Russia Times, 2014). 2017 yılında devreye giren projeye Çin gerek şirketler gerekse KvY aracılığıyla önemli ölçüde ekipman ve finansman katkısı sağlamıştır. Fiziki katkı bağlamında ele alındığında proje için gerekli ekipmanın yüzde 80’ni (6 milyar dolar değerindeki) Çin tersanelerinde üretilmiştir. Bunun yanı sıra Yamal LNG’nin finansmanı konusunda, Nisan 2016’da Çin Eximbank ve Çin Kalkınma Bankası projeye 19,1 milyar Avro civarında bir kredi sağlamıştır. Bu bağlamda 2016 yılındaki hacminin toplamda 27 milyar dolar olduğu göz önüne alındığında Pekin’in projenin yüzde 60’a yakınına finanse ettiğini ifade etmek mümkündür (Erkan ve Eminoğlu, 2019: 163).⁵⁵

Sonuç olarak Rusya’nın enerji güvenliğine olumlu yönde katkı sağlayan Arktik coğrafyasını aynı zamanda Moskova’nın enerji diplomasisindeki “zayıf karnı” olarak nitelendirmek mümkündür. Enerji bağlamında bölgede gerçekleştirilen faaliyetlerin zorlu şartlar altında yürütülmesinin yanı sıra yetenek, teknoloji ve yatırım gibi eksiklikler ise Rusya’yı enerji diplomasisinde zayıflatan temel unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya söz konusu unsurlarla ifade edilen Arktik’teki eksikliklerini büyük oranda Batıyla birlikte hareket ederek ikame etmiş olsa da Ukrayna krizi sonrasında uygulamaya konan yaptırımlar mevcut durumun sürdürülebilirliğini baltalamıştır. Dolayısıyla enerji bağlamında Arktik coğrafyası, Moskova’nın hassasiyetini açıkça görünür hale getirmiştir. Ancak Rusya, Çin gibi alternatiflere yönelerek, Ukrayna krizi sonrasında uygulamaya konan yaptırımların görünür hale getirdiği hassasiyetlerin kırılmağa dönüşmesini engellediği görüntüsü vermiş olsa da bunun kısa süreli olduğu şüphesizdir. Öyle ki Arktik’te yürütülen enerji projelerindeki en başta finansman sıkıntısı bunun göstergelerindedir. Rusya’nın içinde bulunduğu böylesi bir durum finansal gücü tartışmasız olan Çin’e daha fazla yönelime neden olmaktadır. Bu ise Pekin’e daha fazla ödün verilmesi anlamına gelmektedir. Daha açık bir deyişle Moskova Arktik’teki projelerine daha fazla Çinli yatırımı çekmek için Pekin’e daha elverişli şartlar sunmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla eli güçlü taraf olan Pekin’in Arktik politikasını Moskova’ya kabul ettirmedeki pazarlık gücü daha yüksektir (Akçadağ Alagöz, 2019: 77). Kısacası Çin-Rusya ilişkilerindeki büyüyen güç asimetrisi Moskova’nın gönülsüzce de olsa Pekin’in Arktik’teki çıkarlarına uygun hareket etmesini zorunlu kılmaktadır.

4.5. Kırılma ve Enerji İlişkilerinde Çin’in Rusya’ya Karşı Pozisyonu

Çin-Rusya enerji ilişkilerinin özellikle son dönemde Batıyla arasındaki gerginlik ve uluslararası kamuoyunun tepkileri Moskova’yı olumsuz etkilemiştir. Vladimir Putin’in iktidara

⁵⁵ Çin’in LNG bağlamında Arktik bölgesindeki bir diğer yatırımı “Arktik LNG 2” projesidir. Arktik LNG 2 projesinde Novatek ve Total’in yanı sıra Çinli CNPC, CNOOC, Japo Mitsui ve Jorgmec şirketleri paydaş olarak yer almaktadırlar. 26 Kasım 2020 tarihi itibarıyla yüzde 29’luk kısmı tamamlanmış olmakla birlikte 2023 yılında faaliyete geçirilmesi planlanan proje kapsamında üretimin 2026 yılına kadar 19,8 milyon ton/yıl kapasiteye ulaşması hedeflenmektedir (Novatek, 2020). Çin’in finansal olarak projeye Çin Kalkınma Bankası aracılığıyla 3 milyar dolarlık kredi sağlamıştır (Hsiung ve Roseth, 2019: 176).

gelişiyse birlikte enerji süper gücü olarak uluslararası sistemde kendisine yer edinen Rusya'nın yaşanan bu olumsuzluklar nedeniyle özellikle enerji diplomasisindeki etkisini kaybetmeye başladığı görülmektedir. Pekin'e karşı enerji ilişkilerinde verilen tavizler bunun göstergelerindedir. Rusya bu kötü gidişatın farkındadır. Şüphesiz Batıyla yaşanan gerginlikler sonrasında benimsediği Asya'ya yönelim stratejisi bunun göstergelerindedir. Söz konusu yönelimi Batıyla yürütülen karşılıklı bağımlılık ilişkisine karşı hassasiyet olgusuyla ilişkilendirmek mümkündür. Ancak Rusya'nın Çin alternatifine yönelimini Batıya karşı hassasiyetin sonucu olarak nitelendirebilmekteyken, bu durumun Pekin-Moskova enerji ilişkilerindeki yeri soru işaretidir. Bu nedenle Pekin-Moskova enerji ilişkilerini kırılabilirlik olgusu çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

Stratejik enerji kaynakları bağlamında ele alındığında Çin ithalat, Rusya'nın da ihracat alanında dünya sıralamasının ilk sıralarında kendilerine yer bulmaktadırlar. Uluslararası sistemin yükselen gücü Çin açısından bakıldığında öncelikle milli stratejik enerji kaynakları bakımından tüketim ve üretim arasındaki makasın gittikçe açıldığı göze çarpmaktadır. Çin'in 2019 yılı tüketimi dünya genelinin yüzde 14,5'ini teşkil ederken bu oran üretimde yüzde 4,3 olarak karşımız çıkmaktadır (BP, 2020: 17-21). Bu durumda ithalat seçeneği kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu minvalde, 2019 yılında Çin 45 ülkeden toplamda 239,2 milyar dolar değerinde ham petrol ithal etmiştir (Turan, 2020: 183). 2011 yılına kadar tren yolu vasıtasıyla petrol tedarik edilen Rusya 2018 yılında Çin'in ithalatında birinci sırada yer almıştır. 2019 yılına gelindiğinde Suudi Arabistan'ın ardından ikinci sırada kendisine yer bulmuştur (BP, 2020: 30). Çin'in petrol tedarikçileri sıralamasındaki konumu değişkenlik göstermesine rağmen, Rusya'nın bir süre daha önemini yitirmeyeceğini ifade etmek mümkündür. Ancak 2030 yılı sonrası için yapılan öngörüler, Çin'in petrol talebinde düşüşlerin meydana geleceği ve bundan Rusya'nın ihracat bağlamındaki önemini negatif yönlü etkileyeceği yönündedir. Dolayısıyla günümüzde petroldeki ithalat bağımlılığı yaklaşık yüzde 70 olan Çin'in, çeşitlendirme stratejisini başarıyla uygulamaya devam ettiği sürece özellikle 2035 yılı sonrasında Rusya'nın enerji güvenliği için tehdit olmayacağı iddia edilebilir.

Petrol ithalatına ciddi oranda bağımlı haldeki Çin'in geleceğine ilişkin öngörülerin Rusya açısından geçerliliği tartışma konusudur. Günümüzde Rusya'nın üretimi arttırmak konusundaki karşılaştığı finans, teknoloji ve yatırım gibi sorunların çözülmemesi durumunda gelecek dönemlerde ülkeyi sıkıntıların beklediği söylenebilir. Söz konusu sorunların çözümü için Çin'in desteğinin devam etmesi ya da Ukrayna krizi sonrasında uygulamaya konan batılı yaptırımların kaldırılmasının gerekliliğinin altını çizmek gerekmektedir. Downs (2010: 150)'un bu düşüncüyü destekleyici ifadeleri şu şekildedir:

IEA'ya göre, Rusya'nın petrol üretiminin ve ihracatının 2030'da mütevazı bir şekilde artarak sırasıyla, 11,2 milyon varil/gün ve 7,9 milyon varil/gün'e ulaşması öngörülmektedir. Ancak, Rusya'nın üretimi ne kadar artırabileceği konusunda büyük bir belirsizlik durumu hakimdir. Çünkü geçtiğimiz on yılda büyük bir petrol sahası keşfi yapılmamış ve üretimi artırmak için düşük maliyetli fırsatların çoğu şimdiden istismar edilmiştir. Rus hükümeti ve petrol şirketlerinin potansiyel bir büyük yeni üretim bölgesi olarak gördüğü Doğu Sibirya'nın gelişimi, ise muhtemel alanların uzaklığı, altyapı eksikliği ve sert iklim gibi birçok zorluğu beraberinde getiriyor.

Tablo 13: Rosneft'in Çinli Firmalarla Yaptığı Petrol Anlaşmaları

Partner Şirket	Petrol Hacmi (Mt/y)	Başlama Tarihi	Süresi	Ortalama Değeri (Milyar Dolar)
CNCP (ESPO ile)	15	2011	20	100
CNPC (Tianjin Rafinerisi)	9	2020		
CNPC (Kazakistan ile)	7	2014		
CNPC (ESPO 2 ile)	15	2018	25	270
Sinopem (ESPO ile)	10	2014	10	80
Toplam	56			450

Kaynak: Shidrina, 2014.

Stratejik enerji kaynakları bağlamında taraflar arasında diğer bir ticaret kalemi doğal gaz ve türevleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada öncelikle doğal gazın iki taraf arasındaki ilişkilerdeki “oyun değiştirici (game changer)” niteliğinin altını çizmek gerekmektedir. Enerji ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık koşullarında yürütüldüğü varsayımından hareketle, doğal gazın asimetriyelerden kaynaklanan pazarlık gücünü etkileme kapasitesi göz önüne alındığında, doğal gazın oyun değiştirici niteliği daha anlaşılır olmaktadır. Ayrıca son dönemde başta Rusya olmak üzere enerji diplomasinde sahip olduğu başta doğal gaz kaynaklarını kaldıraç gücü olarak kullanması, bu ifadeyi desteklemektedir. Buna karşın Çin-Rusya enerji ilişkilerinde bu durum soru işaretleri uyandırmaktadır. Ancak eldeki veriler ışığında Çin'in dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerini elinde bulunduran ve enerji süper gücü olarak nitelendirilen ihracatçı konumdaki Rusya'ya karşı, mevcut konjonctürün devam etmesi durumunda hassasiyetinin artmayacağı iddia edilebilir.

Tablo 14: Rusya'dan Çin'e Öngörülen ve Gerçekleşen Doğal Gaz İhracatı (bcm/yıl)

Proje	2012	2017	2020'ye kadar	2030'a kadar
Sakhalin II LNG Tesisi	0,53	0,5	0,5	0,5
Yamal LNG		4,14	4,14	4,14
Vladivostok LNG			6,9- “X” ⁵⁶	14,2- “X” / 20,7- “X”
Sakhalin II LNG Tesisi, 3 rd Tren			6,9- “X”	6,9- “X”
RN LNG Tesisi Sakhalin			(6,9, tümü Japonya ile sözleşmeli)	13- “X”
POS Boru Hattı			38	61
Altay Boru Hattı				30
Toplam	0,5	4,5	42,5 + (13,8 -3 - “X”)	95,5 +35- 3- “X” 95,5 + (41- 3 “X”)

Kaynak: Shidrina, 2014: 64

⁵⁶ Tabloda yer alan “X” simgesi Rusya'nın Çin dışındaki bilinmeyen/kararsız miktarları işaret etmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere, Rusya'nın Çin'e 2030 yılına kadar öngörülen doğal gaz ve türevlerinin ihracatı yer almaktadır. 2014 yılına ait olsa da 2020 yılı sonu itibarıyla geleceğe ilişkin veriler bakımından tablonun halen daha geçerliliği olduğu söylenebilir. Geçmiş dönemlere kıyasla tabloda göze çarpan değişiklik Altay doğal gaz boru hattı projesinin rafa kaldırılması ve sonrasında farklı seçeneklerle POS 2 başlığı altında tekrar gündeme getirilmesi olmuştur. Bunun dışında POS 2'nin kapasite ve güzergâh bakımından Altay projesi ile önemli farklılıklarının olmadığını ifade etmek mümkündür. Mevcut durumdaki boru hatları açısından ele alındığında tabloda bir tek seçeneğin varlığı göze çarpmaktadır ve söz konusu miktar, bugün bile Çin'in doğal gaz tüketiminin çok altındadır. Fakat LNG bağlamında söz konusu genellemeyi yapmak pek de mümkün görülmemektedir. Özellikle 2020 sonrasında LNG ithalatının payında artış beklense de Çin için bu durum da tam anlamıyla tehdit oluşturmamaktadır. Bunun nedeni Rusya ile yürütülen LNG projelerine, Çin'in bir şekilde ortak ya da paydaş olarak katılmasıdır. Pekin'in elinde bulundurduğu ekonomik güç söz konusu ortaklıkları mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda yürütülen projelere katılımı mümkün kılan yatırım ve krediler gibi finansal araçlardan kaynaklanan yükümlülüklerin önemli ölçüde enerji güvenliğine olumlu yönde katkı sağladığını ifade etmek mümkündür.

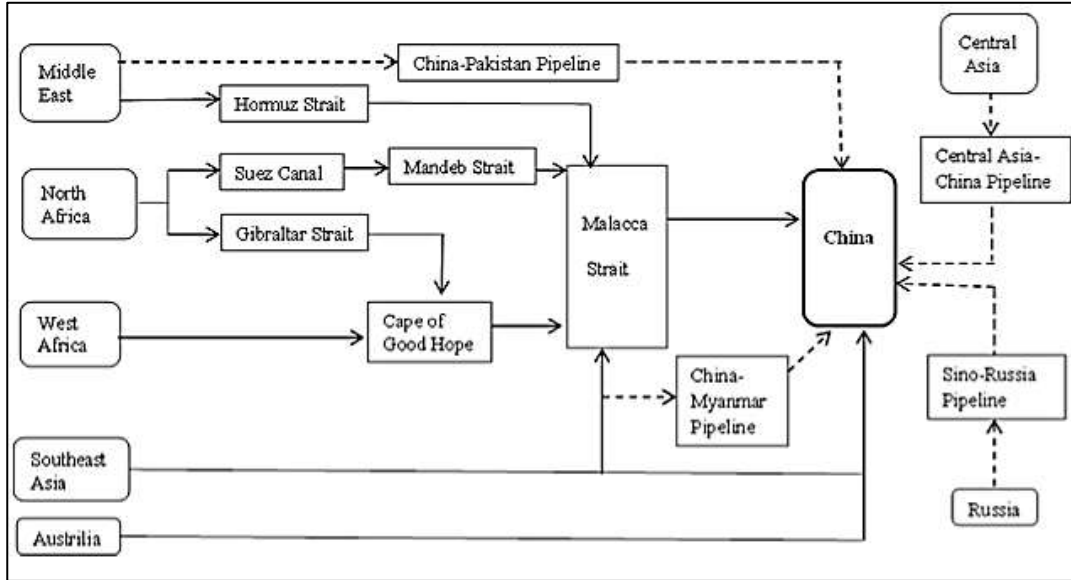
4.5.1. Kırılganlık Bağlamında Rusya'ya Alternatifler

Çin'in enerji güvenliği politikasında çeşitlendirme stratejisinin merkezi bir öneme sahip olduğu şüphesizdir. Hatta Pekin'in enerji güvenliği politikasını çeşitlendirme stratejisi üzerine yapılandırdığını dahi iddia etmek yanlış olmayacaktır. Genel hatlarıyla bakıldığında Çin'in enerji güvenliği politikaları kapsamındaki çeşitlendirme stratejisini kaynak, tedarikçi ve yurtdışı üretim olmak üzere üç başlık altında ele aldığı görülmektedir. Bunlardan ilk iki başlık, enerji ithalatıyla ilişkiliyken, üçüncü başlık ise bir nevi çeşitlendirme stratejisinin sigortası görünümündedir. Çünkü ilk iki başlık altındaki ithalat çerçevesinde ele alınabilecek faaliyetlerin, politik gelişmelerden etkilenmesi yüksek ihtimaldir. Buna karşın yurtdışında edinilen ve kendinize ait varlıklardan temin edilen üretimlerin etkilenme olasılığı, daha düşük ihtimal görünmektedir. Ama yine de tüm başlıkların bütünsel olarak ülkenin enerji güvenliğinin teminine olumlu katkı sağlayacağını altını çizmek gerekmektedir. Çin'in özellikle son dönemde, söz konusu faydanın farkındalığıyla hareket ettiği görülmektedir. Tüm bunlar ışığında Çin'in enerji ilişkilerinde özellikle Rusya'ya karşı kırılganlık tehdidinden uzaklaştığını iddia etmek mümkündür. Çin'in enerji ilişkilerinde Rusya'ya karşı kırılganlığa neden olacak çeşitlendirme stratejisi bağlamında alternatiflere yönelim girişimlerini petrol, doğal gaz ve LNG kaynakları çerçevesinde değerlendirmek söz konusu iddiayı daha anlaşılır kılacaktır.

4.5.1.1. Petrol Bağlamında Çin'in Rusya'ya Alternatifleri

Pekin giderek artan petrol tüketimi için 1990'lı yıllardan itibaren net ithalatçı konuma gelmesinin özellikle son birkaç on yıldan bu yana enerji güvenliği için tehdit potansiyeli taşıdığı farkındadır. Bu bağlamda Çin artan talebini karşılamak için diğer spesifik kaynaklara yönelik geliştirdiği stratejilerin bir ayağında petrol yer almaktadır. 2008 öncesi için Çin'in ithalat bağlamında petrol politikasının, genel olarak en fazla petrolün temin edildiği ve her an karşılık çıkma ihtimali olan Ortadoğu'nun bölge ve tedarikçiler bağlamında çeşitlendirilmesine odaklandığı görülmektedir. Bu minvalde Çin'in enerji güvenliği bağlamında petrol politikasında Ortadoğu'ya odaklandığını ifade etmek mümkündür. Bu ise Rusya petrolünün aslında Ortadoğu'nun alternatifi olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla 2008 öncesi dönemde Rusya'dan temin edilen petrolün Çin'in enerji güvenliğinde tam anlamıyla tehdit teşkil etmediği sonucu çıkarılabilir. Ancak 2011 sonrasında ESPO'nun da devreye girmesinin de etkisiyle ortaya çıkan yeni durum bu bakış açısının değişmesi kaçınılmazdır. Çin petrol ithalatındaki bu durumun karşısında alternatiflerini devreye sokmaktadır. Kısacası Çin artık petrolle ilişkili olarak da Rusya'nın farkındadır. Çin'in son dönemde petrol temin ettiği tedarikçilerin sayısını 47'ye çıkarması bunun göstergelerindedir (Li vd., 2018: 341). Rusya'yla birlikte Malakka Sorunu da göz önüne alındığında Çin-Kazakistan Petrol Boru Hattı, Çin-Myanmar Petrol Boru Hattı ve Çin-Pakistan Petrol Boru Hattı projeleri önemli alternatifler olarak ön plana çıkmaktadır.

Şekil 25: KvY Kapsamındaki Çin'in Enerji Nakil Yolları⁵⁷

Kaynak: Li vd., 2018: 343

⁵⁷ Kesintisiz çizgiler deniz taşımacılığı rotalarını ve noktalı çizgiler kara ulaşım rotalarını ifade etmektedir.

4.5.1.1.1. Çin-Kazakistan Petrol Boru Hattı ve Nur-Sultan

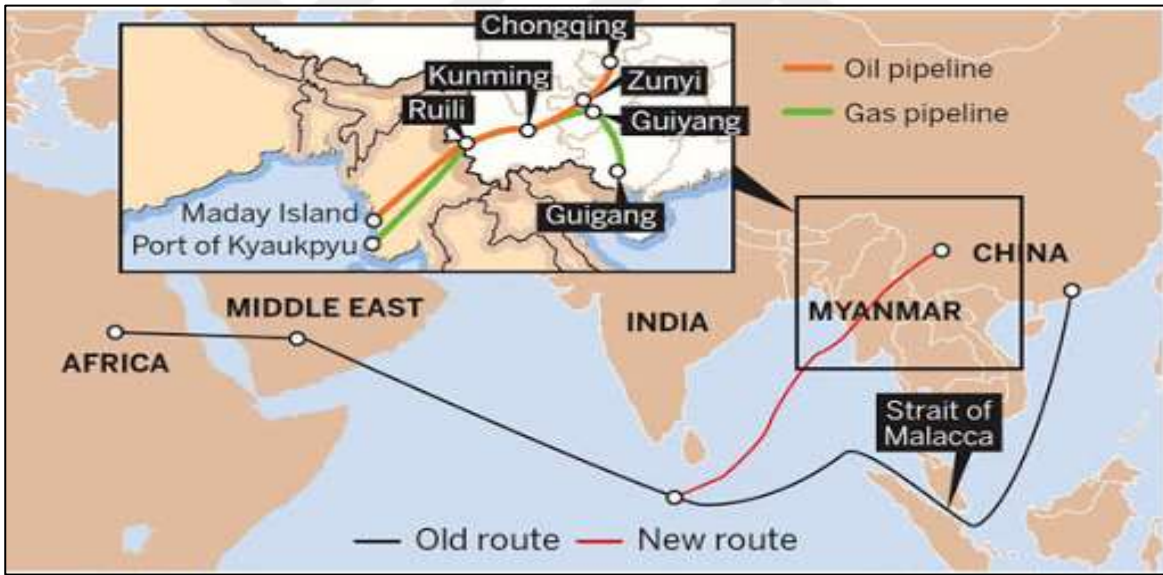
Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı projesi Pekin'in enerji güvenliğine önemli ölçüde olumlu katkı sağlaması amacıyla iki ülke arasındaki ortaklığın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Boru hattıyla ilişkili süreçteki gelişmelerin tamamına yakınına CNPC bir şekilde dahil olmuştur. Çin-Kazakistan boru hattı projesi yakın dönem gelişmeleri olarak nitelendirmesine rağmen aslında anlaşma 1997 yılında Pekin ve Nur-Sultan hükümetleri arasında varılan anlaşmaya dayanmaktadır. Hükümetlerarasında varılan anlaşma doğrultusunda boru hattı projesinin üç aşamada tamamlanması planlanmıştır. Aktobe-Atıray birinci, Kenkiyak-Kumyol ikinci ve Atasu-Alanshankou ise üçüncü aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu aşamalardan ilki büyük oranda 2003 yılında faaliyete geçirilmiştir (Topçu, 2020: 78). Sonrasında projenin son aşaması olan Atasu-Alanshankou ile ilişkili -ikinci aşama olarak- süreç başlatılmıştır. Boru hattının bu aşaması Çin ve Kazakistan'ın denetimindeki "Sınırlı Sorumlu Ortaklık (LLP- Limited Liability Partnership)" olarak ifade edilen Kazakistan-Çin Boru Hattı LLP ortaklık girişimi aracılığıyla yürütülmüştür. Söz konusu ortaklık 17 Mayıs 2004'te Çin'in Kazakistan hükümetiyle imzalamış olduğu "Petrol ve Doğal Gaz Alanında Kapsamlı İşbirliğinin Geliştirilmesi Hakkında Çerçeve Anlaşması uyarınca KazTransOil JSC ve CNPC'nin iştiraki olan Çin Ulusal Petrol ve Doğal Gaz Arama ve Geliştirme Şirketi (CNODC) arasında 6 Temmuz 2004 tarihinde kurulmuştur. Çin ve Kazakistan arasında kurulan ortaklık girişiminde paydaşların hisse dağılımı yüzde 50 CNODC, yüzde 50 KazTransOil JSC olarak gerçekleştirilmiştir (KCP, 2020). 965 km uzunluğundaki boru hattı Kazakistan'ın Karaganda, Doğu-Kazakistan ve Almatı bölgelerinden geçen hattın devreye girmesi sonrasında ara bağlantıyı sağlayacak Kenkiyak-Kumkol aşamasına ilişkin süreç başlatılmıştır. İkinci aşama olmasına karşın Kenkiyak-Kumkol'un yapımı en sona bırakılmıştır. Bu bağlamda fiyatlara ilişkin sıkıntılar öne çıkarılsa da asıl sorun Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı projesinin işlerliğinde kilit önem taşıyan tedarik sorunudur. Daha açık bir deyişle söz konusu petrol boru hattı projesinin uygulanmasını sağlamak için üçüncü aşamadan önce Batı Kazakistan ve Aktobe bölgelerinden Çin pazarına petrol tedarikinin sağlanması gerekmektedir. Bu sorunun çözümünün bir parçası olarak öncelikle, 20 Aralık 2006 tarihinde CNPC ve KazMunayGaz NC JSC, Kazakistan-Çin petrol boru hattının ikinci aşamasının inşaatının ana esaslarına ilişkin anlaşmayı imzalamışlardır. 2007 yılında fizibilite çalışmaları başlayan proje, Eylül 2009 tarihinde 483 km Kenkiyol-Arask ve 311 km Arask-Kumkol'dan oluşan toplam 794 km olarak tamamlanmıştır (KCPa, 2020). Bununla birlikte faaliyete tam anlamıyla geçirilen hattın taşınan petrol 2015 yılı sonunda 80 milyon ton barajını aşmıştır.⁵⁸ Bununla birlikte Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattının Pekin'in enerji ithalatında tek bir kanala bağımlılık sorununu hafiflettiğini, istikrarlı bir kaynağı sağladığını ve ülkenin batı bölgesinin ekonomik kalkınmasına fırsat yarattığını ifade etmek mümkündür (Li vd., 2018: 345-347).

⁵⁸ Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattının toplam uzunluğu ve taşıma kapasitesine ilgili "yüzde 50" gibi ciddi anlamda aralarında farklılık gösteren verilerle karşılaştırılmasından dolayı çalışmada bu bilgilere yer verilmemiştir.

4.5.1.1.2. Myanmar-Çin Petrol Boru Hattı ve Nepido

Myanmar (Burma)⁵⁹, Çin'in kuzeydoğudaki Bengal Körfezi'nin doğu kıyısında yer almaktadır. Jeostratejik açıdan Myanmar'ı Güney Asya ile Güneydoğu Asya'yı birbirine bağlayan bir petrol taşıma merkezi olarak nitelendirmek mümkündür. Stratejik enerji kaynakları bağlamında Myanmar'ın petrol ve doğal gazla ilişkili tarihi 160 yıldan uzun bir geçmişe dayanmaktadır (Sinha, 2009: 1). Buna karşın petrol bakımından ülkede son dönemde keşfedilen rezervler 2017 yılı sonrasında Myanmar'ın dikkatli üzerine çekmesine neden olmuştur. Çin açısından ele alındığında Ağustos 2017'de yaşanan "Rohingya vahşetinin"⁶⁰ Myanmar'a erişim için Pekin'e önemli bir fırsat verdiği söylenebilir. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Rohingyalara yönelik Myanmar muamelesine ilişkin Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) kararının hemen ardından,⁶¹ Ocak 2020'de Myanmar'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret, Pekin'in Hint Okyanusu'nda arka kapısı niteliğindeki Myanmar üzerindeki çıkarları için olumlu gelişmeleri de beraberinde getirmiştir (Byrd, 2020: 309-310). Örneğin taraflar arasındaki enerji nakil hatlarıyla ilişkili gelişmeleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Şekil 26: Malakka Boğazı ve Myanmar Rotası

Kaynak: Anonim

Çin-Myanmar Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı projesinin hayata geçirilmesindeki ilk adım, Xi Jinping'in Myanmar'ı Aralık 2009 tarihindeki ziyareti sırasında CNPC ile Myanmar Enerji

⁵⁹ 1948 yılında Birleşik Krallık'tan bağımsızlığını kazanan Burma Cumhuriyeti, Devlet Hukuk ve Düzeni Koruma Konseyinin (The State Law and Order Protection Council-SLORC)" almış olduğu kararla 1989 yılı sonrasında Myanmar adını kullanmaktadır. Ancak Myanmar adını ABD ve bağımsızlığını kazandığı İngiltere çeşitli gerekçeler öne sürerek tanımamaktadırlar (Dittmer, 2008: 885).

⁶⁰ Myanmar ordusu (Tatmadaw), Arakan eyaletindeki sınır karakollarına 25 Ağustos 2017'de düzenlenen eş zamanlı saldırıları gerekçe göstererek Arakanlı Müslümanlara yönelik kitlesel şiddet eylemleri başlatmıştır (Doğru, 2019).

⁶¹ BM, Ağustos 2017'de başlatılan bu saldırıyı "etnik temizliğin tipik bir örneği" şeklinde tanımlarken, uluslararası sivil toplum kuruluşları Rohingyalara yönelik sistematik hak ihlallerini ve toplu katliamları "soykırım" ve "insanlığa karşı suç" olarak adlandırmıştır (Doğru, 2019).

Bakanlığı 2,54 milyar dolarlık yatırım anlaşmasının imzalanmasıyla atılmıştır (Sun, 2013: 8). 2010 yılında inşaatı başlayan Mynamar-Çin Petrol Boru Hattı, Güneydoğu Ham Petrol Boru Hattı Şirketi (SEAOP) ve Myanmar Petrol ve Doğal Gaz Girişimi (MOGE) ortaklığı tarafından inşa edilmiştir. 771 kilometre uzunluğundaki boru hattı, Myanmar'ın batı kıyısındaki Madè Adası'ndan, Rakhine Eyaleti, Magwe Bölgesi, Mandalay Bölgesi ve Shan Eyaleti boyunca devam ederek Çin'in güneybatı eyaleti Yunnan'daki Ruili'ye kadar uzanmaktadır. Yıllık 22 milyon ton kapasiteli hatla birlikte 300.000 tonluk ham petrol terminali de inşa edilmiştir. Myanmar-Çin Ham Boru Hattı projesi resmi olarak faaliyete geçme tarihi ise 10 Nisan 2017'dir (CNPC, 2021). Çin'in enerji güvenliğine olumlu katkı sağlayacak olan söz konusu boru hattının önemi sadece alternatif nakil güzergahları ya da tedarikçi bağlamında olmasıyla sınırlı değildir. Enerji bağlamında ele alındığında Myanmar'la yakın ilişkiler içinde olunması Çin için bir bakıma bir taşla iki kuş vurulması anlamına gelmektedir. Çin-Myanmar ilişkilerinin enerji bağlamındaki belki de en önemli getirisi Ortadoğu'dan ithal edilen petrol ve LNG'nin Malakka Boğazına uğramadan 1200 km daha az yol kat ederek Çin'e ulaştırılmasıdır (Anderlini ve Robinson, 2013).

4.5.1.1.3. Çin-Pakistan Petrol Boru Hattı ve İslamabat

Stratejik enerji kaynakları bakımından Pakistan'ın rezerv sahibi olan ülkeler arasında yer almadığı göze çarpmaktadır. Kömür rezervi bakımından bir nebze de olsa enerji kaynağına sahip Pakistan'ın doğal gaz rezervleri 400 milyar metre küp olarak, petrol rezervleri ise 540 milyon varil olarak bilinmektedir (BP, 2020: 32; Mirza, 2020). Rezervlere ilişkin verilerden de anlaşılacağı üzere Çin için Pakistan'ın taşımış olduğu önem stratejik enerji kaynakları rezervlerinin ötesindedir. Bu bağlamda Pakistan'ın özellikle KvY'un devreye girmesiyle birlikte enerji nakil güzergahları ve lojistik açıdan Çin için önemli hale geldiğini ifade etmek mümkündür. KvY'un en önemli saç ayaklarından birini teşkil eden Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru, demiryolları, boru hatları, fiber optik kablolar ve diğer altyapısal oluşumlar ağırlıklı olması bunun göstergelerindedir. Ayrıca Pakistan-Çin Boru hattının güzergahı kapsamında Myanmar hattına benzer bir nitelik göze çarpmaktadır. Öyle ki Çin-Pakistan boru hattının tamamlanması aynı şekilde mesafenin kısalması ve Malakka Boğaz'ın bypass edilmesi demektir. Tüm bunlar ışığında özellikle enerji güvenliği bakımından Pakistan-Çin Petrol Boru hattının bir bakımda KvY'un amiral projelerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. 1,5-1,8 milyar dolar arasında bir maliyeti öngörülen projenin toplam finansmanının yaklaşık 85'inin Çin tarafınca karşılanacağı beyan edilmektedir. Toplamda Pakistan-Çin Petrol Boru Hattının 700 km'lik bölümü İran ve Pakistan arasında inşa edilmesi planlanmaktadır (Enerji Günlüğü, 2015).

Şekil 27: Pakistan-Çin Ekonomi Koridoru

Kaynak: Anonim

Toplamda 3000 km uzunluğundaki boru hattı projesi bir takım engellerle karşı karşıyadır. Bunlardan en önemlileri İran'a uygulanan yaptırımlar, Pakistan'daki siyasi istikrarsızlık ve Pamir Dağları üzerinden ithalat altyapısı inşa etmenin teknik zorluklarıdır (Liv vd., 2018: 345-346). Öyle ki proje kapsamında ithal edilen petrolün boşaltma alanı olan Gwadar Limanı'ndan Çin'in Sincan eyaletindeki Kaşgar'a olan bağlantısına kadar, petrol boru hattı müthiş derecede aşılması zorlu Himalaya bölgesini geçmelidir. Daha açık bir deyişle limana ulaştırılan petrol Çin'e ulaşmak için deniz seviyesinden başlayarak sonrasında 4700 metrelik Khunjerab Geçidi'ni geçmek zorunda kalacaktır. Bu zorlu durum ise boru hattının çalışmasını sağlamak için ağır pompalama ekipmanı ve önemli miktarda güç kaynağı gerektirecektir. Fiziki olarak dik vadiler, buzullar ve şelalelerden meydana gelen coğrafyanın her an deprem ve toprak kaymaları gibi potansiyel felakete açık olması söz konusu zorlu şartlardandır. Bu zorlu koşulların neden olacağı olumsuzluklar sıralandığında, en son sırada külfetli onarım ve periyodik bakım maliyetleri yer almaktadır (Rahul Jaybhay, 2020). Böylesi bir durumda proje hayati önem taşısa da en azından şu an için geleceğinin belirsiz olduğunu ifade etmek mümkündür.

4.5.1.2. Doğal Gaz Bağlamında Çin'in Rusya'ya Alternatifleri

İstatistiki verilere dayanarak Çin'in doğal gaz tüketiminin diğer stratejik enerji kaynaklarına nazaran biraz daha geç yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Örneğin BP verilerine göre Çin'in 2008 yılındaki doğal gaz tüketimi yaklaşık 90 milyar metre küp iken 2018 yılında bu rakam 307 milyar metre küpe ulaşmıştır. 2008-2018 artış yıllık ortalama yüzde 13,7 gibi ciddi bir orana karşılık gelmektedir (BP, 2020: 36). Çin'in doğal gaz kullanımının en göze çarpan artış ise 2016-2018 yılları arasında gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde yaşanan artışta Tükmenistan hattının "D" bölümünün de devreye girmesi ve POS'un faaliyete başlamasının etkisi büyüktür. Enerji güvenliği politikası bakımından ele alındığında Çin'in doğal gaz stratejilerinin ağırlıklı olarak Rusya'yla

ilişkili uygulamalar göze çarpmaktadır. Dolayısıyla enerji güvenliği bağlamında olsun ya da olmasın Rusya'nın Çin'in doğal gaz stratejilerindeki ana aktörlerden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın Rusya'nın söz konusu stratejilerdeki rolleri de dikkat çekicidir. Öyle ki Çin'in enerji güvenliğinde Rusya'nın hem tehdit hem de ortak olduğu görülmektedir. Literatürde kendisine yer edinen birçok çalışmada Altay Projesinin rafa kaldırılması ve POS 2'nin inşa sürecinin geciktirilmesinin Rus tehdidiyle, Arktik'te birlikte yürütülen faaliyetler stratejik ortaklığın ötesinde işbirliğiyle ilişkilendirilmesi söz konusu rollere ilişkin ifadeleri desteklemektedir. Rusya'nın kendisine atfedilen ilk rolüyle bağlantılı olarak ele alındığında Çin'in doğal gazla ilişkili enerji güvenliği stratejisinde başlıca üç başlık göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki -daha önceki satırlarda da değinildiği üzere- Rusya ile var olanın dışında en azından yakın gelecek için doğal gaz boru hattı projesi inşa edilmemesidir. Diğer iki başlık ise bununla ilişkilidir. Bu bağlamda ikinci başlık Rusya'ya alternatif boru hatları projelerinin inşa edilmesiyken, LNG'nin enerji tüketim sepetindeki payının ve tedarikçilerinin artırılmasıdır.

4.5.1.2.1. Nepido ve Myanmar-Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Yaşanan hadiseler ve tarihsel süreç göz önüne alındığında Çin'in doğal gaz stratejisini "Rusya'yla Yap Yapma" şeklinde üç kelimeyle formüleştirebilir. Çünkü Çin'in atmış olduğu her adım bir şekilde Rusya'ya ilişkilidir. Bu bağlamda doğal gazla ilişkili enerji güvenliği stratejilerinde Çin'in Rusya'yı merkeze konumlandığı söylenebilir. Çünkü Altay projesini rafa kaldıran ve POS 2'yi mümkün olduğunca geciktirmeye çabalayan Çin aynı zamanda Türkmenistan ve Myanmar örneğinde olduğu Rusya'yı bypass edecek boru hattı projelerini hayata geçirmektedir. Türkmenistan hattının önemi zaten bilinmekteyken, haddizatında Myanmar doğal gaz boru hattı projesinin stratejik açıdan niteliği de belirsizdir.

Hint Okyanusu'na bağlanan kara köprüsü olması nedeniyle Çin dış politikası için hayati önem taşıyan Myanmar, söz konusu koridorun korunmasında ve kontrolünde en kilit rollerden birisini oynamaktadır. Özellikle son dönemde yaşanan gelişmeler dikkate alındığında Myanmar'ın Çin dış politikasındaki rolü daha anlaşılır hale gelecektir. Örneğin Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Ocak 2020 tarihinde gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında Çin-Myanmar Ekonomik Koridoru'yla ilişkili anlaşmaların sonuçlandırılması için diplomatik çabaların artırılması ve Covid 19 pandemi döneminde bile sürecin yavaşlamaksızın devam ettirilmesini, Nepido'nun kilit rolü kapsamında ele almak mümkündür (Byrid, 2020: 310). Stratejik enerji kaynakları bakımından önemli ülkeler arasında yer alan Myanmar'ın petrole kıyasla doğal gaz rezervleri daha ön plana çıkmaktadır. BP verilerine göre Nepido dünya toplamının yüzde 0,2'sini teşkil eden 1,2 trilyon metre küp doğal gaz rezervine sahiptir (BP, 2020: 32).

Rusya'ya alternatifler açısından ele alındığında Nepido önemli bir partner, Myanmar-Çin Doğal Gaz Boru hattı ise taraflar arasındaki enerji ilişkilerinin ana gündem maddelerinden birisini

teşkil etmektedir. İki taraf ilişkilerinde önemli kalemlerin başında gelen doğal gaz nakil projesi, daha önceki satırlarda değinilen petrol boru hattı projesiyle ikili olarak tasarlanmıştır. Öyle ki söz konusu projeler enerji literatüründe de Myanmar-Çin Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı projesi olarak ifade edilmektedir. Myanmar-Çin Doğalgaz Boru Hattı, Myanmar'ın batı kıyısındaki Ramree Adası'nda başlayarak ve Çin'in Yunnan Eyaletindeki Ruili'ye uzanmaktadır. Myanmar-Çin Ham Petrol Boru Hattı ile paralel çalışan ham petrol boru hattının Myanmar'daki kısmı 793 km uzunluktadır. Proje kapsamında hattın Faz 1'in sonunda 5,2 milyar metreküp ve Faz 2'nin tamamlanmasıyla da 12 milyar metreküpe taşıma kapasitesine ulaşacağı ifade edilmektedir. Myanmar-Çin Doğal Gaz Boru Hattına ilk gazın basılması ise 28 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleştirilmiştir (CNPC, 2020).

4.5.1.2.2. LNG Bağlamında Çin'in Rusya'ya Alternatifleri

Yakın tarih çerçevesinde ele alındığında LNG'nin Çin'in enerji güvenliği stratejilerinin temel direklerinden birisi olduğunu bile iddia etmek mümkündür. LNG'nin özellikle son dönemde Pekin'in enerji güvenliğinin temel prensiplerinden birisi haline geldiği görülmektedir (Li, Jin ve Shi, 2018: 341). Enerji güvenliği açısından ele alındığında LNG'nin çok yönlü niteliği Çin'in kendisine bu denli derin anlamların yüklenmesinde etkilidir. Öyle ki Çin için LNG kaynak, tedarikçi, güzergâh ve fiyat olarak sayılan çeşitlendirme stratejisinin tüm unsurlarını bir araya getiren olgu niteliğindedir. Çin'in stratejik enerji tüketiminin tarihçesine bakıldığında LNG ithalatının doğal gazdan daha önceye dayandığı görülmektedir.⁶² Örneğin 2009 yılında boru hatları vasıtasıyla doğal gaz ithal etmeyen Çin aynı sene dışarıdan 8 milyar metreküp LNG temin etmiştir (BP, 2020: 41). 2019 yılı sonu itibariyle Çin'in LNG ithalatı ise son on yılda ortalama yüzde 31,8 artarak 84,8 milyar metreküpe ulaşmıştır. 2019 yılının sonu itibariyle gelinen bu aşama dünya toplam LNG ithalatının yüzde 17,5'ini teşkil etmektedir (BP, 2020: 41).

BP verilerine göre 2019 yılı sonuna itibariyle dünya genelinde 485,1 milyar metreküp olarak gerçekleşen LNG ithalatının 334,1 milyar metreküp gibi önemli bir kısmını Asya-Pasifik coğrafyası teşkil etmektedir. Asya-Pasifik coğrafyasının en fazla LNG ithal eden ülkeleri ise 105,5 milyar metreküp Japonya, 84,8 milyar metreküp Çin ve 55,6 milyar metreküp Güney Kore'dir. Söz konusu ilk üç sırayı 32,9 milyar metreküple Hindistan ve 22,8 milyar metreküp LNG ithal eden Tayvan takip etmektedir (BP, 2020: 42). Dünya'nın ikinci büyük ithalatçısı konumundaki Çin toplamda beş coğrafyaya yayılmış, yirmiden fazla ülkeden LNG temin etmektedir. 2019 yılı sonu verilerine göre Çin'in üçüncü büyük tedarikçisi konumundaki Rusya'dan ithal edilen LNG miktarı 3,4 milyar metreküp olarak gerçekleştirilmiştir. Ancak Çin'in LNG ithalatında Rusya'nın üçüncü sırada olması yanlış yorumlanmamalıdır. Öyle ki sıralamaya rağmen Rusya'dan ithal edilen LNG, çok büyük hacimlerde değildir. Aynı dönemde Avustralya'dan 39,8 milyar metreküp ve Katar'dan

---

⁶² Bkz. (BP, 2020: 40).

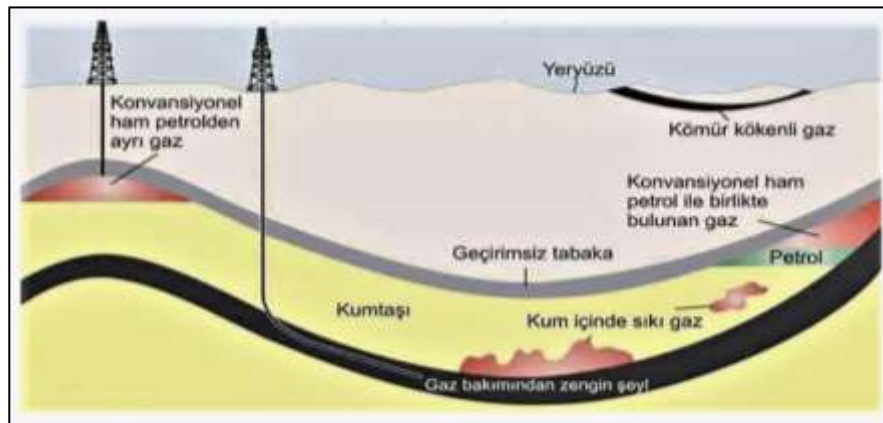

11,4 milyar metreküp LNG ithal edildiği göz önüne alındığında söz konusu ifade daha anlaşılır olmaktadır (BP, 2020: 42). Dolayısıyla Rusya'nın gelecek dönemlerde bir süre daha Çin'in LNG temininde tehdit oluşturmayacağı aşikardır.

4.5.1.3. Çin'in Konvansiyonel Olmayan Gaz Potansiyeli

Enerji dünyası 2000'li yılların başında ezberleri bozacak türden yeni gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Konvansiyonel devrim olarak nitelendirebileceğimiz söz konusu gelişmeler, enerji literatüründe dahil olmak üzere kalıplaşmış birçok doğrunun sorgulanmasına neden olmuştur. Enerji dünyasında birçok olgunun değişmesine neden olan konvansiyonel olmayan gaz, Sevim (2014: 50)'e göre "basitçe geçirgenliği çok düşük olan ve doğrudan kaynaktaki kayalardan üretilen gaz olarak tanımlanabilir. Günümüzde ticari olarak üretimleri gerçekleştirilen üç tür konvansiyonel olmayan gaz türü vardır. Bunlar geçirgen olmayan gaz, kömür yatağı metanı ve kaya gazıdır". Söz konusu türler içerisinde değerlendirildiğinde bu alana ilişkin üretim süreci 2000'lerin ilk başında göreceli olarak daha düşük maliyeti olan ve yaygın olarak kömür yataklarında karşılaşılan metan ile başlamıştır. Son yıllarda uluslararası enerji pazarının gündeminde üst sıralarda yer almaya başlayan kaya gazı (Şeyl) üretim süreci ise metan üretimindeki gelişmenin sonrasında gerçekleştirilmiştir. Buna karşın konvansiyonel olmayan gazların diğer iki türüyle karşılaştırıldığında en hızlı ilerlemenin kaya gazı üretiminde meydana geldiğinin altını çizmek gerekmektedir (Sevim, 2014: 50). Konvansiyonel olmayan enerji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte 2000'li yılların başına kadar enerji piyasalarında ticari açıdan değersiz görünen ve yaygın üretilmeyen kaya gazı günümüzde uluslararası enerji düzeninin en önemli konularından birisi haline gelmiştir. Öyle ki 21.yy'ın daha başında her bilimsel olsun ya da olmasın hemen hemen her platformda dünyadaki doğal gazın 60-80 yıl arasında tükeneceğine ilişkin öngörüler dile getirilirken, konvansiyonel olmayan gaz alanındaki yaşanan ilerlemelerle birlikte bu sürenin 160-200 yıla yükseldiği görülmektedir. Şüphesiz daha da yükseltilecektir.

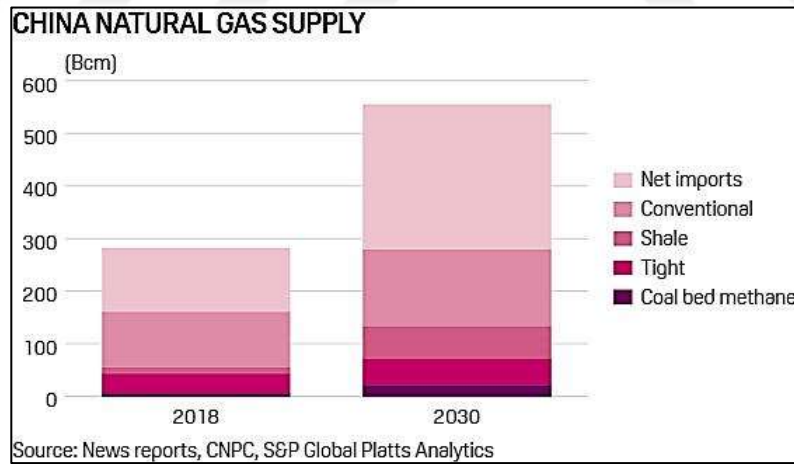
Şekil 28: Doğal Gaz Kaynaklarının Şematik Görünümü

Kaynak: Karagöl ve Kavaz, 2017: 9

Kaya gazı, doğal gazın alternatif haline gelerek stratejik enerji kaynakları arasında kendisine yer edinmeye başlamaktadır. Karagöl ve Kavaz (2017: 7)'in “kaya gazı, doğal gazın alternatif bir enerji kaynağı olmasından ötürü küresel enerji piyasaları açısından oyun değiştirici bir enstrüman olarak nitelendirilmektedir” şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceyi desteklemektedir. Kaya gazı üretiminin devrim olarak nitelendirilmeye başlanmasında büyük oranda ABD'nin etkisi vardır (Lewis, 2020). Bilindiği üzere günümüzde ABD kaya gazından en fazla yararların ülkelerin başında yer almaktadır. ABD'nin üretimindeki artışla eş zamanlı olarak ise dünyanın çeşitli coğrafyalarında konvansiyonel olmayan gaz üretimine yönelik çalışmalar hızlandırılmıştır. Ancak bu aşamada konvansiyonel olmayan gaz sektörünün diğer stratejik enerji kaynaklarıyla kıyaslandığında bir takım farklılıkların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Örneğin konvansiyonel olmayan gaz faaliyetlerinin üst düzey teknolojiyi gerektirmesi dikkate alınması gereken en önemli farklılıklardandır. Dünya genelinde üretilen kaya gazının genel olarak teknolojik açıdan gelişmiş bölgelerde bulunması bunun göstergelerindedir. Kaya gazının dünya genelindeki dağılımına baktığımızda ise Amerika kıtasının yoğun bir potansiyele sahip olduğu ifade edilirken diğer coğrafyalara ilişkin de benzer tahminlerin yapıldığını söyleyebiliriz. Ama yine de en fazla rezerve sahip olan ülkeler Kuzey Amerika kıtasında yer alan ABD ve Kanada olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin ise, ABD ve Kanada'nın ardından dünyada en fazla kaya gazı üretim kapasitesine sahip dünyanın üçüncü ekonomisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 29: Çin'in Doğal Gaz Arzı

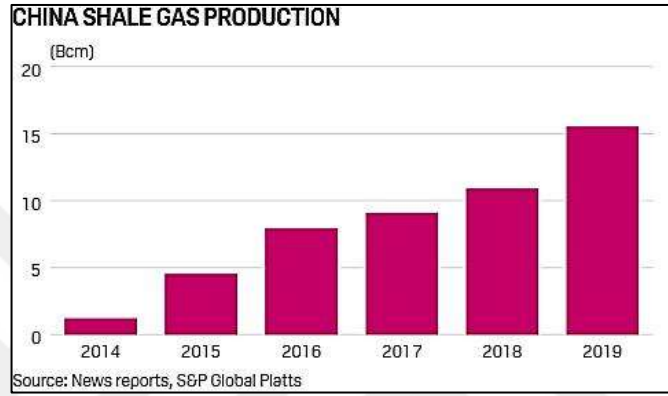

Kaynak: Lewis, 2020

Bazı uzmanların tahminlere göre Çin, ABD'den daha büyük kaya gazı rezervine sahip durumdadır (Lewis, 2020). Cenk Sevim'in ifadeleri söz konusu tahminleri destekleyici niteliktedir. Sevim (2014: 56-57)'e göre, “ABD’de tahmin edilen kaya gazı rezervi 637 trilyon kübik feet iken Çin için bu rakamın 1275 trilyon kübik feet olduğu öngörülmektedir”. ABD Enerji Enformasyon Dairesi tarafından yapılan araştırmaya göre ise 2013 yılı için bu rakam 1115 trilyon kübik feet olarak açıklanmıştır. Söz konusu ifadelerin gerçeği yansıtmadığı tartışma konusuysa, bu

noktada kesin doğru olan tek şey Çin'in kanıtlanmış kaya gazı rezervi bulunduğu ve sektörün halen daha gelişim aşamasında olduğudur. Bu bağlamda Çin'in ilk kaya gazı arama projesi Chongqing'de Ekim 2009'da başlatılmıştır. Kasım 2009 tarihinde ise CNPC ve Shell ortaklığında Fushun-Yongchuan bölgesindeki üretim projesi devreye sokulmuştur. Yaşanan bu gelişmeyle birlikte Çin, ABD ve Kanada'dan sonra kaya gazı arama ve üretim faaliyetlerine başlayan üçüncü ülke olmuştur. Çin'in bu süreçte yaşanan gelişmelerle birlikte faaliyetlerin de çapını genişletme kararı almıştır. Çin hükümetini söz konusu dönemdeki faaliyetlere ayırdığı bütçe ise 660 milyon Renminbidir.

Şekil 30: Çin'in Shale Gaz Üretimi

Kaynak: Lewis, 2020

Çin kaya gazı faaliyetlerine ilişkin ilk aşamada rezervler hakkında genel bir veri havuzu oluşturma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda 2009-2012 yılları Çin'in kaya gazına ilişkin önemli ölçüde veri topladığını bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 2012 yılı sonunda toplanan veriler değerlendirmeye alınmış ve toplamda 41 havza alanına ilişkin Şeyl gazı potansiyeli 134,44 trilyon metreküp, geri kazanılabilir kaynak potansiyeli ise 25,09 trilyon metreküp olarak açıklanmıştır. 2015 yılında bu rakam 21,8 trilyon metre küp olarak revize edilmiştir. Rezerv bakımından ön plana çıkan bölgeler ise Yangzi, Yunnan, Guizhou ve Guanxi olmuştur (Gong, 2020: 56-57). Söz konusu eyaletlerin fiziki yapıları göz önüne alındığında bu noktada Çin'in karşısına faaliyetlere ilişkin bir takım engeller çıkmaktadır. Bu bağlamda en önemli engellerden birisi ABD'nin sahip olduğu teknolojinin Çin'in söz konusu coğrafyalardaki kaya gazı yatakları için uygulanmasının zor olduğuna ilişkindir. Çin karşısına çıkan bu engeli kaya gazı teknolojisini geliştirerek aşmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda gereken alt yapı hızla tamamlanmış ve yaygın üretim sürecine yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. FYP'lerdeki hedefler tutturulmasa da ciddi oranda gelişim kaydedilerek hatırı sayılır bir üretim düzeyine erişildiğini ifade etmek mümkündür. Yaşanan bu olumsuzluk yine de Çin'in 2040 yılında ABD'nin ardından dünyada en fazla kaya gazı üreten ikinci ülke olacağına ilişkin senaryoları değiştirmeyecektir. Bu bağlamda 2040 yılında dünya üretiminin yüzde 70'sini karşılayacak ülkelerden başında gösterilen Çin'n enerji güvenliğinde kaya gazının kısa vadede olmasa da orta ve uzun vadede önemli katkısı olacağı aşikardır.

4.5.2. Çin'in Finansal Devletçilik Araçları ve Rusya'nın Artan Bağımlılığı

Enerji güvenliği açısından Rusya'ya karşı kırılgan hale gelmesinin önüne geçen en önemli etmenlerden birisi Çin'in ekonomik unsurlarını dış politika aracı olarak kullanmasındaki yeteneğidir. Bu aşamada iki ekonomik unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki finansal devletçilik anlayışının başlıca yönetim araçlarından olan yatırımlar diğeri ise yatırımlarla ilişkili ya da bağımsız olarak verilen kredilerdir. Devletçilik anlayışının temel unsurları arasında sayılan yatırımları dış politika aracı olarak kullanılması rasyonel temellere dayandırılmaktadır. Örneğin Hooijmaaijers söz konusu unsurları üç rasyonel temele dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, yatırımların politik gayelere ulaşmada bir araç olması; ikincisi, ekonomik ve siyasi gayelerin bir bütün olarak etki göstermesinde özel şirketlerin yatırımlarına nazaran daha etkin sonuçlar elde edilmesi; üçüncüsü, uluslararası arenada ne olursa olsun egemen aktör olarak devletin etkinliğinin ve gücünün artarak devam etmesidir. Daha açık bir deyişle geleneksel olarak, ekonomik devletçilik anlayışı, bir hükümetin başka bir ülkenin davranışını etkilemek için ekonomik araçları kullanmasını içermektedir. Bu bağlamda finansal yatırımlar ve teşvikler de dâhil olmak üzere çeşitli ekonomik araçlardan yararlanılmaktadır. Finansal devletçiliğin söz konusu araçları dış politikada negatif ve pozitif yaptırımlar olmak üzere iki başlık altında karşımıza çıkmaktadır. Manipülasyonla ilişkilendirebileceğimiz politika araçları negatif ekonomik yaptırımlar, biraz daha teşvik içerikli araçları ise pozitif ekonomik yaptırımlar başlığı altında konumlandırmak mümkündür (Hooijmaaijers, 2019: 453). Buna karşın aslında hemen tüm ekonomik araçların, kullanan devletin niyetine bağlı olarak zorlama, ikna veya ödül aracına dönüşebileceğinin altını çizmek gerekmektedir (Aydın, 2020). Özellikle cezalandırıcı türdeki araçların etkinliği konusunda literatürdeki yaygın görüş, çoğu zaman netice elde edilmediği ve fayda-maliyet açısından zararlara neden olabileceği yönündedir. Ama yine de rasyonel davranış sergileyeceklerinden emin olduğumuz devletler, ısrarla karar alma yaklaşımlarını hiçe sayarak güdülerıyla hareket etmeyi sürdürmektedirler. Devletlerin ısrarla avantajlı oldukları düşündükleri bağımlılıkları dış politikada sonuç almak veya bunun da ötesinde etki alanı oluşturmak için kullanmaktadırlar (Aydın, 2020). Dolayısıyla söz konusu politikanın temelini ekonomik kırılganlıkların politik kazanımlar için kullanılması yer aldığını ifade etmek mümkündür. Günümüzde bunun en iyi örneği olarak Çin gösterilmektedir. Çin gerek KvY gerek AAYB gibi faizli ya da faizsiz kredi sağlayan denetimi altındaki kurumlarıyla senkronize çalışan ulusal enerji şirketleri vasıtasıyla, diğer ülkelerdeki stratejik enerji kaynakları üzerindeki nüfuzunu arttırmaktadır. Böylece hem hedef ülkenin yönetim hem de stratejik enerji kaynaklarının idaresinde ulusal çıkarlarını gerçekleştirebileceği uygun ortamın yaratılmasını sağlayacaktır (Turan, 2020: 107).

Çin'in Rusya'ya yönelik en fazla tercih ettiği finansal araçların başında doğrudan yatırımlar ve yardımlar enstrümanı altında değerlendirebileceğimiz, düşük faizli ya da faizsiz krediler ve hibelerdir (Turan, 2020: 40). Çin-Rusya enerji ilişkileri bağlamında Moskova'nın sahip olduğu nitelikler ve Batıyla yaşadığı gerginlikler Pekin'in yatırımlar ve hibeler başlığı altındaki finansal

araçlarını uygulamaya koymasını için gerekli ortamını sağlamıştır. Rusya'nın bilhassa enerji sektörüne yönelik dış yardımlara karşı gönülsüz yaklaşması göz önüne alındığında, son dönemde yaşanan gelişmelerin Çin'e ne denli önemli bir avantajın kapılarını araladığını daha anlaşılır olacaktır. Ama yine de gönüslük olarak nitelendirilen durum Rusya'nın yabancı yatırımlara kapalı olduğu anlamına gelmemektedir. Çin özelinde ele alındığında 2006 yılında Sinopec'in BP'nin Rusya'daki faaliyetlerini yürüten orta ölçekli girişim olarak nitelendirebileceğimiz Udmurtneft'in hisselerini 3,5 milyar dolara alması bunun göstergelerindedir. Bunun sonrasında Rosneft ve Sinopec söz konusu alıma ilişkin imzalanan protokole göre hisse dağılımını Rosneft yüzde 51 ve Sinopec yüzde 49 olarak gerçekleştirmiştir (Gas&Oil, 2006).

2005-2008 arası dönemde Çin'in Rus enerji sektöründeki en önemli temasları ya küçük modernizasyon projeleri ya da sıklıkla karşımıza çıkan gizli anlaşmalar çerçevesindeki etkileşimlerden ibaret olmuştur. Ancak 2009 yılından itibaren bir takım şeyler değişmeye başlamıştır. Söz konusu değişimin 2006-2009 arasında patlak veren Ukrayna, Estonya, Beyaz Rusya Krizleri, 2008 Güney Osetya Savaşı ve 2008 Küresel Finansal Kriziyle benzer zamanlara rast gelmesi tesadüf değildir. 2009 yılı ve sonrasında imzalanan anlaşma ve protokollerin büyük çoğunluğunun petrol karşılığı kredileri ve uzun dönemli tedarik sözleşmeleri kapsıyor olması Çin'in Rus enerji sektöründe 2009 yılından itibaren önemli hale gelmesinin tesadüf olmadığını göstergelerindedir. Öyle ki imzalanan anlaşmalar değerlendirildiğinde özellikle 2009 yılından itibaren Çin ve Rusya'nın enerji ilişkilerindeki ana gündem maddelerinin başında krediler, tedarik ve satın almaların yer aldığı açıkça görülmektedir.

Tablo 15: Rusya ve Çinli Enerji Şirketleri Arasında İmzalanan Önemli Anlaşmalar ve Krediler

Yıl	Anlaşma	Milyar Dolar
2005	CNPC'den Rosneft'e Kredi	6
2006	CNPC ve Rosneft'in Vostok Energy LTD'yi Kurması	-
2006	Sinopec Rosneft'in Udmurtneft Hisselerinin Yüzde 49 Satın Alması	3,5
2007	Sinopec'in Rosneft'in Sakhalin 3 Projesinin Yüzde 25 Hisselerini Satın Alması	-
2009	Çin Kalkınma Bankasının Rosneft ve Transneft'e ESPO İçin Verdiği Kredi	25
2013	CNPC-Rosneft 25 Yıllık Petrol Tedarik Anlaşması	270
2013	Sinopec-Rosneft 10 Yıllık Tedarik Anlaşması	85
2013	CNPC Novatek'in Yamal LNG Hisselerinin Yüzde 20'sini Satın Alması	5,4
2014	POS Projesinin İmzalanması	400
2015	Çin İpek Yolu Fonunun Yamal LNG'nin Yüzde 9,9 Hisselerini Satın Alması ve Projeye 790 Milyon Dolar Kredi Vermesi	1,2
2016	Çinli Bankaların Yamal LNG'ye 15 Yıllığına Kredi Vermesi	12

Kaynak: Roseth, 2017: 24

Listede verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere sözleşme ve kredilere ilişkin verilerin tamamı verilmemiştir. Bununla birlikte içeriği paylaşılan anlaşmalarda da açıklanmayan bilgilerin

yanı sıra kredilere bağlananan petrol, hisse ya da ödeme karşılıklarına ilişkin de belirsizlikler yer almaktadır. Ama yine de Çin'in Rusya'ya verdiği petrole dayalı ilk kredinin 2005 yılında verildiğini söylemek mümkündür. Öyle ki verilen bu krediyle birlikte Çin Şubat 2005'ten Aralık 2010'a kadar günlük 180 bin varil ham petrol temin edilmesini garanti altına almıştır (Meidan, 2016: 11). Ancak tabloda yer verilmemesine rağmen bu anlaşmanın sürecini hızlandıran bir takım unsurların olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda 2005 yılında imzalanan anlaşmaya konu olan kredinin, Rosneft'in Yuganskneftgaz'ın 9,4 milyar dolara satın alımını finanse etmek için kullanıldığı bilinmektedir. 2005 yılında yaşanan bu hadiseye daha yakından bakıldığında Rosneft'in para arayışı içinde imzalanan anlaşma sürecinin aslında sonraki döneme ilişkin ipuçları verdiği görülecektir. Öyle ki Rosneft'in finansör arayışı nedeniyle şirketin anlaşma şartlarını aceleyle kabul ettiği aşıkardır. Bunun yanı sıra anlaşmanın aceleyle getirilmiş olması nedeniyle Çin'e bir takım ödünlere verilmesi kaçınılmazdır. Sonraki dönemde anlaşmanın detaylarının ortaya çıkmasıyla Rosneft'in aceleci davranmasıyla ilişkili beklentiler de doğrulanmıştır. Örneğin aceleyle getirilen anlaşmanın orijinal haline göre varil başında 3 dolarlık bir iskonto ile Brent petrol fiyatlarına bağlanması söz konusu beklentilerin doğruluğunun göstergelerindedir. Rosneft'in bu durumdan ciddi yara aldığını ifade etmek mümkündür. Bunun yanı sıra petrol fiyatları arttıkça, pişmanlığının artması da kaçınılmazdır. 2007 yılında petrol piyasalarındaki yaşanan hadisele bu durum Rosneft için dayanması zor bir hal almaya başlamıştır. Rosneft bu nedenle CNPC'den fiyatların yeniden müzakere edilmesini talep etmiştir. Çin'in Mart 2008'de indirimi azaltmayı kabul etmesine kadar bu talep taraflar arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Yaşanan bu hadise bile Rusya'nın enerji diplomasisindeki pazarlık gücüne ilişkin fikir verdiğini ifade etmek mümkündür (Meidan 2016: 11).

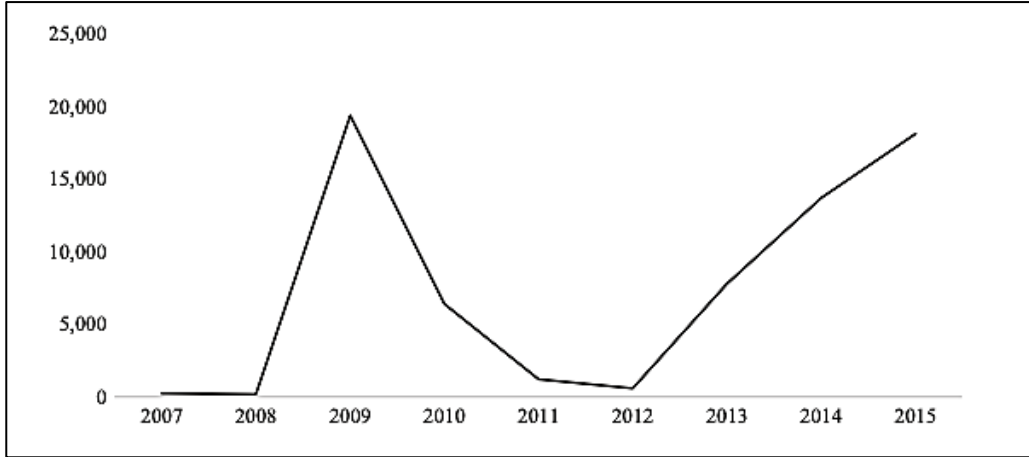
2008 yılında kısmen atlatılan petrol fiyatlarının yeniden müzakere edilmesinden kaynaklanan anlaşmazlığın bir yıl sonrasında, benzer şekilde Rusya'nın enerji diplomasisinde pazarlık gücünü olumsuz etkileyen hadiseye tanıklık edilmiştir. Bu hadise, 2009 yılında imzalanan anlaşma iki taraf arasında o tarihe kadar ki yapılan en büyük çaptaki ticaret ve finansman konusundaki işbirliğidir. 2009 anlaşmasını bir bakıma Çin'e ek petrol tedariki sağlanacak 25 milyar dolarlık bir kredi pazarlığı olarak nitelendirmek mümkündür. Hatta ESPO boru hattı projesinin de 2009 anlaşmasının bir parçası olduğu göz önüne alındığında, ihracat niteliğinin daha fazlası olduğu anlaşılmaktadır. Ancak anlaşmanın imzalanmış olduğu dönem şartları göz önüne alındığında Rusya'nın bu pazarlıkta da Çin'e ödünlere vermesini kaçınılmaz hale gelmektedir. Nitekim Çin anlaşma kapsamında kredilerin kullanımını şarta bağlaması bu durumu doğrulamaktadır. Öyle ki anlaşma kapsamında Çin Kalkınma Bankası'nın Transeft ve Rosneft'e vermiş olduğu kredilere tarafların erişimine boru hattının ilk aşamasının tamamlanmasına kadar izin verilmemiştir.

Verilerden de anlaşılacağı üzere 2013 yılı belki de Çin-Rusya enerji ilişkileri tarihinin en hareketli dönemidir. Çin ve Rusya'nın petrol, doğal gaz ve LNG gibi stratejik enerji kaynaklarına ilişkin anlaşmaya varmalarının 2013 yılındaki hareketlenmedeki etkisi büyüktür. 2013 yılındaki

anlaşmalardan Çin'in karlı çıkan taraf olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda her şeyden önce Çin üç stratejik enerji kaynağına ilişkin ihtiyacını uzun bir süre güvence altına almak fırsatına sahip olmuştur. Bununla birlikte ticari partner olmanın ötesine geçilmiş ve Rusya-Çin enerji ilişkilerinde stratejik ortaklığa evrilmiştir. Çin'in Rusya coğrafyasındaki en başta upstream faaliyetlerine ilişkin yatırımlar yapmaya başlaması ve projelerin paydaşı haline gelmesi söz konusu ortaklığın niteliğinin göstergelerindedir. Kısacası bu süreç Çin'in enerji arz güvenliği için bir kazanç niteliğindeki benzer şeyleri Rusya için söylemek mümkün değildir. Çünkü Rusya'nın Çin'e yönelimi sadece hassasiyetlerine geçici çözüm niteliğindedir. Daha açık bir deyişle söz konusu anlaşmalar Çin'in enerji güvenliğine olumlu yönde katkı sağlarken, Rusya'nın hem finansal hem de siyasi açıdan komşusuna bağımlılığı artmaktadır. Dolayısıyla Çin enerji ilişkilerinde uzun denebilecek bir süre kaynak arzını bağlayıcı nitelikteki anlaşmalarla ve ortaklık girişimleriyle daha da güvence altına alırken, Rusya'nın finansal açıdan her destek arayışı, enerji diplomasisinde ödünler vermeye zorladığı için ulusal güvenliği daha da kırılğan hale gelmektedir. Söz konusu ifadenin daha net anlaşılabilmesi için Rusya'nın sıkıntı dönemleriyle Çin'den gelen finansman kaynaklarındaki dalgalanmaların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

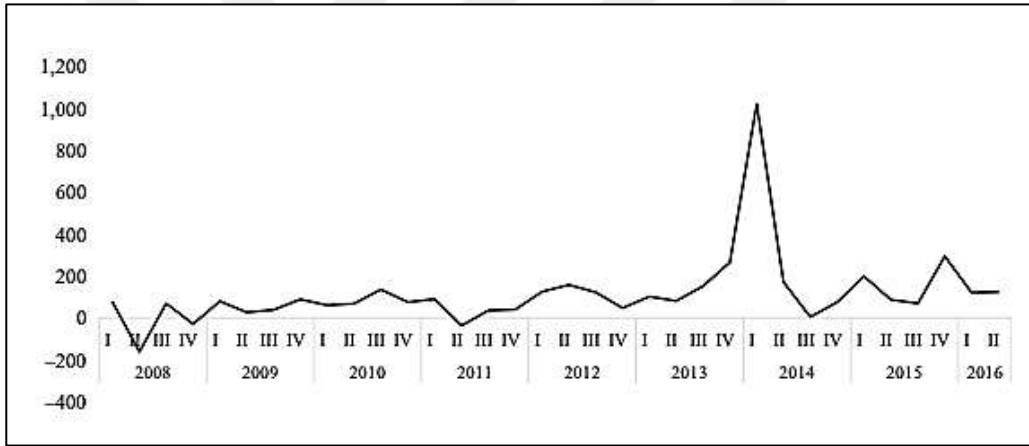
Kredilere ilişkin sonraki satırlarda verilen tabloya göre Çin-Rusya ekonomik ilişkilerinin karmaşık bir hal almaya başladığını söylemek mümkündür. 2014-2015 yılları arasında Çin'den alınan borç artışını Ukrayna Kriziyle ilişkilendirmek mümkündür. Ancak söz konusu artışın Ukrayna'daki olaylarla ilişkisi halen daha tartışılmaktadır. Çünkü bir kesim uzmanlar 2014-2015'te yaşanan artışın Ukrayna'da yaşanan hadiselerle ilgisinin olmadığını ve artış trendinin daha öncekilerin devamı olduğu görüşündedirler. Ancak 2008-2009 yıllarında da benzer artışın olması ikinci uzman kesimin iddialarının temel dayanağını teşkil etmektedir. Bu bağlamda tek bir dönemdeki artış kesin bir sonuç vermeyebilecek iken bu iki artış döneminin birlikte ele alınması daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Overland ve Kubayeva, 2018: 99-100). Dolayısıyla her iki artış bir arada ele alındığında ortak noktasının Rusya'nın her finans arayışında Çin'e yöneldiği sonucuna varılmaktadır. Rusya'nın Çin'e karşı borçlanmasındaki artış dönemlerinin de enerji ilişkilerinde verilen ödünlerle benzer zamanlara rast gelmesi de varılan sonucu desteklemektedir.

Grafik 33: Çin'in Rusya'ya Verilen Banka Dışı Kuruluşların Kredileri/Milyon Dolar

Kaynak: Overland ve Kubayeva, 2018: 100

Grafik 34: Çin'in Rusya'ya Yönelik Doğrudan Dış Yatırımları /Milyon Dolar

Kaynak: Overland ve Kubayeva, 2018: 100

Doğrudan dış yatırımlara ilişkin grafikten de anlaşılacağı üzere 2014 yılı başlarında Çin'in Rusya'ya yönelik girişimlerinde büyük bir sıçrama göze çarpmaktadır. Ancak söz konusu sıçrayış söz konusu dönemin ilk çeyreğinde gerçekleşmiş fakat bu durumda yaptırımların yılın ikinci ayına kadar uygulanmadığını dikkate almak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Nisan dönemi sonrasındaki hareketlilik daha anlaşılır olacaktır. Bu bağlamda söz konusu artış trendinin büyük ihtimalle uygulamaya konan yaptırımlarla ilgisi bulunmamaktadır. Büyük oranda artışın Mayıs döneminde POS projesinin duyurulmasıyla ilişkilendirilmesi daha rasyonel bir yaklaşımdır (Overland ve Kubayeva, 2018: 101). Dolayısıyla her iki grafikten elde edilen veriler birbirini desteklemektedir. Tüm bunlar ışığında enerji süper gücü olarak nitelendirilse de Rusya'nın her geçen gün giderek Çin'e bağımlı hale geldiğini ifade etmek mümkündür. Kısacası Çin'in Rusya'ya yönelik yatırımları, böylesi bir gidişatta Moskova'nın ulusal güvenliğini yavaş yavaş sarsmaktadır (Roseth, 2017: 35).

SONUÇ

Uluslararası ilişkiler literatüründe kavramsallaştırma sorununa sıkça rastlanmaktadır. Bu bağlamda tez kapsamında söz konusu kavramsallaştırma sorunuyla ilgili hatalardan kaçınılması hassasiyeti bakımından ilk bölümde kavramsal ve teorik çerçeveye ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplini açısından tezin birinci bölümünde hassasiyetle ele alınan söz konusu kavramlardan ilki enerji kaynakları ve stratejik enerji kaynaklarıdır. Tez kapsamında tercih edilen, etkiyen kuvvet anlamında kullanılmaya başlayan ve geçmişi insanlığın kendisini keşfetmesiyle birlikte kas gücünden yararlanmaya başladığı şeklinde ifade edilen tüm enerji kaynakları değil, herhangi bir dönemde sosyo-ekonomik gelişimin imkânsız olduğu ve insanlık yaşamının her alanında etkisi olan kaynakları ifade eden stratejik enerji kaynakları konseptidir. Son dönemde stratejik enerji kaynaklarının en önemli kısmını hidrokarbon kökenli yakıtların teşkil ettiği görülmektedir. Uluslararası politika açısından ele alındığında söz konusu hidrokarbon kökenli enerji kaynakları -önem sırasıyla- petrol, doğal gaz ve kömür şeklindedir.

Stratejik enerji kaynaklarının uluslararası sistemin egemen aktörleri olan devletlerin daha fazla gündeminde yer aldığı bir durumda olduğu açıkça görülmektedir. Daha önceki satılarda da değinildiği üzere, zaten stratejik enerji kaynaklarını dünya genelinde diğer tüketilenlerden ayırıştırılması bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu ayrışma da devletlerin söz konusu kaynaklara yaklaşımlarının stratejik olarak nitelendirilmesindeki etkisini görülür hale getirmektedir. Kaynakların nitelikleri ve çağın şartlarıyla ilintili çeşitli faktörler, devletlerin yaklaşımlarında ciddi rol oynamaktadır. Çeşitli düzeylerde birbirleriyle bağlantılı faktörlerin tamamına yakını, kaynakların tükenir olması, sektör yapısı, üretimden tüketime kadar olan süreç ve dönemdeki gelişmeler gibi farklı başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür. Farklı başlıklar altında sınıflandırılan söz konusu faktörlerin ortak noktaları ise fırsat ve tehditlere ilişkindir. Ancak farklılık ve zıtlık gibi ifadelerle rağmen, her bir faktörün devletlerin stratejik enerji kaynaklarına ilişkin yaklaşımlarındaki etkisinin benzer olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Nitekim basitçe ifade etmek gerekirse her bir faktörün etkisi karşımıza fayda ya da zarar olarak çıkmaktadır. Tüm bunların devletlerin yaklaşımlarına yansımaları ise en fazla siyasal alanda karşımıza çıkmaktadır. Stratejik enerji kaynaklarının devlet idaresinin temel politika konusu, unsur ve araçlarından biri haline gelmesini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Devletler için stratejik enerji kaynaklarına ilişkili bir diğer mesele, devletlerin bir takım amaçlarına ulaşmak için stratejik enerji kaynaklarına yönelik politikasını diğer alanlarla bağlantılı hale getirmeleridir. Daha açık bir deyişle enerji stratejik olarak hayati emtia ve enerjiye erişim ise

devletlerin güvenliğinin ana unsuru haline gelmiştir. Enerji güvenliği sorunu söz konusu meselelerin en önemlilerindedir. Stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili fırsat ve tehditler göz önüne alındığında ortaya çıkan enerji güvenliği sorunu bir takım devletlerin geçmek bilmeyen kronik hastalığı olarak ifade edebilir. Enerji güvenliği sorununun, 2007 yılında Financial Times'ta yayımlanan bir makalede 1990'ların "ölümcül sorunu" olarak nitelendirilmesi söz konusu ifadeyi desteklemektedir.

Devletlerin stratejik enerji kaynaklarına ilişkin bağımlılıklarının artarak devam etmesinin bu gidişattaki rolü tartışmasıdır. Çünkü devletler tarafından siyasallaştırılan "şeyler", maddesel varlık olmanın ötesinde niteliğe sahiptir. Bu bağlamda güvenlik sorunu haline gelen stratejik enerji kaynaklarının, uluslararası ilişkiler bağlamında en önemli niteliklerinden birisi, gücün ve işbirliğinin başlıca unsurları arasında yer almasıdır. Öncelikle gücün unsurları arasında sayılan stratejik enerji kaynakları, güç faktörünün belirleyici olduğu aktörlerin uluslararası sistemdeki pozisyonları ve niteliklerine de olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Söz konusu katkı uluslararası ilişkiler disiplininin çeşitli yaklaşımlarınca da açıkça ifade edilmektedir. Bilindiği üzere stratejik enerji kaynaklarının devletler arası ilişkilerde çatışmaya yol açabileceğine yönelik realist paradigmanın karşısında, liberal perspektif, işbirliğinin halen daha mümkün olabileceği varsayımını savunmaktadır. Ancak devletler arası ilişkilerde işbirliğinin mümkün olduğu nispeten barışçıl bir ortamda bile, stratejik enerji kaynaklarının güç unsuruna dönüştürülmesine tanıklık edilmesi durumu karmaşık hale getirmektedir. Bu bağlamda liberal perspektifin uluslararası politika kapsamında stratejik enerji kaynaklarının bir diğer niteliğini ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Söz konusu nitelik örneğin enerji diplomasisinde stratejik enerji kaynaklarını hem gücün hem de işbirliğinin unsurlarından biri haline getirmektedir. Dolayısıyla stratejik enerji kaynaklarının aynı anda hem çatışma hem de işbirliğini mümkün kılan iki zıt düşüncenin varsayımlarını bir araya getiren karmaşık bir yapıya sahip olduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle tez çalışmasında iki zıt perspektifin arasında bağlantı kuracak, yol gösterici bir yaklaşım olarak karşılıklı bağımlılık (interdependency) tercih edilerek söz konusu karmaşıklık giderilmiştir. Karşılıklı bağımlılık yaklaşımının tez için ön plana çıkan niteliği, devletler arasındaki ilişkilerin işbirliği içerisinde yürütüldüğü bir ortamda stratejik enerji kaynaklarının nasıl güç unsuruna dönüşebileceğine açıklık getirebilmesidir. Öyle ki karşılıklı bağımlılığın temelinde yer alan asimetrixlerin, özellikle dış politika ve güvenlik politikası gibi siyasi konularda dikkat çekici bir yapıya sahip olduğu tez kapsamında doğrulanmıştır. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık yaklaşımıyla ilişkili olarak tezde, enerji temelindeki asimetrix karşılıklı bağımlılık ilişkisi, siyasi etki yaratabilme potansiyeline sahiptir ve stratejik enerji kaynakları manipüle edilebilecek bir güç kaynağı haline dönüşebilmektedir, sonucuna ulaşılmıştır.

Tezin ikinci bölümünü, "Rusya Federasyonu ve Strajik Enerji Kaynakları" başlığı teşkil etmektedir. Tezin bu bölümünde daha önce teorik açıdan doğrulanan stratejik enerji kaynakları temelindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisindeki asimetrixlerin, siyasi etki yaratabilme potansiyeli; söz

konusu kaynakların manipüle edilebilecek bir güç kaynağı haline dönüşmesinin, pratikte geçerli olup olmayacağı ve enerji ilişkileri bağlamında Pekin-Moskova yakınlaşmasına giden süreç, Rusya perspektifinden analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, tezin ikinci bölümünde ilk olarak Rusya'nın stratejik enerji kaynakları bakımından nitelikleri ele alınmış ve Moskova'ya devletler arası ilişkilerde etki yaratan stratejik enerji kaynaklarının başında petrol ve doğal gazın yer aldığı görülmüştür. Petrol ve doğal gaz bakımından dünyanın önde gelen ekonomileri arasında yer alan Rusya'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynaklarına yönelik tutumu, bilhassa Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte önemli ölçüde değiştiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Rus enerji sektörü, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle geçmişe nazaran değişim ve dönüşüm geçiren dinamik bir niteliğe bürünmüştür. Söz konusu nitelik, kaçınılmaz olarak politikalar bağlamında bir sonraki aşamaya geçişi ve değişimi de beraberinde getirmiştir. Sektör için önceliklerin kamusal planlamanın gereklilikleri doğrultusunda devlet tarafından belirleneceği, stratejik kaynaklarla ilgili faaliyetlerde özel sektör ve yabancı sermayenin önemli sorumluluk üstleneceği, fakat devletin kılavuzluğu ve yönlendirmesinin aksinin mümkün olmadığını belirten Putin'in bu gibi ifadeleri, söz konusu değişiminin ip uçlarını içermektedir. Bu doğrultuda en önemli değişim stratejik hale gelen Rus enerji sektörünün devlet kontrolü altına alınmasıdır. Ancak devletin bu alandaki girişimleri kolay sonuçlanmamış ve hatta hadiseler oligarklarla savaş haline dönüşmüştür. Öyle ki Kremlin'in ülkenin başta enerji olmak üzere kritik sektörlerinde oligarklara karşı yürüttüğü savaşta zaman zaman Putin'in demokratik olmayan yöntemlere başvurmasına dahil tanıklık edilmiştir. Uluslararası alanda büyük yankı uyandıran Yukos olayı bunun örneklerindedir. Söz konusu hadise, Rus enerji sektörünün günümüzdeki formuna yönelik dönüşümünü ve bundan sonraki süreci şekillendiren dönüm noktasıdır. Bundan sonraki süreçte Rus enerji sektörünün değişen formunu, devlet kapitalizmi ışığında oligarşik kapitalizmden siloviki kapitalizmine dönüşüm olarak ele almak mümkündür. Sadece petrol sektöründeki mülkiyeti yüzde 50'den fazla olan Rus devletinin stratejik sektörlerdeki kontrolü kendisi ya da şirketler aracılığıyla ele geçirerek kapitalist anlayışın gerektirdiği gibi, piyasayı ve refahı kontrol ediyor olması günümüz formunun niteliğinin en önemli delillerindedir.

Vladimir Putin'in dikey otorite inşası doğrultusunda başta enerji olmak üzere kritik sektörleri devletin kontrolüne almasıyla birlikte bir sonraki aşamaya geçilmiştir. Bundan sonraki aşamanın temel mantığı, yurtiçinde kazanılan gücün uluslararası arenaya yansıtılmasıdır. Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte enerji süper gücü olma yolunda önemli adımlar atan Rusya, 2000'lerin başından itibaren amacına ulaşan bir görüntü çizmektedir. Stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili olarak yurtiçi ve yurtdışında önemli ölçüde etkinliğini arttıran Rusya, ciddi bir güç haline gelmeye başlamıştır. Kısacası Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle birlikte önemli dönüşüm sürecine giren Rusya, 2000'li yılların başından itibaren artık enerji süper gücü olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Stratejik enerji kaynaklarıyla bağlantılı olarak kazandığı gücü, dış politika ve devletler arası ilişkilere yansıtmadaki başarısı bunda önemli rol oynamıştır. 2006-2009 yılları arasında Rusya'nın söz konusu başarısı ve üstünlüğü tartışmasız devam etmiştir. Ancak 2009 yılı sonrasında bir takım

dengelerin değişmeye başladığı görülmektedir. Dengelerdeki değişime neden olan en önemli dinamiklerin başında, yüksek oranlarda Rus enerjisine bağımlı konumdaki başta AB olmak üzere diğer bölge ülkelerinin enerji güvenliklerini sağlamaya yönelik stratejik adımlar atmaya başlamaları gelmektedir. Söz konusu ülkelerin çeşitlendirme stratejisi başta olmak üzere enerji güvenliklerini sağlamaya yönelik girişimleri, tam anlamıyla çözüm olmasa da Rusya’ya karşı hassasiyet ve kırılganlıkların azaltılmasına önemli ölçüde katkı yapmıştır. AB ülkelerinden bazılarının “Kuzey Akım” sürecinde Rusya’ya karşı ses yükseltmeye başlaması bunun göstergelerindedir. Rusya’nın bu duruma vermiş olduğu karşılığ Çin kartını ne sürmek şeklinde olmuştur. Dolayısıyla Rusya’nın hassasiyet bağlamında olumsuz etkilenmeye başladığı görünür hale gelmiştir. Aynı dönemlerde ortaya çıkan mali kriz ise söz konusu olumsuz etkiyi derinleştirmiştir.

2006-2009 gelişmelerinden zaten olumsuz etkilenen Rusya’nın sonraki dönemde rasyonel davranmak yerine, dengelerdeki değişini hızlandıracak şekilde daha agresif ve kontrolsüz hareket ettiğine tanıklık edilmektedir. Öyle ki Rusya’nın 2000’li yılların ilk beş yılında elde ettiği kazanımlar dönemi geride kalmış; 2006-2009 krizlerinde Avrupa lkelerinin alternatif arayışına girmeleri gibi nedenlerden dolayı rüzgârın yönü değişmeye başlamış; artık ilişkiler Moskova’nın kırılgan hale geldiği bir yöne doğru evrilmiştir. Böylesi bir ortamda 2014 krizi ise kayıpları beraberinde getiren sürecin fitilini ateşlemiştir. Bu bağlamda Rusya Federasyonu özelinde tüm dünya için 2014’n önemli bir dönüm noktası olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Çünkü bu tarihten itibaren Rusya ve dünya için bir takım alışa gelmişlikler değişmeye başlamıştır. Söz konusu değişimlerin başında Rusya açısından stratejik enerji kaynaklarının dış politikada kaldıraç gücünün etkisini yitirmeye başlaması gelmektedir. nceki dönemlerin aksine 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ın ilhakına verilen şiddetli tepki ve uygulamaya konan yaptırımlar bunun göstergelerindedir. Çünkü Ukrayna Krizi sürecinde Rusya’nın Kırım’ın ilhakına varan eylemleri karşılığında uygulamaya konan ve kendisini hedef alan yaptırımların olumsuz etkilere neden olacağı düşünülmektedir. Söz konusu yaptırımların etkilerinin orta ve uzun vadede hissedileceği tahmin edilmektedir. Çünkü zellikle Rus enerji sektörünün niteliği ve faaliyetlerindeki trendler göz önüne alındığında, yaptırımların ülkenin zayıflıklarını hedef almaktadır. Böylesi bir ortamda Rusya’nın ciddi güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalması yüksek ihtimaldir. Putin yönetiminin buna vermiş olduğu karşılığ, ilk aşamada bir takım konuları gvenikleştirmek ve politikalarına yön veren strateji belgelerini güncellemek şeklinde olmuştur. Söz konusu belgelerde yaptırımların olası etkileri ve bunların azaltılması, engellenmesi ya da bertaraf edilmesine yönelik yol haritaları belirlenmiştir. Yerlileştirme, eşitlendirme, ithal ikame politikası gibi uygulamalar, belgeler kapsamında ele alınan ya da eyleme geçirilen yol haritasındaki seçenekler arasındadır. Buna karşın çeşitlendirme, yerlileştirme ya da ithal ikame politikalarından kısa vadede kazanımlar elde edilse de bunun sürdürülebilirliği tartışmalıdır. Rusya’nın özellikle çeşitlendirme ve ikame gibi politikalarındaki partnerleri söz konusu düşünceyi desteklemektedir.

2013 yılından itibaren Çin ve Rusya arasındaki enerji ilişkileri giderek yakınlaşma eğilimine girmiştir. Ancak 2014 yılından itibaren “stratejik ortaklık” olarak nitelendirilmeye başlanan ikili ilişkiler, yeni ortaya çıkmış bir durum değildir. Bu bağlamda Mao döneminde de Rusya’nın enerji bağlamında tarafların önemli ölçüde bir arada hareket ettiğinin örneklerine rastlanmaktadır. Ama yine de 21.yy’ın stratejik enerji kaynakları temelindeki ilişkilerin 2000’li yılların ortalarından bu yana daha ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. 2008 yılı sonrasında bu durum daha belirgin hale gelmiştir. Bu bağlamda öncelikle, bilhassa Kırım’ın ilhak edilmesi olmak üzere Ukrayna krizinin, Rusya’ya geri dönüşlerinin fırsatlar mı yoksa tehditler mi olduğuna enerji güvenliği açısından açıklık getirmek gerekmiştir. Ukrayna coğrafyasının enerji bağlamında coğrafi konumu, Kırım açıklarındaki hidrokarbon rezervleri gibi unsurlar fırsatları beraberinde getirmiş gibi gözükse de aslında tehditlerin önünü açtığı hatta ülkeye ciddi zarar verecek etkilere neden olacağı aşikardır. Uluslararası sistemin batılı aktörleri öncülüğünde uygulamaya konulan yaptırımların sadece bir başlangıcı teşkil ettiğini ifade etmek mümkündür. Bunun en önemli delillerinden birisi, içerik bağlamında ele alındığında yaptırımların hedef aldığı noktaların rastgele seçilmediği ve hatta Rusya’nın kritik sinir uçlarına yönelik olduğunun açıkça anlaşılır olmasıdır. Örneğin İran’a uygulananların aksine, yaptırımların enerji kaynakları ticaretini kapsamaması ve sektörün gerilemeye başlayacağı dönemde toparlanmak için gerekli olan desteğe ulaşmasının engellenmesi girişimlerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Çünkü zirve noktasına ulaşmış Rus enerji üretiminin gerilemeye ve yeni sahaların geliştirilmesinin hayati derecede önemli hale gelmeye başlamasıyla birlikte bunun için gerekli teknolojik donanım açısından ülkenin yetersiz olduğu bilinen bir gerçektir. Bir bakıma yeni enerji sahalarının daha çok ülkenin fiziki olarak şartları zorlayıcı coğrafyalarda olması, Rusya’ya gelecek dönemlerde önemli bir handikap olarak dönecektir.

Tezin üçüncü bölümünün başlığını “Çin Halk Cumhuriyeti ve Stratejik Enerji Kaynakları” teşkil etmektedir. Tezin bu bölümünde, Pekin-Moskova enerji ilişkilerindeki yakınlaşmanın altında yatan nedenler ve yaşanan gelişmeler Çin perspektifinden analiz edilmiştir. Bununla ilişkili olarak rezerv bakımından durumu ve enerji alanındaki girişimler gibi Çin’in stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili gelişmeler yakın tarihten başlayarak 2020 yılı sonuna kadar analiz edilmiştir. Tezin bu bölümünde ele alınan konular yakınlaşan Çin-Rusya enerji ilişkilerinde Pekin’in pozisyonunu daha anlaşılır hale getirmiştir. Bununla birlikte stratejik enerji kaynakları ve Rusya’nın Çin için ifade ettiği anlamlar daha net anlaşılmuştur. Ayrıca tezin “Çin Halk Cumhuriyeti ve Stratejik Enerji Kaynakları” başlıklı üçüncü bölümünde, enerji bağlamında Çin-Rusya ilişkilerinde tarafların pozisyonları ve nitelikleri daha net ortaya konmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak Çin’in stratejik enerji kaynakları bakımından 2020 itibariyle genel görünümünde petrol, doğal gaz ve kömürle ilişkili faaliyetleri ele alınmıştır. Faaliyetlere ilişkin elde edilen veriler doğrultusunda ise Çin’in petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından istenen seviyelerde olmadığı görülmüştür. Ancak Çin’in rezerv bakımından petrol ve doğal gaz gibi stratejik enerji kaynakları rezervlerinin ülke sınırları içerisinde bulunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Çin’in istenen seviyelerde olmadığına daha anlaşılır olabilmesi için stratejik enerji kaynaklarına ilişkin sektördeki

üretim faaliyetleri tüketim miktarlarıyla birlikte analiz edilmiştir. Buradan elde edilen sonuçlar, ülkenin rezerv durumuyla birlikte karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve Çin'in yerel stratejik enerji kaynakları bakımından istenen seviyelerde olmadığına sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyüme ve genel olarak devlet fonksiyonlarının işlerliğinin temel girdilerinin başında yer alan stratejik enerji kaynaklarına ihtiyaçlarını karşılayacak miktarlarda sahip olamama sıkıntısı yaşayan hemen hemen tüm aktörler gibi Çin'in de son dönemlerde uluslararası arenanın kronikleşen sorunu haline gelen enerji güvenliği problemiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir.

Çin'in enerji güvenliği sorununa yaklaşımı bakımından ulaşılan sonuçlar, elde edilen bir takım verilerle "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik Reformları ve Stratejik Enerji Kaynakları" alt başlığında test edilmiş ve doğrulanmıştır. Çin'in stratejik enerji kaynaklarına yönelik ilgisinin, ülkenin uluslararası arenada yükselen güç haline gelmesinde kilit rol oynayan ekonomik reformlarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Pekin'in ekonomik büyümesiyle uluslararası areadaki yükselen konumu arasındaki doğrusal ilişki göz önüne alındığında, söz konusu bağlantı daha net anlaşılmaktadır. Tartışmasız şekilde Çin şu an için uluslararası arenada süper güç olmasa da zaten küresel anlamda yükselişi devam eden ekonomik güçtür. Çin'in küresel ekonomik güç olmasına ilişkin büyüme ise 1979-2018 arası dönemde yılda ortalama 9,5 olarak ifade edilmektedir. Ancak bu aşamada, Pekin'in ekonomi ve uluslararası arenadaki yükselişi arasındaki ilişkiyi tam olarak açıklarken, ekonomi-enerji tüketimi bağlantısını ortaya koymakta eksik yönlerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi salt oranlarla açıklamak da sınırlı bir yaklaşım olabilecektir. Dolayısıyla böylesi bir yaklaşım kuşkusuz, yanlış ya da güvenilir olmayan sonuçlara da ulaşmamıza neden olacaktır. Daha güvenilir sonuçlara ulaşabilmek amacıyla tezin bu bölümünde enerji tüketimi-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tüm yönleriyle aydınlatılması için Çin'in büyümesinde kilit rol oynayan ekonomik reformlarla ilişkili kalkınma modeli ele alınmış ve Çin'in üretime dayalı endüstriyel gelişimi tercih ettiği görülmüştür. Ayrıca söz konusu üretimin yaygın olarak enerji yoğun endüstriyel alanlarda olması ise enerji-ekonomik-yükselen güç üçgenindeki bağlantıyı daha net ortaya koymuştur.

Temelde enerji tüketimindeki artışla ilişkili olduğu görülen enerji güvenliği sorununun boyutlarının daha net anlaşılabilmesi için tezde, Çin'in karşı karşıya olduğu güvenlik tehditleri ele alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında Çin'in genel olarak karşı karşıya olduğu enerji güvenliği tehditleri on başlık altında toplanmıştır. Söz konusu başlıklar; stratejik enerji kaynaklarının artan tüketimi ve ithalat bağımlılığı; enerji ithal edilen ülkelerin istikrarsızlığa açık oluşu, enerji nakil güzergahlarının güvenliği; petrol piyasası ve fiyat mekanizmasında etkisizlik, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve ani şoklar; küresel ısınma ve hava kirliliği gibi çevresel olumsuzlukları kapsayan konular; Güney ve Doğu Çin Denizi'ndeki devam eden sorunlar; ABD ile yaşanan rekabet; Çin'in enerji akışının önemli bir bölümünü teşkil eden deniz yollarının ABD donanması tarafından kontrol edilmesi ve Çin'in enerji ithal ettiği ülkelere uygulanan yaptırımlardır. Çin'in enerji güvenliğine

yaklaşımı ve karşı karşıya olduğu tehditlerin ortaya konmasıyla birlikte; devamında enerji politikalarına ilişkin konulara yer verilmiştir.

Çin'in enerjiyle ilişkili mevcut ve potansiyel sorunlara resmi strateji belgelerinde yer vererek bir bakıma güvenlikleştirdiği görülmektedir. Resmi strateji belgelerinde güvenlikleştirilen söz konusu meselelerle ilişkili tezin bu bölümünde Çin'in enerji politikası ve enerji güvenliği stratejileri analiz edilmiştir. Bununla ilişkili olarak Çin'in enerji stratejilerinin, enerji güvenliği üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca göze çarpan bir diğer husus, Çin'in genel olarak çeşitlendirme stratejisiyle ilişkili olarak karşımıza çıkan enerji güvenliği politikasını iki boyutta ele almasıdır. Bu bağlamda Çin, enerji güvenliği stratejilerini ülke içindeki ve dışındaki uygulamalar çerçevesinde ayrı ayrı ele almaktadır. Çin'in enerji güvenliğine yönelik stratejilerinin ilk boyutunu, enerjiyle ilişkili ülke içindeki gelişmeler teşkil etmektedir. Bu noktada bir takım önceliklerin Çin'in enerji stratejilerinin iç boyutunun kapsamını belirlediği görülmektedir. Çin'in enerji güvenliği bağlamındaki iç politika önceliklerinden ilki enerji kaynaklarının işlerlik kazandığı sektöre ve onun kilit mekanizmalarının iyileştirilmesine yönelik uygulamalar olmuştur.

Çin'in enerji güvenliği politikasının bir diğer ayağını dış boyut teşkil etmektedir. Çin'in bu boyutta karşı karşıya olduğu tehditler iç boyutla kıyaslandığında, göreceli olarak ülkeyi daha zorladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü yurtiçinde enerji konusunda ciddi gelişim yaşansa da sonuç olarak milli stratejik enerji kaynakları arzının, talebi karşılamada yetersiz olması gibi temel nedenler, rasyonel görünmemesine karşın Çin'i enerji güvenliğini yurtdışında aramaya yönlendirmektedir. İçerik bakımından ele alındığında, çeşitlendirme stratejisinin Çin'in enerji güvenliği stratejilerinin dış boyutunun da sınırlarını çizdiği görülmektedir. Bu bağlamda Çin'in öncelikleri, enerji ticaretini güvence altına almak, alternatiflerin tüketimdeki payının artırılmasına benzeri kaynak ve tedarikçilerin çeşitlendirilmesi, yeni nakil güzergahlarının inşa edilmesi, gelişmekte olan ülkelere altyapı yatırımları ve teknik destek sağlanması benzeri yöntemler aracılığıyla dünyanın dört bir yanındaki enerji kaynaklarının ve altyapının mülkiyetini elde etmektir. Enerji güvenliği stratejilerinin dış boyutunda Çin öncelikle tedarikçilere yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Çin'in bu girişimlerinin başında kaynak, tedarikçi ve güzergâh gibi hususlarda çeşitlendirme faaliyetleri yer almaktadır. Kaynak ve güzergâh çeşitlendirilmesi geleneksel uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktayken, Çin'i özgün kılan uygulamalar asıl olarak tedarikçiler bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Daha açık bir deyişle Çin'in tedarikçi bağlamında çeşitlendirmesi çerçevesinde bir takım özgün yöntemler izlediğine tanıklık edilmektedir. Enerji rezervleri bakımından zengin durumdaki ülkelere yapılan yatırımlar, verilen kredi ve hibeler, yurtdışında enerji varlıkları edinilmesi bu yöntemlerden bazılarıdır. Çin'in söz konusu yöntemlerini, ekonomik araçların enerji stratejisine entegre edilmesi şeklinde ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte bir bakıma Çin, ekonomi politikasının araçlarını yurtdışı enerji stratejilerinde koordineli hale getirmiştir. Çin'in ekonomi politikasının araçlarından enerji güvenliğine yapmış olduğu katkı bağlamında ön plana çıkan uygulamaları kaynak karşılığı ödemeli

krediler, hisse karşılığı krediler ve enerji varlığı karşılığı kredilerdir. Söz konusu uygulamaların Çin'in enerji güvenliğine katkılarını genel olarak tedarikçi çeşitlendirme, ithalatın garanti altına alınması ve enerji faaliyetlerindeki paydaşlık olarak üç başlık altında ifade etmek mümkündür.

Yurtdışı enerji-finans faaliyetlerinden ciddi kazançlar sağlayan Çin'in, yakın tarihte enerji güvenliği stratejilerinin dış boyutunun grand strateji kapsamında uygulamaya geçirildiğine tanıklık edilmektedir. Söz konusu stratejinin KvY olduğu aşıkardır. Çin için KvY, bir bakıma küresele yönelim bağlamında inşa edilen düzene geçiş için değişimi sürecini başlatan gelişmedir. "Grand Strateji" olarak nitelendirebileceğimiz KvY, ülkenin ulusal güvenliğine ve çıkarlarına fayda sağlayacak birçok kritik sektörü kapsamaktadır. Çin'in ulusal güvenliğinde ekonomi-enerji bağlantısı göz önüne alındığında enerji sektörü ülkenin çıkarlarına fayda sağlayacak alanlardan birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Çin'in enerji güvenliğini sağlamak adına gerek iç gerekse deniz aşırı olmak üzere yapmış olduğu yatırımlar, KvY kapsamında da devam ettirilmektedir. Bir bakıma KvY kapsamında Çin bir taraftan ilişkide olduğu ülkeleri finansal araçlarıyla destekleyerek onların ekonomik ve altyapı gelişimine katkı sağlarken, diğer taraftan ticaretini ve enerji arzı gibi ülkenin büyümesinin yaşam kanallarını da güvence altına almaktadır.

Tezin dördüncü bölümünün başlığını "Çin-Rusya Enerji İlişkilerinde Pazarlık Gücü ve Dengelerdeki Değişimler" teşkil etmektedir. Tezin bu bölümündeki hedefler doğrultusunda Çin-Rusya enerji ilişkilerinin günümüzdeki niteliği, dengelerdeki değişimler analiz edilmiş ve geleceğe ilişkin öngörülere yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk aşamada tarafların birbirleri nezdindeki yeri ve tanımladığı kimliklere ilişkin analizler yapılmıştır. Çünkü tarihsel süreçteki etkileşimlerin günümüzde taraflar arasındaki ilişkilerin seyrinde ve yaklaşımlarında önemli ölçüde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu aşamada Rusya-Çin arasındaki etkileşimlerin önemli bir tarihi geçmişe dayandığı görülmektedir. Çin-Rusya arasındaki etkileşimlerin tarihteki ilk temasları fetihler ve anlaşmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok defa çatışma durumuna gelen taraflar bir şekilde anlaşmaya varmışlardır. Buna karşın o dönemde yaşananların birçok açıdan bugüne etki ettiğini söylemek mümkündür. Sınırlar konusundaki anlaşmazlıklar bunun örnekleridir. Öyle ki tarafların birbirine yaklaşımında halen daha tarihin izlerine rastlanmaktadır. Çin-Rus ilişkilerinde nispeten daha olumlu gelişmelerin yaşandığı dönem ise SSCB'nin kuruluşundan itibaren karşımıza çıkmaktadır. İlişkilerde yakınlaşmaya neden olan dinamikler arasında yer verdiğimiz ideolojik unsurlar da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Ancak taraflar arasındaki bu ideolojik yakınlaşma sadece Stalin'in ölümüne kadar sürdürülebilmiştir. Bu dönemde tarafların enerji alanında önemli girişimleri olmuştur. Fakat o dönemden günümüze miras kalanlar, Pekin'in Sovyet yönetimine karşı güvensizlik duymaya başlaması ve Moskova'ya temkinli yaklaşmasına yönelik algısındaki değişim olmuştur. Ama yine de Soğuk Savaş sona erene kadar taraflar bir şekilde etkileşimde bulunduğu söylemek mümkündür.

Geçirdiği aşamalar ve karakteristiği çoğu zaman tartışma konusu olsa da Pekin-Moskova ilişkileri tarihsel süreçte istikrarlı bir gelişim göstererek stratejik ortaklığa doğru evrilmiştir. İlişkilerin niteliğinin ittifak mı yoksa ortaklık mı olduğu halen tartışma konusu olsa da tarafların aralarındaki etkileşimleri “stratejik ortaklık” biçiminde beyan etmelerinin en azından söylem bağlamında kabul edilebilir olması gerektiği düşünülmektedir. Bununla birlikte günümüz uluslararası ilişkilerinin dinamizmi ve değişen gündeminde herhangi iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ve gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin siyasi ilişkileri etkilediğini hatta yönlendirdiği göz önüne alındığında, Çin-Rusya ilişkilerinin geleceğine ilişkin öngörülerde bulunabilmek için, tezin bu bölümünde ticari alandaki etkileşimler analiz edilmiştir. Ayrıca ilk dönemlerde enerji ilişkilerinin taraflar arasındaki ticari faaliyetler altında ele alınması söz konusu etkileşimlerin analizinde önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda Çin-Rusya Ticari İlişkileri başlığı altındaki bu alandaki etkileşimlerin analizinden çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır. Söz konusu sonuçlardan ilki siyasi alandaki stratejik ortaklığın Çin-Rusya ticari ilişkilerine tam anlamıyla yansıtılmadığıdır. Analizden elde edilen asıl çarpıcı sonuç ise ilişkilerin niteliğindeki değişim bakımından karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda 2000’li yılların ortalarından itibaren ilişkilerin Çin lehine asimetric bir hal almaya başladığı açıkça görülmektedir. Çin-Rusya ticari ilişkileri kapsamındaki faaliyetlere değinildiğinde bu durum daha anlaşılır hale gelmektedir. Bilindiği üzere uluslararası sistemin iki önemli aktörünün taraf olduğu bu ticaret ilişkisine Rusya genel olarak enerji kaynakları ve bununla ilişkili kimyasallar gibi çeşitli hammadde olarak nitelendirilebileceğimiz ürünlerin ihracatıyla katkı sağlarken, Çin’in bu konudaki portföyü daha geniş ve nitelikteki ürünlerden oluşmaktadır. Bunların bir kısmını, teknoloji yoğun ürünler, endüstriyel makine ve teçhizat, enerji faaliyetlerinde gerekli olan teknolojiler, arama ve üretime ilişkin ekipmanlar ve saha hizmetleri, nakil hatlarında kullanılabilecek mineraller, bilişim ve telekomünikasyon ekipmanları, yolcu ve yük taşımada kullanılan makine, araç ve gereçler şeklinde sıralamak mümkündür. Dolayısıyla 1990’lı yıllardan itibaren Rusya’nın ticaretteki nitelikli ürün ihracatçısı rolü ve buna dayalı yapı radikal bir değişime uğramış ve 2000’li yıllardan itibaren Çin, bu rolü üstlenmeye başlamıştır.

Çin-Rusya ticari ilişkilerindeki asimetric dönüşümün, etkileşimlerin ana omurgasını oluşturan enerji alanına etki etmesi kaçınılmazdır. Taraflar arasındaki enerji ilişkilerinin tarihsel süreçteki gelişimi analiz edildiğinde karşılaşılan sonuçlar söz konusu durumu doğrulamaktadır. Elde edilen veriler ışığında Çin-Rusya enerji ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, Moskova’nın üstünlüğü (1999-2008), ilişkilerde göreceli denge dönemi (2008-2014) ve Pekin’in üstünlüğü dönemi (2014-2020) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Çin-Rusya enerji ilişkilerini özellikle son dönemde Batıyla arasındaki gerginlik ve uluslararası kamuoyunun tepkileri Moskova’yı olumsuz etkilemiştir. Vladimir Putin’in iktidara gelişiyle birlikte enerji süper gücü olarak uluslararası sistemde kendisine yer edinen Rusya’nın yaşanan bu olumsuzluklar nedeniyle özellikle enerji diplomasisindeki etkisini kaybetmeye başladığı görülmektedir. Pekin’e karşı enerji ilişkilerinde verilen tavizler bunun göstergelerindedir. Rusya bu kötü gidişatın farkındadır. Şüphesiz Batıyla yaşanan gerginlikler sonrasında benimsediği Asya’ya yönelim stratejisi bunun

göstergelerindedir. Söz konusu yönelimi Batıyla yürütülen karşılıklı bağımlılık ilişkisine karşı hassasiyet olgusuyla ilişkilendirmek mümkündür. Buna karşın Rusya'nın hassasiyetler bağlamındaki bu yönelimi son dönemde Çin'in politikaları dolayısıyla kırılmalıya dönüşmeye başlamıştır. Bunlardan en önemlisi Çin'in enerji güvenliği politikası kapsamında değerlendirebileceğimiz çeşitlendirme stratejisidir. Çin'in enerji güvenliği politikasında çeşitlendirme stratejisinin merkezi bir öneme sahip olduğu şüphesizdir. Hatta Pekin'in enerji güvenliği politikasını çeşitlendirme stratejisi üzerine yapılandırıldığını dahil iddia etmek yanlış olmayacaktır. Çin'in enerji ilişkilerinde Rusya'ya karşı kırılmalıya neden olacak çeşitlendirme stratejisi kapsamındaki girişimlerini petrol, doğal gaz ve LNG kaynakları başlıkları altında ele almak mümkündür. Petrol açısından ele alındığında Çin'in son dönemdeki tedarikçilerin sayısını 47'ye ulaşmıştır. Bununla birlikte Çin aynı zamanda nakil güzergahlarına ilişkin girişimlerde de bulunmuştur. Ayrıca Çin'in bu yöndeki almış olduğu önlemlerin Rusya ile sınırlı olmadığını da altını çizmek gerekmektedir. Bu bağlamda Rusya'yla birlikte Malakka Sorunu da göz önüne alındığında Çin-Kazakistan Petrol Boru Hattı, Çin-Myanmar Petrol Boru Hattı ve Çin-Pakistan Petrol Boru Hattı projeleri önemli çeşitlendirme girişimleri olarak ön plana çıkmaktadır. Çin, petrolün yanı sıra, doğal gaz ve LNG ile ilişkili çeşitlendirme stratejisi bağlamında önemli girişimlerde bulunmaktadır. Doğal gaz ithalatıyla ilişkili Türkmenistan, Myanmar gibi Orta Asya ve bölge ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Orta Asya-Çin Doğal Gaz boru Hattı ve Myanmar-Çin Doğal Gaz Boru Hattı projeleri ise doğal gaz bağlamında önemli çeşitlendirme girişimleri olarak ön plana çıkmaktadır. LNG bağlamında yakın tarihten itibaren bu kaynağın Çin'in enerji güvenliği stratejilerinin temel direklerinden birisi haline geldiği görülmektedir. Enerji güvenliği açısından ele alındığında LNG'nin çok yönlü niteliği Çin'in kendisine bu denli derin anlamların yüklenmesinde etkilidir. Dünya'nın ikinci büyük ithalatçısı konumundaki Çin toplamda beş coğrafya yayılmış yirmiden fazla ülkeden yirmiden fazla ülkeden LNG temin etmektedir. 2019 yılı sonu verilerine göre Çin'in üçüncü büyük tedarikçisi konumundaki Rusya'dan ithal edilen LNG miktarı 3,4 milyar metreküp olarak gerçekleştirilmiştir. Çin'in konvansiyonel olmayan enerji kaynakları bakımından sahip olduğu potansiyeli de bu kapsamda ele almak mümkündür.

Enerji ilişkilerinde Çin'in Rusya'ya karşı kırılmalılığını azaltan bir diğer faktör, Pekin'in ülkede yapmış olduğu yatırımlar ve Moskova'ya vermiş olduğu kredilerdir. Belki de enerji güvenliği bağlamında ele alındığında Rusya'ya karşı kırılmalı hale gelmesinin önüne geçen en önemli etmenlerden birisi Çin'in ekonomik unsurlarını dış politika aracı olarak kullanmasındaki yeteneğidir. Çin'in Rusya'ya yönelik en fazla tercih ettiği finansal araçların başında doğrudan yatırımlar ve yardımlar enstrümanı şemsiyeyi altında değerlendirebileceğimiz, düşük faizli ya da faizsiz krediler ve hibelerdir. Çin-Rusya enerji ilişkileri bağlamında Moskova'nın sahip olduğu nitelikler ve Batıyla yaşadığı gerginlikler Pekin'in yatırımlar ve hibeler başlığı altındaki finansal araçlarını uygulamaya koymasına için gerekli ortamı sağlamıştır.

Sonuç olarak Çin-Rusya enerji ilişkileri 2020 yılı sonu itibariyle asimetrik bağımlılık görünümündedir. İlişkilerde avantajlı taraf ise literatürdeki yaygın inanın aksine enerji rezervleri bakımından zengin Rusya değil, gücün modern formuna sahip Çin'dir. Enerji ilişkilerinde Çin'in avantajlı konuma gelmesinin nedenini açıklayıcı birçok argüman öne sürülebilmektedir. Buna karşın söz konusu argümanların en önemlisi kuşkusuz Çin'in enerji güvenliği stratejileriyle ilişkili başarılı uygulamalarıdır. Çeşitlendirme stratejisi söz konusu uygulamaların temel direğini teşkil ederken, finansal araçların enerji güvenliği politikalarına entegre edilmesi Çin'in başarısını kat kat arttıran unsurlardandır. Çin-Rusya ilişkilerindeki asimetrinin Pekin'e en önemli getirisi ise elde edilen pazarlık gücüdür. Pekin elinde bulundurduğu bu pazarlık gücünü Rusya'ya karşı başarıyla kullanmaktadır. Altay projesinin askıya alınması, fiyat sorununun çözümü ve daha da önemlisi Rusya'nın kırmızı çizgileri olan coğrafyalarda devlet tekelindeki enerji sektöründeki faaliyetlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Tüm bunlar ışığında sonraki dönem Pekin-Moskova enerji ilişkilerinde Rusya'nın Çin'e karşı asimetrik bağımlılığının artacağıyla birlikte, orta ve uzun vadede söz konusu asimetrinin Rusya'nın enerji silahını işleme düzeyine geleceği iddia etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abay, Emre Gürkan (2019), "Putin Rusya'nın Yeni Enerji Güvenliği Doktrinini İmzaladı", **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/putin-rusyanin-yeni-enerji-guvenligi-doktrinini-imzaladi/1477942> (26.07.2020).
- Abbasi, Abdur Razzaq Khan (1988), "Sino-Soviet Relations, **Strategic Sources**, 11(4), 79-91.
- Adachi, Yuko (2009), "Subsoil Law Reform in Russia Under the Putin Administration", **Europe-Asia Studies**, 61(8), 1393-1414.
- Adıbelli, Barış (2013), "Rusya'nın Uzak Asya Politikası", Sezgin Kaya (Ed.), **Rusya'nın Doğu Politikası, içinde** (349-406), Ekin Yayınları, Bursa.
- Aggarwal, Prachi ve Institute of Peace and Conflict Studies (2017), "Indian and Chinese Energy Policies: Addressing Energy Needs and Climate Change ", **Institute of Peace and Conflict Studies Report**, 9-21.
- Aizhu, Chen (2020), "China's 2019 Annual Crude Imports Set Record For 17th Year", **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-china-economy-trade-crude/chinas-2019-annual-crude-imports-set-record-for-17th-year-idUSKBN1ZD0CI> (05.09.2020).
- Akbaş, Zafer ve Furuncu, Yunus (2016), "Relationship Between Energy Dependence and National Security: The Case of Turkey", **International Journal of Management and Applied Science**, 2(11), 193-96.
- Akçadağ Alagöz, Emine (2016), "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi", **The Turkish Yearbook of International Relations**, 47, 58-78.
- _____ (2016), "Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri", **U.U. International Journal of Social Inquiry**, 9(2), 33-56.
- Akçadağ Alagöz, Emine (2019), **21. Yüzyılda Rusya-Çin İlişkileri: Stratejik Ortaklık Mı, Adı Konulmamış İttifak Mı?**, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Akçapa, Mevlüt (2020), **Rus Dış Politikasında Etkili Bir Aktör: Gazprom**, Dora Yayınları, Bursa.
- AKİpress (2020), "Transit of Power of Siberia 2 Pipeline Through Kazakhstan Offered to Russia", https://akipress.com/news:634893:Transit_of_Power_of_Siberia_2_pipeline_through_Kazakhstan_offered_to_Russia/ (19.01.2021).

- Akman, Halil (2015), “Rusya-Çin İlişkileri”, İrfan Kaya Ülger (Ed.), **Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi**”, *içinde* (611-650), Seçkin Yayınları, Ankara.
- Alam, Shah (2002), “Pipeline Politics in the Caspian Sea Basin”, **Strategic Analysis**, 26(1), 5-26.
- Alekseev, Alexander N. vd. (2019), “A Critical Review of Russia’s Energy Strategy in the Period Until 2035”, **International Journal of Energy Economics and Policy**, 9(6), 95-102.
- Alexeeva, Olga ve Lasserre, Frédéric (2018), “The Evolution of Sino-Russian Relations as Seen From Moscow: The Limits of Strategic Rapprochement”, **China Perspectives**, (3), 69-77.
- Alkan, Mustafa Nail (2015), “Almanya-Rusya İlişkileri Bağlamında Ukrayna Krizi”, **Journal of Black Sea Studies**, 12(45), 89-103.
- Amirova-Mammadova, S. (2018) **Pipeline Politics and Natural Gas Supply From Azerbaijan to Europe**, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, Berlin.
- Analytical Center for the Government of the Russian Federation (2014), “Энергетическая стратегия России на период до 2035 года”, <https://ac.gov.ru/files/content/1578/11-02-14-energostrategy-2035-pdf.pdf> (27.07.2020).
- Ananyev, Boris vd. (2019), “The Impact of International Sanctions on Russia’s Sustainable Development”, B. S. Sergi (Ed.), **Exploring The Future of Russia ’S Economy and Markets**, *içinde* (201-218), Emerald Publishing Limited, Bingley.
- Anderlini, Jamil ve Robinson, Gwen (2013), “China-Myanmar Pipeline to Open in May”, <https://www.ft.com/content/faf733ae-63b6-11e2-af8c-00144feab49a> (23.01.2021).
- Aras, İlhan (2017), “Avrupa Birliği’nin Kınm’ın İlhakına Bakışı: Rusya’ya Yönelik Yaptırımlar”, **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, 14(53), 29-50.
- Arctic Portal (2012), “The Snow Dragon Bound for North Pole”, <https://arcticportal.org/ap-library/news/828-snow-dragonnorth-pole> (21.01.2021).
- Arends, J. Frederik M. (2015), “Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: Avrupa Geleneğinde Güvenlik Kavramı”, Mustafa Aydın vd. (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe**, 1. Baskı içinde (199-222), Bilgi Yayınları, İstanbul.
- Arı, Tayyar (2008), **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Marmara Kitap Merkezi, Bursa.
- Armaoğlu, Fahir (2005), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 15. Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Ateşoğlu Güney, Nurşin ve Vişne, Korkmaz (2014), “The Energy Interdependence Model Between Russia and Europe: An Evaluation of Expectations for Change”, **Perceptions**, 19(3), 35-59.

- Avcı, Atakan vd. (1995), “Doğal Gaz Sıvılaştırma Yöntemleri, Sıvılaştırılmış Doğal Gazın (LNG) Nakli ve Depolanması Üzerine Bir İnceleme”, **Mühendislik Bilimleri Dergisi**, 1(2-3), 137-144.
- Ayaydın, Hasan vd. (2019), “Finansal Gelişme ve Enerji Tüketimi Arasında Saklı Eş Bütünleşme İlişkisi Var Mıdır?”, **KAUİİBFD**, 10(20), 927-943.
- Aydın, Fatma Fehime (2010), “Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (35), 317-340.
- Aydın, Mustafa (1996) “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 51(1), 71-114.
- Aydın, Mustafa (2020), “Ekonomik Yaptırımlar Ne Zaman ve Ne Kadar Etkili Olur”, **Fikir Turu**, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ekonomik-yaptirimlar-ne-zaman-ve-ne-kadar-etkili-olur/> (23.01.2021).
- Baev, Pavel K. (2012), “From European to Eurasian Energy Security: Russia Needs and Energy Perestorika”, **Journal of Eurasian Studies**, (3), 177-184.
- Bahgat, Gawdat (2006), “Europe’s Energy Security: Challenges and Opportunities”, **International Affairs**, 82(5), 961-75.
- Bailes, Alyson J. K. (2009) “What’s Mine is Mine, What’s Yours is Negotiable: Self-Sufficiency Versus Interdependence In Energy Strategy”, **Sicherheit Und Frieden (S+F) /Security and Peace**, 27(4), 237-241.
- Baldwin, David A. (1980), “Interdependence and Power: A Conceptual Analysis”, **International Organization**, 34(4), 471-506.
- Balzer, Harley (2005), “The Putin Thesis and Russian Energy Policy”, **Post-Soviet Affairs**, 21(3), 210-225.
- Bamett, Michael ve Raymond, Duvall (2005), “Power in International Politics”, **International Organization**, 59(1), 39-75.
- Başlamış, Cenk ve Deprem, Okay (2018), **Vladimir Vladimiroviç Putin: Rusya’yı Ayağa Kaldıran Lider**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Bayraç, H. Naci vd. (2018), **Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Enerji Politikaları**, Ekin Yayınları, Bursa.
- Bayram, Duygu Çağla ve Arafat, Mohammad (2018), “Hindistan-Çin-ABD Üçgeninde “Hint Pasifik” Kavramsallaştırması”, **ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 2(2), 69-102.
- BBC (2014), “MH17 Plane Crash: EU to Widen Russia Sanctions”, <https://www.bbc.com/news/uk-28415248> (30.05.2020).

- BBC News Türkçe (2019), “Çin-Rusya İlişkileri: Şi Cinping, Vladimir Putin İçin 'En İyi Dostum' Dedi”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48541163> (23.11.2020).
- Beck, Roland vd. (2007), “Long-Term Growth Prospects for the Russian Economy”, **Occasional Paper Series**, (58), European Central Bank, Frankfurt.
- Behnassi, Mohamed vd. (2019), **Human and Environmental Security in the Era of Global Risks: Perspectives from Africa, Asia and the Pacific Islands**, Springer International Publishing, Cham.
- Bekcan, Umut (2013), **Yeni Dünya Düzeninde Rusya-Çin İlişkileri**, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Bekcan, Umut (2017), “Gönülsüz Muhabbetten Dostluğa: 1949 Çin Devrimiyle Birlikte Sovyetler Birliği-Çin Komünist Partisi/Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinin Değişen Yüzü”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (26), 371-287.
- Bekcan, Umut (2018), “Sovyet-Çin Uyuşmazlığını Anlamak: 20. Kongre’den 1963 Parti Mektuplarına”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, 49, 89-115.
- Bekcan, Umut (2020), “Sovyet-Çin Uyuşmazlığında ABD Faktörü”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22(1), 233-243.
- Bekkevold, Jo Inge (2016), “High North: High Politics or Low Tension? Cooperation and Conflict in Arctic”, Leiv Lunde, vd. (Ed.), **Asian Countries and the Arctic Future**, içinde (61-82), World Scientific Publishing, Singapore.
- Belt and Road Initiative (BRI) (2020), <https://www.beltroad-initiative.com/belt-and-road/> (16.10.2020).
- Belyi, Andrei V. ve Kim, Talus (2015), **States and Markets in Hydrocarbon Sectors**, Palgrave Macmillan, London.
- Bennett, Mia (2017), “China Plans Arctic Belt and Road Initiaves”, The Maritime Executives, <https://www.maritime-executive.com/editorials/china-plans-arctic-belt-and-road-initiatives> (21.01.2021).
- Betz, Joachim (2013), **The Reform of China’s Energy Policies**, German Institute of Global and Area Studies (GIGA), (216), Hamburg.
- Binhack, Petr ve Lukas, Tichy (2012), “Asymmetric Interdependence in the Czech-Russian Energy Relations”, **Energy Policy**, (45), 54-63.
- Blank, Stephen ve Younkyoo, Kim (2016), “Economic Warfare a la Russe: The Energy Weapon and Russian National Security Strategy”, **The Journal of East Asian Affairs**, 30(1), 1-39.
- Blunden, Margaret (2009), “The New Problem of Arctic Stability”, **Survival**, 51(55), 121-142.

- Bluszcz, Anna (2017), “European Economies In Terms of Energy Dependence”, **Quality&Quantity**, 51(4), 1531-1548.
- Bocse, Alexandra-Maria (2019), “EU Energy Diplomacy: Searching For New Suppliers in Azerbaijan and Iran”, **Geopolitics**, 24(1), 145-73.
- Bogoviz, Aleksei Valentinovich vd. (2018), “Russia’s Energy Security Doctrine: Addressing Emerging Challenges and Opportunities”, **International Journal of Energy Economics and Policy**, 8(5), 1-6.
- Bolt, Paul J. (2014), “Sino-Russian Relations in a Changing World Order”, **Strategic Studies Quarterly**, 8(4), 47-69.
- BP (2019), “China’s Energy Market in 2018”, **BP Statistical Review 2019**, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-china-insights.pdf> (22.08.2020).
- BP (2019), **BP Statistical Review of World Energy 2019. 68th Edition**, British Petroleum, London.
- BP (2020), **BP Statistical Review of World Energy 69th Edition**, British Petroleum, London.
- Bremmer, Ian ve Johnston, Robert (2009), “The Rise and Fall of Resource Nationalism”, **Survival**, 51(2), 149-58.
- Brzezinski, Zbigniew (1997), **The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geopolitical Imperatives**, Basic Books, New York.
- Bugajski, Janusz (2003), “Russia’s New Europe”, **The National Interest**, (74), 84-91.
- Buras, Piotr, vd. (2014), “Ten Global Consequences of the Ukraine Crisis, European Council on Foreign Relations”, https://www.ecfr.eu/article/commentary_ten_global_consequences_of_ukraine272 (26.07.2020).
- Burke, Christopher vd. (2009), **Formulation of Energy Policy in China: Key Actors and Recent Developments**, Centre for Chinese Studies, University of Stellenbosch.
- Bushuev, N. I. (2012), “о Доктрине Энергетической Безопасности России”, **ЭКОНОМИКА РЕГИОНА** (2), 40-50.
- Bushuev, V. V. ve Troitskii, A. A. (2007), “The Energy Strategy of Russia Until 2020 and Real Life: What Is Next?”, **Thermal Engineering**, 54(1), 1-7.
- Buzan, Barry ve Lawson, George (2013), “The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations”, **International Studies Quarterly**, 57(3), 620–634.

- Büyüksağnak, Y. Barbaros (2017), “Kuzey Buz Denizi’ndeki Gelişmelerin Çin Deniz Taşımacılığına Etkisi”, **II. International Academic Research Congress (INES) Tam Metin Kitabı**, 18-21 Ekim 2017 Alanya-Antalya, 1690-1697.
- Byrd, Miemie Winn (2020), “Has Myanmar Become China’s Back Door to the Indian Ocean”, Alexander L. Vuving (Ed.), **Hindsight, Insight, Foresight: Thinking About Security in The Indo-Pacific**, içinde (307-216), Asia-Pacific Center for Security Studies, Honolulu.
- Calus, Kâmil vd. (2018), “Interdependencies of Eastern Partnership Countries with the EU and Russia: Three Case Studies”, **EU-STRAT Working Paper**, (10).
- Çaşın, Mesut Hakkı ve Derman, Giray Saynur (2016), **Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar**, SRT Yayınları, Ankara.
- Central Intelligence Agency (CIA) (2018), “Central Asia: Russia”, **The World Factbook**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html> (11.03.2020).
- Cesnakas, Giedrius (2010), “Energy Resources in Foreign Policy: A Theoretical Approach”, **Baltic Journal of Law&Politics**, 3(1).
- Cesnakas, Giedrius (2016), “Energy Resources As The Tools of Foreign Policy: The Case of Russia”, **Lithuanian Foreign Policy Review**, (35), 9-40.
- Chaban, Natalia ve Knodt, Michele (2015), “Energy Diplomacy In The Context of Multistakeholder Diplomacy: The EU and BRICS”, **Cooperation and Conflict**, 50(4), 457-474.
- Charap, Samuel vd. (2017), “Russia and China: A New Model of Great-Power Relations”, **Survival**, 59(1), 25-42.
- Charokopos, Michael ve Dagoumas, Athanasios (2018), “State Capitalism In Time: Russian Natural Gas at the Service of Foreign Policy”, **Europe-Asia Studies**, 70(3), 441-461.
- Charron, Austin (2016), “Whose Is Crimea? Contested Sovereignty and Regional Identity”, **Region**, 5(2), 225-56.
- Chauhan, Priyanshi (2019), “Energy Dimension of the Belt and Road Initiative: Implications for India’s Energy Security”, **Indian Journal of Asian Affairs**, 32(1/2), 119-152.
- Chen, Aizhu (2017), “China's Energy Demand to Peak in 2040 As Transportation Demand Grows: CNPC”, **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-china-cnpc-outlook/chinas-energy-demand-to-peak-in-2040-as-transportation-demand-grows-cnpc-idUSKCN1AW0DF> (27.08.2020).
- Chen, Dongmei vd. (2019), **Energy Governance in China: The Structures and Processes of Government Decision-Making**, The King Abdullah Petroleum Studies and Research Center (KAPSARC), Riyad.

- Cherp, Aleh vd. (2012), “Energy and Security”, Aleh Cherp (Ed.), **Global Energy Assessment: Toward a Sustainable Future**, 1. Baskı içinde (325-384), Cambridge University Press, Cambridge.
- Cherp, Aleh ve Jewell, Jessica (2011), “The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and the Potential for Integration”, **Current Opinion in Environmental Sustainability**, 3(4), 202-212.
- China National Offshore Oil Corporation (CNOOC) (2020), “2019 Annual Report”, <https://www.cnooltd.com/attach/0/f6a7aa6b93294582889a1b0aec07c8f1.pdf> (23.09.2020).
- China National Offshore Oil Corporation (CNOOC) (2020), “Company Profile”, <https://www.cnooltd.com/col/col7261/index.html> (22.09.2020).
- China National Petroleum Corporation (CNPC) (2014), “2013 Annual Report PetroChina Company Limited”, https://www.annualreports.com/HostedData/AnnualReportArchive/p/NYSE_PTR_2013.pdf (15.01.2021).
- China National Petroleum Corporation (CNPC) (2015), “Company Profile”, http://www.cnpc.com.cn/en/xhtml/pdf/36-Company_Profile_2015OTC.pdf (22.09.2020).
- China National Petroleum Corporation (CNPC) (2018), **World and China Energy Outlook 2050**, CNPC Economics&Technology Research Institute, Tokyo.
- China National Petroleum Corporation (CNPC) (2020), “History”, http://www.cnpc.com.cn/en/history/history_index.shtml (22.09.2020).
- China National Petroleum Corporation (CNPC) (2021), “Overview of the Myanmar-China Oil&Gas Pipelines”, <https://www.cnpc.com.cn/en/myanmarcsr/201407/f115a1cc6cdb4700b55def91a0d11d03/files/dec09c5452ec4d2ba36ee33a8efd4314.pdf> (22.01.2021).
- Chiu, Dominic (2017), “The East Is Green: China’s Global Leadership In Renewable Energy”, **New Perspectives In Foreign Policy**, (13), 3-12.
- Chow, Edward C. ve Stanley, Andrew (2018), **Russia’s National Oil Champion Goes Global**, Center for Strategic and International Studies (CSIS), www.jstor.org/stable/resrep22299 (30.01.2021).
- Chow, Gregory C. (2001), “The Impact of Joining WTO On China’s Economic, Legal and Political Institutions”, **Journal of Economic Literature**, <http://www.princeton.edu/~gchow/WTO> (25.08.2020).
- Click, Reid W. ve Weiner, Robert J. (2010), “Resource Nationalism Meets the Market: Political Risk and the Value of Petroleum Reserves”, **Journal of International Business Studies**, 41(5), 783-803.

- ClimateHome (2017), “Have Chinese CO₂ Emissions Really Peaked?”, <https://www.climatechange.ie/have-chinese-co2-emissions-really-peaked/> (19.09.2020).
- CNBC (2014), “NATO Wants 40,000 Russian Troops Off Ukraine Border”, <https://www.cnb.com/2014/04/11/nato-wants-40000-russian-troops-off-ukraine-border.html> (20.06.2020).
- Coase, Ronald ve Wang, Ning (2015), **Çin Nasıl Kapitalist Oldu?**, (Çev. İlkey Yılmaz), Bigbang Yayınları, Ankara.
- Collins, Gabriel (2017), **Russia’s Use of the ‘Energy Weapon’ in Europe**, Rice University’s Baker Institute for Public Policy, (8).
- _____ (2018), “A Maritime Oil Blockade Against China, **Naval War College Review**, 71(2), 49-78.
- Connolly, Richard (2018), “Sanctions and the Energy Industry”, Richard Connolly (Ed.), **Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia**, 1. Baskı içinde (78-116), Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (2018), “Western Sanctions and the Russian Response”, **Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia içinde** (56-77). Cambridge University Press, Cambridge.
- Connolly, Richard ve Hanson, Philip (2016), “Import Substitution and Economic Sovereignty in Russia”, **Chatham House**, <https://www.chathamhouse.org/publication/import-substitution-and-economic-sovereignty-russia> (28.08.2020).
- Cooper, Leo (1989), “Perestroika and Glasnost 1985-1987”, **The Political Economy of Soviet Military Power**, içinde (200-215), Palgrave Macmillan UK, London.
- Coote, Bud (2018), “Impact of Sanctions On Russia’s Energy Sector”, **Atlantic Council Global Energy Center**, https://www.atlanticcouncil.org/wpcontent/uploads/2018/03/Impact_of_Sanctions_on_Russia_s_Energy_Sector_web.pdf, (19.12.2019).
- Cornot-Gandolphe, Sylvie (2019), **China’s Quest For Gas Supply Security: The Global Implications**, Etudes de L’Ifri, Ifri.
- Crescenzi, Mark J. C. (2005), **Economic Interdependence and Conflict in World Politics**, Lexington Books, Lanham MD.
- Crude Oil Peak (2014), “Russia Crude Oil Exports”, <http://crudeoilpeak.info/russia-peak> (21.01.2021).
- Çağatay, Gülşen (2020), “China’s Crude Reserves to Reach 1.15B Barrels In 2020”, Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/en/energy/finance/china-s-crude-reserves-to-reach-115b-barrels-in-2020/28717> (13.10.2020).

- Çelik, Ümit (2015) “Rusya-ABD İlişkileri III: Arap Baharından Ukrayna Krizine”, İrfan Kaya Ülger (Ed.), **Putin ’in Ülkesi: Yeni Yüz Yıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi**, içinde (529-570), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Çifçi, Orhan (2019), “Çin’in Enerji Jeopolitiğinde Artan Rolü ve ABD’nin Enerji Politikasının Yeniden Şekillenmesi”, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, 21(1), 79-98.
- Çin Halk Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği (2015), “Petrol Fiyatlarının Düşmesi Çin Ekonomisini Ne Kadar Etkiler?”, <http://tr.china-embassy.org/tur/xwdt/t1232196.htm> (19.09.2020).
- Çolakoğlu, Selçuk (1999), “Çin-Sovyet İttifakı Döneminde (1950-1963) Orta Asya”, **Bilig Dergisi**, (8), 13-25.
- Dağ, Ahmet Emin (2004), **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü: İngilizce-Fransızca-Türkçe**, 1. Basım, Anka Yayınları, İstanbul.
- Damianova, Kalina K. (2018), “Iran’s Post-Sanctions Oil and Gas Management”, S. Raszevski (Ed.), **The International Political Economy of Oil and Gas**, içinde (175-192), Springer International Publishing, Cham.
- Dannreuther, Ronald (2010), **International Relations Theories: Energy, Minerals and Conflict**, POLINARES Working Paper, (8).
- Dawei, Liu ve Hangi Xu (2021), “A Rational Policy Decision or Political Deal? A Multiple Streams’ Examination of the Russia-China Natural Gas Pipeline”, **Energy Policy**, (148), 1-9.
- De Keersmaeker, Goedele (2015), “Multipolar Myths and Unipolar Fantasies”, **Security Policy Brief**, (60), 1-7, <http://aei.pitt.edu/63600/1/SPB60-.pdf> (05.08.2020).
- Demir, Duygu Özge (2012), “Nanaylar ve Nanay Dili Üzerine Notlar”, **Tehlikedeki Diller Dergisi**, (2012 Kış), 135-144.
- Demir, İdris (2015), **Küresel Enerji Jeopolitiğinde Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu**, Dora Yayınları, Bursa.
- Demiryol, Tolga (2018), “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 17(4), 1438-1455.
- Dışkaya, Senem K. (2017), “Türkiye’nin Enerji Güvenliğinde Yenilenebilir Enerji Etkisinin Politik Ekonomi Perspektifi”, **Siyasal Bilimler Dergisi**, 5(2), 129-150.
- Dittmer, Lowell (2008), “Burma vs. Myanmar: What's in a Name?”, **Asian Survey**, 48(6), 885-888.
- Dixon, William J. (1984), “Interdependence as Foreign Policy Behavior”, **International Interactions**, 11(1), 61-85.

- Doğru, Ayşe (2019), “Arakanlı Müslümanlar Zulmün 2'nci Yılında Hala Ülkelerine Dönemedi”, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arakanli-muslimanlar-zulmun-2nci-yilinda-hala-ulkelerine-donemedi/1565999> (22.01.2021).
- Dokuzlar, Bircan (2006), **Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Dolata, Petra (2017), “Energy Security”, R. Dover vd. (Ed.), **The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence**, 1. Baskı içinde (47-62), Palgrave Macmillian, London.
- Domjan, Paul ve Stone, Matt (2010), “A Comparative Study of Resource Nationalism in Russia and Kazakhstan 2004-2008”, **Europe-Asia Studies**, 62(1), 35-62.
- Downs, Erica (2006), **China's Quest for Energy Security**, RAND Corporation, Santa Monica.
- Downs, Erica (2010), “Sino-Russian Energy Relations: An Uncertain Courtship” Bellacqua J. (Ed.), **The Future of China-Russia Relations**, içinde (146-176), University Press of Kentucky, Lexington, Kentucky.
- Downs, Erica Strecker (2000), **China's Quest for Energy Security**, CA: RAND Corporation, Santa Monica.
- Durdular, Arzu (2016) “Çin'in Kuşak-Yol Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi”, **Avrasya Etüdleri**, (49/2016-1), 77-97.
- Eminoğlu, Ayça ve Erkan, Anıl Çağlar (2019), “A Vogue Concept On The Basis of International Relations: Energy Security, Zeynep Yücel (Ed.), **Current Security Issues In International Relations**, 1. Baskı içinde (69-88), Peter Lang GMBH, Berlin.
- Enerji Günlüğü (2015), “İran-Pakistan Gaz Boru Hattını Çin İnşaa Edecek”, <https://www.enerjigunlugu.net/iran-pakistan-gaz-boru-hattini-cin-insaa-edecek-13115h.htm> (22.01.2021).
- Eraydın, Kıvılcım (2015), “Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Nedenleri ve Etkileri”, **Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü**, https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_01_2015.pdf (19.09.2020).
- Erkal, Hızır Yusuf (2018), “Enerji Güvenliğine Yönelik Tehditler ve Enerji Güvenliği Politikalarındaki Değişim”, **Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2(2), 63-78.
- Erkan, Anıl Çağlar (2013), **Enerji Arz Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2015), “Enerji Arz Güvenliğinde Nakil Hatları Güzergahlarının Önemi ve Karadeniz”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, (45), 127-150.

- Erkan, Anıl Çağlar ve Ateş, Ahmet (2019) “Will Russia be a Threat to China? Sino-Russian Energy Relations via Energy Weapon Model”, **International Journal of Eurasia Social Sciences**, 10(36), 431-445.
- Erkan, Anıl Çağlar ve Eminoglu, Ayça (2019), “Grand Strateji Olarak Kuşak ve Yol İnisiyatifinde Arktik: Kutup Pek Yolu’nun Çin-Rusya Enerji İşbirliğindeki Rolü”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, (2019 Özel Sayısı), 145-173.
- Ershova, Irina ve Ershov, Aleksei (2016), “Development of a Strategy of Import Substitution”, **Procedia Economics and Finance**, (39), 620-624.
- Esakova, Nataliya (2012), **European Energy Security**, VS Verlag fur Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- European Commission (2020), https://iet.jrc.ec.europa.eu/remea/sites/remea/files/green_paper_energy_supply_en.pdf (22.02.2020).
- Feifer, Gregory (2000), “Russia's Real Rulers”, **World Policy Journal**, 17(3), 79-90.
- Fels, Enrico (2017), “Power in International Relations”, **Shifting Power in Asia-Pacific**, Global Power Shift Series 1. Baskı içinde (153-193), Springer International Publishing, Cham.
- Feng, Lianyong vd. (2013), **The History of Chinese Oil Industry Development**, Springer, New York.
- Forsberg, Thomas (2011), “Power in International Relations: An Interdisciplinary Perspective”, Pami Aalto vd. (Ed.), **International Studies**, 1. Baskı içinde (207-227), Palgrave Macmillan UK, London.
- Fortune (2019), <https://fortune.com/global500/2019/gazprom/> (20.06.2020).
- Fruchter, Dominique (2019), “The “Made In Russia” Strategy: A Limited Instrument for Economic Diversification”, <https://www.coface.com/News-Publications/Publications/The-Made-in-Russia-strategy-a-limited-instrument-for-economic-diversification#:~:text=Economic%20Publications-,The%20%E2%80%9CMade%20in%20Russia%E2%80%9D%20strategy%3A%20a,limited%20instrument%20for%20economic%20diversification&text=Economic%20diversific> (29.07.2020).
- Gabuev, Alexander (2016), “Friends With Benefits? Russian-Chinese Relations After The Ukraine Crisis”, **Carnege Moskow Center**, <https://carnegie.ru/2016/06/29/friends-with-benefits-russianchinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953>, (18.12.2019).
- Gabuev, Alexander (2019), “Unwanted But Inevitable: Russia’s Deeping Partnership with China Post-Ukraine”, Jo Inge Bekkevold ve Bobo Lo (Ed.), **Sino-Russian Relations In The 21st Century**, içinde (41-66), Palgrave Macmillan, Cham.

- Gabuev, Alexander (2015), "Russia Joins The AIIB... Finally", **The Moscow Times**, <https://www.themoscowtimes.com/2015/04/01/russia-joins-the-aiib-finally-a45354> (26.12.2020).
- Galtsova, Anna ve Yang, Jenny Nguyen (2019), "The Era of Russian Pipeline Gas Supply to China Begins", **IHS Markit**, <https://ihsmarkit.com/research-analysis/the-era-of-russian-pipeline-gas-supply-to-china-begins.html> (17.01.2021).
- Ganguli, Sreemati (2016), "Energy Interdependence As A Strategic Factor In The Post-Cold War Context", **Strategic Analysis**, 40(3), 185-198.
- García, Maria J. (2014) China's Alternative Energy Sources, Shujie Yao ve Maria Jesus Herrerias (Ed.) **Energy Security and Sustainable Economic Growth in China**, içinde (152-169), Palgrave Macmillan, London.
- Garcia-Herrero, Alicia ve Xu, Jianwei (2019), "How Does China Fare on the Russian Market? Implications For The European Union", **Russian Journal of Economics**, 5(4), 385–399.
- Gas&Oil (2006), "Sinopec Closes Acquisitions of Shares in Udmurtneft", <http://www.gasandoil.com/news/2006/09/cnr63997> (23.01.2021).
- Gazprom (2020), <https://www.gazprom.com/about/> (20.06.2020).
- Gessen, Masha (2015), **Putin: Yüzü Olmayan Adam**, (Çev. Enis Köksaldı), Epsilon Yayınları, İstanbul.
- Ghosray, Atanu ve Ordonez, Javier (2014), "The Chinese Energy-Intensive Growth Model and Its Impact on Commodity Markets", **Energy Security and Sustainable Economic Growth in China**, Shujie Yao ve Maria Jesus Herrerias Talamantes (Ed.), 1. Baskı içinde (31-51), Palgrave Macmillan, New York.
- Gidadhubli, R G. (2003), "Yukos Affair: Putin Attacks Russia's Oil Barons", **Economic and Political Weekly**, 38(47), 4949-4952.
- Gidadhubli, R G. ve Kumar, Rama Sampat (2000), "Putin's Confrontation with Oligarchs", **Economic and Political Weekly**, 35(28/29), 2512-2514.
- Gololobov, Dmitry (2015), "The Prospect of Enforcement of Hague Arbitration Awards Against State-Controlled Companies in the United States and the United Kingdom", **Russian Law Journal**, 3(4), 7-31.
- Gong, Binlei (2020), "Current Situation, Challenges and Countermeasures of Shale Industry in China", **Shale Energy Revolution**, içinde (53-75), Springer, Singapore.
- Gopal, Sucharita vd. (2018), "Fueling Global Energy Finance: The Emergence of China in Global Energy Investment", **Energies**, (11), 2804.
- Gould-Davies, Nigel (2020) "Russia, The West and Sanctions", **Survival**, 62(1), 7-28.

- Govorishko, Sergey (2016), **Human Impact on the Environment**, Springer International Publishing, Cham.
- Gökçe, Osman Zeki (2018), **The Role of Energy Interdependence in Shaping World Politics**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gradziuk, Artur ve Wyciszkievicz, Ernest (Ed.) (2009), **Energy Security and Climate Change: Double Challenge for Policy Makers**, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw.
- Grieco, Joseph M. (2015), “Realist Uluslararası Teori ve Dünya Siyaseti Çalışması”, G. John Ikenberry ve Micheal W. Doyle (Ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce**, (Çev. Emre Çıtak), 1. Basım içinde (163-202), Beta Yayınları, İstanbul.
- Grieger, Gisela (2018), “China’s Arctic Policy: How China Aligns Rights and Interests”, **European Parliament Briefing**, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/620231/EPRS_BRI\(2018\)620231_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/620231/EPRS_BRI(2018)620231_EN.pdf) (19.01.2021).
- Griffiths, Martin vd. (2013), **Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, (Çev. CESRAN), Nobel Yayınları, Ankara.
- Grigas, Agnia (2016), **Beyond The Crimea**, Yale University Press, London.
- Guang, Fengtao ve Wen, Le (2020), “Growth Pattern Changes In China’s Energy Consumption”, **Environmental Science and Pollution Resaerch**, (27), 28360-28373.
- Gustafson, Thane (2012), **Wheel of Fortune: The Battle for Oil and Power in Russia**, Harvard University Press, Cambridge.
- Gustafson, Thane (2012a), “Putin's Petroleum Problem: How Oil is Holding Russia Back and How It Could Save It”, **Foreign Affairs**, 91(6), 83-96.
- Guy, C. K. vd. (2014), “Securitization of Energy Supply Chains in China”, **Applied Energy**, (123), 316-326.
- Guy, Chazan ve Swartz, Spencer (2010), “Shell Halts Gasoline Sales to Iran”, **The Wall Street Journal**, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703701004575113280633313178> (30.01.2021).
- Guzzini, Stefano (2005), “The Concept of Power: A Constructivist Analysis”, **Millennium: Journal of International Studies**, 33(3), 495-521.
- Gürkaynak, Muharrem ve Yalçın, Serhan (2009), “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 6(23), 73-92.
- Handerson, James (2011), **The Pricing Debate Over Russian Gas Exports to China**, The Oxford Institute For Energy Studies, NG 56.

- Hanson, Philip (2009), "The Resistible Rise of State Control in the Russian Oil Industry", **Eurasian Geography and Economics**, 50(1), 14-27.
- Havko, Jân ve Mitasovâ, Veronika (2015), "Economic Impact of the EU-Russian Sanctions", **Ante Portas-Studia Nad Bezpieczenstwem**, 2(5), 149-160.
- Hedlund, Stefan (2019), "Turkmenistan Comes Into Focus", <https://www.gisreportsonline.com/turkmenistan-comes-into-focus,politics,2834,report.html> (19.01.2021).
- Heidemann, Thomas (2016), "Practical Guide Import Substitution in Russia", https://www.sge.com/sites/default/files/cserver/mig/sites/default/files/censhare_files/swiss-business-hub-russia-practical-guide-import-substitution-russia_14.pdf (28.08.2020).
- Heinrich, Andreas (2008), "Under The Kremlin's Thumb: Does Increased State Control In The Russian Gas Sector Endanger European Energy Security?", **Europe-Asia Studies**, 60(9), 1539-1574.
- Heinrich, Andreas vd. (2002), "Foreign Investment and National Interests in the Russian Oil and Gas Industry", **Post-Communist Economies**, 14(4), 495-507.
- Henderson, James ve Mitrova, Tatiana (2016), **Energy Relations Between Russia and China: Playing Chess with the Dragon**, Oxford Institute for Energy Studies, OIES PAPER: WPM 67.
- Henderson, James ve Ferguson, Alastair (2014), **International Partnership in Russia**, Palgrave Macmillan, Londra.
- Herspring, Dale R. (2009), "Vladimir Putin: His Continuing Legacy", **Social Research Russia Today**, 76(1), 151-174.
- Hillman, Jonathan E. (2020), "China and Russia: Economic Unequals", Center for Strategic&International Studies (CSIS), <https://www.csis.org/analysis/china-and-russia-economic-unequals#:~:text=In%202010%2C%20China%20surpassed%20Germany,twice%20China's%20trade%20with%20Russia> (24.11.2020).
- Holsti, Kalevi J. (1964), "The Concept of Power in the Study of International Relations", **Background**, 7(4), 179-194.
- Holsti, Kalevi J. (1978), "A New International Politics? Diplomacy in Complex Interdependence", **International Organization**, 32(2), 513-530.
- Holtzinger, Jean-Marie (2010), "The Russo-Chinese Strategic Partnership: Oil and Gas Dimensions", **Connections**, 9(4), 69-82.
- Hooijmaaijers, Bas (2019), "Blackening Skies for Chinese Investment in the EU?", **Journal of Chinese Political Science**, (24), 451-470.

- Högselius, Per (2013), **Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence**, Palgrave Macmillian, New York.
- Hsiung, Christopher Weidacher ve Roseth, Tom (2019), “The Arctic Dimension In Sino-Russian Relations”, Jo. Inge Bakkevold ve Bobo Lo (Ed.), **Sino-Russian Relations In The 21st Century**, içinde (167-187), Palgrave Macmillian, Cham.
- Hu, An-Gang (2016), “The Five-Year Plan: A New Tool for Energy Saving and Emissions Reduction In China”, **Advances In Climate Change Research**, (7), 222-228.
- Huandong, Jin ve Mouyuan, Wu (2017), “History and Achievements of Chinese Oil Companies' Foreign Cooperation”, **China Oil&Gas**, 24(3), 58-65.
- Hughes, Llewelyn ve Long, Austin (2014) “Is There An Oil Weapon? Security Implications of Changes in the Structure of the International Oil Market”, **International Security**, 39(3), 152-189.
- Humpert, Malte ve Raspotnik, Andreas (2012), “The Future of Arctic Shipping along the Transpolar Sea Route”, **Arctic Year Book 2012**, 281-307.
- IMF (2021), https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD (18.01.2021).
- Independence Commodity Intelligence Service (ICIS) (2020), “Coronavirus Impact on Energy Markets”, <https://www.icis.com/explore/resources/news/2020/03/19/10482507/topic-page-coronavirus-impact-on-energy-markets> (27.08.2020).
- Ingengeld, Eva (2010), “Just In Case Policy In Arctic”, **Arctic**, 63(2), 257-249.
- International Energy Agency (IEA) (2020), <https://www.iea.org/topics/energysecurity/whatisenergysecurity/> (22.02.2020).
- _____ (2017), “Energy Strategy of Russia to 2030”, <https://www.iea.org/policies/1370-energy-strategy-of-russia-to-2030>, (21.07.2020).
- _____ (2019), **Gas Market Liberalisation Reform Key Insights from International Experiences and the Implications for China**, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/gas-market-liberalisation-reform> (15.01.2021).
- International Renewable Energy Agency (IRENA) (2014), **REmap 2030: Çin'in Yenilenebilir Enerji Öngörülleri**, IRENA, Abu Dabi.
- _____ (2019), “World Energy Investment 2019”, <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2019> (13.10.2020).
- _____ (2020), “Energy Profile of China”, https://www.irena.org/IRENADocuments/Statistical_Profiles/Asia/China_Asia_RE_SP.pdf (19.10.2020).

- Ivanenko, Vlad (2008), "Russian Energy Policy and Its Domestic and Foreign Implications", **International Journal**, 63(2), 263-274.
- İstikbal, Deniz (2019), "Çin Yatırımlarına Ekonomi Politik Yaklaşım (2005-2019)", <https://www.setav.org/cin-yatirimlarina-ekonomi-politik-yaklasim-2005-2019/> (23.10.2020).
- _____ (2019), "Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Politikaları", **Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi**, 3(1), 49-68.
- İşeri, Emre (2016), "Doğu Sibirya ve Uzakdoğu'da Rusya'nın Enerji Stratejisi: ESPO Boru Hattı", **OAKA Dergisi**, 10(21), 23-46.
- İşeri, Emre ve Dilek, A. Oğuz (2012), "Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Potansiyel Katkıları", **Akademik Bakış**, 5(10), 229-249.
- Jain, Romi (2017), "China's Economic Development Policies, Challenges and Strategies, 1978-Present: An Overview", **Journal of Asian Affairs**, 30(1/2), 65-84.
- Jakobson, Linda vd. (2011), **China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties**, Stockholm International Peace Research Institute Policy Paper, (29), Solna.
- Janusch, Holger (2018), "The Interaction Effects of Bargaining Power: The Interplay Between Veto Power, Asymmetric Interdependence, Reputation, and Audience Costs: The Interaction Effects of Bargaining Power", **Negotiation Journal**, 34(3), 219-241.
- Jaybhay, Rahul (2020), "China's Pipeline Dream in Pakistan", <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/china-s-pipeline-dream-pakistan> (23.01.2021).
- Jeffrey D. Wilson (2015), "Understanding Resource Nationalism: Economic Dynamics and Political Institutions", **Contemporary Politics**, 21(4), 399-416.
- Josefson, Jennifer ve Rötter, Alexandra (2017), **Russian Oil and Gas Sector Regulatory Regime: Legislative Overview**. King&Spalding, https://www.kslaw.com/attachments/000/006/245/original/Russian_Oil_Gas_Legislative_Overview.pdf?1535466606 (30.01.2021).
- Kaczmarek, Marcin (2016), "The Asymmetric Partnership? Russia's Turn to China", **International Politics**, 53(3), 1-20.
- Kagarlitski, Boris (2008), **Bugünkü Rusya, Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon**, (Çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Kanchana, Kamonphom vd. (2016), "Energy Dependence with an Asian Twist? Examining International Energy Relations In Southeast Asia", **Energy Research&Social Science**, (21), 123-140.
- Kandiyoti, Rafael (2015), **Powering Europe: Russia, Ukraine and the Energy Squeeze**, Palgrave Macmillian U.S., New York.

- Karaalioglu, H. (1997) **Türkiye’de Yer Altı Gaz Depolanması Gereksinimi ve Kuzey Marmara Gaz Sahasının Depo Olarak Modellendirilmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Karaca, Ragıp Kutay (2004), **Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba**, 2. Basım, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Karaca, Ragıp Kutay (2012), “Çin’in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010)”, **Uluslararası İlişkiler**, 9(33), 93-118.
- Karagöl, Erdal Tanas ve Kavaz, İsmail (2017), **Kaya Gazının Küresel Enerji Piyasalarındaki Yeri ve Türkiye’deki Geleceği**, SETA Analiz, (222).
- KCP, About KCP, <http://www.kcp.kz/company/about> (22.01.2021).
- KCPa, Kenkiyak-Kumkol, <http://www.kcp.kz/projects/project1> (22.01.2021).
- Kelkar, Govind (1985), “Impact of Household Contract System on Women in Rural China”, **Economic and Political Weekly**, 20(17), WS39-WS48.
- Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph (1973), “Power and Interdependence”, *Survival*, 15(4), 158-165.
- _____ (2015), “Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 12(46), 79-104.
- _____ (2012), **Power and Interdependence**, 4. Baskı, Longman, Boston.
- Khartukov, Eugene M. (2000), “The Potential for a Russian State Oil Company: A Critical Analysis of the Russian Oil Business”, **Energy Exploration & Exploitation**, 18(2/3), 207-224.
- Kholodilin, Konstantin A. ve Netsunajev, Alekse, (2019), “Crimea and Punishment: The Impact of Sanctions on Russian Economy and Economies of the Euro Area”, **Baltic Journal of Economics**, 19(1), 39-51.
- Kılıç, Zeynep Beyza (2019), “Dünyada Yenilenebilir Enerji Kapasitesi Yüzde 7,9 Arttı”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyada-yenilenebilir-enerji-kapasitesi-yuzde-7-9-artti/1441192> (19.10.2020).
- Kısacık, Sina (2018), “1990 Sonrası Rusya Federasyonu- Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri”, Ozan Ömerci ve Sina Kısacık (Ed.), **Rusya Siyaseti ve Rus Dış Politikası, içinde** (175-192), Seçkin Yayınları, Ankara.
- King Abdullah Petroleum Studies and Research Center (KAPSARC) (2018), “China’s Policy Drivers of Future Energy Demand”, **Workshop Briefs ks-2018-wb21**, Abudabi.

- King, Hobart M. (2020), "What Is The Northwest Passage? Climate Change Has Opened A Shipping Route Through The Canadian Arctic", <https://geology.com/articles/northwest-passage.shtml> (21.01.2021).
- Kissenger, Henry (2015), **Çin: Dünden Bugüne Yeni Çin**, (Çev. Nalan Işık Çeper), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Klare, Michael T. (2007), "The Futile Pursuit of 'Energy Security' Ny Military Force", **The Brown Journal of World Affairs**, 13(2), 139-153.
- _____ (2008), **Rising Powers, Shrinking Planet: How Scarce Energy is Creating a New World Order**, Oxford, Oneworld.
- _____ (2014), "New Trade Routes, New Conflicts?", John R. Deni (Ed.), **New Realities: Energy Security in The 2010s and Implications For The U.S Military**, 1. Baskı içinde (239-274), Strategic Studies Institute, US Army War Collage, <http://www.jstor.org/stable/resrep11987.15> (31.01.2021).
- Kobzeva, Mariia (2019), "China's Arctic Policy: Present and Future", **The Polar Journal**, 9(1), 94-112.
- Koch-Weser, Iacob ve Murray, Craig (2014), "The China-Russia Gas Deal: Background and Implications for the Broader Relationship", **U.S.-China Economic and Security Review Commission Staff Research Backgrounder**.
- Koçak, Muhammet (2015), **Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize: Doğu Ukrayna**, Analiz 153, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Konończuk, Wojciech (2008), "The East Siberia/Pacific Ocean (ESPO) Oil Pipeline: A Strategic Project- An Organisational Failure?", **Centre for Eastern Studies Commentary**, (12), 1-6.
- Korolev, Alexander (2020), "How Closely Aligned Are China and Russia? Measuring Strategic Cooperation in IR", **Int Polit**, (57), 760-789.
- Kosai, Shoki ve Unesahi, Hironobu (2016), "Conceptualizing Maritime Security for Energy Transportation Security", **Journal of Transportation Security**, 9(3-4), 42-63.
- Kovalenko, Alina vd. (2018), "Infrastructural Synergy of the Northern Sea Route in the International Context", **СИНЕРГИЯ АРКТИКИ**, (4), 57-67.
- Köse, İsmail (2016), "Russia's New Irredentist Foreign Policy Approach and Energy Card", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2(2), 42-63.
- Köstem, Seçkin (2018) "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence" **Perceptions: Journal of International Affairs**, 23(2), 10-32.
- Kreisberg, Paul H. (1988), "The United States and China in the 1990s", **Contemporary Southeast Asia**, 10(1), 55-68.

- Krickovic, Andrej (2015), “When Interdependence Produces Conflict: EU-Russia Energy Relations as a Security Dilemma”, **Contemporary Security Policy**, 36(1), 3-26.
- Kroll, John A. (1993), “The Complexity of Interdependence”, **International Studies Quarterly**, 37(3), 321-47.
- Kruse, Felix (2014), **Oil Politics**, Diplomica Verlag, Hamburg.
- Krysiek, Timothy Fenton, (2007), **Agreements from Another Era: Production Sharing Agreements in Putin’s Russia, 2000-2007**, Oxford Institute for Energy Studies, (34).
- Kryukov, Valery (2017), “Energy and Natural Resources”, Irvin Studin (Ed.), **Russia**, 1. Baskı *içinde* (205-215), Palgrave Macmillian, London.
- Kuby, Michael vd. (2011) “The Changing Structure of Energy Supply, Demand, and CO₂ Emissions in China”, **Annals of the Association of American Geographers**, 101(4), 795-805.
- Kudrin, Alexey ve Sokolov, Ilya (2017) “Fiscal Maneuver and Restructuring of the Russian Economy”, **Russian Journal of Economics**, 3(3), 221-239.
- Kumar, Nirmalya ve Steenkamp, Jan-Benedict EM (2013), “The National Champions Route, **Brand Breakout**, *içinde* (185-213), Pelgrave Macmillian, London.
- Kumar, Rama Sampath (2000), “President Putin: Good Czar or Bad Czar”, **Economic and Political Weekly**, 35(23), 1904-1906.
- Kurt, Selim, (2017), **Geniş Karadeniz Bölgesindeki Çatışma Noktaları**, Kriter Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, Övünç (2019), “Suudi Arabistan'a Yapılan Saldırı Petrolün Dengesini Bozdu”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistana-yapilan-saldiri-petrolun-dengesini-bozdu/1584998> (09.09.2020).
- Kuznetsova, Natalia Victorovna ve Kuznetsova, Ekaterina Vasilievna (2015), “Energy Strategy of the Russian Federation”, **Mediterranean Journal of Social Sciences**, 6(5), 160-168.
- Ladislav, Sarah ve Tsafos, Nikos (2020), “Beijing is Winning the Clean Energy Race”, **Foreign Policy**, <https://foreignpolicy.com/2020/10/02/china-clean-energy-technology-winning-sell/#> (20.10.2020).
- Lanteigne, Marc (2008), “China's Maritime Security and the “Malacca Dilemma””, **Asian Security**, 4(2), 143-161.
- Lardy, Nicholas R. (1986), “Agricultural Reforms in China”, **Journal of International Affairs**, 39(2), 91-104.

- Larin, Viktor, (2020), "Russia–China Economic Relations in the 21st Century: Unrealized Potential or Predetermined Outcome?", **Chinese Journal of International Review**, 2(1), 2050001-1-2050001-26.
- Legro, Jeffrey W. ve Moravcsik, Andrew (1999), "Is Anybody Still a Realist?" **International Security**, 24(2), 5-55.
- Lensen, George Alexander (1962), "Japan and Tsarist Russia: The Changing Relationships, 1875-1917", **Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas**, 10(3), 337-348.
- Lewis, Sebastian (2020), "Insight From Shanghai: Can Shale Gas Secure China's Energy Security?", <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/blogs/natural-gas/042820-insight-from-shanghai-can-shale-gas-secure-chinas-energy-security> (23.01.2021).
- Li, Dacun ve Du, Yuqi (2004), "The History and Future of China Oil and Gas", SPE Annual Technical Conference and Exhibition 26-29 Eylül 2004, **Society of Petroleum Engineers**, Texas, 1-5.
- Li, Kevin X. vd. (2018), "Diversification as an Energy Importing Strategy for China Under the Belt and Road Initiative", **International Journal of Shipping and Transport Logistics**, 10(3), 335-354.
- Liang, Haoguang ve Zhang, Yaojun (2019), **The Theoretical System of Belt and Road Initiative**, People's Publishing House ve Springer Nature Singapore, Pekin.
- Lim, Kong Soon (2019), "China's Arctic Policy and the Polar Silk Road Vision", Arctic Yearbook 2018, https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2018/Scholarly_Papers/24_AY2018_Kong.pdf (21.01.2021).
- Lin, Boqiang ve Liu, Kui (2016), "How Efficient is China's Heavy Industry? A Perspective of Input-Output Analysis", **Emerging Markets Finance and Trade**, 52(11), 2546-2564.
- Lin, Li-Wen ve Curtis J. Milhaupt (2013), "We Are the (National) Champions: Understanding the Mechanisms of State Capitalism in China." **Stanford Law Review**, 65(4), 697–759.
- Liu, Xuecheng, (2006), **China's Energy Security and Its Grand Strategy**, Policy Analysis Brief, The Stanley Foundation.
- Loskot-Strachota, Agata (2016), "Winds of Change. Challenging Future for Russia's Gas", M. El Harrak vd. (Ed.), **The Future of Natural Gas: Markets and Geopolitics**, 1. Baskı içinde (159-180), Lenthe/European Energy Review, Hof van Twente.
- Lotta, Raymond (2009), "China's Rise in the World Economy", **Economic&Political Weekly**, 44(8), 29-34.
- Lubina, Michal (2017), **Russia and China: A Political Marriage of Convenience: Stable and Successful**, Verlag Barbara Budrich, Toronto.

- Lukin, Alexander (2013), "Territorial Issues in Asia Drivers, Instruments, Ways Forward", **7th Berlin Conference on Asian Security**, Berlin.
- Lukoil (2019), <https://www.lukoil.com/Company/CorporateProfile> (20.06.2020).
- _____ (2020), <https://www.lukoil.com/Business/Upstream/Overseas>. (21.06.2020).
- Luo, Dan ve Yao, Shujie (2014), "Energy Security in China: An Analysis of Various Energy Sources", **Energy Security and Sustainable Economic Growth in China**, Shujie Yao ve Maria Jesus Herrerias Talamantes (Ed.), 1. Baskı *içinde* (103-131), Palgrave Macmillan, New York.
- Mabro, Robert (2007), "The Oil Weapon: Can It Be Used Today?", **Harvard International Review**, 29(3), 56-60.
- Mäe, Andres (2016), "Impact of Sanctions on the Russian Oil Sector", **Eesti Välispoliitika Instituudi Mõttepaber**, (29), 1-5.
- Malle, Silvana (2017), "Russia and China in the 21st Century, Moving Towards Cooperative Behaviour", **Journal of Eurasian Studies**, 8, 136-150.
- Mantzopoulos, Victoria ve Shen, Raphael (2011), **The Political Economy of China's Systemic Transformation: 1979 to the Present**, Pelgrave Macmillan, New York.
- Markwell, D. J. (1986), "Sir Alfred Zimmern Revisited: Fifty Years On", **Review of International Studies**, 12(4), 279-292.
- Marples, David R. (2008), "The Energy Dilemma of Belarus: The Nuclear Power Option", **Eurasian Geography and Economics**, 49(2), 215-227.
- Marsh, Steve ve Rees, G. Wyn (2012), **The European Union in the Security of Europe: From Cold War to Terror War**, Routledge, New York.
- Marxsen, Christian (2014), "The Crimea Crisis: An International Law Perspective", **Heidelberg Journal of International Law**, 74(2), 367-391.
- Mazneva, Elena ve Guo, Aibing (2014), "Gazprom's China Gas Price Said to Be Near German Level", <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-02/gazprom-gas-price-in-china-deal-said-to-be-near-germany-s-level> (17.01.2021).
- Meidan, Michal (2016), **China's Loans For Oil: Asset or Liability?**, The Oxford Institute for Energy Studies.
- _____ (2019), **Glimpses of China's Energy Future**, The Oxford Institute for Energy Studies, Oxford.
- Meidan, Michal vd. (2009), "Shaping China's Energy Policy: Actors and Processes", **Journal of Contemporary China**, 18(61), 591-616.

- Melnik, Jeffrey (2019), “China’s National Champions Alibaba, Tencent and Huawei”, **Education About Asia**, 24(2), 28-33.
- Merriam-Webster (2019), <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cumulative> (10.12.2019).
- Mihalyi, David vd. (2020), **Resource-Backed Loans: Pitfalls and Potential**, Natural Resource Governance Institute, Şubat 2020, <https://resourcegovernance.org/sites/default/files/documents/resource-backed-loans-pitfalls-and-potential.pdf> (29 Ekim 2020).
- Miller, Chris (2016), **The End of the Energy Weapon**, German Marshall Fund of the United States.
- Ming, Du (2014), “When China’s National Champions Go Global: Nothing to Fear but Fear Itself?”, **Journal of World Trade**, 48(6), 1127-1166.
- Ministry of Energy of the Russian Federation (2009), “Энергетическая стратегия Российской Федерации на период до 2030 года”, <https://policy.asiapacificenergy.org/node/143> (27.07.2020).
-
- (2010), Energy Strategy of Russia For The Period Up To 2030, Moskova.
-
- (2012), “ДОКТРИНА ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ”, <https://minenergo.gov.ru/node/14766> (25.07.2020).
-
- (2014), “Проект Энергетической стратегии Российской Федерации на период до 2035 года”, <https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Energy%20Strategy%20of%20the%20Russian%20Federation%20until%202035.pdf> (27.07.2020).
- Mirza, Javed (2020), “Pakistan’s Oil Reserves Diminish to 540mln Barrels”, <https://www.thenews.com.pk/print/715373-pakistan-s-oil-reserves-diminish-to-540mln-barrels> (22.01.2021).
- Mitrova, Tatiana ve Melnikov, Yuriy (2019), “Energy Transition in Russia”, **Energy Transitions**, (3), 73-80.
- Mitrova, Tatiana ve Yermakov, Vitaly (2019), “Russia’s Energy Strategy-2035: Struggling to Remain Relevant”, **Russie Nei Ifri Reports**, (28), Paris.
- Modarress, Batoul vd. (2012), “The Effect of Transnational Threats on the Security of Persian Gulf Maritime Petroleum Transportation”, **Journal of Transportation Security**, 5(3), 169-86.
- Moniz Bandeira ve Alberto, Luiz (Ed.) (2019a), “Crimea Back to Russia and Economic Sanctions Against Russia”, **The World Disorder**, 1. Baskı içinde (214-221), Springer International Publishing, Cham.

- Moniz Bandeira ve Alberto, Luiz (Ed.) (2019b), “Russia Opposes a New Orange Revolution in Ukraine”, **The World Disorder**, 1. Baskı içinde (181-195), Springer International Publishing, Cham.
- Morgan, Patrick (2017), “Liberalizm”, Alan Collins (Ed.), Çağdaş Güvenlik Çalışmaları (Çev. Nasuh Uslu), 3. Baskı içinde (28-41), Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Morrison, Wayne M. (2019), “China’s Economic Rise: History, Trends, Challenges and Implications for the United States”, **CRS Report RL33534**, Congressional Research Service.
- Mortazavi, Seyed Mostafa vd. (2019), “Analysis of Robustness of the Chinese Economy and Energy Supply/Demand Fluctuations”, **International Journal of Low-Carbon Technologies**, 14(2), 147–159.
- Mulford, Joshua (2016), “Non-State Actors in the Russo-Ukrainian War”, **Connections**, 15(2), 89-107.
- Nance, Mark T. ve Boettcher, William A. (2017), “Conflict, Cooperation, and Change in the Politics of Energy Interdependence: An Introduction”, **Energy Research & Social Science**, (24), 1-5.
- National Development and Reform Commission (NDRC) (2004), “China Medium and Long Term Energy Conservation Plan”, https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/China_Energy_Saving_Plan.pdf (31.08.2020).
- _____ (2008), “Main Functions of the NDRC”, https://en.ndrc.gov.cn/mfndrc_8237/200812/t20081217_1193980.html (22.09.2020)
- Naughton, Barry (1993), “Deng Xiaoping: The Economist”, **The China Quarterly**, (135), 491-514.
- Neuss, Beate (2009), “Asymmetric Interdependence”, **Strategic Studies Quarterly**, 3(4), 110-124.
- Newnham, Randall (2011) “Oil, Carrots and Sticks: Russia’s Energy Resources as a Foreign Policy Tool”, **Journal of Eurasian Studies**, 2(2), 134-143.
- Niu, J. (2020), “The Turning Point in “Normalization”, Z. Shen (Ed.), **A Short History of Sino-Soviet Relations, 1917–1991**, içinde (367-386), Palgrave Macmillan, Singapore.
- Nogayeva, Ainur (2011), **Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**, USAK, Ankara.
- Norling, Nicklas (2007), “China and Russia: Partners with Tensions”, **Policy Perspectives**, 4(1), 33-48.
- Novatek (t.y.), Project Arctic LNG 2, <https://www.novatek.ru/en/business/arctic-lng/i> (21.01.2021).

- Nye, Joseph S. (1976), "Independence and Interdependence", **Foreign Policy**, (22), 130-161.
- Nye, Joseph S. ve Welch, David A. (2018), **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, (Çev. Renan Akman), 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- O'Sullivan, Stephen (2019), "China: Growing Import Volumes of LNG Highlight China's Rising Energy Import Dependency", <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/06/China-growing-import-volumes-of-LNG-highlight-China%E2%80%99s-rising-energy-import-dependency.pdf> (03.09.2020).
- Odhiambo, E. O. S. vd. (2014), "Kenya's Oil Pipeline and Terrorism", **Journal of Defence Resources Management**, 5(1), 23-32.
- Oh, Miyeon (2016), "Sino-Russian Strategic Energy Ties: Enduring Partnership or Fragile Bonds?", **Atlantic Council Global Energy Center**, Issue Brief, https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2016/09/Sino-Russian_Strategic_Energy_Ties_web_0930.pdf (22.12.2020).
- Oktay, Fatih (2020), **Çin: Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri**, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Olsen, Mike (2013), "The Future of National Oil Companies in Russia and How They May Improve Their Global Competitiveness", **Houston Journal of International Law**, 35(3), 617-654.
- Overland, Indra ve Kubayeva, Gulaikhan (2018), "Did China Bankroll Russia's Annexation of Crimea? The Role of Sino-Russian Energy Relations", Blakkisrud H. ve Wilson Rowe E. (Ed.), **Russia's Turn to the East**, içinde (95-118), Palgrave Pivot, Cham.
- Oxford Analytica (2018), "Polar Silk Road Map", https://dailybrief.oxan.com/g/oxweb/GI238580/2018-09-18-polar-silk-road-map_1000.png (21.01.2021).
- Özalp, Mustafa (2015), "Ukrayna Krizi Ekseninde Türkiye ve AB Enerji Güvenliği", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 16(1), 103-118.
- Özbey, Halide (2019), "İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkisi", **Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(8), 98-124.
- Özdemir, Haluk (2008), "Uluslararası ilişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63(3), 113-44.
- Özdemir, Volkan (2017), **Doğal Gaz Piyasaları Türkiye'nin Enerji Güvenliği Üzerine Tezler**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl (2006), **Çin Bir Devlin Uyanışı**, Nobel Yayınevi, Adana.

- Paik, Keun-Wook (2013), “Sino-Russian Gas Cooperation: The Reality and Implications”, <https://www.eastasiaforum.org/2013/01/19/sino-russian-gas-cooperation-the-reality-and-implications/> (18.01.2021).
- Paillard, Christophe-Alexandre (2010), “Russia and Europe’s Mutual Energy Dependence”, **Journal of International Affairs**, 63(2), 65-84.
- Pallardy, Dianne (2020), “GIF Inside Story: Power of Siberia 2’s New Route Makes Russian Gas Supplies to China More Feasible”, <https://www.icis.com/explore/resources/news/2020/04/30/10503185/gif-inside-story-power-of-siberia-2-s-new-route-makes-russian-gas-supplies-to-china-more-feasible> (17.01.2021).
- Pamir, Necdet (2015), **Enerjinin İktidarı**, 1. Baskı, Hayy Kitap, İstanbul.
- Paraskova, Tsevetana (2020), “China’s Oil Import Dependence Grows to 73.4% In H1 2020”, <https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Chinas-Oil-Import-Dependence-Grows-To-734-In-H1-2020.html> (09.09.2020).
- Pavlovsky, Gleb (2016), “Russian Politics Under Putin: The System Will Outlast the Master”, **Foreign Affairs**, 95(3), 10-17.
- Pekcan, Cemre (2017), “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Güney Çin Denizi Krizinin Değerlendirilmesi”, **ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 1(3), 54-80.
- _____ (2019), **Çin Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler**, Dora Yayınları, Bursa.
- Phillips, Andrew (2013), “A Dangerous Synergy: Energy Securitization, Great Power Rivalry and Strategic Stability in the Asian Century”, **The Pacific Review**, 26(1), 17-38.
- Pierini, Marc (2019), “Russia’s Energy Politics and Its Relevance for the European Union, Strategic Sectors: Economy&Territory”, 301-305, https://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2019/Russia_Energy_Politics_EU_Marc_Pierini_Medyearbook2019.pdf 25.07.2020).
- Pinchuk, Deniz (2013), “Rosneft to Double Oil Flows to China In \$270 Billion Deal”, **Reuters**, <https://cn.reuters.com/article/uk-rosneft-china/rosneft-to-double-oil-flows-to-china-in-270-billion-deal-idUKBRE95K0A220130621> (20.01.2021).
- Pirani, Simon vd. (2020), **Implications of The Russia-Ukraine Gas Transit Deal for Alternative Pipeline Routes and the Ukrainian and European Markets**, Oxford Institute for Energy Studies, Oxford.
- Polatoğlu, Mehmed Gökhan (2019), “Atatürk Dönemi’nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan Bir İktisadi Devlet Teşekkülü: Etibank”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 38(66), 444-478.

- Pongratz, Reinhard vd. (2008), "Evolution of Hydraulic Fracturing in Russia", **SPE Russian Oil and Gas Technical Conference and Exhibition**, Moskova, 28-30 Ekim 2008.
- Portnov, Andriy (2015), "Ukraine's 'Eurorevolution': Chronology and Interpretations", **Russian Politics&Law**, 53(3), 6-27.
- Poussenkova, Nina ve Overland, Indra (2018), "Russia: Public Debate and the Petroleum Sector", Indra Overland (Ed.), **Public Brainpower**, 1. Baskı *içinde* (261-289), Palgrave Macmillan, Cham.
- President of Russia (2010), "Security Council Meeting on the Current State of and Measures to Guarantee Russia's Energy Security", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/9809> (24.07.2020).
- President of the Russian Federation (2019), "Указ Президента Российской Федерации", <http://kremlin.ru/acts/bank/44252/page/1> (26.07.2020).
- Proedrou, Filippou (2018), "Revisiting Pipeline Politics and Diplomacy: From Energy Security to Domestic Politics Explanations", **Problems of Post-Communism**, 65(6), 409-18.
- Prontera, Andrea (2009), "Energy Policy: Concepts, Actors, Instruments and Recent Developments", **World Political Science**, 5(1), 1-30.
- Proskuryakova, Liliiana (2019), "Foresight for the 'Energy' Priority of the Russian Science and Technology Strategy", **Energy Strategy Reviews**, 26, 1-12.
- Radchenko, Sergey (2019), "The Sino-Russian Relationship in the Mirror of the Cold War", **China International Strategy Review**, (1), 269-282.
- Renwei, Zhao (2012), "Review of Economic Reform in China: Features, Experiences and Challenges", Ross Garnaut ve Ligang Song (Ed.), **Twenty Years of Economic Reform**, 1. Baskı *içinde* (185-200), ANU Press, Canberra.
- Rexhapi, Enis H. (2017), "Ukraine's Geopolitical Position: Between East and West", **SEEU Review**, 12(1), 95-111.
- Riasanovsky, Nicholas V. ve Steinberg, Mark D. (2014), **Rusya Tarihi**, (Çev. Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Roberts, Adam (2008), "International Relations After the Cold War", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, 84(2), 335-350.
- Røseth, Tom (2017), "Russia's Energy Relations with China: Passing the Strategic Threshold?", **Eurasian Geography and Economics**, 58(1), 23-55.
- Rosnedra (2020), <http://www.rosnedra.gov.ru> (26.07.2020).
- Rosneft (2020), <https://www.rosneft.com/about/History/> (21.06.2020).

- Rosner, Kevin (2006), **Gazprom and Russian State**, GMB Publishing, Sterling VA.
- Roth, Mathias (2011), “Poland as a Policy Entrepreneur in European External Energy Policy: Towards Greater Energy Solidarity Vis-À-Vis Russia?”, **Geopolitics**, 16(3), 600-625.
- Roussanoglou, Nikos (2019), “Strong Chinese Oil Imports Could Offer Boost to the Tanker Market”, **Hellenic Shipping News**, <https://www.hellenicshippingnews.com/strong-chinese-oil-imports-could-offer-boost-to-the-tanker-market/> (21.10.2020).
- Rozman, Gilbert (1998), “Sino-Russian Relations: Will The Strategic Partnership Endure?”, **Demokratizatsiya**, 6(2), 396-415.
- Russia Briefing (2019), “Russia-China Bilateral Trade Hit US\$110 Billion In 2019–What Is China Buying?”, <https://www.russia-briefing.com/news/russia-china-bilateral-trade-hit-us-110-billion-2019-china-buying.html/> (25.11.2020).
- Russian Federation (2019), “Energy Security Doctrine of the Russian Federation”, http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=324378&fld=134&ds_t=100012,0&rnd=0.5864085086335326#0024653119584798433 (26.07.2020).
- Russian News Agency (TASS) (2019), “Новая Доктрина энергетической безопасности: О чем она?”, <https://tass.ru/ekonomika/6427822> (26.07.2020).
- Rutland, Peter (2008), “Russia As An Energy Superpower”, **New Political Economy**, 13(2), 203-210.
- _____ (2018), “The Political Economy of Energy In Russia”, S. Raszewski (Ed.), **The International Political Economy of Oil and Gas**, 1. Baskı içinde (23-29), Springer International Publishing, Cham.
- Sağlam, Mühdan (2014), **Gazprom’un Rusya’sı: Rusya’da Devletin Dönüşümü**, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Sakwa, Richard (2008), “Putin and the Oligarchs”, **New Political Economy**, 13(2), 185-191.
- Sandıklı, Atilla (2010) “China’s Growing Need of Energy and Changing Balances”, **China A New Super Power? Dimensions of Power, Energy and Security**, Atilla Sandıklı (Ed.), 1. Baskı içinde (54-64), BILGESAM Publication, İstanbul.
- Saraçlı, Murat (2015), “Rusya Federasyonu’nun Yakın Çevre Politikası’nda Dış Rusların Yeri ve Kırım Meselesi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, (45), 69-88.
- Saray, Mehmet Ozan ve Gökdemir, Levent (2007), “Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005)”, **Journal of Yaşar University**, 2(7), 661-686.
- Savchina, V. Oksana vd. (2017), Energy Sector of the Russian Federation In The Context of Macroeconomic Instability, **International Journal of Energy Economics and Policy**, 7(5), 28-33.

- Security Council Report (2014), “S/2014/189”, <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/s2014189.php> (25.05.2020).
- Sen, Gautam (2000), “Post-Reform China and the International Economy: Economic Change and Liberalisation Under Sovereign Control”, **Economic and Political Weekly**, 35(11), 929-936.
- Senderov, S. M. (2013), “Стратегия обеспечения энергетической безопасности России”, **Proatom**, <http://www.proatom.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=4532> (25.07.2020).
- Seval, Hasan Fatih (2019), “Arktik Bölge’de Uluslararası Siyasi Düzen: Teorik Bir Yaklaşım”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, (2019 Özel Sayısı), 1-24.
- Sevastopulo, Demetri ve Foy, Henry (2019), “Trump Imposes New Sanctions on Russia Over Skripal Poisoning”, **Financial Times**, <https://www.ft.com/content/78dff816-b4f3-11e9-8cb2-799a3a8cf37b> (28.05.2020).
- Sevgili, Coşkun ve Türkistanlı, Taha Talip (2019), “Kuzey Deniz Yolu ve Türkiye’nin Denizyolu Taşımacılığına Etkisi”, **Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 1-16.
- Sevim, Cenk (2014), “Kaya (Şeyl) Gazının Uluslararası Enerji Politikalarına Etkileri”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 5(1), 49-64.
- Sevunts, Levon (2019), “Russia’s New Energy Security Doctrine Focuses on Global Threats and Challenges”, **Radio Canada International**, <https://www.rcinet.ca/eye-on-the-arctic/2019/05/15/russias-new-energy-security-doctrine-focuses-on-global-threats-and-challenges/> (26.07.2020).
- Shadrina, Elena (2014), “Russia’s Dilemmas About China’s Gas Market”, **The Northeast Asian Economic Review**, 2(2), 51-73.
- Shadrina, Elena, (2016), **Can Russia Succeed in Energy Pivoting to Asia?**, Institute for Energy Markets and Policies (EPPEN), https://www.europeangashub.com/wp-content/uploads/attach_563.pdf (20.12.2020).
- Shaffer, Brenda (2009), **Energy Politics**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Shaffer, Brenda (2014), **Can New Energy Supplies Bring Peace?**, German Marshall Fund of the United States.
- Shakhanova, Gaziza ve Garlick, Jeremy A. (2020), “The Belt and Road Initiative and the Eurasian Economic Union: Exploring the “Greater Eurasian Partnership” **Journal of Current Chinese Affairs**, 49(6), 1-25.
- Shambaugh, David (2016), **Çin Küreselleşme Yolunda Kısmi Güç**, (Çev. Latif Boyacı), Yarn Yayınları, İstanbul.

- Sheindlin, Alezander E. (1996), "On Energy Security of Russia and Europe", Annamaria Inzelt ve Reinhard Coenen (Ed.), **Knowledge, Technology Transfer and Foresight, NATO ASI Series**, 8. Cilt *içerisinde* (223-237), Springer, Dordrecht.
- Shelest, Hanna (2015), "After The Ukrainian Crisis: Is There a Place for Russia?", **Southeast European and Black Sea Studies**, 15(2), 191-201.
- Short, Phillip (2007), **Mao Zedong**, (Çev.Yavuz Alogan), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Sid-Ahmed, Mohamed (1981), "On Interdependence", **Alternatives: Global, Local, Political**, 7(1), 21-41.
- Sienkiewicz, Matt (2015), "Open BUK: Digital Labor, Media Investigation and the Downing of MH17", **Critical Studies In Media Communication**, 32(3), 208-223.
- Sinha, Tuli (2009), "China-Myanmar Energy Engagements: Challenges and Opportunities for India", **Institute of Peace and Conflict Studies**, (134), 1-5.
- Sinopec (2020), "Annual Reports and Accounts 2019", <http://www.sinopec.com/listco/en/Resource/Pdf/2020042310.pdf> (22.09.2020).
- _____ (2020), "Our Company", http://www.sinopec.com/listco/en/about_sinopec/our_company/company.shtml (22.09.2020).
- Skalamera, Morena (2014), **Booming Synergies In Sino-Russian Natural Gas Partnership: 2014 As The Propitious Year**, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School.
- Skalamera, Morena (2016), "Sino-Russian Energy Relations Reversed: A New Little Brother", **Energy Strategy Reviews**, (13-14), 97-108.
- _____ (2018), "The Silk Road Between A Rock and Hard Place: Russian and Chinese Competition for Central Asia's Energy", **Insight Turkey**, 20(4), 45-65.
- _____ (2018), "Understanding Russia's Energy Turn to China: Domestic Narratives and National Identity Priorities", **Post-Soviet Affairs**, 34(1), 55-77.
- Skalamera, Morena (2019), "Explaining The Emerging Sino-Russian Energy Partnership", Jo Inge Bekkevold ve Bobo Lo (Ed.), **Sino-Russian Relations In The 21st Century**, *içinde* (69-86), Palgrave Macmillian, Cham.
- Skalamera, Morena ve Goldthau, Andreas (2016), "Russia: Playing Hardball or Bidding Farewell to Europe?", Discussion Paper, **Belfer Center for Science and International Affairs**, Harvard Kennedy School.
- Skyner, Louis (2006), "The Regulation of Subsoil Resource Usage: The Erosion of the 'Two Key' Principle and Its Inclusion Into the Framework of Civil Law", **Review of Central and East European Law**, 31(1), 81-110.

- Sohn, Ira (2009), "Energy-Supply Security and Energy Intensity: Some Observations from the 1970-2005 Interval", **Minerals&Energy Raw Materials Report**, 23(4), 184-197.
- State Council of China (2006), "Guidelines of the Eleventh Five-Year Plan for National Economic and Social Development", <https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/11th%20Five-Year%20Plan%20%282006-2010%29%20for%20National%20Economic%20and%20Social%20Development%20%28EN%29.pdf> (31.08.2020).
- Statista (2021), "Annual Flow of Foreign Direct Investments from China to Russia Between 2009 and 2019", <https://www.statista.com/statistics/720589/china-outward-fdi-flows-to-russia/#:~:text=This%20statistic%20shows%20the%20annual,foreign%20direct%20investments%20from%20Russia.> (21.01.2021).
- Stegen, Karen Smith (2011), "Deconstructing The Energy Weapon: Russia's Threat to Europe As Case Study", **Energy Policy**, 39(10), 6505-6513.
- _____ (2015), "Understanding China's Global Energy Strategy", **International Journal of Emerging Markets**, 10(2), 194-208.
- Störk, Bálint (2015), "Geopolitical Situation of Ukraine and Its Importance", **Security and Defence Quarterly**, 8(3), 17-39.
- Stulberg, Adam N. (2015), "Out of Gas?: Russia, Ukraine, Europe, and the Changing Geopolitics of Natural Gas", **Problems of Post-Communism**, 62(2), 112-130.
- Subaşı Ertekin, Meriç (2017) "Çin'in Büyüyen Enerji Talebinin Karşılmasında Afrika'nın Önemi", **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (12), 189-222.
- Sukhankin, Sergey (2020), "Russia's Energy Strategy 2035: A Breakthrough or Another Impasse?", **Eurasia Daily Monitor**, 17(78).
- Sun, Yixian (2016), "The Changing Role of China in Global Environmental Governance", **Rising Powers Quarterly**, 1(1), 43-53.
- Sun, Yun (2013), "Chinese Investment In Myanmar: What Lies Ahead?", **Stimson Center Issue Briefing**, (1), www.jstor.org/stable/resrep1082 (22.01.2021).
- Sutyryn, Sergey vd. (2019), "Russian Investments in the Balkans: Expectations and Realities -The Special Case of Lukoil", **Journal of East-West Business**, 25(4), 319-339.
- Sümer, Kutluk Kağan (2015), "Kırım'da Rus İşgalinden Sonra Rusya'ya Karşı Yaptırımların Ekonomik Sonuçları", **Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business&Economics Journal**, (3), 83-94.

- Şahin, Kenan (t.y), “Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler ve Rusya Federasyonu’nun G-8 Başkanlığı”, **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-eneiji-sektorunun-yapisi-sektorde-yasanan-gelismeler-ve-rusya-federasyonu_nun-g-8-baskanligi-.tr.mfa (31.01.2021).
- Şimşek, Mevlüdiye (2015), “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dünya Ticaret Örgütü’ne (WTO) Üyelikinin Ekonomik Etkileri ve Çin’in Geleceğine İlişkin Senaryolar”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 12(2), 77-90.
- Tamanaha, Brian Z. (2004), **On The Rule of Law: History, Politics, Theory**, 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tan, Xiaomei (2013), “China's Overseas Investment In The Energy/Resources Sector: Its Scale, Drivers, Challenges and Implications”, **Energy Economics**, 36, 750-758.
- Tang, Chuanlong ve La Croix, Sumner J. (1993), “Energy Consumption and Economic Activity in China”, **The Energy Journal**, 14(4), 21-36.
- Taşkın, Deniz (2014), “Enerji Diplomasisi Açısından Siyasallaşan Mekân Hazar: Statü ve Paylaşım Sorunu”, **Türk Coğrafyası Dergisi**, (62), 29-37.
- Tella, Oluwaseun (2015), “Polarity In Contemporary International Politics: A Uni-Interpolar Order?”, **Politeia**, 34(2), 4-23.
- Teslova, Elena (2019), “Russia, China Aim for \$200B Bilateral Trade Turnover”, Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/en/economy/russia-china-aim-for-200b-bilateral-trade-turnover/1669567> (18.12.2020).
- The Council of The European Union (2014), “Council Regulation (EU) No 269/201”, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2014:078:0006:0015:EN:PDF> (30.05.2020).
- The Frankfurt School-Nations Environment Programme Collaborating Centre For Climate&Sustainable Energy Finance (FS-UNEP) (2020), **Global Trends In Renewable Energy Investment 2020**, <https://www.fs-unep-centre.org/global-trends-in-renewable-energy-investment-2020/#downloads> (19.10.2020).
- The Global Economy (2021), “Burma (Myanmar): Oil Reserves”, https://www.theglobaleconomy.com/Burma-Myanmar/oil_reserves/ (22.01.2021).
- The Ministry of Ecology and Environment The People’s Republic of China (MEE) (2007), http://english.mee.gov.cn/Resources/laws/envir_elatedlaws/201712/P020171212569843009546.pdf (01.10.2020).

- The Moscow Times (2019), “Putin’s New Energy Security Doctrine Preaches Self-Reliance: Updated Plan Tackles Sanctions and Global Demand”, <https://www.themoscowtimes.com/2019/05/15/putins-new-energy-security-doctrine-preaches-self-reliance-a65573> (26.07.2020).
- The Observatory of Economic Complexity (OEC) (2020), “Russia”, <https://oec.world/en/profile/country/rus/?comparisonDeltaYear=customYearDelta3&depthSelector1=HS2Depth&initialComparisonDate=exportDateAvailable37&yearSelector1=exportGrowthYear24> (26.11.2020).
- The Russia Times (2014), “Novatek Receives Offer for Yamal Lng Share”, <https://www.russiatimes.org/novatek-receives-offer-yamal-lng-share/> (21.01.2021).
- The Siberian Times (2014), “Major Economic Boom Expected for Siberia In Gas, Construction and Trade Between Russia and China”, <https://siberiantimes.com/business/others/news/major-economic-boom-expected-for-siberia-in-gas-construction-and-trade-deals-between-russia-and-china/> (19.01.2021).
- The State Council Information Office of The People’s Republic of China (SCIO) (2007), “White Paper on Energy: China's Energy Conditions and Policies”.
-
- (2012), “China’s Energy Policy 2012”, http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/09/09/content_281474986284499.htm (24.09.2020).
- The State Council of The People’s Republic of China (2014), “National Energy Administration”, http://english.www.gov.cn/state_council/2014/10/01/content_281474991089761.htm (22.09.2020).
- The U.S-China Business Council (USCBC) (2018), “National Energy Administration”, https://www.uschina.org/sites/default/files/2018.12.28_national_energy_administration.pdf (22.09.2020).
- Thoburn, Hannah (2015), **Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Tisdell, Clem A. (2009), “Economic Reform and Openness In China: China's Development Policies In The Last 30 Years”, 10.22004/ag.econ.90624 (20.08.2020).
- Tolkachev, S. ve Teplyakov, A. (2018), “Import Substitution In Russia”, **Problems of Economic Transition**, 60(7), 545-577.
- Topçu, Neslihan (2020), **Çin’in Enerji Güvenliği Politikaları: Kazakistan, Myanmar ve Pakistan Örnekleri**, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Mahmut (2008), **Petrol Sahalarında Doğal Gazın Depolanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Trading Economics (2020), "China Balance of Trade: 1881-2020 Data", <https://tradingeconomics.com/china/balance-of-trade> (26.08.2020).
- _____ (2020), "Russia Exports to China", <https://tradingeconomics.com/russia/exports/china> (26.11.2020).
- _____ (2020), "Russia GDP Per Capita", <https://tradingeconomics.com/russia/gdp-per-capita> (26.11.2020).
- Treisman, Daniel (2010), "Loans For Shares Revisited", **Post-Soviet Affairs**, 26(3), 207-227.
- Trenin, Dimitri (2015), "What's Driving Beijing's Pivot to the West: China's New Silk Road", **Global Asia**, 10(3), 27-29.
- Trickett, Nicholas ve Shagina, Maria (2018), "Russia's Energy Sector: Evaluating Progress on Import Substitution and Technological Sovereignty", **Global Risk Insight**, A Gri Special Report (Nisan 2018).
- Turan, İshak (2020), **Çin'in Enerji Güvenliği Politikası**, Nobel Yayınları, Ankara.
- Turner, Susan (2011), "China and Russia After The Russian-Georgian War", **Comparative Strategy**, 30(1), 50-59.
- Tuzova, Yelena ve Qayumi, Faryal (2016), "Global Oil Glut and Sanctions: The Impact on Putin's Russia", **Energy Policy**, (90), 140-151.
- Tverberg, Gail (2017), "World GDP In Current US Dollars Seems To Have Peaked; This Is A Problem", <https://ourfiniteworld.com/2017/08/14/world-gdp-in-current-us-dollars-seems-to-have-peaked-this-is-a-problem/> (18.01.2020).
- Tyll, Ladislav vd. (2018), "The Impact of Economic Sanctions on Russian Economy and the RUB/USD Exchange Rate", **Journal of International Studies**, 11(1), 21-33.
- U.S. Department of State, (2017), "Ukraine and Russia Sanctions", <https://2009-2017.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/index.htm> (26.05.2020).
- _____ (2019), "Imposition of A Second Round of Sanctions on Russia Under The Chemical and Biological Weapons Control and Warfare Elimination Act", <https://www.state.gov/imposition-of-a-second-round-of-sanctions-on-russia-under-the-chemical-and-biological-weapons-control-and-warfare-elimination-act/> (28.05.2020).
- U.S. Energy Information Administration (EIA) (2018), **Energy Implications of China's Transition Toward Consumption- Led Growth**, U.S. Department of Energy, Washington.
- _____ (2020), "China", <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN> (22.10.2020).

-
- (2019), “China Adds Incentives for Domestic Natural Gas Production As Imports Increase”, [https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=41773_\(05.09.2020\)](https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=41773_(05.09.2020)).
-
- (2020), “China’s Crude Oil Imports Surpassed 10 Million Barrels Per Day In 2019”, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=43216#:~:text=China's%20annual%20crude%20oil%20imports,the%20United%20States%20in%202017> (05.09.2020).
-
- (2020), Country Analysis Executive Summary: China, EIA, https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/China/china.pdf (19.01.2021).
- Ufimtseva, Anastasia (2017), “Russia’s Pragmatist Approach to Energy Governance: Shifting With The Wind While Maintaining Its Ground”, **Rising Powers Quarterly**, 2(1), 231-249.
- Uğurlu, Örgen (2009), Çevresel Güvenlik ve Türkiye’de Enerji Politikaları, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Ullrich, Katrin (2017), “Russia Import Substitution During Recession”, **KfW Research Focus on Economics**, (173), <https://www.kfw.de/PDF/Download-Center/Konzernthemen/Research/PDF-Dokumente-Fokus-Volkswirtschaft/Fokus-englische-Dateien/Fokus-2017-EN/Fokus-No.-173-June-2017-Russia-emerging-from-recession.pdf> (20.08.2020).
- United Nations (2014), “Resolution Adopted By The General Assembly On 27 March 2014”, **A/RES/68/262**, <https://undocs.org/en/A/RES/68/262>, (25.05.2020).
- Unnikrishnan, Nandan ve Purushothaman, Uma (2015), “Trends In Russia-China Relations: Implications for India”, **Observer Research Foundation**, New Delhi.
- U.S. Department of the Treasury, (2020), “Sectoral Sanctions Identifications (SSI) List”, https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/sdn-list/pages/ssi_list.aspx (27.05.2020).
- Vaez, Ali (2013), “Iran’s Nuclear Program and the Sanctions Siege”, **Arms Control Today**, 43(4), 8-14.
- Van de Graaf, Thijs ve Colgan, Jeff D. (2017), “Russian Gas Games or Well-Oiled Conflict? Energy Security and the 2014 Ukraine Crisis”, **Energy Research & Social Science**, 24, 59-64.
- Van der Hoeven, Maria (2013), “Strategizing For Energy Policy: China's Drive To Reduce Dependence”, **Harvard International Review**, 35(1), 11-13.
- Varol, Sevim Tuğçe (2014), “Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 11(41), 87-108.
- Varol, Tuğçe (2013), **The Russian Foreign Energy Policy**, European Scientific Institute, Kocani.

- _____ (2015), “Rusya'nın Enerji Politikasının Yeni Aktörleri: Enerji Şirketleri”, İrfan Kaya Ülger (Ed.), **Putin 'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi**, 1. Baskı içinde (281-302), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Vasquez, Patricia I. (2019), “China’s Oil and Gas Footprint in Latin America and Africa”, **International Development Policy|Revue Internationale de Politique de Développement**, 11(1).
- Veebel, Viljar ve Markus, Raul (2016), “At The Dawn of a New Era of Sanctions: Russian Ukrainian Crisis and Sanctions”, **Orbis**, 60(1), 128-139.
- Verrastro, Frank ve Ladislaw, Sarah (2007), “Providing Energy Security In An Interdependent World”, **The Washington Quarterly**, 30(4), 95-104.
- Wadhva, C. D. (2006), “Management of Rising Power By China and India In The 21st Century: Scope For Strategic Partnership”, **VIKALPA**, 31(3), 1-12.
- Waever, Ole (1995), “Securitisation and Desecuritisation”, Ronnie D. Lipschutz (Ed.), **On Security**, 1. Baskı içinde (46-86), Columbia University Press, New York.
- Wagner, R. Harrison (1988), “Economic Interdependence, Bargaining Power and Political Influence”, **International Organization**, 42(3), 461-483.
- Walde, Thomas W. ve Friedrich, Martin (1996), “Russian Federation: Law On Production Sharing Agreements”, **International Legal Materials**, 35(5), 1251-1275.
- Wallace, William V. (1983), “Sino-Soviet Relations: An Interpretation”, **Soviet Studies**, 35(4), 457-470.
- Wang, Boan vd. (2014), “Review and Assessment of Chinese Energy Policy Since the Reform and Opening Up”, **Emerging Markets Finance and Trade**, 50(5), 143-158.
- Wang, Hanjie vd. (2016), **Wind Power In China: A Cautionary Tale**, Report, International Institute For Sustainable Development (IISD), 3-7.
- Welt, Cory vd. (2020), **U.S. Sanctions On Russia**, Congressional Research Service R45415, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45415.pdf> (31.01.2021).
- Wikipedia (2019), “List of Countries By Carbon Dioxide Emissions”, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_carbon_dioxide_emissions (20.09.2020).
- Wikipedia (2020), “Çin-Sovyetler Birliği Sınır Çatışması”, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87in-Sovyetler_Birli%C4%9Fi_s%C4%B1n%C4%B1r_%C3%A7at%C4%B1C5%9Fmas%C4%B1 (21.11.2020).
- Williams, Alison (2014), “Ukraine Ratifies 610 Million Euro EU Loan Agreed In 2013”, **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-loan/ukraine-ratifies-610-million-euro-eu-loan-agreed-in-2013-idUSBREA230GV20140304> (23.06.2020).

- Wolfers, Arnold (1952), "National Security As An Ambiguous Symbol", **Political Science Quarterly**, 67(4), 481-502.
- Woodall, Brian (2014), "The Development of China's Developmental State: Environmental Challenges and Stages of Growth", **China Currents**, 13(1), https://www.chinacenter.net/2014/china_currents/13-1/the-development-of-chinas-developmental-state-environmental-challenges-and-stages-of-growth/ (22.09.2020).
- Workman, Daniel (2020), "Too Crude Oil Suppliers To China", <http://www.worldstopexports.com/top-15-crude-oil-suppliers-to-china/> (22.10.2020).
- World Integrated Trade Solution (WITS) (2019), "Russian Federation Product Exports To China 2018", <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2018/TradeFlow/Export/Partner/CHN/Product/All-Groups> (25.11.2020).
- World Trade Organization (WTO) (2001), "WTO Ministerial Conference Approves China's Accession", https://www.wto.org/english/news_e/pres01_e/pr252_e.htm (20.08.2020).
- _____ (2020), "China and the WTO", https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/china_e.htm (20.08.2020).
- Wu, Kang (2014), "China' Energy Security: Oil and Gas", **Energy Policy**, (73), 4-11.
- Wu, Kang ve Nakano, Jane (2016), **The Changing Political Economy of Energy in China Market Dynamics and Policy Developments**, Center for Strategic&International Studies, Washington D.C.
- Wu, Lei (2012), "The Oil Politics&Geopolitical Risks With China "Going Out" Strategy Toward The Greater Middle East", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (In Asia)**, 6(3), 58-84.
- Xinhuanet (2019), "Russia Raises Gas, Oil Output In 2019", http://www.xinhuanet.com/english/2019-12/07/c_138611662.htm (20.03.2020).
- Xu, Bo ve Reisinger, William M. (2019), "Russia's Energy Diplomacy With China: Personalism and Institutionalism In Its Policy-Making Process", **The Pacific Review**, 32(1), 1-19.
- Xu, Chenggang (2011), "The Fundamental Institutions of China's Reforms and Development", **Journal of Economic Literature**, 49(4), 1076-1151.
- Xuefeng, Zhang ve Melebayev, Serdar (2017), "Analysis of Oil and Gas Cooperation Between China and Russia in the Belt and Road", **SHS Web of Conferences** (39).
- Yalın, Tansu ve Çetinbakış, Melike (2019), "Uyanan Dev Çin'in Yapısal ve Ekonomik Dönüşü Süreci", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 17(3), 123-145.
- Yamal LNG, About The Project, <http://yamallng.ru/en/project/about/> (21.01.2021).

- Yang, Chi-Jen (2017), **Energy Policy In China**, Routledge, New York.
- Yang, Ming ve Xin, Yu (2015), **Energy Efficiency: Benefits for Environment and Society**, Springer, London.
- Yanık, K. Lerna (2015), "Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 12(46), 34-55.
- Yapıcı, Merve İrem (2010), **Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler: Yeltsin ve Putin Dönemleri**, USAK Yayınları, Ankara.
- Yatsui, Takuma (2017), **China's Energy Policy and Related Issues Towards 2020**, Mitsui Global Strategic Studies Institute Monthly Report, https://www.mitsui.com/mgssi/en/report/detail/_icsFiles/afieldfile/2017/07/19/170406c_yatsui_e_1.pdf (24.09.2020).
- Yergin, Daniel (1995), **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, (Çev. Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Yergin, Daniel (2006), "Ensuring Energy Security", **Foreign Affairs**, 85(2), 69-82.
- _____ (2012), **The Quest: Energy, Security and the Remaking of the Modern World**, Penguin Books, London.
- Yermakov, Vitaly vd. (2019) **Russia's Heavy Fuel Oil Exports: Challenges and Changing Rules Abroad and at Home**, Oxford Institute for Energy Studies, Oxford.
- Yıldırım, Sami (2018), **Uluslararası İlişkilerde Asya: Kuşak-Yol'un Jeo-Ekonomisi ve Güvenliği**, Nobel Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Aytakin (2013), **Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler**, Kadim Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Sefer ve Kalkan, K. Duhan (2017), "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 1(3), 169-199.
- Yılmaz, Şerafettin ve Daksueva, Olga (2017), "The Energy Nexus In China-Russia Strategic Partnership", **International Relations of the Asia-Pasific**, 19(1), 1-26.
- Yorulmaz, Recep (2020), "Petrol Piyasası Savaşının Gölgesinde Dünya Ekonomisi ve Ortadoğu", **Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Analiz**, (241), Türkiye ORSAM, Ankara.
- Yüce, Çağrı Kürşat (2006), **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Zagoria, Donald S. (1961), "The 1957 Moscow Conference and the Sino-Soviet Dispute", **The China Quarterly**, (7), 17-34.
- Zanbak, Mehmet ve Akay, A. Beyhan (2019), "Bir Çekim Merkezi Olarak Arktika'nın Çin Ekonomisi Açısından Önemi: Seçilmiş Endüstrilere Yönelik Bazı Çıkarımlar", **Akdeniz İİBF Dergisi**, (2019 Özel Sayısı), 92-121.

- Zang, Hongyan (2015), "National Energy Security Strategies of China", Li Menggang, vd. (Ed.) **Proceedings of 2014 1st International Conference on Industrial Economics and Industrial Security**, Springer, Berlin, 361-367.
- Zhao, Hongtu (Ed.) (2019), "Energy Diplomacy: From Bilateral Diplomacy To Global Energy Governance, **The Economics and Politics of China's Energy Security Transition**, 1 Basım içinde (121-149), Elsevier Academic Press, Cambridge.
- Zhao, Hongtu ve Zhang, Li (2019), **The Politics of China Energy Security Transition, Energy Security: From Energy Independence to Energy Interdependence**, Academic Press, Londra.
- Zhao, Yong vd. (2020), "Has Chinese Outward Foreign Direct Investment In Energy Enhanced China's Energy Security?", **Energy Policy**, (146), 111803.
- 2B1st Consulting (2013), "CNPC and KMZ to Double Crude Oil Pipeline From Kazakhstan to China", <https://2b1stconsulting.com/cnpc-and-kmz-to-double-crude-oil-pipeline-from-kazakhstan-to-china/>, (20.01.2021).

ÖZGEÇMİŞ

2000 yılında İzmir Buca 30 Ağustos İlköğretim Okulu'nu; 2004 yılında İzmir Anadolu Lisesi'ni; 2011 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü; 2013 yılında da Adnan Menderes Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü - Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programını bitirdi. 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü - Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda doktora programına başladı.

ERKAN, evli ve bir kız çocuğu babası olup, İngilizce bilmektedir.